

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAPİTALİZMİN EVRİMİNİN DİYALEKTİĞİ: BİR VEBLEN SOYUTLAMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BURÇİN SARAK
1741030002

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA İNCİ

EYLÜL 2020
MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kapitalizmin Evriminin Diyalektiği: Bir Veblen Soyutlaması**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça ’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/09/2020

Burçin SARAK

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı: SARAK

Adı : BURÇİN

Kayıt No: 10359929

TEZİN ADI

Türkçe : "KAPİTALİZMİN EVRİMİNİN DİYALEKTİĞİ: BİR VEBLEN SOYUTLAMASI"

Y. Dil : "THE EVOLUTION OF CAPITALISM IS DIALECTING: A VEBLEN ABSTRACT "

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

√

0

0

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : İNCİ, MUSTAFA

Ünvanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:456 Sayfa

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Kapitalizmin Evrimi
2. ABD Kapitalizmi
3. Thorstein Bunde Veblen

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Thorstein Bunde Veblen
2. Kapitalizm
3. Kurumsal ve Toplumsal Evrim
4. Amerika Birleşik Devletleri Tarihi

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Thorstein Bunde Veblen
2. Capitalism
3. Institutional and Social Evolution
4. History of The United States of America

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 22/09/2020

ÖZET

Çalışma, Marx'ın yöntemini kullanmak suretiyle yani gerçek somuttan başlayarak soyutlama vasıtasıyla düşüncedeki somuta doğru ilerlemeye yönelik bir yöntem izlemeye çalışmıştır. Gerçek somut, burada bize kendisini sunduğu şekliyle Veblen'in kapitalizm soyutlamasıdır. Çalışmada Veblen'in kapitalizm soyutlamasının soyutlamasını yapma çabasında düşüncedeki somuta (yani zihnimizde yeniden inşa edilmiş ve kavranmış haliyle var olan bütüne) ilerlemeye yönelik bir yöntem izlerken kapitalizmin mekânı, Amerika Birleşik Devletleri; doğası, makine süreci; kurumları, aylak sınıf ve özel mülkiyet; aktörü ise finans kaptanı olmuştur.

Veblen'in kapitalizm soyutlamasında kapitalizmin en belirgin özelliği, üretimin parasal bir olgu haline gelmesidir. Üretimin doğasının bu şekilde gelişimi; iş adamlarının faaliyetlerini endüstriyel faaliyetlerden daha ziyade finansal faaliyetlere yöneltmesine yol açmıştır. Kapitalist sistemin gelişme sürecinde girişimciliğin geçirdiği bu değişim, girişimcinin sanayi kaptanlarından finans kaptanlarına dönüşmesi şeklinde olmuştur. Başka bir şekilde ifade edilirse; eski tip girişimci olan sanayi kaptanları, kapitalist gelişme süreci içerisinde yeni bir tip olan finansal girişimcilere dönüşmüştür.

Modern kapitalizmde iş adamları, daha çok parasal işlevlerle uğraşarak reel üretim faaliyetlerini geri plana itmektedir. Veblen, genel olarak iş adamlarının kurumsal evrim sürecinde değişen bu yönlerdeki tutumlarının endüstrinin üretken olarak çalışmasını engellediğini ifade etmektedir. Aynı zamanda iş adamları bu tutum ve faaliyetleri sonucunda, üretim sürecinde gerçekleştirebilecek teknik ilerlemelerin ortaya çıkmasını da engellemektedir. Çünkü dönemsel ticari hayatın çıkarının bir gerekliliği olarak, üretimin kâr amacı doğrultusunda kısıtlanması gerekmektedir. Özellikle yeni üst yapıyı kredi, borç ve hayali sermaye artırımlarını oluşturan finans sektörü; alt yapıyı ise, toplum temsil etmektedir. Bu bağlamda üst yapı, alt yapıyı belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Thorstein Bunde Veblen, Kapitalizm, Kurumsal ve Toplumsal Evrim, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi.

ABSTRACT

The study attempted to follow a method to move towards the concrete in thought by using Marx's method, that is, starting from the real concrete, through abstraction. The real concrete is Veblen's abstraction of capitalism, as it presents us here. The space of capitalism, while pursuing a method to progress to the concrete in thought (that is, to the whole that exists in our mind as reconstructed and comprehended) in Veblen's effort to make the abstraction of capitalism abstraction; The United States, its nature; machinery process, institutions; the idle class and private property institution and actor has been the finance captain.

The most prominent feature of capitalism in Veblen's abstraction of capitalism is that production becomes a monetary phenomenon. This development of the nature of production has led businessmen to focus their activities on financial activities rather than on industrial activities. This change in entrepreneurship in the development of the capitalist system has been in the form of the entrepreneur's transformation from captains of industry to finance captains. In other words, the industry captains, who were former entrepreneurs, turned into financial entrepreneurs, a new type in the capitalist development process.

In modern capitalism, businessmen are pushing back real production activities by dealing with more monetary functions. Veblen states that in general, businessmen's attitudes in this direction, which have changed in the process of institutional evolution, are prevented from working productively in the industry. At the same time, businessmen prevent the emergence of technical progress that may occur in the production process as a result of these attitudes and activities. Because, as a necessity of the interest of periodic business life, production must be restricted in line with the purpose of profit. In particular, the financial sector, which creates the new superstructure, credit, debt and fictitious capital gains; the infrastructure represents the community. In this context, the superstructure determines the infrastructure.

Keywords: Thorstein Bunde Veblen, Capitalism, Institutional and Social Evolution, History of The United States of America.

ÖNSÖZ

Çalışma, Veblen'in kapitalizme yönelik eleştirilerini diyalektik bir sorgulama içerisine almaya çalışmıştır. Bu sorgulamada; Veblen'in kapitalizme yönelik eleştirilerinin kaynağını araştırmak ve bu eleştirilerin uğrak noktalarını tespit etmek kısacası Veblen'i anlamaya çalışmak öncelikli kaygı olarak ön plana çıkmıştır.

Bu süreçte Veblen'in kapitalizm anlatısı, belirli bir kapsamda soyutlanmaya çalışılmıştır. Aslında Bertell Ollman, "Diyalektiğin Dansı" adlı çalışmasında nasıl Marx'ın soyutlamalarının soyutlamasını yapmaya çalışmışsa; bu çalışma da aynı yöntemi Veblen'in kapitalizm anlatısı ve eleştirisi için kullanmaya çalışmıştır. Çalışma, bu bağlamda Veblen'in kapitalist dünyaya ilişkin soyutlamalarının soyutlamasını yapma girişimi olarak görülmelidir.

Öncelikle tez yazım aşamasında ve hazırlık aşamasında kullandığı farklı düşünce ve anlatım teknikleriyle Thorstein Bunde Veblen'in çalışmalarına dair ilgi ve heyecan duymamı sağlayan, çalışmanın sürekliliği ve verimliliğine katkısı olan, yaptığımız çeşitli sohbetlerde bana kavramsal soyutlama bakış açısına yönelik öğrenme isteği kazandıran, yaptığı motivasyon konuşmaları ile yol gösterici olan, elinden geldiğince sabrını ve zamanını harcamaktan hiç çekinmeyen, çalışmaktan büyük keyif ve minnet duyduğum sevgili danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Mustafa İNCİ'ye en içten teşekkürlerimi ve saygımı sunuyorum.

Son olarak hayatımın her anında olduğu gibi tezin oluşum sürecinde de bana olan sonsuz sevgilerini ve maddi-manevi desteklerini esirgemeyen başta sevgili annem Zeynep UĞURLU olmak üzere aileme de sabırları için sevgilerimi sunuyorum ve derinden minnet duyuyorum.

Burçin SARAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD KAPİTALİZMİNİN EVRİM SÜRECİ

1.1. Amerikan Sanayi Devrimi (1775-83)	15
1.2. ABD’de Piyasa Koruyucusu Federalizm Uygulamaları	18
1.2.1. Müstemleke (Sömürge) Amerika ’sının Kolejleri: Dartmouth Örneği	19
1.2.2. Vapur Tekeli	21
1.2.3. Charles Nehri Köprüsü Kararı	23
1.3. Batı’nın İskânı	24
1.4. Kuzey ve Güney Ekonomileri Karşılaştırması.....	29
1.5. Kölelik Sorunu ve 1850 Uzlaşısı.....	32
1.6. Amerikan İç Savaşı.....	39
1.7. İç Savaş Sonrası ABD’nin Ekonomik Gelişimi ve Büyümesi	42
1.8. Göç Dalgası ve Etkileri	47
1.9. Amerikan Çiftçisinin Durumu.....	48
1.10. 19.Yüzyılda ABD’deki Büyümenin Nedenleri: Kısa Bir Literatür Taraması ...	50
1.11. Amerikan Endüstrisinin Yükselişi.....	56
1.11.1. Demir ve Çelik Endüstrisinin Gelişimi	59
1.11.2. Büyük Tekellerin Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Tröst Örnekleri.....	61
1.11.3. Tekellerin Yükselişine Karşı Alınan Önlemler	64
1.12. Makineleşme, İşçi ve Göçmenlerin Durumu ve Yabancılaşma	66

1.13. Altının Keşfi.....	69
1.14. ABD’de Çiftçiliğin Durumu ve Çiftçilerin Örgütlenmeleri.....	70
1.15. 1896 Seçimleri ve Reform Hareketleri	73
1.16. İşçi Direnişleri ve Sabotaj Örnekleri	74
1.17. Hırsız Baronlar Dönemi	89
1.18. Tekelci Kapitalizm, Emperyalizm ve Korporatif Kapitalizm	97
1.19. Kapitalist Devlet	107
1.20. Şirket Kapitalizminin Yasal Temelleri	107
1.21. Ütopik Edebiyatın Etkileri	110
1.22. Grevler, Emek Mücadelesi ve 1893 Krizi.....	111
1.23. Yahudi Irkçısı Olan Dünya’nın Gizli Finansörleri: Rothschild’lar	125

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN KURUMLARI

2.1.Bilimsel Yönetimin Birikimsel Etkisi.....	129
2.2.Sinema Sahnesinde İş, Kapitalizm, Çalışma ve Makine Süreci İlişkisi.....	139
2.2.1. Harrison Bergeron ve 2081.....	139
2.2.2. Metropolis.....	140
2.2.3. Modern Zamanlar	143
2.3. İş Bölümü	153
2.4. Üretim Sürecinde Mülkiyetin Devamlılığını Tetikleyen Kalıcı Sermaye	165
2.5. Kişisel Mülkiyeti Aşan Bir Mülkiyet Kurumunun Oluşması.....	174
2.6. Amerika’da Taklitçi Yeni Orta Sınıfın Yaratılması.....	187
2.7.Endüstriyel Olan ve Olmayan İş Bölümünün Aylak Sınıfı Kurumsallaştırması	193
2.7.1. Barışçıl Evreden Yağmacı Evreye Geçişte Çatışma ve Üretkenlik Tutumları	197

2.7.2. İktisadi Maddi Güçlerin Ürünleri	200
2.7.2.1. Mülkiyet Kurumunun Oluşması.....	201
2.7.2.2. Maddiyatçı Güç Yarışında Biriktirme Güdüsü	204
2.7.3. Aylaklığın Servet Göstergeleri	206
2.7.3.1. Metalarda Tüketim Farklılaşması	209
2.7.3.2. Maddiyatçı Kültürün Dışavurumu	218
2.7.3.3. Antropomorfik Kültlerin Yağmacı Mizacı	227
2.8. Hristiyan Ahlakı.....	231
2.9. Veblen ve Sosyal Hristiyanlık	236
2.10. Bellamy'nin "Dayanışma Dini" ve Veblen'in "Hristiyan Ahlakı"	242
2.11. "Hristiyan" Devrimleri.....	244
2.12. Dış Faktörler ve "Hristiyan Ahlak" Denemesi	246
2.13. Veblen'in "Hristiyan Ahlakı" ve Weber'in "Protestan Ahlakı"	247
2.14. Veblen'in Doğal Hristiyanlığı Terk Etmesi.....	252

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN DOĞASI

3.1. Karanlık Çağdan El İşçiliği Çağına Geçişte Kapitalizmin Doğuşu	254
3.2. Kurumsal Evrimci Gelişen Olay ve Hareketler Dizisinde Kapitalist Sistemin " Makine Âlemi"	262
3.3. Makine Süreci.....	265
3.4. Ticari Girişim (İş Adamının Endüstriyel Sürece Dâhil Edilmesi).....	272
3.5. Modern Endüstride Üretim Tarzlarının Dönüşümü	281
3.6. İşletme Olarak Faaliyet Gösteren Finansın Sabotaj İçgüdüsü.....	283
3.7. İşçi Sınıfının Sabotajı Örneği	286
3.8. Gündelik Yaşamın Örgüsü Olan "Çalışma, Özel Yaşam, Boş Zaman"	295

3.8.1. Irk Yaşamının Alışkanlıklarında Hareket ve Düşünmenin Gerçekleştiği Seçme Süreci.....	296
3.8.2. Haksız Kıyaslamaların Geleneksel Dayanakları	299
3.8.3. Boş Zamanın Yaratıcı Kaynakları ve Uygulamaları	303
3.8.4. Çalışma Sisteminin Temellendirilmesi	305
3.8.5. Çalışmanın Doğasına İlişkin Sorgulamalar.....	309
3.9. Kamusal ve Özel Alan Paradoksu.....	323
3.10. İnsan Mizacındaki Emek Kalıcılığının Sorgulanması.....	330
3.11. Veblen'in Evrimsel ve Kültürel Sürecinin Retorik İzleri.....	333
3.11.1. Veblen'in Darwinci Nedensellik Vurgulaması	334
3.11.2. Boas ve Morgan'ın Antropolojik Araştırmalarının Veblen'in Analizindeki Benzerlikleri.....	363
3.11.2.1. Boas Etkisi	363
3.11.2.2. Morgan Etkisi.....	367
3.12. Kültür ve Kurum Üzerine Bir Tahlil.....	376

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN İSTİKRARSIZLIĞI

4.1. Modern Kapitalizmin Belirleyicileri	383
4.2. Endüstriyel ve Ticari Faaliyetler Arasındaki İkilem.....	388
4.3. Sermaye Kavramının İçeriğinde Değişme	393
4.4. Kredi Kullanımının Yaygınlaşması	395
4.5. İş Çevrimleri Teorisi	397
4.5.1. Genişleme Dönemi	399
4.5.2. Daralma Dönemi (Deflasyon)	403
4.5.3. Kronik Buhran Dönemi (Uzatmalı ve Şiddetli Durgunluk).....	404
SONUÇ.....	407

KAYNAKLAR.....	423

GİRİŞ

Bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin temelinde özel mülkiyet yer almaktadır. Aynı zamanda kapitalizm, -üretim aracını sermayenin oluşturması çerçevesinde bakıldığında- üretimden kâr sağlamak için yapılan ve bu kârı sürekli arttırmak hedefinde olan bir sistemdir. Özel mülkiyet, miras hakkı, serbest piyasa, kişisel çıkarın ön planda olması ve korunması, girişimin serbestliği gibi çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, destekçileri olduğu kadar eleştirel yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Orta Çağ'da feodalitenin çözülmeye başlaması ve bununla birlikte ticaretle uğraşan kişilerin de güçlerini arttırmalarıyla bugünkü kapitalizmin temelleri atılmıştır. Temelde kapitalizm, evrilebilen ve dinamik bir sistemdir. Kapitalizmin günümüze kadar gelmeyi başarmasının arkasında ticari, endüstriyel, finansal, korumacı ve para yönetici bazı dinamiklerini değiştirmesi yer almaktadır. Bu çalışmada, Sanayi Devrimi ile başlayan ve 19. yüzyılın ortalarına kadar süren Sanayi kapitalizminin teknoloji ve finans gibi birçok faktörün de etkisiyle Finans kapitalizmine geçiş süreci ve bu evrilmenin ekonomide ve toplumdaki istikrarsızlığı üzerinde durularak kredi kullanımının yaygınlaşması, sermaye kavramının içeriğinin değişmesi, iş çevrimleri teorisi ele alınmaktadır. Bu teori ile bağlantılı olarak genişleme ve daralma dönemleri, kronik depresyon döneminin ilişkilendirilmesi hedeflenmiştir. Kapitalizmi “el işçiliği çağına” dayandıran ve evrimci bir süreç izlemesinde teknolojinin temel etken olduğuna vurgu yapan Thorstein Veblen’in iddialarının yansımaları çerçevesinde kapitalizmin etkilediği farklı kavramlar aracılığıyla geçiş süreci ele alınmaktadır.

Kapitalizme, körü körüne ve bencilce kazanç peşinde koşma olarak bakmak ve insanın insanı sömürmesinin örgütlü hale getirilmesi şeklinde bir tanımla yaklaşmak çok doğru ve tutarlı bir yaklaşım olmamaktadır. Kazanç hırsı özü itibarıyla, dünya kurulduğundan beri var olmakta ve her yerde varlığını sürdürmektedir. Kapitalizmi yaratan bir insan tipinin olduğu ve uygarlığın gelişmesinde de ona bir yer veren nitelikleri bulunmaktadır. Kapitalizme kavram olarak bakıldığında, bir toplumsal-ekonomik yapı ve üretim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut olan bazı kaynaklar kapitalizmin ortaya çıkışının, tarım ekonomisine dayanan feodalizmin kaldırılmasından sonraki süreçte görülen Sanayi Devrimi ile olduğunu ifade

etmektedir. Temelde kapitalizmin düşünce tarzı, liberal düşünce tarzına dayanmaktadır. Bu düşünce tarzının arkasında da, serbest piyasa, özel mülkiyet, bireycilik, sözleşme hürriyeti, sınırlı devlet müdahalesi ve serbest dış ticaret bulunmaktadır. Kâr peşinde koşmakta olan ve bu amaca ulaşmak için çaba gösteren, bireyciliği ve bireysel çıkarı ön plana çıkaran sermayedar girişimci, kapitalist olarak nitelendirilmektedir. Her düşünce tarzında olduğu gibi liberal düşünce tarzında da evrimleşme olmaktadır. Kapitalizmin öncesi döneme bakıldığında, üretimin tarıma dayandırılması ve lortların artı değere el koyması, bu dönemin en temel özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Feodalitenin yıkılış sürecinin hızlanması, sömürgeciliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sistematiik olarak bakıldığında da, sermaye birikimini sağlamada kapitalistin rolü temelde, burjuva sınıfının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, ekonomik ve toplumsal hayattaki gündeme “burjuva sınıfı” girmektedir. Toplumların modernleşmeye başlaması ile kültürel, psikolojik ve yapısal değişimlerin beraberliği görülmektedir. Tarımsal alanlarda çalışmakta olan işsizler ordusunun şehirlere göç etmesi, tarımdaki çöküş nedeniyle olmuştur. Bu göçler, sanayi üretimine de ucuz emek sağlamıştır.

Sanayi Devrimi öncesindeki ekonomi, tarıma ve geleneksel yöntemlere dayanmıştır. Daha sonra ise, eski aletlerle üretim yapmak imkânsızlaşmıştır. Yeni gelişen üretim araçları da, sadece büyük sermaye sahipleri tarafından satın alınmıştır. Bu yeni görülmeye başlanan üretim biçimi, hızlı ve ucuz üretim yaptığı için, eski olan geleneksel yöntemleri hızlı bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Köyden kente olan bu göç neticesindeki şehirlerde artan nüfus ile büyük şehirlerin oluşması da farklılaşmayı ve belli bir uzmanlaşmayı meydana getirmiştir. Modern kapitalizmde, bireycilik ve rasyonalizm baskın özellikler olarak nitelendirilmektedir. Bu iki baskın olan özelliklerle, rekabet, bireysel amaca yönelik ve hesaba uygun davranma, planlılık, özgürlük gibi konulara dikkat çekilmek istenmiştir. Bu bağlamda kapitalizm, özgürlükçü bir düzene dayalı girişimci olan bireylerin kârlılığına odaklanmaktadır.

Kapitalist sistemde, amaçlar araçları meşru kılmaktadır. Bir kapitalist için akılcı, kârlı ve verimli olabilecek her şeye izin verilmektedir. Refah ve ekonomik büyüme, kapitalist sistem ile ifade edilmektedir. Kapitalist sistemin bu şekilde ifade edilmesi,

çıkar gruplarında görülen çelişkiyi ortaya çıkarmıştır. Sanayi ve ticari yeni düzenlemelerle beraber kapitalist üzerinde görülen kısıtlamaların kaldırılmasını gerektiren, sanayideki gelişmelerdir. Büyüyen ücretli işçiler ordusu, artan hammadde ve gıda ihtiyacı daha fazla enerji kullanımını gerektirmiştir. Bu sadece bireysel bir çıkar ile olmamıştır. Daha çok güç gerektiren ve devletin çıkarlarına bağlı olarak ortaya çıkarılan bir ideolojik yapı temelinde sömürgecilikle aynı anlama gelen emperyalizmin bir zorunluluk haline geldiği görülmüştür. Bireysel özgürlüğü ön plana çıkaran kapitalist-tekelci anlayış, emperyalizmin etkin bir rolünü oynamıştır.

Az gelişmiş pazar sayesinde varlığını sürdüren ve kapitalizmin teorisi olan sisteme, Klasik sistem denilmektedir. Sömürgeye dayanan sanayi yatırım alanlarının, yerli imalatla kullanılan işgücü ve ihracatın genişlemesi aynı zamanda rekabeti de etkilemektedir. Tekelci kapitalizm, emperyalist çağın kapitalist anlayışını ifade etmektedir. Faizcilik ve sömürü faaliyetleri, kapitalizmin başından beri yeni iş dallarında geçerliliğini korumaktadır. Kapitalist sistemin 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın sonuna kadarki gelişimi, yüksek derecede büyümeyi meydana getiren teknolojik buluşlar ve bunların yayılması ile ilişkilendirilmektedir. İngiltere’de 18. yüzyılda, oldukça gelişmiş bir sermaye piyasası mevcuttur. Ancak pamuk üreticileri ve diğer öncü olan sanayiciler, genellikle yerel kaynaklardan, yerel bankalardan ve dağıtılmayan kârlardan sermayelerini elde etmişlerdir.

18. yüzyılın ikinci yarısında gelişme gösteren kanal ve diğer altyapıların finansmanında, örgütlü sermaye piyasası ve zengin toprak sahipleri sınıfı, önemli rol oynamışlardır. Bununla birlikte, kırsal alandan kentsel alana büyük nüfus ve işgücü hareketleri, ticaret ve hizmet merkezleri meydana getirmişlerdir. 18. yüzyıla hâkim olan finansörler grubu, tüccar ve toprak sahiplerinden oluşmaktadır. Bu grup aynı zamanda, İngiliz burjuvazisi ve feodal beylerin oligarşik hâkimiyetini sürdürmüşlerdir. Siyasal ve sosyal değişimlerin avantajları, sanayi girişimcilerinin reformcu ve devrimci rolleri, teknolojik değişimler ve sermaye birikimleri organizasyon ve iş bölümü koşullarında da değişiklikleri meydana getirmiştir. Fabrikalardaki disiplin ve düzenli ilerleyen iş saatleri, en yüksek çıktı için uygulanan düzenleme ve kurallar da karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Rakiplerle rekabet etme noktasında yeni buluşların yapılabilmesi için eğitim seviyesini arttırmada daha sistematik bir anlayış ileri sürülmüştür. Yeni pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi

ile rekabet düzeyinin arttırılması hedeflenmiştir. Kapitalistin devlet destekli bir politika izleyerek, dış pazarları ele geçirme isteğinin ön planda olduğu bir süreçte geçilmiştir. Dış pazar olanaklarının artması ile birlikte devletlerarası ikili ilişkilerde gelişme görülmüş ve bu sayede güçlenen kapitalizm, devlet desteği ile daha da katlanarak ilerlemiştir. Tekelci kapitalizmi izleyen süreçte, küçük firmalar ortadan kaldırılarak yerlerine büyük firmalar geçmiştir.

Ortadan kaldırılan ya da dar alanlara hapsedilen, hem ada hem de kıta devletlerinin Sanayi Devrimi'ne kadar ki süreçte geçirdiği kapitalist devinimleri yaşamadan kapalı kalan uygarlığın üstüne kurulmuş olan yeni bir dünya ve avantajlar ülkesi olarak karşımıza, ABD çıkmaktadır. İlk dönemlerde ciddi bir şekilde naif bir kapitalist sistem niteliği taşıyan bir ekonomik sistem olarak görülmüştür. Ancak ABD'nin İngiltere seviyesine ulaşması, yaşadığı iç savaşlar neticesinde olmuştur. Kapitalizm, ülkenin her bir tarafına başarılı bir şekilde yayılmıştır. 1880-1913 yıllarında teknolojinin katkıları ile hem maliyetlerde bir düşüş hem de verimliliklerde bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, özellikle de çelik ve elektrik sektörlerinde büyük bir patlama ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi, İngiltere ve Kıta Avrupa'sında görülmüştür. Fakat ABD bu devrimi, girişimcilerinin yaptıkları ile beraber büyük ölçeklerle, yüksek düzeydeki piyasalara yönelerek daha da yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Bu dönemde görülen Fordist-Taylorist uygulamalar, piyasadaki ani değişikliklerle, yenilik öncülüğünde olan firmalarda ani kâr artışlarının görülmesini sağlamıştır. Kapitalizmin süreçlerinden biri olan kartelleşme, daha yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Bu temele sahip şirketler, ABD ve Avrupa'da yayılmıştır. Özellikle geç endüstrileşmenin görüldüğü ve sermaye yoğun dallar Almanya'da hem sermayeye ve iş alanlarına hem de kaynaklara muhtaç olmaktadır. Geçmişleri Haçlı Seferleri'ne kadar uzanan yatırım bankaları, Almanya'da yaygınlaşmaya başlayarak büyük firmaların kontrolü altına girmiştir. Bu yeni gelişen ticari sistem, "Finans Kapitalizmi" olarak ifade edilmektedir. Finans sorunsalına ve kapitalizme yönelik dev şirketler, bu şekilde bir çözüm bulmuşlardır. Eşitsizlik, adaletsizlik ve işsizlik sorunları 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kapitalist sistemde var olmaktadır. Girişimin kurumsallaşması, şirket işlerinde asırlık tekel kâbuslarını uyandırmıştır. Amerika daha fazla endüstriyel, ticari oldukça ve daha az tarımsal hale

geldikçe, çiftçilerin korkuları ve endişeleri, kendi kaderlerini ve kültürlerini etkileme yeteneklerinin azaldığı durumu da ortaya çıkarmıştır. İş Âleminin İmparatorluğu; “bütün sancıları, şiddet ve sömürüsü, hile ve düzeni, kültürel yozlaşması, insan dramları, toplumsal ve doğal yıkımı, servet avcıları, ahlaki çürümüşlüğü, yolsuzlukları ve demiryollarıyla” bütün Kıta’da sarsıcı bir etki yaratmıştır.

Bu sorunlara yönelik çözümlerde, klasik ekolün düşünceleri ya da onun bir değişimi olan Neo-klasik (Neo-liberal) düşünceler çerçevesinde öneriler geliştirilmiştir. Temel olarak, 19. yüzyılın teorilerin oluşturulma ve uygulanma aşaması olarak ve 20. yüzyıla da teorik temellendirmelerin sonuçlarının alındığı aşama olarak bakılabilmektedir.

ABD’nin Pasifik’e yani Kuzey Amerika Kıtası’nın doğal sınırlarına ulaşmaya kadar sürdürdüğü kıtasal gelişimi; yağmaya, zor kullanmaya ve yerel halkın soykırımına dayanmaktadır. 19. yüzyılda bu koca kıta, demiryolları ağı ile entegre olan bir pazara dönüştürülmüştür. Doğal zenginlikler, bol hammaddeler işlenmeye başlanmıştır. İç Savaş sonunda, köle emeği özgürleştirilmiş, yerel pazar alabildiğine genişletilmiş ve birlik ile merkezi otorite güçlendirilmiştir. Teknolojik gelişmelerle ivme kazanan ABD kapitalizmi, iç dinamizmle gelişmiş ve büyümüştür. Tekelci kapitalizmin ve finans kapitalin gelişmesi ile birlikte farklı yapısal dinamikler ortaya çıkmış ve iç ve dış politikalar yeniden biçimlenmiştir. İç Savaş sonunda vahşi kapitalist, gelişmeye başlamış ve bu gelişme, büyük tekellerin Amerika’ya hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır.

Petrol sanayiinde Rockefeller, Çelik Endüstrisinde Carnegie, finans sektöründe Morgan ve diğer soyguncu baronlar, dev tekeller ve anonim şirketler kurmuşlar, karteller ve tröstler oluşturmuşlardır. Bu para simsarları, rüşvet, kötüye kullanım, şiddet ve hile gibi çeşitli kanunsuzluklarla çok farklı yöntemler kullanarak egemenliklerini inşa etmişlerdir. İşçilerin, işsizlerin, topraklarını kaybeden küçük çiftçilerin, yoksulların, iflas eden esnaf ve küçük işletme sahiplerinin, sokaklara salınmış “sözde özgürleştirilmiş” siyahların karşısında; Güney’in toprak ağaları, Kuzey’in süre zengin patronları, federal polis gücü, ordu ve eyaletlerin milis güçleri yer almıştır.

Yeni zenginlerin temel kaynaklarını; şirket hisselerindeki aşırı artışlar, pazarın kurumsallaşmış manipülasyonu ve spekülasyon, petrol gibi yeni keşfedilen doğal kaynaklar, politik ve hukuki oyunlar, devlet ayrıcalıkları oluşturmuştur. Bu yeni zenginler sınıfı, hükümetlerin ve mahkemelerin desteğiyle yani yasal yollardan iş birliği yaparak servet elde etmiştir. Devletin ve kamu sektörünün rolünün artması, 1875 yılından beri belirtilen gizli El'in, artık görünür olmaya başlamasını sağlamıştır. Bu bağlamda devletlerarasındaki “siyasal rekabet” ile ulusal girişimci kurumlar arasındaki “ekonomik rekabet”, iç içe geçen bir yapı haline gelmiştir.

Finansal manipülasyonlara başvuran yıkıcı bir yapıya sahip olan iş adamları, parasal kazancın iş hayatının temel güdüsünü oluşturmamasının etkisiyle, “kapitalist sabotaj” adı verilen üretkenlik artışının sınırlandırılması ya da azaltılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Sabotaj, talan, rekabetçi ortam, açgözlülük ve istismarcı faaliyetler; “ustalık, ebeveynlik ve aylak merak” şeklinde ifade edilen insan davranışlarının üç eğilimini baltalayıcı nitelik taşımaktadır. Yalnızca iş adamlarının ya da işverenlerin üretime yönelik sabotaj faaliyeti uygulamadığı, işçilerinde grev, işten kaytarma gibi sabotaj niteliğindeki faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Yani üretim sistemini yavaşlatmaya yönelik gerçekleştirilen sabotaj faaliyetleri hem işçiler hem de işverenler tarafından “karşılıklı sabotaj” şeklinde yapılmıştır.

Özel mülkiyet ve yağmacı içgüdü, köleci ve feodal dönemlerin yağmacı ve sınıfsal olarak bölünmüş toplumlarına yol açmıştır. Kapitalizm, batı Avrupa’da feodalizmin doğal bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Kölecilikte ve feodalizmde yağmacı içgüdü, toplumu tamamen egemenliği altına alırken, kapitalizmde ise, ustalık içgüdüsünün önemli, temel nitelikte bir gelişimi söz konusu olmuştur. Veblen’in zaman zaman “malın başında olunmayan mülkiyet” ve “kiralık emek rejimi” şeklinde adlandırdığı kapitalizm, ustalık güçlerinin esasen çok hızlı bir şekilde geliştiği “yarı barışçıl bir toplum” olarak doğmuştur.

Veblen’in “parasal bir yaşam biçimi” ya da “kiralık emek rejimi” şeklinde adlandırdığı kapitalist sistemdeki temel savaşım, Marksistlerinde dediği gibi, işçiler ile kapitalistler arasında olmamakta, her biri kapitalist düzenin bir parçası olan üretim ile kâr peşinde koşma güdülerinde gerçekleşmektedir. Veblen’in olağan bir insan eğilimi, kâr peşinde koşma güdüsü değildir. Asıl olan, üretim isteği yani

sanatkârlık içgüdüsüdür. Zamanla, ustalık güçleriyle yağmacı kahramanlık güçleri, bir mücadele içine hapsolmuştur. Veblen bu karşıtlığı, ticari girişim ile endüstri ya da satıcılık ile ustalık arasında bir çatışma olarak ifade etmektedir.

Veblen sermaye kavramını, “içerisine belirli bir düzeydeki sermaye mallarının giriş ve çıkışının yapıldığı, fiziki açıdan kalıcı bir varlık” biçiminde değerlendirmekte ve aynı zamanda bunu çözümlemenin oldukça güç olduğunu da eklemektedir. Ona göre sermaye, temelde kapitalizmin yasalarının ve kurumlarının bir sonucu olmaktadır. Ona göre, insanlığın zihninde istikrarlı bir faiz oranının ortaya çıkması; sadece mülkiyet kurumunun olgunluk düzeyine doğru bir gelişim ile meydana gelebilen parasal ekonominin, sınırları içerisinde gelişen ticari trafiğin (girişimin) kayda değer bir ilerleme düzeyini sağlamasının ardından gerçekleşmektedir.

Toplumsal refah, tüm toplum için yeterli reel üretimin var olması ve bu üretimin toplumdaki her birey için yeterli oranda dağıtılması olarak ifade edilmiştir. Bunun çıkış yolu ise, toplumda çalışma içgüdüsünün hâkimiyeti ve teknolojik gelişmenin öncüleri olan mühendislerin toplumdaki yerlerinin yükseltilmesidir. Yani, ne zaman çalışma içgüdüsü bastırılsa, o zaman barbar dönem yaşanmaktadır.

Kapitalizmin kurumları, savurganlığa, haksız ayrımlara, çoğunluk pahasına dar bir kesimin çıkarlarına ve insan potansiyelini engelleyen çabalara aracılık etmektedir. Statü ya da sosyal durum, Veblen’in analitik çerçevesindeki merkezi kavramdır. Statü, onun görüşüne göre, sınıftan, özel mülkten veya diğer ekonomik kavramlardan daha temeldir. Kişisel mülkiyetin ötesine geçen “mülkiyet” kavramı ise, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde, hâkimiyetin/otoritenin kadınlarla olan ilişkisi üzerine modellenmiştir. Mülkiyet, kadınların hâkimiyetiyle başlar (günümüzde “eş-koruyucu davranış” olarak adlandırılan şeye) ve daha sonra fiziksel nesneleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu nedenle, her şeyden önce bir sıralama sistemidir.

Veblen tarafından, daha yeni görülmeye başlanan bir sınıfın elinde uzun ömürlü olamayan koşullar, el işçiliği çağının yükselişi ve aşağı sınıf kültürünün evrenselleşmesi olarak ele alınmıştır. Ona göre bu yeni üst sınıf yani “sanayi patronları (kaptanları)”, hızla gelişme gösteren makine teknolojisinin gerçekleştirdiği etkinlikler sonucunda “varlıklı bir sınıf” ortaya çıkarmışlardır. Bu varlıklı sınıf, her türlü verimli olan, üretime dayanan faaliyetten uzaklaşmıştır. Aylak Sınıfı

Teorisi’nde sınıfsal yapının değişmesi ile birlikte dönüşen ve bozulan Hristiyanlık, “aylaklık yüklü tanrısal hiyerarşinin yeryüzündeki savurgan dünyevi temsilcilerine boşuna boğun eğen ataerkil dini” olarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan ise, parasal kültürü reddeden bir kardeşlik dini” olarak tanımlanmaktadır.

Veblen’in teknoloji kuramı, maddeci evrimsel bir tarih anlayışını esas almaktadır. Makine teknolojisi ile ticari girişim, modern kurumsal düzene işaret etmektedir. Bu bağlamda Veblen’in çalışmalarının temelinde, bireyin düşünce ve davranış yapısını biçimlendiren makine teknolojisine dayalı “sanayi sürecinin işleyişi” bulunmaktadır.

Bu açıdan modern sanayi düzeni, “birbirine bağlı bir mal ve hizmet üretim sistemi” şeklinde tanımlamaktadır. Açık sistemde her birim, dinamik bir girdi-çıktı bağlantısı içerisinde yani sistemin geri kalanı ile bağlantıda olmaktadır. Modern sanayi girişiminde özgün bir yapıyı ifade eden bu etkileşim, sıradan insanların maddi refahının üretiminde “sanayi uzmanları ile mühendislerin” yerinin ve öneminin belirlenmesine imkân sağlamaktadır. Veblen’e göre ticaret, “topluma zorunlu olarak bir yararı olması gerekmeyen kârlı soyut işi” ifade ederken sanayi, “mal ve hizmet üretimindeki somut işi” tanımlamaktadır. Üretim ise, “toplumun dışlılarının mal üretecek bir yapıda iç içe geçmesi” anlamına gelmektedir. Bu düzeneğin verimli çalışmasının ayarlanması için, teknisyenlere ve mühendislere ihtiyaç duyulmaktadır.

Veblen iş adamlarını, maddi tarafta konumlandırmaktadır. Aylak sınıf kuramını, “iş teşebbüsü kuramı” ile ilişkilendiren Veblen, parasal hayata ait olan mülkiyet ve kazancı, maddi güç uğraşları olarak ifade etmektedir. Veblen, kendi yaşadığı dönemdeki göçmen kitleleri ile servet dağılımında meydana gelen eşitsizlik ve adaletsizlik üzerinde durmakta ve bunu yaparken de yüksek yaşam biçimini hem aristokratik hem de kent soylu karması olan bir yapısal çerçevede ele almaktadır. Prestij, iktidarı desteklemekte ve onu otoriteye dönüştürerek toplumsal kışkırtmalara karşı korumaktadır. Veblen psikolojik açıdan, prestij tatminine yönelik kullanılan “iktidar için iktidar” kavramına önem vermektedir.

Veblen’e göre her topluluğun endüstriyel ya da iktisadi mekanizması, iktisadi kurumlar ve güçler üzerinde maddi bir baskı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ona göre iktisadi güçler, modern sını topluluğun kurumlarında, toplumsal evrimin zihinsel bir uyum sürecinde maddi zorunlulukların baskısı ile zihniyeti “yeniden düzenlemeyi”

zorunlu kılan güçlerdir. Temelde arkaik durum, topluluğun sosyal evrimindeki her aşama için bir çıkış noktasıdır. Veblen'e göre, tarihsel süreçte iktisadi evrimin uzun sürdüğü ve buna bağlı olarak da büyük oranda değişime karşı direnç ya da dayanıklılık gösteren evreler, yağma ve statü kuralının hâkim olduğu yarı barışçıl evrelerdir. Bu evreye doğru bir gerileme yani kültürel mizaç ve eğilimlere yeniden yakınlık kurma hem daha kolay hem de daha hızlı olmaktadır.

Maddiyatçı kurumsal yapının ve bunun düzenlemesinin temeli, barışçıl ve düzenli sömürünün kolaylaşmasına işaret etmektedir. Modern kurumsal yapıda maddi çıkarla yapılan, ikincil ama daha kapsamlı ele alınan ve iş yaşamını kolaylaştıran düzenlemeler, tinsel olmayan anonim şirketini sanayi kaptanının yerine geçirmektedir. Bu sayede hem sanayi alanında hem de sanayi dışı alanda yaşamın daha az çalkantılı hale getirilmesi, paralı sınıf olan aylak sınıfın kusursuz mülkiyet etkinliğini, tekrar tekrar terk edilebilir kılmaktadır.

Amerikan politik toplumu, kişilerin yönetiminden daha çok “şeylerin idaresine” dönük bir yapı içerisinde gelişmiştir. ABD'nin devrimselliği, kölelik problemini politik hayatın tam ortasına yerleştiren ve serbest eyaletler ile köleci eyaletler arasında imtiyazlarla kurulan geçici istikrarını yıkan şeyin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Çalışmada Veblen'in kapitalist sisteme yönelik eleştirisi ekseninde, gözlemlenebilen olguları veya olayları yöneten ve üreten; yapı, düzenek, eğilim ve güçlerin tanımlanması ve anlaşılır hale getirilmesi yoluyla düşüncelerinin aydınlatılması amaçlanmıştır. Analizi, sadece ikilemler ve çatışmalar üzerinden kapitalist sistemin eleştirisi niteliğinde ele almamak ve çözümlememek için Veblen'in kapitalizme yönelik eleştirilerinin kökenindeki kuramsal ve kavramsal yapı ile tarihsel süreç incelenmiştir. Bu noktada Veblen'in yaşadığı dönemi, Amerikan toplumunun koşulları içerisinde incelemek gerekmektedir. Veblen'in kapitalizm analizinin önemi; teknoloji merkezli ekonomik ve toplumsal yapının biçimlendiği bir birikimsel nedensellikten bahsetmesi, zaman ve mekândan bağımsız ortaya atılan genellemeleri kabul etmemesi ve bunun yerine de kapitalizmin kökeni bağlamında kurumların kökeni ve gelişmesini açıklamaya yönelmesidir.

Veblen'in çalışmalarını ayrıntılı olarak tarihsel ve antropolojik verilere dayandırması, araştırma kapsamını karmaşıklaştıran ve derinleştiren bir etki yaratmaktadır. Veblen, üretim, makine süreci, iş bölümü, içgüdü, alışkanlık, parasal kazanç, din, mülkiyet, sabotaj, teknoloji, girişimci gibi daha da fazla somutlaştırabileceğimiz kavramsal boyutu ile oldukça kapsamlı bir çerçeveye sahip bir sistem soyutlamaktadır. Sonuç olarak çalışma, Marx'ın yöntemini kullanmak suretiyle yani gerçek somuttan başlayarak soyutlama vasıtasıyla düşüncedeki somuta doğru ilerlemeye yönelik bir yöntem izleme çabasıdır.

Veblen, yerleşik iktisadın kapalı sistem yaklaşımının yerine gerçekçilik yaklaşımının temelinde bir açık sistem vurgulamıştır. Türkçe literatürde, Thorstein Veblen ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; yoğunlaşılan belli başlı konuların olduğu görülmektedir. Temelde üzerinde çalışılan konular; gösterişçi tüketim, aylak sınıf, kurumsal iktisat, mühendisler, tüketim kültürü ve endüstri veya sanayi kaptanının toplumsal ve kurumsal dönüşümü şeklinde sıralanabilirler. Veblen üzerine Türkiye'deki literatür taramasına bakıldığında; tanıtılan ancak belli düzeyde anlamlandırılmaya çalışılan bir "kurumsalcı" olarak görülmektedir.

Veblen'in kapsamlı düşünce dünyasını inşa ederken, kendisini yaşadığı dönemden izole ederek yani yalnızlaştırarak sistemi dıştan bir bakış açısıyla ele alması, dönem Amerika'sının değişim ve dönüşüm geçiren sisteminin konjonktürel özelliklerinin ve yardımcı karakterlerinin incelenme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın birinci bölümü, Veblen'in soyutladığı kapitalizmin ABD'deki doğası ve gelişimi üzerinedir. Bölüm içerisinde; Amerikan Sanayi Devrimi, Batı'nın İskânı, Amerikan İç Savaşı, Amerikan Endüstrisinin Yükselişi ve Hırsız Baronlar Dönemi başlıkları; kapitalizmin ABD'deki doğası ve gelişimi üzerinde daha etkili olduğu düşünülen gelişmelere işaret etmektedir. Bu bağlamda, ABD tarihinin -özellikle Veblen'in yaşadığı dönemin- geçirdiği toplumsal, kültürel, kurumsal ve politik dönüşümler ön planda tutulmuştur.

Rekabet çağı olarak ifade edilen 19. yüzyıl, artan oranda işletmeler arası birleşmeleri meydana getirmektedir. Endüstriyel büyüme, otomatik olarak sosyal büyümeyi de biçimlendirmektedir. Bu biçimlendirme bile tek başına ekonomik bir güç oluşturmada önemli olmaktadır. Ekonomik değişim ve dönüşümün temelini,

nüfustaki büyüme ve tasarruflardaki artış oluşturmaktadır. Bu noktada görülecek bir gelişmeye sanayideki gelişmeyle cevap verilmektedir. Bu gelişmeler, uzmanlaşmayı arttırarak ve çevresel özellikleri de etkileyerek organik bir biçimde yeni gelişmelerin meydana gelmesini sağlamaktadır.

F. W. Taylor'ın özellikle kitlesel ve seri üretim alanlarında ve bilimsel bir iş yönetimi konusunda yeni kuramlar geliştirmesi, ABD'nin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı kapitalist gelişmesinde etkili olmuştur. Taylor'dan sonra öncü olan kapitalistlerden biri de Henry Ford'dur. Onun temel kuramı ise, makinelerin ve emeğin ussal bir biçimde kullanılması için uygulanan planlamacılık ile üretimin maksimumlaştırılmasıdır. Bu fordist uygulamalar, piyasadaki ani değişikliklerle, yenilik öncülüğünde olan firmalarda ani kâr artışlarının görülmesini sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında ABD'de ortaya çıkan üretimdeki yönetsel yenilik akımları Taylorizm ve Fordizm, bir yandan ABD'deki kapitalizmin kurumsal değişimine etki eden başlıca yaklaşımlar olması nedeni ile diğer yandan özel mülkiyet ve aylak sınıf gibi kapitalizmin esaslı kurumlarının gelişimini de önemli boyutta etkilediği için ikinci bölümün başında bu akımlara yer verilmek istenmiştir. Bu bölümde ayrıca Veblen'in kapitalizm soyutlamasında önemli bir yeri olduğu düşünülen iş, kapitalizm, çalışma ve makine süreci ilişkisinin ele alındığı (Veblen'in yaşadığı döneme rastlayan ve özellikle diğerlerine öncülük ettiği üzerinde hemfikir olunan Metropolis (1927) ve her biri bir ABD yapımı olan diğer üç film) dört filme de yer verilmek istenmiştir. Bu filmler, Veblen ve kapitalizmi eleştiri konusu yapan diğer birçok düşünürle paralel bir şekilde iş, kapitalizm, çalışma ve makine süreci ilişkisi hakkında çokça şey anlattığı düşünülen filmlerdir. Ayrıca bu filmlerin, Veblen'in, "El işçiliği çağının teknik gelişme ile doğrudan fiziki emeğin baskın olduğu ve bununla birlikte feodal yapının sona erdiği ilk aşamasından; fiyat mekanizması ile çalışma içgüdüsünün rolünün değiştiği, satıcılık özelliklerinin ön plana çıkarak parasal boyutun görülmeye başlandığı ve doğal haklar felsefesinin ışığında "yüksek barbarlık" dönemine geçiş" olarak tanımladığı modern çağda sıkışıp kalan bireyi ve onun sisteme yönelik tepkilerini yansıttıkları söylenebilir.

İkinci bölümde; Veblen'in kapitalizmin iki temel kurumu olduğunu düşündüğü özel mülkiyet ve aylak sınıf kurumlarına yer verilmiştir. Ayrıca bölümün sonunda Max Weber başta olmak üzere bazı düşünürlerin ele aldığı din ve kapitalizm ilişkisi,

Veblen'in dine bakışı ve din kurumu ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Veblen'e göre modern uygarlığın maddi çerçevesi, endüstriyel sistemdir ve bu çerçeveyi canlandıran yönlendirme gücü de ticari girişimdir. Modern Hristiyan dünyası, bilinen herhangi bir kültür evresinden daha büyük ölçüde, görünümünü ekonomik örgütlenmesinden alır. Bu modern ekonomik örgüt, "Kapitalist Sistem" veya "Modern Endüstriyel Sistem" şeklinde adlandırılmaktadır. Karakteristik özellikleri ve aynı zamanda modern kültüre hükmettiği güçler ise, makine süreci ve kâr amaçlı yatırımdır. Bu çerçevede üçüncü bölümde öncelikle kapitalizmin doğuşu tasvir edilmiş, bunu makine süreci ve ticari girişim başlıkları takip etmiştir. Bu bölümde ayrıca makineye dayalı üretim tarzlarının modern endüstrideki dönüşümü yer almaktadır. Sabotaj büyük ölçüde, endüstriyel üretimi engelleyebilecek, ona müdahale edebilecek ya da durdurabilecek şekilde tıkama, tahrip etme, yavaşlatma, tavsatma ya da verimsiz kılma anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda sabotajın doğası, finans sektörü ve işçi sınıfı örneği üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümün sonunda özellikle Veblen'in kapitalizm soyutlamasında önemli bir rolü olduğu düşünülen Boas ve Morgan'ın antropolojik çalışmalarının Veblen'e yansımaları üzerinde durulmuştur.

Modern kapitalizmin temel özelliğini oluşturan unsurlar içinde bulunan iki önemli unsur; sermaye kavramı ve içeriğinin değişmesi ile kredi kullanımının yaygınlaşmasıdır. Kapitalizmin özünde bulunan hız ekseninde, sermayenin dolaşım hızının artması ve farklı coğrafyalara yayılması, bir süreç içerisinde gerçekleşmekte ve derinleşmektedir. Bu bağlamda çalışmanın dördüncü bölümünde endüstriyel ile ticari kurumlar arasındaki ikilemi ve bu ikilemin neden olduğu istikrarsızlıklar ile sürecin arkasındaki modern kapitalizmin unsurlarının neler olduğu, iş çevrimleri teorisinin nasıl inşa edildiği ve bu teorisinin genişleme, daralma ve kronik depresyon dönemi şeklinde nasıl bir döngü yarattığı ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD KAPİTALİZMİNİN EVRİM SÜRECİ

Veblen'in çalışmalarının temelinde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinin dönemsel özellikleri ve geçirdiği dönüşümler yer almaktadır. Veblen'e göre Amerikan toplumu; yağmacı, saldırgan, yıkıcı, israfçı, iş birliği yanlısı olmayan ve çıkar grupları doğrultusunda biçimlendirilen bir yapıya sahiptir. Veblen bu toplumun aristokratik karakteristik özelliklerini, "barbar, kendi çıkarını gözetken, baskıcı, hilekâr ve örgütlenmiş bir topluluğun içinde bütünlüğü bozacak biçimde yeni bir topluluk oluşturma (hizipçi) isteğinin hâkim olduğu" şeklinde nitelendirmektedir (Demir, 1996: 88). Veblen'in kapsamlı düşünce dünyasını inşa ederken, kendisini yaşadığı dönemden izole ederek yani yalnızlaştırarak sistemi dıştan bir bakış açısıyla ele alması, dönem Amerika'sının değişim ve dönüşüm geçiren sisteminin konjonktürel özelliklerinin ve yardımcı karakterlerinin incelenme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bu bölümde ABD tarihinin -özellikle Veblen'in yaşadığı dönemin- geçirdiği toplumsal, kültürel, kurumsal ve politik dönüşümler, özelde belli başlı özelliklerle ifade edilmektedir. Yaygın sefaletin olması, reform ve kontrol hareketlerinin hız kazanması, Sivil savaş ile I. Dünya savaşı arasındaki dönemde nüfusun tarım sektöründen hızla sanayi sektörüne kayması ile tarımsal çıktı azalırken, imalat ve madencilikte muazzam bir artış meydana gelmiştir. Bunun sonucunda fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Sermayenin belirli ellerde hızla toplanmaya başlaması durumu, mülkünün başında durmayan mülk sahiplerinin ve onların kukla temsilcilerine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, kırsal nüfusun kente göçü ile bir yandan yeni gelişen sanayi gerekli işgücüne kavuşurken, diğer yandan şehir nüfuslarında artış meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, bankacılık ve finans sektörlerinin gelişmesini tetiklemiştir. Eğitim imkânları kısıtlı, çalışma ve yaşlılık güvencesi bulunmaması, konut sayısı yetersiz olması ve sağlık sektörünün iyi işlememesi, işsizliğin her geçen gün artması ve nüfus baskısı ile ücretlerin düşmesi ise sürecin topluma maliyetidir.

Tezin birinci bölümünde, genel olarak vurgulanması gereken ve Veblen'in kavramsal dünyasına hizmet eden bazı dönemsel özelliklere yer verilmektedir. Özellikle, 1775-

1783 yılları arasında görülen Amerikan Sanayi Devrimi, Batı'nın İskânı gibi İç Savaş öncesi yapıya karşılık gelmektedir. Aslında burada, kıtasal genişlemenin şiddetlerle iç içe geçmiş dinamikleri yansıtılmıştır. 1861-1865 yılları arasındaki Amerikan İç Savaşı sonrası endüstrileşmenin yükselişi, 1865-1890 arası Hırsız ya da Vurguncu denilen Baronların dönemi (Tröst Yaratma Çağı) ve savaş sonrası hukuksal, politik ve ekonomik boşluktan yararlanarak farklı sektörlerde yükselen yeni girişimci tipi olan finans aktörlerine işaret etmektedir. Girişimciler döneminde görülen Morganlaşma, demiryollarını bankalara, bankaların da sigorta şirketlerine bağlanması ile oluşturulan mali bir ağı ön plana çıkarmaktadır. Bu finans aktörlerinin faaliyetleri neticesinde, bankacılık ve demiryolu ağı inşa edilmiştir. Emperyalist çağın getirdiği gelişme arzusu, hükümetin Baron yanlısı politika sürdürmesini beraberinde getirmiştir. Krizlerin etkisiyle işsizler ordusunun büyümesi, işveren-işçi çatışmasını daha da körüklemiştir. Bu nedenle de İç Savaş sonrası, işçilerin ve çiftçilerin örgütlü eylemleri süreklilik göstermiştir. Veblen'in yaşadığı dönemle de bağlantılı olarak, günümüzde dışa açılma süreci ile ticari girişim varlık gösterirken, endüstriyel faaliyetler neredeyse kendisini tamamıyla finansal faaliyetlere bırakmıştır.

Modern kapitalizmde yükselen yağmacı finansal kesim, dönemsel ticari hayatın çıkarının bir gerekliliği olarak üretimin kısıtlanması ve teknik ilerlemelerin ortaya çıkmasının engellenmesi için kapitalist ya da kurumsal sabotaj faaliyetlerinde bulunmaktadır. Sabotaj faaliyeti, tek taraflı yani sadece kapitalistler tarafından yapılan bir faaliyet türü olmamaktadır. İşçi sınıfı da kaytarma, örgütlü ve örgütsüz eylem yapma gibi sistemin işleyişini yavaşlatacak faaliyetlerde bulunmaktadır. Veblen aslında bu karşılıklı olarak yapılan sabotaja örnek olarak, grev ve lokavtı vurgulamıştır. Modern kapitalizmde, yeni bir iş düzeni oluşturulmuştur. Büyük, kredi cinsinden şirketlerin yükselişini sağlayan ve iten ana güç, stratejik sabotaj olmaktadır. Bu yeni düzende kapitalist firmanın tipik bir özelliği olan tekelleşme süreci, yeni bir üst yapı meydana getirmiştir. Yeni üst yapı, kredi, borç ve hayali sermaye artırımlarını oluşturan finans sektörüdür. Alt yapıyı ise, toplum oluşturmaktadır. Bu iki yapı arasında üst yapının alt yapıyı belirlediğine dair bir ilişki bulunmaktadır.

1.1. Amerikan Sanayi Devrimi (1775-83)

1775-1783 yılları arasında yaşanan devrimsel gelişmelerin¹ ardından 1860-1880 yılları arasında, Amerika’da çok hızlı bir sanayileşme yaşanmıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında tarım geri planda bırakılarak, sanayileşmeye verilen önem artmıştır. Amerika’da 1880’lerde tarım dışı ürünlerde ciddi bir artış olmuş, bu yılın sonlarında da hem toplumsal hem de ekonomik açıdan birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sayede, Amerika kapitalizminde yükselişin temelleri atılmıştır. 20. yüzyılda çok sayıda büyük ölçekli işletme açılmış, küçük ölçekli işletmeler de buna paralel olarak yok olmuştur. Yeni organizasyonun kurumsal yapısının simgesi haline gelen ve sürece yön verenler ise, “büyük ölçekli rekabetçi firma şeklini alan şirketler” olarak görülmektedirler (Özman, 1999: 170).

¹ ABD’de, Britanya’nın aksine aristokrasi ve sosyokültürel baskıların olmayışı, göçmenlerin yaşamı için bireysel güç ve özgürlüğün temelinde gelişmiştir. Ancak bunun için zorlu bir yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır. Bu mücadele, bireylerin sahip oldukları güce, yeteneğe ve elde ettiği fırsatlara bağlı olmuştur. ABD’de ilk fabrikaların kurulmasında, fikir sahibi zengin tüccarlar kadar üretim için gereken teknolojiyi tanıyan, kurabilen ve işletebilen usta işçilerin de rolü vardır. ABD, mekanizasyondan otomasyona başarılı bir geçiş yaparak özgür üretim sistemini geliştirmiştir. Bu gelişme demiryolu taşımacılığı ve ilk profesyonel yönetim uygulamalarına zemin hazırlamıştır. Britanya, ABD’yi rakip olarak görmesi nedeniyle vasıflı işçi göçünü yasaklamıştır. Tüm yasaklara rağmen çiftçi belgeleriyle göç eden İngiliz asıllı bir tekstilci olan Samuel Slater (1768-1835), ABD’de ilk fabrika sisteminin kurucusu olmuştur. Slater öncesinde tekstil üretimi, küçük çaplı atölyelerden ve ağırlıklı olarak evlerden oluşan dağınık üretim birimleri şeklinde bölgenin değişik yerlerinde yapılmıştır. 1790 yılında, Rhode Island eyaletinde çoğunluğu İrlandalı göçmenlerin oluşturduğu küçük bir atölyede kot ve pamuklu kadife üretimi yapan firmanın sahipleriyle tanışan Slater, teknik bilgisini bu kişilerle paylaşıp, iplik üretimi için gerekli makineleri kurmaya karar vermiştir. Böylece Kuzey Amerika’nın su gücüyle çalışan ilk fabrikası kurulmuştur. Slater, 1827 yılında buhar gücünü fabrikasında kullanan ilk girişimci olmuştur. Bununla birlikte bütün üretim sürecini birleştirerek yani birbirinden farklı bölgelerde bulunan fabrikaların düzenli ve kurallı yönetilmesi için profesyonel yöneticilerle anlaşma sağlayarak bir üretim ağı kurmayı başarmıştır. 1800’lü yıllara gelindiğinde tepe yöneticilerle işçiler arasında orta düzey yöneticilerin bulunması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Orta düzey yöneticiler, işçi performanslarından sorumlu olup bunlar nitelikleri bakımından teknik bilgi, beceri ve ustalığa sahip kişilerden oluşmuştur. Britanya’da işçiler tarafından makinelerle karşı açılan savaş, ABD’de karşılık bulamamıştır. Sonraki yıllarda farklı nedenlerden dolayı Avrupa’dan ABD’ye artan kitlesel göç dalgası, işçi sayısında bir atışa neden olmuştur. Bu artış beraberinde birtakım sorunları getirmiştir. Bu durumun ise sadece büyük ölçekte örgütlenmeyle çözüleceğine karar verilmiştir. Çok sayıda makineyi çok sayıda işçiyle (vasıflı-vasıfsız) tek bir çatı altında bir araya getirmek için iş bölümü çözüm noktası olmuştur. Ürünler, birbiriyle hiç ilgisi olmayan değiştirilebilir parçalar esasına göre imal edilmiştir. Eli Whitney, 1789 yılında ABD hükümetinin 100.000 tüfek üretme anlaşmasını kabul ederek parçalı üretim sisteminin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu parçaları üretmek için farklı işlevlerde makinelerin ihtiyacının ortaya çıkması, bu makinelerin tasarlanmasını ve üretilmesini sağlamıştır. Bu sayede ürünler daha fazla miktarda ve aynı standartlarda üretilmeye başlanmıştır. Makineler, makinelerin ürettiği ürünler ve makineleri kullanan operatörler bir bütün olarak düşünüldüğünde; Amerikan imalat sisteminin tüm dünya için bir endüstri devrimini yansıttığı söylenebilir. Aynı zamanda burada söz konusu ustalık, ürünlerin üretilmesinde değil, ürünleri üreten makinelerin üretilmesinde aranmaktadır.

ABD, 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri ile karşılaştırıldığında üstün sayılabilecek bir ekonomik faaliyete sahip olmamasına rağmen, büyüme, tarihsel süreç, teori, kültür ve kurumların dinamiği açısından küçümsenmeyecek bir kalkınma tecrübesi edinmiştir (Arslan, 2012: 5). Kuruluşu sonrasında gerçekleştirdiği özgün iktisadi etkinliği ve insanların gerçekleştiği birçok faaliyetin makineler tarafından yapılmasıyla üretimin arttırılması özelliğini taşıyan, çoğu iktisatçı tarafından da "II. Sanayi Devrimi" ya da "Teknoloji Devrimi" olarak adlandırılan, temelde İç Savaş'a kadar olan 1840-1870 yılları arasındaki bu dönemde ekonomik büyümede baskın rolü üstlenen federal sistem, işletmelerin ABD'nin ekonomik yapısında temel belirleyici ve aktif bir faktör haline gelmesine katkıda bulunmuştur (Arslan, 2011: 377).

Tipik bir tarım toplumu özelliği taşımasına rağmen, ülkenin bir yandan tarım sektöründe gücünü ve hızını korumaya devam ederken bir yandan da sanayileşebilmeyi nasıl başarabildiğine yönelik bir belirleme, ABD'nin iktisadi ilerlemesindeki temel soru olarak ortaya çıkmaktadır (Arslan, 2012: 11). Bağımsız ekonomik ve siyasi konjonktüre sahip olan on üç eyaletin birleşmesi ile kurulan, savaş borçları nedeniyle iflas durumu sergileyen, İngiltere'ye bağımlı olan bir tarım ülkesinin yüz yıl içerisinde ekonomisini büyütürken dünyanın en büyük imalatçısı konumuna yükselmesi gerçeği ve bunun zengin kaynaklar, girişimcilik ve teknolojik gelişme gibi nedenleri her yönden incelenmeyi hak eden bir konu olmaktadır (Arslan, 2011: 378).

Sanayi Devrimini geç yaşamış olması, işçi sınıfının çok farklı kökenli yapısı, ülkenin federal siyasal durumu, büyüklüğü, sınıflaşmasının Avrupa'daki yapıya benzer tarihsel, parasal, düşünsel ve toplumsal ayrılıklara dayanmaması, bu ülkede devletin bir bütün olarak toplumsal politikalar oluşturmaya uygun ve elverişli olmamıştır. Zira anamalcı ya da kapital düzenin tüm kurumları ile egemen olduğu bir toplumda, emek ile sermaye arasındaki ilişkilerde bir dengenin kurulması ve sermayenin emeği sömürmemesi için, doğrudan ya da dolaylı bir devlet müdahalesine ya da başka bir ifadeyle bir toplumsal politikaya ihtiyaç duyulmuştur (Talas, 1981: 201).

ABD kuruluşundan itibaren siyasi yapısı karmaşık olan bir federal sistemden oluşmaktadır ve ABD’de siyasi yetki de federal, eyalet ve yerel olmak üzere üç ana seviyeye dağılmıştır (Arslan, 2011: 380). 1789 yılında yürürlüğe giren anayasanın esas alındığı federal sistem, aynı bölge ve seçmenler kapsamında federal bir hükümetin yanı sıra eyalet yönetimlerinin de yetkili olması ilkesine dayanmış ve üçüncü yönetim katmanını olan yerel yönetimler ise eyalet yönetimlerine bağlı bir yapıda olmuştur (Uygun, 2002: 11). Bu düzenleme ile birlikte federal hükümetin bölüşüm ve dağıtım açısından pasif kalması, üretim faaliyetini hızlandırmış ve eyaletler arası rekabeti ortaya çıkarması sonucunda da ekonomik büyümeye olumlu bir katkıda bulunmuştur (Anderson ve Hill, 1981: 113). Her bir yönetim katmanının anayasa çerçevesinde belirlenmiş yetkileri olması nedeniyle, ulus devletten farklı olarak yatay bir örgütlenme görülmektedir. Bu güç, siyasi aktörlere dağıtıldığı için merkezde değil çevrede bulunmaktadır (Arslan, 2011: 380).

Anayasanın ekonomik etkinliğe en büyük katkısı ticaret ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda eyaletler arası ticaret serbest bırakılarak eyaletler arası mali ya da gerçek tüm koruma engelleri ortadan kaldırılmıştır. Anayasa temel alınarak yapılan, özel mülkiyetin korunması ve sözleşmelerin geçerliliğine yönelik düzenlenmeler, serbest ticaret ve girişimciliği teşvik etmesi ile ekonomik hareketliliğin artmasını sağlamıştır (Walton ve Shepherd, 1979: 187-188). Anayasanın bir başka katkısı da entelektüel mülkiyetin korunması için, herkesin teknolojik gelişmeyi etkileyebilecek veya kökünden değiştirecek yenilikler yapabileceği varsayımına dayanan patent sisteminin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Bu sayede teknolojik gelişme yaşanmıştır. Bu patent sistemi aynı zamanda, teknolojik girişimciliğin, yaratıcılığın ve özel işletmelerin sayılarını arttırmalarının yolunu açmıştır (Arslan, 2011: 385).

Riker, ABD tarzı bir federalizmden elde edilebilecek üç temel noktanın bütün federalizm çeşitleri için uygun olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlar; her uzun vadeli federasyonun siyasi organların uzlaşısı sonucunda oluşması ile siyasi organların birtakım amaçlar için kaynaklarını bir araya getirerek özgürlüklerinden fedakârlık göstermeleri, Senato ve Temsilciler Meclisi gibi ikili kurumların bireysel özgürlükleri güvence altına almak için ortaya çıkmaları, aynı anayasal haklara sahip olan bütün eyaletlerin bir “denge mekanizması” oluşturması şeklinde sıralanabilmektedir (Riker, 1964: 11).

Merkezi Hükümet ile üye hükümetler arasındaki yürütme gücü ve sorumluluklar bakımından ortaya çıkan rekabet ve çatışmada, ABD federal sisteminin en temel özelliği yatmakta ve sistemin en tepesinde anayasa bulunduğu için yetkileri belirlenmiş ve sınırları çizilmiş çeşitli hükümetler bu anayasa çerçevesinde etkinlik göstermektedirler. Denetimi sağlayan ise bağımsız yargıdır. Farklı güç ve hedeflere sahip olan ama aynı coğrafi bölge üzerinde yetkili kurumlar olarak görülen federal hükümet ve eyalet hükümetleri arasındaki rekabet ortamı sadece halkın çıkarının sağlanması temelli kurulmuştur. Yüksek Mahkeme Kararları, güç ile sorumluluğun nasıl kullanılıp sınırlandırıldığı ile ilgili en önemli işareti taşımaktadır (Madison, 1788).

Politik ekonomi alanındaki çalışmalarıyla bilinen Barry Weingast'a göre (1995:3), ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için her aktörün çıkarlarını korumak zorunda olması nedeniyle bir denge sistemine dönüşerek hükümetin taleplerine sınırlar koyan ve ekonomik politikaları kısıtlayan bir sistemler sistemi olan federal sisteme ihtiyaç olmaktadır. Kamu politikaları federal düzendeki aktörlerin çıkarlarının uzlaşısına göre şekillenmek zorunda ve ancak bu tür bir yapıda sermaye, iş gücü ve kaynakların hareketliliği oldukça yüksek bir hale gelerek yerel kısıtlamalarla bu hareketlilik doğrudan etkilenmektedir. Weingast'ın "Piyasa Koruyucusu Federalizm" şeklinde adlandırdığı bu model, federal hükümet biçiminin ekonomik etkinlikteki rolünü kurumsallaştırarak bir yandan piyasayı, rekabet ve serbestlik özelliklerini garanti altına alıp korurken bir yandan da mülkiyet haklarına zarar vermeyecek bir şekilde merkezi gücü kısıtlamaktadır (Arslan, 2011: 381). Weingast, bu denge ortamının mülkiyet haklarını garanti altına alacak kadar güçlü bir devletin, bu yetkisini yine aynı hakları gasp edebilme amaçlı değerlendirebilme olasılığı olarak görülebilecek devlet ile piyasa arasındaki en önemli sorun alanına yönelik bir çözüm teklifi sunduğunu ileri sürmektedir (Weingast, 1995: 3).

1.2. ABD'de Piyasa Koruyucusu Federalizm Uygulamaları

Yargı organları, sömürge döneminden sonra kamu çıkarının korunmasını sağlayan bir denetim mekanizması işlevi görmüştür. Bağımsızlık'tan İç Savaş'a kadar olan süreçte bu eğilim korunmakla birlikte bireylerin ve işletmelerin ekonomik

etkinliklerinin engellenmemesi konusunda liberal görüş benimsenmiş ve bunun sonucunda da rekabetin gelişimine izin verilmiştir. Bu çerçevede Yüksek Mahkeme'nin; 1819 yılında aldığı Dartmouth Koleji-Woodward Kararı, 1824 tarihli Gibbons-Ogden Kararı (kıtasal bir vapur ticareti piyasanın oluşması), 1837 tarihli Charles Nehri Köprüsü Kararı (işletmelerin imtiyazları) mülkiyetin korunması ve ekonomik gelişme için önemli görünmektedir (Arslan, 2011: 386).

1.2.1. Müstemleke (Sömürge) Amerika'sının Kolejleri: Dartmouth Örneği

1819 tarihli Dartmouth Koleji-Woodward Kararı, halkın özel sözleşmelere yönelik duruşunun belirlenmesine ve Amerikan iş dünyası ile serbest girişim sisteminin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda mahkeme, Kolej'in kurumsal tüzüğünün özel partilerin, yasama organının ve Kral'ın müdahalede bulunamayacağı mütevelliler² arasında bir sözleşme formunda olmasına karar vermiştir. Hükümetin şartnameyi başlatmış olması ile okul, sivil bir kuruma dönüşmemiştir. Mahkeme Baş Yargıcı Marshall'ın görüşü “sözleşme” teriminin, “hükümet ve vatandaşlar arasındaki siyasi ilişkilere değil, bireysel mülkiyet haklarını kapsayan işlemlere” atıfta bulunduğunu vurgulamıştır. Ancak mahkemeler, özel sözleşmelerin ya da özel sözleşmelere izin veren yasaların değiştirilmesi ya da iptal edilmesinin üyelere (kurucular, hissedarlar ve benzerleri) zarar vermeyeceğini belirlemiştir. Geleneksel görüş ise bu davanın, sözleşme maddesini güçlendiren ve devletlerin ticari işletmeler de dâhil olmak üzere özel sözleşmelere müdahale etme gücünü kısıtlayan en önemli Yüksek Mahkeme kararlarından biri olduğunu ileri sürmektedir (Newmyer, 2001).

Bu karar sırasında yapılan müzakereler, kolej-üniversitenin ikili hukuki niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ikili hukuki nitelik, bir tek kuruluş halinde kaynaştırılmış olan özel bir biçimde yapılmış vakıfla ortaya çıkan bir kuruluştur. Daniel Webster, hayırların kullanımı konusundaki yasal hükmü, New-Hampshire Devleti'ne karşı ileri sürdüğü delilin temeli olarak kullanmıştır. Ona göre, New Hampshire'ın Dartmouth Kolejini durumunu, bu kolejin müteveli heyetinin arzularının hilafına, özel bir kurum olmaktan çıkarıp, bir devlet üniversitesi durumuna dönüştürülmesi mümkün olmamaktadır. Sunulan temel delillerden biri,

² Bir vakfın ya da benzeri bir şeyin yönetimi kendisine verilmiş olan kimse -tdk.

söz konusu kolejin özel bir bağış olmasıdır. Woodward’a karşı Dartmouth Kolej davası, kolejin aynı zamanda teşekkül haline getirilmiş bir vakıf olarak kurulması ile ilgilidir. Kolejın yalnız hukuki durumunun değil, aynı zamanda teşekkülün de hukuki durumunun müzakere edilmesinin nedeni de buradan kaynaklanmaktadır (Makdisi, 1994: 49).

Bu özel vakıf kuruluşlarında hükmi şahıs, bütün hukuki ve eşit menfaatlere sahiptir. Aynı zamanda vakfın şartlarını yerine getirmek için hayırda bulunanları bütünüyle temsil ettiği için Birleşik Devletler Anayasası ile korunan haklara sahiptir (Wheaton, 1819: 634). Hayrın niteliği, hükmi bir şahsiyet haline gelen fiille değiştirilememektedir. Çünkü Webster’in de ileri sürdüğü gibi teşekkülün bir başkasına devri, vakfı sürekli kılmak anlamına gelmektedir. Bu durum da hayrın niteliğinde herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır. Böyle bir belgeyi elde etmede güdülen amaç ise, onu özel mülkiyet haline getirmek, özel mülkiyet olarak muhafaza etmek ve ona özel mülkiyetin sahip olduğu her türlü dokunulmazlığı vermektir. Burada özel bir hukuki tasarrufun mevcut olacağı ve yasal maliklerin mülkiyeti kullanma hakkı kendilerine verilenlerin yararına koruyup muhafaza edecekleri niyeti söz konusu olmaktadır (Wheaton, 1819: 574). Daha sonra da yargıç Marshall, Dartmouth Koleji’nin niteliği üzerinde durmuştur. Yargıç Marshall bu koleji, bağışta bulunanların bağışlarını, bağışın belli amaçlarına uygun bir biçimde dağıtımını sürekli kılmak amacıyla hükmi şahsiyet haline getirilmiş temel bir kuruluş olarak görmüştür. Bu kolejın mütevellileri ya da yöneticileri aslında kurucu tarafından belirlenmiş ve kendilerini sürekli kılmaya yetisiyle donatılmıştır. Ancak bunlar resmi görevliler olmadığı gibi, iktidarın yönetimine katılan sivil bir kuruluş da olmamaktadır. Bunlar, mülkiyetinin devamlılığı ve bu mülkiyetin sürekli olarak tesis amaçlarına uygun kullanımı için, “hükmi şahsiyet haline getirilmiş bir hayır okulu” şeklinde değerlendirilmektedir (Wheaton, 1819: 640).

Eğer Dartmouth Koleji’nin tek dayanağı New-Hempshire eyalet olsaydı, o eyaletin kanun koyucusunun denetiminde bir eyalet üniversitesi olması söz konusu olurdu. Vakıf ile hükmi şahsiyet haline getirilmiş bağışa bağlı kuruluş arasında sürekliliğin korunması ve kesinliliği açısından görülen farklılık, New-Hempshire eyaletindeki özel hayrın Yüksek Mahkeme aracılığıyla Federal Hükümet tarafından Dartmouth

koleji kuruluşunun “Birleşik Devletler Anayasası’nca korunan haklara sahip özel bir hukuki şahsiyet” biçiminde tanımlanarak korunmasında kendini göstermektedir (Makdisi, 1994: 52).

1.2.2. Vapur Tekeli

Buhar gücünün büyük değeri, 1700’lü yılların sonunda ortaya çıkmıştır ve 1780’lerde Amerikalılar, çoğunlukla başarısız olan, pratik vapurlar inşa etmeye çalışmışlardır. İngiltere’de yaşayan bir Amerikalı olan Robert Fulton, kanal tasarımı katılıp Fransa’ya yaptığı bir yolculuk esnasında vapurlardaki gelişmeleri izlemiştir. Zengin Amerikan Büyükelçisi Robert Livingston’un mali desteğiyle 1803 yılında pratik bir vapur inşa etmeye başlayan Fulton, Livingston’la tanışmasından dört yıl sonra ilk pratik vapur olan Clermont’u³ 1807 yılında denize indirmiştir. Varlıklı ve geniş arazilere sahip olan Livingston, siyasi bağlantıları aracılığıyla, New York Eyaleti’nin sularındaki buharlı botlar üzerindeki tekel hakkını güvence altına almıştır. Bir vapur işletmek isteyen herkes Livingston ile ortak olmak ya da ondan bir lisans satın almak zorunda kalmıştır. New York yasalarına göre hiç kimse, kısa sürede büyüyen bir ticaret filosu elde eden bu iki adamla rekabet edebilmek için New York sularına buharlı tekneler denize indirememiştir (McNamara, 2017).

Kıta Ordusu’nun kıdemli bir avukatı olan Aaron Ogden, buharlı bir feribot satın alıp işleterek buharlı tekelle mücadele etmeye çalışmıştır. Ancak bu deneme başarısız olmuştur. Robert Livingston’un varisleri ile Robert Fulton mahkemelerde tekellerini başarıyla savunmuşlardır. Ogden, mağlup edilmesine rağmen kâra çevirebileceğine inanarak Livingston ailesinden lisans almış ve New York ile New Jersey arasında bir buhar feribotu işletmiştir. Ogden, zengin bir avukattır ve Georgia’dan New Jersey’e taşınan pamuk satıcısı Thomas Gibbons ile yakın arkadaş olmalarına rağmen aralarında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu iki öfkeli avukat, birbirlerinin ticari çıkarlarına karşı bir dizi antagonistik (muhalif) yasal manevra başlatmışlardır. Hem para kazanabilmek hem de Ogden’e zarar verme düşüncesiyle Gibbons, vapur ticaretine girmeye ve tekele meydan okumaya karar vermiştir. 1816 yılında Gibbons, Ogden’i düelloya davet etmiştir. Ogden’in feribotu “Atalanta”, Gibbons’ın 1818

³ Robert Fulton'un buharlı gemisi Clermont, pratik buharlı botların öncüsü olarak görülmektedir.

yılında suya indirdiği yeni bir vapur olan Bellona ile eşleştirilmiştir (McNamara, 2017).

Gibbons, Staten Adası'ndaki bir Hollanda topluluğunda büyüyen ve kariyerine Staten Adası ve Manhattan arasında "Periauger" adı verilen küçük bir tekne işleterek başlayan yirmili yaşların ortalarında olan Cornelius Vanderbilt'i, New York Limanı'nın kötü şöhretli sularındaki her akıntı hakkında etkileyici bir bilgiye ve keskin yelken yeteneğine sahip olması nedeniyle tutmuştur. Böylelikle Thomas Gibbons, Vanderbilt'i 1818 yılında yeni feribotunun kaptanı olarak görevlendirmiştir. 1819 yılında Ogden, Gibbons tarafından yürütülen feribotu kapatmak için mahkemeye başvurmuştur. Bir yıl süren yasal çatışmada Gibbons ve Ogden arasındaki dava New York Eyaleti mahkemelerine taşınmıştır. 1820'de New York Eyaleti mahkemeleri vapur tekeli onanmış ve Gibbons'a feribotunu kullanmayı bırakması emredilmiştir. Ancak Gibbons pes etmeyerek davasını, federal mahkemelere temyiz etmeyi seçmiştir. Federal hükümetten "kabotaj" lisansını almıştır ve teknesini 1790'lı yılların başındaki bir yasa uyarınca ABD kıyılarında kullanmak için izin almıştır. ABD Anayasası'nın 1. Maddesi, 8. Bölümü uyarınca ticaret maddesi, feribotta yolcu taşımanın eyaletler arası ticaret olduğu anlamına geldiği şeklinde yorumlanmalıdır. 1820'li yıllarda, genç ülkede ticaretin artmasıyla birlikte Gibbons, davasını savunmak için büyük bir hatip olarak ulusal şöhret kazanan New England politikacısı olan Daniel Webster'i tutmuştur. Tekeli savunan William Wirt'e karşı Webster, oldukça başarılı bir savunma gerçekleştirmiştir. 1824 yılının başlarında Gibbons/ Ogden davasında, Amerika'daki değişen tutumlar nedeniyle büyük ölçüde kamu yararı esas alınmıştır. Böyle bir ilerleme ve büyüme ortamında, bir devletin işi ya da ticareti keyfi olarak kısıtlayabilecek bir kanun yazabileceği düşüncesi çözülmesi gereken bir problem olarak görülmüştür (McNamara, 2017).

Gibbons ve Ogden arasındaki hukuk mücadelesi iki öfkeli avukat arasındaki sert bir rekabet olarak tasavvur edilirken bile davanın, Amerikan toplumunun genelinde önemli etkileri olmuştur. Aslında o dönemde halk, serbest rekabeti istemekte ve bireysel devletler tarafından herhangi bir kısıtlamanın getirilmeyeceği düşüncesi içerisindeydiler. Halkın birçok üyesi için tekel, haksız ve modası geçmiş olarak

görülmektedir. Bu durum da önceki bir döneme geri dönüş olarak değerlendirilebilir. Yargıtay ise, vapur tekeli için çığneyerek devletin eyaletler arası ticareti kısıtlayan yasalar çıkarmanın anayasaya aykırı olduğunu ilan etmiştir. 1824 yılındaki buharlı tekneler ile ilgili bu kararın etkisiyle, taşımacılık ve iletişimdeki yeni teknolojiler ortaya çıktıkça, devlet hatlarında verimli bir çalışma mümkün olabilmıştır. Davanın sona ermesiyle birlikte Gibbons ve Vanderbilt, artık buharlı feribotlarını işletmekte özgür hale gelmiştir. Vanderbilt ise büyük bir fırsat elde ederek kendi vapurlarını yapmaya başlamıştır. Tekeli ortadan kaldırarak, buharlı botların çalışması, 1820'li yıllardan itibaren oldukça rekabetçi hale gelmiştir. Bir yandan da 1800 yıllarının ortalarındaki en büyük Amerikan serveti, Cornelius Vanderbilt'in zenginliği, New York'taki buharlı tekelleri ortadan kaldıran bu karara bağlanmaktadır (McNamara, 2017).

1.2.3. Charles Nehri Köprüsü Kararı

Massachusetts eyaleti, 1828 yılında Warren Köprüsü Şirketi'ne Boston ile Charlestown'u birbirine bağlayan ücretsiz bir köprü yapma imtiyazı vermiştir. Aynı yerde 1785 yılından bu yana ücretli bir köprü işleten Charles Nehri Köprüsü Şirketi, imtiyaz hakkının ihlal edildiği iddiası ile kararı yargıya taşımıştır. Dokuz sene sonra dava, Yüksek Mahkeme'ye ulaşmıştır. Mahkeme, Dartmouth Koleji kararının aksine, Charles Nehri Köprüsü Şirketi'nin başvurusunu reddetmiştir. 1785 yılında verilen imtiyazın tekel imtiyazı olmadığını karara bağlayan mahkemeye göre 1828 yılında eyalet yönetimi tarafından verilen yeni imtiyaz geçerlidir. Kararın gerekçesinde mahkeme başkanı Taney, tersi bir kararın, daha önce alınmış imtiyaz sahiplerini harekete geçireceğini ve bunun da yeni yapılmış alt yapı yatırımlarına zarar vereceğini ifade etmiştir. Mahkeme, bu kararıyla aslında, ekonomik gelişme için rekabetin engellenmemesi gerektiğini hükmetmiştir (Newmyer, 1973: ss.232-245).

Hukuki yapıya önemli katkıları olan Herbert Hovenkamp, yargıda temel belirleyici olarak klasik ekonominin gerekliliklerini görmüş ve bireyin girişimcilik özgürlüğü ve serbest piyasanın işlerliğinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması şeklindeki Locke'un görüşlerine dayalı bir liberalizmden yola çıkmıştır. Bu ekonomik anlayışa göre; Yüksek Mahkeme'nin Charles Nehri Köprüsü Kararı'nın bu eğilime yönelik en

uygun karar olduğunu belirtmiştir (Hovenkamp, 1988: 1594). Bu karardan sonra çoğu eyalette girişimciler ve ticaret yapmak isteyenler için denetlemeler azalmıştır (Balam, 1993: 594-595).

Kamu çıkarı doktrini, ABD yargısının kararlarında baskın bir faktör olmuş ve piyasanın büyümesi, serbest ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılması ile girişimciliğin desteklenmesi prensiplerine göre biçimlenmiştir. Bu bağlamda hukuk, hükümetin düzenlemelerinin bir aracı olarak sosyal düzeni sağlayıp dolaylı yoldan da halkın refahına katkıda bulunmuştur. Temelde ABD mahkemeleri, yargı kararları aracılığıyla gelişen ve doğal hukuku öne çıkaran İngiliz yargısından etkilenmiş, pratik ve soyut ihtiyaçları baz alarak devletin piyasaya yönelik müdahalelerini meydana getirmiştir (Arslan, 2011: 387)

1.3. Batı'nın İskânı

Kuzey'den ve Güney'den farklı olarak Batı'nın sahneye girmesi (iskânı), ABD'nin geleceğine yön veren ve Amerika'yı iyice özgünleştiren başka bir tarihe işaret etmektedir (Remond, 2018: 50-51). Batı'nın iskânı ile ABD'nin gelişimi, statü bakımından birbirine bağlı olarak gerçekleşti. Eyaletlerin burayı birliğe bırakmaları ve aynı yıl eyaletlerin kendi egemenliklerinden vazgeçip federal hükümeti uygun ve yerinde bularak rıza göstermeleri ile birliği yeni borçlara teminat olabilecek ve federal borcun ödenmesini sağlayacak sonu hiç gelmeyen bir zenginlikle donatmışlardır (Remond, 2018: 52).

1787 tarihli Kuzey-Batı'nın büyük düzenlemesi ile Batı bölgeleri kademe kademe özerk topraklar haline gelmiştir. Oraya ilk yerleşenler on üç eyaletle birlikte tüm hak eşitliğinden faydalanan eyalet statüsüne erişebilmişlerdir. Bu bağlamda oraya ilk yerleşenler, ikinci sınıf yurttaşlar gibi uzak bir otoriteye bağlı kalmak yerine teminat sahibi oldular ve serbest bir şekilde kendilerini yöneterek yeterli sayıya ulaştıklarında da egemen bir eyaletin tüm haklara sahip bir yurttaşı haline geldiler (Remond, 2018: 51-52).

Ülkenin Batı'ya doğru genişleyen sınırları sayesinde sadece sanayi sektörü değil, tarım sektörü de gelişme göstermiştir. Ulaşım ve iletişim devrimi, ülkeyi “Birleşik Pazara” dönüştürürken, meydana gelen büyük işletmeler modern bağlamda üretim,

dağıtım ve pazarlama faaliyetlerinin ilk modelini oluşturmuştur. Bu süreçte, insan kaynağına yönelik sürekli bir kıtlığın meydana gelmesi, göçmenlerin ilgisini çekmiştir. Anayasa ile teşvik edilen girişimcilik ve yenilikçilik, teknolojik ve teknik bilginin gelişmesini sağlamıştır. Bu sayede de yeni üretim biçimleri ve icatlar, geniş ve kapsamlı bir üretime olanak sağlayarak maliyetlerin düşmesini mümkün kılmıştır. Bu büyüme ve kalkınma politikaları, 1830’lu yıllarda dünya piyasalarında pamuk ihracatında birinci sırada yer alan ve rekabetçi üstünlüğünü korumaya devam eden bu ülkenin, sanayisinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur (Arslan, 2012: 6).

1803-1853 yılları arasında görülen ardışık büyümeler, Fransız, İspanyol ve Britanya gibi eski sömürge imparatorluklarının zararına gerçekleşmiş ve ABD’nin genişlemesi bu anlamda özgürleşme hareketinin de sürebilmesini sağlamıştır. 1803 yılında Jefferson’ın, baş konsülden⁴, tüm Louisiana’yı satın alması, ABD’nin yüzölçümünü iki katı kadar artmıştır. 1804 yılında Jefferson’ın himayesinde ve federal ordunun da desteğiyle, kâşifler Clark ve Lewis, Mississippi’nin sağ kollarına kadar uzanmıştır⁵. Bu yolla ABD ile Meksika Körfezi arasındaki engel de ortadan kalkmıştır. Georgia’nın Louisiana’ya bağlanması, Mississippi deltasında Yeni İskoçya’nın artık süreklilik sağlayan denizci bir cephesini sağlamaktadır (Remond, 2018: 53).

1846 yılında kuzeybatıda İngiltere, yirmi beş yıl karşı koyduktan sonra, Oregon’u ABD’ye kan dökmeden bırakmıştır. Amerikan göçmen dalgası İngiliz kolonilerini istila etmiştir. Bu sayede ABD’nin artık Pasifikte bir penceresi bulunmuştur. 1848 yılında iki büyük eyalet olan New Mexico ile Colifornia, ABD’ye teslim edilmiştir. New Mexico’nun güneyinde ve Rio Grande’nin batısında bulunan şeridin egemenliği, 1853 yılında yapılan Gadsden Anlaşması ile birlikte Texas ile California arasındaki ulaşımı rahatlatmış ve hudut çizgisi ABD’ye yarar sağlayacak şekilde düzelmiştir. Bu kazanım dalgası Louisiana’nın katılımından daha önemli bir büyümeye işaret etmektedir. 1803’ten 1853’e dek ABD’nin yüzölçümü üç mislinden

⁴ 1799’dan 1804’e kadar Fransa’da birlikte görev alan üç devlet başkanından her biri.-tdk

⁵ Federal hükümet iç göçü destekliyordu ve bu amaçla da “İskân Yasası” çıkarıldı. 1862’de yürürlüğe giren yasaya göre, her aile çok düşük bir bedel karşılığında altmış beş hektar arazi elde edebiliyordu. Bu durum da aile çiftliklerini özendiriyordu. Yeni buluşlar ve çiftçiliği özendiren politikalar bir dönem için çok başarılı olsa da İç Savaş’tan sonra aşırı üretim ciddi sorun olmaya başladı. Arz-talep dengesi bozuldu ve çiftçiler, ürünlerini düşük bir bedel karşılığında satmak zorunda kaldı. 1870-1900 yılları arası, Amerikan çiftçisi için zor bir döneme işaret etmektedir (Clack, 1997: 32).

fazla genişlemiştir. Bu Avrupa'nın beşte dördü büyüklüğüne işaret ediyordu ancak nüfusu onda bir oranından azdı (Remond, 2018: 54).

ABD'nin batısı için boş bir alan olduğu algısının yaratılması aslında mutlak değildir. Amerikan öncülerini orayı ilk iskân edenler değildirler ve orada yaşayan yerlilerin varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Yerli nüfus, avlarının ürünüyle beslenen yarı göçebelilerdir. Öncülerin büyük bölümü de defalarca yer değiştirmiş olsalar da yerleşiktir ve toprakları tarıma açarak ekip biçiyorlardı. Bu yerleşimleri nedeniyle yerlilerin, av alanlarını daraltarak serbest hareket etmeleri engellenmiştir. Bu yerleşik ile göçebenin ezeli olan çıkar çatışması, yerlilerin bertaraf edilmesi ile batıya yayılmış sonrasında benzer çatışma çiftçi ile hayvancı arasında da görülmüştür (Remond, 2018: 55).

Her eyaletin kendi yerli politikası bulunmaktadır ve bu politika eninde sonunda yerli halkının yok edilmesine kadar varmaktadır. Yerli işleri bürosu da eyaletler ile birlikte Yerlileri Batı'ya doğru adım adım püskürtme kararı alarak, bütün Yerlileri Mississippi'nin diğer tarafına doğru taşımışlardır (Remond, 2018: 56). Topraklara sahip çıkma sorunu; Kuzey-Batı düzenlemesiyle birlikte federal mülkiyetin alıcı beklemesi, bu mülkiyet koşullarının en liberal koşulları oluşturmuş olması ile cesaret kırma odaklı olmayacak biçimde çok düşük bir satış fiyatı belirlenerek, ABD'nin bu mülkiyet haklarını gün yüzüne çıkartması sağlanmış ve en önemlisi de bir toprak sahibi sınıfını yoktan yaratmıştır. (Remond, 2018: 57).

Batı'nın iskânı, Amerikan tarihinin diğer büyük demografik olayı olan Avrupa'dan göç ile sıkı bir bağ içinde olmuştur. Bütün 19. yüzyıl boyunca her açıdan farklı olan sürekli bir akın, önce bir çizgi kadar ince olmuş sonra da sürekli büyüyerek, özellikle 1848'den itibaren taşkın bir dalgaya da dönüşerek Amerika'ya milyonlarca Avrupalı taşımıştır. Bu yeni gelenler, özgürlüğü ve serveti bularak yaşamı yeniden kurma umuduyla liman ve onun etrafında iş aradıkları için Batı'da nüfus artışına doğrudan bir katkıda bulunmamışlardır (Remond, 2018: 58).

Avrupa'dan göç ile Batı'ya doğru hareket, Amerikan nüfusunun yavaş yavaş sahillere içeriye, New York'tan Cincinnati'ye doğru derinleşiren eş zamanlı bir değişimin farklı aşamalarını oluşturmaktadır. Uygarlıktan önce gelen ve uygarlığa ulaştığında tekrardan yola çıkan gezginlerin (serseri insanlığın) ilerlemesi, art arda

olan sıçramalarla meydana gelmiştir. Bu açıdan Batı'nın iskân edilme tarihi, biriken iki hareketin tarihi olmaktadır (Remond, 2018: 59). ABD'nin gövdesini, yeni ulusu ortaya çıkaran şey, "bireysel serüvenlerin toplamı" olmaktadır. Amerikan mizacının en özgün özelliklerinin bir kısmını tek başına ayırıştırıcı ve büyüteni; zorluklar karşısında katı, kurnazlık eğilimi olmayan ancak kavgaya her an hazır, realist ve politik veya dini idealizmin büyük hamlelerine oldukça açık bu yeni bir toplumun insanı olarak görülmektedir. Başlangıçta hiçbir servet farklılığı bulunmayan insanların oluşturduğu bu yeni toplum, oldukça eşitlikçi bir bakış açısına sahiptir (Remond, 2018: 61). Yarattıkları ürünlerin bir soyu olan bu insanlar, mirasla kalan hiçbir toplumsal üstünlüğü dikkate almamış ve onlara göre her insan, kol gücüne ve dayanıklılığına göre değerlendirilmiştir. Bu yeni toplumun getirdiği yaşam tarzı, Amerikan toplumunu aşama aşama dönüştürecektir (Remond, 2018: 62).

İlkel bir yapıdan çok sayıda eyalet ortaya çıkmış ve hatta bunların sayıları 1820 yılında sekize ulaşmıştır: Louisiana (1812), İndiana (1816), Mississippi (1817), İllinois (1818), Alabama (1819). Mülk sahibi olan bir sınıfın yönetmesi gerekmeyen, elde edilmiş imtiyazları ya da gelenekleri dikkate almayan bu eyaletler, şeffaf demokratik kurumlara sahiptirler. Örneğin bu toplumlar, "genel oyu" deneyimleyen ilk örgütlü toplumlardır. Yeni eyaletlerin ortaya çıkması ile eyaletler arası mesafeler artmış ve ilişkiler de bir o kadar gerilmiştir (Remond, 2018: 62).

Bu bağlamda ticari ilişkilerde de benzer sorunlar bulunmaktadır. ABD'nin bütünlüğünü sağlayan en büyük faktör, ulaşımdaki devrimde kendini göstermektedir. Aslında Batı'nın gelişmesi ile toprakların genişlemesi, Amerika'nın bütünlüğünü bozan tek gerekçe olmamaktadır. Temelde görülen görüş farklılıkları, birliği tehlikeli bir duruma sürüklemiştir (Remond, 2018: 63). Virginia'nın büyük toprak sahiplerinden, New England'ın avukat ve tacirlerinden, gelenek ve görenekleri ve çıkarları açısından oldukça farklı olduklarını onlarla karşılaştıkça anlıyorlardı. Doğu'nun bankerlerinde ve tacirlerinde olan gözetime pek uyum sağlayamıyorlardı. Eşitlikçi bir heyecana sahip olan yeni eyalet, genel oyla seçim gibi daha demokratik politikalar uygulayabilmek adına anayasalarını düzenlemeye yönelen daha eski eyaletlere de etki etmiştir. Yerleşik kiliselerden uzaklaşmaya başlanmış ve güçler dengesinde Batı ağırlık kazanmaya başlamıştır. 1824 yılında ilk kez gerçekleştirilen başarısız bir girişimin ardından Batı, başkanlık seçimi için kendi çıkarlarıyla örtüşen

birini 1828 yılında seçtirmiştir. Jackson'un seçilmesiyle birlikte Virginyalı başkanlar serisi bozulmuş ve en yüksek makamın eski eyaletlerin elinde tutulmasına son verilmiştir. Bu seçimin bir başka özelliği de Batı'nın birliğin bölünmez bir parçası olduğunu ve diğer eyaletlerle eşit haklarının bulunduğunu ifade etmesi açısından sembolik görülmesidir (Remond, 2018: 64).

Batı'ya doğru bir ilerleyişin olması, demokratik evrimi daha da hızlandıran bir niteliğe sahiptir. 1829-1837 yıllarını kapsayan Jackson'un döneminde Amerikan toplumu, demokratik ufkunu geliştirmiş ve bu bağlamda da yeni bir çağ açılmıştır. Liberal bir durumdayken aslında demokratik olan kuruluşlarda hakiki bir devrim başlamıştır. Jackson, eyaletlerin bağımsızlığı hakkında Jefferson'ın düşüncesine bağlı kalmıştır. Batı'nın nezdinde, Doğu kapitalizminin bir göstergesi olan Ulusal Banka'nın⁶ imtiyazlarına karşı durmaya başlamıştır. Geleneksel oligarşiler her

⁶ 1789 yılında anayasasını kabul eden ABD'nin ilk yıllarındaki en önemli siyasi çekişmelerinden biri de, bir ulusal bankanın var olup olmamasıdır. ABD'de banka kurulma kararı, ilk Hazine Bakanı olan Alexander Hamilton'ın ısrarıyla 1791 yılında Kongre tarafından kabul edilmiştir. Sonrasında da başkan tarafından onaylanmıştır. Hamilton anayasasının 1. maddesinin 8. bölümündeki federal hükümetin yetkisi içinde "gerekli ve uygun şartlara" yönelik hükümlerin bankanın anayasal zeminini oluşturduğunu iddia etmiştir. Buna karşın Thomas Jefferson gibi önde gelen kişiler, federal iktidarın anayasayı aşan genişlemesi nedeniyle bir bankaya sahip olmanın "gerekli ve uygun" olduğu görüşünü desteklememiştir. Banka kararının Kongre'den ve Başkan Washington'ın imzasından 1791 yılında geçmesi ile yirmi yıllık imtiyazlara sahip olmuş ve her eyalette bir şube açmıştır. Banka, Amerikan sanayisi, ticari ve tarımsal büyümesi için kredi sağlaması ve savaş zamanı ordunun finanse edilmesi için gereklidir. Aynı zamanda banka büyük bütçe açıklarını azaltmak için de faydalıdır. 1800'lerin başında Bağımsızlık Savaşı'ndan kalan borçlar azalınca, Başkan James Madison, bankanın önemini yitirdiğinden emin olmuştur. Banka, imtiyazların sona erdiği 1811 yılında kapanmıştır. Ancak sonraki yıl başlayan 1812 savaşında borçlar yığılmış ve savaşın finanse edilmesi banka olmadığı için zorlaşmıştır. 1816'da savaş bittiğinde Kongre ve Başkan Madison yirmi yıllığına ikinci bir ulusal banka (BDİB) için kanun çıkarmıştır. Madison, banka banknotunu imzalayarak önceki duruşunu değiştirse de eyaletler, banka şubelerini de eyalet sınırları içindeki diğer işletmeler gibi vergilendirmeye teşebbüs edince, meşhur bir Anayasa Mahkemesi (Supreme Court) davasına yol açmıştır. 1819 yılında görülen "McCulloch Maryland'e karşı" davasında Yüksek Mahkeme, bir eyaletin vergilendirme ve herhangi bir konuda federal kurumlara karşı üstünlüğünün, Anayasa'nın 6. maddesine göre anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiştir. Daha da önemlisi Yüksek Mahkeme ulusal bankanın anayasal bir kurum olduğuna karar vermiştir. Güneyliler ve Batılılar Jefferson'ın görüşlerini benimseyerek ikinci ABD ulusal bankasının, merkezi iktidarın anayasaya aykırı biçimde genişlemesi anlamına geldiğini savunmuştur. Banka, ulusal bankacılık sistemine istikrar getirmiştir. Bankanın her eyaletteki şubesi, resmi mevduatları kabul ederek federal vergi gelirinden pay aldığı için çökme ihtimali çok düşüktür. Ayrıca karşı olanlar ise, tam tersini savunarak bankanın Washington'da kayırmacılık yaparak ve özel bankaları daha yüksek riskler almaya teşvik ederek bankacılık sistemine istikrarsızlık getirdiğini iddia etmişlerdir. Andrew Jackson, McCulloch Maryland'a karşı davasından on yıl sonra 1829 yılında başkan olduğunda banka üzerindeki tartışma devam ediyordu. 1832 yılında Kongre bankanın imtiyazlarını uzatan bir kanunu kabul ederek üçüncü defa ulusal bankanın imtiyazlarını uzatmak kararı alınca Jackson yasayı veto etmiştir. Jackson, bankanın bir avuç zengin tekeli ve spekülörlerin elinde olduğunu iddia ederek bankaya karşı çıkmıştır. Jackson, yabancı yatırımcıların banka üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ileri sürerek Yüksek Mahkeme kararına karşın, Jefferson'ın yıllar önce savunduğu gibi bankanın anayasaya aykırı olduğunda ısrar etmiştir.

koşulda politik imtiyazlarından yoksun bırakılmaktadır. Okul ve gazete, demokratik düzenin ve toplumsal gelişmenin iki ana dayanağı olmuş ve bu sayede de halkın politik dünyaya dâhil olmasını hızlandırarak eş zamanlı bir ilerleme göstermiştir (Remond, 2018: 65).

Ulaşım ağlarının yayılmasıyla Amerikan toplumunun demokratik dönüşümü, aslında yeni eyaletleri geleneksel eyaletlere yakınlaştırma amacı da taşımaktadır. Bu yolla da Batı'nın tarım ekonomileri ile Doğu'nun sanayi ekonomileri arasında bir çıkar birliği sağlanmakta ve gelenekler ile anlayışlar uyumlu hale getirilmektedir. ABD'nin bağımsızlığı esasında Kuzey ile Güney'de bulunan kolonilerin bağılılığı üzerine inşa edilmişti ve bağılılığın güçlü bir şekilde sürdürülmesi için Bostonlular ile Virginialıların ortak idaresinde bulunuyordu. Ancak birliğin ekonomik ilerleyişi, Kuzey ile Güney'i birbirinden ayırmıştır (Remond, 2018: 67).

1.4. Kuzey ve Güney Ekonomileri Karşılaştırması

Kuzeydoğu sanayileşirken Güney tarıma bağlı kalmakta⁷, ancak bu ayrışıklık bütünleyici bir etki yaratmak yerine çıkarların çatışmasına yol açmaktadır. Tekstile dayanan ve ikincil olarak makineleşmiş Kuzeydoğu'nun sanayisinin atılım

Ancak Jackson'un Hazine Bakanları başkanın federal hesapların ABD ulusal bankasından çıkarılması ve federal hükümetlerin parayı çalıştırdıkları bankalara aktarması yönündeki talimatlara karşı çıkmıştır. Jackson bu talimatı kabul eden Roger Taney'i atayana kadar pek çok Hazine Bakanını görevden almıştır. Bankanın imtiyazı, 1836 yılında sonlandırılarak, bundan sonra 1913 yılında federal rezerv sistemi kurulana kadar, ulusal bankacılık sisteminde federal bir kurum mevcut olmamıştır (Domitrovic, 2017).

⁷ Bu noktada Kuzey ve Güney arasındaki bazı farklılıklara değinmek gerekmektedir. Bu dönemde Kuzey eyaletleri hiçbir zaman ekonomilerini kölelik üzerine inşa etmemiştir. Daha düzenli bir şehirleşmeye sahiplerdir. Kuzeylilerin sanayisi Güneylilerden 11 kat daha büyüktür ve demiryolu ulaşımı, bankacılık ve diğer alanlarda da birçok üstünlükleri vardır. Bundan dolayı, Avrupa'dan gelen yeni göçmen nüfus Güney'den ziyade Kuzey eyaletlerini tercih etmiştir. Örneğin, Kuzey'deki New England ve Middle Atlantic eyaletleri başlıca finans, ticaret ve üretim merkezleridir. Temel ürünler tekstil, kumaş, kereste ve makinedir. Deniz ticareti de çok gelişmiş durumdadır. Güney eyaletlerinde ise, ekonomide tarımsal bir yapı hâkimdir. Daha çok tütün, şeker ve pamuk gibi tarım ürünlerinin üretimi yapılmıştır. Güney'deki tarım alanları başta olmak üzere birçok sektörde artan ihtiyaca paralel olarak çok sayıda insan Afrika'dan gemilerle köle olarak Amerika kıtasına getirilmiştir. Bir yandan da köleliği meşrulaştıran yasal düzenlemelerin yapılması (İç Savaş sonrası dönemde kölelik yanlılarının "Black Codes" olarak adlandırılan cezai yasalarla siyahilere sokağa çıkma yasağı, ateşli silahlara sahip olma yasağı gibi kısıtlamalar getirmesi) sağlanmıştır. Hatta 1875 yılındaki "Jim Crow Yasası"nda, (sözde) siyahilerin sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonu ve eşitsizliklerin giderilmesi gibi amaçlar yer almış ancak burada da 1865 yılındaki 14. Anayasa değişikliğinde bir sistem olarak öngörülen "eşit ama ayrı ilkesi" geçerliliğini korumuştur. Orta Batı eyaletleri de Güney gibi tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Sosyal ve ekonomik gelişmişlik durumu, eyaletler arası mücadelede çok önemli bir unsurdur (Mızrak, 2017: ss.6-8).

göstermesi, süregiden ticari hareketleri engellemiş olan ve Amerikan pazarını Britanya ürünlerinden ansızın mahrum bırakan İkinci Bağımsızlık Savaşı neticesinde gerçekleşmiştir. Barış elde edilince de Kongre, Avrupa sanayilerinin yarışmacı tavrına karşı mücadele edemeyen manüfaktür sahiplerinin isteği üzerine, gümrük vergileriyle bu suni soyutlamayı devam ettirmiştir. Ulusal pazarın tekeli, New England'ın sanayisinin elinde bulunmaktadır. Pamuğu sapından ayırabilen makinenin icadından sonra pamuğun tüm alanı kaplaması, Güney'in çıkarını oluşturmaktadır. Yani artık her şey pamuğa bağlı olmakta ve en üst düzeyde bağımlılık yapan bu tek ürün Güney'i dış pazara yönlendirmektedir. Buradaki pamuk üreticileri ürünlerinin önemli bir kısmını Lancashire manifaktürlerine satarak ihtiyaçlarını da İngiltere'den karşılamaktadır. Geleneksel olarak bağlandıkları lüksten hoşlanan bu üreticiler, Avrupa ve Amerikan mallarını yarışmaya sokmaktadır (Remond, 2018: 68).

Kongrenin Kuzeydoğu'daki manüfaktür sahiplerinin isteklerine yönelik hareket etmesi ve serbest rekabete bağlı kalması nedeniyle dehşete kapılmak için birçok nedenleri bulunmaktadır. Bu dehşetin neticesinde gümrük tarifeleri hakkındaki bu anlaşmazlığın daha da kesinleşmesi ile eyaletlerin bütünlüğü aniden darbe alıp bozulmuştur. Ardından uzlaşmazlığın içeriği değişmiş ve ekonomik boyuttan toplumsal boyuta geçilmiştir. Artık gümrük tarifeleri değil de kölelik tartışılmaya başlanmıştır (Remond, 2018: 69).

1787 yılında köleliğin ortadan kaldırılması meselesi ortaya çıkmış olmasına rağmen kölelik bir mülkiyet biçimi olarak görüldüğünden meclis üyeleri bu duruma karar verme hakkını kendilerinde bulamamıştır. Bir nevi köleliği kendi haline bırakarak yok olmasını beklemişlerdir. Ancak kölelik kendiliğinden yok olmak bir yana 1807 yılında köle ticaretinin kalkması yürürlüğe girmesine rağmen engellenemez bir yayılma göstermiştir. Kölelerin ithal edilmesinin yerini kölenin yetiştirilmesi almış ve bunun sorumlusu ise hala pamuk olmuştur. Pamuk ekimi, giderek artan bir oranda geniş alanlara yayıldığı için yumuşak başlı el emeğine ihtiyaç duyulmuştur. Kölelik, Güney ekonomisinin kilit noktasını oluşturmuştur (Remond, 2018: 70).

Güneyli insanların yani üreticilerin özgürlüğü ile hâkimiyetinin güvencesini ve kendi kurumlarını himaye altına alabileceklerinin göstergesini, köleliğin devamlılığı

oluşturmaktadır. Yani Güney'in özgürlüğünün sembolü, siyahların özgürlüklerini kesin bir şekilde kaybetmesi anlamını taşımaktaydı. Quakerlar⁸ ise, köleliğin yok edilmesi için kampanya yürütmüşlerdir (Remond, 2018: 71).

ABD'nin devrimselliği, kölelik problemini politik hayatın tam ortasına yerleştiren ve serbest eyaletler ile köleci eyaletler arasında imtiyazlarla kurulan geçici istikrarını yıkan şeyin ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu özellikle de ekonomik büyümesi ve toprakların genişlemesi şeklinde kendisini göstermektedir. Güney, %40'ını kölelerin oluşturması ve herhangi bir alternatiflerinin olmaması nedeniyle pamuğun krallığını yaygınlaştırmak için yeni eyaletlere ihtiyaç duymakta ve kölelerin toprağı işletetebilmesi için yeni eyaletlerin anayasal düzenlemeler yaparak köleliği onaylanmaları konusunda ısrarcı bir tavır kendini göstermektedir. Ama bu durum, Kuzey'in çıkarlarına ters düşmektedir. Yeni eyaletlere köleliğin gelmesi, kısa vadede özgür çiftçilerin ortadan kaldırılması anlamına gelmekte ve endişenin artması nedeniyle bir çatışma ortamını meydana getirmektedir. Uzlaşmaların gerçekleştirilmesi sayesinde, ortam bir süre yatıştırılmış ve çatışma ertelenmiştir. 1820 yılında Missouri'de elde edilen ilk uzlaşmada köleci bir eyalet olan Missouri'nin katılımı, Maine'in katılımıyla Senato'da eşit oylarla temsili sayesinde dengelenmiştir (Remond, 2018: 73).

Senato'da her eyaletin federal kanun tekliflerini veto hakkının bulunması, federal hükümetin genişleme çabaları karşısında eyaletlerin çıkarlarını koruyarak Güney'de

⁸ Orta koloniler, kozmopolit, hoşgörülü, daha az yükselmiş, fakat daha az bağınaz bir toplum yapısına sahiptir. Halkın büyük bir bölümü geçim için toprağı bağılı olmuştur. Bu eyaletlerin daha elverişli kısımlarında toprak sahipleri hızla müreffeh hale gelmişlerdir. Örneğin; Pennsylvania'da Quaker çiftlikleri, sağlam tuğla evleri, duvarları tahta ve kâğıt döşeli odaları, ağır mobilyası ve kaliteli porselen ve cam takımlarıyla övünüyorlardı. 1765'e doğru Pennsylvania'da dokuz bin araba bulunmaktadır. Çiftçilerden başka Pennsylvania ve New York'ta sayıları gittikçe artan tüccar, esnaf ve sanatkâr vardı. Başlıca kereste, kürk, hububat ve başka doğal ürünlerin ihracı ve mamul maddelerle şeker ve şarap ithaline ayrılmış olan dış ticaret geniş ölçüde yapılmış ve kâr getirmiştir. Philadelphia ve New York, iç ticaretin büyük dağıtım merkezleri haline gelmiştir. Servet arttıkça, meslek adamları her yerde görülmeye başlanmıştır. Avrupa ile sıkı ilişkileri koruyan tüccarlar ve gemiciler, neşeli ve modaya uygun gösterişli ziyafetler vermişlerdir. Quakerların hâkim olduğu Pennsylvania'da kamuoyu daha muhafazakâr olmuştur. Fakat tam devrimden önce politikada Quakerların üstünlüğü, Scotch-Irish ve Almanlar tarafından şiddetle sarsılmıştır. Bütün orta kolonilerde kalabalık bir zenci kitlesi hayata bir farklılık getirmiştir. Quakerler (Voltaire, "Gerçek Hristiyanlar" olarak nitelendirmiştir (s.9)), köleliğe karşı derin bir düşmanlık besliyordu ve koloni çağının sonlarında, aralarında uluslararası şöhreti olan bir kölelik karşıtı lider, Lamb'in güzel ruh dediğı John Woolman çıkmıştır. Kölelik, kendi elleriyle çok çalışan Scotch-Irish ve Almanlar arasında da yayılmamıştır. Fakat şehirlerde ve Hudson nehri boyunca büyük malikânelerde sık rastlanan bir şey olmuştur. (Nevins ve Commager, 2017: ss.59-61).

köleliğe Kuzey’de ise özgürlüğe dayalı olan ekonomik yapı sonucunda hem tarım hem de imalat sektörünün aynı anda gelişebileceği bir ortam sağlamıştır. Farklı çıkar gruplarının çatışması sonucu şekillenen kaynak dağılımı, piyasanın ve özel teşebbüsün gelişmesine olumlu yönde bir katkıda bulunarak Amerikan ekonomik büyümesini hızlandıracak olan büyük işletmeler ve örgütsel yapılar bu süreçte görülmeye başlamıştır (Arslan, 2011: 382). Gelecekte bu iki çıkar grubunun ve özgürlük ile köleliğin ayrıştırılması, 36,36* enlemde olan sabit bir sınır tarafından yapılacaktır (Remond, 2018: 73).

1.5. Kölelik Sorunu ve 1850 Uzlaşısı

1820 yılında ABD’de yayınlanan ilk ekonomi politika kitabının yazarı olan Daniel Raymond, kâr amaçlı çalışan her işletmenin ülkenin zenginleşmesi yolunda bir engel olduğunu savunmuştur. Gelir dağılımdaki en büyük engel olan işletmeleri, “güç makineleri” şeklinde nitelendirmiştir. Aynı zamanda işletmeleri, kendi zenginliklerini arttırmaya çalışan ve ülkedeki eşitsizliği kamçılayan bir aktör olarak görmektedir (Raymond, 1820: 6). Tam da bu zamanda ABD’nin iktisadi büyümesi, büyük işletmelerin gelişebilmesi için gerekli ortamı sağlayacak bir seyirde ilerlemiş ve hatta İç Savaş sonrası dönemde kendilerine “baron” adı verilecek olan zenginlerin böyle bir ortamda ortaya çıktığı görülmüştür. Baronların başında bulunduğu işletmeler, daha da gelişerek zamanla devletin kurumsal gücüne engel taşıyacak bir hale geldiğinde devlet, tröst ve kartellere yönelik yeni kurallarla durumu denetim altına almaya çalışmıştır (Arslan, 2011: 383).

1820 ile 1850 yılları arasında ekonomik etkinliği en çok etkileyen organ, eyalet hükümetleri olmuştur. Bu hükümetler, yetki ve müdahale araçları ile işletmelerin gelişme göstermesinde önemli rol oynamış ve ekonomik büyümenin etkili yolu olarak özelleştirmeyi belirleyerek kısa vadeli satışlarla kamu malının hızlı bir şekilde özelleştirilmesini amaçlamıştır. Böylelikle piyasanın, kendi dinamikleri ile şekil alması tercih edilmiştir. Eyalet hükümetlerinin hukuki imtiyazlar ve istisnalar şeklindeki ikinci aracının en görünür olanı işletme lisanslarının 1830’lu yıllarda imalat sektöründeki işletmelere, 1850’lerde de demiryolu şirketlerine verilmesi sonucunda lisansların en çok gözetildiği ve sıkı düzenlemelerin bulunduğu ticari

alanlar, eğlence yerleri, açık arttırmalar ve kamu taşımacılığı olmuştur (Handlin ve Handlin, 1987: 81-82).

Alt yapı yatırımlarında, özel işletmelere tanınan imtiyaz ve yetkilerin kamuya özgü ayrıcalıklarla verilmesi, eyaletler arası merkantilist bir rekabet içerisine girmelerinin bir göstergesi olmuş ve ekonomi politikalarında, özel girişimlerin desteklenmesini ortaya çıkarmıştır. Kâr amaçlı işletmeler, uzun vadede kamu çıkarını dikkate alan alanlar olarak belirlenmiş ve bu da işletmeleri ayrıcalıklı yapılar haline getirmiştir (Arslan, 2011: 399).

Mülkiyet hakları konusu, eyalet hükümetlerine bırakılan bir alan olmuş ve 1820 ve 1830'larda artan alt yapı yatırımları esnasında kamulaştırmalara giden eyalet yönetimlerinin bu tutumu, kamu çıkarı iddiasıyla mahkemeler tarafından da teşvik edilmiştir. Hatta 1850 ve 1860'larda kamu çıkarı savı daha da geliştirilmiş ve imalat sektörü ve madencilik başta olmak üzere çoğu işletmeye kamulaştırma hakkı verilmiştir (Arslan, 2011: 388-389).

1950'lere kadar ABD'nin ilk yıllarını anlatmaya çalışan tarih kitaplarında devlet adamı ve yasa koyucuların yönetime en az müdahale eden hükümetin en iyi hükümet olduğuna dair liberal görüşün takipçileri olduğu anlatılmış ancak sonraki çalışmalar bu görüşün yanlış olduğunu ve ABD'nin ekonomiye müdahalede bulunduğunu göstermiştir (Goodrich, 1959: 26).

Balogh'a göre, 19. yüzyılda yapılan ekonomik müdahale ve düzenlemelerin göz ardı edilmesinin arkasında, hükümetin diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha az güçlü ya da daha fazla mücadeleci olmasından değil az görünür bir özelliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Federal hükümet, anayasada kendisine verilen yetkileri kullanmakta oldukça aktif olmasına rağmen anayasada belirtilmeyen konularda pasif bir tutum içerisinde olmasında, başarılı bir şekilde kullanılan "yerinden yönetim" ilkesinin payı da bulunmaktadır. ABD siyasi konjonktürünü biçimlendiren merkezi hükümet ile eyalet hükümetleri arasındaki çatışma nedeniyle federal hükümet, diğer federal hükümet organları ya da özel girişim tarafından sürdürülecek alanlara girmekten kaçınarak denetleme yolunu tercih etmiştir. Eyalet hükümetleri ve yerel hükümetler kendi alanlarına dâhil olan konulara federal hükümetin müdahale

etmemesi açısından İç Savaş’a kadar çetin bir çaba içinde olmuşlardır (Balogh, 2009: 379).

19. yüzyılda ABD piyasası, serbest olmamakla birlikte iyi biçimlenmiş ve iyi bir pratik, gerçekçi, somut olan ilke ve standartlarla oluşturulmuş bir çeşit denetleme yönetimi düzenine sahip olmuştur. Amerikan şirketlerinin ilk örnekleri, bir tür “hükümet aracı” olarak değerlendirilmiş ve bu yarı resmi şirketler, kamunun hizmetlerinin aracılığını yapan, siyasi otoritesi ve özel imtiyazları olan kârlılık hedefinden çok sosyal işlevleri ile öne çıkan yapıları meydana getirmiştir (Handlin ve Handlin, 1945: 22). Ayrıca kamuda görevli ya da kamu organlarıyla maddi bir bağ kuran insanlar, bir tür kamu ayrıcalığı ile ilerleyen özel işletmelerin ilk sahipleri olmuştur (Lively, 1955: 81).

Temelde ele alınan aracı, baron ya da imtiyaz sahibi kimseler açısından sanayi ve finans kaptanı ayrımını ya da birbirini tamamlayıcılığını Veblen’in bakış açısına benzer bir nitelik taşıyan Say’ın girişimcilik algısı üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. 1800’lü yıllarda Klasik iktisatçılardan Jean Babtiste Say girişimcinin, bütün ekonomik etkinliklerin merkezinde olduğu, üretim ve servetin bölüşümünde düzenleyici bir etki yarattığı üzerinde durmuştur. Say girişimciyi, “işçiden emeğini, tasarruf sahiplerinden sermayesini, toprak sahiplerinden arazisini kiralayarak, üretim için bu üretim faktörlerini birleştiren, organize eden, üretimin riskine katlanan kişi” şeklinde tanımlamıştır. Satış hasılatından, emeğe ücret, sermayeye faiz, toprağa rantı dağıttıktan sonra arta kalan kısmı girişimcinin kâr payı olarak değerlendirmiştir (Adaçay ve İslatince, 2009: 71-72).

Say, girişimci ile sermayedar arasındaki farkı; sermayedarın para tedarik eden ve finansal risk alan kişi olması ve girişimcinin ise, üretim unsurlarını yeni zenginlikler elde edecek formda bir araya getiren kişi olması ile açıklamıştır (Çonkar ve İlter, 2004: 29). Ona göre, girişimcinin işletme içindeki en baskın görevinin liderlik ya da yöneticilik olduğuna işaret edip yöneticilik davranışı üzerinde de durması bakımından girişimcinin, risk alabilen, yöneticilik yeteneği yüksek, bilgili, ahlâklı bir kişi olması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan da girişimciyi, “risk alabilen ücretli yöneticiler” biçimde tanımlamaktadır (Praag, 1999: 315-316).

Say, girişimcilik etkinliği sonucunda iktisadi ilerlemenin olacağını söyleyerek, Smith'in yaptığı gibi girişimci ile kapitalisti özdeşleştirmeyip ayırmış ve girişimciyi değişimin gerçek öznesi olarak yenilik ile ilişkilendirmiştir (Filion, 1997: 3). Genel olarak ele alındığında girişimci, "risk üstlenen, finansal sermayeyi arz eden, yenilikçi, karar verici, endüstriyel lider, yönetici, organizatör, girişim sahibi, işveren, müteahhit, arbitrajcı, farklı seçenekteki kullanımlar arasında kaynakların dağıtımını yapabilen ekonomik boyuttaki bir aktör" olarak tarif edilmektedir (Çöğür, 2016: 78). Veblen'e göre girişimci, "kurumsal finansman sağlayan kimse" yani yapılan işlerin finansal sonuçlarıyla ilgilenen kimse olarak tanımlanan teknik bir terimdir. Bu kimse, yıllık toplumsal gelirden her zamanki gibi çok yüksek bir pay almaktadır. Ayrıca kendisinin, yıllık gelirin sağlandığı üretim sanayisindeki yaratıcı bir güç olarak topluma çok büyük hizmette bulunduğu düşünülmektedir. Veblen'e göre üretici, "finans müdürü" şeklinde de tasvir edilmektedir (Veblen, 2011: 32).

Sanayi Devrimi ile başlayan bir süreçle Modern girişimcilik ortaya çıkmış, bilimsel bilgi ve coğrafi keşifler ile ticaret sonucunda ortaya çıkan sermaye, Sanayi Devriminin hız kazanmasına yön veren iki ana unsur olarak belirtilmiştir. Sanayi Devriminden sonra önem kazanan girişimciler, modern bilim temelinde ulaşılan bilgilerden yararlanarak, geniş boyutlu üretime olanak sağlayan yeni teknolojik ilerlemeleri gerçekleştirmişlerdir (Ercan ve Gökdeniz, 2009: 62).

Özel ve kamunun ortak hisselerinin bulunduğu şirketlerin kamu temsilcileri, kendilerine ait özel hisseler de sahip olması nedeniyle politikacı ile girişimci arasındaki ayrım net ve kesin belirlenmemiştir (Goodrich ve Segal, 1953: 28). "Amerikan Pragmatizmi"⁹ denilen faydacı bir yaklaşım, ABD'nin iktisadi etkinliğini

⁹ Bir Amerikan felsefesi olan Pragmatizm, Amerikan kültürünün baskın ruhunu ifade ederken, siyasette olduğu kadar, ekonomide sanatta, eğitimde ve bilimde önemli bir yere sahiptir. Thorstein B. Veblen, John R. Commons, Wesley Clair Mitchell gibi Eski Kurumsal iktisat düşünürlerinin (bu iktisadın entelektüel temellerini attığı iddiası nedeniyle Veblen'de bu düşünürlerle dâhil edilebilir) de felsefi zeminini, pragmatizm oluşturmaktadır. Amerikan felsefesi temelde, göçler aracılığıyla yabancı ilhaklardan elde edilen düşüncelerin tamamını kapsayan renkli bir yapıyı ifade eder. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Amerika'da yerli bir felsefe mevcut değildir. Yani bir felsefe vardır ancak felsefe geleneği bulunmamaktadır. Böylelikle pragmatizmin aslında tek bir yöntemin sınırları içinde kalmayan bir yapıda olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yani pragmatizm "pluralistik (çoğulcu)" bir karakter taşıyan "naturalistik (doğalcı)" bir görünüm arz etmektedir. 1800'lerin ortalarından 1900'lerin ortalarına kadar geçen dönem; pek çok düşüncenin tesiri, yeni tür sistemler, bilim ve teknolojiye değişimler, ortaya çıkan toplumsal sorunlar gibi bütün bu faaliyetlere karşı Amerikan Düşüncesi'nin en özgün cevabı, pragmatizm (Bilgi nasıl elde edilir?) olarak kabul edilmektedir. Bu dönem Amerikan felsefesinin altın çağını temsil etmekte ve Amerikan medeniyetinin kültürel

derinden etkilemiş bu anlayışın temeline işaret etmiştir. Dönemin yargı kararlarında sözleşme, mülkiyet ve suç vb. kavramların içeriği, aslında özel girişimci ve piyasa güçlerine hükmetmek için ortaya koyduğu faydacılığın bir işareti olmuştur (Scheiber, 1972: 135). Federal sistemin tüm organlarında, kamu çıkarının dikkate alınması üstünlüğünün yanında kısa vadeli çözüme ve hızlıca sonuç alma eğiliminin etkisiyle, kamu girişimlerinin sermayenin elde edilmesi ve başlangıç yatırımları düzeylerinden geçerek özel girişimlere devredildiği görülmüştür (Arslan, 2011: 384).

ABD'nin kuruluşundan itibaren gösterdiği büyüme örneği, federal sistemin ekonomik etkinliğe nasıl olumlu etkilerde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, anayasanın tüm federal yönetim aşamalarının yetkilerini ve sorumluluklarını belirleyerek her düzey için sınırsız bir müdahaleyi engellemesi ile federal hükümetin bu biçilen sınırlı rolünün halk ve hükümet tarafından nasıl değerlendirildiğini belirtmesi açısından 1828 ile 1850 arasındaki dönem değer taşımaktadır (Arslan, 2011: 382).

temelleri ile buna bağlı olarak ürünlerini ortaya koyduğu yeni bir döneme işaret etmektedir. “Tecrübeciliği” temel alan pragmatizm felsefesi, bu durumun, tecrübenin anlamında bir devrimin gerçekleştirilmesi ile başarıldığını açıklamaktadır. Tecrübe, insanın günlük yaşamından ve tarihten çıkardığı birikim anlamına gelmektedir (Shook, 2003: 7). Yunanca “iş ve eylem” şeklinde tanımlanan “pragma” sözcüğünden türetilen pragmatizm, düşüncenin yüzünü eyleme ve geleceğe yönelten sonuçlarla ilgilenmektedir. Böylece üstünde durulan noktanın yenini değiştirmiş olup, ileri doğru bakmaktadır. Temel olarak bilmeyi ele alan ve bunu da tecrübeye dayandıran bir görüş olan pragmatizm, hem “pratikalizmi” hem de “fonksiyonalizmi” içeren bir yaşam ve aksiyon felsefesidir. Çevremizdeki nesnelerle olan etkileşim ile doğrudan tecrübelerimiz oluşmaktadır. Bir objeye pragmatik olarak bakış, pratik sonuçlarını alabildiğimiz etkilerle oluşmaktadır. Bu açıdan pragmatizm, evrimci bir felsefedir (Shook, 2003: 8). Felsefe tarihinin en önemli düşünürlerinden olan üç Amerikan filozofu, bu felsefeye farklı terimler aracılığıyla katkıda bulunmuştur:

1. Mantık, semiyotik, metafiziğin öncüsü ve pragmatizmin kurucusu ve en özgünü olan Charles S. Peirce (1839-1914), felsefesinin ismini daha sonra “pragmatizm” olarak değiştirmiştir.
2. Psikolojik fenomenin en geniş çeşitlerini araştıran deneysel psikolojinin bir öncüsü olan William James (1842- 1910), pragmatizm yerine “radikal empirizm” terimini kullanmıştır.
3. Demokratik bir toplumun gelişimine felsefenin nasıl bir katkıda bulunabileceğini araştıran ve sosyal psikolojinin bir öncüsü olan John Dewey (1859-1952), düşüncesini pragmatizmden ziyade “enstrümentalizm (araççılık)” şeklinde dile getirmiştir.

Tek bir felsefe akımında buluşamamalarının yanı sıra bu üç filozofda ortak olan düşünce; “insan aklının asli olarak öğrenmeyi tecrübeden elde ettiği” olmaktadır (Shook, 2003: ss.9-12). Her ne kadar Veblen bir pragmatist olmasa da 19. yüzyılın sonlarında Amerika'daki pragmatist ahlakı şekillendirmeye yardım eden iki ana fikri -araçsal eylemin önemini ve sosyal kurumların evrimsel adaptasyonunu- ve eleştirel bir toplum teorisi içinde nasıl geliştirilebileceklerini göstermiştir. Veblen'in pragmatizmle olan kesin ilişkisi önemli tartışmalara konu olmuştur (Ayres, 1961: 27; McFarland, 1985; Tilman, 1996: ss.109-141).

Ocak 1848’de California’da altının keşfedilmesi, sadece 1849 yılında 80 bin yerleşimcinin bölgeye yönelmesini sağlamıştır. California yaşamsal bir sorun konumuna gelmiştir. Çünkü örgütlü bir hükümet kurulmadan önce, Kongre tarafından bu yeni bölgenin statüsü konusunda belirgin bir karar verilmesi ihtiyacı doğmuştur. Tüm ulusun umudu, bunalım çıktığında iki kez bir uzlaşma yolu bulmuş olan Clay, karmaşık ve özenle dengelenmiş bir plan hazırlayarak, kesimler arasında tehlikeli bir tartışma çıkmasını bir kez daha önlemiştir. 1850 yılında, Henry Clay¹⁰ tarafından yeni bir uzlaşma teklifi yapılmış ve bu senatoda kabul edilmiştir. Kongre tarafından daha sonra değiştirilen uzlaşma planının belirli temel hükümleri vardı: California, özgür topraklı (köleliğin yasaklandığı) bir eyalet olarak kabul edilecek; yeni elde edilmiş toprakların kalan kesimi, New Mexico ve Utah olarak ikiye bölünecek ve kölelikten söz edilmeksizin örgütlenecek; New Mexico’nun bir bölümü üzerindeki hak iddialarına karşılık Texas’a 10 milyon dolar ödenecek; kaçak olan kölelerin sahiplerine teslim edilmesi, insan pazarlarının varlığının federal yönetimin çeşitli suçlamalara maruz kaldığı belirli federal bölgelerde köle ticaretinin ortadan kaldırılması ve bu köleliğin kaldırılması ya da sürdürülmesi noktasında New-Mexico ve Utah serbest bir şekilde karar verebilecek ve Washington, D. C.’de köle alım-satımı (kölelik değil) yasaklanacaktı (Wight, 1953: 42-43).

“1850 Uzlaşması” olarak bilinen önlemler kabul edilince ülke rahat bir nefes almıştır. Bu şartlar altındaki ateşkes, sadece üç yıl sürebilmiştir. “Kaçak Köleler Yasası”, köleleri yakalama çalışmalarında herhangi bir rol oynamayı reddeden Kuzeylilere çok ters gelmiştir. Ayrıca pek çok Kuzeyli, kölelerin kaçmasına yardımcı olmayı sürdürmüştür. “Yeraltı demiryolu”¹¹, o güne kadar görülmemiş oranda etkili ve atak bir biçimde işlemeye başlamıştır. 1850’ler siyasal açıdan ülke liderlerinin

¹⁰ 1820 yılında Missouri Uzlaşmasını ve 1850 yılında da yeni bir uzlaşma tasarısını teklif eden, köleliğin yasaklandığı eyaletlerde ve sürdürüğü eyaletler arasında denge kurma çabası içerisinde olan büyük arabulucu ve Whig Partisi’nin kurucusu ve başkanıdır.

¹¹ Boston’lu William Lloyd Garrison’un “The Liberator” (Kurtarıcı) adı ile 1831’de yayınladığı gazete aracılığıyla Kuzey-Güney ayrılığı daha kesin bir hal almıştır. Garrison, yapılacak yegâne işin, esirlerin derhal serbest bırakılması olacağına inanması ve bu fikri gazetesinde savunması ile takipçi kazanmıştır. Esirlerin özgürlüğe kavuşmasını destekleyenlere, “Abolitionist” (Köleliğin ilgası taraftarı) adı verilmiştir. Garrison’un fikirleri yayıldıkça, bilhassa “Yeraltı Demiryolu” diye anılan esirlerin kaçmasına yardım etme usulü gelişmiştir. Bu durum da Kuzeyle Güneyin arasını büsbütün açmıştır. Abolitionist’lerin çıkardığı bu usul, esirlerin efendilerinden kaçmasına yardım etmeyi hedeflemiştir. Bu yolla da birçok esir Kuzeye giderek özgürlüğüne kavuşmuş ancak Güneyliler ucuz işgücünün bu şekilde baltalanmasına karşı gittikçe öfkelenmeye başlamıştır (Wight, 1953: 43).

bölücü kölelik sorununu çözmek bir yana, durdurulmasını bile sağlayamadıkları on yıllık bir dönem olarak nitelendirilebilmektedir. Yeni topraklarda kölelik sorunu 1854 yılında yenilenmiş ve tartışma giderek şiddet kazanmıştır. 1820 tarihli Missouri Uzlaşması uyarınca Kansas ve Nebraska bölgeleri köleliğe kapalı olmuştur ancak 1850 Uzlaşması kaçınılmaz olarak sorunu tekrar gündeme getirmiştir. Missouri'deki köle sahibi egemen çevreler, Kansas'ın özgür bir bölge olmasına karşı çıkmışlar ve bunun nedeni ise, üç özgür toprak eyaletiyle (Illinois, Iowa ve Kansas) komşu olacağından kendi eyaletinin de özgür eyalet olmaya zorlanacağından endişe etmesi olmuştur. Kongre'deki Missourililer, Güneylilerin de desteğini alarak, bölgenin örgütlenmesine yönelik tüm çabaları uzun bir süre engellemişlerdir (Wight, 1953: 44). 1854 yılında Senatör Douglas'ın desteğiyle yeni bir anlaşmaya varılmış olsa da daha önce belirtilen 36,30* enlem geçersiz hale gelmiş ve bunun sonucunda eyaletlerin egemenliği ilkesinin uygulanması kapsamında yeni eyaletler konumlarına kendileri karar vermişlerdir (Remond, 2018: 74).

1856 yılında, Güney'in desteklemesi ile seçilen Başkan Buchanan'ın yerine seçilecek kişiyi belirleyecek olan seçim, partiler arası görüş ayrılıklarını ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır (Remond, 2018: 75). Bu çekişmeli seçimin neticesinde Lincoln'un seçilmesi, politik personelin restorasyonunun daha mühim sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Muhalefetin başında bulunan Güney Carolina, Lincoln'un göreve gelmesini ve hatta planlarını ifade etmesini dahi beklemeden, Kuzey'in köleciliğe engel olacağı birini seçtiği düşüncesine kapılarak 20 Aralık 1860'ta birlikten ayrılma konusunda önceliği almış ve Jefferson Davis komutasında birçok eyalet (toplam on bir) de onu izlemiştir (Remond, 2018: 77).

Şubat 1861 yılının başında, Alabama'daki Montgomery'de bir araya gelen yedi eyaletin delegelerinin "Amerika Konfederasyon Devletleri" şeklinde yeni bir politik birlik oluşturması ile kölecilik sorunu artık aşılmış ve bir eyaletin birlikten çıkma özgürlüğünü yeniden eline alma hakkı tartışma konusu haline gelmiştir. Lincoln düşünce yapısı itibarıyla ilk günden beri, ayrılıkçı eyaletlerin federal paktı tek yanlı olarak bölme hakkına ve köleliğe net bir şekilde karşı bir duruş sergilemiş olması, Güney'i tedirgin etmiştir. Bu ayrılık girişimi Lincoln'un barışçıl yolla önleme çabalarıyla tam olarak savaş anlamına gelmemesine rağmen, 12 Nisan 1861'de Güney'in topçularının, Charleston Limanı'na yaklaşılmasını engelleyen federal kale

Fort Sumter’a ateş açması ile “Ayrılık Savaşı” olarak adlandırılan, tarihin tanıklık ettiği en acımasız ve en uzun iç savaşlarından biri başlamıştır. 12 Nisan 1861’deki Fort Sumter’a yapılan saldırıdan, 9 Nisan 1865’te gerçekleşen Appomatox’un teslim olmasına kadar, savaş yaklaşık olarak dört yıl sürmüştür. Ayrılık Savaşı, Amerikan tarihini, bir çağı kapatması ve en azından 1929 Büyük Buhran’ına kadar devam edecek olan bir diğer çağı açması nedeniyle iki ana döneme ayırmıştır (Remond, 2018: 77).

1.6. Amerikan İç Savaşı

“Amerikan İç Savaşı” ya da “Eyaletler arası Savaş” olarak da adlandırılan Ayrılık Savaşı, 1775-1783 yılları arasında Büyük Britanya ve Kuzey Amerika’daki on üç koloni arasında gerçekleşen ve ABD’nin kurulmasıyla sonuçlanan Bağımsızlık Savaşı’nın ardından ABD tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Propaganda, üretim kapasitesi, iş gücü gibi etmenlerin savaşın kaderini tayin ettiği görülmüştür. 1861-1865 yılları arasında yaşanan “Modern Tarihin İlk Büyük Savaşı”, Birleşik Devletler tarihinin ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal vb. her açıdan bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir (Marx, 2019: 7). Uzunluğu ve kapsamı itibarıyla de Ayrılık Savaşı, 20. yüzyıl savaşlarının habercisi olmuş ve rakiplerinin bütün kuvvetlerini seferber ettiği “bütünsel” bir savaş olarak değerlendirilmiştir (Remond, 2018: 79).

Londra’da sürgünde bulunduğu yıllarda Marx, Avusturya’da günlük olarak yayımlanan Liberal bir burjuvazi gazetesi Die Presse ile Birleşik Devletler’de yayımlanıp Cumhuriyetçi Parti’nin görüşlerini savunan The New York Daily Tribune gazeteleri için iç savaş hakkında düzenli yazılar yazmış ve Friedrich Engels ile sürekli bir fikir alışverişinde bulunmuştur (Marx, 2019: 7). Marx’ın Die Presse gazetesi için yazdığı yazılar ve Engels’e gönderdiği mektuplardan oluşan bir antoloji “Amerikan İç Savaşı: Seçme Yazılar” başlığı ile yayımlanmıştır. Bu antolojide de belirtildiği gibi, İngiltere’nin 1783 yılında bağımsızlığını tanımak zorunda kaldığı Birleşik Devletler ile ekonomik ilişkileri 19. yüzyılda da güçlü ve etkili bir şekilde devam etmiştir.

ABD, Fransa'nın da sonradan dâhil olduğu Bağımsızlık Savaşı'ndan zaferle çıkmasının ardından kıtanın batısına doğru genişlemesini sürdürmüştür. 1848 yılına kadar Fransa ve Rusya'dan satın aldığı ve ayrıca işgal ettiği topraklarda Kuzey Amerika kıtasının orta bölümünde hâkimiyetini kurmuştur. Ancak birlik, sanayileşmiş ve ücretli işçiliğe dayalı olan Kuzey ile tarımsal üretime ve köle emeğine dayalı olan Güney şeklinde fiilen bölünmüştür. İki toplumsal yapı ve egemen sınıfları, ABD temsilciler meclisi ve senatoda karşı karşıya gelmiştir. Zoraki birlik, 1861 yılına kadar sürdürülmüş ve köleci Güney eyaletleri bir bildiriyle Birleşik Devletler'den ayrıldıklarını resmen ilan etmesinin ardından köleliği yayabilmek için Kuzey'e saldırmıştır. İç Savaş'tan yaklaşık yüzyıl önce, büyük tek bir demokratik Cumhuriyet fikrinin ilk kez ortaya çıktığı, ilk İnsan Hakları Bildirgesi'nin yayımlandığı ve 18. yüzyılın Avrupa devrimine ilk tepkinin verildiği yerde, üç yüz bin kişiden oluşan köle sahipleri oligarşisi dünya tarihinde ilk kez silahlı isyanın bayrağı üzerine “kölelik” kavramını yazmaya cesaret etmiştir. Tam da bu yerde “köleliğin faydalı bir kurum, işin gerçeği emek ile sermaye ilişkisine yönelik çelişkinin tek çözüm yolu” olduğu öne sürülerek alaylı bir tavırla insan üzerindeki mülkiyetin “yeni yapının mihenk taşı” olduğu ilan edilmiştir (Marx, 2019: 141-142).

Güney'de süren kölelik düzenini gerekli kılan neden kendisinde değil, daha çok İngiltere başta olmak üzere modern kapitalizmin doğasıyla kurduğu ilişkide yatmaktadır. Marx makalelerinde, köleliği “köhnemiş kurum” olarak ele almıştır. Bu köhnemiş kurumun dünya kapitalist pazarıyla ilişkisini, köle emeğinin başlıca ürünü olan pamuğun İngiliz endüstrisiyle olan yakın ilişkisini açık bir şekilde göstermiştir (Marx, 2019: ss.41-51). İngiliz tekstil sanayisinin Güney'deki köle emeğine dayanan pamuk plantasyonlarına bağımlılığı, köleci rejiminin temel dayanaklarından biri olmuştur. Sömürgeci İmparatorluk ve Sanayi kapitalizminin öncü ülkesi olarak bilinen İngiltere'nin tutumu, makamda kendinden önce ve sonra bulunmuş olan kimselerden pek farklı olmamıştır (Marx, 2019: 67).

İncelik dolu İngiliz sanayi burjuvazisi ve tüccarları iç savaş sırasında açık bir şekilde köleliği savunma eğilimi göstermese de her fırsatta Kuzey'i eleştirmekten de geri durmamıştır. Güney'in köle emeğine dayalı pamuk işletmeleri düzenli olarak İngiliz iplik ve dokuma sanayisini beslediği için iç savaş esasen köle emeğiyle sanayinin

hammadde gereksinimini karşılayan İngiliz burjuvalarını tedirgin etmiştir. Köhnemiş kölelik düzeni ve ticaretindeki herhangi bir aksaklıktan ziyade pamuk ticaretindeki bir sorun burjuvazinin endişe duymasına neden olmuştur. Bu açıdan da burjuvazi yer yer Amerikan İç Savaşı'na müdahale etme girişiminde bulunmuştur. Çünkü zorla bir birlik kurulmamalı ve ayrılmak isteyen eyaletler ayrılabilmelidir. Sürekli saldırı halinde olan ve bu saldırısını meşru ilan eden Güney köle sahipleri olmasına rağmen, İngiliz burjuvazileri için kral, pamuk¹² olarak görülmüştür. Patates İrlanda tarımı için ne ifade ediyorsa, pamuk da Büyük Britanya için onu ifade etmektedir (Marx, 2019: 42). Ancak, İngiliz İşçi Sınıfı, herhangi bir müdahale girişimine yönelik tetikte olmuştur. Bu konu ile ilgili Marx şunları söylemiştir (Marx, 2019: 68):

“Köle eyaletlerinin ablukaya alınması nedeniyle fabrikaların durması ve çalışma süresinin kısaltılması Kuzey'deki üretim bölgelerinde işçiler arasında her geçen gün artan bir sefalet yaratmıştır. İşçi sınıfının diğer kesimleri aynı derecede acı çekmeseler de pamuk endüstrisindeki krizin diğer endüstrilere etkisinden, kendi ürünlerinin Kuzey Amerika'ya ihracatının Morrill vergisi sonucunda azaltılmasından ve abluka nedeniyle Güney'e olan bu ihracatın mahvolmasından ciddi şekilde zarar görüyorlar. Dolayısıyla Amerika'ya İngiliz müdahalesi, işçi sınıfı için şu anda bir ekmek meselesi haline gelmiştir. Dahası, işçi sınıfının Birleşik Devletler'e karşı öfkesini alevlendirmenin hiçbir yolu, onun “doğal üstleri” tarafından küçümsenmemiştir. İşçi sınıfının sessizliğini yalnızca müdahaleye karşı ve Birleşik Devletler için sesini yükseltmek için bozması hayranlık uyandırıcıdır. Bu İngiliz halk kitlelerinin yıkılmaz sağlamlığının yeni ve parlak bir kanıtıdır.”

Dönemin İngiliz gazeteleri savaşı salt “Gümrük Savaşı” (s.14), “Serbest Ticaret Savaşı” (s.15), “Kuzey'in bağımsızlığını ilan eden Güney'e saldırısı” (s.8) gibi ifadelerle açıklamaya çalışırken, Marx'ın yorumu şöyledir (2019: 37-38):

“Güney ile Kuzey arasındaki mevcut mücadele iki toplumsal sistem arasındaki, kölelik sistemi ile özgür emek sistemi arasındaki mücadeleden başka bir şey değildir. Bu mücadele patlak vermiştir çünkü söz konusu iki sistem Kuzey Amerika kıtasında artık yan yana barışçıl bir şekilde yaşayamamaktadır. Bu durum sadece bir sistemin zaferiyle sona erebilir.”

Marx'ın öngördüğü gibi İç Savaş 1865'te Kuzey'in yani kapitalizmin zaferi ile sonuçlanmıştır. Aslında bir malzeme savaşı niteliğini taşımış ve Kuzey, Güney'i silahlanmasının donanımlı ve niceliksel özellikleriyle yenilgiye uğratmıştır (Remond, 2018: 80). Kölelik ve onun yayılmasıyla Kuzey'in işçi sınıfını “modern serflere” dönüştürme girişimi başarısız olmuştur. “Faydalı bir kurum” (s.17) denilen kölelik

¹² “Kral Pamuk”, iç savaş öncesinde Güneyli yazarlar tarafından kullanılan bir tabir ve South Carolina Senatörü James H. Hammond 1858'de Senato'daki konuşmasında şu şekilde açıklamıştır: “Pamuğa savaş açmayı cüret etmeyin! Dünyadaki hiçbir güç ona savaş açmaya cüret etmez. Pamuk, kraldır.” (Marx, 2019: 43).

ise yasaklanmış ve 20. yüzyılda başka faydalı kurumlarla Kuzey, İngiltere'nin dünya genelindeki egemen rolünü devralmıştır. Ayrıca günümüzde, dünyanın dört bir yanında, kapitalist ticaretin kabul edileceği düzeyde bir kölelik varlığını sürdürmeye devam etmektedir. “Seçme Yazılar” kitabına bakıldığında; “Amerikan İç Savaşı”nda iç savaşın gidişatı, aktörlerin yaklaşımı, köleliğin kaldırılma biçimi, köle düzeni, İngiltere'nin müdahaleleri, Marx'ın bu yazılarından işçi sınıfının “helotluk”¹³ seviyesine düşeceği kaygısı, zincirlenmiş bir ırkı kurtarmak ve yeni toplumsal bir dünya inşa etmek için verilen eşsiz mücadele, Lincoln'un hâkimiyet kuramaması vb. birçok konuda kapsamlı bilgiler edinilebilmektedir (Marx, 2019: 8-9).

1.7. İç Savaş Sonrası ABD'nin Ekonomik Gelişimi ve Büyümesi

İç savaş sonrasında gerçekleşen hızlı büyümenin temellerinin 19. yüzyılın başından savaşa kadar olan sürede atılmış olması, tarım ürünleri ihraç ederek ekonomisini kalkındıran bir ülkenin sadece yarım yüzyıl sonra sanayi sektöründe bir dünya lideri haline gelmesine neden olan koşullar da bu zaman aralığında olgunlaşmıştır. 1952 yılında Kuznets'in yaptığı çalışmada, ABD'nin 1870'li yıllarda sürdürülebilir bir büyümeyi zaten elde ettiğini ve bu nedenle de büyümenin temellerinin bu yüzyıldan itibaren aranması gerektiği ortaya konmuştur (Kuznets, 1952). Ekonomik ve kurumsal değişimi açıklamak için çeşitli araştırmalar yapan Douglas North ise çalışmasında zaman aralığını, 1790 ile 1860 olarak belirlemiştir (North, 1961: 2).

ABD ekonomisi, Bağımsızlık'tan İç Savaş'a kadar, İç Savaş sonrası döneme göre daha düşük ve sabit bir oranla artan büyüme oranı elde etmiştir. Asıl daha büyük ve hızlı yükseliş hareketini savaş sonrasını kapsayan yıllarda göstermiştir. Bu dönem, üretim unsurlarındaki gelişmeler, örgütlenme biçimleri, iletişim ve ulaşım sektöründeki ilerlemelerin yeni yeni meydana geldiği bir geçiş dönemidir. Bu bağlamda, Neoklasik iktisadın büyüme teorileri için, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeterli sayıda veri zenginliği sağlandığı söylenebilir (Arslan, 2012: 8).

¹³ Helotluk adı verilen özgün form, pek çok ilkçağ tarihçisi tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bazı tarihçiler bunun bir kölelik biçimi olduğunu söylerken, diğerleri alınıp satılır kölelikle arasında farkı vurgulamak için serflik ya da devlet serfliği tanımlarını tercih etmiştir. Temelde Helotlar, Sparta'nın egemenliği altındaki Lakonia ve Messinia bölgelerindeki halkın çoğunluğunu oluşturan” özgür olmayan kesim” konumundadır (-aln. Dünya sözlük).

Robert Gallman, Milli Ekonomik Araştırma Bürosu için GSMH hesaplaması yapmış ve ekonomik büyümenin 1774'ten itibaren başladığını ancak belirgin bir hareketi 1840 yılından sonra kazandığını ileri sürmüştür. Ona göre, 1774 ile 1909 yılları arasında ABD ekonomisi ortalama yıllık %3,9 oranında bir büyüme ivmesi yakalamıştır (Gallman, 1992: 98). Bu genişleme Abramovitz ve David'e göre, 1800-1855 yılları arasındaki dönemde %4 civarında gerçekleşmiştir (Abramovitz ve David, 2001: 9). Paul David'ın döneme yönelik çalışmalarında, yüzyılın ilk yirmi yılındaki GSMH'deki %0,25 oranındaki artışın, ondan sonraki yirmi yıl içerisinde %1,96 oranına kadar yükseldiği tespit edilmiştir (David, 1967: 155).

Robert E. Gallman'ın araştırmaları neticesinde ABD ekonomisinin 1774 ile 1909 yılları arasında ortalama yıllık %3,9 oranında büyüdüğü ve ABD'nin bu süreçte topraklarını 3,5 kat, nüfusunu 40 kat ve sermaye stokunu da 388 kat arttırmayı başardığı saptanmıştır. Gallman'a göre, kişi başına gelir, geçen yüzyıla oranla ortalama yıllık %0,5 ile %1 arasında değişken oranlarda yükselmiş ve ekonomide belirlenen yapısal ve süreçsel değişikliklerin tarım sektörünü küçültmesine rağmen imalat sektörünün büyümesi görülmüştür (Gallman ve Wallis, 1992: 2).

1790-1860 yılları arasındaki dönemde kişi başına düşen gelir 1,5 kat artış göstermiş, tarım sektörü işgücü oranı %81 'den %63'e gerilerken imalat sektörü işgücü oranı da %3,2'den %8,8'e artış göstermiştir. Ancak 1840-1850 yılları arası dışında imalat sektörünün gelişmesinin yanı sıra tarım sektörünün bir değişiklik göstermemesi "karanlık evre" nitelemesiyle gizemini korumaktadır (Lindstrom, 1983: 692). 19. yüzyılın başında nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı tarım toplumu olan ABD, tarım dışı ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü İngiltere'den ithal etmiş ve iç piyasada üretilen ürünlerin büyük bir kısmını tekrar iç piyasada tükettiği için dış ticareti, GSMH'nin sadece %10-12'sini oluşturmuştur (Engerman ve Gallman, 2001: 129). 19. yüzyılın ortalarına kadar bu durum yüksek oranda aynı kalmıştır. 1840'lı yılların sonlarına doğru nüfusun %80'i hala kırsal kesimde yaşamaktadır ve işgücünün üçte ikisinden fazlası tarım sektöründe yer aldığından ihracat gelirlerinin %80'inden fazlası tarım sektöründen elde edilmiştir (Lebergott, 1961: 281-282).

Başlıca ihracat ürününün pamuk olması nedeniyle diğer tarım ürünlerinin de geliştirilmesine yönelik girişimler, icat ve teknolojik yeniliklerin itici faktörünü oluşturmuştur. Pamuğun en temel ihracat maddesi haline gelmesinde, Eli Whitney'in pamuk işleme makinesini keşfederek üretiminde patlamaya neden olması etkili olmuştur (North, 1975: 8).

1839'dan sonra ABD ekonomisinde pamuğun öneminin azalmaya başlaması ile tahıl ve hayvancılığın daha kârlı olduğu batı bölgelere doğru genişleme görülmüştür. Doğu'da bulunan çiftliklerde de süt ürünlerine ve sebzeçiliğe yönelme olduğu görülmüştür. Yeni yollar, su kanalları ve demiryolları Kuzeydoğu'daki eyalet hükümetleri tarafından finanse edilerek daha düşük maliyetlerle büyük pazarlara erişim imkânı sağlamış ve pamuk ile Güney'e olan bağımlılığı azaltmıştır (North, 1975: 69-70). İmalat sektöründeki büyüme, sermaye piyasalarının ilerlemesine olanak sağlamış ve bu sayede de yeni bankaların açılması, artan ticari ihtiyaçlara ilişkin yeni finansal araçların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca sermayenin birikimini, dolaşımını ve ivmesini hızlandıran bu yeni finansal araçlar, özellikle İngiltere merkezli olan yabancı sermayenin girişini kolaylaştırmış ve bu sermaye girişi sayesinde de alt yapı yatırımlarının artışı hız kazanmıştır (Arslan, 2012: 9).

Önceleri eyalet hükümetleri tarafından gerçekleştirilen alt yapı yatırımlarını sermaye piyasalarının genişlemeye başlaması ile birlikte özel kuruluşların üstlendiği görülmüştür. Ayrıca bu dönemde buharlı gemilerin ticari faaliyetlere yönelik kullanılması ve yayılması gerçekleşmeye başlamıştır. Ulaşım imkânlarının yaygınlaşması şehirleşmeyi arttırarak büyük şehirler ile bu şehirlerde, ücretli çalışan bir sınıfın ortaya çıkmaya başlaması, sanayinin yanında diğer sektörlerinde gelişmesini sağlamıştır (Faulkner, 1960: 197). Sanayi sektöründeki değişim, yaşam biçimlerinde değişimi gerekli kılmış ve ev ile çiftlik tipi küçük boyuttaki üretimden sanayi tipi üretime geçiş aşaması, bazı iktisatçıların "piyasa devrimi" olarak ifade ettikleri olguyu destekleyici nitelik taşımıştır (Arslan, 2012: 9).

Kuzeydoğu eyaletlerinde tekstil sektörü gelişmiş ve teknolojik ilerlemeler ile sermaye yoğunluğu, tekstil üretiminde etkinliği arttırarak göç almasına rağmen işgücünde ciddi bir kıtlık yaşanmıştır. Artan talep, yoğunlaşıp genişleyen üretim ve iş

gücü yetersizliği, yeni üretim yöntemlerinin ve teknolojik bilginin ilerlemesine zemin hazırlayarak girişimciliğin hız kazanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, federal hükümet ve eyalet hükümetlerinin yeni teknolojileri ve icatları teşvik etmeleri eğitime dahi yansımıştır (Coman, 1906: 212). 1800 ile 1860 arası ekonomik gelişmenin sürekli olduğu dönem olmasına rağmen 1830 ile 1850 yılları arasında büyümenin daha seçkin ve süratli olması ile geçen altmış yıl içerisinde kişi başına gelirden iki kat artış görülmüştür. Bu dönemde; imalat ve hizmet sektörünün milli gelirden aldıkları pay yükselerek, ücretler ile sermayenin verimliliği artmıştır (Arslan, 2012: 10).

Federal hükümetin arazi politikası, korumacı tedbirler, köleliğin devamı ve göçmenlik politikası gibi uygulamalarla ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyebilmesi ve eyalet hükümetleri ile yerel hükümetlerin alt yapı ve eğitim gibi yatırımlara yönelmeleri, ekonomik büyüme bağlamında federal hükümet ile diğer hükümetlerin arasında bir iş bölümünün olduğunu belirgin bir şekilde göstermektedir (Wallis, 2007: 181).

Ekonomik büyümenin tam anlamıyla görünür hale gelmesi için demiryollarının tamamlanması ve Kuzey eyaletlerinin siyasi karar alma sürecinde Güney eyaletlerini saf dışı bırakarak, kendi ekonomik koşullarını yürürlüğe dâhil etmesi gerekli olmuştur. ABD ekonomisi İç Savaş ile başlayan dönemde, yıllık olarak %2,5 nüfus artışı ile 1870 ve 1880’li yıllarda her yıl yaklaşık %5 oranında bir artış göstermiştir. Sanayi sektörüne dâhil olan işletme rakamı %76,6 olmuş ve çalışan sayısı da %56,6 bir artış göstermiştir. Hatta ABD’de, I. Dünya Savaşı’na kadar sanayi ürünlerinin imalatı 18 kat savaş ile birlikte ise 33 kata kadar yükseltmiştir (Gordon, 2004: 287).

Doğu’nun tarım sektörü hem şehirlerde artan nüfusu kamçılaman hem de ihracata katkıda bulunarak kendi gereksinimlerini sağlayacak perakendeciler, küçük değirmenciler ve zanaatkârlar gibi tarım dışı farklı sektörlerdeki aktörlerin gelişme göstermesine katkıda bulunmuştur. 1800 ile 1860 arası Doğu merkezli tarım sektörü ilerlemesini bu yönde sürdürmüş ve 1840’lı yıllardan sonra tarım sektöründen imalat sektörüne yoğun bir işçi akımı meydana gelmesine rağmen, tarım sektöründe çalışan iş gücü devamlı artış göstererek sermaye birikimine yol açmıştır. Sermayeden ilk olarak imalat sektörü yararlanmış ve ayakkabı, alüminyum, düğme ile tekstil

ürünlerinin üretimi yani tarım sektörünün gereksinim duyduğu ürünlere yönelik üretim hız kazanmıştır. Alt yapı yatırımları, ulaşımın kolaylaştırılmasını ve pazarın genişlemesi, 1820 yılından sonra başlamıştır. Ulaşımın kolaylaşması ile birlikte tarım sektörü işlenmiş ürünler, süt ürünleri ve sebze üretimine yönelmiş ve bunun en belirleyici unsuru ise nüfusu artan şehirlerdeki talep olmuştur (Arslan, 2012: 11).

“Amerikan İmalat Kuşağı”, 1840 ile 1860 arasında Ortabatı’daki sanayiciler ve Doğu’daki sanayiciler tarafından oluşturulmuştur. Ancak Kuzey eyaletleri bu yönde değişim yaşamasına rağmen, alt yapı yatırımlarından yoksun bir şekilde ekonomik yapıyı kölelik sistemine dayalı sürdürmeye çalışan Güney’in büyük arazi sahipleri ortaya çıkan yeni sektörlerle uyum sağlamakta zorlanmıştır (Meyer, 1988: 366).

Kuzey’in büyük sanayi merkezleri, en aktif limanları, en sıkı demiryolu ağları, en kusursuz banka sistemi, en kıymetli mali kaynaklarına sahip olduğundan gelişmiş bir ekonomisi bulunmaktadır (Remond, 2018: 78). New-England kaynaklı püriten, eşitlikçi, demokratik, şehrin ve sanayinin hâkim olduğu bir yapıya sahip olan uygarlığın, Güneyli çiftçilerin kırsal ve aristokratik olan uygarlığını yenilgiye uğratması köle emeğinin ortadan kaldırılması ile birleştiğinde Güney’in, geleneksel ekonomisini ve mülk sahibi aristokratik düzenini iflas ettirmiştir. Güney’de bulunan bütün işletmeler bölünmüş ve buna bağlı olarak da el emeği dağıtılmıştır. Sonunda 1863 yılında Lincoln, isyancı eyaletlerin siyah kölelerini özgürleştirmeye karar vermiş olsa da kölelik sorunu tam olarak çözülememiş ve alınan kararlar sadece sorunun görünümüne dair bir değişikliğe neden olmuştur (Remond, 2018: 81).

Lincoln’un ölümü ile birlikte yerine Andrew Johnson gelmiş ancak 1868 yılındaki seçimi kazanamamıştır (Remond, 2018: 82). Savaş sonrası Lincoln’un kaybı, Johnson’un güçsüzlüğü ve Grant’ın başarısızlığı ile yenenler ve yenilenlerin tekrar karşı karşıya gelme durumu ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetçi ve Demokrat politikacılar arasında bir çekişmenin doğmasına, Kuzey ile Güney’in rekabet ortamı ve partilerin yarışma hali sebep olmuştur. Yenilgiyi kabul eden Güney, 1865 yılında köleliğin kaldırılmasını ve federal yasamanın eyaletler üzerindeki egemenliğini kabul etmiştir. Bu, Kuzey’in askeri başarısının hukuksal boyutla taçlandırılması anlamına gelmektedir (Remond, 2018: 83). Ancak 1877 yılında Güney kendi kaderinin hâkimi olabilmiş ve yeniden inşası tamamlanmıştır (Remond, 2018: 84).

ABD tarihindeki iktisadi çıkarların rolünü öne süren araştırmalarıyla tanınan tarihçi Charles A. Beard'ın indirgemeci yorumuna göre, her şey kâr üzerine düzenlenmekte ve esasen “şeylerin idaresi, kişilerin idaresine” baskın çıkmaktadır. Sonuç olarak, Spencer ve Darwin felsefesiyle gelişmiş bireysel ayrıcalıklara ve devletin liberal rolü yaklaşımına göre gelişim uygun görülmektedir. Yaşam kavgasında, doğal ayıklama, en iyileri türün iyiliği için desteklemeli ve bu yolla da ekonomik düzen içerisinde rekabetin serbest oyunu herkesin çıkarına hareket etmelidir. Göç hareketinin ardından gelen demografik atılım, Batı'ya doğru olan akımın sürdürülmesi ve ekonomik büyümeler, dönemin belli başlı süreçlerini oluşturmuştur. Kongre, savaşın tam ortasında yani 1862 yılında, beş yıl boyunca ekim yapan (köleler dâhil) herkese yaklaşık 70 hektar toprak veren “Homestead Act”i (devlet arazisi ya da kamu alan yasası) benimsemiştir. Bu yasaların liberalizm anlayışı, göçe ve toprak işgaline yönelik yeni bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Remond, 2018: 86).

1.8. Göç Dalgası ve Etkileri

Büyüme sürecinin tarım sektörünün yayılan ve farklı formlara dönüşen ihtiyaçları sonucunda başladığı dönemde, sürekli batıya yönelik bir ilerleme ile elde edilen yeni arazilerin üzerinde, hızlı nüfus artışının ve 1840'lardan sonra hız kazanan Avrupalı göçmen hareketinin rolü büyüktür. Aynı zamanda yeni göçmenler Kuzey'e doğru hareket ederken, buralarda ortaya çıkan nüfus da batıya doğru ilerleme göstermiştir. Böylelikle iç ve dış göç hareketi ile ekonomik etkinliğin devamlılığı sağlanmıştır (Arslan, 2012: 10).

Nüfusun hızla ve sürekli artışı ABD'nin gelişiminin ana verilerinden birisi olmuştur. Göçün etkileri tartışmasız bir şekilde yararlı olmuş ve bu sayede sanayiye el emeği, ulusal üretim için müşteriler ve henüz boş bulunan topraklara iskâncı sağlanmıştır (Remond, 2018: 87). Göç, özellikle Amerikan toplumuna esneklik ve hareketlilik getirmiş ve Avrupa'dan gelen göçmen hareketiyle sürekli beslenen, savaşın bile engelleyemediği Batı'ya doğru akın göçle birlikte yeniden canlanmıştır (Remond, 2018: 88).

Amerika'nın sahibi Avrupa uygarlığı olmuş, artık yerlilerin avlandığı yerlerden demiryolu geçmeye başlamıştır. Birkaç on yıl içinde bütün Batı hareketlendirilmiş,

iskân edilmiş, koloni haline getirilmiş ve birliğe dâhil olan eyaletlere ayrılmıştır. 1912 yılında birliğe en son giren eyaletler, Arizona ve New-Mexico olmuştur (Remond, 2018: 89). Doğal kaynakların çeşitliliği ve çokluğu, iç gümrükleri olmayan ve tarifelerle koruma altında olan, bir kıta kadar denebilecek ulusal pazarın yayılması, yabancı sermaye ile emekçi göçü ve son olarak da bütün bu ihtimallerden faydalanmaya oldukça açık olan zihniyetler, ABD'nin çok nadir olan özelliklerini oluşturmuştur (Remond, 2018: 89).

19. yüzyılın son on yılı hududun sonu gibi görünmesine rağmen, aslında hudut, tarımdan sanayiye, toprak işgalinden ürünlerin dönüşümüne ve kredi örgütlenmesine taşınmıştır. Bu noktada çoğu zaman aynı kişi olan, kapitalist, mucit ve insansever şeklinde üç insan türü ortaya çıkmaktadır. Keşfinden kâr elde etmeyi bilen mucidin, sonra da bu servet birikimini cömert bir şekilde kullanarak Amerikan toplumunun kendi faaliyet alanını onurlandırmış olması da kazanç sağlamaya dönük olan çabasının onaylandığını göstermiştir. Ücretliler, sürdürülen sistemi eleştirmeyi düşünmemiş ve sadece sistemin avantajlarından daha fazla pay elde etmek istemiştir. Nispeten geç dönemde ortaya çıkan Amerikan Sendikacılığı¹⁴, Avrupa işçi hareketlerinden farklı olarak düzeni tartışmaya gitmemiştir (Remond, 2018: 90).

1.9. Amerikan Çiftçisinin Durumu

Amerikan toplumunun en özgün özelliklerinden birisi, en radikal taleplerin sanayi çalışanlarından değil de toprağı işleyenler tarafından gelmiş olmasıdır. Köylülüğün 19. yüzyıldan itibaren, Batı Avrupa'da şehirli olan kalabalığa karşı “tutucu bir güç” olarak kabul edilmesi de göstermektedir ki, Amerikan radikalizmi, kentsel olmaktan çok kırsal olmuştur (Remond, 2018: 91). Avrupa köylüsü, kendisi ve yakınları için üretim yapmış ve satış için elde edebileceği artık da üretimin değersiz kısmını oluşturmuştur. Amerikan çiftçisi ise, tersine bir yol izleyerek satmak için üretmiş ve aslında fiyat belirleme mekanizmasının iki tarafını da kaybeden çiftçi, çıkar rekabetinde en başından mağlup durumda kalmıştır (Remond, 2018: 92).

¹⁴ Knights of Labor (1869) ve American Federation of Labor (1886).

Düşen tarım fiyatları ile yükselme eğiliminde olan sanayi fiyatları arasında kalan çiftçinin rekabet etme olasılığı her iki yönde de aleyhine gerçekleşmiş ve bu nedenle de ipotek karşılığı avans vermeyi onaylayan bankalara başvuruda bulunmuştur. Hasadın kötü geçmesi sonucunda borç faizlerini ödeyemediğinde ise, kendi çiftliği üzerinde de ücretli olduğundan, borçlu olduğu kredi kurumuna toprağını vermek zorunda kalmıştır. Böylece teknik ve ekonomik açıdan dünyanın en gelişmiş tarımı, aykırı bir biçimde, ilkel tarım topluluklarının bir özelliği olan sürekli borçlanma gibi bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu kronik çöküntü halinin politik sonuçları da gerçekleşmiş ve Batı, Doğu tarafından sömürüldüğü düşüncesine kapılmıştır (Remond, 2018: 93).

İktisadi konjonktürün dönüşümü ve üretici faaliyetlerin uzmanlaşması, sonunda bir ikiliği meydana getirmiş ve aralarındaki bağlantılar, metropollerin bağımlı sömürgeleri ile ilişkilerine benzer iki Amerika'nın karşı karşıya gelmesine neden olmasına rağmen herhangi bir çıkar grubunun isteklerini karşılama endişesi daha baskın olmuştur. Bu olgusal durumun sonucu olarak, Amerikan politik toplumu, kişilerin yönetiminden daha çok “şeylerin idaresine” dönük bir yapı içerisinde gelişmiştir. Cumhuriyetçiler, Doğu'daki sanayici ve bankacılarla, temelde Batı'nın doğal düşmanlarıyla yakın bir temas halinde olmuştur. Tarifelerin düşürülmesi ve iki madene bağlı olma durumu, 1890'lı yıllarda politik çekişmelerin öncelikli hedefi ve kozu olarak görülmüştür (Remond, 2018: 94-95).

Avrupa ile ticari bir ilişki içerisinde olan Doğu, parasal istikrara bağlı olmuş ve altın üzerine kurulu “tek madenciliğin” sürdürülmesinden yana olmuştur. Batı'da ise altın ve gümüşe dayalı bir “çift maden kampanyası” yürütülmüştür (Remond, 2018: 95). Jackson'un dönemi ile Wilson'un dönemi arasında Amerikan toplumu köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Sanayileşme ve mali kaynakların toplanması, güçlü ve dayanıklı çıkar gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bunların hedefleri ve özellikleri kamu gücünün müdahalesinin zorunlu bir şekilde oluşmasını gerekli kılmıştır. Yani özü itibarıyla Klasik liberalizmin, bireyler arasındaki bağları düzenlemek ve sağlamlaştırmak için tasarladığı mekanizmalar ve politikalar yapının gelişmesine karşılık yeterli ve sürdürülebilir olamamaktadır (Remond, 2018: 99).

1.10. 19.Yüzyılda ABD’deki Büyümenin Nedenleri: Kısa Bir Literatür Taraması

19. yüzyılda ABD’nin meydana getirdiği iktisadi büyümenin nedenlerine yönelik yapılan çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte temelde bu araştırmalar makroekonomik, mikro ve sosyal, kültürel ve kurumsal nedenlerle yapılan analizler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. İlk olarak makro modeller ele alınmıştır (Arslan, 2012: 11).

Robert Gallman’a göre; İç Savaş’tan önce milli gelirin %14’ü ile %16’sı arasında olan sermaye elde ediliş oranları İç Savaş sonrası iki kat artış göstererek %22 ile %28 arasında bir orana yükselmiş ve bu durum Peter Temin’e göre yatırımın hızla yükseldiği Neoklasik ekonominin bilinen bir “zig-zag hareketi” olarak değerlendirilmiştir. ABD’nin 19. yüzyıl içindeki seyri, sermaye stokunun arttığını ve yatırım, gelirin büyük bir bölümünü oluşturmaya da ekonominin büyüme hızının teknolojik gelişme ile iş gücündeki artış sayesinde arttığını göstermektedir (Harley, 2003: 821).

Diana Lindstrom (1983), iktisatçıların talep kaynaklı ve arz kaynaklı olmak üzere iki farklı analiz yardımıyla ABD’nin iktisadi büyümesini ele aldıklarını söylemiştir. Talep kaynaklı analizler, ekonomik kaynakların verimli bir şekilde kullanılmaması ile mal ve hizmete yönelik dışsal bir talebin oluşturulması sonucunda talep edilen sektörler gelişirken zincirleme bir yapıyla diğer sektörlerin de harekete geçtiğini ortaya koymuştur (Arslan, 2012: 11). Bu modellere Douglas North’un ABD’nin iktisadi büyümesinin piyasa ekonomisinin evriminden ibaret olduğunu öne sürdüğü modeli en iyi örnek olmuştur. Dönemin başlıca ihracat ürünü olan pamuğun, bölgesel bir uzmanlaşma getirmesiyle Güney’in birikimleri sonucu, Batı eyaletleri yiyeceğe, Kuzey eyaletleri de imalat ürünlerinin üretimine odaklanmış ve bu bağlamda pamuk talebi, batıya doğru yayılmanın ve göç ile yabancı sermaye akışının temel odak noktasını oluşturmuştur (North, 1975: 2). 1839 yılı GSMH’sının sadece %13’ünü dış ve bölgelerarası ticaretin oluşturduğunu hesaplayan çalışmasıyla Albert Fishlow, North’un analizinin doğru olmadığını iddia ederek, Güney eyaletlerinin besin mamullerinin üretimi konusunda kendine yeterli olduğunu ortaya çıkarmıştır (Fishlow, 1965: 192).

1960'lı yıllarda Milli Ekonomik Araştırma Bürosu'nun 19. yüzyılı içeren detaylı istatistiksel verileri yayınlaması ile Amerikan iktisadi etkinliğini arz kaynaklı açıklamaya çalışan kaynaklarda bir artış meydana gelmiştir. İktisat tarihçileri "klimetrik ekolünü" oluşturarak, Amerikan iktisadi kalkınmasının nedenlerine ilişkin üretim faktörlerinin birincil katkısı ile demiryolları ve kanalların büyümeye yansımaları, kölelik ekonomisi gibi sorulara yanıt arayan çalışmalarda bulunmuşlardır (Sicilia, 2001: 145). Bunlardan en kapsamlı olanı, 1839'dan 1899 yılına kadar olan dönemdeki çıktı fiyatlarını ve sonra da 1834 ile 1909 yılları arası GSMH rakamlarını hesaplayan Robert Gallman tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, 1840 öncesi büyüme verilerinin eksikliğine rağmen köklü olan çalışmaların sarsılmasına neden olmuştur. Gallman'ın çalışması ile genel bir tutum olan İç Savaş'ın büyüme ve kalkınmayı başlattığı düşüncesi yerini ABD ekonomisinin savaştan önceki yirmi yılda fark edilir bir büyüme ve yapısal dönüşüm gösterdiği düşüncesine bırakmıştır (Lindstorm, 1983: 692).

1890 yılında demiryolunun ekonomik büyümeye aslında sanıldığı kadar büyük bir etkisinin olmadığını iddia ettiği 1940 yılındaki çalışmasında Robert Fogel, Amerikan ekonomisinin o olmadan nasıl bir ivme kazanacağını hesaplayarak etkisinin %3'ten az olduğunu bulmuştur (Fogel, 1964). Arz kaynaklı analizler, ABD'deki iktisadi büyümeyi sermayedeki artışla ilişkilendirip teknolojik bilginin rolünü de belirtmişlerdir. Makine ve donanımaya yönelik gerçekleştirilen yatırımın yüksekliğinin iktisadi gelişmede baskın özellik olduğunu öne süren Moses Abramowitz, ABD'de sermayenin artıp yoğunlaşmasına dikkat çekmiştir (Abramowitz, 1993: 242). Girdi fiyatlarındaki hızlı artışlar neticesinde bölgeler, politikalar ve sektörler arasında farklılaşmaların görülmesinin İç Savaş'tan önceki yirmi yıl içinde önemli derecede sermaye artışlarına neden olduğunu ise Wallis ve Gallman iddia etmişlerdir (Gallman ve Wallis, 1992: 2).

ABD'nin ekonomik gelişmesinde arazi, yer altı zenginlikleri ve ormanların temel bir rol oynadığı tezinden yola çıkan Abramovitz ve David'in araştırması, kaynak bolluğu sonucunda ölçek ekonomilerinin meydana geldiğini ve bu durumu kuraldışı olarak geniş ve homojen bir piyasanın desteklediğini öne sürmüştür. ABD'de işgücü maliyetlerinin göreceli olarak fazla olması, bu faktörün sermaye ve doğal kaynaklarla yer değiştirmesi sonucunu meydana getirmiştir. Bu bağlamda işgücünden tasarruf

eden, sermaye yoğun, standardize ve mekanize olmuş bir üretim sisteminin doğmasına zemin hazırlanmıştır (Abramowitz ve David, 1996: 31). ABD iktisadi büyümesinin, alt yapıların etkisiyle Amerikan sanayisinin doğal kaynakları verimli bir şekilde kullanması ile gerçekleştiğini ileri süren Gavin Wright; büyümeye neden olan teknolojik gelişmeyi, “insanların birbirleri ile etkileşimi sonucunda artan ve genişleyen milliyetçi bir duruşa sahip yapılar ortaya koymaları şeklindeki bir ağ olayı” olarak açıklamıştır (David ve Wright, 1997: ss.203-245).

John Habakkuk’un araştırması, ABD’de geniş topraklar üzerindeki iş gücü kıtlığı nedeniyle imalat sektörünün gelişme gösterdiğini açıklamıştır (Habakkuk, 1962). Ona göre, 1810 ile 1840 arasında yapılan icat ve yenilikler, o dönemde işgücü çok pahalı ve kıt olduğundan işgücünün verimliliğini artırma amaçlı yapılmıştır (Uselding, 1977: 207-208). Habakkuk bu düşünceleri itibariyle çok fazla eleştiri almış ve bunların başında Peter Temin’in teknoloji ve sermaye birikimi üzerine yaptığı çalışması gelmektedir. Ona göre, sermaye birikimi yüzyılın başında görülmeye başlanmış ve 1800 ile 1840 yılları arasında tarım sektöründeki işsiz kalan kesim sanayiye kaymamış, aksine ticarete yönelerek piyasa devrimine yol açmıştır (Temin, 1975). Hatta bu dönemin faiz oranları, ABD sermayesinin İngiliz sermayesi kadar az olduğunu göstererek, ABD’nin hızlı gelişmesinin korumacı tedbirlerden ve yüksek ulaşım maliyetlerinden beslenen Amerikan sanayicilerinin, değişebilir ve birbirini yerine kullanılabilir parçalardan oluşan Amerikan sistemi denilen bir üretim süreci ortaya koymalarından kaynaklanmıştır. Amerikalı sanayiciler İngiliz meslektaşlarından daha ucuz ve geniş ölçekli ürünler üretebilme imkânına da bu sayede sahip olmuştur (Temin, 1966 ve 1991).

Habakkuk’u eleştiren Earle ve Horfman, işgücünün maliyetini ve elde edilebilirliğini ve aynı zamanda şehirleşme ile sanayileşmeyi sağlayan temel faktörün hammadde üretimi olduğunu, özellikle 1800 ile 1860 arasında tarımsal hammaddelerin hem ABD hem de İngiltere için büyümenin motorunu oluşturduğunu ifade etmiştir (Earle ve Hoffman, 1980: 1055-1094). Temin’in 19. yüzyılda faiz oranlarının düşük olmadığı şeklindeki tespitine katılan Harley, aynı dönemde doğal kaynakların bol ve maliyetlerin düşük olduğunu açıklamıştır. Ayrıca korumacı tedbirler ve ABD’nin gelir dağılımının yeni imalat ürünleri için hazır bir pazar ortaya çıkardığı bu sistem sayesinde hammaddenin daha ucuz, vasıflı işgücünün maliyetinin daha düşük ve

standardize edilmiş ürünlere yönelik talebin daha az olduğu Avrupa sistemine göre, Amerikan sanayinin rekabet üstünlüğü kazanmasını sağladığına işaret etmiştir (Harley, 2003: ss.809-831).

Teknolojinin iktisadi büyümeye etkisine yönelik çalışmalarda Amerikan ekonomisini hızlandıran etkenin üretimde görülen standartlaşma olduğunu iddia eden Nathan Rosenberg'e göre ABD, 19. yüzyılın başında Avrupa mallarının ithalatçısı konumundaki bir tarım ülkesiyken teknolojik gelişme, işgücü ve doğal kaynakların etkin kullanılmasını gerekli kılmış ve bu durum da imalat sanayisinin ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Geniş pazarlar, üretim bantlarının ve yöntemlerinin talebe göre şekillenmesine neden olmuştur. İşletmelerin, artan talebi karşılayacak uzun vadeli üretim yatırımlarına yönelmeleri standartlaşmayı ortaya çıkarmıştır. 1840 ve 1850'lerde artık makineleşme ve sermaye birikimi verimliliğin baskın faktörü olmuştur (Rosenberg, 1972). ABD ekonomisinin etkileyici gelişiminin üretkenlikteki artıştan kaynaklandığını söyleyen Simon Kuznets, sermaye verimliliğindeki artışın yenilik ve bilgi düzeyindeki artışla yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir (Kuznets, 1977: 6).

ABD'nin iktisadi büyümesini ölçek etkisi ile açıklayan araştırmalara göre, kaynakların bolluğu ve piyasanın genişliği ekonomik kalkınmanın temelini oluşturmuş ve bu kaynak bolluğu zamanla ek bir ölçek etkisi meydana getirerek, yeni fikirlerle doğacak yeni ürünlerin arzına katkıda bulunmuştur (Romer, 1996: 205). John Sellers, ABD'nin iktisadi büyümesini piyasa devrimi şeklindeki bir kavramla açıklayarak, tarım toplumundan piyasanın belirleyici olduğu sanayi toplumuna geçişe ağırlık vermiş ve siyasi iradenin kıtasal bir pazar sağlayabilme yeteneğini gelişmeyi etkileyen en önemli olgulardan biri olarak değerlendirmiştir. ABD'nin geniş pazarı, üretimin, pazarlama ve dağıtımın verimli bir şekilde sürdürülmesine imkân vermiştir (Sellers,1991).

Thomas Cochran, 1942'de William Miller ile yazdığı "İşletme Yüzyılı: Sanayileşen Amerika'nın Sosyal Tarihi" başlıklı çalışmada, işletmelerin Amerikan toplumuna nasıl bir etkide bulunduğunu irdelemesi ve işletmelerin; standartları, amaçları ve değerleri ile Amerikan kültürünün ayırt edici vasıflarını belirlediğini öne sürmesi bakımından mikro bir analiz ortaya koyarak farklı bir alan açmıştır (Cochran ve

Miller, 1942). 1948-1958 yılları arasında ABD'nin büyümesi üzerine yaptığı çalışmalarla mikro bir perspektif sunan Harvard Üniversitesi Girişimcilik Tarihi Araştırma Merkezi mensuplarından biri olan Alfred D. Chandler, büyük ölçekli işletmelerin büyük bir yöntem devrimi ortaya koyduklarını düşünmüştür. Ona göre, büyük işletmeler adeta görünmeyen bir ele dönüşerek üretim, dağıtım ve pazarlama kanallarındaki etkileriyle piyasanın konumuna geçmişlerdir (Arslan, 2012: 14).

Chandler, 1962'de yazdığı "Strateji ve Yapı" adlı kitabında stratejinin yapıyı takip etmesi gerektiğine yönelik bir hipotezi savunmuştur. Ona göre, rekabetçi stratejilere elverişli bir yol izlemeleri büyük işletmelerin içyapılarının oluşumunda etkili olmuştur (Chandler, 1962). Chandler, "Görünen El" kitabında 19. yüzyılda demiryollarının yapılması ile başlayan süreçte büyük işletmelerin kurulduğunu ve kaynak dağılımında yöneticilerin etkin olduğu yeni bir işletme türünün meydana geldiğini ileri sürmüştür. Demiryolu şirketleri, milyonlarca hisse senedi satışı ile finanse edilen sermaye yoğun işletmeler olarak ele alınmıştır. Örgüt yapılarındaki dönüşüm, ölçek ekonomileri aracılığıyla rekabeti kısıtlamakta ve bunun nedeni de büyük işletmelere dikey bir büyüme stratejisi ile bir yandan hammadde temini bir yandan da tedarik zincirlerine sahip olma noktasında ciddi maliyet avantajları sağlamasında yatmaktadır (Arslan, 2012: 15).

Chandler, çok bölümlü modern işletmenin küçük geleneksel işletmenin yerini aldığı ve işletmelerde birçok faaliyetin aynı anda yönetsel bir hiyerarşi ile koordine edildiği iddiasında bulunmuştur. Ayrıca yönetsel hiyerarşinin, süreklilik, güç ve devamlı gelişimin motoru haline gelmesine değinmiştir. Buna ek olarak, hiyerarşiyi yürüten ücretli yöneticilerin kariyerlerinin teknik ve profesyonel içerik kazanması, işletmenin yönetimi ile sahipliği arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir (Chandler, 1977: ss.6-11).

Ancak Chandler, yönetim işlevleri ile meydana gelen etkinliğin piyasa mekanizmasından daha belirgin olacağı görüşü ve yeni teknolojilerin sosyal yapıya etkilerini dikkate almadığı konusunda eleştirilmiştir (John, 1997: ss.151-200). Phillip Scranton ise, iktisadi büyümede sadece büyük işletmelerin hatta bu büyük işletmelerin içinde bulunduğu ağın daha etkili olduğunu ileri sürmüştür (Scranton, 1997). Bir başka eleştiriyi de Mansel Blacford yapmış ve işletmeler kadar içinde bulundukları ortamın da etkili olduğunu ve küçük işletmelerin de rolünün göz ardı

edilmemesi gerektiğine değinmiştir (Blackford, 1997: 284). Chandler, girişimci ve çalışanların katkısını ihmal ettiği gerekçesiyle de eleştirilmiş ve buna yönelik Naomi R. Lamoreaux 1865 ile 1920 arasındaki iktisadi büyümede girişimciliğin oldukça etkili olduğunu belirtmiştir (Lamoreaux, 2010). Lous Cain ise, hukuk, finans ve ulaşım alanlarında görülen yenilik ve ilerlemelerin, üretim süreçlerini geliştiren girişimciliğin önünü açarak ekonomik etkinlikte olumlu bir etki yaptığından bahsetmiştir (Cain, 2010).

ABD'nin iktisadi gelişmesini açıklamada kurumsal iktisat adı verilen yaklaşım, büyümenin esas dinamiğinin kurumlar arası etkileşim olduğunu öne sürmüştür. Kurumların iktisadi etkinliğe katkıları açısından David ve North'un birlikte oluşturdukları "Kurumsal Değişim ve Amerikan Ekonomik Büyümesi" adlı kitapta, anayasa, hukuk sistemi ve siyasi irade gibi kurumların ekonomik büyümedeki rolüne dikkat çekilmiş ancak güç dengesi ve gücün denetimi, Neoklasik çerçevede olduğu gibi burada da göz ardı edilmiştir (Arslan, 2012: 17).

İşletmeler kuruluşundan itibaren ABD'nin ekonomik yapısında belirleyici bir konumdadır. Teknolojik bilginin yaygınlaşması, piyasanın genişlemesi ve ulaşım yönelik alt yapı yatırımları ile ortaya çıkan büyük işletmelerin üretim, dağıtım, pazarlama ve yönetim alanlarında gerçekleştirdikleri değişimlerle piyasa üzerinde yavaş yavaş gelişen ve yaygınlaşan bir etkinlik alanı mümkün olmuştur. Devlet ya da federal sistem bir tür hamilik rolü ile bu yapının oluşması ve sürdürülmesinde katalizör¹⁵ görevi görmüştür (Arslan, 2011: 220).

1790-1860 yılları arasında gelişen piyasa, genişleyen sınırlar, iletişim ve ulaşım devrimleri ve alt yapı yatırımları federal hükümet ve eyalet hükümetlerinin sürekli merkezinde olmasından ekonomik hayatın, altyapı yatırımlarına göre şekillendiği ifade edilmiştir (Arslan, 2011: 221). Özel teşebbüslerin altyapı yatırımlarını tek başına sağlayamaması, sermaye ihtiyacını tek başına karşılayabilecek bir güç olarak devleti, ABD'nin ekonomik etkinliğinde az görünür ama hep aktif bir konumda tutmuştur (Arslan, 2012: 19).

Mülkiyet konusu inisiyatifine bırakılan Eyalet hükümetlerinin ellerindeki en önemli araçlardan ilkinin, gelirin bölüşümünü doğrudan etkileyen kamu yardımları, ikincisini

¹⁵ Başka şeyleri etkileyerek bir oluşuma yol açan ya da bir olayı, oluşumu hızlandıran şey. -tdk

ise hukuki imtiyazlar ve istisnalar oluşturmaktadır. İşletmelere sağlanan vergi muafiyetleri, sınırlı yükümlülükler ve diğer imtiyazlar ikinci aracın başlıca çeşitlerini ifade etmektedir. İşletme lisansları ilk zamanlar bankalar, yol işletmeleri, kanal ve köprü şirketlerine tahsis edilirken, 1830’lu yıllarda imalat sektöründeki işletmelere, 1850’li yıllarda da demiryolu şirketlerine verilmiştir. Örneğin, 1827 yılından başlayarak Maryland alım satım yapmak isteyen tüccarlara “ticaret lisansı” alma zorunluluğu getirmişti (Arslan, 2011: 210).

1.11. Amerikan Endüstrisinin Yükselişi

Amerikan sınai gelişmesinin altı temeli bulunmaktadır. Bunlar; hammadde kaynaklarının Rusya dışında belki diğer hiçbir ülkede olmayacak bir biçimde daha geniş ve çeşitli olması, hammaddeleri mamul hale getirmekte gerekli olan icat ve teknik gücünün bulunması, sürekli genişleyen bir ekonominin ihtiyaçlarını tamamen karşılayan bir su ve demiryolu nakliyat sisteminin var olması, nüfus artışı ile orantılı olarak hızla genişleyen iç ve dış pazarların artması, dışarıdan göç yoluyla sürekli yenilenebilen bir iş gücü kaynağının mevcut olması, eyaletler veya bölgeler arasında gümrük engellerinin bulunmaması, dış rekabetlere yönelik himaye ve dolaylı ya da dolaysız hükümet yardımlarıyla desteklenme durumu şeklinde sıralanabilmektedir (Nevins ve Commager, 2017: 305-306).

Kömür, demir, petrol ve en sonunda da elektrik, Sanayi Devrimi’nin özünü oluşturmaktadır. 1910 yılına gelene kadar, Amerika yılda beş yüz milyon ton kömür üretmiştir. Fakat buna rağmen, elde tutulan yedeklerin sadece yüzde birinden azına el sürülmüştür. İkinci temel olan büyük enerji kaynağı petrol ise, 1900’den itibaren Dünya’nın geri kalan kısmının üretiminin toplamı altına düşmemiştir (Nevins ve Commager, 2017: 306).

Birleşik Devletler’de doğal kaynakların tarihinde en çok göze çarpan olay ise, bu kaynakların çoğunun, büyük ölçüde, ancak 1850 yılından sonra kullanmaya elverişli ve verimli hale getirilmesi olmuştur. Demir madeni ilk Koloni çağından beri çıkarılmıştır. Ancak Kuzey Michigan ve Lake Superior maden bölgelerinin işletmeye açılması ile Birleşik Devletler, demir ve çelikte bir üstünlük sağlamış ve 1859’da Colonel Drake, Pennsylvania’da petrol bulmuştur. Beş yılda yıllık üretim, iki milyon varilin üstüne çıkarak yüz milyonlarca dolar bu işe yatırılmıştır. Bakır ise,

Michigan’da bu bölgenin yerleşmeye açılışından itibaren çıkarılmıştır. Ancak 1880’lerde Montana ve Arizona’nın zengin bakır damarları işletmeye açılmıştır. Missouri kurşun madenleri ve İllinois’de Galena bölgesi İç Savaş’tan önce çok dikkat çeken bir yer olmasına rağmen kurşun üretimindeki büyük artış, ancak 1870’lerde bu madenin boru yapma ve matbaacılıkta kullanılmasını mümkün duruma getirmiştir. Elektrolitik yöntem, alüminyum 1887’de ticari bir mal haline getirmiş ve 1900 yılına doğru üretim yedi milyon libreyi aşmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 307).

20. yüzyıla doğru ise, Amerikan mühendisleri, 1893 yılında Henry Adams’ın dinamoyu fark etmesiyle birlikte büyük baraj yapımında kullanmış ve bu sayede de buhar gücünün yerini elektriğin geçmesi hızlandırılmıştır. Aslında Amerikalılar diğer herhangi milletten daha fazla sayıda ve aynı zamanda daha çok ayrıntılı teknik icadın sahibi olmuşlardır. Bu durum, 1860-1900 yılları arasında Birleşik Devletler Patent İdaresi tarafından verilen patentlerin sayısının altı yüz yetmiş altı bini geçmesi ile ortaya çıkartılmıştır ve o zamandan beri bu sayı hızlı bir şekilde artış göstermiştir (Nevins ve Commager, 2017: 307).

Eli Whitney’in çırçır makinesi, Robert Fulton’ın buharlı gemisi, Elias Howwe’un dikiş makinesi, Goodrich’in vulkanize lastiği, McCormick ve O. Hussey’in hemen hemen aynı dönemde bulduğu hasat makinesi gibi önemli icatlar, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına rastlamıştır. Ayrıca yeni aletlerin büyük ölçüde üretiminin çelik üretiminin gelişmesi ve elektriğin sanayiye uygulanması dönemine göre biraz geri kalmış olsa da modern Amerika’nın oluşmasında oynadığı rol oldukça fazla olmuştur. Ulaşımındaki gelişmeler, Amerikan ulusunun büyümesine ayak uydurarak otomatik yol işaretleri, hava freni ve vagon bağlantısı ile 1900 yılından sonra çelik arabaların kullanılması demiryolu seyahatlerini daha iyi bir konuma getirmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 308).

Petrolle işleyen otomobilin icadı, 1890’lı yıllarda olmuştur. Henry Ford, mühendislikteki yeteneği ve iş alanındaki keskin zekâsıyla otomobili, bütün dünyada gerekli bir araç haline getirmekte önemli bir rol oynamıştır. Buluşlar, iş hayatının temposunu hızlandırmış ve bürolara büyük oranda kadın ve “beyaz yakalı işçinin” girmesine yol açmıştır. Böylelikle haberleşmenin (örneğin; telefonun her büroda en

temel yardımcı haline gelmesi) önemini arttırmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 309).

Sanayi, ulaştırma ve haberleşme için son derece önemli olan elektrik, ülkenin sosyal yaşamını derinden etkilemiştir. Telefon, elektrik lambası, sinema ve radyo, hayatın zevklerini ve sınırlarını oldukça genişletmiştir ve bu sayede uzaklığı kaldırarak, sosyal adetleri belli başlı bir örneğe göre bütünleştirmekte önemli bir rol oynamıştır. Faaliyetlerde kullanılmaları ile de büyük sermaye yatırımları ve geniş ölçüde kurumlar istediği için bu araçlar, büyük sanayi ve ticaretin gelişmesine hizmet etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 310). O dönemde özellikle Avrupa dokuma tezgâhları; Amerikan pamuğuna, buğdayına, domuz etine ve işçisine ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda Birleşik Devletler, ticaret dengesinde iki milyar iki yüz elli milyon doların üzerinde bir fazlalık sağlamış ve 1910 yılında yıllık ihracatı iki milyar markı geçmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 311).

İşçi kaynakları (çoğu ucuz işçi), talebi karşılamaya devam etmiş ve çiftlikler ve köylerden, İtalya, Avusturya, Polonya'nın aşırı kalabalık şehirlerinden milyonlarca işçi, Amerika'nın sanayi merkezlerine sürekli göç etmiştir. 1870'ten 30 yıl sonra, gündelik çalışanların sayısı 12 milyondan 29 milyona ve bunun içinde fabrikalarda çalışanlar ise, yaklaşık 3 milyondan 7 milyona artış göstermiştir. Sayıları gittikçe artan göçmenler, Güney ve Doğu Avrupa'nın nispeten yoksul ve iş eğitimi oldukça düşük halkı arasından gelmiştir. 1909 yılında fabrikalarda ortalama yıllık ücret 500 doların biraz üzerinde olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 311).

Gelişen bu sınai sisteminde, yeni hükümetlerin rolünü de göz ardı etmemek gerekmektedir. İç Savaş'tan sonraki kuşak boyunca sanayi ve ticaret, yalnız federal hükümetin sorumluluğu altında olmamıştır. Aynı zamanda tek eyalet meclislerinin de sorumluluğunda olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 311). Savaş sırasında olağanüstü bir tedbir olarak kabul edilmiş olan "koruyucu gümrük tarife" sistemine devam edilmiş ve bu durumdan özellikle faydalanan demir, çelik, bakır, mermer, yün üretimi, dokuma ve porselen endüstrileri olmuştur. Buna karşın, hükümet makamları, beylik arazi üzerinde hayvan otlatılması, ağaç kesilmesi ve toprağın gasp edilmesi karşısında anlayışlı bir tavırda bulunmuştur. Böylelikle de birçok servet, ülkeye ait malların istismar edilmesi üzerine kurulmuştur. Hatta 20. yüzyıla kadar aşırı

bireycilik politikası etkili bir muhalefetle karşılaşmamıştır (Nevins ve Commager, 2017: 312).

1.11.1. Demir ve Çelik Endüstrisinin Gelişimi

Bahsedilen bu etkenlerin arasındaki bağıllık ve ilişki, Amerikan endüstrisinin gelişiminde en önemli unsurlar olan demir ve çeliğin tarihinde izlenmiştir. Örneğin, 1845 yılında Madjigijig adlı bir Chippewa kabile lideri, bir bakır arayıcısını Superior gölüne bakan Marquette sıradağlarına götürmüş ve hemen ardından yüzlerce servet avcısı birbirleriyle yarışarcasına bu ıssız yerlere gelip bakır ve demir alanlarının etrafını kazıklarla çevirerek, buraları sahiplenmeye başlamışlardır (Nevins ve Commager, 2017: 313). Çok geçmeden kuzeydeki yarımada'nın maden yatakları Superior gölünün batısındakilerden daha da önemsiz bir konuma gelmiştir. 1884 yılında doğu sermayedarları, onu göllerle birleştiren bir demiryolu inşa etmişler ve yirmi beş yıl içinde Vermillion sıradağları otuz milyon ton maden cevheri ihraç etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 314).

Henry Bessmer adlı bir İngiliz mühendis, içinden soğuk hava geçirerek demiri çeliğe çevirme düşüncesini uygulamış ve zamanla çelik yapmak yerine açık ocak yöntemi kullanılmasına rağmen 19. yüzyılın son çeyreğinde Bessmer yöntemi üstünlüğünü korumuştur. Çelik endüstrisini, bilim, demir cevheri ve kömür olanaklı hale getirmiştir. Bunda başarılı olabilmek içinde gerekenler; girişim, teknik ve sermaye olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 315). Babası fabrika sisteminin gelişiyile iflas etmiş bir dokuma ustası olan Andrew Carnegie, Bessmer yönetimini kabul etmiş ve 1875'te Monogahela kıyısında Braddock savaş alanında kurduğu fabrika, ülkenin en büyük fabrikası olmuştur. Her türlü yeniliği yakından takip ederek, rakiplerinin tesislerini satın almış ya da iflasa sürüklemiştir. Onların kriz dönemlerinden fırsatçılığıyla yararlanmıştır. Bu bakımdan, Pennsylvania ve diğer demiryolları ile bağlar kuran ve H. C. Fick ve Charles Schwab gibi ileri görüşlü ve uyanık yardımcıları olan Carnegie, çelik sanayisinde önderliğini kabul ettirecek stratejik bir konumda olmuştur. Hızlı bir şekilde hâkimiyet alanını genişleterek; yeni fabrikalar, kömür madenleri, Superior bölgesinden demir cevher yatakları, Büyük Göller'de işleyen bir buharlı gemi filosu, Erie gölünde bir liman şehri ve bir irtibat demiryolu

varlıkları arasına katılmıştır. Aslında bu yukarıdan aşağı bir tröstü oluşturmuştur. Bu demir ve çelik endüstrisinin bir düzine sanayi ile de ilişki halinde olması nedeniyle Amerika’da bunun bir benzerine rastlanmamıştır. Sonradan Rockefeller’ın kurduğu imparatorluk ancak bu kadar kudretli olacaktır (Nevins ve Commager, 2017: 316).

1878 yılında sermayesi 1.250.000 dolar hesaplanan Carnegie firmasının yıllık kârı, kısa bir sürede 2 milyona, daha sonra da 5 milyona çıkmıştır. 1900 yılında sermayesi 320 milyon dolar olarak tespit edildiğinde ise, yılda 40 milyon dolarlık bir kârla 3 milyon ton çelik üretmiştir. 1907 yılında yapılan bir sayımda, Carnegie fabrikalarında işçilerin üçte ikisinden fazlasının yabancı doğumlu olduğu ve çoğunluğunun Güney ve Doğu Avrupa’dan geldiği görülmektedir. Temelde Carnegie’nin işçi politikası, oldukça kötü olmuştur. Bu bağlamda, Amerika’da endüstrinin yükselişinde, dünyadaki öndeliğini ele geçirmek için biri dışında bütün esaslı unsurlar; hammadde, ulaştırma, bilim ve keşif, yöneticilik ve girişim yeteneği, ucuz işçi ve sonunda demiryollarının gelişmesi ve inşaatla çeliğin kullanılması ile güvenli bir pazar oluşturulmuştur. Kısmen geçici formda gerekli bir unsur olan yabancı rekabete yönelik korumacılık da maddeleri demir sahipleri tarafından belirlenen gümrük tarifesi ile sağlanmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 317).

Amerikan demir ve çelik sanayii, bu şartlar altında ilerleyerek 1890 yılına doğru üretimi, Büyük Britanya’ninkini geçmiştir. 1900 yılına doğru ise, Birleşik Devletler, Britanya ve Almanya’nın toplamından daha çok çelik imal etmiştir. İskoçyalı Girişimci Carnegie, uzun bir zaman endüstriye hâkim olmasına rağmen, doğal kaynaklar, ulaştırma ve çelik üretimine özgü sınai planlar üzerinde tekel kurabilmesi pek mümkün olmadığı için Rockefeller, Mesabi madenlerinin en değerlilerine ve Büyük Göller’de buharlı gemilerinden bir filoya sahip olmuştur. Hatta Tennessee Kömür ve Demir Şirketi, Güney’de geniş bölgeleri almıştır. Federal, Pennsylvania, Amerikan Çelik ve Tel Şirketleri gibi yeni çelik şirketleri yükselerek Carnegie’nin hâkimiyetine meydan okumuşlardır. Rekabetin itici kuvveti ile Carnegie, yeni madenler satın alarak daha büyük bir nakliye filosu oluşturmak gibi çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu yıkıcı savaş, endüstrinin geleceğini tehlikeye düşürmüştür. Bunun sonucunda, çelik imalatçıları hiç istemedikleri halde birleşmeyi düşünmüşler ve Carnegie’de Amerika’nın önemli demir ve çelik firmalarının büyük çoğunluğunu kapsayacak yeni bir örgütle hisselerini birleştirme teklifini olumlu

karşılamıştır. Böylelikle “United States Steel Corporation” (Amerika Birleşik Devletleri Çelik Şirketi), ülkenin bir yüzyıl öncekinin tamamından daha büyük bir tutar olan bir milyar dört yüz milyon sermaye ile kurulmuştur. J. P. Morgan’ın bankasının birleşmeyi düzenlemesi ve John D. Rockefeller’ın Mesabi madenlerinin verimli bir biçimde geliştirilmesinden yüksek kârlar elde etmesi de tam zamanında gerçekleşmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 318-319).

Amerika Birleşik Devletleri Çelik Şirketi’nin kuruluş biçimi, otuz yıldır sürekli sıkı bir şekilde gelişen, bağımsız sınai girişimlerinin birbirine bağlı ya da bütünüyle merkezileşmiş birlikler olarak birleşmesi şeklindeki bir yöntemi de aydınlatmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 319). Değişiklik, İç Savaş zamanında başlamış ve 1870’lerden sonra devrimci bir hızla devam etmiştir. Hatta açık göz iş adamları, rekabet halindeki firmaların tek bir örgüt altında birleşmeleriyle, maliyet masraflarını indirebileceklerini ve daha da önemlisi fiyatları kontrol edebileceklerini fark etmişlerdir. Bu amaca yönelik ilk araçları, “korporasyon (lonca)” olmuş ve ardından “pool” denilen toplanma sistemi ile tröst gelmiştir.

1.11.2. Büyük Tekellerin Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Tröst Örnekleri

Gerçek bir insanın sahip olduğu bütün hukuki üstünlük sağlayan her şeyden faydalanabilen ancak onun etik sorumluluklarının çoğunluğundan muaf olan bir “hükmi kişilik” ortaya çıkarma aracı olan korporasyon, tahvilleri çıkarma gücü, borca yönelik sınırlı sorumluluk ve kanunnamenin getirdiği kısıtlara bağlı bir şekilde ülkenin her tarafında iş yapma hakkı gibi birçok avantajdan faydalanabilmiştir. Tröst ise gerçekte, şirketlerin bir araya gelmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle her birinin hisse sahipleri, genel kurulun işlerini yönetecek mütevellilerin eline hisselerini vermişlerdir. Ancak zamanla tröst teriminin anlamı değişmiş ve herhangi bir geniş iş düzenlemesi anlamına gelmiştir. Tröstlerin düzenlemeleri; merkezi kontrol ve yönetimi, daha az kapasitedeki birlikleri yok etmeyi, patentleri bir araya getirmeyi ve sermaye kaynaklarının etkisiyle işi yaygınlaştırmayı, yabancı şirketlerle rekabeti, demiryollarından elverişli koşullar sağlamayı ve yerel ya da genel politikada büyük bir etki oluşturmayı sağlamıştır (Nevins ve Commager, 2017: 320).

İş düzenlemeleri bütün dünyada yapılmasına rağmen, Almanya dışında Birleşik Devletler’de daha belirgindir (Nevins ve Commager, 2017: 320). Bunun nedenleri; kısmen işletme bekleyen kaynakların genişliği, mamul maddeler için güvenli pazar sağlayan demiryolu şirketlerinin tamamlanması, önemli teknikler üzerinde bir tekel sağlayan patent yasaları, kereste, bakır ve kömür işletmelerini üzerine alabilecek şirketlerin işine yarayan arazi bağışları ve toprak yasalarının liberal yorumu, yabancı rekabeti önleyen korumacılık sistemi ve son olarak da şirketin yasaları liberal olan bir eyalette oluşmasını ve diğer eyaletlerde iş yapabilmesini sağlayan federalist sistemin yapısıdır. Standard Oil (Standart Yağ) Şirketi, bu yolda öncülük etmiş ve Batı Pennsylvania’daki petrol üreticileri, yıkıcı bir rekabete girdikleri sırada fırsattan faydalanan Ohio eyaletinde Clevelandlı bir iş adamı, yerel rafinerileri satın alıp bir tek şirket halinde birleştirmeye başlamıştır.

1872 yılında Rockefeller, Cleveland’da petrol arıtma uğraşlarında tam hâkimiyeti sağlamak üzere, South Improvement (Güney İyileştirme) Şirketi kuruluşundan ve New York Santral ve Erie demiryollarının uygun indirimlerinden faydalanmıştır. Bu işin ardından, New York, Philadelphia ve Pittsburgh’da arıtma faaliyetlerini kontrolü altına alarak elverişli bir satış sistemi ortaya çıkartılmış ve bunu petrol borularının kontrolü izlemiştir. Böylelikle, on yıl bir geçmeden Rockefeller ile birlikte Standard Oil Şirketi, petrol nakliyatı ve arıtılması işlerinin edimsel tekeli elde ederek 1882’de ilk büyük tekel olmuştur. 1900 yılı öncesinde Rockefeller, petrol sanayisini içinde bulunduğu karışıklıktan kurtarıp rakiplerini ortadan kaldırarak fiyatları da düşük tutmasına rağmen yüksek miktarda servet biriktirmiş ve ülkedeki en büyük tekeli ortaya çıkarmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 321).

Hızla birbirini izleyen başka tröst ve tekeller meydana gelmiştir; 1884 yılında pamukyağı, 1885 yılında keten tohumu, 1887 yılında kurşun tröstü, viski ve şeker tröstü, 1889 yılında kibrit tröstü, 1890 yılında tütün tröstü, 1892 yılında lastik tröstü. Rockefeller ve Carnegie’yi takip eden cesur iş adamları, kendileri için belli başlı iş alanlarının tam hâkimi olmaya başlamışlardır. En başta Philipp D. Armour ve Gustavus F. Swift’in geldiği dört büyük et fabrikatörü, bir “sığır tröstü” meydana getirmiştir. Halk insanının hayatı da derin değişikliklere uğramış; yediği, giydiği, evinin mobilyası, kullandığı aletler, taşıtları, tröstler tarafından üretilir ya da kontrol edilir bir ortamı yaratmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 322).

Yerel sanayi kalkmış, fabrikalar kapanmış ya da yutulmuş, emlak, doğulu bankalara ya da sigorta şirketlerine rehin bırakılmıştır. Aynı zamanda onun kendileri için değil, uzak şirketler için çalışan komşuları, şirketin meydana getirdiği değişikliklere bağlı olmuşlar ve bu nedenle şirketler üzerinde de hiçbir kontrole sahip olmamışlardır. Bu temerküz¹⁶ ve konsolidasyon¹⁷ eğilimleri, sanayi ve madencilik alanı dışında ulaştırma ve haberleşme alanlarında etkili olmuştur. Özellikle, büyük düzenlemelerin en eski formu olan Western Union'ı (Batı Birliği), Bell Telephone sistemi ve ardından da American Telephone and Telegraph (Amerikan Telefon ve Telgrafi) takip etmiştir. Ülkenin demiryollarının büyük bölümü, Vanderbilt, Gould, Harriman, Hill, banker Morgan ve Belmont tarafından yönlendirilen “ana hatlar” ya da “sistemler” biçimini almıştır. E. H. Harrimon, bütün ülkeyi kaplayacak olan bir konsolidasyon ortaya çıkarmayı tasarlasa da bunu uygulamaya en fazla yaklaşan kişi banker J. P. Morgan olmuş ve onun firmasının yükselişinde, düzenleme sürecine dair son ve belki de en önemli olan gelişme “para tröstünün” meydana getirilmesi olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 323).

Morgan, 1870-1880 yılları arasında, demiryollarını yeniden örgütlemiş, finanse etmiş ve çevresini de bu iş alanında oldukça genişletmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 324). Çiftçiler ve sanayiciler arasında denizaşırı genişleme yanlısı bir ittifakın oluşmasına toplumsal huzursuzluk içerisinde zemin hazırlayan ve Amerika’da imalat sektörünü tarım sektöründen çok daha kötü bir şekilde etkileyen ilk kriz olan 1893 (Kara Cuma) krizi, ülkenin demiryollarının yarısını iflasın eşiğine getirmiştir (Silver, 2009: 187). Demiryolu şirketlerinin, kendilerini bu zor durumdan kurtarması için Morgan’a başvurması sonucunda müracaatları yanıt bulmuş ve panik bulutları dağıldığında, Morgan firması bir düzine demir yoluna, New York Santral, Southern, Chesapeake-Ohio, Santa Fe, Rock Island ve diğer birçok demiryoluna hâkim duruma ulaşmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 324).

1912 yılında bir Kongre araştırma komisyonu Morgan’ın hâkim olduğu bankalarla William Rockefeller’a tabi olan firmaların, demiryolu, deniz nakliyatı, kamu hizmetleri, bankalar, ekspres şirketleri, kömür, bakır, demir, çelik ve sigortalarda 22

¹⁶ Bir yerde toplanma.

¹⁷ Bir borcun vadesini uzatma.

milyara yaklaşan bir sermayeyle 341 müdürlüğü ellerinde tuttuklarını ortaya koymuştur. Böylelikle tröstlerin yükselişi, tarihte o zamana kadar bilinen en kapsamlı âyanlık ve ağalık sistemini (Veblen'in deyişi ile mülkünün başında olmayan mülk sahiplerini) ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında, çok geniş kömür, bakır, demir, kereste, demiryolunu New York'taki korporasyonlar sahiplenip yönetmiş ve sistemde birçok hükümdarın tebaasından daha çok, milyonlarca insanın geleceğini belirleme gücü de birkaç iş adamının elinde toplanmıştır. Bu sistemsel yapı, ülkenin ekonomik kontrolünü Kuzeydoğu'da küçük bir zümrenin elinde tutarak eskisinin yerine yeni bir bölgeciliğin meydana gelmesini sağlamıştır. Tasarruf ile mülkiyeti idareden ayırarak bunu sorumluluk duygusu ve bilinci oldukça az olan ve şirketlerinin mali siyaseti ve işçi siyaseti açısından az bilgiye sahip olan on binlerce hissedarın yönetimine bırakmıştır. Mahalli eyaletlere, hatta federal devlete belirli bir siyaseti savunacak, iç siyaseti olduğu kadar dış siyaseti de etkileyecek kadar güçlü yeni sermaye birleşmeleri ortaya çıkmıştır. Bu sistem, acımasız yıkıcı bir rekabeti ortadan kaldırmasının yanı sıra daha büyük bir yapıcılık göstermiş ve gerekli araştırmalar için para ayırarak kitle halinde yapılacak olan üretime ve fiyatların indirilmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu durumun topluma maliyeti çok yüksek olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 325).

1.11.3. Tekellerin Yükselişine Karşı Alınan Önlemler

Andrew Carnegie'nin tüm bu duruma yönelik yorumu ise "demokrasinin zaferi" şeklinde olmuştur. Ancak, aşırı fiyatlar, ayrılık gözetme, demiryollarının toptan toprak gaspları, Rockefeller ve Carnegie'nin rakiplerini saf dışı bırakmak için izledikleri kötü yollar, birçok büyük şirketin işçilerine uyguladıkları vahşi güç ve şiddet, bilim ve buluşlardan elde edilen tasarrufların tröstler tarafından gasp edilmesi, devlet Yasama meclislerinden elverişli yasalar elde etmek için faaliyette bulunan şirket ajanlarının gösterdiği çabalar ve şirket avukatlarının devlet düzenleme ve vergi yasalarından kurtulmak için yaptıkları araştırma faaliyetleri karşısındaki toplumun tavrı, demokratik ortamın varlığına dair şüphe ve kaygı uyandırmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 326).

Tekeller, geleneksel yasalar karşısında uzun bir zaman gayri meşru sayılmıştır. 1880-1890 yıllarında birçok eyalet sert yasalar ekleyerek tekellerin bazılarını feshetmelerine rağmen bunlar diğer eyaletlerde yeniden kurulmuşlardır. Bu duruma karşı gerekli önlem, federal hükümetin düzenlemesini gerekli kılmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 326). 1870-1880'lerin son yıllarında, refah ortamının sağlanması genel bir birleşme yaratmış olsa da 1880'lerde ülke odağını tröstlere çevirmiş ve 1884 yılına doğru, tekel karşıtı parti, demokratların yeniden iktidara gelmeleri ihtimali üzerine az oy elde etmiştir. Dört yıl içerisinde yarım düzine esaslı tröstün yeniden örgütlenmesi ülkeye tehlike sinyalleri vermiş ve Başkan Cleveland, Kongre önünde bu konuyla ilgili olarak: “yasanın dikkatle sınırlandırdığı yaratıklar ve halkın hizmetkârı olması gereken şirketler, tersine hızla halkın efendisi haline gelmektedir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 327).

Demiryollarının yeni bir düzene tabi tutulması, ilk fiili sonuçlardan biri olmuştur. 1870'lerde çiftçiler, demiryolu tekellerinin kendilerini aşırı yük ücretiyle dolandırdığı, kötü hizmet ettiğini ve spekülasyon niyetiyle milyonlarca dönümlük arazinin satışını engellediğini öne sürerek tekele yönelik sert şikayetlerde bulunmuş ve özellikle Grange gibi çiftçi birliklerinin isteği üzerine Orta-batı eyaletleri, demiryollarının isteyecekleri ücretleri kısıtlayan ve indirim, aynı yol üzerinde kısa mesafe için daha fazla ücret istenmesi, ayrıcalıklı müşterilere özel tarife ve bedava geçme hakkı gibi yöntemleri yasaklayan kanunları kabul etmişlerdir. Ancak demiryolları idareleri bu duruma karşılık, Kongre'nin uluslararası ticaret üzerindeki kontrol hakkını gasp ettiği gerekçesiyle itiraz etmişlerdir (Nevins ve Commager, 2017: 327).

Kongre, 1887 tarihli Interstate Commerce Act (Uluslararası Ticaret Yasası) ile şirketlerin bir araya gelmesini, indirimleri, tarife ve hizmette ayrılık gözetilmesinin yasaklanmasını ve istenecek her türlü ücretin adil ve uygun bir şekilde belirlenmesini talep etmiştir. Belirsiz yasa ve taleplerden daha önemli bir yere sahip olan bu yasanın uygulanmasını denetlemek için uzun zaman etkisiz kalmasına rağmen Uluslararası Ticaret Komisyonu dördüncü bir hükümet dairesi olacak kadar önemli hale gelen çoğu yönetsel büronun ilki anlamına gelmiştir. 1903 yılında Elkins ve 1906 yılındaki Hepburn Yasası gibi yeni ve önemli yasalar, demiryollarının tarife ve hizmetleri üzerinde kontrol sağlanmasına hizmet etmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi,

demiryollarının düzenlenmesi, tröstlerin düzenlenmelerinden daha yapılabilir düzeyde olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 328).

Eyaletlerin tek başına tröst sorununu çözemeyecekleri açık bir hâl alınca Kongre, harekete geçerek, 1890 yılında Sherman Antitrust Act (Sherman Antitröst Yasası) ile ticareti baskı altına alan her türlü sözleşme, düzenleme ve gizli anlaşmalar ile her türlü monopol yapıyı yasa dışı kabul etmiştir. Hükümetin bazı ortaklıklara girmesi ve mahkemelerin onları desteklemesi ile tröstler yollarına devam etmiş ve hatta en büyük tröstlerin bazıları bu zaman zarfında kurulmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 329). Bu bağlamda, United States Steel şirketinin kurulması, halkın tepkisi ile karşılaşmıştır. Theodore Roosevelt, üç büyük demir yolu kralı olan Morgan, Harriman ve Hill'in yönettikleri Trans-Mississippi demiryolu bağlantısını dağıtmak üzere savcıya talimat vererek Northern Securities (Kuzey Menkul Kıymetler) Şirketi davasında başarıya ulaşmıştır. Ancak bu yasaları takviye edici herhangi bir girişimde bulunmadığı için büyük tekelleri meydana getiren ögeler, birbirinden ayrılrsa da bir menfaat birliği kurup faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla yeni yollar bulmuşlar ve Roosevelt makamından çekildiğinde daha güçlü bir duruma gelmişlerdir (Nevins ve Commager, 2017: 330).

1.12. Makineleşme, İşçi ve Göçmenlerin Durumu ve Yabancılaşma

Ülkenin zengin kaynaklarının işletilmesi, endüstrinin makineleşmesi ve tekellerin yükselişi iş adamlarından oluşan küçük bir gruba ve parasını akıllıca bu işlere yatıran daha genişçe bir gruba sürekli bir şekilde servet akışı sağlamıştır. Büyük sanayi ve ticaretin gelişmesinde işçi, esas unsurlardan biri olmasına rağmen kazancın bölüşümünde çok belirgin olarak açıkta bırakılmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 331). Buradan anlaşılacağı gibi, Amerika'da endüstrinin gelişmesine en fazla katkıda bulunan gelişmelerin çoğu, işçilerin aleyhine gerçekleşmiştir. Endüstrinin makineleşmesi, korporasyonların yükselişe geçmesi yani genel olarak makineleşme, işçi standardının düşmesine neden olmuştur. Temelde makinenin çoğu mamulleri yetiştirilmiş bir sanatkârın gerçekleştirdiğinden daha iyi, ucuz ve hızlı bir şekilde yapması nedeniyle, işçilerin emek vererek elde ettikleri teknik ustalık, eski değerini yitirmiş ve onların yaratıcılığı yok edilerek mekanik cihazın bir parçası biçiminde

tekdüze ve usandırıcı bir iş yapan otomatlara dönüşmüşlerdir. Aslında “işçilerin otomatlaşması” makinenin neden olduğu en yıkıcı yabancılaşmaya işaret etmektedir (Nevins ve Commager, 2017: 331). İşçinin ve onun emeğinin yok olma yönündeki dönüşümünü ele alan Upton Sinclair “Şikago Mezbahaları” adlı kitabında, kendi kimliğini gizleyerek mezbaha bölgesine sızıp tanık olduklarını sarsıcı bir şekilde anlatmış ve 1900’lerin başında ABD’nin üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin ortaya çıkardığı toplumsal gerilimlerin meydana getirdiği insan halleri ve trajedilerini Amerikan rüyası üzerinden ele almıştır. Sinclair, 1902 yılında Litvanya’dan fırsatlar ve özgürlükler ülkesine her şeyini satıp Amerika’ya göç eden on iki kişilik bir ailenin hayatı ve cehaleti üzerinden kapitalizmin derinliklerine inmiştir (Sinclair, 2017: 58).

Sinclair çalışmasında denetimsiz kapitalizm üzerinden işçilerin karşı karşıya kaldığı insanlık dışı koşulları ve zorlukları işlemiştir. Özellikle uzun iş saatleri, göçmen işçilerin maruz kaldıkları baskı-ayrımcılık, iş garantilerinin olmaması, düşük maaşlar, fabrikalarda yaşanan adaletsizlikler, rüşvet, gasp gibi pek çok konuyu gördüğü şekilde aktarmıştır. Ayrıca et sektörünün sağlıksız durumuna dikkat çekmiş ve 1906 yılından sonra ABD hükümetini yasal düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Hatta yazar bu konuyla ilgili olarak; “Ben toplumun kafasını hedef aldım ama attığım yumruk midesine geldi” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. “Dev et öğütme makinesi” karşısında Jurgis’in yaşadıkları ile aslında Şikago’nun sadece sığırları ya da domuzları değil, insan yaşamını da lime lime eden mezbahalarında dönen hayatta kalma mücadelelerini, liberal düşüncenin sıklıkla vurgu yaptığı ve mülk sahibi olmasından ötürü güç zehirlenmesi yaşayabilecek kesimler için bir tür sübvansiyon sağlayıcı olarak gördüğü hukukun esasen hiçbir üstünlüğü olmadığını ya da bir “üstünler hukuku” olduğunu ilişkilendirerek açıklamıştır (Sinclair, 2017: 269).

Endüstriyel ekonomide işçinin yerini gasp etmeye eğimli olan makine, güçlü sermaye yatırımını temsil etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 333). Birleşik Devletler’e özgü olan çeşitli etkenler işçilerin geleceğini belirlemiştir. Bu etkenlerden biri, İç Savaş’tan sadece bir kuşak sonra, iyi ve ucuz toprağın tükenmesi, çiftçilik masraflarının artması ile fazla nüfusun endüstri bölgelerinde kalmalarına neden olmuş ve bu bağlamda ziraat, artık fabrika yerine başvurulabilecek bir çare olmaktan çıkmıştır. 1870-1910 arasında kırk yıllık bir sürede yirmi milyondan fazla

insanın Birleşik Devletler’e akın etmesinden anlaşılacağı gibi ikinci etken, sürekli ve sınırsız göç olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 334). Üçüncü önemli bulunan etkeni de ulusal bir ekonomi ile federal bir siyasi sistemin yan yana bulunması oluşturmuştur. Rekabet bütün ülkeye yayılmasına rağmen ücretler ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi hakkı, eyaletlerin işidir. New Deal rejiminin gelmesinden sonra, bütün bunlar değişmiş ve artık federal hükümet, bütün sınai ilişkiler alanında merkezi yönetimin kontrolünü kurmanın yollarını bulmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 335).

Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Birleşik Devletlerde bir “işçi sınıfı” olmamış, diğer taraftan işçilerin sürekli bir işten ötekine, bir kazanç grubundan diğerine geçme fırsatları mevcut olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 336).

Amerikan İç Savaşı’nda “Birliğin zaferi” ve 1865-1877 “Yeniden İnşa” döneminin devlet destekli kapitalizmi, ABD’de bir etki yapmıştır. Hem Avrupa’da hem de ABD’de, siyasi birliğin sağlanması ve demiryolu patlaması piyasanın yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ancak finansal çöküntüyü dolambaçlı bir düşüşe çevirecek daha derin etkenler ortaya çıkmıştır. Kapitalizm, temelde plansızdır. Genişleme sırasında kapitalistler kârlı işletmelere yatırım yapmak için birbirleriyle yarışmışlar ama eğer çok fazla kapitalist aynı sanayiye tercih ederse, sonuçta aşırı kapasite ve mallarla hizmetler satılamadığında iflas dalgası ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının sınırlı alım gücü, genişlemenin istikrarsızlığını iyice şiddetlendirmiştir. Kapitalistler ücretleri en aza indirip kârları olabildiğince artırmayı amaçladığından işçiler, emekleriyle ürettikleri tüm mal ve hizmetleri satın alacak gelirden yoksun olmuşlardır. Aşırı üretim ve eksik tüketim, her kapitalist krizin ikiz özellikleridir. Finans piyasası balonları ve çöküşleri, devamlı olarak daha geniş ekonomi sisteminin derinlerde yatan işleyiş bozukluğu bağlamında meydana gelmiştir (Faulkner, 2014).

1850-1860 yılları arasında birçok güçlü işçi birliği kurulmuş ancak İç Savaş’tan sonra kalkınma döneminde ve 1873’teki krizi¹⁸ izleyen bunalım sırasında ortadan

¹⁸ Eylül 1873’te, demiryollarında önemli yatırımı bulunan, Amerika’nın önde gelen bankalarından Jay Cooke & Company iflas etmiştir. Bu iflas, paniği tetikleyerek 98 bankanın, 89 demiryolu şirketinin ve 18.000 kadar başka işletmenin batmasına yol açmıştır. 1876’ya gelindiğinde her yedi Amerikalıdan biri işsiz kalmıştır. Kârlar ve fiyatlar, 1873’ten sonra tepetaklak aşağı gitmiş ve birçok küçük ve orta ölçekli firmadan oluşan bir dünyada daralan piyasalarda rekabetin şiddetlenmesi, fiyatlarda ve kâr

kalkmıştır. Noble Order of the Knights of Labor (Emek Şövalyelerinin Soylu Düzeni) adlı birlik, 1869 yılında kurulmuş olan ilk işçi örgütlerinin en önemlisi olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 337). Çeşitli grevlerin başarısızlığı ve örgütün kendi içindeki zaafı, birliğin çökmesine neden olmuş ve Şövalyeler, 1892 yılında Halkçı Parti'yle birleşince tamamen ortadan kalmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 338). Temelde Amerikan işçi tarihinde grevler ile şiddet hareketleri sürekli birbirini izlemiştir (Nevins ve Commager, 2017: 341). 1900 yılına doğru işçiler, örgütlenme, grev yapma, toplu halde pazarlığa girişme gibi temel hakların çoğunu sağlayarak daha iyi çalışma ve yaşam koşullarını sağlamak için verdikleri savaşa, bazı ilerlemeler elde etmişlerdir. Ancak işçi ya da patron hangisi galip gelirse gelsin sonunda her zaman kaybeden taraf “toplum” olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 344).

1.13. Altının Keşfi

Amerika kıtasının en batısında ilk ileri karakolları kuranlar “madenciler” olmuştur. California’da altının keşfi¹⁹, bu eyaleti New Spain’in çobanlıkla uğraşan en ileri karakolu durumundan hızla gelişen bir Amerikan eyaleti haline getirmiştir. Altının keşfi; tarım, gemicilik, demiryolculuk ve endüstriyel imalat gibi çeşitli ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Madencilik alanında, 1859’da Pike Peak bölgesine, 1865’lerde Montana’da Aider Glunch ve Last Chance’e, Wyoming’de Sweetwater kıyılarına, 1870-1880 yıllarında Dakota’da Black Hills’e insanların akın etmesinde California örneği art arda tekrar edilmiştir (Nevins ve Commager, 2017:

marjlarında sert düşürlere yol açmıştır. 1873-96 Uzun Bunalımı’nın ayırt edici özelliği enflasyon değil, deflasyon olmuştur (Faulkner, 2014).

¹⁹ Altın bölgesi, ABD’nin California Eyaleti’nin kuzey kesiminde, Sierra Nevada sıradağlarının batı yamaçlarında buluna bir bölgedir. California “Altına Hücum” döneminde (1848-1855), altın yataklarının keşfi ile büyük bir göçe neden olmuştur. Altın bölgesi de bu göçün merkezinde yer almıştır. Kısa bir süre içerisinde 1850 yılında da California’nın ABD birliğine girmesinin nedenlerinden birini oluşturmuştur. Altın yataklarının keşfedilmesinin öncesinde nüfusu 10 binin altındayken, sadece göçün ilk yıllarında California’ya 300 bin kişi akın etmiştir. Büyük Okyanus sahilinden doğuya doğru ABD’nin batı sahili ile doğu sahilinde San Francisco Körfezi’nin Oakland Uzun Rıhtımı’nı birleştirmek için 1863 ve 1869 yılları arasında inşa edilen ilk Uluslararası demiryolunun temel motivasyon kaynaklarından biri, bu zor arazi şartlarındaki Altın Bölgesi’nin topraklarına kolay ulaşım sağlanması olmuştur. Bu bölgedeki ulaşım, Altına Hücum döneminin ve ilk demiryolunun bölgeden geçmesi sayesinde hızla gelişmiştir. 1860 yılında, 250 farklı posta arabası şirketi bulunmaktadır. 1849 ile 1855 yılları arasında 400 milyon dolar değerinde altın madeni çıkarılmıştır. 1942 yılında II. Dünya Savaşı nedeniyle maden ocaklarının çoğu kapatılmıştır (Wight, 1953: 40).

360). Madencilik dūşūşü de yükseliş kadar hızlı olmuş ancak Amerikan hayalinde silinmez bir iz bırakmıştır. Madencilik ülkesi, Batı'nın tarım zenginliklerini tanıtmak ve göçmen çekmekle kalmamış aynı zamanda Kızılderili sorunun çözümünü kolaylaştırarak demiryolunu getirmiştir. Ayrıca Doğulu yatırım sahiplerinin kasalarına servet taşıyıp ülkenin servetine 2 milyar dolarlık bir kıymetli maden katmıştır. Böylelikle İç Savaş sırasında basılmış kâğıt paraların altın parayla değiştirilmesini mümkün hale getirerek Amerikan siyasetine “para meselesini” dâhil etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 361).

Siyasi örgütlenmeleri bakımından Batı eyaletleri, Doğu'dakilere benzer bir durumda olmuştur. Eyalet güçlerinin üçe ayrılışı, iki kamaralı meclis, yerel yönetimde şehir ve kasaba sisteminden oluşan alışılmış olan hükümet şekli her tarafta kabul edilmiş ancak bazı konularda yeni eyalet Anayasaları eskilerinden farklı olmuştur. Yeni Anayasalar, daha liberal düzenlenmiştir. Çoğu, kadınlara bir çeşit oy hakkı tanımış, tröst ve tekelleri yasaklamış, demiryollarını düzenlemiş ve “modern işçi sistemini” kurmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 367).

1.14. ABD’de Çiftçiliğin Durumu ve Çiftçilerin Örgütlenmeleri

Endüstri devrimi uzun zamandan beri, çağdaş tarihin temel olayı olarak kabul edilmiş ve bununla birlikte tarım devrimi de aynı derece önemli sayılmıştır. Demir fabrikatörlerinin, demiryolcuların, mühendislerin, endüstri önderlerinin ve bankerlerin kazandıkları büyük başarılar iki kuşak boyunca Amerikalıların hayalini kamçulamıştır. Endüstri ve zirai devrim, temelde birbirine bağlı olan iki gelişme olmuştur. Eğer makine ve demiryolu olmasaydı zirai devrim olamaz ve büyük şehirlerin ambarlarına akan buğday seli olmadan da endüstri devrimi gerçekleşemezdi (Nevins ve Commager, 2017: 373). Tarım alanındaki devrimsel başarıların en önemli iki nedeni; zirai alanın Batı'ya doğru genişlemesi ve makine ile tekniğin tarım yöntemlerine uygulanmasıdır (Nevins ve Commager, 2017: 374). Hatta ilk önemli Amerikan icadı olan Eli Whitney'nin pamuk çırçır makinesi, tarım üzerinde derin bir değişiklik sağlayarak Güney'in ekonomisinde bir devrime yol açmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 376). 1880-1890 yıllarında, devamlı bir tek operasyonla tahılı biçen, döven, temizleyen ve çuvala koyan yeni biçerdöver

makinesi ortaya çıkarak gerçek bir devrim yaratmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 378). Tarımın makineleşmesi, çiftçiye, gittikçe artan bir miktarda şehirli kitlesini besleme ve artan fazlayı da dışarıya gönderme imkânını sağlamıştır. Bu durum, endüstri ve demiryolu alanlarında gelişme için yatırım yapmaya yardım etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 379).

Makineleşme, çiftçilerin birçoğunu güçleri üzerinde masrafa sürüklemiş, büyük yatırımları haklı göstermek adına da faaliyetleri genişletmeye ve yalnız bir iki sınıai bitki yetiştirmeye zorlamıştır. Bu durum büyük çiftçilere küçük rakiplerine yönelik bariz bir üstünlük tanımış ve “bonanza ziraat yöntemi” adı verilen yöntem, ileri ve büyük ölçüde ziraatın ve toprak tasarrufunun gelişimini hızlandırmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 379). Buğday, mısır ve yulaf tarlaları, sebze bahçesi, tavuk kümesi ve domuz ahır olan ve 1850’lerde kendi kendine yeterli küçük çiftlik, sonradan yerini gıda maddeleri için bile bakkala muhtaç, 20. yüzyılın büyük buğday ve pamuk üreten zirai işletmelerine bırakmıştır. Federal hükümet, özel biçimde ziraat için ilk ödeneği, 1839 yılında vermiştir. Fakat buna yönelik hükümetin ilk girişimi, 1862 yılında Morrill Land-Grant Kolej Yasası’nın çıkarılması olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 380).

Güneyli plantasyon sahibi, tahıl yetiştiricisi, mısır ve domuz yetiştiricisi, davarcı, sütçü ve meyve yetiştiricisinin karşısına çeşitli formlarda çıkan zirai problemler, bazen demiryolu meselesi, başka bir zaman para meselesi hatta başka bir zamanda toprak siyaseti meselesi olarak kendisini göstermiştir. Bölge çıkarlarını, parti programlarını ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren bu meselelerde problemler; toprağın kuvvetten düşmesi, sınıai bitkilerin gereğinden fazla üretimi, kendi kendine yeterliliğin azalması ve yasa yoluyla himaye ve yardımın yetersiz olması gibi nedenleri kapsamıştır. Güney’in toprakları, tütün ve pamuk ekimi ve ziraat işçilerinin bilgisizliği yüzünden uzun zamandan beri verimliliğini kaybetmiş ve zaman zaman gelen kuraklık dönemleri de (özellikle 1859-1860), bozkır çiftçileri için felakete neden olacak sonuçları ortaya çıkarmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 383).

Çiftçinin tabi olduğu ekonomik engellerden belki de en önemlisi, para faizinin artışı olmuştur. Borç para için yerel bankaya ya da ipotekçiye gidildiğinde, yüzde sekizden yirmiye kadar olan bir faiz ödemesi beklenmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 386).

Çiftçinin hükümeti, çıkarlarını korumak için bir araç olarak kullanmadaki başarısızlığı, sıkıntısının hem bir nedeni hem de sonucu olmuştur. Korumacı gümrük tarifeleri, sanayi ve ticareti teşvik etmiş olsa da çiftçinin satın aldığı hemen hemen her şey için daha fazla para ödemesine yol açmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 386).

Bankacılık ve para hakkında çıkarılmış olan yasalar, bankerler ve yatırım yapanlar için bir nimet olmuş ancak köylü için oldukça büyük bir masraf oluşturmuştur. Tröstleri ve demiryollarını düzenlemek için çıkarılan yasalar, banka ve yatırım için zorluk çıkarmayacak şekilde kabul edilse de ziraatçı eyaletler daha sıkı yasalar çıkarmaya kalkışınca da mahkemeler bunları ortadan kaldırmıştır. 1890 yılına kadar demiryolları ve spekülâtörler tarafından doğrudan doğruya ya da dolaylı açıdan satılan arazi miktarı, çiftlik kuran çiftçilerin eline geçen arazi miktarını geçmiş durumdadır. Özetle, İç Savaş'a son veren Appomattox'tan²⁰ otuz yıl sonra, Amerikan çiftçisi çalışma alanını kıtanın başından sonuna genişletmiş ve en yeni makinelerin ve tekniğin yardımıyla üretim hacmini, Batı dünyasını besleyecek bir noktaya getirmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 387).

Ticaret, sanayi, bankacılık ve hatta işçiler örgütlenmiş ve çiftçilerin örgütlenmesi için uygun bir zaman oluşmuştur. Çiftçiliği, ayrı ayrı faaliyette bulunan ve bir bakıma birbiriyle rekabet eden milyonlarca bağımsız çiftçi birliği temsil etmiştir. Federal hükümet durumu üzerine alıncaya kadar, tarım üretiminde kontrol sağlanamamıştır (Nevins ve Commager, 2017: 387). Bu sağlanıncaya kadar çiftçi, kendini demiryolları, tröstler, ipotek şirketleriyle ve aracılardan istismarından kurtarabilmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla ilk çiftçi kuruluşu sayılan Grange ya da Patrons of Husbandry (Çiftçiliğin Patronları) adlı örgüt kurulmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 388). İş alanında birçok girişimin iflas etmesi ve yasaların engel olması sonucunda 1870 yılına doğru görece refahın geri gelmesi ile Grange hareketi gücünü yitirmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 389).

Bozkır bölgesini ve pamuk alanını 1890 yılından sonraki ilk yıllarda kaplayan Halkçı ayaklanması gibi bir harekette olan kızgın çiftçilerin kabul ettikleri yeni bağımsızlık

²⁰ Appomattox muharebesi, 29 Mart-9 Nisan 1865 tarihleri arasında Virginia'da yapılan Konfederasyon General Robert E. Lee'nin, Kuzey Virginia Ordusu'nun Teğmen General'in komutasındaki Birlik Ordusu güçlerine teslim olmasıyla sonuçlanan bir dizi Amerikan İç Savaşıydı.

bildirgelerinin birinde şunlar yazılmıştır: “Birleşik Devletler’in son yirmi sekiz yıldaki tarihi, dünya tarihinde eşi olmayan haksızlıklar, despotluklar ve gasplar tarihidir. Kabul edilen bütün yasalar, doğrudan doğruya bir gaye, bir zamanlar özgür olan Amerika’nın harabeleri üzerinde bir “para aristokrasisi” kurmak amacını gütmektedir” (Nevins ve Commager, 2017: 393). 1892 yılından itibaren durum gittikçe kötüleşmeye başlamış ve hatta Kongre, bütünüyle alışılmış bir yöntemi uygulayarak, gümüş para satın almayı ve basmayı reddederek 1878 ve 1890 yıllarında hükümet çok büyük oranda gümüş satın almak zorunda kalmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 395).

Birleşik Devletler’in parası için altın esasının korunması ciddi bir biçimde tehlikeye düşmüştür. Ülkenin bütün muhafazakâr kuvvetleri tarafından desteklenen ve birbirinin arkasından gelen başkanlar, bu esası korumaya yönelik kararlı bir tutum sergilemişler ve özellikle Cleveland, onun için muazzam bir savaşa girişerek başarıya ulaşmıştır. Pek çok çiftçi, fiyatların düşük olmasından, esas itibariyle bu para politikasının sorumlu olduğu düşüncesinde olarak; gümüşün tekrar kabul edilmesi, çıkarılan bütün gümüşün para olarak basılması, darphanelerin bütün dünyadaki değerli madenlere açık tutulması sonucunda para değerinin normale döneceği, fiyatların hızla yükseleceği ve refahın da bu sayede geri geleceği inancında olmuşlardır. Gümüş taraftarlarının bu şekilde düşüncelerine karşılık altın istikrarını savunan muhafazakâr sıkı para taraftarları ise böyle bir politikanın mali bir felakete neden olacağına inanmışlardır. Bu şekilde enflasyonun bir kez düşmeye başlamasıyla durdurulamayacağını ve bizzat hükümetin iflası ilan etmek zorunda kalacağını savunmuşlardır (Nevins ve Commager, 2017: 396).

1.15. 1896 Seçimleri ve Reform Hareketleri

1896 seçimleri, Jackson’dan itibaren yapılan seçimlerin en şiddetlisi olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 398). William McKinley, seçimi oy farkıyla kazanmış ve Jefferson’ı iktidara getiren, Jackson ve Douglas’ı desteklemiş olan Batı ve Güney iş birliği bu defa başarısızlığa uğramıştır. McKinley ve Cumhuriyetçiler, Illinois, Iowa ve Wisconsin gibi Orta Batı ve California ve Oregon gibi Uzak Batı eyaletlerini elde etmişlerdir. Bryan’ın seçim kampanyası sadece hayal olarak kalmış ve

Halkçılarla çiftçi demokratların görüşleri, sonunda yasalaşmış ve tüm bu olanlar Amerikan tarihinin gidişatını değiştirmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 399).

Bryan'ın 1896 yılında "ilk savaş" adını verdiği seçim kampanyasıyla, Wilson'ın ikinci savaşı arasındaki yirmi yıllık zaman dilimi ilerici bir çağ olarak ele alınmış ve Amerikan hayatının hemen hemen her aşamasında devrim ve reformlarla kendisini belli etmiştir (Nevins ve Commager, 2017: 400). Toplumdaki değişim, bir sürü ilerleme meydana getirmiştir. Çiftliğin alanı doğanın tespit ettiği sınırları aşmış ve göçmenler ülkenin sindirebileceğinden daha büyük bir hızla artmıştır. Şehirler kaynaşan halkı yerleştiremeyecek kadar ve gerektiği şekilde idare edemeyecek kadar hızla büyümüş ve aynı zamanda fabrikalar da tüketilecek miktardan daha fazla üretim yapmıştır. Ticaret ve sanayi ise, o kadar ileri bir duruma gelmiş ki idaresi güçleşmiştir. Bir grup da paralarıyla ne yapacaklarını bilemeyecek bir düzeyde zenginleşmiş ancak toplum onları bu yüklerinden nasıl kurtaracağı konusunda yetersiz kalmıştır (Nevins ve Commager, 2017: 403).

Bryan'ın ilk savaşı ile Wilson'un ikinci savaşı arasındaki yirmi yıllık dönemde iki ana reform hareketi birbiriyle karışmıştır. Bu hareketlerden birinin kaynağı, çiftçi Batı'da olup büyük oranda ekonomik problemlerle ilgilenmiştir. Hatta zaman zaman radikalizm niteliği göstermiştir. Bu Batı muhalefetine filozofları, "İlerleme ve Yoksulluk" adlı kitabın yazarı Henry George ve "Geriye Bakmak" adlı eseriyle ütöpik bir ekonomi tasarlayan Edward Bellamy olmuştur. Siyasi sözcüleri ise, Donnelly, Bryan ve La Follette olarak belirlenmiştir. Öteki akım, kaynağını Doğu Amerika'dan hatta İngiltere'den almıştır. Gümrük tarife sistemi, memuriyetlerin liyakat ilkesine göre dağıtılması, emperyalizm karşıtlığı gibi sorunlara yönelmişlerdir. Bu akımın öncüleri, güçlü New York Nation'ın yayıncısı E. L. Godkin, George William Curtis, Harvard Üniversitesi başkanı Charles W. Eliot olarak belirlenmiş ve siyasi temsilcileri ise Carl Schurz, Abraham Hewitt, Grover Cleveland ile Woodrow Wilson olmuştur (Nevins ve Commager, 2017: 405).

1.16. İşçi Direnişleri ve Sabotaj Örnekleri

1830-1835 yılları arasında, işçilerin reform hareketlerine ilgisi ve siyasi faaliyetleri azalmıştır. 1835-1837 yılları arasında fiyatların artması karşısında dengeyi sağlamak

için sendika faaliyetlerinin yeniden canlanması amacıyla bir çabaya başlanmıştır. Örneğin; 1836 yılına kadar, Philadelphia ve New York şehirlerinde 50 kadar faal durumda olan sendika mevcuttur. Ayrıca Newark, Boston, Cincinnati, Pittsburg ve Louisville gibi şehirlerde de işçiler faal durumda olmuştur. Bu süratli gelişme, şehir düzeyinde sendika grupları kurulmasına yol açmıştır (Reedy, 1966: 6). Belli bir bölgede sendika grupları oluşturmaya ilk defa 1834 yılında girilmiştir. Daha sonra 1835 ve 1836 yıllarında, kunduracılar, matbaacılar, marangozlar ve el tezgâhı işçileri, kendi alanlarında ülke düzeyinde ayrı ayrı örgütler kurmak için çalışmışlar ancak bu federasyon denemeleri, 1837 mali paniğine karşı koyamamıştır. 1840-1850 yılları arasında da depresyon ve işsizlik hüküm sürmüştür (Reedy, 1966: 7).

New York'ta Albany yakınlarında bulunan Hudson Nehri Vadisi kasabasında, 1839 yılında, 80 bin kiracının 41 milyon doları bulan bir serveti yarattığı en geniş arazi, Rensselaer²¹ ailesine aittir. 1838 yılında kiracılar ilk kez toplu olarak sorunlarını tartışmaya başlamışlar ve 1837 yılındaki ekonomik kriz, bu bölgeyi arazi arayan işsizlerle doldurmuştur. Demiryollarının ilk bölümünün bitirilmesiyle birlikte Erie Kanalı'nın da tamamlanması işsiz sayısını arttırmıştır. Rensselaer toprağında patronluk sistemine karşı olan binlerce çiftçi, "Kiracılığa Karşı Çıkanlar" derneklerinde örgütlenerek (örneğin, 1845 yılının 4 Temmuz mitingleri) toprak sahiplerinin kendilerini tahliye ettirmelerini önlemeye çalışmışlardır (Zinn, 2005: 225).

1845 yılında kiracılık karşıtları, Yasama Meclisi'ne 14 üye seçtirmiş ve Vali Silas Wright, Yasama Meclisi'nden feodal sisteme son verilmesini istemiştir. Sahipleri ölen çok geniş mülklerin bölünerek küçültülmesi önerileri reddedilmiş ancak Meclis'te kiranın ödenmemesi durumunda kiracının mallarını satmanın yasaya aykırı olacağı kabul edilmiştir. O yıl toplanan Anayasa Konvansiyonu ise, yeni feodal kiracılığı yasadışı ilan etmiştir. 1850'lerde alınan mahkeme kararları, toprak sahibi-kiracı ilişkisinin temel ilkelerini değiştirmeksizin derebeylik sisteminin en kötü maddelerini kısıtlamaya başlamıştır. Kiraların toplanmasına yönelik 1860 yılına dek dağınık halde yapılan çiftçi direnişlerine karşın 1869 yılına gelindiğinde bile,

²¹ Stephen Van Rensselaer (1764-1839), New York'un 2. Başkanı olduğunda 3 bin kiracısına ortalama fiyat üzerinden kira alma sözü vermiş ve onları tüm paralarını kiraya yatırmaktan kurtarmıştır. Böylece haksız uygulamalar nedeniyle çalışmaya yanaşmayan çiftçiler kendilerini işlerine vermiş ve halen New York eyaletinin başkenti olan Albany'nin üretim hacmini arttırmıştır (Tokalak, 2008).

“Kızılderili” görünümündeki gruplar, Walter Church adında vadinin zenginlerinden birinin haklarını korumaya gelen şeriflere, toplu bir şekilde karşı koymak zorunda kalmıştır. 1880’li yılların başlarında kilise adına bir çiftçinin mallarına el koymak isteyen bir şerif yardımcısı çatışmada öldürülmüştür. Bu tarihe kadar kiralanan toprakların çoğu çiftçilerin eline geçmiştir. Kiracılık karşıtı bölgelerin en önemlilerinden üçünde bulunan 20 bin çiftçiden yalnızca 2 bin çiftçi, üzerinde çalıştıkları topraklardan kiracı olarak kazanç sağlamışlardır. Çiftçiler savaşmış, yasalar yüzünden yenik düşmüş ve mücadeleleri oy verme eylemine doğru yönlendirilmiştir. Sistem küçük toprak sahipleri sınıfını genişleterek kendini sağlamlaştırmıştır. Bir kez daha sınıfsal yapının temel sorunu olan, “zengin-yoksul” ayrımına dokunulmamıştır. Aslında yaşananlar Amerikan tarihinin sıradan bir dizi olayından başka bir şey olmamıştır (Zinn, 2005: 226).

Kiracılık Karşıtları Hareketi sırasında New York, Rhode Island’da Thomas Dorr’un isyanı büyük heyecan yaratmıştır. Bu hareket hem bir seçim reformu hem de radikal bir başkaldırı hareketi olmuştur. Rhode Island’ın yürürlükte olan ayrıcalık beratı kuralına göre, sadece toprak sahiplerinin oy kullanabilmeleri kurala karşı duyulan tepkiler nedeniyle başlamıştır. Zengin bir aileden gelen ve avukat olan Thomas Dorr, oy hareketinin lideri olmuştur. Çalışanlar bir araya gelerek Rhode Island Oy Hakkı Derneği’ni kurmuşlardır. 1841 yılında binlerce kişi Providence kentinde seçim reformu için yürüyüş yapmış ve yasal sistemin de dışına çıkarak kendi “Halk Konvansiyonu” adını verdikleri toplantılar örgütlemişlerdir. Hatta oy vermede mülkiyet sahibi olma koşulu bulunmayan yeni bir anayasa taslağı hazırlamışlardır. 1842 yılında yeni anayasa, oylamaya sunulmuş ve 14 bin kişi kabul oyu vermiştir. Kabul oyu verenler arasında mülk sahibi olan 5 bin kişi de bulunmuştur. Bu arada Rhode Island valisi, Başkan John Tyler’dan isyan durumunda federal birliklerin müdahale edeceklerine dair destek almıştır. Dorr’u destekleyen güçler, 3 Mayıs 1842 tarihinde Providence’da zanaatkârların, dükkân sahiplerinin, tamircilerin ve milis güçlerin katıldığı bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve yeni seçilen Halk Meclisi de toplanmıştır. Dorr’un eyalet cephaneliğine, isabetsiz bir top atışıyla başarısız bir saldırı düzenlemesi sonucunda Vali, Dorr’un tutuklanmasını emretmesi üzerine askeri destek bulmak için eyaletten kaçmıştır (Zinn, 2005: 227).

1843 seçimlerinde, Yasa ve Düzen Grubu, eski Dorr destekçilerinin muhalefetine karşın eyalet milislerini kullanarak ve işçilere işveren, kiracılara toprak sahibi korkusunu öne sürmüştür. Sanayileşmiş kentlerde kaybetmelerine karşın, kırsal kesimin oylarını alarak seçimleri kazanmış ve bütün önemli görevleri ele geçirmiştir. Dorr, aynı yıl Rhode Island'a dönmesi sonucunda tutuklanmış ve vatana ihanetten yargılanmıştır. Bir süre sonra da Dorr'un halkın gözünde bir kahraman gibi kalmasına son vermek için, Vali tarafından bağışlanmıştır. Bununla birlikte, silahlama başarısızlıkla sonuçlanmış, seçim sandığı kaybedilmiş ve mahkemeler tutucuların tarafında yer almıştır (Zinn, 2005: 228).

Çeşitli kaynaklarda daha çok, İç Savaş öncesi ve sonrası dönem ile ilgili siyaset, seçimler, kölecilik ve ırk sorunları gibi konulara yer verilmiştir. Halkın mücadelelerinden ziyade, liderlerin kahramanlıklarına duyulan geleneksel bağımlılık üzerinde durulmuştur. Gelişen fabrika sistemiyle ortaya çıkan ve giderek artan toplumsal gerilimler ve büyüyen göçmen sorunları karşısında yönetimden beklenen şey, beyazlar arasında kitlesel bir dayanışma olgusunun geliştirilmesi olmuştur. Andrew Jackson Demokrasisi ise, bu beklentiyi oldukça iyi karşılamıştır (Zinn, 2005: 229). Jackson, liberal retoriği ustaca kullanabilen, “sıradan adam” siyasetini yapabilen ilk başkan olmuştur. Jackson ve partisinin ülkeye istikrar ve denetim getirmek için tasarladıkları yönetim, “tedbirli, adil ve iyi düşünülmüş reformlar” yardımıyla Demokrat Parti'nin, orta sınıfın ilgisini ve özellikle de ülkenin belkemiğini oluşturan küçük çiftçilerin desteğini kazanabilmesi olarak açıklanabilmektedir (Zinn, 2005: 230).

Batının yerleşime açılması ve çiftçiliğin makineleşmesi iç içe gerçekleşmiştir. Otoyollar, kanallar ve demiryolları daha fazla insanı batıya taşımıştır. Teknoloji geliştikçe daha fazla sermaye koymak, daha fazla risk almak ve büyük yatırımlar için istikrarın sağlanması ihtiyacı doğmuştur. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için akılcı bir plan yapılmadığından; düzensiz gelgitlerle, kargaşa içinde gelişmeye çalışan ve yalnızca kâr dürtüsü ile hareket eden bir ekonomik sistemde sık sık yinelenen ekonomik çıkışlar ve inişlerden kaçınmanın yolu mevcut değildir. 1837 yılında bir ekonomik kriz yaşanmış ve bir diğeri ise, 1853 yılında patlamıştır. İstikrarı sağlamanın yolu, rekabeti azaltarak iş yaşamını desteklemek ve tekelleşmeye gitmektir. 1850'lerin ortalarında fiyatların sabitlenmesi ve şirket

evlilikleri yaygınlaşmıştır. Örneğin, New York Central Railroad birçok demiryolu şirketinin birleşmesinden oluşmuştur. Risklerin azaltılması için, fiyatların denetlenmesi ile devletin Alexander Hamilton ve ilk Kongre günlerine dönüş yaparak bir bakıma geleneksel rolünü oynayarak iş adamlarının çıkarlarının gözetilmesi gündeme gelmiştir. Eyalet Meclisleri, şirketlere ayrıcalıklar tanıyarak, iş yaşamını düzenlemek ve sermayelerini arttırmak için yasal haklar sağlamıştır (Zinn, 2005: 232).

1790 ve 1860 yılları arasında 2 bin 300 şirkete ayrıcalık tanınmıştır. Doğu'da imalathane sahipleri güçlenmiş ve örgütlenmiştir. 1850 yılında kendilerine “ortaklar” adını veren Bostonlu 15 aile Birleşik Devletler'deki pamuk işleme işinin % 20'sini; Massachusetts kentindeki sigortacılık sermayesinin % 39'unu ve Boston'daki banka kaynaklarının % 40'ını denetlemiştir. İç Savaş'ın hemen öncesinde ülkeyi yönetenlerin öncelik verdiği konulardan en önemlisi, kölelik karşıtı hareketlerden ziyade para ve kâr sorunu olmuştur (Zinn, 2005: 233). Yeni sanayileşme, kalabalık kentler, fabrikalardaki uzun çalışma saatleri, yüksek fiyatlara neden olan ani ekonomik krizler ve işten çıkarmalar, yiyecek ve su kıtlığı, aşırı soğuk ve sıcaklarla gelen salgın hastalıklar (1832'de kolera, 1837'de tifo ve 1842 yılındaki tifüs salgını) ile çocuk ölümleri gibi durumlar yoksulların tepkilerine yol açmıştır. Bu öfke, zaman zaman siyahlara karşı ırkçı bir nefret, göçmenlere karşı milliyetçi bir tavır ve Katoliklere karşı dinsel bir savaş şeklinde patlak vermiştir. Jackson Demokrasisi, sistemi güçlendirmek için bir destek sağlama noktasında onay birliği yaratmaya çalışmış ve siyahlar, Kızılderililer, kadınlar ve yabancılar bu onay birliğinin dışında tutulmuştur. Ancak çalışan beyaz kesimin büyük çoğunluğu kendilerinin bu onay birliğinin dışında olduklarını ilan etmiştir. Aslında diğer yıllarda olduğu gibi bu yıllarda da işçi sınıfının bilinç düzeyinin gerçek boyutları tarih içinde kaybolup gitmiştir (Zinn, 2005: 234).

1835 yılında Baltimore'da Maryland Bankası batmış ve bu banka tarafından dolandırılanlar bir ayaklanma başlatmıştır. Toplanan kalabalığın banka çalışanlarının evini tahrip etmeye başlayınca askeri güç karşılık vermiş ve 20 kişi öldürülmüştür (Zinn, 2005: 235). Bu yıllarda İşçi Sendikaları biçimlenmeye başlamıştır. Mahkemeler bunların ticareti engelleyici komplolar, dolayısıyla da yasadışı olduklarını ilan etmiştir. Bunun üzerine New York'ta “Gezici Terziler Sendikası

Üyeleri” adı verilen sendikanın 25 üyesi, ticareti yıpratmak için komplo kurmak, ayaklanmak ve saldırmaktan suçlu bulunmuştur. Kentteki Hall Park’ta mahkeme kararını kınamak için 27 bin kişi toplanmış ve bir Yazışma Komitesi seçmişlerdir. Yazışma Komitesi, New York eyaletinin çeşitli kentlerinden çiftçiler ve işçiler tarafından seçilenlerden oluşan bir “Makinistler, Çiftçiler ve İşçiler Konvansiyonu”nu örgütlemiştir. Bu konvansiyon, Utica’da toplanmış ve siyasi partilerden uzak durmanın kurallarını içeren bir Bağımsızlık Bildirgesi hazırlamıştır. Aynı zamanda “Eşit Haklar Partisi”ni (bunlara daha çok “Locofocos” adı takılmış) kurmuştur (Zinn, 2005: 236).

1837 krizi, pek çok kentte gösterilere ve mitinglere neden olmuştur. Bankalar madeni para ödemelerini askıya almıştır. Çıkardıkları banknotlar için nakit para ödemeyi reddetmişlerdir. Bununla birlikte, fiyatlar artmış ve yiyecek almakta zaten zorlanan çalışan kesim, fişısı 5,62 dolar olan unun fişısının 12 dolara yükseldiğini görmüştür. Domuz eti ve kömür de pahalalanmıştır (Zinn, 2005: 237). Aynı yıl “Un Ayaklanması” yaşanmıştır. Yaşanılan krizde sadece New York’ta (çalışan kesimin üçte birini) oluşturan 50 bin kişi işsiz kalmıştır. Ekonomi bankerlerin, spekülörlerin, toprak sahiplerinin ve tüccarların eline geçtikçe, 19. yüzyılın ortasında yapılan örgütlü, örgütsüz, şiddet içeren ya da içermeyen gösteriler, mitingler ve eylemlerin tam kaydı bulunmamaktadır. 1835 yılında Philadelphia’da 50 farklı iş kolunda sendikalar örgütlenmiştir. Emekçilerin, fabrika işçilerinin, çiftçilerin, kuyumcuların, kömür çıkarıcıların, kasapların ve mobilyacıların on saatlik iş gününü protesto ettiği başarılı bir grev (sabotaj) yapılmıştır. Kısa bir süre sonra da Philadelphia ve diğer eyaletlerde on saat çalışmaya karşı yasalar konulmuştur. Ancak bu yasalar, işverenlerin işçileriyle daha uzun iş saatleri için anlaşma imzalayabilmelerini sağlamıştır. Kendi ülkelerinde çoğu bir işveren için çalışan ve İrlanda’dan göçmen olarak gelmiş olan dokumacılar, 1840’lı yıllarda daha yüksek ücretler için ayaklanmışlardır. Hatta grev yapmayı reddedenlerin evlerine saldırıp eşyalarını tahrip etmişlerdir. İrlandalı Katolik dokumacılarla, Amerika doğumlu Protestan işçiler arasındaki düşmanlık, din ayrılığı nedeniyle de gittikçe büyümüştür (Zinn, 2005: 238).

1844 yılında Philadelphia’nın bir banliyösü olan Kensington’da Protestan-Katolik çatışmaları görülmüştür. Göçmen düşmanı göstericiler, dokumacıların yaşadıkları yerlere ve Katolik kilisesine saldırmışlardır. Orta sınıf politikacılar kısa zamanda,

gruplardan her birini farklı bir siyasal partiye (Cumhuriyetçi Parti'ye göçmen karşıtlarını; Demokrat Parti'ye İrlandalıları) yönlendirmeyi başarmışlardır. Böylelikle sınıf kavgalarının yerini parti politikaları ve din almaya başlamıştır (Zinn, 2005: 239). Demiryolu yapımının ve imalatın artması, göç dalgalarının hız kazanması, hisse ve tahvillerde spekülasyonun büyümesi, devletten çalma, yozlaşma ve manipülasyonun ilk olarak devasa bir büyümeye ve sonra da derin bir çöküşe yol açması şeklinde ifade edilen, 1857 yılında bir diğer ekonomik kriz meydana gelmiştir. O yıl, 200 bin kişi işsiz kalmıştır (Zinn, 2005: 240).

1850 yılında ülkenin 6 milyon olan işgücünün yarım milyonunu kadınlar oluşturmuştur. Bunların 330 bin kadarı evlerde hizmetçi olarak çalışmış, 55 bin kadarı da öğretmenlik yapmıştır. Fabrikalarda çalışan 181 bin kadının yarısı, tekstil atölyelerinde çalışmıştır. Kadınlar örgütlenerek, ilk defa 1825 yılında kendi başlarına grev yapmışlardır. New York'ta "Kadın Terzileri Birliği" olarak adlandırılan grevciler, daha yüksek ücret istemişlerdir. 1828 yılında imalathanede çalışan kadınlar bir araya gelerek, New Hampshire'ın Dover kasabasında ilk grevlerini gerçekleştirmişlerdir. Ancak eylemciler, atölyelerine geri dönmeye zorlanarak, eylemin liderleri de ya işten atılmışlar ya da kara listeye alınmışlardır. Genç kızların çalıştıkları atölyelere bağlı yurtlarda, kadın yöneticilerin gözetiminde kaldıkları "Lowell Sistemi" ise, ilk başlarda toplumcu ve hayırsever olduğu ve çalışanları ev içi hizmet ile angaryalardan uzak tuttuğu için desteklenmiştir. İsmi zengin ve nüfuzlu Lowell ailesinden alan Massachusetts eyaletindeki Lowell Kasabası, tekstil atölyeleri endüstrisi hedeflenerek kurulan ilk kasaba olmuştur. Ancak zamanla kız yurtları, kurallar ve denetimler nedeniyle tam bir cezaevi haline gelmiştir. Bu durum karşısında Lowell kızları örgütlenip dokuma odalarının iş yapmaya elverişli olmamasını göz önünde tutarak eylem yapmışlardır (Zinn, 2005: 241).

1834 yılında aldıkları ücretlerde kesinti yapılırca Lowell kadınları, bir kez daha eyleme başlamışlar ancak yerlerine işçi alınacağı tehdidi üzerine işlerine geri dönmüşlerdir. 1836 yılında 1500 kadın işçi, yurt ücretlerinin artmasına karşı çıkarak greve gitmiştir. Bir ay dayandıktan sonra paraları da bitince yurtlardan atılmışlar ve çoğu işe geri dönmüştür. Liderler ise işten atılmıştır (Zinn, 2005: 242). 1835 yılında 20 imalathanede, iş saatlerini günde on üç buçuk saatten on bir saate indirmek, ücretleri şirket kuponları yerine nakit almak ve işe geç kalmanın para ile

cezalandırılmasını önlemek için greve gidilmiştir. Ortaya grev kırıcılar çıkartılmış olsa da grevciler kazanarak iş saatlerini günde on iki saate, cumartesileri ise dokuz saate indirilmesini sağlamışlardır. O yıl ve ondan sonraki yıl, Birleşik Devletler’de 140 grev olayı yaşanmıştır. 1837 paniğini izleyen kriz, 1845 yılında Lowell’da kurulacak olan “Kadın İşgücü Reformu Derneği” çalışmalarını da hızlandırmıştır. 1840’ların sonlarında, New England’lı çiftçi kadınlar yavaş yavaş atölyelerden ayrılmaya başlamışlar ve yerlerine İrlandalı göçmenler getirilmiştir. Rhode Island, Connecticut, New Jersey, Pennsylvania eyaletlerinde atölyeler çerçevesinde şirketlerin hâkim olduğu kasabalar büyümeye başlamıştır. Bu kasabalarda göçmen işçiler çalıştırılırken, işçi ailesinin her bir üyesini bir yıl için şirket hesabına çalışmaya zorlayan kontratlar imzalatılmıştır. Bu aileler, şirketlerin malları olan kötü yapılarda yaşamak zorunda kalmış ve onlara sadece şirket dükkânlarında geçerli olan bir kuponla ödeme yapılmıştır. Eğer çalışmaları beğenilmezse de evden atılmışlardır (Zinn, 2005: 243).

İç Savaş öncesi ABD’de en büyük grevi başlatanlar, Massachusetts eyaletinde Boston kenti yakınlarındaki bir fabrika kasabası olan Lynn’deki kundura yapımcısı işçiler olmuştur. Lynn kasabası fabrikalarda dikiş makineleri kullanımına öncülük etmiştir. Bu durum, kundura yapımında el işi yapan zanaatkâr işçileri devreden çıkarmıştır. 1857 ekonomik krizi, kundura imalatını durma noktasına getirmiş ve Lynn’deki işçiler işlerini kaybetmişlerdir. Ayakkabı fiyatları arttıkça işçi ücretleri azalmıştır. 1859 yılında erkekler haftada 3 dolar, kadınlar 1 dolar karşılığında günde on altı saat çalışmıştır. 1860 yılında yeni kurulan “Tamirciler ve Teknisyenler Derneği”nin bir toplantısında üyeler, daha fazla ücret talep etmişler ancak imalatçılar, derneğin taleplerini getiren komite ile karşılaşmayı reddetmiştir. Birkaç gün içinde New England bölgesinde bulunan kunduracıların hepsi, Natick, Newburyport, Haverhill, Marblehead ve diğer Massachusetts kasabalarındaki işçilerin yanı sıra New Hampshire ve Maine kasabalarındakiler de greve katılmışlardır (Zinn, 2005: 244).

Böylelikle kunduracıların grevi, 20 bin kişiyi kapsayan büyük bir hareket olmuştur. Boston’dan polis ve milis güçler gönderilerek grevcilerin, kunduracıların eyalet dışında bir yerde bitirilmesi için önlemler alınmıştır. Bir süre sonra imalatçılar, sendikalara girmedikleri takdirde grevcilere daha yüksek ücretlerle işbaşı

yapmalarını önermişlerdir. Yani işçiler, hala işverenlerle toplu değil de bireysel anlaşmalar yapabilmiştir (Zinn, 2005: 245). İç Savaş nedeniyle sendikalaşma davasına inanan Kuzeyli ücretliler, işverenlerle ittifak yapmak durumunda kalmışlardır. İç Savaş sırasında sınıf bilinci tedirginliği gerek Kuzey’de gerekse Güney’de savaş krizi nedeniyle oluşan askeri ve siyasal birlik ve beraberlik duygusu ile geri planda kalmıştır. Bu süreçte işçiler grev yaparsa askerin saldırısı ile karşılaşmış, Kızılderililer Birleşik Devletler Ordusu tarafından Colorado’da katliama uğramış ve Lincoln’ün politikalarını eleştirmeye cesaret edenler mahkemeye çıkartılmadan hapse atılmıştır. Cezaevlerindeki siyasal tutukluların sayısı yaklaşık 30 bini bulmuştur. Birlik duygusundan da sapma belirtileri görülmüştür (Zinn, 2005: 246).

Savaş, Kuzey’de yiyecek ve yaşamsal ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında artış yapılmasına neden olmuştur. Süt, yumurta, peynir fiyatları, bunları eski fiyatlarından bile alamayan aileler için yüzde 60 ve yüzde 100 oranında artış göstermiştir. Savaş sırasında ülkenin her tarafında grevler yapılmış ve sendikalar artık bu grevlerin sonucu olarak kurulmaya başlamıştır. Bunun üzerine Philadelphialı kunduracılar, 1863 yılında yüksek fiyatlardan dolayı örgütlenmenin kaçınılmaz olduğunu ilan etmişlerdir²² (Zinn, 2005: 247). Ücretleri düşürdükleri için kadınların işe alınmalarına tepki gösteren erkeklerin itirazlarına karşın, savaş zamanı pek çok kadına dükkânlarda ve fabrikalarda iş olanağı açılmıştır. 1863 yılının sonlarında, New York’ta çalışan kadınlar, herkesin katıldığı bir toplantı yaparak sorunlarını paylaşmış ve toplantı sonucunda “Çalışan Kadınları Koruma Birliği” adında bir sendika kurulmuştur. New York ile Brooklyn’de şemsiye işçisi kadınlar greve gitmişlerdir. Rhode Island’ın merkezi olan Providence’da “Sigara İşçisi Kadınlar Birliği” kurulmuştur. 1864 yılında ise, 200 bin işçi, sendikalara girmiştir. Federal Birlik ise yapılan grevlere karşı askerleri kullanmıştır. Kendileri de yarı köle

²² 1863 yılında, kuzeydeki 20 eyalette takriben 80 mahalli sendika mevcuttur. 1864 yılında bunların sayısı, 300’e çıkmıştır (Reedy, 1966: 9). İç savaştan sonraki 15 yıl, Amerikan işçi hareketinin aldığı şekil bakımından oldukça önemlidir. İktisadi alanda kaybedilen iki düşüş ve yükseliş devri esnasında 14 yeni milli sendikanın doğduğu görülmüştür. 1872 yılında sendika üyelerinin sayısı 300 bine yükselmiş ve bu sayı 1878 yılında 50 bine kadar düşmüştür. Çeşitli iş teşekküllerini bir milli federasyon haline getirmek için girişilen üç teşebbüs de netice vermemiştir. Sekiz saatlik iş günü hareketinin doğuşu da bu devreye rastlamıştır. Ayrıca, Amerikan sendikacılığının kendini kabul ettirmesi ve hayatta kalabilmesi için girişilen ve karakteristik vasfı, uzun, sert ve bazen de endüstri savaş şekli alan bir mücadelenin ilk belirtileri de bu devrede görülmüştür (Reedy, 1966: 10).

şartlarında çalıştırılan Kuzeydeki beyaz işçiler, yalnızca kendi haklarını savunmak için savaşıma hazır durumda olmuşlardır. Aslında onlar; savaşın yeni bir milyon sınıfını yaratmakta olduğunu, savaşmakta olan orduya müteahhitlerin kusurlu silahları nasıl sattıklarını, kumu şeker, çavdarı kahve diye yutturduklarını, atölye artıklarından askere elbise ve battaniye yapıldığını, cephede koşan askerlere kâğıt tabanlı ayakkabılar üretildiğini ve donanma gemilerinin çürük keresteden yapıldığı gibi durumların oldukça bilincinde olan bir tavır sergilemişlerdir (Zinn, 2005: 248).

1863 yılında çıkan zorunlu askerlik yasası, 300 dolar ödeyenlerin ya da yerine bir başkasını bulanların askerlik hizmetinden muaf olabileceklerini karara bağlamıştır. Ordu, asker toplamaya başlayınca New York'ta şiddet yanlısı bir grup, en büyük askerlik şubesini tahrip etmiştir. Siyah karşıtı, zengin düşmanı ve Cumhuriyetçilere karşıt bir tavır içinde olan beyaz işçi kalabalıkları, kentin içindeki binaları, fabrikaları, evleri yakıp yıkarak bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Sonunda Gettysburg savaşından dönen ordu birlikleri kente girerek gösterilere (örneğin, sokakta buldukları siyahları yakmak, insanların boğulması için nehre atmak, siyah çocukların bulunduğu yurtları ateşe vermek gibi) son vermiştir. Gerçek rakamlar tam olarak bilinmese de 400'ü aşkın kişi öldürülmüştür (Zinn, 2005: 249).

Güney'de, beyaz Konfederasyon'un sıkı bir birlik beraberlik sergileyen görüntüsünün arkasında da çatışmalar görülmüştür. Beyazların üçte ikisinin kölesi olmadığı için plantasyon seçkinleri sadece birkaç bin aileden olmuştur. Ekonominin başını tutan bin ailenin yıllık gelir toplamı 50 milyon dolara ulaşırken, geri kalan 660 bin ailenin yıllık gelir toplamı 60 milyon dolar civarındadır (Zinn, 2005: 250). Kongre, 1861 yılında "Morrill'in Gümrük Yasasını"²³ çıkarmıştır. 1862 yılında ise

²³ Cumhuriyetçi Partili Vermont temsilcisi Justin Smith Morrill (1810-1898) tarafından yazılan ve 1860 yılında Temsilciler Meclisi gündemine getirilen gümrük yasası önerisi Demokrat Partili mevcut Başkan James Buchanan tarafından 2 Mart 1861 tarihinde, yeni Başkan Abraham Lincoln'ın görevi devralmasından iki gün önce imzalanarak yasalaşmıştır. Gümrük vergilerini yeniden düzenleyen ve vergi oranlarını önemli ölçüde arttıran söz konusu yasa, ülke ekonomisinin pek çok sektörünü korumayı ve desteklemeyi amaçlamıştır. Kuzeydoğu'daki sanayi işletmeleri lehine olduğu ve Avrupa'dan ithal edilen mallara bağımlı olan Güney'i cezalandırdığı gerekçesiyle, Güney'in şiddetli itirazına maruz kalan yasanın diğer bir muhalif olanı da Güney'den pamuk ithal edip mamul ürünlerini Birleşik Devletler'e ihraç eden İngiltere olmuştur (Marx, 2019: 15). "Senato'nun babası" unvanını da alan Morrill, 1862 yılında yasalaştırılan önerisiyle, her eyaletin çıkardığı her temsilci için 30 bin akrelik federal devlet arazisini satmaya hak kazanmış ve bu parayla da ziraat ve teknik meslekler öğretecek üniversiteler açılmıştır. Devlet üniversitelerini yaygınlaştıracak yasayı da 1890 yılında hazırlayıp Kongre'den geçiren, Morrill, kamu toprağı (land-grant) ile kurulan üniversite sayısını arttırmıştır (Zinn, 2005: 252).

“Çiftlik Arazisi Yasası” (Homestead Act) çıkarılmıştır. Bu yasa, Batı’daki kamu arazilerinden 160 akrelik boş bir toprağı beş yıl boyunca işlemeyi üstlenenlere o toprağı vermiştir. Akresi 1,25 dolardan isteyen herkes 160 akrelik bir çiftlik evi arazisi (homestead) alabilmiştir. Ancak sıradan insanlar arasında bunu yapabilecek 200 doları olanların çok az olması nedeniyle toprak spekülâtörleri gelip toprakların çoğunu satın almıştır. Hatta İç Savaş sırasında Kongre ve Başkan, 100 milyon akreden daha büyük bir toprağı çeşitli demiryolu şirketlerine ücretsiz olarak vermiştir. Kongre bir ulusal banka da kurarak, hükümeti onların bankacılık yatırımlarına ortak hale getirmiş ve kârlarını garanti altına almıştır. Yeni buluşlar ve çiftçiliğı özendiren politikalar bir dönem için çok başarılı olmuştur. Ancak İç Savaş’tan sonra aşırı üretim, ciddi sorun olmaya başlamıştır. Arz talep dengesi bozulmuş ve çiftçiler ürünlerini düşük bir bedel karşılığında satmak zorunda kalmıştır. 1870 ile 1900 yılları arası Amerikan çiftçisi için zor bir döneme işaret etmektedir. Grevler yaygınlaşmaya başlayınca işverenlerin Kongre’den yardım istemesi üzerine 1864 yılında “Sözleşmeli İşçi Yasası” çıkarılmıştır (Zinn, 2005: 252).

Bu yasa şirketlere, (Amerika’ya göçlerinin karşılığı olarak on iki aylık ücretlerini vermeyi kabul ettikleri takdirde) yabancı işçilerle sözleşme yapma olanağı sağlamıştır. Böylelikle işverenler İç Savaş sırasında sadece ucuz işgücü bulmakla kalmayıp aynı zamanda grev kırıcıları da bulmuşlardır. Sağlık ve iş güvenliğine dair yasaların mevcut olmadığının bir göstergesi olarak; 1860 yılında Massachusettes’in Lawrence kentinde içinde 900 işçinin çalıştığı Pemberton Fabrikası çökmüştür. Bunun sonucunda 88 kişi hayatını kaybetmiş ve binanın yapısının, içindeki iş makinelerinin ağırlığına dayanacak kadar sağlam olmadığı bina mühendisi tarafından da bilinmesine rağmen jüri, suç oluşturacak bir niyetin olmadığına karar vermiştir (Zinn, 2005: 253).

Modern toplum öncesinde, servetin bir grubun lehine dağılımı, güç kullanmayı gerekli kılmıştır. Modern toplumlarda ise, sömürü kılık değiştirmiştir. Yani tarafsız ve adil görünen yasa ile sömürü yan yana ilerlemiştir. İç Savaş’a gelene dek Birleşik Devletler’de modernleşmenin bir hayli yol aldığı görülmüştür (Zinn, 2005: 254). Savaştan sonra çalışanlar arasında sekiz saatlik iş günü için bir hareket başlatılmıştır. Bu hareket, ilk ulusal sendika birliğı olan Ulusal Emek Sendikası’nın oluşturulması

için bir dayanak olmuştur. New York'ta 100 bin işçinin katıldığı üç aylık bir grev işçilere sekiz saatlik iş günü hakkı kazandırmıştır. Savaş sırasında kadınlar sanayi alanına “örgütlü sendika” kavramını getirmişlerdir. Bu kadınlar: purocular, kadın terzileri, şemsiye imalatı işçileri, şapkacılar, baskı işinde çalışanlar, çamaşırcılar ve kunduracılardan oluşmaktadır. Massachusetts eyaletinde, Fall River kentinde kadın dokumacılar erkek dokumacılarıdan farklı bir sendika kurmuşlar ve erkeklerin kabul ettikleri 10 centlik bir ücret indirimini kabul etmeyerek üç atölyede greve gitmişlerdir (Zinn, 2005: 255). Erkeklerin de desteğini kazanarak 3500 dokuma tezgâhını ve 156 bin eğirmeni durdurmuşlardır. Greve 3 bin 200 kişi katılmış ancak açlık nedeniyle herhangi bir sendikaya katılmama konusunda “demir zırhlı bir sözleşme” imzalayarak işlerine geri dönmüşlerdir (Zinn, 2005: 256).

İç Savaş gerek Kuzey’de gerekse Güney’de merkezi olmayan, dağınık durumdaki sivil harcamaların hızla merkezden denetimli askeri harcamalara transferini gerektirmiştir. Bu çeşitli vergi kombinasyonları, borçlanma ve para basılarak yapılmıştır. Ama doğal olarak, Kuzey ile Güney’in yöntemleri farklı olmuştur. Federal yönetim iki açıdan doğrudan vergilendirmeye başvurmuştur. İlk olarak, her eyalet ödeme gücüne bakmaksızın nüfus oranına göre vergi verecektir ancak fakir eyaletler bu adaletsizliğe tepki göstermişlerdir. İkinci olarak, genel gelir vergisi yoluyla daha büyük paralar toplanabilmesine karşın hepsi toplam 200 milyon dolar bile etmemiştir. Dolaylı vergilerden de 1 milyar dolardan fazla gelir elde edilmiştir. Uzun vadeli borçlandırma yöntemi ise, Ohiolu banker Jay Cooke’un senetleri devlet adına pazarlama işini üstlenmesi ve bu konuda çok başarılı olması sayesinde hedefine ulaşabilmiştir. İç Savaş sonrasında, federalizm karşıtlarının geri çekilmesi sonucu, Federal Birlik hükümetine para reformları yolu açılmıştır. Hazine’ye 1862 yılında yetki verilerek madeni paraya çevrilemeyecek yeşil Amerikan banknotları (Greenbacks) çıkarılmıştır. Ancak enflasyon nedeniyle yeşil banknotların değeri, İç Savaş’ta nominal değerlerinin yarısına düşmüştür. Hükümet, dolaşımdaki banknot sayısını düşürmeye başlamıştır. Bununla birlikte, 1875 yılında Greenback Partisi kurulmuştur. 1878 yılında ise, bu parti Kongre’ye 14 üye yerleştirmiştir. 1873 yılına kadar yasal olmasa bile pratikte değer birimi olan gümüş dolar yerini altın dolara bırakmıştır. 1900 yılında Amerika resmen altın standardını benimsemiş ve bankacılık sistemi önem kazanmıştır. Ulusal İşçi Sendikası, siyasal konulara yönelmesinin

ardından kâğıt paranın yani yeşil Amerikan banknotlarının basılmasını gündeme getirmiştir (Zinn, 2005: 256). Sonunda bu sendika, emek mücadelelerini örgütlemekten daha çok seçimleri denetlemek ve Kongre ile lobicilik yapmak gibi konularla ilgilenmeye başlamıştır (Zinn, 2005: 257).

Ülke 1873 yılında bir başka ekonomik krizle sarsılmıştır. Bu kriz, İç Savaş esnasında hükümet senetlerinin satışını üstlenerek, sadece bunlardan hükümete yılda 3 milyon dolar gelir sağlayan banker Jay Cooke'un bankasının kapanması sonucu çıkan panik dalgasıyla başlamıştır. 5 bin işyerinin kapanmasına yol açan bu kriz, içinde sadece çok zenginlerin güven içinde olabildiği kaosa sürüklenmiş bir sistemin içinde patlamıştır. Aslında sistem kendini periyodik krizlerle (1837; 1857; 1873 ve daha sonra da 1893; 1907; 1919; 1929 krizleri gerçekleşmiş) belli ederken küçük işyerlerini silip süpürmüştür. Çalışan kesimin payına bu krizlerle soğuk, açlık ve ölüm düşerken, Astor'ların²⁴, Vanderbilt'lerin, Rockefeller'lerin, Morgan'ların servetleri savaş, barış, kriz ya da krizden çıkma zamanı fark etmeksizin büyüdükçe büyümüştür. 1873 krizinde Carnegie çelik pazarını ele geçirirken, Rockefeller de petrolde bütün rakiplerini geride bırakmıştır (Zinn, 2005: 257).

İşçilerin toplu miting ve gösterileri ülkenin her yanına yayılmasına karşın grevler, Massachusetts'de Fall River kenti tekstil atölyelerine dek sıçramıştır. Pennsylvania'nın antrasit (sert maden kömürü) çıkarılan bölgesinde yapılan uzun grevde, "Eski İrlanda Tarikatı" üyeleri olan İrlandalılar, madenciler arasına yerleştirilmiş olan bir ajan-dedektifin tanıklığı ile şiddet olayları çıkarmaktan suçlanmıştır. "Molly Maguires"²⁵ adlı örgütün üyeleri olan bu kişiler mahkemeye çıkartılıp idama mahkûm edilmişlerdir (Zinn, 2005: 259).

²⁴ 1763-1848 yılları arasında yaşayan Alman asıllı John Jacop Astor, New York'a giderek kürk ticareti yapmış ve siyasi boşluklar ile yerli kabilelerle yaptığı kurnazca anlaşmalar aracılığıyla büyük servet edinmiştir. Astor, ABD'ye sermayesiz gelerek özellikle Manhattan Adası'nda yaptığı emlak yatırımları ve Çin ile ticarete başlaması ile servetini birkaç kat daha arttırmıştır. Aile servetinin kurucusu John Jacob Astor'un oğlu William Backhouse Astor (1792-1875), Manhattan'da emlak yatırımı programını sürdürmüştür. Aile servetini yaklaşık 50 milyon dolara ulaştırmıştır. William Backhouse Astor'un oğlu John Jacob Astor (1822-1890) ise aile servetini 75-100 milyon dolarlık bir düzeye ulaştırmıştır (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2018).

²⁵ Pennsylvania, Scranton'da antrasit kömürü bölgesinde İrlanda asıllı Amerikalıların gizli örgütüdür. Örgüt ismi, İrlanda'da 1840'lı yıllarda yasadışı, toprak beyliği karşıtı bir örgütü yöneten kadın liderin isminden almıştır. Üyeleri de Eski İrlanda Tarikatı üyelerinde seçilmiş bir kardeşlik örgütüdür. Molly Maguires, özellikle 1865 yılından 1875 yılına kadar, madencilik belirlili ellerde toplanma sürecinde madencilerin kötü iş ve yaşam şartlarına karşı savaşmak için kurulmuştur. Polis ve diğer güvenlik

1877 yılındaki grevler demiryollarında on iki saat çalışan bir frencinin günde 1,75 dolar alabildiği, dolayısıyla düşük ücretler nedeniyle zaten gerilimli olayların yaşandığı günlerde, fırsatçı ve vurguncu demiryolu şirketlerinin birbiri ardından ücretlerde azalmaya gitmesiyle başlamıştır. West Virginia'nın Martinsburg kentindeki Baltimore ve Ohio istasyonunda çalışan işçiler, ücretlerdeki azalmaya karşı savaşımaya kararlı bir biçimde greve gitmiştir. Lokomotiflerle vagonları ayırarak hangara sokmuşlar ve maaşlarında yapılan yüzde 10'luk kesinti düzeltilinceye kadar Martinsburg'tan hiçbir trenin kalkmayacağını bildirmişlerdir. Baltimore ve Ohio şirket memurlarının validen yardım istemesi sonucunda güvenlik güçleri bölgeye gönderilmiştir. Ancak eyalet güvenlik güçleri yetersiz kalmıştır. Ancak Birleşik Devletler ordusunun büyük bir bölümü Batı'daki Kızılderili savaşları ile mücadele ettikleri için kongre ordu için bir para tahsis etmemiştir. J. P. Morgan, August Belmont ve başka bankerler ordudaki subayların maaşlarının ödenmesi için para vermeyi kabul etmişler ve bununla birlikte Federal birlikler Martinsburg'a ulaşarak yük vagonlarını hareket ettirebilmiştir (Zinn, 2005: 261).

Halktan 15 bin kişilik bir kalabalık istasyonu çevirmiş ve kısa sürede üç yolcu treni, istasyon platformu ve bir lokomotif ateşe verilmiştir. Vali federal birlikler isteyince Hayes 500 asker yollamış ve bu sayede de Baltimore'da grev kontrol altına alınmıştır. Ancak demiryolu işçilerinin isyanı, Pittsburg ve Pennsylvania tren yollarına da sıçramıştır (Zinn, 2005: 262). Pittsburg'ta 2 bine yakın vagon boşta bekletilirken Philadelphia'dan birlikler gelerek tren yolunu temizlemişlerdir. Gara çekilen birliklerin etrafını kalabalık bir halk topluluğu çevirmiş ve tren vagonları ateşe verilmiştir. Birkaç gün içerisinde 24 kişi öldürülmüş ve 79 bina yakılmıştır. Pittsburg'ta genel grevin hazırlıkları görülürken, bir yandan da atölye çalışanları, vagon işçileri, madenciler, işçiler ve Carnegie çelik tesislerinde herkes greve gitmeye hazırlanmıştır. Pennsylvania'daki Ulusal Ordu'nun tamamı, yani 9 bin asker yardıma çağırılmıştır. Ancak diğer kentlerdeki grevciler trafiği kapatınca birliğe katılacak olan küçük birliklerin çoğu hareket edememişlerdir. Altoona Kasabasında askeri birlikler ayaklanmacılar tarafından çevrilmiş ve ellerindeki bütün makineler sabote edildiği için boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Halk, belediye başkanının isteği üzerine

güçleri tamamıyla maden sahiplerinin denetimi altında olduğundan Molly Maguireler, çoğunlukla polisleri korkutma ve hatta öldürme yolunu tercih etmişlerdir (Zinn, 2005: 259).

askerlerden aldıkları silahları getirip belediye binasının önüne bırakmışlardır (Zinn, 2005: 263). Grevcilerin, Pennsylvania’da Pottsville kasabasında olduğu gibi, bazı yerlerde denetimi ele alamamalarının tek nedeni, kendi aralarında birleşememeleri olmuştur (Zinn, 2005: 264).

1877 yılının büyük demiryolları grevleri bittiğinde 100 kişi ölmüş, 1000 kişi hapsedilmiş, 100 bin işçi greve gitmiş ve grevler kentlerdeki sayısı bilinemeyecek kadar çok işsizi de eyleme geçirmiştir. Grevlerin en fazla etkilediği günlerde, ülkedeki 75.000 mil uzunluğundaki demiryollarında nakledilen yükün yarısı engellenmiştir. Demiryolları da bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Ücret kesintilerinden bazılarını geri çekmiş ama aynı zamanda da “Kömür ve Demir Polisi” kuruluşlarını da güçlendirmiştir. Çok sayıda büyük kentte, “Ulusal Muhafız Silah Depoları” kurulmuştur. Aynı şekilde grevler, Amerikan İşçi Federasyonu’nun²⁶ iş yaşamında

²⁶ Amerikan İşçi Federasyonu (AFL), başlangıç noktası “Organize İş ve Ticaret Federasyonu” ile “İşçi Sendikaları” olan bir sendika olarak 1886 yılında kurulmuştur. AIF’in örgütlendiği ve kurulduğu yıllarda “Emeğin Şövalyeleri”, dönemin en güçlü sanayi işçileri sendikası durumundadır. Bu sendika esnaf ve zanaatkar sendikalarını, onları yönetimsiz bırakarak ya da hiçbir çıkarları olmadığı halde, onları endüstriyel tartışmaların içine çekmeye çalışmıştır. Esnaf ve zanaatkar sendikaları da bu eğilime karşı isyan ederek, 1886 yılında Samuel Gompers’in liderliğinde örgütlenip AIF’i kurmuşlardır. Örgütledikleri sendika, yarım yüzyıl kadar Amerikan işçi hareketinin birleştirici tek örgütü olmuştur.

Emeğin Şövalyeleri, Birleşik Devletler’de ilk ulusal işçi örgütü olarak 1869 yılında kurulmuştur. Philadelphia’lı terziler tarafından kurulan örgütün ilk lideri Uriah S. Stephens, kurduğu örgüte “Soylu Emek Şövalyeleri Tarikatı” adını vermiştir. Bu örgüt başlangıçta, üyelerini işverenlerin cezalandırmalarından koruyan gizli bir örgüttür. Platform, işçi şövalyelerin çıkarlarını birleştirmeye odaklanmıştır. Önerdikleri sistem, işçiler kadar dükkân sahipleri ve çiftçilerin, yani bütün üretkenlerin birleştikleri ve kapitalizmin yerini işçi kooperatiflerinin aldığı bir sistemdir. 1879 yılında Terence V. Powderly’nin örgütte “Büyük Usta İşçi” seçilmesiyle grup gizlilik ilkesinden vazgeçmiştir. İsimlerindeki Asil sözcüğü çıkartılmış ve Powderly, sendikanın amaçlarını gerçekleştirebilmesi için grevler başlatıp ekonomik baskılar yapmaya inanmadığı için, örgütün etkili denetimi bölgesel liderlere geçmiştir. 1883 yılından sonra kadınları ve siyahları da bünyesinde toplamaya başlamıştır. Bu örgütün ana hedefi, rekabete dayanan bir teşekkülün yerini, iş birliğine dayanan bir kurumun almasıdır. İşbirliğine dayanan bu teşekkül, işçilerin refahtan tam olarak faydalanmaları imkânını sağlamalıydı. Bu da ancak, işverenlerle teker teker savaşa girişmekle değil, esas itibarıyla bankaların “para kudretini” azaltmakla başarılabilirdi. Şövalyelerin programı; sekiz saatlik iş günü, kadınlar için “eşit işe eşit ücret”, mahkûm ve çocukların işçi olarak çalıştırılmaması, kamu kurumlarının kamu malı olması, kooperatifler kurulması gibi meseleleri barındırmıştır. Kolektif pazarlıktan ziyade eğitimsel ve politik metotlara inanmışlardır. Grev ise en son çare olarak kabul edilmektedir (Reedy, 1966: 14-15). Teşkilat içindeki anlaşmazlıkların etkisiyle ve AFL’nin kurulmasından sonra, Şövalyeler yavaş yavaş zayıflamaya devam etmiştir (Reedy, 1966: 16). Birleşik Devletler 1870 krizini atlatınca, Şövalyelerin üyeleri hızla artmıştır. Sayıları 1886 yılında 700 bine ulaşmış fakat o yıl yapılan ve çoğu şiddet hareketleriyle biten grevler ile Chicago’daki Haymarket isyanı nedeniyle örgütün etkisi azalmıştır. Örgüte karşı saldırılar, yatırımcı kapitalist Jay Gould tarafından gelmiş ve o örgütü dağıtmayı başarmıştır. Üyelikler şiddetli bir şekilde azalınca, Terence V. Powderly 1893 yılında istifa etmiştir (Zinn, 2005: 267). 1890 yılından itibaren 30 yıl içerisinde, AFL durumunu takviye ederek Amerikan sendikaları arasındaki en önemli federasyon haline gelmiştir. Özellikle 1900-1904 yılları arasında, üye sayısı hızla artmış ve bir buçuk milyona yükselmiştir. Örgütün I. Dünya Savaşı başladığında 2 milyon

bir birlik olarak hareket etmesini hızlandırdığı kadar, Emeğin Şövalyeleri'nin önerdiği Ulusal Emek Birliği'nin kurulmasını ve daha sonra gelen yirmi yılda bağımsız emekçi-çiftçi partilerinin kuruluşlarını da hızlandırmıştır (Zinn, 2005: 267). İşçilerin en yakın hedeflerine dahi varamamalarına rağmen, karışıklık içinde geçen bu devir, işçi hareketinin ülke ölçüsündeki öneminin ve tedavisine teşebbüs edilen sosyal ve ekonomik hastalıkların ciddiyetle ele alınmasına yol açmıştır. Aynı zamanda ilk defa demiryollarında, madenlerde ve tekstil fabrikalarındaki tecrübesiz işçiler de bu devrede endüstriyel anlaşmazlıklarda önemli bir rol oynamışlardır. Bu yönden de artık teşkilatlanmış işçi hareketi sadece tecrübeli işçilere özgü olmaktan çıkmıştır (Reedy, 1966: 12).

1.17. Hırsız Baronlar Dönemi

1865 yılında ABD'de İç Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dev boyutlarda sermayeye sahip, şirket ve finans kurumlarının (yatırım bankaları) ortaya çıkmasıyla, her türlü girişim fonlanmaya başlanmıştır. Bu yolla, demiryolları inşasının finanse edilmesi, ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur. İç Savaş'ın sona ermesi; hızlı bir sanayileşme dönemini beraberinde getirmiştir. Tarımın ülke ekonomisi içindeki göreceli payının azalmaya başlaması, sanayiye ve kentlere doğru bir emek akışının gerçekleştiği toplumsal hareketlilik ile demografik değişimi gerekli kılmıştır. Bu değişim ile ülkedeki kent nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. 19. yüzyıldaki hızlı gelişiminde, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak kurumsal etmenlerin de önemli bir rol oynaması, kurumsal yapıyı şekillendirmiştir. Aynı zamanda kurumsal yapı, İngiltere'den ödünç alınan hukuki ve iktisadi kurumların kendi bünyesine adapte edilmesiyle oluşturulmuştur. Arazi sahipliğine ve mülkiyet haklarına tam güvence sağlayan bu kurumlar, kapitalist gelişmenin önündeki engelleri kaldırmayı veya en aza indirmeyi hedeflemiştir. Savaş sonrası görülen denetimsiz büyüme ve tekellerle gerçekleşen ekonomik dönüşümler, güçlü ekonomik aktörlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. 1865-1890 yılları arasındaki ABD ekonomisi ve toplumu, Kıta Avrupa'sının tersine, zayıf bir düzenleme ve denetleme geleneği,

üyeyi varken bu sayı 1920 yılında 4 milyona yükselmiştir. AFL'ye katılan Kömür işçileri sendikaları arasında en önemli olanı, "Birleşik Maden İşçileri Sendikası" olmuştur. 1902 yılında yapılan bir grevden sonra kurulan bu sendika, AFL'ye dâhil olan en iyi teşkilatlanmış topluluklardan birisidir (Reedy, 1966: 18).

yaygın olmayan bir merkezi devlet örgütlenmesi ve sosyal açıdan gelişmiş bir kamusal alan sunmasıyla kapitalist girişimcilerin davranışlarının analizi için önemli bir dönemi ifade etmektedir (Tarhan, 2012: 11).

1865-1890 dönemi, rakiplerine ve müşterilerine karşı uyguladıkları acımasız politikalar nedeniyle, “Girişimciler Dönemi” olarak kabul edilmektedir. Veblen (1899), Amerikan kurumsal finansman dünyasında yeni bir çağın başlangıcı olan “Tröst Yaratma Çağı” ya da “Yatırım Bankacısı Çağı” şeklinde de ifade edilen bu dönem zenginlerinin, tüketim alışkanlıklarının barbarlık aşamalarıyla kıyaslanması gerektiğine vurgu yapmıştır. “Hırsız Baronlar ya da Sanayi Kaptanları” (Robber Barons²⁷ or Captain of Industry) şeklinde nitelendirilen sınır tanımaz bir hırsla sahip girişimciler; malları değil de kâr üreterek israf, sömürü, işsizlik ve durgunluk yaratan kimselerdir. Bu girişimcilerin en tanınmışları; Andrew Carnegie, John P. Morgan, Abraham Kuhn, Solomon Loeb, Andrew W. Mellon, John D. Rockefeller ve Cornelius Vanderbilt’tir. Ülkedeki zayıf düzenlemeler ve gelişmiş ya da gelişen piyasaların varlığı, kapitalist girişimcinin “kamusal bir varlık” olarak çok farklı yönlerden analizini kolaylaştırmıştır. ABD’nin dünyanın geri kalanından çok daha hızlı bir ekonomik büyüme gösterdiği bu dönem aynı zamanda, “Yıldızlı Çağ” olarak da adlandırılmaktadır (Tarhan, 2012: 12).

Bu dönemde varlık sürdürme imkânı elde eden girişimciler, orta ve küçük boy firmalara karşı girdikleri mücadelelerle, piyasadaki rekabeti ve küçük işletmeleri yok etmişlerdir. Devletin zayıf ve yetersiz olduğu 19. yüzyılın ABD’si, kamusal alanda bağımsız bir güç olarak çağdaş iş adamlarının ilk örneklerinin ortaya çıkmasına ve müdahaleci devlet-liberal ekonomi tartışmalarının başlamasına ortam hazırlamıştır. Piyasada rekabete son verilmesini sağlayan “yasal sözleşmelerle” iki tür model gerçekleşmiştir: Kartel ve Holding şirketleri. Kartel, birkaç şirketin yasal bağımsızlıklarını kaybetmeksizin piyasa paylaşımı konusunda gerçekleştirdikleri sözleşmeler aracılığıyla oluşturulmaktadır. Bu tip yapılar, 19. yüzyılın Almanya’sı dışında, genellikle yasa koyucular tarafından yasaklanmış veya sıkı denetim altına

²⁷ Bu terim, Orta Çağ’da arazilerinden geçen yollarda haraç kesen feodal lordlar için kullanılmıştır. Almanca “raubritler” kelimesinden türetilmiştir. 19. yüzyıldan günümüze zenginliklerine zenginlik katmak için eşit şartlarda iş yapmalarını engelleyen etik olmayan çeşitli yöntemlere başvurmadan kaçınmayan, Amerikalı iş adamlarını eleştirilmek için kullanılmaya başlanmıştır (Carson ve Bonk, 2000: 879).

alınmıştır. Holding şirketler ise, büyük hissedar olan ana şirketin altındaki bağlı şirketlerin yasal bağımsızlıklarını koruyarak oluşturulmuştur. Bu iki modelin ortak özelliği ise, piyasada rekabetin sona erdirilmesinin istenmesidir. Bu durum da karın maksimum hale getirilmesi ve piyasaya girişlere izin verilmemesi gibi tekeli davranışlar aracılığıyla sağlanmıştır (Tarhan, 2012: 13). 19. yüzyılda ABD’de üçüncü bir model geliştirilmiştir. “Tröst” adı verilen bu örgütlenme modelinin temeli, 19. yüzyılın başından itibaren kurulmaya başlayan “sigorta şirketleri” tarafından oluşturulmuştur. İlk oluşmaya başlamalarından itibaren gelişerek “oy hakkı tröstlerine” dönüşmüşlerdir. Bu sistemde hissedarlar, hisselerini devretmeksizin sadece bunlara yönelik oy haklarını kendilerini temsil edecek “tröstlere ve mutemetlere (kayyum)” devretmektedirler (Tarhan, 2012: 14).

19. yüzyılın ortalarında sigorta şirketleri, piyasaların hızla genişlemesi ve ellerindeki fonların aynı oranda artması neticesinde “yatırım bankalarına” dönüşmeye başlamışlardır. Şirketlerin bu dönüşümü, kendilerine yönelik ne yasal ne de yerel (federal yasalar) yasaların dışında kalarak, ihtiyaçlarına uygun finansal enstrümanı serbestçe üretebilmesine de olanak vermiştir. Bu yöndeki ilk dikkate değer örneğini, John D. Rockefeller’ın²⁸ kurduğu “Standart Oil” tröstü oluşturmaktadır. 1872 yılında kurduğu “Standard Oil Company Of Ohio” karteli aracılığıyla ülkedeki rafinerilerin büyük bölümünün kontrolünü ele geçirmiştir. 1879 yılında, Rockefeller’ın da aralarında bulunduğu üç kayyum, petrol endüstrisine yatırılan sermayenin büyük bir bölümünü kontrol altına almıştır. 1882 yılında “Standard Oil Tröst” (46 farklı petrol şirketinin hisselerini devretmesiyle oluşan) örgütlenmesinin kurulmasıyla başlayan “piyasadaki tekelleşme süreci” tamamlanmıştır (Tarhan, 2012: 14).

²⁸ John D. Rockefeller, dünyanın 3. ve ABD’nin bilinen en zengin insanıdır. 1937 yılında öldüğü sırada, bugünün parasıyla 340 milyar doları vardır. Rockefeller, aynı zamanda ABD’nin serveti 1 milyarı geçen ilk insanıdır. 1870 yılında, Standard Petrol Şirketi’ni kurmuştur. 1872 yılında, iki aydan daha az bir zamanda Cleveland’daki tüm rakiplerini piyasadan silmiştir. “Cleveland Katliamı” olarak tarihe geçen bu olayda, Standard Oil Şirketi, 26 rakip firmanın 22’sini yutmuştur. 1863 yılında Maurice B. Clark adlı ortağıyla petrol rafinerisini kuran Rockefeller, daha sonra ortağının payını 72 bin 500 dolara satın alarak Rockefeller & Andrews şirketini kurmuştur. Bu şirket de onun deyişiyle çıkışının başlangıcı olmuştur. 1911 yılında Amerikan Adalet Meclisi, Sherman Antitröst Kanunu ile şirketin 37 şirkete bölünmesine karar vermiştir. Standard Oil şirketinin bölünmesinden sonra en büyük iki tanesinden birisi, Standard Oil Co of New Jersey (SOCNJ) ki daha sonra Exxon olmuştur. Diğeri, Standard Oil Co of New York (SOCONY) ki daha sonra Mobil olmuştur. Bu bölünme zaman içerisinde Exxon, Mobil, Chevron, Amoco, Arco ve Marathon gibi günümüzün dev petrol şirketlerini yeniden doğurmuştur (Yıldız, 2017).

Andrew Carnegie (1835-1919), iş hayatına demiryollarına yatırım ile başlamış ve daha sonra da Avrupa’da yatırım yapmayı planlayarak ABD şirketleri adına bono ihracı işine yönelmiştir. Asıl ününü ve servetini, 1870 yılında kurduğu “Carnegie Steel Company” ve çelik endüstrisine borçlu olmaktadır. Rakibi olan “Homestead Steel Works” ü de bünyesine dâhil ederek büyük bir tekel gücü kazanmıştır. 1901 yılında Carnegie ve diğer çelik üreticileri, “milyon dolarlık tröst” olarak “United States Steel Corporation (U. S. Steel)” adı altında birleşerek, dünyanın en büyük çelik üreticisine dönüşmüşlerdir. Yine aynı yılda bu şirket, ülkenin çelik üretiminin yüzde 63’ünü elinde bulundurmuştur (Tarhan, 2012: 15).

“Komodor”²⁹ olarak ünlenen Hollanda kökenli Cornelius Vanderbilt (1794-1877), 1831 yılında Hudson nehrinde buharlı gemi işletmeciliği ile iş hayatına atılmış ve aynı yıl Hudson nehrindeki bir başka gemi işletmecisi olan Daniel Drew’un rekabetiyle karşılaşmıştır. Ancak şirketleri birleştirerek rekabetin yıkıcı etkisinin önüne geçmişlerdir. 1849 yılında Amerika’nın batı yakasına başlayan Altına Hücum göçünde, Vanderbilt’in buharlı gemilerinin taşımacılıkta büyük payı olmuştur. 1849 yılında nehir işletmeciliğinden okyanus işletmeciliğine yönelmiş ve 1850 yılında demiryolu işletmeciliğine başlamıştır. Amerika’nın ilk demiryollarından biri olan Long Island Sound-Boston hattı da onun yatırımdır. New York- Harlem Railroad, Hudson River Railroad, New York Central Railroad, Canada Southern Railway, New York- Chicago ve St. Louis Railroad gibi Amerika’nın doğudan batıya, güneyden kuzeye 13 farklı güzergâhının kontrolünü de elinde tutmuştur.

Andrew W. Mellon (1855-1937), iş hayatına babasıyla 1872 yılında kurduğu kereste ve kömür şirketi ile başlamıştır. 1882 yılında babasının kurduğu “T. Mellon & Sons” bankasını devralmış ve bununla birlikte petrol, çelik, gemi inşası ve inşaat türünden büyük yatırımların finansmanına başlamıştır. Finanse ettiği alüminyum, kok kömürü ve endüstriyel aşındırıcılar kendi alanlarında dev firmalar oluşturmuştur (Tarhan, 2012: 15).

John P. Morgan (1837-1913), Yıldızlı Çağ’ın belki de en önemli finansal aktörü olmaktadır. 1857 yılında babasının bankasının Londra şubesinde çalışarak finans sektörüne ilk adımını atmış ve 1858 yılında New York’ta “Duncan, Sherman &

²⁹ Bir kuruluşa bağlı yolcu gemilerinin en eski kaptanı anlamına gelmektedir. -tdk

Company” de çalışmaya başlamıştır. 1871 yılında Philadelphia’lı Drexel ailesiyle birlikte “Drexel, Morgan & Company” oluşturulmuştur. 1893 yılında ortağının ölümü üzerine “J. P. Morgan & Company” adını kullanmaya başlamıştır. Morgan’ın yarattığı yatırım bankası 1900 yılında dünyanın en büyük finansal kuruluşlarından biri haline gelmiştir. 1865-1890 yılları arasında ABD’deki çok sayıda bağımsız firmadan oluşan demiryolu şirketlerinin birleşerek sektörel etkinlik sağlamalarına öncülük etmiş ve bu birleşme, Morgan’ın en büyük başarıları arasında görülmektedir.

Yaldızlı Çağ’ın ekonomik gelişmelerinin temelinde; göçmenler, mahkemeler, anayasa ve yatırım ortamını sağlayan hukuksal yapı gibi kurumsal yapılar bulunmaktadır (North, 2002: 136). Yaldızlı Çağ’ın ekonomik alanındaki ilerlemelerinin aynı oranda toplumsal yapıda görüldüğünü iddia etmek pek doğru olmamaktadır. Bu dönemde çalışanlar, çalışma saatlerinin uzunluğu, çocuk işçiliğinin yaygınlığı, iş güvenliğinin bulunmaması ile karşı karşıya kalmaktadır. “Emeklilik hakkı ya da kavramının olmaması”, insanların ölene dek çalışmak zorunda kalması ve konutlaşmanın her bakımdan yetersizliği de söz konusudur. Ekonominin gelişmesine paralel olarak “örgütlü işverenlerin, örgütsüz işçileri”, günlük hayatlarında bile baskı ve gözlem altında yönlendirmesiyle gelişen toplumsal gerilim, daima gündemde olmuştur. Darwin’in (1859) toplum ve ekonomiye dair paradigmasıyla, sağlıklı ve güçlü olanın varlık sürdürebildiği bir etkinlik alanına³⁰ dönüşmüştür (Tarhan, 2012: 16). Bu paradigma aracılığıyla dönemin girişimcilerine bakıldığında, piyasadaki her değişime hepsinin hemen uyum sağlayamadıkları görülmektedir. Adaptasyon kabiliyeti daha fazla olanlarla yollarına devam edilmiş ve bu olanaktan yoksun kalanlar ise, piyasadan tamamen silinmişlerdir (Tarhan, 2012: 10).

Yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerin sonucunda Trigg (2001)’e göre, ABD toplumunda günümüzde bile geçerli bir olgu olan, “bireylerin toplumsal statülerinin mal varlıklarına göre belirlenmesi” paradigması, bu dönemde netlik kazanmıştır. Yalnızca kâr peşinde koşan girişimcilerin kârlı bulmadıkları tasarıları, toplum yararını göz ardı ederek devre dışı bırakabilmeleri, “sınırsız liberalizmin” belirgin bir faaliyeti olarak form kazanmıştır (Barber, 1991: 220). Hırsız baronlar olarak

³⁰ Darwin’in “doğal seleksiyon” süreci, Veblen’de “kusurlu öznelerin elenmesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

nitelendirilen girişimcilerin temel özellikleri Bridges (1958)'e göre; yatırımcı ve müşterileri yanlış bilgiyle yönlendirip soymak, tekellilik, birbirleriyle acımasızca ve hırsla rekabet etmek, açgözlülük ve fırsatçılık şeklinde ifade edilebilmektedir (Tarhan, 2012: 17). 1890 yılında “Sherman Anti-Tröst Yasası” olarak yürürlüğe giren yasa, tekelliliğin önlenmesine yönelik en göze çarpan yasa olmaktadır (Connor, 2007: 59).

Amerika, boş ve bol toprakların üzerine kurulmuştu. Özünde bu durum, kapitalizmin gelişmesine engel olabilecek bir faktördür. Sermaye, özgür emeğin sömürülmesi vasıtasıyla artık değer oluşturmaktadır. Yani kâr ederek paradan sermaye olmaya dönüşmektedir. “Özgür emek” yani işçi, üretim araçlarından koparılan üreticinin yani köylünün, pazarda artık bir meta olan emeğini satmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık kolonilerde, toprak herkese yetecek kadar bol ve ucuz ya da parasız olduğundan sermayenin işgücü ihtiyacının karşılanması sorun olmaktadır. İç Savaş sonrası politikalar, sömürgelerde ortaya çıkan ve toprak bolluğundan oluşan “birikim sorununu” çözmüştür. Her şeyden önce koloniye gelen göçmen, hiç işçilik yapmadan ya da kısa bir süre yapıp para biriktirdikten sonra toprak almaktadır. Böylece kendi özel mülkiyeti olan üretim aracı üzerinde işleyen özgür üretici olmaktadır. Sermaye bir yandan işçi bulmakta zorlanmakta bir yandan da yedek işgücü yaratamadığından var olan işçiye de fazla ücret ödemek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle de işçi çalıştıramayan ve emeği sömüremeyen sermaye de çürüyüp gitmektedir. Hatta pek çok ihtiyacını kendisi üreten çiftçi, iç pazarın sermaye açısından güçlenmesini önlemektedir. Bunun sonucunda da pazar daralmakta ve üretim düşük bir taleple karşılaşmaktadır. Toprağın sayıca az özel ellerde toplanması, kamu malı olanın pahalıya satılması ve böylece işçilerin de işçi kalmaya mecbur bırakılması gerekmektedir (Marx, 2015: ss.719-739). İç Savaş sonunda bu durum gerçekleşmiş ve kapitalistlerin işgücü pazarı rezervi bu yolla genişletilmiştir (Gerger, 2012: 62). Marx (2015) süreci şu şekilde açıklamaktadır:

“İç Savaş beraberinde muazzam bir ulusal borç ve onunla da vergi baskısını, en aşağılık mali aristokrasiyi, kamu malı topraklarının büyük bölümünün, demiryollarının, madenlerin vb. kullanılması için spekülasyon şirketleri tarafından yağmalanmasını, kısacası sermayenin hızlı merkezleşmesini getirmiştir. Böylelikle de büyük cumhuriyet, göçmen işçiler için vadedilmiş topraklar olma özelliğini kaybetmiştir.” (s.739).

Mark Twain'in de deyişiyile Yıldızlı Çağ başlamış ve bu çağ, “hırslı ve hırsız yeni zenginlerle uşak politikacıların, işbirlikçi ideologların ve satılık gazetecilerin görgüsüz şatafatlı dönem”ine işaret etmektedir. Bu dönem; çılgın para kazanma hırsı, geniş toprak ve doğal kaynakların yağlanması, rüşvet, teşvik ve adam kayırma ile büyüyen özel sektör, yoksulluğa itilen emekçilerin sefaletle müstahak “tembel, aptal ve beceriksizler” grupundan sayılmaları, yeni zenginlerin yüceltilmesi, para simsarlarının hâkimiyeti, kasaba faşizmi, insan öğütme mekanizması haline gelen metropoller, toplumu tutsak alan pazarın kesin hâkimiyeti, piyasanın vahşi rekabetinde paraya tapan bencillik okyanusu, ucuz göçmen emeğinin kanı canı üzerinde yükselen durmak bilmez sanayileşme süreci ve son olarak da merkezi ordu ve bürokrasinin sermayenin emrinde kemikleşmesi gibi nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu özellikler bir bütün olarak “hırsız baronların tekelci kapitalizminin habercisi” olmaktadır. İş Âleminin İmparatorluğu; “bütün sancıları, şiddet ve sömürüsü, hile ve düzeni, kültürel yozlaşması, insan dramları, toplumsal ve doğal yıkımı, servet avcıları, ahlaki çürümüşlüğü, yolsuzlukları ve demiryollarıyla” bütün Kıta’da sarsıcı bir etki yaratmıştır. Rockefellerler, Morganlar “yeni tanrılar” olarak büyük tekellerin başında ülkeyi ele geçirmişlerdir. Tekelci kapitalizmin ideolojisi ile birlikte varolmuşlardır. Örneğin; çelik tröstünün sahibi Andrew Carnegie, zenginleri, halkın parasının geçici vekilharcı olarak yutturarak sadaka vermeye dayalı bir ahlak öne sürerek topluma aldıklarını geri verdiklerine dair bir iddiada bulunmuştur. Bu yolla da sermayenin ideologları para ve başarının “yeni kültüründe” milyonları, bencilliğin, hırsın, rekabetin, paraya ve şiddete tapınmanın sarsıcı yıkımına sürüklemiştir. Böyle bir çağda, “Sosyal Darwinizmin”³¹ kökenleri de ortaya çıkmıştır (Gerger, 2012: 63).

³¹ Sosyal Darwinist ahlaka göre, mağdur ve muhtaç insanlara herhangi bir yardımda bulunulmamalıdır. Vahşi kapitalizmi uygulayan isimler Darwinizm’i desteklerden, Darwinistler de söz konusu kişileri desteklemişlerdir. Örneğin, sosyal Darwinizm’in önde gelen sözcülerinden William Graham Sumner, milyonerlerin toplumdaki “en uygun kişiler” oldukları iddiasını ortaya atmıştır. Bu nedenle de özel imtiyazlara hakları olduğu, onların rekabet potasında doğal olarak seçildikleri gibi mantık dışı çıkarımlarda bulunmuştur (Milner, 1990: 412). Vahşi kapitalizmin en önemli özelliği, daha zayıf işletmelerin ve daha zayıf insanların hiçbir sınırlandırma olmadan ezilebilecekleri, sömürülebilecekleri ve yok edilebilecekleri yanılığıdır. Yani küçük işletmeler daima büyük işletmeler tarafından ortadan kaldırılır. Bu, Darwinizm’in iş dünyasına uyarlanmasıdır. Darwinist uygulamayı iş dünyasına getirenler, Amerika’nın hırsız baronları olarak anılan kesimdir. Onlar, Darwinizm’e inanarak, Darwinizm’in “en uygun olanlar hayatta kalır” iddiasının, kendi acımasız uygulamalarını sözde meşrulaştırdığını sanmışlardır. Sonuç ise, iş dünyasında cinayetlere kadar varabilen acımasız ve saldırgan bir rekabetin başlaması olmuştur. Bu soyguncuların tek hedefi,

Howard Zinn (2000) “Öteki Amerika” adlı yapıtında zenginleri kutsayarak yoksulları aşağılamıştır:

“Zengin olmak zorunda olduğunuzu ve zengin olmanın göreviniz olduğunu söylüyorum. Zengin olmayı başaran kişi, toplumda bulabileceğiniz en dürüst kişidir. Amerika’daki her 100 zenginden 98’i dürüştür. Zaten onun için zengindirler. Onun için paranın güvendiği insanlardır. Onun için büyük yatırımlar yapar ve pek çok kişiye iş imkânı yaratırlar. Çünkü dürüst insanlardır. Ben yoksulları seviyorum, ancak gerçekten sevicecek yoksul sayısı azdır. Günahlarından dolayı Tanrı tarafından cezalandırılan bir insanı sevmek, aslında doğru bir iş değildir. ...ABD’de kendi eksikliklerinden dolayı yoksul olmayan fakir bir insan olmadığını hatırlayalım.” (s.359-360)

Böyle bir temel ışığında; sermayenin emrindeki saldırgan politik kastı, gelişen silahlı kuvvetleri, şirketlerin işçi ve sendikacıların üzerine sürdüğü özel güvenlik güçleri, etnik ve ulusal düşmanlıkları ateşleyen bir dünya görüşü, gaddar ırkçılık, hastalıklı silah düşkünlüğü ve en önemlisi de emperyalist³² yayılmacılık faaliyeti neticesinde “Amerikan Militarizmi” doğmaya başlamıştır (Gerger, 2012: 64).

ABD’nin Pasifik’e yani Kuzey Amerika Kıtası’nın doğal sınırlarına ulaşınca kadar sürdürdüğü kıtasal gelişimi; yağmaya, zor kullanmaya ve yerel halkın soykırımına dayanmaktadır. 19. yüzyılda bu koca kıta, demiryolları ağı ile entegre olan bir pazara dönüştürülmüştür. Doğal zenginlikler, bol hammaddeler işlenmeye başlanmıştır. İç Savaş sonunda, köle emeği özgürleştirilmiş, yerel pazar alabildiğine genişletilmiş ve birlik ile merkezi otorite güçlendirilmiştir. Teknolojik gelişmelerle ivme kazanan ABD kapitalizmi, iç dinamizmle gelişmiş ve büyümüştür. Tekelci kapitalizmin ve finans kapitalin gelişmesi ile birlikte farklı yapısal dinamikler ortaya çıkmış ve iç ve dış politikalar yeniden biçimlenmiştir. İç Savaş sonunda vahşi kapitalist gelişmeye başlamış ve bu gelişme, büyük tekellerin Amerika’ya hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır. Petrol sanayiinde Rockefeller, Çelik Endüstrisinde Carnegie, finans sektöründe Morgan ve diğer soyguncu baronlar, yönettikleri dev tekeller,

çok para ve güç kazanmaktır. Toplum refahıyla hiç ilgilenmemiş hatta kendi işçilerine dahi hiç değer vermemişlerdir. Darwinizm’in ekonomiye girmesi; çok ağır çalışma şartları, uzun çalışma saatleri ve hiçbir güvenlik önleminin alınmaması gibi yıkıcı bir ortamda ölümlere neden olmuştur (Josephson, 1934).

³² Kapitalizmin en yüksek ve son aşaması olan “Emperyalizm Çağı” ya da “Mali Sermaye Çağı”: sömürgeleri, ırkları, insanları, finans kapitalin sömürü alanına sürüklemeye; kendi düşüncesine göre dünyayı şekillendirme, üretim güçlerini çoğaltma; artı değerden zenginlik biriktirme ve tekelci sermayenin asalak yozlaşma ve çürümenin unsurlarını gittikçe geliştirmesi gibi temel özellikleri barındırmaktadır. Emperyalizm, yalnızca 20. yüzyılda ortaya çıkmamıştır. Sömürge politikası da emperyalizm de, kapitalizmin çağdaş döneminden önce vardır. Örneğin; kölelik üstüne olan Roma, bir sömürge politikası izlemiş ve emperyalizmi uygulamıştır (Lenin, 2013: 102).

oluşturdıkları anonim şirketler, karteller ve tröstler meydana gelmiştir. Bu para simsarları, rüşvet, kötüye kullanım, şiddet ve hile gibi çeşitli kanunsuzluklarla çok farklı yöntemler kullanarak egemenliklerini inşa etmişlerdir. İşçilerin, işsizlerin, topraklarını kaybeden küçük çiftçilerin, yoksulların, iflas eden esnaf ve küçük işletme sahiplerinin, sokaklara salınmış “sözde özgürleştirilmiş” siyahların karşısında; Güney’in toprak ağaları, Kuzey’in zengin patronları, federal polis gücü, ordu ve eyaletlerin milis güçleri yer almıştır (Gerger, 2006: 97).

1.18. Tekelci Kapitalizm, Emperyalizm ve Korporatif Kapitalizm

İlk gruptakilerin sefaletinin etkisiyle Amerikan kapitalizmi, “tekelci döneme” geçiş yapmıştır. Bununla birlikte, 1896 yılında nüfusun 1/8’i, ülke mal varlığının %90’ına el koymuştur. Bu dönemde Rockefeller’ın Standard Oil Tröstü, aydınlanmada kullanılan rafine petrolün %90’ına yakınına kontrol etmiştir (Gerger, 2006: 98). 1901 yılında Çelik Kralı Andrew Carnegie ve Bankacı Morgan’a ait olan çelik şirketi, emperyalist dünyanın önderi olan İngiltere’nin ürettiği çelikten daha fazlasını üretmiştir (Kennedy, 1990: 283).

Yeni zenginlerin temel kaynaklarını; şirket hisselerindeki aşırı artışlar, pazarın kurumsallaşmış manipülasyonu ve spekülasyon, petrol gibi yeni keşfedilen doğal kaynaklar, politik ve hukuki oyunlar ve devlet ayrıcalıkları oluşturmuştur. Bu yeni zenginler sınıfı, hükümetlerin ve mahkemelerin desteğiyle yani yasal yollardan iş birliği yaparak servet elde etmiştir (Gerger, 2006: 98). Örneğin; Thomas Edison aldığı lisanslara karşılık olarak New Jerseyli politikacıların her birine bin dolar ödemek zorunda kalmıştır. Daniel Drew ve Jay Gould’un, Erie Demiryolları’nın 8 milyon dolarlık sulandırılmış hisse senetlerinin (gerçek değeri temsil etmeyen tahviller) satışa çıkarılmasına izin verilmesi için, New York eyalet meclisine rüşvet olarak 1 milyon dolar harcamaları da konuya ilişkin bir diğer örneği oluşturmaktadır. Union Pasific ve Central Pasific demiryollarının iş birliği ile kıtayı birbirine bağlayan ilk demiryolu hattı, kan, politik entrikalar ve hırsızlıklarla birlikte tamamlanmıştır. Central Pasific şirketi, hattın döşenmesinde batı kıyısından başlayıp doğuya doğru gitmiştir. Demiryolunun geçeceği bölgelerde 36 milyon dönüm devlet arazisini ücretsiz alabilmek ve bono satışlarıyla 24 milyon dolarlık bir borç kaynağı

yaratabilmek için, Washington’da 200 bin dolar değerinde rüşvet dağıtmıştır. Aslında kendisine ait olan bir inşaat şirketine 79 milyon dolar öderken, 36 milyon dolarlık fazla bir ödeme yapmıştır. Union Pasific şirketi ise, Nebraska’dan başlayarak batıya doğru gitmiştir. Yaklaşık 50 milyon arazi ücretsiz olarak verilmiş ve 27 milyon dolar da hazine bonusu olarak mali destek sağlanmıştır. Bu şirket de “Credit Mobilier Company” (Kredi Dolaşım Şirket) adında bir şirket yaratmıştır. Demiryolu inşaatı için bu şirkete 94 milyon dolar ödenmiştir. Aslında gerçek fiyat, 44 milyon dolarken bu tarafta da 50 milyon dolarlık fazla bir ödeme yapılmıştır. Hesaplar üzerinde herhangi bir inceleme yapılmaması için, hisse senetleri Kongre üyelerine ucuz satılmıştır.³³ 1869 yılında mali destek alabilmek için yolları uzatılan bu iki demiryolu, Utah’ta birleştirilmiştir (Zinn, 2000: 349).

Hükümet, satış doğrudan hükümet tarafından yapılabilecek iken Morgan’ın şirketlerinden Drexel’e, 260 milyon dolarlık bir bono satışının yapılması işini vermiştir. Buna karşılık hükümet bankerlere, 5 milyon dolar komisyon vermeyi tercih etmiştir (Zinn, 2000: 350). Bu gerçekleştirilen mali kurnazlıkların sonuçları kötü olmuştur. Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu’nun 1889 yılına ait olan raporuna göre o yıl içerisinde demiryollarında çalışan 22 bin işçi ölmüş ya da sakat kalmıştır. 1895 yılında Birleşik Devletler’in altın rezervleri tükenmiştir. 26 New York bankasının çelik kasasında 129 milyon dolar kadar altın mevcuttur. “J. P. Morgan & Company, August Belmont & Company, National City Bank (Ulusal Kent Bankası)”ın başını çektiği bir banker konsorsiyumu hükümete altın vererek karşılığında bono almayı önermiştir. Başkan Grover Cleveland’in kabul etmesi üzerine bankerler, hükümet bonolarını hemen çok daha fazla bir fiyatla satarak 18 milyon dolar kâr etmişlerdir (Zinn, 2000: 351). Tekellerin, tröstlerin ve tefeci kurumların doğuşu; rüşvete başvurarak, politikacıları ve hâkimleri ayarlayarak, gerektiğinde gangsterlerle iş birliği yaparak, korkunç bir sömürü ve baskı uygulayarak, çeşitli sabotajlarla gerçekleşmiştir. Yani devlet, bütün kurumları, yasaları ve hatta silah güçleri ile birlikte bu yeni kurumların emrinde olmuştur (Gerger, 2006: 100).

³³ Bu uygulama, bir buldozer kepçesi imalatçısı ve aynı zamanda Kredi Dolaşım Şirketi’nin yöneticisi olan, Massachusettsli Kongre Üyesi Oakes Ames tarafından önerilmiştir (Zinn, 2005: 271).

Amerikan ekonomisinin, işletmelerinin aşırı büyümesi, ucuz hammadde kaynakları ve bol ucuz kredi imkânları ile verimliliği artmıştır. Üstelik pek çok ürünü Avrupa'ya kıyasla daha ucuza elde edebilmiştir. 1865-1898 yılları arasında ABD'de buğday üretimi %256, mısır %222, rafine şeker %460, kömür %800, çelik ray %523 ve işler halde demiryolu mil uzunluğu %567'den fazla artmıştır. Ham petrol üretimi 3 milyon varilden 55 milyon varilin üzerine, külçe ve dökme çelik üretimi de 20 bin long tondan yaklaşık 9 milyon long tona çıkmıştır. ABD hızla dünyanın en büyük ekonomik gücü olmaya başlamıştır (Gerger, 2006: 101).

Tekelci sermayenin hâkim olduğu ülke devletlerinin temel hedeflerinden biri, “kendi iç pazarlarını tekel için korumak” olmuştur. Kapitalizmin serbest rekabete dayalı döneminin kapanmasının ardından Amerika'da, bir yandan ihracatını arttırmak için politika yürütürken bir yandan da korumacı politikalar ile ithalatını kısıtlamıştır. Her yerde “korumacı duvarlar” inşa edilmiş ve bu durum etkisiyle ticaret savaşları ortaya çıkmıştır. 1880'li yılların sonlarında hızla gelişen bir teknoloji temelinde meydana gelen yatırımlar giderek ulusal pazarı aşacak boyutta bir fazlalık yaratmıştır. Üretim güçlerinin gelişmesi ve sermayenin yoğunlaşması neticesinde İç Pazar, üretimi tüketememiştir. Kârlarda da düşme endişesi ortaya çıkmıştır. Ülke içerisinde yaygın olan yoksulluk, eşitsizlik ve 1873-1893 bunalımı nedeniyle, işçi ayaklanmalarının ve “eksik tüketim krizinin” meydana gelmesi, sistemde kaos tehdidi yaratmıştır (Gerger, 2006: 101).

Her sömürgeci kapitalist devlet, kendi denetimindeki toprakları kendi sermayesinin yağması amacıyla kapatmaya kalkınca bunalım daha da derinleşmiştir. İş âleminde biriken meta veya sermayenin dışarı aktarılması ve buna bağlı olarak da bu derinleşmenin engellenmesi için “dış ticaretin büyümesine” ihtiyaç duyulmuştur. 1898 yılında Charles A. Conant “Emperyalizmin Ekonomik Temelleri” adlı makalesinde, sermaye fazlasına “boğulmuş kapital” adını vermiş ve bu fazlayı emecek olan tek şeyin, emperyalist politikalar olduğunu ifade etmiştir. Yani iş âlemindeki sorunlardan kurtulmanın bir yolu olarak, emperyalizm görülmüştür. John B. Foster bu çözümün gerekliliğini; ya Amerikan sermaye ve işletmesinin diğer ülkelere girmesi için rekabete girişmesi, ya da tüketilemeyen malların birikimi, ticaretteki durgunluğu takip edecek olan aşırı tepkiler ve kötü bir siyasetin sonucu olarak yatırımların sürekli düşen kârlarla birlikte üretim araçlarının gerekli olmayan

yeniden üretimine devam etmesi şeklinde açıklamıştır (Gerger, 2006: 102). Bu dönem, mevcut işten daha fazla işçinin bulunduğu, yapılan yatırımdan çok sermayenin olduğu, paradan daha fazla dolaşıma ve istihdama ihtiyaç duyulduğu bir ortamı oluşturmuştur. Dönemin bu gidişatı; malların dağıtımı için dünyanın her yerine ticaret üslerinin kurulması, yeni pazarlarla sermaye için yeni alanların keşfedilmesi (yeni toprakları işgal etmek) ve işçilere yeni iş imkânının sağlanması gibi düşünceleri gündeme getirmiştir (Gerger, 2006: 104).

Endüstrileşme ve Bunalım, ulusal ekonomileri bir grup “rakip ekonomi” haline getirmiştir. Yani birinin kazancı diğerlerinin varlığını tehdit etmiştir. Korumacılık, uluslararası ekonomik rekabet tavrının bir ifadesi olmuştur. 1880-1914 yılları arasında korumacılık, mal ticareti ile sınırlı olmuştur. Yine aynı dönemde dünya üretim ve ticaret hacmindeki gelişmenin, serbest ticaret döneminden net bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Korumacılık bir diğer yandan da tedirgin olan üreticinin Bunalıma karşı gösterdiği içgüdüsel bir siyasi tepki olmaktadır. Ancak bu tepki, kapitalizmin kendi sorunlarına karşı verdiği en etkili ekonomik yanıtı oluşturmamıştır. Bu yanıt, rekabet ve fiyatların düşmesi sonucunda daralan kâr marjlarını genişletmeye yönelik girişimler olan “tröstler” ve “bilimsel iş idaresi” biçiminde yani ekonomik yoğunlaşmayla iş âleminin akla uygun hale getirilmesinin bir bileşimi olarak verilmiştir (Hobsbawm, 2007: 53). Ekonomik yoğunlaşma gibi “bilimsel iş idaresi” de Büyük Bunalımın bir ürünü olmaktadır. Bu ürün, kurucusu Taylor’un düşüncelerini, 1880 yılında görülen sorunlarla dolu Amerikan çelik endüstrisinin etkisi ve büyük girişimlerin denetlenmesi, izlenmesi ve programlanması için “bilimsel” yaklaşımlara ihtiyaç duyulması neticesinde geliştirmesiyle kullanılan bir yöntemdir (Hobsbawm, 2007: 55).

Ağır endüstride, hızla gelişen silah sektörü gibi devletin vereceği siparişlere bağımlı olan endüstrilerde, petrol ve elektrik gibi devrimci tarzda yeni enerji şekillerinin üretimi ve dağıtımını gerçekleştiren endüstrilerde, ulaşımda ve sabun, tütün gibi toplu tüketim mallarında “tekerci ya da oligopolcü” (piyasanın bir avuç egemen firma tarafından denetlenmesi) bir yapıya doğru bir eğilim söz konusudur. 1914 yılında Amerika’daki çelik ve petrol endüstrilerinde 10 yıl öncesinden daha yoğun bir rekabet vardır. “Korporatif kapitalizm” ya da “örgütlü kapitalizm” gibi farklı şekillerde adlandırılan bu dönemde birleşmenin; piyasa rekabeti pahasına, iş

ortaklarının özel firmalar pahasına, büyük yatırımların ve büyük girişimlerin daha küçükleri pahasına gelişerek yoğunlaşması, oligopole doğru bir yönelmeye işaret etmiştir (Hobsbawm, 2007: 54).

1880-1914 yılları arasında, büyük işletmelerin yapısı, atölyeden büroya ve muhasebeye doğru bir gelişme göstermiştir. Modern şirket organizasyonunun ve işletmesinin “görünür eli”, Adam Smith’in anonim piyasasının “görünmez eli” nin yerini almıştır. Bununla birlikte, mülk sahibi işletmecilerin yerini, yöneticiler, mühendisler ve muhasebeciler almaya başlamıştır (Hobsbawm, 2007: 55). Şirket, bireyin yerini almış ve en azından büyük iş yaşamında tipik bir iş adamı, işi kuran ailenin üyesi olmaktan çok “maaşlı bir yönetici” konumunda bulunmuştur. Onların da tepesine dikilen, işletmeci kapitalistten ziyade bir bankacı ya da hissedar olmuştur. 1890’lı yılların ortalarından Büyük Savaş zamanına kadar, iş dünyasındaki yükselişe bağlı olarak yaşanan bolluk, Avrupa’da “Güzel Çağ” olarak nitelendirilen dönemin arkasındaki görünümü ifade etmiştir (Hobsbawm, 2007: 56).

Dünya ekonomisinde; çoğulcu yapı, çoğulculuğun gizlediği Britanya’nın merkezi konumu, teknoloji devrimi (II. Endüstri Devrimi), kapitalist işletmenin yapısında ve çalışma tarzında ortaya çıkan çifte bir dönüşüm meydana gelmiştir. Aynı zamanda, tüketim malları piyasasında devasa bir dönüşüm (hem nitelik hem de nicelik bakımından bir değişim), gerek kamu kesiminde gerekse özel kesimde ekonominin hizmet sektöründe mutlak ve göreceli olarak çarpıcı bir büyüme, siyaset ve ekonomi arasında giderek artan bir yaklaşma gibi belirgin özellikler göstermiştir (Hobsbawm, 2007: 62-65). Devletin ve kamu sektörünün rolünün artması, 1875 yılından beri belirtilen gizli El’in, artık görünür olmaya başlaması sağlanmıştır. Bu bağlamda devletlerarasındaki “siyasal rekabet” ile ulusal girişimci kurumlar arasındaki “ekonomik rekabet”, iç içe geçen bir yapı haline gelmiştir. Bu durum, emperyalizm olgusuna ve I. Dünya Savaşı’nın doğmasına katkıda bulunmuştur (Hobsbawm, 2007: 65). 1875-1914 yılları arasında, önde gelen ülkelerin çoğunda hızla artan milli gelirden, savaş hazırlığı için yapılan harcamalardaki artışa rağmen, kamu harcamalarının payı düşme eğiliminde olmuştur. Endüstri ekonomisi belirgin bir şekilde emek-yoğun olduğundan, kolay öğrenilen işler için sınırsız bir talep doğmuş ya da endüstriye ve kentlere yönelen insanlar için vasıfsız işlerde artış olmuştur. Bu daha da yoksullaştıran işgücü ihtiyacı, çoğu Avrupalının ABD’ye göç

etmesinin ve bu gelişen endüstriyel dünyaya ayak uydurma çabasının arkasındaki nedeni oluşturmuştur (Hobsbawm, 2007: 66).

İrkin üstünlüğü, dinsel çağrışımlar, özgürlük ve medeniyet üzerinden topluluğun duygularını kamçılamak ve gerçek dışı şeyler söyleyerek onları kendine çekmeye çalışma, soyguncuların elinde bulunan en etkili kılıflar olmaktadır. Amerikalı din adamı, “Sosyal İncil” (Sosyal Hristiyanlık) hareketinin³⁴ kurucularından ve bir Misyoner derneğinin sekreteri olan Josiah Strong, 1885 yılında yazdığı “Bizim Ülkemiz” adlı kitabında, Anglosaksonların, Amerikan ekonomisi ve "daha az ırklar" için iyi olacağını iddia ederek "vahşi" ırkları, "Hristiyanlaştırılması ve uygarlaştırılması" gereken üstün bir ırk olduğunu savunmuştur. Kitapta, eşi görülmemiş bir enerjiye sahip, en saf Hristiyanlığın ve en yüce uygarlığın temsilcisi olan bu ırkın, nüfus üstünlüğü ile kendi kurumlarını insanlığa kabul ettirme tutumuyla geliştirmiş olduğu “özel saldırgan nitelikleriyle” bütün dünyaya yayılacağını ve bu yolla da dünya tarihinde yeni bir aşamaya geçileceğini savunmuştur. Bu ırklar arası rekabet sonucunda, en kalabalık nüfus, en üstün ırk, en büyük zenginlik, en yüksek uygarlık olarak imparatorluk için en büyük maddi dayanak haline gelecek olan Anglosaksonların (yeni ve güçlü bir ruh) galip çıkması durumu, “en güçlünün kazanması” şeklinde nitelendirilebilmektedir. Aynı zamanda Strong, Anglosakson ırkı ile ilgili en çarpıcı iki temel özelliğin; “para kazanma gücü” ve “sömürgeleştirme güdüsü veya yeteneği” olduğunu açıklamıştır (Gerger, 2006: 105).

Bu dönem itibarıyla asıl bahsedilen şey, modern Amerikan militarizminin, yani tekelci kapitalizmin dinamiklerinden yükselen “emperyalist şiddetin öyküsü” olmaktadır. İç Savaş’a kadar Amerika’da gelişmiş bir merkezi otoriteden, bürokrasiden ve ordu’dan bahsedilememesi, Amerika’da militarizmin, en azından I.

³⁴ Sanayileşme, kentleşme ve göçün getirdiği toplumsal hastalıkları çözmek için Protestan dini ilkelerini uygulamaya çalışan bir harekettir. Sosyal İncil terimi ilk kez Charles Oliver Brown tarafından Henry George’un “tek vergi” hareketini tetikleyen ve arazi fiyatlarının şiddetli yükselişinin avantajını kullanarak toprak sahiplerine karşı güçlü bir tezi olan 1879 yılında yazdığı “İlerleme ve Yoksulluğa” referans olarak kullanıldı. Ona göre, kapitalist sistemin tek eksikliği, topraktaki tekeldir. Toprak sahipleri, bütün kötülüklerin kaynağıdır. Özel mülkiyet kurumu var oldukça, üretken güçteki hiçbir artış kitleleri daimî olarak yararlandırmayacak, aksine kitlelerin durumunu daha da zayıflatma eğiliminde olacaktır. Toprak ortak mülkiyete alınmalı ve toprak vergisi sadece “saf ekonomik rant” üzerine konan bir vergi olmalıdır. Diğer vergiler (gelir-satış-sermaye kazançları-emlak ve ithalat yükümlülükleri) kaldırılmaz (Skousen, 2011: 251).

Dünya Savaşı'na kadar var olmadığı anlamını taşısa da aslında bu söz konusu değildir. Amerikan yaşam biçimi temelde; Kızılderili katliamları, isyanlar, silah kültü, kıtasal yayılmanın şiddetle iç içe geçmiş dinamikleri, köle ticareti, vahşi orman kanunlarının hâkimiyetindeki ekonominin karışıklıkları ve Güney Amerika ile Karayip'lerdeki hegemonya faaliyetleridir. Bu tarz bir yaşam biçimi, militarist şiddetle oluşturulmuş bir yapıya, tarihe ve geleneklere dayanmaktadır (Gerger, 2006: 106). Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra General Washington, ünlenerek Başkanlığa getirilmiş ve bazı subaylar, askeri bir konsey kurarak Amerika'nın "askeri bir krallık" olmasını istemişlerdir. General Grant'tan Mckinley'e kadar (Cleveland ve Arthur hariç) tüm başkanlar, İç Savaş'a katılan askerler arasında yer almışlardır. Mills, "İktidar Seçkinleri" (1956) adlı kitabında, Birleşik Devletler Başkanlığına getirilen o zamana kadar ki otuz üç kişiden yaklaşık yarısının, askerlikten gelen kişiler olduğunu ifade etmiştir. Hatta bu başkanların altısının kariyerdan subay, dokuzunun da general olduğu bilinen bir durumdur (Gerger, 2006: 107). Belirtildiği gibi militarizm, Amerikan varlığının kalıcı ve temel unsurlarından en önemlisini oluşturmaktadır (Gerger, 2006: 108).

İç Savaş sonrası dönemde, Amerikan Ordusu gelişmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da silahlanma harcamaları arttırılmıştır. Tekellerin gelişmesiyle ortaya çıkan "emperyalist saldırganlık", ilk olarak güçlü bir donanmaya gereksinim duymuştur (Gerger, 2006: 108). Bu ihtiyaca yönelik yapılan donanma harcamaları 1890 yılında toplam federal harcamaların %6,9'una ulaşmış ve 15 sene içerisinde bu oran %19'a kadar çıkmıştır (Kennedy, 1990: 289).

1877 yılında yüzyılın geri kalan kısmında neler yapılacağını işaretleri; siyahların hareketinin bastırılacağı³⁵, beyaz işçilerin grevlerine hoşgörü gösterilmeyeceği,

³⁵ Lincoln'un ölümü ile Ayanın kontrolü, başlıca arzusu Güneyi cezalandırmak olan kimselerin eline geçmiştir. Siyahlara oy kullanma hakkını tanımakla beraber Güneyi tekrar kalkındıracak kanunlar bir türlü çıkarılmamış ve Güneyin eyalet hükümetleri Kuzeyden gönderilen beyazlarla siyahların idaresine geçmiştir. Bunların hedefi, sadece para kazanmaktır. Bu hükümetlerin idaresini ellerine geçirme teşebbüsünde bulunan Güneyli beyazlar, şiddetli ve baskılı muamelelerde bulunmuşlardır. "Ku Klux Klan" (KKK) gibi Kuzeyden yeni gelmiş olanları ve siyahları engelleyebilmek için gizli teşekküller kurulmuştur (Wight, 1953: 50). Kuzey de köleliğin kaldırılması yönündeki baskıların artması üzerine, Güney'de 1867 yılında, "Altın Daire Şövalyeleri" (Knights of the Golden Circle) örgütünün silahlı kanadı olan KKK yapılanması oluşturulmuştur. KKK, Amerika'da gerçekleşen İç Savaş'tan sonra 1865 yılında 6 eski konfederasyon askeri tarafından kurulmuştur. Bu topluluk adını Yunanca "klux" (çevre) kelimesinde ve İrlanda kökenli oldukları için adına Klan kelimesini ekleyerek almıştır. Bu gizli örgütün amacı; Amerikan İç Savaşı'nın ardından Güney eyaletlerde siyahlara

Kuzey'in ve Güney'in sınai ve politik eliti ülkenin kaderine el koyup insanlık tarihinin en büyük ekonomik gelişme yürüyüşünü örgütleyeceği şeklinde verilmiştir. İç Savaş ile 1900 arasında, buhar ve elektrik enerjisi, insanın kas gücünün yerini, demir, tahtanın yerini ve daha sonra da çelik, demirin yerini almıştır (Zinn, 2000: 346). Makineler çelikten yapılmaya başlanmış ve petrol ile makinelerin yağlanarak daha hızlı çalışması sağlanmıştır. İnsanlar ve mallar, çelik raylar üzerinde buharla hareket eden trenlerle daha hızlı ulaştırılmış ve hatta 1990 yılına gelindiğinde ülkedeki demiryolu ağının uzunluğu 350 bin kilometreyi geçmiştir. Telefon, daktilo ve hesap makinesi, iş dünyasının çalışmasını hızlandırmıştır. Makineler yalnızca sanayiye değil, tarımı da oldukça değiştirmiştir. İç Savaş'tan önce 4 dönümlük bir buğday ekimi için 61 saat çalışmak gerekirken, 1900 yılında bu süre 3 saat 19 dakikaya kadar indirilmiştir. Buz imalatıyla birlikte gıda ürünleri, uzun mesafelere nakledilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da et paketleme sanayisi ortaya çıkmıştır (Zinn, 2000: 347).

Kömürden elde edildiği için kömür üretimine önem kazandıran buhar enerjisi, dokuma tezgâhlarını ve dikiş makinelerini de beraberinde getirmiştir. 1860 yılında 14 milyon ton çıkarılırken, 1884 yılında 100 milyon ton kömür çıkarılmıştır. 1880 yılında 1 milyon ton çelik üretilirken, bu oran 1910 yılında 25 milyon tona çıkmıştır. Giderek buhar gücü de yerini elektrik gücüne bırakmaya başlamıştır. Bunların yanı

tanınan hakları engellemek, siyahların özgürlüğe ulaşmış olanları tekrar köle haline getirmek ve beyaz olmayanlara eziyet ve işkence etmektir. Bu terör örgütü, Afro-Amerikalıların mücadelesinde etkili olan birçok siyasi ismi vahşice katletmiş, hak ve özgürlüklerini kullanmak isteyen siyahileri susturmak ve sindirmek için sistemli bir şekilde eylemler gerçekleştirmiştir. Klan, daha sonra her kesimden üye kazanmıştır. Aralarında senatörler hatta başkanlar olan pek çok kişi bu örgüt adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1871 yılında örgütün kötü yönetilmesi ve ardından örgütü engelleyici yasaların çıkarılmasıyla zamanla Klan faaliyetleri sona ermiştir. Bu Klan'a da "Birinci Klan" adı verilmiştir. Daha sonra da KKK, 1915 yılında neredeyse yok olmuşken orijinal adıyla "The Clansman" (Klan Üyesi) olan "Bir Ulusun Doğuşu" isimli halkı etkisi altında bırakan film, KKK'nın tekrar doğmasına katkıda bulunmuştur. Filmde Klan, Amerika'da "en soylu kuvvetler" olarak ifade edilmektedir. 1920'lere gelindiğinde, Klanın tekrar canlanarak 5 milyona yakın üye kazandığı tahmin edilmektedir. Ancak bu ikinci dalga Klan sadece siyahlara karşı nefret beslememiş aynı zamanda ayrımcılığı Yahudilere, sendikalara, komünistlere ve tüm göçmenlere karşı sürdürmüştür. 1928'lerde ise, Washington'da 400 bin kişinin katıldığı Klan yürüyüşü yapılmış ve örgütün 8 milyon üyeye ulaştığı ifade edilmiştir. Örgütün iyice Amerika'nın içine yayılmasıyla birlikte üyelerinden aylık para toplama ve üye kazanma yoluyla nüfusunu arttırmaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar ayrımcılık adı altında pek çok yasa dışı eylem gerçekleştirilmiş, cinayetler işlenmiştir. En meşhur hareketleri, siyahları linç etmektir. Örgütün kuruluşundan bu yana resmi kayıtlara geçen 3 binden fazla siyahı linç ettiği, işkence gibi pek çok insanlık dışı eyleme başvurduğu bilinmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan insan hakları bilinci ve kölelik karşıtı tutum ile yasalar, bu acımasız örgütün sonunu getirmiştir. Örgüt faaliyetleri zaman zaman görülmekte ve çalışmalarını gizli bir şekilde hala sürdürdükleri düşünülmektedir (Şerbetçi, 2016).

sıra 1880 yılında 30 bin ton bakır üretilirken, 1910 yılında 500 bin tona çıkmıştır. Bu tür yeni gelişmelerin aşılabilmesi için; yeni bir sürece, makinelere egemen olacak yetenekli mucitlere, yeni şirketleri, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip bir ülkeyi, tehlikeli bir çalışma içine nakledilecek insan gücünü örgütleyecek ve yönetecek “akıllı insanlara” ihtiyaç duyulmuştur (Zinn, 2000: 347).

Bazı durumlarda Thomas Edison gibi mucidin kendisi işin örgütleyicisi konumunda da olmuştur. Diğer durumlarda ise, iş adamları mucitlerin buluşlarını üretim sürecinde kullanmaktadır. Örneğin; Chicagolu bir kasap olan Gustavus Swift, buzla soğutulan vagonları yine buz döşenmiş ambarlarla birleştirmiş ve 1885 yılında ilk ulusal et paketleme şirketini kurmuştur. James Duke ise, saran, yapıştıran ve tütünlerin ucunu kesebilen yeni bir sigara sarma makinesini kullanarak günde 100 bine yakın sigara imal etmeye başlamıştır. 1890 yılında en büyük dört sigara üreticisi bir araya gelerek “American Tobacco Company”i kurmuştur. Bazı milyarderlerin işe sıfırdan başlamış olmalarına karşılık birçoğunun öyle olmadığı, 1870’lerin tekstil, çelik ve demiryolu işverenlerinin 303 tanesinin kökenleri üzerine yapılan bir çalışmada, %90’ının orta ya da üst sınıflardan geldiği tespit edilmiştir. Burada da servetlerin, yasal yollarla yapılan iş birlikleri ile elde edildiği bahsedilmiş ve yukarıda değinilen Drew ve Gould ile Union Pasific ve Central Pasific demiryolunun, devlete verdikleri rüşvetle de örneklendirilmiştir (Zinn, 2000: 348).

Demiryollarında meydana gelen sahtekârlıklar üzerine finansmanı sağlayan bankalar, demiryollarını daha yakından kontrol etmeye başlamışlar ve bankerler istikrarlı kazançtan yana olmuşlardır (Zinn, 2000: 349). Bankerlerin asıl niyeti, hırsızlık değil de yasaların güvencesi altında kâr elde etmek olmuştur. 1890’lı yıllara gelindiğinde ise, ülkenin demiryolu ağının önemli bir kısmı altı büyük sistem içerisinde toplanmıştır. Bunlardan dördü, tamamen ya da kısmi olarak “House of Morgan” tarafından kontrol edilirken, diğer ikisi de bankerler Kuhn, Loeb ve şirketleri tarafından kontrol edilmiştir. J. P. Morgan, İç Savaş sırasında, ordunun bir silah deposundan tanesi 3,5 dolardan 5 bin tüfek satın almış ve bunları cephedeki bir generale tanesi 22 dolardan satmıştır. Ancak silahlar bozukmuş ve üstüne üstlük kullanan askerlerin başparmaklarını sakat bırakmıştır. Bunun üzerine kongrenin bir komitesi, durumu gizlice yazılan bir raporda dile getirmiştir. Ama bir federal yargıç, yasal olarak geçerli bir sözleşmeye uygun davranıldığına karar vermiş ve dosyayı

kapatmıştır. Aslında Morgan, John D. Rockefeller, Andrew Carnegie, Philip Armour, Jay Gould ve James Mellon askere gitmeyerek yerlerine başkasını göndermişlerdir (Zinn, 2000: 350).

Gazeteci Gustavus Myres'in ifade ettiğine göre, 2 Ocak 1889 tarihinde üç bankerlik şirketi Drexel, Morgan & Company, Brown Brothers & Company ve Kidder, Peabody & Company gizli bir anlaşma imzalamışlar ve bu anlaşmanın basına, kamuoyuna açıklanmasını istememişlerdir (Zinn, 2000: 350). Morgan, servetini yaparken bir yandan da ulusal ekonomiye rasyonelite ve örgütlenme kazandırmış ve bu yolla da sistemin istikrarını sağlamıştır. Morgan, demiryollarını birbirine bağladıktan sonra hepsini bankalara bağlamış ve bankaları da sigorta şirketlerine bağlayarak bir zincir oluşturmuştur. 1900 yılında ise, 100 bin mil uzunluğundaki demiryolunu yani ülkedeki demiryolu ağının yarısını kontrol etmeyi başarmıştır (Zinn, 2000: 351).

Cleveland'da muhasebeci olarak iş hayatına atılan ve daha sonra da ticarete atılan John D. Rockefeller, "petrol rafinelerini kontrol edenin sanayii kontrol edeceği" fark etmiş ve bu alandaki ilk petrol rafinerisini 1862 yılında satın almıştır. 1870 yılında ise, Ohio'da Standard Oil Company'yi kurmuş ve demiryollarıyla gizli anlaşmalar yaparak kendi petrollerinin taşınmasında indirim sağlamıştır. Böylelikle rakiplerini piyasadan silmiştir (Zinn, 2000: 351). 1899 yılında, Standard Oil Company başka birçok şirketin hisse senetlerini elinde bulunduran bir holding haline gelmiştir. Kısa bir süre içerisinde de demir, bakır, kömür, gemicilik ve bankacılık (Chase Manhattan Bank) alanlarına girerek, yıllık kârını 81 milyon dolara ve toplam servetini de iki milyar dolara çıkarmıştır (Zinn, 2000: 352).

1870 yılında telgraf kâtibisi olan ve 1872 yılında Londra'ya giderek orada çelik üretiminde kullanılan Bessemer yöntemini inceleyen Andrew Carnegie, Birleşik Devletler'e döndüğünde milyon dolarlık bir yatırım ile büyük bir çelik işletmesi kurmuştur. Dış rekabetin, Kongrenin koyduğu yüksek gümrük duvarlarıyla engellenmesiyle de 1880 yılında Carnegie, ayda 10 bin ton çelik üretmiş ve yılda 1,5 milyon dolar kâr elde etmiştir. 1900 yılında yıllık kazancı 40 milyon dolar olmasına rağmen çelik şirketini, 492 milyon dolar karşılığında J. P. Morgan'a satmıştır (Zinn, 2000: 352). Carnegie'in şirketini başkalarıyla birleştiren Morgan, U.S. Steel

Corporation’u (Birleşik Devletler Çelik Anonim Şirketi) kurmuştur. Kongrenin yabancı çeliğe karşı aldığı gümrük önlemleri ile birlikte dış rekabete kapalı tutulan piyasada, çeliğin tonu 28 dolara satılmıştır. Rekabeti engelleyerek, hükümet sübvansiyonlarından yararlanarak, fiyatları yüksek ve ücretleri düşük tutarak, becerikli ve dinamik iş adamları imparatorluklar kurmuşlar ve “refah devletinin” nimetlerinden faydalanan ilk kişiler olmuşlardır (Zinn, 2000: 353).

1.19. Kapitalist Devlet

Sanayi sektöründe, sermayenin yoğunlaşması ve tekelleşmesi yaşanmış ve bankaların çıkarları ile bu tekeller iç içe geçip bütünleşmiştir. Çoğu büyük şirketin yönetim kurullarını oluşturan insanlar arasında “kapalı devre bir mali ağ” (kilitlenmiş bir biçimde işleyen güçlü bir korporasyon müdürlükleri ağı) yaratılmıştır. 20. yüzyılın başlarındaki Senato raporuna göre, iş hayatının zirvesinde yer alan Morgan 48, Rockefeller ise 37 şirketin yönetim kurulunda yer almıştır. Böyle bir dönemde ABD hükümetleri, tam da Marx’ın ifade ettiği gibi “kapitalist devlet” gibi hareket etmişlerdir. Yani düzeni sağlamak için tarafsız gibi görünüp, zenginlerin çıkarlarına hizmet etmişlerdir (Zinn, 2000: 353).

1884 yılında, bir Demokrat aday olan Grover Cleveland başkanlığı kazandığında ülkedeki genel izlenim, tekellerin ve büyük şirketlerin gücüne karşı çıkacağı şeklinde olmuştur. Cumhuriyetçi partinin Başkan adayı James Blaine’in zenginlerin yanında olduğu düşünülse de Cleveland onu yenilgiye uğratmıştır. Cleveland’ın baş danışmanlarından biri, milyoner ve Standard Oil’in avukatı olan William Whitney, “çelik bir donanma” yaratılması için donanmadan sorumlu bakanlığa getirilmiştir. Bu bağlamda, Carneige’in fabrikalarından hemen fiyatı yapay bir biçimde yükseltilmiş çelik satın almış ve ilk başlardaki istikrarını devam ettirmeyerek, mevcut yapıdaki sanayicilere karşı olan bir yönetim politikası yürütmemiştir (Zinn, 2000: 354).

1.20. Şirket Kapitalizminin Yasal Temelleri

1887 yılında bütçede yüklü bir fazlalık olmasına rağmen, kuraklıkla karşılaştıkları için sıkıntıda olan ve buğdaylarını satmakta zorlanan Texaslı çiftçilere 100 bin dolar

yardım yapılması veto edilmiştir. Ancak aynı yıl hazinedeki altın fazlası, hisse senedi sahiplerine açıktan 45 milyon dolar aktarmak için değerlendirilmiştir. Amerika'daki yasal reformların çıkarlarını ele veren Cleveland yönetiminin başlıca reformu olan “Eyaletler arası Ticaret Yasası”, demiryollarının sözde tüketiciler lehine yeniden düzenlenmesi için çıkarılmıştır (Zinn, 2000: 355). 1889 ile 1893 yılları arasında Cleveland'dan sonra başkan olan Cumhuriyetçi Benjamin Harrison, demiryolları şirketlerine hem avukat hem de asker olarak çifte hizmette bulunduğu için diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu dönemde reformlara yönelik 1890 yılında Senatör John Sherman tarafından verilen bir önergeyle “Sherman Anti-Tröst Yasası” çıkarılmıştır. Bu yasa, ticareti ve sanayii kısıtlayan her türlü birleşme ya da sözleşmeyi yasa dışı kabul etmiştir. Ayrıca, eyaletler arası ticaret kurallara bağlanarak hem iç hem de dış ticareti kısıtlayıcı her tarz uygulama (örneğin, suikast girişimleri) kanun dışı olarak ilan edilmiştir. 1892 yılında yeniden Başkan seçildiğinde Cleveland, 1893 krizi ve paniğiyle birlikte ülkede gelişen gerilimle karşı karşıya gelmiş ve işsizlerin Washington'a gelerek yaptığı protesto yürüyüşüne yani “Coxey'in Ordu”³⁶, askeri birlikler aracılığıyla müdahale etmiştir. Aynı müdahale aracını, 1894 yılında demiryollarında meydana gelen ülke çapındaki grevleri bastırmak için de kullanmıştır. Üyeleri eski zengin avukatlar ve her daim üst sınıftan gelen adil görünümlü Yüksek Mahkemede, yönetici elitlerin çıkarına uygun hareket etmiştir (Zinn, 2000: 356).

19. yüzyılın başlarında, eyaletler arası ticarete federal kontrol kurarak, ulusal düzeyde düzenlenen bir ekonominin, “sözleşmeleri kutsallaştırarak” da şirket kapitalizminin yasal temellerini oluşturmuştur. 1895 yılında Sherman Yasası, tekellerin çıkarlarına ters düşmeyecek biçimde yeniden yorumlanmıştır. Bu yasanın; ticarete engel oluşturduğu ileri sürülerek (şeker artımı üzerindeki tekelleşmenin imalat konusuna giren bir tekelleşme olduğuna ve ticaret tekelleşmesi olarak

³⁶ 1893 yılındaki kriz paniğinin başlangıcında Ohio, Massillonlu reformist ruhlu iş adamı olan Jacob Sechler Coxey, Kongre'yi, para basıp işsizlere iş imkânı sağlayacak yol, köprü vb. gibi iş alanları açmak üzere ikna etmek için büyük bir işsizler ordusunun başına geçerek Washington'a doğru yürüme kararı almıştır. Yaptığı konuşmalar Pasifik kıyılarına dek herkese ulaşmış ve oralarda Coxey ordusu temsilcileri oluşturulmuştur. Pek çok olay ve güçlükler (hareketin Los Angeles sorumlusu Lewis C. Fry ve adamlarının geçtikleri kasabadaki halktan yiyecek yardımı alması gibi) sonunda yola çıkanlardan bazıları Washington'a ulaşabilmiştir. Fakat Coxey, 1 Mayıs 1894 tarihinde, haftalar önce çimenler üzerinde flama taşıyarak çimenlere zarar vermek gibi bir suçtan hapse atılmıştır (Zinn, 2005: 312).

görülemeyeceğine karar verilen Birleşik Devletler ile E. C. Knight Şirketi arasındaki dava), birden fazla eyalete yayılan grevlere ticareti engelledikleri gerekçesiyle müdahale etmek için kullanılabileceğine (1894 yılındaki demiryolu grevlerinde olduğu gibi) karar verilmiştir. Son olarak da yüksek gelirin yüksek oranda vergilendirilmesi konusunda Kongre'nin yaptığı küçük bir girişimin de anayasada olamayacağı kararına varılmıştır (Pollock ile Faremer's Loan & Trust Company arasındaki dava). 14. Maddenin kabul edilmesinin hemen ardından Yüksek Mahkeme, bu yasal düzenlemenin siyahları koruyan kısımlarını azaltmaya ve şirketleri koruyan kısımlarını da daha da geliştirmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1877 yılında bir Yüksek Mahkeme kararı (Munn ile Illinois Arasındaki Dava), buğday silolarını³⁷ kullanan çiftçilerin yağıacağı ödemeleri yeniden düzenleyen eyalet yasalarını da onaylamıştır. Bu durum karşısında siloların sahibi olan şirket, kişinin mülkiyet hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle itiraz etmiş ancak Yüksek Mahkeme, siloların basitçe bir özel mülkiyet olmadığını aynı zamanda kamusal bir çıkara da hizmet ettiklerini belirterek ödemelerin düzenlenmesinde eyalet yasalarının geçerli olabileceğine karar vermiştir (Zinn, 2000: 357).

Yüksek Mahkeme'nin bu kararından bir yıl sonra, çoğunlukla zenginlere hizmet veren avukatların örgütlendiği Amerikan Barolar Birliği, ülke çapında bir kampanya başlatmış ve kararın geri alınmasına yönelik başlatılan bu mücadelede 1886 yılında istenilen sonuca ulaşılmıştır. Çiftçilerin baskısı altındaki eyalet meclisleri, çiftçilerin demiryollarına yönelik ödemelerini yeniden düzenleyen yasalar çıkarmıştır. O yıl Yüksek Mahkeme (Wabash ile Illinois arasındaki dava) eyaletlerin fiyatları düzenleyemeyeceğini, bunun federal devlete bir müdahale olduğunu ifade etmiştir. Yüksek Mahkeme sadece o yıl, şirketleri düzenlemek için geçirilmiş olan 230 eyalet yasasını kaldırmıştır. Yüksek Mahkeme, şirketleri kişi olarak kabul etmeye başlayarak şirketlerin paraları 14. Madde kapsamındaki yasal korumadan faydalanması gereken bir mülkiyet olarak değerlendirmiştir. 14. Maddenin görünürdeki kabul edilme nedeni, siyahların haklarını korumaktır. Ancak 1890 ile 1910 yılları arasında bu madde kapsamında ele alınan davalardan sadece 19'u siyahlarla ilgili, 288'i ise şirketlerle ilgili olmuştur (Zinn, 2000: 358).

³⁷ Toptan malzemelerin korunduğu, saklandığı ya da depolandığı yapıdır. -tdk

Zenginler muazzam servetlerinin küçük bir bölümünü eğitim kurumları için kullanarak hayırsever insanlar (örneğin; Rockefeller, ülkenin her tarafında bulunan üniversitelere bağış yapmış ve Chicago Üniversitesi'nin kurulmasına da yardımcı olmuş) olarak tanınmışlardır. Bu çoğunlukla milyonerlerin kendi adlarına yaptırıkları bu eğitim kurumlarında (milyoner bir tüccar tarafından kurulan Johns Hopkins Üniversitesi gibi), öğretmen, doktor, avukat, yönetici, mühendis ve politikacı gibi sistemin sürekliliğini sağlayacak ve sistem karşıtı bir durum olduğunda sisteme bağlı kalacak “Orta Sınıf Amerikalılar” yetiştirmiştir. Yaygınlaşan devlet okulları, okuma ve yazmayı yeni kuşak işçilere öğreterek, yeni sanayi çağının işgücü olmak üzere “kalifiyeli ve yarı-kalifiyeli elemanlar” yaratmıştır. Zengin olmanın bir üstünlük göstergesi olduğunu, ayrıca yoksul biri için zenginlerin sınıfına ulaşabilmenin ancak devasa bir gayret ve olağanüstü bir şans ile mümkün olabileceği (öykünmeyi sabote edici düşünceler) empoze edilmek istenmiştir. Bu yolla yapılmak istenen, bu insanların otoriteye boyun eğmesini öğrenmesidir. (Zinn, 2000: 360).

1.21. Ütopik Edebiyatın Etkileri

İç Savaş sonrası, küçük toprak sahibi çiftçilerin omuzlarında duran Thomas Jefferson'ın ideali çoktan yok olmuştur. Serbest piyasa kapitalizmi ve bireyciliğe ek olarak teknolojinin nimetleri ve ekonomik büyüme, Amerikan ulusunun geleceğini şekillendirmiştir. Endüstride söz sahibi kişilerin liderliği altında, en büyük sanayiler yükselmiş ve şehirleşme, göç ve yoksullaşma gibi bu büyümenin kaçınılmaz sonuçları endüstriyel bir Amerika'nın genişleyen tasvirinde açıkça görülmüştür. Yinelenen birçok ekonomik buhran ve işçi sınıfı huzursuzluğunun sonrasında görüş ayrılığına düşen fikirler çok geçmeden duyulmuştur. Yeni bir yüzyılın başlangıcında, Amerika'nın bu sosyal problemlerinin irdelenmesi için faaliyetler, tarihçiler tarafından belgelenmiştir. Ütopik edebiyat toplumsal düzenin sorunlarını ortaya koymak için önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü tarihsel analizde onların önemi ihmal edilmiştir (Tuna, 2012: 7).

19. yüzyılın ortaları ve sonları, yüksekokulların sanayi sistemine katkıda bulunduğu ve okullardaki tarih öğretim planında “vatanseverliği” pekiştirdiği bir dönem

olmuştur. Bununla birlikte, 19. yüzyılın sonu boyunca üretilen büyük miktardaki ütöpik edebiyat, gelecek için bir başka Amerikan rüyası tasvir etmiştir. Geleneksel olanı ve sisteme boyun eğmeyi öğretmek için inşa edilen bu dev bilgi sistemine rağmen yine de aykırı ve muhalif olan bir edebiyat doğmuştur. Örneğin, bir gazeteci ve ekonomist olarak İlerici Dönem'in birçok reform hareketini tetikleyen Henry George (1839-1897), 1879 yılında yazdığı "Progress and Poverty" (İlerleme ve Yoksulluk) adlı kitabında, zenginliğin asıl kaynağının toprak olduğu vurgulayarak, topraktaki mülkiyetin de tekelleştiğini ifade etmiştir. George kitabında, diğer tüm vergilerin kaldırılarak toprak için "tek vergi" koyulmasının yoksulluk sorununu çözeceğini ve halkın zenginlikte eşitleneceğini açıklamıştır (Zinn, 2000: 361).

Bir diğer örnek de ekonomik ve sosyal sisteme karşı ilginç bir tehdidi betimleyen Edward Bellamy tarafından yazılan "Looking Backward" (Geçmişe Bakış) adlı kitaptır. Uykuya dalıp 2000 yılında uyanan yazarın, insanların birbirleriyle iş birliği yaparak çalıştıkları ve yaşadıkları sosyalist bir toplum bulduğunun heyecanla anlatıldığı bu kitap, ülkenin çeşitli yerlerinde insanları örgütleyecek kadar büyük bir yankı yapmıştır. Bu muhalif bir edebiyat anlayışının doğmasında da görüldüğü gibi, hükümet, sermaye, kilise, okullar aracılığıyla düşünce biçimleri ne kadar kontrol altına alınmaya çalışılsa da milyonlarca Amerikalı mevcut sisteme karşı yapılan en sert eleştirileri benimsemeye ve yaşamın başka yollarını aramaya hazır olan bir tavır içerisinde olmuştur. Önceki dönemlere göre daha yüksek bir hızla Avrupa'dan Amerika'ya doğru göçmen kitlelerin akın ettiği 1880'ler ve 1890'larda, ülkeyi derinden etkileyen büyük işçi ve çiftçi eylemleri de onlara bu yeni yaşam yolu arayışında katkıda bulunmuştur. 1830-1847 döneminde bu eylemler, dağınık grevler ve toprak kiracılarının eylemleri olmaktan daha ileri gitmiştir. Başlıca Amerikan kentlerinde devrimci örgütlenmelerin ve devrimci konuşmaların yoğun olduğu bir döneme işaret etmiştir (Zinn, 2000: 362).

1.22. Grevler, Emek Mücadelesi ve 1893 Krizi

Çoğu zaman işverenler tarafından kitlesel olarak "ithal" edilebilen yeni göçmenlerin vatandaşlık hakkı kazandıkça Amerika'nın iki partili sisteminin içerisinde birine ya da diğerine bağlanmaları dayatılmıştır. 1880'lerde 5,5 milyon, 1890'larda ise 4 milyon kadar göçmen vardır. Ortaya çıkan bu işgücü fazlalığı nedeniyle, ücretler de

düşük tutulmuştur. Yerli işçilerden daha kolay denetlenebilir durumdaki göçmenler, kültürel değişikliğe kolay uyum sağlayamadıkları için, birbirlerine yabancı hale gelerek yeri geldiğinde “grev kırıcı” olarak da rahatça kullanılmışlardır (Zinn, 2000: 365). Kadın göçmenler ise, hizmetçi, ev kadını, fabrika işçisi ve bazen de asi olmuşlardır. 1886 yılında, Emeğin Şövalyeleri Örgütünün 192 kadın kuruluşunda 50 bin kadın üye yer almıştır (Zinn, 2000: 366).

1884 yılında kadın tekstil işçilerinin ve şapka imalatçılarının meclisleri greve gitmiştir. 1885 yılında New York’taki pelerin ve gömlek işçileri “ekmek ve tereyağı isyanı” olarak nitelendirilen bir greve gitmişler ve sonunda işçiler kazanarak ücret artışı ile çalışma saatlerinin kısaltılmasını elde etmişlerdir (Zinn, 2000: 366). 1877 yılında kurulan ve iç tartışmalar yaşayan Sosyalist Emek Partisi’nin, yabancı işçiler arasında örgütlü sendikalar üzerinde etkisi olmuştur. New York’ta Yahudi sosyalistler örgütlenip bir gazete çıkarmışlar ve Chicago’da Alman devrimcileri ise, Albert Parsons gibi yerli radikallerle birlikte Sosyalist Devrimci kulüpleri kurmuşlardır (Zinn, 2000: 367).

Büyük demiryolları cemiyetinin liderleri olarak görülen; Demiryolları Kondüktörleri Cemiyeti, Lokomotif Ateşçileri Birliği, Makinistler Birliği greve karşı çıkmışlardır (Zinn, 2005: 264). Chicago’da yeni kurulan Uluslararası Emekçiler Birliği (Birinci Enternasyonal) 5 bin üyesi ve beş dilde gazetesiyle kitlesel gösteriler ve yürüyüşler düzenlemiştir. Grevleri yönlendiren örgüt Chicago Merkezi Emek Birliği’ni oluşturan 22 sendikanın üzerinde de etkili olmuştur. 1880’lerin ortaları, bu tür emeğin pratik ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilen mücadeleler açısından oldukça zengindir. 1886 yılının başlarında, Texas & Pacific Demiryolları bölgesindeki Emek Şövalyeleri (Knights of Labor) örgütünün bir liderinin işten çıkarılmasına karşın işçiler greve gitmişlerdir. Hızla Güneydoğu bölgesine yayılan grev nedeniyle St. Louis ve Kansas City’ye kadar trafik durdurulmuş ve grevcilerin sabotaj yaptıkları iddialarının yanı sıra polislerle bir tür sokak savaşı meydana gelmiştir (Zinn, 2000: 368). Sekiz işçi hayatını kaybetmiş ve bunun üzerine Louisville & Nashville yük vagonu deposu yakılmıştır. Valinin sıkıyönetim ilan etmesinin ardından bölgeye 700 ulusal muhafız gönderilmiştir. Demiryolu Kardeşleri örgütünün destek göndermemesi, kitlesel tutuklanmalar ve polis saldırıları neticesinde grevciler birkaç ay sonra teslim olmuşlardır. 1886 yılında 8 saatlik iş

günü için süren mücadele ilerlemiş ve Amerikan Emek Federasyonu, 8 saatlik iş gününü kabul etmeyen her yerde, 1 Mayıs günü greve gidilmesi çağrısı yapmıştır. Lokomotif Mühendisleri Kardeşlik örgütünün lideri de 8 saatlik iş gününe karşı çıkmıştır. Bununla birlikte 11 bin 562 yerleşim biriminde 350 bin işçi greve çıkmıştır. Detroit'te 11 bin işçinin katıldığı bir 8 saatlik iş günü yürüyüşü gerçekleştirilmiştir. Chicago'da bütün demiryolları durmuş ve sanayinin tamamına yakını çalışmamıştır (Zinn, 2000: 369).

İşverenlerin oluşturduğu “Yurttaşlar Komitesi”, Chicago'da izlenecek yol için milisler çağırması ve polisler hazır duruma getirilmiştir. Albert Parsons ve August Spies'in liderliğindeki Merkezi Emek Birliği, diğer 22 sendikayla birlikte 1885 yılında 8 saatlik iş günüyle ilgili aldıkları kararda sonuna kadar mücadele edeceğini ilan etmişlerdir. 3 Mayıs günü meydana gelen McCormick Harvester Works fabrikası önünde greve katılmayan işçilerle grevciler arasındaki çatışmada polisler ateş açınca dört işçi ölmüştür. 4 Mayıs akşamı Haymarket Meydanı'nda, 3 bin kişinin katıldığı bir mitingin sonuna doğru, polislerin ortasında bombanın patlaması sonucu çatışma çıkmıştır. Bombayı kimin attığı tam olarak bilinmemesine ve o gün orada olamamalarına rağmen polis, Chicago'daki sekiz anarşist lideri tutuklamış ve bu liderler jüri tarafından da suçlu bulunarak idama mahkûm edilmişlerdir. Bu olay, uluslararası bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Fransa, Hollanda, Rusya, İtalya ve İspanya'da mitingler düzenlenmiştir (Zinn, 2000: 371).

Mahkemeden bir yıl sonra, “Chicago Sekizleri”nden Albert Parsons, August Spies, Adolph Fischer ve George Engel idam edilmiş, Louis Lingg dinamit lokumu ile intihar etmiş ve geri kalan 3 kişi de hapisanede tutulmuştur. Bu sırada elde edilen bazı ipuçları, Rudolph Schnaubelt adında anarşist olarak tanınan ancak polisle iş birliği yaptığı tespit edilen bir ajan provokatörün, bombayı atmak için ayarlanmış olduğu yönündedir. Bu sayede de geniş tutuklamalar yapılabilecek ve Chicago'daki devrimci liderler yok edilebilecektir. Bu baskı ve idamların kısa süreli sonucu olarak radikal harekette bir gerileme olsa da uzun vadede sınıfsal öfke canlı tutulmuştur (Zinn, 2000: 372).

Haymarket'ten sonra da grevler, lokavtlar, kara listeler, Pinkerton dedektiflerinin ve polislerin zor kullanarak, mahkemelerin de yasaları kullanarak grevleri kırması gibi

farklı tepkiler altında, sınıf mücadelesi ve şiddet süreklilik göstermiştir. Bir Bağımsız Emek Partisi oluşturan sendikalar İlerleme ve Yoksulluk adlı kitabı on binlerce okunan ekonomist Henry George'u New York belediye başkanlığına aday göstermişlerdir. George'un seçim bildirisi, 1880'lerde New York'taki işçilerin yaşam şartları ile ilgili bazı bilgileri sunmuştur. Bunlar; jüri üyesi olmak için mülkiyete bağlı ölçütlerin kaldırılması, büyük Jüri üyelerinin sadece üst sınıflardan değil de alt sınıflardan da seçilebilmesi, polisin barışçı mitinglere müdahalede bulunmaması, sağlık koşulları ile ilgili olarak binalarda inceleme yapılması, kadınlar için eşit işe eşit ücret ilkesinin uygulanması, kamu işyerlerinde işçilerle yapılan sözleşmelerin iptal edilmesi gibi taleplerdir. Demokratlar bir demir fabrikatörü olan Abram Hewitt'i aday gösterirken, Cumhuriyetçiler de Theodore Roosevelt'i aday göstermiştir (Zinn, 2000: 373).

Hile ve rüşvetin hâkim olduğu seçim kampanyasının ardından Hewitt, %41 oyla New York Belediye Başkanı olarak seçilmiştir. İşçi hareketlerinin, Haymarket olaylarının ağırlığı altında ezilmediği görülmüştür. 1886 yılı genel olarak “emeğin büyük ayaklanma yılı” olarak değerlendirilmiştir. 1881'den 1885 yılına kadar her yıl ortalama 500 grev gerçekleşmiş ve bu grevlere katılan işçilerin de yıllık ortalaması 150 bini geçmiştir. 1886 yılında ise, 1400 grev olmuş ve 500 bin işçi greve katılmıştır. Pamuk tarlalarında çalışanlar birbirlerinden kopuk bir şekilde iş yapmalarına karşın, şeker kamışı ve pancar tarlalarında iş, gruplar halinde yapıldığı için bu durum eyleme yönelik örgütlenme fırsatı yaratmıştır (Zinn, 2000: 374). Bu nedenle de Emek Şövalyeleri'nin işçiler arasındaki etkisinin en yüksek olduğu 1886 yılında örgüt, şeker plantasyonlarında örgütlenmeye yönelmiştir. 1887 yılında yaklaşık 10 bin şeker emekçisi greve çıkmıştır. Katılanlardan %90'ını Şövalyeler'e üye olan siyahlar oluşturmuştur (Zinn, 2000: 375).

1891 yılında Tennessee Kömür Madeni İşletmesi'nde çalışan madencilere “sarı köpek sözleşmesi” (daha önce “demir zırhlı bir sözleşme” adıyla anılan) imzalatmak istemişlerdir. Bu sözleşmenin maddelerine göre; grev yapılmayacak, para değil de harcama kuponu alınacak, çıkardıkları kömürün ağırlığı şirket yetkilileri tarafından saptanacak ve ücretleri çıkardıkları kömürün kilosuna göre belirlenecekti. Madenciler bu belgeyi imzalamayı reddettikleri için işlerinden ve kaldıkları evlerden çıkarılmışlar, onların yerlerine de mahkûmlar getirilmiştir. 31 Ekim 1891 tarihinde

bine yakın silahlı madenci bölgeyi denetim altına almış ve 500 kadar mahkûm serbest bırakılmıştır. Üstüne üstlük mahkûmlar için açık hava hapishanesi görevini gören çit ateşe verilmiş ve şirket daha fazla direnemeyip; mahkûm kullanmamaya, sözleşmenin imzalatılmamasına ve çıkarılan kömürün ağırlığını madencilerin saptamasına karar vererek teslim olmuştur (Zinn, 2000: 376).

1892 yılında New Orleans'taki 42 yerel işçi birliği kendilerine üye olan 20 bin işçiye, genel grev çağrısında bulunmuşlardır. İşçilerin çoğunluğu beyaz olmasına rağmen aralarında siyahlar da yer almış ve hatta grev komitesinde görev alan işçilerden birisi de siyah olmuştur. Bu durum sonucunda, New Orleans'ta çalışma durmuş ve yine sıkıyönetim ilan edilerek gerekli önlemler alınmış ancak grev üç gün içerisinde uzlaşmayla sonlandırılmıştır. İşçiler, çalışma saatlerinin düşürülmesi ve ücretlere zam yapılmasını kabul ettirmiş ama kendilerini birliklerinin temsil etmesini kabul ettirememişlerdir. 1892 yılı, tüm ülkenin grev mücadeleleriyle çalkalandığı bir yıl olmuştur. Özellikle; New Orleans'daki genel grev, Tennessee'deki kömür işçilerinin grevleri, Buffalo'da demiryolu işçilerinin ve Idaho'da bakır madeni işçilerinin grevleri en önemlileridir (Zinn, 2000: 377).

1892 yılının başında, Pennsylvania'da, Pittsburg'un hemen dışındaki, Carnegie Avrupa'dayken Henry Clay Frick tarafından yönetilen Carnegie Çelik İşletmesi'nde, ücretleri düşürme ve örgütlü bulunan işçi birliğini dağıtma kararının alınması üzerine işçiler ayaklanınca hepsi işten çıkarılmıştır. Bunun sonucunda, işçiler greve çıkmaya karar vererek şehrin yönetimi de ele geçirmiştir. Homestead'de çalışan 3 bin 800 işçinin sadece 750'si sendika üyesi olmasına karşın 3 bin kadar kişi Opera meydanında toplanıp grev kararı almıştır. Pinkerton dedektiflik bürosuyla grev kırıcıları korumalarına dair bir anlaşma yapıldığı için, 5 Temmuz 1892 gecesi yüzlerce Pinkerton muhafızı 10 bin grevci işçi ile bir çatışmaya girmiş ve yedi işçi öldürülmüştür. Öfkeli bir kalabalıkla karşı karşıya kalan muhafızlar mavnalara geri dönmek zorunda kalmışlardır. Sonuçta iki taraftan da kayıplar olmuştur. Eyalet yönetimi olaya el koymak durumunda kalmıştır (Zinn, 2000: 378). Vali tarafından milisler ve onların korumasında grev kırıcılar getirtilmiştir. Grev liderleri ve 160'a yakın grevci çeşitli suçlardan yargılanmış ve grev komitesi, eyalete ihanet suçuyla tutuklanmasına rağmen onları mahkûm edecek bir jüri bulunamamıştır. Dört ay süren grev, lidersiz kalan grevcilerin işe dönmeyi kabul etmesi ile son bulmuştur. Grevin

asıl yenilgiye uğramasının nedenlerinden biri, yalnızca Pittsburg işletmesiyle sınırlı kalması ve Carnegie'nin diğer işletmelerinin çalışmaya devam etmesidir. 20. yüzyıla gelinceye kadar, Carnegie işletmelerindeki işçilerin örgütlenmelerini engellenmiş ve çalışma saatlerinin uzatılması da sürdürülmüştür (Zinn, 2000: 379).

1893 yılı, ülkenin tarihinde görülen en büyük ekonomik krize tanıklık etmiştir. Uzun zamandır süre gelen vahşi bir sanayileşme, denetimsiz sübvansiyonlar, mali yönlendirmeler ve aşırı kârların hepsi çökmüştür. Toplamda 642 banka iflas ederken 16 bin işyeri de kapatılmıştır. 15 milyonu bulan işgücünün de 3 milyonu işsiz kalmıştır. Yıllarca süren kriz, tüm ülkede bir grev dalgasına yol açmıştır. Bu grevlerden en büyük olanı, 1894 yılındaki demiryolu işçileri grevi olmuştur. Bu grev Chicago'da, Pullman Şirketi'nden başlamıştır. 1890 yılında Amerika'daki en tehlikeli işlerden biri olan demiryollarındaki ücretlerin çalışanlara göre dağılımı sırasıyla; "demiryollarının aristokratları" olarak nitelendirilen mühendisler yılda 957 dolar, kondüktörler 575 dolar, makinistler 242 dolar ve son olarak da işçiler 124 dolar şeklindedir (Zinn, 2000: 380).

1893 ekonomik krizinin ortalarında, Demiryolu Kardeşliği örgütüne giren Debs'in de yer aldığı küçük bir grup demiryolu işçisi, bütün demiryolu işçilerini birleştirmek amacıyla "Amerikan Demiryolu Birliği"ni kurmuştur. 1894 yılındaki bir toplantıda, siyahların üye alınmamasını öngören bir karar 100'e karşı 112 oyla kabul edilmiştir. Bu karar, Pullman grevine siyahların katılmamasında etkili olmuştur. 1894 yılında Pullman Palace Car Company işçileri greve çıkmıştır (Zinn, 2000: 380). Amerikan Demiryolu Birliği'nin grevi destekleyerek tüm ülkedeki üyelerin Pullman vagonlarına dokunmamaları için çağrıda bulunmuşlardır. Tüm ülkede trenlerin boykot edilmesi neticesinde Chicago'dan 24 ayrı yöne giden tüm hatlar durmuştur. Demiryolu şirketlerinin patronları grev kırıcıları kiralamış ve ABD Başsavcısı Richard Olney trenlerin yola çıkmasını engelleyen bir mahkeme kararı çıkarmış olsa da grevciler bu yapılara aldırmayınca, Başkan Cleveland federal askeri birliklere Chicago'ya girme emri vermiştir. Bunun üzerine, 6 Temmuz'da yüzlerce vagon grevciler tarafından ateşe verilmiştir. Eyalet milislerinin harekete geçerek bir grup asiye etkisiz hale getirmeleri ile yeniden 5 bin işçi toplanmış ve milislere taşlarla saldırmışlardır (Zinn, 2000: 382). Telden bir çitle yolun bir tarafının çevrilmiş olması nedeniyle polisler onları tuzığa düşürmüş ve tellere doğru sürerken acımasızca

dövmüşlerdir. O olayda, Chicago’da 13 kişi ölmüş ve 700 kişi tutuklanmıştır. Grev sona ermeden ölenlerin toplam sayısı 34 olmuştur. Chicago’da polis, milis ve askerlerin sayısı 14 bini geçmiş ve böylelikle grev bastırılmıştır (Zinn, 2000: 383).

1880’ler ve 1890’lar, 1877’nin kendiliğinden oluşan grevlerinden çok daha örgütlü olan emek isyanlarının patlak verdiğiine tanık olmuştur. Bu dönemde toprakta çalışanlar yani çiftçiler (Güney’dekiler ve Kuzey’dekiler, beyazlar ve siyahlar), İç Savaş öncesi dağınık kiracı protesto eylemleri çok daha ileri taşıyarak, ülkenin o zamana kadar gördüğü en büyük kırsal ayaklanmasını yaratmıştır. 1860 yılında Kongre’de kabul edilen “Küçük Çiftlik Yasası”nın, kırsal kesimdeki ilişkileri kontrol altına alacağı ve emek ile sermaye arasındaki çatışmaya son vereceği düşünülmüş olsa da aksine, 30 yıl süren en acı ve en yaygın olan emek sorunlarını ortaya çıkarmıştır (Zinn, 2000: 384).

1902 yılından I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar geçen süre, sendikacılık karşıtlarının durmadan arttığı bir devreye denk gelmektedir (Reedy, 1966: 19). İşverenlerin sendikalara karşı olan genel muhalefetine rağmen, sendikalarla işverenler arasında doğrudan doğruya yapılan görüşmeler sonucunda varılan “kolektif pazarlık” ya da “ticaret” anlaşmalarının sayısı artmıştır. Endüstriyel münasebetlerdeki istikrar ve iş güvenliğinin kazanılması, birçok otoriteler tarafından AFL sendikacılığının bu devrede sağladığı başarıda önemli faktörler olarak kabul edilmektedir (Reedy, 1966: 21).

AFL’in ısrarı üzerine, 1914 “Clayton Anti Tröst Kanunu”na bazı maddeler ilave edilmiştir. Bu maddeler sayesinde, sendikaların, Federal Mahkemelerce, ticaretin kısıtlanmasına sebep olmakla itham edilerek mahkemeye verilmeleri önlenmiştir. Bu kanun, Samuel Gompers ve diğerleri tarafından işçilerin “Magna Carta”sı olarak kabul edilmiştir. Fakat Clayton kanunundan dolayı hüküm süren coşkun hava kısa sürmüş ve mahkemelerin beklenmedik bir şekilde yorumlamaları, işçilerin kazançlarını ortadan kaldırmıştır. 1915 yılında Kongre, “Deniz Adamları Kanunu”nu kabul etmiştir. Bu kanunla, Amerikalı denizcilerin çalışma şartları iyileştirilmiştir. “Lloyd-La Follette Kanunu” da devlet dairelerinde çalışanlara, kongrede kendi haklarını müdafaa etme ve sendikalarla birleşme hakkını tanımıştır. Nihayet 1916

yılında çıkarılan “Adamson Kanunu” ile demiryolu işçilerine 8 saatlik iş günü esası kabul edilmiştir (Reedy, 1966: 22).

AFL’in felsefesine göre, işçinin iktisadi koşullarının geliştirilmesine yavaş yavaş ilerlemek, yapılacak en doğru harekettir ve bu yolda kullanılacak yegâne vasıta da kolektif pazarlıktır. 1890 yılından I. Dünya Savaşı’na kadar süren uzun mücadelen sonra AFL’nin bu konudaki felsefesi, ülkedeki teşkilatlanmış işçilerin çoğunluğunun kabul ettiği bir görüş halini almıştır. AFL’ye bağlı sendikaların iş politikalarına karşı muhalefeti özellikle Sosyalist İşçi Partisi, Sosyalist Parti ve Dünya Endüstri İşçileri’nden gelmiştir. 1874 yılında kurulan Sosyalist İşçi Partisi 1864 yılında kurulmuş olan “Birinci Enternasyonal” ya da Marx ile Engels’in Milletlerarası İşçi Birliği Hareketi’nin bir ürünüdür (Reedy, 1966: 22). Bu grup 1895 yılında AFL’ye rakip olarak Sosyalist Ticaret ve İşçi İttifakı’nı kurmaya teşebbüs etmiştir. “İkili sendikacılığa” başvurulmaksızın işçilerin sosyalist felsefeden yana olacaklarına inanan İttifak taraftarları 1901 yılında dağılmışlardır. Bunlar sosyalist partiyi kurarak geleneksel AFL politikasını bir federasyon içinde değiştirme yoluna gitmişlerdir. Dünya Endüstri İşçileri Teşkilatı ise, 1905 yılında bazı siyasi gruplardan ve sendikalardan ayrılmış kimseler tarafından kurulmuştur. Bu teşkilat, “ücret sisteminin” kaldırılması, tecrübesiz fabrika işçilerinin, mevsimlik ya da “tesadüfi” işçilerin büyük ölçüde teşkilatlanmasını istemiştir (Reedy, 1966: 23).

I. Dünya Savaşı sırasında, endüstriyel faaliyetin artması ve işçi bulunması konusunda sıkıntı çekilmesi sonucunda sendikalar süratle gelişmiş ve “Savaş İş Milli Dairesi” kurulmuştur. Bu örgüt, sendika idaresinde iş birliği yapılması amacıyla kurulmuştur. Ülke tarihinde ilk defa olmak üzere, seçilen temsilciler aracılığıyla işverenlerle kolektif pazarlığa cesaretlendirmek ve işçilerin sendikalar halinde teşkilatlanması hakkını korumak için Federal bir işçi örgütü kurulmuştur. Madencilikte, gemi inşaat endüstrisinde ve savaş esnasında Federal Hükümet tarafından işletilen demiryollarında, sendikaların üye sayısı artmıştır (Reedy, 1966: 24).

Aynı zamanda ambalaj, tekstil, erkek elbisesi, yiyecek, deriden ve madenden mamul madde sanayileri alanında da sendikaların kuvvetlendiği görülmüştür. İlk defa olarak, yarı tecrübeli ve tecrübesiz işçiler büyük gruplar halinde sendikacılık hareketine katılmışlardır. Federal Hükümetin yarattığı ortam içerisindeki teşkilatlanma faaliyeti

sonucunda, 1920 yılında sendika üyelerinin sayısı 5 milyonu aşmıştır. İşçiler özellikle I. Dünya Savaşı esnasında ve onu takip eden yıllarda, iktisadi açıdan da kazançlar elde etmişlerdir. İmalat endüstrisinde işçi saatte ortalama olarak 1890 yılında 15 cent alırken, bu miktar 1914 yılında yavaş yavaş 22 cente yükselmiştir. 1919 yılında 47 cente, 1923 yılında ise 52 cente çıkmıştır. Aynı zamanda haftalık iş saati de 1890 yılında 60'ın üstündeyken, 1914 yılında 49'a kadar düşmüştür. 1923 yılına gelindiğinde, bir işçi ortalama olarak haftada 46 saat çalışmıştır (Reedy, 1966: 25).

1860 ile 1910 yılları arasında ABD ordusu, Great Plains (Büyük Ovalar) üzerindeki Kızılderili köylerini temizlemiştir. Bu durum, demiryollarının daha içlere doğru ilerlemesi ve en iyi toprakların yerleşime ve tarıma açılması için gerekli koşulları sağlamıştır. İlk yağmadan sonra geriye kalanın üzerine yerleşmek için küçük çiftçiler bölgeye akın etmiştir. 1860 ile 1900 yılları arasında ABD'nin nüfusu 31 milyondan 75 milyona çıkmıştır. Missisipi'nin batısında 20 milyon kişi yaşarken, çiftçilerin sayısı da 2 milyondan 6 milyona yükselmiştir. Bununla birlikte Doğu'nun kalabalık kentlerinin gıda ihtiyacı artmıştır. İç pazar iki misline çıkmış ve üretilenlerin yüzde 82'si ABD içinde satılmıştır. O yıllarda tarımda makineleşme ilerlemiştir. 1900'larda Güney'de pamuk ve tütün, Ortabatı'da ise, buğday ve mısır yetiştirilmiştir. Çiftçiler makinelerin ve toprağın pahalı olması nedeniyle borçlanmak zorunda kalmıştır. Bankalara, demiryollarına, tüccarlara, depo sahiplerine borçlanmaya devam ederken çiftçiler, hasatların o yıl daha iyi olacağını hayal etmişlerdir. Ancak her borçlanmanın ardından, çiftçilerin ürünlerinin fiyatları biraz daha düşerken, demiryollarının taşıma ücretleri ve banka faizleri biraz daha yükselmiştir (Zinn, 2000: 385).

Birer tekel olan demiryollarının ve bankaların kendi fiyatlarını istedikleri gibi belirleme imkânı varken, çiftçilerin ürünün fiyatını belirleme gibi bir fırsatları yoktur. Borçlarını ödeyemeyen çiftçiler, evlerini ve topraklarını kaybederek “kiracı” haline gelmişlerdir. 1880 yılında bütün çiftliklerin yüzde 25'inde kiracılar çalışmıştır. Kiracı olacak kadar bile parası olmayanlar ise “çiftlik işçisi” haline gelmiştir. 1900 yılında ülkede 4,5 milyon çiftlik işçisi vardır. İç Savaş sonrası dönemde iki partinin kontrolü de kapitalistlerin elinde olmuştur. Bankarlara destek olup, çiftçilere engel olma konusunda hükümetler de kendi paylarına düşeni yerine getirmişlerdir.

Piyasadaki para miktarı, var olan altın kaynakları dikkate alınarak sabit tutulmuştur. Ancak nüfusun hızla artması ile dolaşımdaki para miktarı azalmıştır (Zinn, 2000: 386).

Çiftçilerin, borçlarını dolar şeklinde ödemek zorunda olmaları nedeniyle bankerler de dolar, borç verdikleri tarihe göre daha fazla değer kazandığı için daha büyük ve haksız kazançlar elde etmişlerdir. Aslında bu yolla bir çeşit, “faizin faizini” almışlardır. Bu duruma karşı Çiftçi hareketi, daha fazla paranın dolaşıma sokulması gerektiğini yani, hazinedeki altın miktarına bakılmaksızın kâğıt para basılmasını ya da gümüşün de para basılması için altın gibi karşılık olarak gösterilmesini talep etmiştir. “Çiftçiler İttifakı Hareketi” Texas’ta başlamıştır. Güney’de ürünlerin hacze koyulmasına yönelik olan sistem çok acımasız bir şekilde işlemiştir. Sistem içerisinde çiftçiler, ihtiyaçlarını tüccardan sağlamış ancak ödeyecek parası olmadığında da ürünü ipotek edilmiştir. Bu bakımdan da çiftçilerin ödediği faiz oranının yüzde 25’e kadar yükselebildiği ifade edilmiştir. Hasat zamanı geldiğinde ise, elde ettiği parayla borcunu kapatamayarak yeni ekim için daha büyük miktarlarda borçlanmışlardır. Bu şekilde ilerleyen “borç-ipotek-borç sarmalı”, çiftçinin toprağı elinden alınana kadar sürdürülmüş ve en sonunda çiftçi, eskiden kendi toprağı olan yerde kiracı konumuna gelmiştir. 1877 krizinin zirvesinde, Texas’ta bir çiftlikte toplanan bir grup beyaz çiftçi ilk “Çiftçi İttifakı”nı kurmuştur. Daha sonra bu örgütlenme diğer eyaletlere de yayılmış ve 1882 yılına gelindiğinde 12 kasabaya dağılan 120 alt ittifak oluşturulmuştur. 1886 yılından itibaren 2 bin kadar alt ittifak örgütlenmesinde yer alan çiftçi sayısı 100 bine ulaşmıştır. Pamuklarını bir araya getirerek hep birlikte bir kooperatif olarak satmaya başladıkları bu sisteme ise “toptan satış” adını vermişlerdir (Zinn, 2000: 387).

Bazı eyaletlerde çiftçilere yardımcı olacak bazı yasaların çıkmasını sağlayan gizli ve tutucu bir “Grange” (Çiftçi Kardeşliği) hareketi gelişmiş ve bu hareket, istikrardan yani düzenden yana olmuştur. Kriz dönemi olduğu için de Grange, çiftçilerin sorunlarını tam olarak karşılayamaması nedeniyle üye kaybetmiştir. Bunun yanı sıra İttifak, gelişen işçi hareketlerine de sempatiyle yaklaşmıştır. 1886 yılında Dallas yakınlarındaki Cleburne şehrinde bir araya gelen İttifak, endüstriyel sınıfların istismar edilmesini engelleyecek yasal düzenlemeleri kapsayan ve “Cleburne Talepleri” olarak bilinen Popülist hareketin ilk belgesini yayınlamıştır (Zinn, 2000:

388). İttifak büyümeyle devam etmiş ve 1887 yılının başlarında, 3 bin alt ittifak örgütünün toplam üye sayısı 200 bini bulmuştur. 1892 yılına gelindiğinde, çiftçi konuşmacılar 43 eyaleti dolaşarak yaklaşık 2 milyon çiftçi ailesine ulaşmışlardır. 19. yüzyılda Amerika’da bu örgütlenmeden daha yoğun kitlesel olan bir yurttaş örgütlenmesi olmamıştır. İttifak, önce Missisipi ve Louisiana ile Kuzey Carolina’ya, sonra da kuzeye yönelerek 35 kooperatif deposunun inşa edildiği Kansas ve Kuzey ile Güney Dakota eyaletlerine girerek örgütlenmesini hızla eyaletlere yaymıştır (Zinn, 2000: 389).

Çiftçiler İttifakı’nın ulusal düzeyde üye sayısı 400 bini bulduğunda, İttifakın kurulmasına ve hızla gelişmesine yol açan sorunlar daha da kötü bir hâl almıştır. 1870 yılında, mısırın 1,5 kilosu 45 cent iken 1889 yılında 10 cente kadar düşmüştür. Buğdayın biçildikten sonra kurumadan önce makineyle bağlanması ile nakliye ve depolama için oldukça yüksek ücretler ödemek zorunda olması nedeniyle çiftçiler kredi kullanmıştır. Güney’deki durum, diğer her bölgeden daha kötüleşmiş ve hatta çiftçilerin yüzde 90’ı krediyle yaşamaya başlamıştır. Texas İttifakı, bu durumla baş edebilmek için tüm eyaleti kapsayan bir kooperatif kurmuştur. Bütün çiftçilerin pamuğu bir defada bu kooperatif aracılığıyla satılacaktır. Ancak üyelerine kredi açabilmek için paraya ihtiyacı olan kooperatif, bankalara başvurmuştur. Bankalar da borç vermeyi reddedince üyeler arasında para toplanmasına karar verilmiş ama toplanması istenen 200 bin dolar elde edilememiştir. Böylece para reformunun ne kadar hızlı yapılması gerektiği ve hayati değer taşıdığı İttifak tarafından yeniden kavranmıştır (Zinn, 2000: 390). Yine de çiftçilerin kazandığı bir zafer olmuştur. Çiftçilerin pamuk doldurdukları çuval maddesinin denetimi bir tröstün elinde olduğundan pamuk çuvalları onlara mal olmuştur. Çiftçiler İttifakı, jüt çuvallarına boykot başlatmış ve çuvallarını pamuktan yapmaya başlayarak jüt çuvalı imalatçıları, metre başına 14 cent yerine 5 cent almaya ikna etmişlerdir (Zinn, 2005: 305).

Texas’taki önde gelen liderlerden olan Charles Macune, ekonomik konularda oldukça radikal (anti-tekel, anti-kapitalist), politikada tutucu (Demokratlardan bağımsız yeni bir partinin kurulmasına karşı), aynı zamanda da ırkçı özelliklere sahiptir. Macune, parasal reforma yönelik popülist platformun önem verdiği bir plan hazırlamıştır. Bu plana göre, çiftçiler ürünlerini hükümetin depolarına koyabilecek ve

karşılığında para gibi kullanabilecekleri “yeşil banknotlar” alacaklardır. Bu sayede de hükümet hazinedeki altın ya da gümüş karşılığında piyasaya para çıkarmış olacaktır. Macune’nun para reformunu zorlayan planının gerçekleşebilmesi, hükümete bağlı olduğu için ve hükümete sırayla gelip giden iki büyük partinin, bu durumun gerçekleşmesini istemeyecekleri bilindiğinden, kendi politik görüşünün de tersi olarak üçüncü bir partinin kurulması gündeme gelmiştir (Zinn, 2000: 391).

İttifakın örgütleri, tam anlamıyla gerçek iktidarı ele geçirmese de yeni fikirleri yayma mücadelesi içinde olmuştur. Bu nedenle artık yeni bir politik parti kurulmuş ve “Halkın Partisi (ya da Halkçı Parti) olarak 1890 yılında Kansas’ta bir kongre toplanmıştır. Bu kongrede, ülkenin sahibinin Wall Street olduğu ve hükümetin de halk için bir hükümet olmadığı belirtilerek, ulusal bankaların tasfiye edilmesi ve doğrudan hükümetten borç alınabilmesi talep edilmiştir. Halkın Partisi’nin St. Louis’te yapılan 1892 kongresinde politik bir platform kaleme alınmıştır (Zinn, 2000: 392). Toprakların kapitalist elinde toplanmasının yanı sıra hükümetlerin adaletsizliklerinin aynı bereketli kaynağından, “dilenciler (meteliksizler) ve milyonerler” şeklinde iki sınıfın türediğine vurgu yapılmıştır. “Renkli (Siyah) Çiftçiler Ulusal İttifakı” adındaki bir örgütlenme, Güney’de hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Üye sayısı 1 milyonu bulan bu İttifakta, örgütleyenler ve önderliğini üstlenenler, beyazlar olmuştur. Siyahlar, Cumhuriyetçi Parti’ye, Lincoln’un partisine ve sivil haklar yasalarına bağlanmıştır. Demokratların yer aldığı parti ise, köleliğin ve ırk ayrımcılığının partisidir (Zinn, 2000: 393).

Texas Halkın Partisi, 1891 yılında Dallas’ta kurulduğunda çeşitli ırklardan oluşturulmuştur ve oldukça radikaldir. Ancak siyahlar ile beyazlar arasında ateşli çatışmalar sürmüş ve Emegın Şövalyeleri’nde aktif rol alan siyah bir delege, eşitlik üzerine söylenenleri pek tatmin edici bulmamıştır (Zinn, 2000: 394). Siyahlar genellikle tarım emekçisi iken, beyazların çoğu çiftlik sahibi olmuştur. Renkli İttifak, 1891 yılında pamuk toplayıcılar için bir dolar yevmiye isteyerek greve gidince, beyaz İttifak’ın lideri olan Leonidas Polk, parayı verecek olan kendi üyeleri olacağı için bu durumdan rahatsız olduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Arkansas Halkın Partisi’nin platformu, “ırk ayrımı olmaksızın” tüm ezilenlerden yana olduğundan bahsetmiştir (Zinn, 2000: 395).

Gittikçe güçlenen ırkçılık, Demokrat Parti tarafından Popülist Parti'deki çiftçileri yanına kazanma amacıyla kullanılmıştır. İpotek sisteminin bir sonucu olarak çiftliklerini kaybeden kiracıların yerine siyahlar getirildiğinde ırkçı öfke dalgası artmıştır. 1890 yılında Missisipi'den başlayan güney eyaletleri yeni anayasal düzenlemeler yaparak, siyahların oy kullanma haklarını farklı yollarla ellerinden almıştır. Bu açıdan da gündelik hayatın her alanına ırkçılık, egemen hale getirilmiştir. Siyahların oy kullanma haklarını engelleyen yasal düzenlemeler genellikle yoksul beyazları da kapsamıştır. Georgia'nın popülist lideri Tom Watson, ırklar arasında birlik olunması gerektiği çağrısında bulunarak, ırklar arasındaki çatışmadan mali despotizmin yarar sağladığını ve ırk anlaşmazlığının her iki kesimi de sefaletle sürüklediğini vurgulamıştır. Siyah araştırmacı Robert Allen'e göre ise Watson'ın asıl hedefi, beyaz adamın partisine siyahların desteğini sağlamaktır (Zinn, 2000: 396).

Bu dönem de sınıf mücadeleleri ile ırk çatışmaları iç içe geçmiştir (Zinn, 2000: 397). Ortabatı bölgesinde çıkan popülist gazeteler üzerine bir inceleme yapan Norman Pollack'ın belirttiği gibi popülizm (halk çıkarıcılığı), kendisini bir sınıf hareketi olarak görerek, çiftçilerin ve işçilerin toplum içinde aynı maddi koşulları paylaştığını savunmuştur. Halkçılığın işçileri, ahlaki ve fiziki anlamda hayvanlaştırılmasına yönelik eğilimleri ile kapitalist düzende, kendi benliğine yabancılaşan işçiler örtüşmektedir. Hatta Pollack, Popülizm ile Marksizm arasında ortak ya da benzer nitelikte görüşler olduğunu iddia etmiştir (Zinn, 2000: 398). Siyahların ve beyazların, kentteki işçilerin ve kırsaldaki çiftçilerin birliğini engelleyen en önemli hatalardan birisi, seçim politikalarının etkisinde kalmalarıdır. Popülist hareketin ortadan kalkmasına da bu durum neden olmuştur. 1896 seçimlerinde Demokrat Parti'nin başkan adayı William Jennings Bryan'ı³⁸ destekleyen hareket, Demokratlar kazanırsa içlerinde eriyebilecek ve eğer kaybederse dağılacaktır. Seçim politikaları, hareketin

³⁸ Demokrat Parti Başkan adayı olarak 1896, 1900 ve 1908 yıllarında üç kez seçime katılan William Jennings Bryan, üçünü de kaybetmiştir. İlk adaylığı sırasında, 1896 yılında Bryan, Demokratları kâğıt paranın altınla karşılanmasına gerek olmadığını ikna etmiştir. Bryan, Birleşik Devletler'de, dolaşımdaki kâğıt para karşılığı olarak belli bir altın stokunun tutulması gerekmediğine inanmıştır. Bu düşüncenin arkasında, doların gümüş karşılığı olarak dolaşımda tutulması sağlanırsa çiftçilerin ürettiklerine karşılık aldıkları fiyatın enflasyon yaratarak onların borç yüklerini azaltacağı inancı bulunmaktadır. Bu hareket ABD tarihinde "Serbest Gümüş Hareketi" olarak bilinmektedir. Fakat Bryan'ın bu fikri halktan fazla bir destek görmemiştir (Zinn, 2005: 313).

liderliğini değiştirmiş ve kırsal kesimin radikal unsurları giderek yerlerine, “profesyonel politikacılar” gelmiştir (Zinn, 2000: 399).

Büyük şirketlerin ve basının desteğini alan Cumhuriyetçi William McKinley karşısında Demokrat aday olan Bryan, popülistlerin desteğine rağmen yenilgiye uğramıştır. 1896 Başkanlık seçimleri, yıllar süren protestolar ve ayaklanmalardan sonra, sistemin yeniden eski dinamizmine getirilmesi ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Güney’de siyahlar, kontrol altında tutulmaya devam edilmiştir (Zinn, 2000: 400). Birikmiş sınıfsal çatışmanın ve öfkenin engellenmesi için kullanılan “vatanseverliğin” en üst eylemi, savaş olarak görölmüştür. Buna bağlı olarak, McKinley’in başkan seçilmesinden iki yıl sonra ABD, İspanya’ya savaş açmıştır (Zinn, 2000: 401). Küba’da, İspanyol sömürgeciliğine karşı, Amerikalı plantasyon sahipleri tarafından desteklenen isyan, Amerika’da da kamuoyu yaratacak kadar büyük bir yankı yapmıştır. Bu popüler destekten de faydalanan emperyalizm yanlıları, özellikle medya tekellerinin kışkırtmasıyla (örneğin, medya baronu Randolph Hearst’in savaş yanlısı söylemleri) güçlenerek savaş emellerine ulaşmıştır. İspanya’nın geri çekilme adımlarına rağmen Kongre’den savaş kararı çıkmış ve ABD, zaten çöküş dönemini yaşayan İspanya’yı yenilgiye uğratmıştır. Küba ve Puerto Rico’ya askeri kuvvetler gönderilirken, bu sırada Filipin adalarındaki Manila limanında, İspanyol donanmasıyla savaş başlamış ancak ABD, bu donanmayı yenilgiye uğratarak büyük zafer elde etmiştir (Gerger, 2006: 109).

1899 yılında imzalanan barış antlaşması ile İspanya, Küba, Puerto Rico, Guam ve Filipin adalarını ABD’ye bırakmıştır. İspanya ile savaş devam derken, ABD Hawaiian adalarını ele geçirmiştir. Beş seneden beri bu hükümet Amerikalıların elinde tutulan Hawaiian adalarındaki “Pearl Harbour” limanı Amerikan donanmasının Pasifiklerdeki en büyük üssü haline getirilmiştir. Filipin, Guam ve Hawaiian adalarının ilhakı ABD’nin Pasifikteki ilgisinin gelişmesine neden olmuştur. Pasifikteki ilk Amerikan ilgisi 1872 yılında, kömür depo etmek üzere Samoa adalarında bir üs elde edildiği sırada başlamıştır. 1889 yılında Samoa adası nedeniyle İngiltere ve Almanya ile anlaşmazlık yaşama ihtimali meydana gelmiş ancak on sene sonra İngiltere adayı terk edince Amerika ile Almanya Samoa’yı paylaşmışlardır (Wight, 1953: 75-76).

1.23. Yahudi Irkçısı Olan Dünya'nın Gizli Finansörleri: Rothschild'lar

Rothschild'ler 18.yüzyılın sonlarından başlayarak Avrupa'nın çeşitli merkezlerine bankalar kuran Yahudi kökenli Alman bir ailedir. Finans İmparatorluğu'nun kurucusu, Mayer Amschel Rothschild (1743-1812), para tacirliği, tefecilik yapmış ve bu konudaki ünü çabuk yayılınca Hesse-Kassel Prensi IX. William'ın özel bankeri olarak çalışmaya başlamıştır. Amschel, ömrünün sonuna geldiğinde hanedanın yöneticilik hakkı Mayer Amschel Jr.'da olsa da kardeşi Nathan'ın yeteneklerini göz önünde tutarak haklarını ona devretmiştir. Nathan Londra'da N. M. Rothschild & Sons isimli özel bir yatırım bankası kurmuştur. Waterloo Savaşı'na gözlemci olarak katılan Nathan, savaşın bitimine doğru Manş Denizi'ni aşmış ve Londra'da İngiltere'nin savaşı kaybettiği söylentisini yaymıştır. Elindeki hisselerini hızlı bir şekilde elden çıkarmaya başlamış ve bu durum kitlesel bir paniğe neden olmuştur. Bunun üzerine herkes elindeki hisseleri taban fiyatından satmaya başlamış ve Nathan gizli aracıları sayesinde bu hisseleri toplamıştır. Ancak birkaç gün sonra İngiltere'nin savaşı kazandığı haberi ülkeye ulaşınca hareketlenen Borsa'da kâğıtlarının yükselen değerleri sayesinde büyük servet elde etmiştir. Serveti 5 yılda 2 bin 500 kart arttırmış ve bankalarının serveti ise, 3 milyon dolardan 7,5 milyar dolara çıkmıştır. Kendisine her ülke ve her devleti kapsayan dev bir casus ağı kurmuştur. Öldüğünde bankadaki yerine büyük oğlu Lionel Rothschild geçmiştir. Lionel, henüz 1800'lern ortalarında Avrupa devletlerine ABD'ye ve daha birçok ülkeye on milyonlarca dolar miktarında kredi vermiş, savaş masraflarını ve borçlarını karşılamıştır. İngiltere'ye verdiği 40 milyon dolarlık kredinin karşısında, Yahudilerin bu ülkedeki devlet dairelerinde çalışmalarına resmen izin verilmesini sağlamıştır (Armstrong, 2011, 29).

Yahudi milliyetçiliği ve ırkçılığı üzerinden, Talmud'da bulunan ve Yahudileri tüm öteki toplumlardan üstün kılan, "goyim" biçiminde nitelendirilen Hristiyanlara duydukları nefretin etkisi ile Yahudi olmayan her birey ve toplumun malının kendilerine uygun olduğu düşüncesi, Rothschild (Almanca, "Kırmızı Kalkan") ailesinin nesiller boyunca süregelen saldırgan iktisadi davranış biçimini şekillendiren unsur olmuştur. Rothschild'leri ortaya çıkaran, Napolyon'un savaşları olmuştur. Rothschild ailesi Bank of England, Bank of France, The New York Federal Reserve Bank, The Washington Federal Reserve Board gibi bankaları elinde bulundurmaktadır. Birkaç büyük Yahudi ailesi ile birlikte, başta Hristiyanlar olmak

üzere Yahudi olmayan tüm toplulukların mallarına sahip olma gayesini nesilden nesile taşıyan “Yahudi Protokolleri” ya da “Siyan Protokolleri” adı verilen kurallar dizisini (1905 yılında yayınlanmış) benimsemişlerdir (Armstrong, 2011: 30).

Resmî belgelere göre, bu aile Amerikan İç Savaşı’nı da finanse etmiştir. Amerika tarihinde Avrupa bağlantıları nedeniyle bazı Yahudi finansörler büyük rol oynamıştır. Haym Solomon Amerikan Bağımsızlık Mücadelesini finanse etmiştir. İç Savaş’ta ise, Seligman Brothers ve Speyer & Co. Kuzey’i desteklerken, Erlanger Güney’i finanse etmiştir. Daha sonraları Kuhn, Loeb & Co. Amerikan Demiryolları finansmanını sağlamıştır. Amerikalılar tarafından özgürlük kahramanı olarak bilinen Haym Solomon, aslında Rothschild ailesinin acentesidir. Rothschild ailesi hem Amerikan Bağımsızlık Mücadelesi hem de İç Savaş’ın gizli finansörüdür. Bu aile, savaşlarda herhangi bir taraf tutmaz çünkü sadece paranın peşinde olmuşlardır. Dünya üzerindeki devletlerin yıkılıp Yahudi İmparatorluğu kurulmasını hayal eden bu aile, önce savaş çıkarmış daha sonra da düşman devletleri finanse etmiştir. Amerikan mal varlığının yarısı da Yahudilere aittir. Sigorta şirketleri ve demiryollarının neredeyse tamamı Yahudilere aittir. Demir Çelik endüstrisi ve silah sanayisinin yüzde 70’i, medya kuruluşları, haber ve reklam ajansları, radyolar ve sinema endüstrisinin yüzde 80’i Yahudilere aittir. Yani Amerika’daki tüm tekeller, Yahudilerindir. Rothschild’lar, finans merkezi olan “City of London” üzerinden İngiltere’nin kanunlarından muaf tutularak oluşturdukları banka ağı aracılığıyla, Amerika’nın ekonomik bağımlılığını sağlamışlardır. 640 milyon dolar tutarındaki toplam varlıklarının yarısı nakit diğer yarısı da ise vergiden muaf devlet tahvillerinden oluşan J. P. Morgan & Company, yatırım bankası, her zaman Morgan ailesi tarafından kontrol edilen Yahudi kökenli olmayan bir kurum olarak bilinmektedir (Armstrong, 2011: 31).

Geçici Milli İktisat Komitesi’nin araştırmasına göre bu firmanın sadece yüzde 9,1’i J. P. Morgan’a aittir. H. B. Davison yüzde 1,2; George Whitney yüzde 1,9; Charles W. Steele Estate ve Thomas W. Lamont diğer ortaklar ise yüzde 1-6,1 arası hisseye sahiptirler. Bu istisnai ortaklar firmanın yüzde 36,6 ve yüzde 34,2’sine sahip görünmektedir. J. P. Morgan zenginliği bilinen bir kişidir; Thomas W. Lamont hiçbir zaman zengin sayılmamış ve Charles W. Steele’i tanıyan da yoktur. Fakat bu adamlar firmadaki hisseleri düşünüldüğünde J. P. Morgan’da en az üç kat daha

zengindirler. Lamont ve Steele'in firmadaki hisselerin gerçek sahibi olmadıkları kesin bir durumdur. Tahminen bu kişiler Rothschild sermayesinin paravanı görevini yerine getirmektedir. Yani J. P. Morgan & Company bir Rothschild firmasıdır. Belki de Morgan & Company ile Kuhn, Loeb & Company isimli firmaların hiçbir zaman birbirlerine rakip olamayışları hatta sürekli birbirlerini desteklemeleri bu nedenledir. Geçici Milli İktisat Komitesi'nin Kuhn, Loeb & Company isimli firmayı soruşturmaya dâhil etmemeleri de enteresan bir konudur. Hatta daha önce bu firma Senato Araştırma Komitesi tarafından da incelenmemiştir. Kuhn, Loeb & Co. firmasının her şeyiyle Rothschild ailesine ait olduğu bilinmektedir (Armstrong, 2011: 32).

1865 yılında Güney'in savaşı kaybetmesi ve Lincoln'ün devler hisse satarak borçlanmamayı başarması sonucu Rothschild'lar, kendilerinin doğrudan ABD'ye müdahalelerinin ters tepki yarattığını görerek, araçlar kullanmaya karar vermişlerdir. Önce Alman Warburg kardeşlerle ittifak kurarak, ABD Bankacılık sistemine girmeyi planlamışlardır. Warburg kardeşler, Max, Felix ve Paul, Grand Orient'e bağlı birer Masondurlar. Felix'in kayınpederi Jacob Schiff, Amerikan Bankerleri Kuhn ve Loeb şirketiyle ittifak kurarak, Rothschild'lerin ABD'deki temsilcileri olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Rothschild'ler, Jacob Schiff'i finanse ederek, onun üzerinden ülkede yeni döşenmekte olan demiryolları ağına yatırım yapmıştır. Schiff, Edward Henry Harriman ile ortaklık kurarak ülkenin demiryolu ağının tek sahibi olmak üzere harekete geçmiştir. Schiff, demiryolu imparatorluğunun yanı sıra, John D. Rockefeller'ın petrol şirketi Standard Oil'e ve Andrew Carnegie'nin çelik endüstrisine de yatırım yapmış ve onları da yanına çekmiştir. Rothschild'ler ve Nobel, Rus petrolüne sahip olmayı başarmışlardır. Otomobillerin yayılması, askeri araçların ve trenlerin kömür yerine benzin kullanmaya başlaması, savaşlar esnasında petrol ihtiyacının artması, üç ailenin servetlerini kısa zamanda arttırmıştır. Schiff'in yanı sıra, Rothschild'ler adına ABD'de faaliyet gösteren bir diğer kişi, John Pierpont Morgan olmuştur. Morgan, Anthony J. Drexel ile ortak olarak Philadelphia'nın en güçlü bankasını kurmuştur. Morgan ve Drexel, 1869 yılında Rothschild'lar ile birlikte sigortacılık işine de girerek, ülkenin en güçlü sigorta şirketinde ortak olmuşlardır. Ayrıca Rothschild'lerin İngiltere kolu, J. P. Morgan ve John D. Rockefeller'i, ABD bankalarının ele geçirilmesi ile görevlendirmiştir. 1913 yılında

Federal Rezerv Yasası ıkarıldığında, Morgan ve Warburglar, ABD finans piyasasının tamamına hâkim konumuna ulaşmışlardır. Tüm dünya petrolü Nobel, Rothschild ve Rockefeller arasında paylaşılmıştır (Gener, 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN KURUMLARI

Taylorizm ve Fordizm, bir yandan ABD’deki kapitalizmin kurumsal değişimine etki eden başlıca yaklaşımlar olması nedeni ile diğer yandan özel mülkiyet ve aylak sınıf gibi kapitalizmin esaslı kurumlarının gelişimini de önemli boyutta etkilediği için ikinci bölümün başında bu akımlara yer verilmek istenmiştir. Veblen’in kapitalizmin iki temel kurumu olduğunu düşündüğü özel mülkiyet ve aylak sınıf kurumları, bu bölümün temel konuları olmaktadır. Ayrıca bölümün sonunda Max Weber başta olmak üzere bazı düşünürlerin ele aldığı din ve kapitalizm ilişkisi, Veblen’in dine bakışı ve din kurumu ile ilişkisi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

2.1. Bilimsel Yönetimin Birikimsel Etkisi

Fordist üretim tarzının ortaya çıkması, emek verimliliğinde ve üretimde doğru orantılı olan bir artışın temel alındığı üretim biçimine ihtiyaç olmasından kaynaklanmaktadır. Uygarlıkların ve kapitalizmin her aşamasında, yönetim ile insan arasındaki ilişkiyel bağın gelişip farklılıklar göstermesi nedeniyle, çeşitli düşünce ve anlayışlar ortaya çıkmakta ve bir süre sonra yok olabilmektedir. Sanayi toplumunun ana dinamiklerinden olan “Bilimsel İş Yönetim Modeli” ve verimliliğin ençoklaştırılması çabası, üretimdeki artışın, gündelik hayatı ve refah düzeyini ters orantılı bir şekilde etkileyerek sınıfsal bir olgu yaratması ile en sonunda hiyerarşik sistem içerisinde kaybolan ve emeğini satmaktan başka bir çaresi kalmayacak olan bir işçi sınıfını meydana getirmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ABD’de ortaya çıkan üretimdeki yönetsel yenilik akımları Taylorizm ve Fordizm, eş zamanlı görülen ve sıklıkla birbiri yerine ikame edilebilen bir yönetim yaklaşımı şeklinde ön plana çıkmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel farkı; Taylorizm’in “verimlilik arayışının” düşünme biçiminde bir yönetsel ilkeler bütünü olması ve Fordizm’in ise bu yönetsel ilkelerin üretim biçiminin sistemsel yapısının içerisindeki adaptasyonunun sağlanarak işlevsel hale getirilme çabası biçiminde belirtmek gerekmektedir.

Taylor’un ana düşünce ilkesi, üretim sürecinin kontrolünün tamamıyla yöneten sınıfın elinde tutulmasının üzerine kurulmaktadır. Otomobil üreticisi olan Henry

Ford, montaj hattı fabrikasının yönetimi ve çalışma ilkelerini, Amerikalı mühendis ve iktisatçı olan Frederick Winslow Taylor'un "Bilimsel Yönetim İlkeleri" ile geliştirmiş ve bu sayede varlığını sürdürmüştür. Bu iki yaklaşımın birbiri yerine ikame edilebilir olmasının nedeni de bu kullanım şekline dayanmaktadır. Aslında Taylorist yönetim anlayışı, Fordist üretim bandı deneyimini de kapsamına almaktadır (Dikmen, 2017: 81).

Dünya kapitalizminin yapısının dönüşüm ve birikim odaklı bir yapıya sahip olması nedeniyle Taylorist yönetim biçiminin üretim hattında meydana getirdiği etki sayesinde, Fordist- montaj hattı olan fabrikalı üretim biçiminin en ileri düzeye ulaştığı görülebilmektedir. Bu yönüyle dönüşüm ve birikim kapitalizmin doğasında devrimsel bir niteliğe de sahip olabilmektedir. Taylor'un yönetsel anlayışında endüstriyel verimlilik arayışının temel olarak ele alınmasında, sistemli ve dinamik bir boyutta gerçekleştirilen deneysel ve ölçüm odaklı yöntem bulunmaktadır. Taylor'un kendi oluşturduğu iş yönetim modeline "bilimsel" demesinin nedeni, bu deneysel yöntem olmaktadır (Dikmen, 2017: 87).

Bilimsel Yönetim Modeli, "Klasik/Fizyolojik Örgüt Kuramı"³⁹ olarak da ifade edilmektedir. Bu anlayış üretim tarzında, yapılan bir işi en hızlı, en kolay ve en doğru şekilde yapılmasının tek yolunu keşfetme çabasında olması nedeniyle büyük bir değişiklik yaratmıştır. Taylor, bir kronometre yardımıyla sistematik olarak işleri ve işçileri inceleyerek, işi ne şekilde, hangi ortamda ve hangi araçlar yardımıyla ne tür bir hareketle ya da hareketlerin tekrarı ile yapılacağını tespit etmeye girişmiştir. Taylor'un teknik veriler kullanması ve mühendislik deneyimlerinden faydalanmasının etkisiyle işi zamansal sınıflara ayırma yolu, işçilerin hangi aşamada daha fazla zaman kaybettiğini bulma gayretini ve aynı zamanda hareket ve hız merkezli olarak işin yapılmasına dair yöntem belirleme çalışması, yöntemin asıl tekniğinin "bilimsel ve evrensel" şekilde nitelendirilmesine neden olmuştur (Dikmen, 2017: 87).

³⁹ Fizyolojik değişken nitelemesi ile Taylor'un anlayışına bu adlandırma March ve Simon tarafından yapılmıştır. (March ve Simon, 1975: 14) Bu adlandırmanın vurgusu, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisinde yayınlanan, Öğr. Gör. Dr. Bayram Çoşkun ve Yrd. Doç. Dr. Tuncer Asunakutlu tarafından yazılan "Frederick Winslow Taylor ve Fizyolojik Örgüt Kuramı" adlı makalede yer almaktadır.

Taylor, işlerin yapılış biçimlerinin tek bir yönteminin olduğunu vurgulayarak; işin standardizasyonu, işin basitleştirilmesi ve iş pratiğinin her sınıf (özellikle işçi sınıfı) için net bir şekilde açık ve anlaşılır düzeyde tanımlanması etkinlikleri çerçevesinde işin yeniden örgütlenmesini biçimlendirmektedir. Bu iş yönetim modeli, 19. yüzyılda çok önemli bir girişim deneyimi olarak görülebilecek devrimsel bir ıslahatın ifadesidir.

19.yüzyılda Taylor, yönetim yaklaşımı amaçlarını vurguladığı ve sınıflar arası anlaşmazlıkların giderilmesi için yapılması gerekenleri örnekler ile derinleştirdiği “Yeni Sanayi Çağının Kutsal Kitabı”⁴⁰ olarak da ifade edilen bir monografi türündeki “The Principle Of Scientific Management (Bilimsel Yönetim İlkesi)” adlı kitabının giriş bölümünde sınai örgütlerde öncelik verilen noktayı şu şekilde açıklamıştır (Taylor, 1911: 7):

“Geçmişte insan önce gelirdi; gelecekte ya da şu günlerde sistem öncelikli olmalıdır. Bununla birlikte, bu hiçbir anlamıyla, büyük, donanımlı insanlara ihtiyacın olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, herhangi iyi bir sistemin ilk hedefi birinci sınıf insanın geliştirilmesidir ve sistematik yönetim altında en iyi insan, her zamankinden daha kesin ve daha hızlı bir şekilde zirveye çıkacaktır.”

Taylor bu monografinin “Bilimsel Yönetimin Temelleri” adlı ilk bölümünde, yönetimin temel meselelerinden biri olarak azami refah algısına işaret etmektedir. Ancak bu azami refah, sadece yöneten kesimin değil, aynı zamanda yönetilen kesimin refahını da kapsamaktadır. Ancak yönetilen için azami refah, sadece aynı seviyedeki çalışanlardan daha yüksek ücret alması anlamında değil, asıl olarak azami/maksimum verimlilik seviyesine yükselmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Taylor’un milliyetçi bir yaklaşımından dolayı maksimum verimlilik, Amerikalılar için maksimum yaşam standardı olarak nitelendirilmektedir (Taylor, 1997: 17).

Taylor yönetim ilkelerini açıklarken, işçi ve işverenler arasında çıkar uyumu olduğundan bahsetmiştir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında net bir şekilde, işçi ile işveren arasında bir çıkar çatışmasının olduğu görülmektedir. Ancak o çağda Amerika’daki sanayi toplumunun böyle bir yapısı ve düşüncesi mevcut değildi. Bilimsel yönetim anlayışı, sadece üretim ve verimlilik artışı ile refah algısının

⁴⁰ Tanım niteliğindeki ifade, Francis Fukuyama tarafından kullanılmıştır (Fukuyama, 2000).

artmasından değil, bu çıkar farklılığından kaynaklı anlaşmazlıkları da ortadan kaldırma ve çözümleme amacını taşımaktadır (Taylor, 1911: 9-10).

Amerika ve İngiltere'deki verimsiz çalışmayı meydana getiren çalışmaktan kaytarmanın⁴¹ verdiği büyük kayıpların telafisi, düşen refahın toparlanması, ıstırapın hafifletilmesi ve yoksulluk artışının azaltılması ihtiyacının çözümü için gerekli olan bazı öneriler bulunmaktadır. Bunlar; yönetilen ve yöneten arasındaki ilişkileri düzenlemek, her işçinin, en iyi avantajda ve en iyi hızıyla yönetimle, içten, kişisel, sıkı bir iş birliği yaparak yönetimden gelen destekle (işçinin alması gereken) işi gerçekleştirebilmelerini sağlamaktır. Bunun neticesinde, ortalama her makine ve işçinin üretimini ikiye katlayacağını gösterilmesi hedeflenmektedir. Uzmanlaşmayı ortaya çıkaracak olan "Görev Yönetiminin" esasını bu tutum oluşturmaktadır. Çünkü bu noktadan itibaren yapılan işte "belirlilik ilkesi" devreye girmiş olmaktadır (Taylor, 1911: 14). Veblen'e göre, finansal manipülasyonlara başvuran yıkıcı bir yapıya sahip olan iş adamları, parasal kazancın iş hayatının temel güdüsünü oluşturmalarının etkisiyle, "kapitalist sabotaj" adı verilen üretkenlik artışının sınırlandırılması ya da azaltılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Sabotaj, talan, rekabetçi ortam, açgözlülük ve istismarcı faaliyetler; "ustalık, ebeveynlik ve aylak merak" şeklinde ifade edilen insan davranışlarının üç eğilimini baltalayıcı nitelik taşımaktadır. Veblen, sadece iş adamlarının ya da işverenlerin üretime yönelik sabotaj faaliyeti uygulamadığı, işçilerinde grev, işten kaytarma gibi sabotaj niteliğindeki faaliyetlerde bulunduğunu belirtmektedir. Yani üretim sistemini yavaşlatmaya yönelik gerçekleştirilen sabotaj faaliyetleri hem işçiler hem de işverenler tarafından "karşılıklı sabotaj" şeklinde yapılabilmektedir. Sınai üretim sisteminde yöneticilik yapan iş adamlarının, ticaretin kapasitesine bakarak üretimi sınırlandırıp istihdamı kısıtlama hususunda gerekli yetkiye sahip olmaları, sağlıklı ve yerleşik bir iş etkinliği olmaktadır. Kendilerine özel bir değer yaratma peşinde olan işçiler, gizli bir anlaşma ile gerçekleştirilen işsizliğin, ticari girişimdeki düzenli gelirlerin önüne engel çıkartarak ve ticari girişim topluluğunda cesaret kırıcı bir etkiye neden olarak, kazançların sağlandığı sınai süreçlerde dağılmalar, kaytarmalar ve gecikmelerin ana aktörü olcaktadırlar (Veblen, 1964: 407).

⁴¹ Bilinçli olarak işin yavaş yapılması durumu; Amerika'da "kaytarma" (soldiering), İngiltere'de "iş asma" ve İskoçya'da "kasten yavaş çalışma" olarak nitelendirilmektedir (Taylor, 1997: 20).

Taylor, işçilerin verimsiz çalışmalarının altında vurgulanması gereken üç nedenin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, işçilerin çok çalışması ile makine kullanımının artacak olması ve işten çıkarılmaların olacağı düşüncelerinin işçiler arasında hâkim olmasıdır. Bu, maliyetlerin düşürülmesi ile orantılı olarak talebin artmasının işçi alımını arttıracığına dair paradigmasıyla Taylor tarafından çürütülmüştür. İkincisi, kaytarma ve işi yavaşlatma olmakta ve kaytarmaya ayrı bir vurgu yapılmaktadır. Taylor kaytarma ile ilgili, iş seçme güdüsü temelli ve tehlikesiz olan “doğal kaytarma” ve işçilerin artık çıkarlarını nasıl koruyacaklarını bilmelerinden kaynaklanan ve daha tehlikeli olarak verimsiz çalışmayı besleyen bir “sistemik kaytarma” şeklinde iki sınıflandırmada bulunmaktadır. Sistemik kaytarma kurnazlığı genellikle, işçilerin parça başı iş metotlarının uygulanması nedeniyle ücret kesilmelerine karşı kesin bir kararlılık içerisinde tepki vermeleri neticesinde geliştirilmektedir (Taylor, 1911: ss.20-24). Üçüncüsü de yönetimde sorumlulukların sadece çalışan kesime yüklenmiş olmasıdır. Kaytarma tutumuna neden olan en önemli faktör, işçilerin çabalarının verimsiz olduğu gelişigüzel metotların kullanılmasıdır. Taylor bu metotları, “gayret ve mükâfat” yaklaşımı ile adlandırmış ve bu ödül-ceza usulünün tek düze yapısının bilimsel yönetim ilkeleri ile göreceli ancak eşit bir şekilde üretim sistemine dağıtılması neticesinde etkinlik sağlanacağını ifade etmiştir (Taylor, 1911: 16-17). Aynı zamanda Taylor (1911) kaytarma faaliyetleri ile ilgili olarak şu vurguda bulunmuştur:

“1903 Haziranı’nda Amerika Makine Mühendisleri Birliği’nde sunduğum “İşyeri Yönetimi” adlı bildiride belirttiğim kaytarmanın nedenlerini aynı şekilde buraya da koyuyorum: “Aylaklık ve kaytarma, iki nedenden dolayı meydana gelmiştir. Birincisi, insanların kolayca kaçma yönündeki eğilimleri ve doğal içgüdülerinden kaynaklanan bir doğal tembelliktir. İkincisi ise, insanların diğer insanlarla etkileşimlerinden kaynaklanan, daha tehlikeli, karmaşık ve sistemik bir ikincil düşünmenin eseri olan sistemik kaytarmadır.” (s.18-19)

Özellikle sistemik kaytarma temel olarak hem işçiler hem de işverenler açısından sistemdeki en küçük ayrıntının elverişsiz ve gelişigüzel bir şekilde değil de sistemdeki “enleri” bulmaya çalışan bilimsel metotlar yardımıyla yeniden biçimlendirip planlanmasını gerekli kılmaktadır. Kaytarmanın nedenlerinin engellenmesi, üretim maliyetlerinin düşmesini sağlayarak iç ve dış pazarların gelişmesine katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda, firmaların rekabet gücünde bir artış görülecek, eksik istihdam, yoksulluk ve sıkıcı çalışma saatleri gibi temel meselelerden en az birinin çözümü sağlanacaktır. Özellikle yüksek ücretler alınarak

iş ile sosyal çevrenin daha iyi yapılanması için, çalışma saatleri hafifletilecek ve bunun sonucunda iyileştirici tedbirlerden daha büyük bir etki yaratılabilecektir (Taylor, 1911: 21). “İnisiyatif ve teşvik edici yöntemden” “Bilimsel Yönetime” geçişte meydana gelen değişim ve dönüşümün en büyük sorunu, zihinsel tutumda ve yönetimde yer alan işçilerin yanı sıra yönetime katılanların bütün alışkanlıklarında tam bir devrimsel tavrın ortaya çıkışıdır. Bu devrim zemininin oluşması da uzun bir dönemi gerekli kılmaktadır (Taylor, 1911: 131).

Bilimsel yönetim anlayışı özünde, dört büyük ilkenin birleşimiyle sonuçlanan belli bir felsefeden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; gerçek bir bilimin geliştirilmesi, işçinin bilimsel seçimleri, onların bilimsel eğitimi ve gelişimi ve son olarak da yönetim ve işçiler arasındaki samimi ve eşit bir görev dağılımıdır. Önceden bu ilişkideki sorumluluklar çoğunlukla işçilere bırakılmıştır. Ancak, zaman çalışması, fonksiyonel kalfalık gibi bu mekanizmanın unsurları, gerçek yönetim felsefesi ile kullanılmazsa sonuçlar birçok durumda feci olmaktadır. Bilimsel yönetim ilkelerine tam anlamıyla ilgi duyan işçiler, eski tipten yeni bir tipe doğru çok hızlı bir şekilde değişim isteğinde olsalar bile, bu değişikliği yapmakta yılların deneyimine sahip olanların uyarılarını dikkate almadıklarından dolayı, sık sık ciddi sıkıntılarla hatta bazen de grevlerle karşılaşmışlardır. Bunu da toplu başarısızlıklar yani toplumsal ayaklanmalar, ekonomik krizler takip etmiştir (Taylor, 1911: 130).

Önceki kuramlarda Taylor, insan hareketlerinin, verimsiz ve yanlış yöntemlerle gerçekleştirilmesi nedeniyle hiçbir öneminin olmadığını ve sadece geçici bir iz bıraktığını ifade etmektedir. Aslında buzdağının görünen yüzünde belirli düzeyde maddi kaynakların israf edilmesi yer almaktadır. Bu nedenle insan gücünün verimsiz kullanımı bakış açısı bu dağın arkasında geçici bir körlük biçiminde gizlenmektedir. Asıl dikkat edilmesi gereken bu insan hareketlerinin, yanlış yöntemlerin yaratmış olduğu büyük kaybının net bir şekilde anlaşılması ve gerekli yöntem şekillerinin kullanılması, uygulanması olmalıdır. İnsan gücüne yönelik israfın, kaybın fark edilmesi o kadar kolay olmamaktadır. Durumun fark edilmesi bu kadar güç olduğu için de engellenebilmesi bir o kadar sıkıntı verici olmaktadır. Taylor’un çalışma odağı, bu israfı en aza indirmek adına zaman ve hareket endeksli bir inceleme yapmak yani çalışanların her hareketini kronometre yardımı ile ölçerek verimsizliğe yol açan hareketleri tespit etmek ve hareketleri en basit, süssüz ve hızlı hale getirerek

zaman kaybının ortadan kalkması biçimindeki bir yöntemin inşası üzerinedir (Dikmen, 2017: 89).

19. yüzyılda firmaların en çok yoğunlaştıkları konu,” verimlilik artışı” olmuştur. Bu yüzyılda fabrikalaşmaya ve makineye dayalı üretim tarzlarında ciddi gelişmeler yaşanmıştır (Dikmen, 2017: 89). Modern yönetim anlayışının ortaya çıkması da bu fabrikalı üretim ile mümkün olmuştur. Ahmet Alpay Dikmen (2017) modern yönetimi, “Hiyerarşinin ve uzmanlaşmanın en üst seviyelere ulaştığı, otoritenin ise olabildiğince parçalanarak anonimleştiği bir iş yapma tarzı” (s.33) şeklinde nitelendirmektedir. Aslında bu niteleme, 1908 yılında Ford’un kurduğu fabrika ile zirveye ulaşan bir yönetim tarzına ve hatta 1913 yılındaki ilk montaj hattının icadı olan Ford’un fabrikalarında uygulanmasının ve daha da geliştirilmesinin üretim tarzında da köklü bir etkiye neden olduğuna işaret etmektedir. Alet ile yapılan üretim şeklinin terk edilmesi ve makineli üretim anlamına gelen fabrikanın değer kazanması ile üretimi bu makinelerin hızına ve sürecine bağlayan bir örgütlenme tekniğinin kullanılması, modern yönetimin özünü oluşturmaktadır (Dikmen, 2017: 35).

Modern olanın temel endişesi “Rasyonalite”, “Öznel olana uzak bir otoritenin varlığını” gerekli kılmakta ve her bireye eşit uzaklıkta olan bu otoriter yönetim, bir yandan anonimleşirken bir yandan da güçlendirilmektedir. Güç-otorite yetki dengesine bağlı bir nesnel rasyonalitenin oluşturulması, insani olmaktan ve verimli olmaktan vazgeçme niteliğinde büyük bir aklın egemenliğinin göstergesidir. Kuralların ve standartların geçerli olduğu ve duygu reaksiyonlarının kesinlikle yer almadığı, iş ve meslek algısının yerle bir olduğu modern fabrika örgütlenmesi, iş zamanı ve gündelik yaşam denilen zaman algısını birbirinden kökten koparmaktadır. Bunun hızıyla orantılı olarak ya da belki de daha yüksek bir hızla insan ile makineyi birbirinin içinde karmaşıktırarak tek bir tip kazandırmaktadır (Dikmen, 2017: 39-40). Çağın gereklilikleri açısından işin standartlaştırılıp basitleştirilmesi ile bunun sonucunda da görülen aşırı uzmanlaşma ve vasıfsızlaşma temelinde yeni bir iş bölümü örgütlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Verimlilik uzmanı olan Taylor da bu yeni sistem içerisinde önemli bir yere sahip olan emek gücünü görünür kılmak için çaba göstermiştir (Dikmen, 2017: 89).

Yürüyen üretim hattı ile kitlesel üretimin yapılması ve otomobilin montaj hattına taşınması, yabancılaşma ve çatışma temalı gelişmelere neden olmuştur. Yabancılaşma teorisinde Marx, “yabancılaşmış emek” kavramından hareket etmektedir. Ona göre yabancılaşmış emeğin ilk görünümü, işçinin kendi ürününe yabancılaşmasıdır. Marx bu görünümdeki yabancılaşmayı, insan-doğa ilişkisi çerçevesinde anlatmaktadır. Ona göre, doğa, insana hem yaşamak hem de çalışmak için ihtiyaç duyulan ürünleri ya da araçları temin etmektedir. Bu açıdan da doğa, işçi için vazgeçilmez bir konumdadır ve aralarındaki ilişki, içsel niteliktedir. Bu ilişkide içinden çıkılmaz bir mesele vardır ki sonunda işçiyi, emeğine ya da ürününe yabancılaştırır (Marx, 2014: 76):

“...işçi, emeğiyle dış dünyaya, duygusal doğaya ne kadar çok sahip olursa, kendini iki yönden de yaşam araçlarından yoksun kılar. İlk olarak, duyusal ya da dışsal dünyaya gitgide onun kendi emeğine ait bir nesne olmaktan çıkar. Sonrasında ise, dolaysız anlatımıyla yaşam aracı, fiziksel beslenme aracı olmaktan devamlı uzaklaşır.”

İfade edildiği gibi işçi, doğanın bu yaşam araçlarını sahiplendikçe ve kabullendikçe, kendi nesnesinin kölesi haline gelmektedir. Böylelikle de bu yaşam araçları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmektedir. İnsan ilk olarak “kontrol mekanizması” iken daha sonra, “kontrol edilen” olmaktadır. İşçinin nesnesine yabancılaşmasının sonucu olarak, işçinin ürettiği ile kendisi arasında ters bir orantı oluşmaktadır. Yani ne kadar fazla üretirse, kendisi o kadar yoksullaşmaktadır.

20. yüzyılın başından itibaren kasabanın yerini şehrin aldığı görülmüştür. Sanayi çağının ağır makine üretiminde çalışan işçiler, Avrupa ve ABD’de en çok kazanan işçiler olmaktadır. Fiziksel güç ve ustalık yeteneklerinin birleştirilmesi ile buhar çağının yerini petrol ve elektriğe bırakılması ile yapılan işin doğasında değişiklikler başlamıştır. Kendi hızlarında çalışarak özel ve ince bir mühendislik gerektiren küçük motorları yapan vasıflı işçiler, sendikalara bağlıdır. İlk zamanlardaki arabayı yapanlar ile satın alanlar arasında görülen büyük bir uçurumun kapanmaya başlaması ve arabanın lüks olarak görülme düşüncesinde de önemli bir değişiklik meydana getirmeye başlamıştı. Amerika, artık “mühendislik ve üretimde” en önemli konuma sahip olmuştur.

Henry Ford, 1908 yılında “taşra için araba” düşüncesiyle üretim yapısını baştan aşağı örgütlemiştir. Bu açıdan da on bir yatırımcı ile Detroit’te kurduğu Ford Motor

Company’de üretilen ilk araç olan “Model T”nin, yeni bir pazar oluşturmaya yönelik, ucuza üretimine yönelmiştir. Üretim modelinin değiştirilmesi gerektiği düşüncesiyle, işçilerin çalışma şekillerinin yeniden organizasyonunun yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ford, işin tekrardan oluşan adımlara ayrılarak yapılması sonucunda işçilerin hız kazanacağını ve bu yolla da deneyimli işçilere gerek olmayacağı bakış açısını taşıyan Taylor’un yönteminden etkilenmiştir. Taylor’un bakış açısını fabrikasında tespit etmiştir. Tekerleklerin bir işçi tarafından bütün olarak üretilmemesi yani parçaların farklı işçiler aracılığıyla bir araya getirilmesi durumu, işin öğrenilmesini pratiğe dökmüştür. Daha önce arabaların sabit ayaklar üzerinde oluşturulmasının yerine, arabanın işçilerin önüne gelmesi tasarımı almıştır. Mühendislerin taşıyıcı kayışlardan bir ağ oluşturduğu üretim hattına doğru olan bu geçiş, 1913 yılında Ford’un devrimsel bir etki yapması anlamına gelen bir değişimdir.

Dev bir makinenin birer parçasını işçiler oluşturmuş, hızı ve hareketleri ayarlama görevi ise yönetime bırakılmıştır. Fikir, dayanışma ve uzlaşmanın engellendiği, sendika kurmanın yasak olduğu bir kurallar çerçevesi içinde işçiler baskı altında kalarak, hattın hızına yetişmekte güçlük çekmiş ancak bu durum, Ford tarafından ücretlerin yükseltilmesi ile telafi edilmeye çalışılmıştır. 1920’lerde Detroit’in nüfusunda artışa neden olan bu seri üretim ve yönetim disiplinin diğer otomobil üreticilerinin kullanması sayesinde hem ucuz maliyetlerle araba üretilmiş hem de işçilerin ücret düzeylerinin standartların üzerinde olması sağlanmıştır. Ford, yüksek ücretin sağladığı her türlü maddi yararı ön plana çıkarmıştır. 1920’li yıllar Amerika için “tüketim toplumunun başlangıcı” olarak da değerlendirilmektedir.

Otomobil üzerinden gerçekleştirilen esaslı değişim, mobilya, giyim hatta elektrikli ev aletlerinin üretiminin yapılmasını ortaya çıkararak kısır döngünün başlamasına neden olmuştur. Seri üretim, kitlesel tüketimi kamçılamış ve bu da daha çok üretimi tetiklemiştir. Yirmili yılların ortasına gelindiğinde her beş Amerikalıdan birinin arabası varken, İngiltere bu orana ancak kırk yıl sonra erişebilmiştir. Ücretlerdeki alım gücü de Amerika’nın sadece beşte biri olduğu için üretilen arabalar sadece orta sınıftakilerin alabileceği biçimde olmuştur. Şirketlerin seri üretimin yararlarını görmesi ile daha çok erkek ve kadın yeni yöntemle çalışmaya başlayarak pilden, elektrikli süpürgeye bisküviye kadar üretim bu şekilde yapılır hale gelmiştir. Yoksul

bölgelerde yaşayanlarda her ne kadar bunlara erişemese de ekonominin itici gücünü oluşturduklarına dair bir inanç taşımışlardır. Ford, acımasız bir toplumun portresini çizerken “Yeni Dünya’nın tanrısı” rolünü de üstlenmiştir. David Bradshaw’ın ifadesiyle “Ford, Dokuz Yıllık Savaş’la büyük Ekonomik Bunalım’ın çifte felaketinden sonra kurulmuş bir küresel kast sistemi olan Dünya Devleti’nin önde gelen ilahıdır, onun endüstri felsefesi de bu düzen içindeki hayatın her yönüne hükmeder” (Huxley, 2019: 257).

Fordizm ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan Taylorizmin görüldüğü dönemsel ve yapısal değişim süreci; standart bir üretimin gerçekleştirilmesi, üretim bandının kullanılması, tek tipli makinelerin ve vasıfsız işçilerin kullanılması, düşük düzeydeki iş güdülenmesi, çatışmacı iş ve kimlik ilişkileri, hiyerarşik bir yönetim yapısı, hem dikey (planlama ve uygulama arasındaki fark) hem de yatay (görevlerin sınırlandırılıp sınıflandırılması) iş bölümü, dışsal bir kontrolün yapılması, işçileri iş yerlerine mahkûm etme, makinelerin belirlediği bir tempoda insanın çalışma hızının gerçekleşmesi ve zaman metotlarının aracılığıyla bireysel çalışma davranışı gibi geniş bir çerçevede özetlenebilmektedir (Bozkurt, 2003: 7). Endüstriyel ya da modern toplum paradigması; fabrika üretimi ya da endüstrileşme, ileri düzeyde iş bölümü, otoritenin merkezileşmesi, bürokratikleşme, büyük ölçekli işletmeler, mekanik evren ya da organizasyon anlayışı, kişisellikten uzaklaştırma, rasyonalite ve püritan etik⁴², ilerleme ve evrim anlayışı, düzen ve homojenleşme, yaşamın

⁴² Modern ya da endüstriyel toplumun gelişimine paralel olarak, püritan çalışma etiğinin de yükselişi gerçekleşmektedir. “Çalışmanın yüceltilmesi” ve “püritan etik”, “kapitalizmin ideolojisi” (Marx ve Horkheimer) ya da “kapitalizmin ethos’u” (Weber ve Bell) haline gelmiştir (Bozkurt, 2014: 54). Püritan etik;

- Arzuları bastırmayı, kendini kontrol etmeyi öğütler. Bütün ahlaki kurallar bir tür pragmatizme dönüştürülmüştür.
- Çalışmayı yücelterek bir ibadet haline dönüştürür.
- Olabildiğince çok üretilen az tüketmeyi telkin eder.
- Meslek kavramını tanrı buyruğu olarak kabul eder.
- Hedonist yaşam biçimi ve gösteriş tüketimine karşı çıkar.

Protestanlık, Tanrı ile kul arasındaki aracı kurumları devreden çıkartarak, kişiyi sadece Tanrı ile baş başa bırakmıştır. Dolayısıyla gelişmenin önündeki gelenekten kaynaklanabilecek engellerin tasfiyesi için uygun bir ortam doğurmuştur. Bu da modern kapitalizmin gelişme aşamasında ortaya çıkan, kendisini gelenekselliğin ayak bağlarından kurtarmış, yaşama zevkini bırakıp, kendisini çalışmaya vermiş olan, akılcı püritan kişilik tipi, modern kapitalizmin gelişimi için son derece uygun bir ethos geliştirmiştir (Bozkurt, 2014: 61). Böylece, Aydınlanma’nın da en büyük özlemi olan “akıl yönettiği bir toplumun” hâkimiyeti ilan edilmiştir. Geleneksel doğal insan değiştirilmiş ve arzular büyük ölçüde baskılanmıştır (Bozkurt, 2014: 62).

demistifikasyonu, standartlaşma ve kitle üretimi vb. gibi özelliklere sahip olmaktadır (Bozkurt, 2003: 3).

2.2. Sinema Sahnesinde İş, Kapitalizm, Çalışma ve Makine Süreci İlişkisi

Modern politikalar, iş politikalarıdır. Bu politikalar, iç ve dış siyaset için geçerli olmaktadır. Yasama, polis gözetimi, adaletin idaresi, askeri ve diplomatik hizmetin tümü esasen iş ilişkileriyle yani parasal rekabet ile ilgili olmaktadır. İnsan çıkarlarıyla ilintisi ise bir tesadüften öte değildir (Veblen, 1904: 269). Bu ilişkiler bağlamında aşağıda yer alan filmler dönem Amerika'sının politikaları düşünüldüğünde, her ne kadar idari bir müdahalenin olmadığı iddiası öne sürülse de aslında, bireyi ve onun faaliyetlerini kısıtlayıcı, sabote edici ve yoksunlaştırıcı bir yapıda olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu filmler, Veblen'in, "El işçiliği çağıının teknik gelişme ile doğrudan fiziki emeğin baskın olduğu ve bununla birlikte feodal yapının sona erdiği ilk aşamasından fiyat mekanizması ile çalışma içgüdüsünün rolünün değiştiği, satıcılık özelliklerinin ön plana çıkarak parasal boyutun görülmeye başlandığı ve doğal haklar felsefesinin⁴³ ışığında "yüksek barbarlık"⁴⁴ dönemine geçiş" olarak tanımladığı modern çağda sıkışıp kalan bireyi ve onun sisteme yönelik tepkilerini yansıtmaktadır.

2.2.1. Harrison Bergeron ve 2081

1995 yapımı Harrison Bergeron, totaliter rejimlere karşı bir eleştiri niteliğinde olan hümanist yazar Kurt Vonnegut'un aynı isimli kısa metninden hareketle sinemaya uyarlanmış olup sonunda herkesin sadece hukuki ya da ekonomik değil de her alanda sözde eşitliğe kavuştuğu ve baskıcı rejimin egemen olduğu ütöpik toplumdan bir kesit sunmaktadır. Aynı zamanda eşitlik, güç, kahramanlık, zorbalık, boyun eğme ve sonunda da yabancılaşma gibi kavramların irdelenmesini sağlayan "Harrison Bergeron" adlı film ve "2081" adlı kısa film için sadece tamamıyla komünizm eleştirisini taşıdığını ifade etmek yanlış bir değerlendirme olmaktadır. Bu "2081" adlı kısa filmin, Amerikan toplumunun ışığında temel fikri, eşitlik ilkesinin yanlış bir

⁴³ "İnsanın yaratıcı emeğinin doğal bir sonucu" biçiminde özel mülkiyeti vurgulayarak temelde, bireyin emeğinin gölgede bırakılmaktadır.

⁴⁴ Modern çağın işletmesinin niteliğidir.

çıkarmasının yapılması ve onun uygulanması ile hataların yapılmış olmasıdır. Yani baskıcı bir merkezi otoritenin oluşturduğu korku imparatorluğunun vurguladığı sözde eşitlik algısı, aslında bireyin hem özgünlüğüne hem de özgürlüğüne el koyan ya da sabote eden yıkıcı bir sisteme yönelik tepkinin bir yansımasıdır.

Filmde herkes eşit derecede güzel olarak değerlendirilmekte ancak güzel insanlar maskeler taktırılarak, vücutlarına ağırlıklar bağlanarak hantallaştırılmakta ve çirkinleştirilmektedir. Temelde herkes eşit derecede yetenekli kabul edilir ve bu nedenle de bütün ressamalar, balerinler ve müzisyenler hata yapmak zorundadır. Yani normal (tektip) bir insanın gerçekleştiremeyeceği derecede güzel bir şey yapmaları yasaklanmakta ve aynı zamanda herkesin eşit düzeyde akıllı olduğu varsayıldığı için de akıllı bireylerin düşüncelerine engel olacak nitelikte özel aletler takmaları zorunlu tutulmaktadır. Fakat filmin ana karakteri olan Harrison Bergeron, son derece güzel, akıllı ve güçlü bir yapıya sahiptir ki, hükümet tarafından en korkunç maskeye, en ağır ağırlıklara ve en ileri düzeydeki düşünce engelleyici aletlere mahkûm edilmektedir. Yoğun ve kapsamlı şekilde engellenen Bergeron'UN düzene başkaldırıda bulunmasıyla olaylar derinleşmektedir. Buna karşın hiyerarşik düzenin ve var olan iktidar formlarının ortadan kaldırılmasına yönelik uğraşlar, günümüze kadar daima yeni hiyerarşik yapı ve yeni bir iktidar formu yaratmıştır. Ancak bu uğraşlar vazgeçilmeden tekrar tekrar denenmelidir. Filmlerde, endüstriyel toplumda sistemin sabotajı yani bireyi birey yapan tutum ve haklardan mahrum bırakılması ile sistemin belirlediği sınırlar içerisinde bir nevi kapatılarak hayatta kalma mücadelesi gösterilmektedir. Baskıcı rejimlerin kapatma faaliyetinden kurtulma çabasında olan birey, hiyerarşik sisteme yönelik devrimsel bir girişimde bulunma ihtiyacı içinde olmaktadır.

2.2.2. Metropolis

Sessiz bir bilim kurgu filmi olarak imgesel anlatımın peşinden gidildiği “Metropolis”, gelecekte totaliter bir sistemin egemen olduğu, makine-insan oluşumundan faydalanarak sınıf farklılığını yansıtan hiyerarşik düzene bakışı simgelemektedir. Büyük gökdelenlerin en tepesinde lüks yaşam süren zenginler (işverenler, şehirli) ile yer altında onların refahı için geçimlik düzeyde çalışmayı sürdüren yoksul işçi kesiminin, sosyal ve sınıfsal bir ayrımına işaret eden bir çerçeve sunmaktadır. Filmde, kapitalist sistem içerisindeki yükselen teknolojinin yanı sıra

sınıflar arası eşitsizlik de ön planda tutulmakta ve işçi kesimi ürünlerine, çevreye ve hatta kendilerine yabancılaşıp derecede robotlaştırılmaktadır. Vardiyalarına belirli bir sıra düzeninde giderek sosyal haklarından çoğunlukla soyutlanmış olan bu işçi kesimi, uzun olan mesai saatlerinde her türlü sosyal güvenceden yoksun bir halde çalıştırılmaktadır.

Şehrin en zengin işvereni olan John Fredersen'in oğlu Freder, bu işçi kesiminin zorlu şartlar altında çalıştığını görmesi ile sosyal açıdan bir kırılma yaşamaktadır. Hiç çalışmamış olan, hayatını refah içinde sürdüren ve varlıklı kesim için görmezden gelinen işçi kesiminden o zamana kadar hiç haberdar olmamış olan Freder, işçilerin yanında yer alarak onlara bir şekilde yardımda bulunmak istemektedir. Bu işçi sınıfı, şehri elleriyle inşa ederek şehir dinamiklerinin sürdürülebilmesi için üstün bir çaba ile zaman harcamakta ve bu yolla da zengin kesimin refahına refah katmaktadır. Yönetim sisteminin faşizm temelli bir tavırda bulunduğunu fark etmesine rağmen orta sınıfın mevcut olmadığı bir yapıda zengin sınıfın varlığının devamlılığı için işçi sınıfına büyük ihtiyaç duyulmaktadır. İşçi sınıfının haklarına ve çalışma koşullarına odaklanan filmde, işçi sınıfı ile işçi devrimine (belirli ölçüde ayaklanma yansıtılıyor) ve özgürlük ile de sosyal haklar simgelenmektedir. Filmin final bölümünde arabulucu olan Freder, orta sınıf bir yönetici, izinden gittiği kişi de işçiler tarafından azize olarak görülen bir lider olmaktadır.

Gizemli olarak adeta bir Mesih görevini üstlenen kadın başrolündeki Maria adlı karakter, işçi sınıfını belirli bir alanda toplayarak aydınlığa kavuşması için çabalamaktadır. İşçileri bu karakteri putlaştırırcasına dinleyerek onun konuşmalarındaki “üretken eller ile planlayıcı beyin arasındaki köprüyü kalp kurmalıdır” ifadesi slogan haline gelmektedir. Bunun sonucunda da “korporatist⁴⁵” bir yapı inşa edilmeye başlanmaktadır. Ara bulucu olarak kabul edilen kalp, tavırları

⁴⁵ Korporatizm; hepsi de tüketici olan üreticiler tarafından, bütün tüketiciler için düzenli üretimdir. Bir yandan işverenler ve işçiler, diğer yandan da üretim ile tüketim arasındaki ilişkileri değiştirme ve geliştirme odaklı bir ekonomik ve politik sistemdir. Anti-marksist ve anti-liberal oluşumdur. Diğer bir ifadeyle, Fransız devriminden sonra orta Avrupa da düşünce olarak ortaya çıkmış ve daha sonra yeni korporatizm adını almıştır. İlk kez faşist İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesiyle uygulanmıştır. Ardından Almanya ve İspanya'daki diktatör rejimlerde de benimsenen, sınıfların loncalar biçiminde tanımlandığı ve devletin loncaları temsil eden bir organ olarak iktisadi hayata sınırsız bir biçimde müdahale ettiği, iş çevreleriyle sendikalar arasındaki sınıf çatışmasının dengelenmeye çalışıldığı ve özünde kapitalist sistemin korunduğu, sosyalizm ve sendikalizm karşıtı olan iktisadi sistemdir. Temelde bu yapıda; devlet, işçi ve işveren birlikte aynı amaca yönelik çalışmaktadır.

tutarlı olan otoriter devlet düzeninin göstergesi olmaktadır. Buna karşılık, Mesihlik atfedilen kadından huzursuz olan devlet otoritesi onu kaçırarak yerine robot olan bir kopyasını geçirerek işçileri tetiklemektedir. Filmin en başından itibaren işçi sınıfının süregelen düzene bir başkaldırıda bulunacağı sezdirilmekte ve aslında sahte Mesih olan robotun ayaklanmaya çağırmasıyla birlikte işçi sınıfı kendi yok oluşunu resmileştirmektedir. Bunun nedeni de yönetimin bir şekilde isteklerini yerine getirmesinden kaynaklanmaktadır. Yani filmde, özgürlük adına gerçekleştirilen ayaklanmaların iyi bir neticeye varmadığı çıkarılmaktadır. Temelde hem devlet otoritesi hakkındaki çıkarımlar hem de işçi sınıfı üzerinde durulan sorunlar ekseninde günümüzde de sürdürülen düzenin sunulması nedeniyle film, hala önemli bir konuma sahip olmaktadır.

Filmin en başındaki işçilerin belirli adımlarla mekanik düzeyde yürümeleri ile makine-insan kavramının vurgusu; Karl Marx'ın "uzmanlaşma" ile eleştirdiği, Fordizm'in tasviri ve Taylor'un bilimsel yönetim ilkeleri ile meydana gelen standartlaştırılmış ve makinenin bir uzvu haline dönüşen insanı yani makinenin işçiyi kullandığı düzeni işaret etmesi açısından önemlidir. Marx'a göre, küçük parçalara indirgenmiş işi yapan işçinin bir makine parçasından farkı bulunmamaktadır. Filmde bu düşünceyi destekleyici görüntüler sunulmaktadır. Saat makinedeki kolların işçi tarafından yanan ampullere denk getirilmesi görevi, hangi ampulün yanacağını rastgele değişmesi nedeniyle işi daha da zorlaştırmaktadır. Ana karakter Freder'in halüsinasyonunda kalp makinenin, güçten düşen ya da iş yapamayacak duruma gelen işçilerin çöpe atılırcasına yutulduğu bir Moloch⁴⁶'a dönüştüğü betimlenmektedir. Mucit Rotwag'ın filmin sonunda azize tasvirli "hümanoid (insan-robot)" geliştirmesi, amaçsal bir başarıyı 1930'lu yıllardan önceki bir temelde geleceğin teknolojisini o günün unsurlarıyla resmetmektedir. Film içerisinde, sınıflaşma, Fordizm ve gettolaşma unsurları dışavurumcu bir tarzda sergilenmekte ve daha filmin başında kurucuların kendi çocukları konforlu bir yaşam sürsün diye oluşturdukları eşsiz bahçe betimlemesi ile anti-kapitalist imge ve eleştiri kuvvetlendirilmektedir. Aslında şehir tamamen makine düzeneği üzerine kurulmakta ve işçiler de bu makinelerin

⁴⁶ Ammonller ve Fenikelilerin çocuk kurban ettikleri doymak bilmez tanrı. İngiliz edebiyatında, değerli bir kurban isteyen ya da kurbana ihtiyaç duyan kişi/ şeyleri ifade etmek için kullanılan isimdir. Bir diğer anlam olarak da Avustralya'da bulunan üstü dikenli bir çöl kertenkelesidir.

dişlileri olarak tasvir edilmektedir. Burada devrimsel gidişattan rahatsız olan bir otoritenin, işçileri bir makine-insan aracılığıyla sabote etmeleri neticesinde gelişen bir ortam aktarılmaktadır.

Şirketin ya da şehrin yönetildiği gökdelene “Yeni Babil Kulesi⁴⁷” adının verilmesi de bu imgeyi destekleyici niteliktedir. Filmde Maria’ya benzetilen robotun, işçileri kışkırtması sonucunda isyan çıkarması ile işçiler makineleri parçalamaya başlamakta ve buna karşın öfkelerinden makinelerin yok edilmesi sonucunda şehrin yıkılıp orada bulunan çocuklarının ölebileceğini unutmaktadırlar. Bu durum karşısında Maria’yı aramaya başlayan işçiler, Maria’nın çocukları kurtarmakla meşgul olması nedeniyle de kopyası olan insan-robotu yakalayıp aslında bir robot olduğu gerçeği ile yüzleştikten sonra çocuklarına kavuşmaktadırlar. Filmde bahsedilen olayın özü, Maria’nın, “Beyin (işverenler) ve işçiler (eller), Freder’in (devlet) ara buluculuğunda(kalp) bir araya gelir” sözünde anlam bulmaktadır. Bu sözle de ifade edilgi gibi filmde, herhangi bir komünizm propagandası hissettirilmemekte ve hatta Marx’ın değindiği çelişki de ortadan kaldırılmaktadır.

Sonuç itibarıyla; ilk başlarda çizilen acı, karamsar ve bunalım çerçevesi, döneminin vazgeçilmez bir eseri olabilecek potansiyele sahipken ve hatta konunun işleyiş yapısı ile sosyo-eleştirel bir dili barındırmasına rağmen final bölümünde, işçi ile işvereni barıştırmacı ütöpik bir sahne sonucunda eski düzenin devam ettirilmesine olanak sağladığı için ciddi şekilde eleştirilmektedir. Aslında Lang, parçalanmış toplumsal yapıyı ya da insani ilişkileri aşktan yola çıkarak uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ancak bu fikrin ortaya çıkardığı şehir tasarımının tam tersi bir ortam varlığını sürdürerek; yabancılaşma, makineleşme, yoksunluk ve toplumsal statüye dayalı görülen eşitsizliğin gittikçe derinlik kazanması durumu, zaman içerisinde kendisini daha da güçlü olgularla yansıtacaktır.

2.2.3. Modern Zamanlar

Asıl adı “Kitleler” olan ve 1936 yılında gösterime giren ABD yapımı film “Modern Times” (Modern/Asri Zamanlar), sıradan toplum insanının makineye karşı yaşadığı politik korkuyu konu alan, 1929 Büyük Buhran sonrası ABD’de işçilerin

⁴⁷ Dini kaynaklarda tanrıya ulaşmak için inşa edilen kule.

modernizmin yükselişine karşı mücadelesi, emek gücünün yerine makinelerin geçmesi ile ortaya çıkan işsizliğin insanları monotonluğa, psikolojik bunalıma sürüklemesi gibi dönemin sorunlarını yansıtan kapitalist ve modernist bir eleştiri sunmaktadır. İlk sahnedeki koyun sürüsü ile fabrikaya yönelen bir grup erkek benzetmesi, insanların nasıl zekâsız birer koyun sürüsü haline geldiğini sembolize etmesi açısından, Charlie Chaplin'in "modern hayatın mekanikleşmesinin orta sınıfı yok etme potansiyeline karşı" endişelerini vurgulamak istediği en çarpıcı sahne olarak değerlendirilebilir.

Dükkân, Hapishane, Gözlemci ve Garson şeklindeki teknik olarak dört bölümden oluşan filmde, bir fabrika işçisi olan Şarlo ya da Tramp'ın arka plan seslerinin sıra dışı kullanılması ile birlikte, modern hattın ve endüstrileşmiş dünyanın içinde özellikle kölelik şeklinde yapılan işlere karşı hayatta kalma çabası, otomatik beslenme makinesinin kontrolden çıkması sonucunda Tramp'ın makineye sıkışması, sabit bir düzenlilikle metal somunları küreklemesi, fabrika hattında kaosa sürüklenme nedeniyle hala hayali vidaları sıkmaya çalıştığı bir vardiyada görünmesi ve Tramp'ın süper insanın gelişigüzel yetilerini, insanlığın olumsuz yanlarının bir birleşimi olarak gördüğü ruhsuz mekanik bir küreye karşı kullanılması ön plana çıkan sahnelerdir.

Chaplin, verimlilik uzmanlarının işin hızını arttırmasına karşın işin yoğun temposunu, çarklar arasında sıkışıp kalarak karşılamaktadır. "İnsanlığın esas rakibi makinedir, duyuları öldürür, tenimizi çeliğe dönüştürür ve metalaştırır" temasıyla Modern Zamanlar, endüstri toplumunun dramatik karakterinin dışavurumunu sağlayarak tüm insanlığa yönelik bir kişiliğe bürünmektedir (Çuhacı, 2017). İnsanı kendi emeğine, ürettiğine ve hatta çevresine yabancılaştıran bu sistem, Chaplin tarafından hicivli bir üslupla anlatılmaya çalışılmıştır.

Modern zamanlar filmi toplumsal arka plan ışığında retorliğini, bakış açısını ve koşulları yansıtan bir insan tiplemesini ortaya koymaktadır. Her bir toplumsal hareketin sloganının olduğu düşünüldüğünde, Amerikan devrimi de "yaşam, özgürlük ve mutluluğu elde etme hakkı" şeklinde bir slogan barındırmaktadır (Batmaz, 2006).

Makine (motor) metaforunun insanı anlamlandırmak için baz alınması ya da insan bedeninin makinelerin düzeneğinin iyileştirilmesinde model olarak kabul edilmesi gibi ilişkilerle sağlanan modernizmin yaşandığı dönemlerde ileriye doğru bir atılım gerçekleştirmiş makine ile insan arasında benzerlikler bağı, çok eski zamanlardan beri kurulmaktadır. Chaplin filmde, Marksist bir bakış açısından somutlaştırılan, yaptığı işe ve ürüne yabancılaşarak içselleştiremeyen insanın çalıştığı makinenin çarkları haline gelmesini vurgulamaktadır (Orhan, 2010: 138).

Şarlo'nun mesai kartını, yoğunluğun olduğu bir zamanda dahi basması temelde baskıcı ve emredici klasik yönetim metotlarının ortaya çıkardığı “öğrenilmiş (dayatılmış) davranışların” etkisine dikkat çekmektedir. Makinelerin tüm kontrolü ele geçirmesi ile duygular yok edilmekte ve yüksek performans gösteren işgücü çağı ortaya çıkmaktadır. Yani küçük parçalara indirgenmiş işlerle uğraşan işçilerde yabancılaşmayı getiren monotonluk duygusu yaygın bir hale gelmektedir (Grace, 1952). Bu dönem içerisinde Darwinizm merkezli bir determinist davranışçı yaklaşım hızla yükselmekte ve modernist bakış açısının kuralcı, ölçülebilir bir dünyayı kavramaya çalıştığı hâkim görüş ise tam da Şarlo'nun karşı durduğu düşünce akımı olmaktadır (Orhan, 2010: 149).

Büyük Buhran öncesi dönemde, toplumsal ve ekonomik yapıda değişim ve dönüşüm görülmüştür. Bu değişim ve dönüşüm ile birlikte teknolojik yeniliklerin meydana gelmesi, kitlesel üretim faaliyetlerindeki gelişmeleri arttırmıştır. Bu sayede reel üretim faaliyetlerinin yanı sıra büyük şirket sahipleri, kazançlarını finans sektöründe de kullanmaya yönelmiştir. Fordist üretim sistemi ile görülen ve hız kazanan kitlesel üretimi, aşırı tüketim ve üretimi, gelir eşitsizliklerinin artması, işsizlik oranlarının artmasının sendikalaşma faaliyetlerini tetiklemesi sonucunda grevlerin ortaya çıkması gibi toplumsal sorun ve huzursuzlukların var olduğu bir dönemde Charlie Chaplin, Modern Zamanlar adlı filminde bu değişimin inşasını yapmaya çalışmıştır.

Göçmen bir ailenin çocuğu olan ve antisosyal davranışları bulunan Veblen, çalışmalarında temel olarak, toplumsal yapıdaki çelişkilere, çelişkilerin temelindeki içgüdülere, eski ve yeni düşünce alışkanlıklarına yer vermiştir. Bunun yanı sıra Charlie Chaplin gibi, ABD'de ekonomik, kültürel ve toplumsal dönüşümün hız

kazandığı bir dönemde yaşamış olması, çalışmalarında köklü bir etki oluşturmuştur (Kaymaz, 2018: 201-202).

Kurumsal dönüşümlerin gerçekleşmeye başladığı 20. yüzyılda, kitle üretiminin uygulanmaya başlanması, bankacılık faaliyetlerinde yeniden düzenlemeleri gerekli kılmıştır. O dönemdeki Ortodoks/Yerleşik iktisat anlayışının temelindeki sistemsel yapıya karşı eleştirel bir bakış açısı, çok yönlü bir düşünür olan Veblen’de görüldüğü gibi, Chaplin’de de belirli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Gelirdeki dengesiz dağılım, üretim sistemindeki değişme ve sonuçları bağlamında 1929 Buhranı’nın çıkış nedenleri, Veblen tarafından kurum, içgüdü ve alışkanlık temelli konjonktürel bir evrim içinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Chaplin filmi, kapitalizmin evrilmesinin ve dönüşümünün, ekonomik yapıyı kökten değişime uğratarak üretim sisteminde ve üretim araçlarında farklılaşmayı ortaya çıkarmasına karşılık, özellikle bu evrimleşen sistem içerisinde bireyin uyum sağlamaya çalışmasının yarattığı huzursuzlukları içermektedir ve bu bir işçi sınıfı mücadelesinin dışavurumudur. Chaplin’in mücadele vurgusu, Veblen’in sosyal evrim sürecindeki var olma mücadelesi ile benzerlik taşımaktadır (Kaymaz, 2018: 202).

Darwin’in doğal seçim yasası temelli biyolojik evrim yaklaşımının, Veblen’in, beşerî kurumlara uyarlanmış şekliyle doğal seçme yasası (“Her ne oluyorsa, yanlış oluyor” söylemi temelde alt sınıfların doğal tutumudur -ki bu eşyanın tabiatı gereğinin fiili evrim sürecine ahlaki açıdan uyumuna bakılarak “hatalı” algısının yorumlanması demektir), kurumların, düşünce ve davranış alışkanlıklarına uyum sağlama sürecini zorunlu kılmaktadır (Veblen, 1995: 148). Sosyal çevrede meydana gelen evrime, uyum sağlayabilen bireylerin varlık gösterebildiği, uyum sağlayamayanların da süreç içerisinde yok olduğu bir “Darwinci doğal seçim evriminin” kurumlara ve toplumsal yapıya uyarlaması ile Veblen karşımıza çıkmaktadır (Kaymaz, 2018: 203). Ancak bu sırada toplumsal ilerleme veya gelişme denilen çevreye uyum sağlama sürecinin geciktirilmesinde bir kurum olarak da görülebilen aylak sınıfın etkili olması ve bu kurumun sınıfsal çıkar ve içgüdülere dayanarak “buyurgan ve tutucu yasalar” niteliğinde faaliyetlerde bulunması oldukça etkilidir. Bununla birlikte, mevcut kurumların adaptasyon sürecini verimsizleştirecek şekilde yavaşlatacak bir direniş hareketi uygulaması, aslında bir nevi “kurumsal sabotaj” yapıldığına işaret etmektedir (Veblen, 1995: 149).

Veblen, göreneklerin ve yaşam biçimlerinin seçici bir uyum içinde bulunduğunu ve belirli  l de uyumu geciktirebileceği gibi, yönlendirme rolüne de sahip bir aylak sınıfın olduğunu ve bu uyuma bağlı olarak düşünce alışkanlıklarının ve adetlerin birikimsel bir şekilde artacağını belirtmektedir. Aylak sınıf ile kurumsal değişim arasındaki bağı, kurumların iktisadi yapıdaki iki farklı amaç doğrultusunda hizmette bulunmaları neticesinde iki farklı kategori veya sınıfa ayrılabilceğini iktisadi nitelik temelli ifade etmiştir. Veblen bu kurumları, üretim veya edinim kurumları, maddiyatçı ve üretken kurumlar ve son olarak da haset ilik bağlamında hasetçi olan çıkarlara hizmet eden ve hasetçi olmayan çıkarlara hizmet eden kurumlar olarak sınıflandırmıştır. Temelde bu kurumları, “iş yaşamı” ile “sanayi” olarak da ayırmak mümkündür (Veblen, 1995: 149).

İş yaşamı kurumunun en önemli aktörlerinden olan aylak sınıf ( retmeden tüketen sınıf) ya da sanayi kaptanı; üretim ve hizmet odaklı değildir. İktisadi süreç ile de maddiyatçı bir ilişki içerisindedir. Veblen, değerlerin birikiminin peşinde koşan, asalak bir tavır içinde olan bu sınıfın yağmacı ilkesinin seçici himayesinde gelişen iş yaşamının göreneklerinden bahsetmektedir. Veblen tarafından bu görenekler, yağmacı, barbar kültürden meydana gelen mülkiyet görenekleri şeklinde ifade edilmiştir. Bu görenekler sınaı süreç ile iktisadi yapı açısından dolaylı etkilerle, aslında toplumsal bir amaca hizmet eden varlıklı sınıflar, hem var olan yaşam tarzını koruma hem de gerçek sınaı sürecini de düzenleme görevini üstlenerek kurumsal gelişime yön vermektedir. Yani aylak sınıfın maddiyatçı yarışma içerisinde, sınaı süreç ile uyumlu olarak daha fazla maddi kazanç elde etmek istemesi, maddi kurumları bu yönde geliştirmektedir (Veblen, 1995: 150-151). Sonuç olarak bu iyileştirme ve maddiyatçı yapının en önemli etkisi Veblen’e göre (1995:151), “bariş ıl ve düzenli sömürünün kolaylaşması” olmaktadır. Varlıklı aylak sınıfın önderliğinde yayılan emredici tutum veya örnek, insanların ve kurumların arkaik bir yaşam tarzına bağlılık duygularını sabitleme yoluyla yeniliklere karşı bir direnç yaratma çabası içerisinde olmuştur (Veblen, 1995: 145).

İş yaşamındaki kolaylıklar, yaşamın daha az dalgalı bir akış içinde olması, gündelik işlerdeki zekice ayırımın zorunlu tutulması ile karmaşıklıkların elenmesi aylak sınıfın ve hatta maddi alışverişlerdeki rutinleşme de sanayi kaptanını gereksiz ve vazgeçilebilecek bir konuma yerleştirmektedir. Bu bahsedilen konum, gerektiğinde

sabotaj faaliyetinin uygulanabileceği konum olarak değerlendirilmektedir. Sanayi kaptanının cansız bir anonim şirketi haline bürünmesi aynı zamanda, aylak sınıfın varlığını ve mülkiyet göreneklerini vazgeçilebilir kılmıştır. Bakıldığında, aylak sınıfın iktisadi yapıdaki iş yaşamında kurumsal gelişime katkıları, ikinci kategori olarak görülen sanayi üzerinde de ciddi sonuçlar meydana getirmektedir (Veblen, 1995: 151).

Veblen'in düşünce alışkanlıklarının teknolojik yenilikleri ortaya çıkarmasının aylak sınıfın da etkisiyle sosyal ve ekonomik kurumsal evrimin gerçekleşmesi şeklindeki tutumları filmde teknolojik ilerlemenin birey ve mevcut yapı üzerindeki olumsuzlukları ve modern zamanlar kavramının ve içeriğinin geleceğin ilkel zamanları durumuna dönüşeceğinin vurgusu şeklinde yansıtılmıştır. Yerleşik iktisat dışındaki akımların ve bilimlerin çalışmalarında ve düşüncelerinde evrim mevcut yapıya adapte edilebilmektedir. Veblen'e göre, statik olmayan bir ekonomik sistem, evrimsel çerçevede gelişen ekonomide sadece modern sonuçlar meydana getirmemektedir. Toplumsal ve ekonomik ilişkilerde farklılaşmaya neden olan fabrikaların, üretim maliyetlerini teknolojik yeniliklerle azaltarak küçük atölyelerin üretim süreçlerine müdahale etmesi bir sabotaj faaliyetini ifade etmektedir. Atölye sahiplerini kendi himayesinde çalışma mecburiyetinde bırakan modern dönemdeki değişim, farklı sınıflar üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere neden olarak, sonuçsal farklılıkları meydana getirmiştir (Kaymaz, 2018: 203).

Chaplin filminde, Fordist üretim sisteminde bireylerin üretkenliklerinin sınırlandırılması ile emeğine, doğasına ve çevresine yabancılaşması gösterilmektedir. Veblen bu geçiş sürecini, bireylerdeki ustalık içgüdüğü temelli üretim faaliyetlerinin daha fazla kazanç sağlama odaklı bir maddiyatçı yapıya dönüştüğü şeklinde ifade etmektedir. Darwinci evrim ve Veblen'in dönüşüm kuramının sonucunda yapıların, belli bir zaman sonra sonuçlarının ortaya çıkacağı düşüncesinin aksine Marx'ın evrimi konu edinmesi, toplumsal değişimin sınıf çatışmaları sonrası dönemdeki düzende belirmeye başlayan yapıların kısa bir süre içerisinde görülebileceği şeklindedir. Marx'a göre bu yapılar, evrim temelli bir devrimi kapsayan bir yapıya sahip olmaktadır. Emek sömürsüne tarihsel süreçte dikkat çeken Marx, Darwinci yaklaşımın tersine, toplumsal dönüşüm sonucunda varılacak en üst düzeyin komünizm olduğunu savunarak uzun vadeli bir sürecin gerekmediğini sadece

kitlelerin hareketini sağlayacak bir devrimin, süreçte köklü değişiklikleri meydana getireceğini vurgulamaktadır. Veblen’de tam aksine, işçilerin üretim faaliyetlerini kasten, bilinçli bir şekilde yavaşlatma yoluna gitmeleri gerektiğine değinmiş ve mühendislerin “kukla temsilciler” olmalarının bilincinin kazanılması ile buna karşı çözüm arayışı içerisine gireceklerine dair düşünsel bir çıkarım yapmıştır. Bu yavaşlatmanın biçimleri, Taylor’un doğal ve sistematik tembellik ilişkisi bağlamında ele alınabilmekte ve doğrudan doğal tembellik ile bir bağlantısının olduğu ifade edilebilmektedir (Kaymaz, 2018: 203-204).

Bentham’ın Panoptikon⁴⁸ yapısını gözlemleyen Foucault’un (1992) aydınlanma süreci ile birlikte modern bilimin ve modern toplumların meydana gelmesinin, “modern insana” dair bir gözetim, disiplin ve kontrol sistemi yaratması, göz hapsi politikalarının gerçekleştirilebilmesine katkıda bulunmuştur (Orhan, 2010: 141). Bu noktada sistem; hapsedme ve mekânsal aidiyetlik anlamında mekânsal sınırlamaların getirilmesi, mekânsal bir ayırmanın yapılması ile pekâlâ ilişkilendirilmektedir (Bauman, 2016: 121):

“Mekânsal sınırlama, farklı ölçülerde sertlik ve katılık içeren hapis uygulamaları her çağda, nüfusun massedilemeyen, kontrol edilmesi güç ve aksi halde sıkıntı doğurmaya yatkın kesimleriyle baş etmenin birincil yöntemi olmuştur. Köleler, cüzamlılar, akıl hastaları, etnik ya da dinsel yabancılar da aynı şekilde kendilerine ayrılan bölgelere kapatılmıştır. Kendilerine ayrılan bölgelerin dışında dolaşmalarına izin verildiğinde ise bu insanlar, başka bir mekâna ait olduklarını herkes fark edebilsin diye, onlara tahsis edilmiş mekânın amblemini üzerlerinde taşımak zorundaydılar. (...) Mekânsal ayırmanın en derin anlamı, iletişimin yasaklanması ya da askıya alınması ve böylelikle yabancılaşmanın zorla sürdürülmesidir. Yabancılaştırma da bu ayırmanın ana işlevidir.”

Fabrika sisteminde, mekânsal bir ayırmanın etkisiyle sınırlamaların getirilmesi ve bu yapının işçide bir yabancılaşma algısının yaratılmasına neden olması açısından Zygmunt Bauman’ın “Küreselleşme” adlı kitabındaki “Hareketsizlik Fabrikaları” adlı bir alt başlıkta belirtilen cezaevleri çok yerinde bir örnek teşkil etmektedir (2016: 124):

“(…) panoptik tarzdaki cezaevleri her şeyden önce, disipline sokulmuş emek gücü fabrikalarıydı. (...) bu mekânlarda mahkûmlar doğrudan işe koşuluyordu; özellikle de “özgür emekçilerin” en az talip oldukları ve vaat edilen karşılığı ne kadar cazip ve cömert olursa olsun özgür iradeleriyle en az yapmak isteyecekleri işlere. İlan edilen uzun vadeli amacı ne olursa olsun, çoğu panoptik kurum düpedüz bir çalışma kampıydı.”

⁴⁸ Panoptikon: İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham’ın 1785 yılında tasarlamış olduğu asıl amacın bütünü gözlemek olduğu hapisane inşa modelidir.

İşçileri makinenin bir parçası haline getirip makineleştiren seri üretime karşı soldan gelen tepkilerin hız kazanması ile işçilerin de öfkeli sesleri yükselmeye başlamıştır. Satışların düşme eğiliminde olması ve yeni bir fabrikanın açılması eşliğinde işten çıkarılmaların yapılması, 1930'larda öfkelerin giderek artmasına neden olmuştur. Bunun da asıl nedeni, yönetimin üretim hızını sürekli arttırması ve İngiliz işçilerin sendikalarının olmamasına rağmen başka endüstrinin sendikasına bağlı olanların greve yönelmeleridir. Bu büyük başkaldırı hâli özellikle siyasi kargaşanın çok fazla olduğu Fransa'nın diğer bölgelerindeki fabrika işçilerine de sıçrayarak ve büyük buhran ile tüketim toplumunda da sarsıcı bir etkiye sebep olmuştur. Faşist bir yönetim şeklindeki bir yapıda olan Almanya ve İtalya'da böyle bir durum söz konusu olmamıştır.

Hattın sürekli hız kazanması ile işçilerin, otomobil işçi sendikasının kurulmasını desteklemeye yatkın olması 1932'de Ford fabrikasında üretimin durmasını teşvik edici bir etki yaratmıştır. Amerikan endüstrisine örnek olan sendikaya üye olma teşebbüsü, grevden sonra üretimin hızı gibi konularda, sendikanın şirket ile resmi bir sözleşme imzalamasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı ile birlikte üretim hattına yönelik şartların yönetimin belirlediği düzenin yerine üretimin gücünde azalmanın görülmesi, fabrikadaki güç dengelerini değiştirmiştir. Ancak savaş bitiminde bile Amerikan işçisi hala dünyanın en iyi ücretini alan bir konumda olmuştur.

19. yüzyılın başlarında Frederick Taylor'un öncülüğünü yaptığı bilimsel yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu kuramın savunucularına göre tüm dünyada yönetsel olarak doğru ve yanlışlar bulunmaktadır. Bilimsel yönetimin başlıca görevi, yönetimdeki doğru ve yanlışları meydana çıkarmaktır. İşin kişileştirilmesi ile iş, tekrarlanan görev ve hareketlerden yapılmaya başlanmıştır. Yöneticiler karmaşılaştırılmamış örgütlenme yapısı içinde işçilere, yol gösterici, denetçi ve bilgilendirici bir rolle hız ve fayda artışına odaklanmışlardır. Kuralların, düzenlemelerin ve bu bağlamda emir komuta zincirinin merkezileşmesi ile bu gücün kanallarının açıkça ve ayrıntılı olarak hazırlanması sağlanmıştır. Sistemde uygulanan

yönetimsel politikalar, bilimsel yönetim kuramcılarının⁴⁹ çalışmalarında önemli görülen yönetime dair koşullar arasında yer almaktadır (Dikmen, 2017: 89-90).

Bilimsel yönetim kuramcılarının yaklaşımlarında çalışanların, dış dünyadan soyutlanmış basit iş yapan kişiler olarak görülmesi ve insan/birey unsuruna anlam yüklemenin reddedilerek onların değersizleştirilmesi durumu, ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. İnsanın, üretim bandında yaptığı hareketleri tek tek incelenerek, hız ve verim odaklı bakış açısı ile sadeleştirilmiştir. Bu sadeleşme sonucunda, makinenin bir parçası haline getirilmesi veya onunla bütünleştirilmesi hatta artık onun da bir makine haline dönüşmesi söz konusu olmuştur. Yaptığı parça başı işin bütünü olacak ürüne ve kendisine yabancılaşması, insan düzeyinin basitliğe indirgenmesine neden olmuştur. İnsanın, verimli çalışmasının ve üretim sürecinin bir parçası olarak kalması, ücret (tek dayanak olarak görülür) tarafından sağlanmaktadır (Dikmen, 2017: 91).

Taylor, satış ile kârın orantılı olacağını ancak işçinin de daha fazla beceri gösterdiği takdirde daha fazla ücret alabileceğini söylemektedir. İşverenin üretim ve gelir odaklı olmasına karşın, işçinin de ücret odaklı olmasının bir menfaat ilişkisinin birlikteliğini meydana getirdiğini savunmaktadır. İlk defa, fabrika sürecinin detaylarına odaklanması, işin işleyiş bakımından çözümlenmesi ve örgütlenmesini her açıdan ele alarak sistemli ilerlemesi, bilimsel yönetim yaklaşımını önemli hale getirmektedir. Bilimsel yönetim kuramcılarının yönetim alanında bu kadar önemli hale gelmesinde, hemen hemen aynı dönemde bir otomobil üreticisi olan iş insanı Ford'un, bu ilke ve koşulları uygulamaya başlayarak, aşamalı olarak bunları daha da geliştirip üretim sürecinde, yeni bir örgütlenme biçimi şeklinde montaj hattını ortaya çıkarması ile yeni bir birikim prototipine yönelik sürekli gelişen bir hareketin yaratıcısı olması etkili olmuştur (Dikmen, 2017: 91).

Bu çağdaki gelişmelerin insanlara derinden hissettirilmesi ve onların bu sürece, yeni sisteme ayak uydurmaları gerekliliği şiddetli bir ivme kazanmıştır. Ancak bu yeni üretim sistemi ve birikim odaklı prototipin çağa yerleşmesi için örgütlenmelerin ve

⁴⁹ Klasik yönetim teorisi altında temelde 3 yaklaşım bulunmaktadır:

1. Öncülüğünü Frederick Taylor'un yaptığı Bilimsel Yönetim Yaklaşımı
2. Henry Fayol'un Yönetim Süreci Yaklaşımı
3. Max Weber'in Bürokrasi Yaklaşımı

yönetimin ilkelerinin de bu yönde evrimleşmesi gerekmektedir. Anlayış ya da kuramları kendi dönemsel koşulları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Her dönemin kendi gerçekliği ya da evrensel doğrular olarak nitelendireceği durumlar bulunmaktadır (Dikmen, 2017: 91).

Bilimsel yönetimin verimlilik arttırma arayışının politikaları, hala etkinlik bakımından önem arz etmektedir. Bu anlayışın, modern üretim sürecinin gerçeklik/nesnellik alanını çok iyi bir şekilde içselleştirmiş olması ve bu nesnellik ışığında ilkeler ortaya koymaya yönelik bir yol izlemesi yadsınmamalıdır. Bilimsel yönetim, başta Neoklasik okul olmak üzere sonradan gelen yaklaşımların birçoğu tarafından topyekün eleştirilere maruz kalmış ancak bunlar da yönetim ilkelerinin iyileştirilmesine yönelik olmamıştır. Daha çok çalışanların, bu sistem içerisinde devam edebilmeleri ve verimlilik artışı için, kötü bir psikolojiden kurtulmalarının bazı psiko-sosyolojik yöntemlerle engellenmesi yoluna gidilebilmiştir (Dikmen, 2017: 92). Ancak Veblen, zaman ve mekândan bağımsız genellemeleri kabul etmeyerek bunun yerine, belli kurumların kökenini ve gelişimini birey-yapı sorunu bağlamında ele aldığı, tarihsel ve antropolojik bir kuram geliştirmiştir (Lenger, 2007: 357).

Ford'un montaj hattının, tarihsel süreçte ne kadar makro öneme sahip bir icat olduğunu inkâr etmek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Üretim sistemini evrimleştirerek yeniden örgütlendirmesi insanlığı, geri dönüşü neredeyse imkânsız olan bir yola yöneltmiştir. Yepyeni bir fabrikalaşma prototipinin emekleyerek yükselmesini imkânlı hale getirmiş olsa da aslında Ahmet Alpay Dikmen'in "Victor Frankenstein'ın ışığını (canavarını)" "modern ucubeye" benzetmesinin de ortaya koyduğu gibi, somutlaşmış bir üst akıl gücünün yaratıldığı gizlenememiştir. Hatta ona göre, Frankenstein yarattığı ucube, insanın bir tür tanrılaşabildiğinin göstergesi olmaktadır (Dikmen, 2017: 43).

Tanrı insan, montaj hattı sisteminin yönetim birimleri gibi faktörleri kullanarak, insanları ucubeleştirmektedir. Yani işçileri, canavara, bir ucubeye dönüştürmekle Frankenstein'dan geri kalmamaktadır. Bu dönüşüm yanı sıra birikim modeli, üretim ve tüketimde kalıplaşmışlığı kökten değiştirerek "refah devlet" anlayışını gerçekleştirebilir kılmaktadır. Sürecin gündelik hayattaki olumsuz etkileri nedeniyle

insanlar, ucubeye dönüştürülmüş ve buna karşılık bu olumsuz etkileri sadece gizlemeye odaklanan sistem, montaj hattının varlığını sürdürmüştür. Anlaşıldığı üzere, ortadan kaldırılması pek arzu edilen bir durum olmamaktadır. Yalnızca sistemin sürekliliği adına insanın kötü etkilenmesinin hafifletilmesi için, yönetsel ilkelerde düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle, Frankenstein'ı güzelleştirmeye ve bunu yaparken de modern ucubeye dönüştürdüğü insanı güzelleştirmeye çalışarak, ışığın karanlık yansımalarının gizlenmesi hedeflenmiştir (Dikmen, 2017: 44).

Görünenlerin arkasında aslında daha da fazla bir etki yaratan görünmeyen olduğu vurgusu bu sistemin özünü oluşturmaktadır. Bir yandan yeni ilkeler sağlamakta, bir yandan da çürüme ve bozulmalara neden olmaktadır. Bilimsel yönetimi eleştirenlerin yaptığı bu çıkarımın karşısına başka bir gerçeklik çıkartarak, iş ve onun yegâne doğasını gizlileştirmek ve bu görünmezlik pelerini altında, insan ilişkilerine sözde önem vererek kurumsal yapının kültürünü geliştirmektedir. Yani, yeni bir görünüşle, sistemin dikkat çekici hale getirilmesi sağlanmaktadır (Dikmen, 2017: 92).

2.3. İş Bölümü

İş bölümü, bürokratik derinliğin sağlanması için bir araçsal model olarak görülerek otoritenin rasyonelleştirilmesi için kullanılmaktadır. Erkek ile kadın arasındaki gerçekleşen doğanın getirisindeki bölüşüm, tarihsel sahnedeki ilk iş bölümü örneğini ifade etmektedir. İlkel topluluklar, yaşamlarını idame ettirmeleri için gereksinimlerini basit bir toplumsal iş bölümü şeklinde elde etmiştir. Buna bir açıdan da zorunluluk olarak bakılabilmektedir. Kurthan Fişek, "...dinbilim için "ilk günah" ile toplumlar ve yönetim için iş bölümünün aynı anlamda olduğu" şeklindeki slogan niteliğindeki sözleriyle, toplumsal örgütlenmenin yöneten ve yönetilen ikiliği üzerinden iktidarın kurulduğunu ifade etmektedir. Bu durumun saf bir varoluşsal sancı içerisinde oluşmadığını aslında irrasyonel olanın insanlığın rasyonel olan dünyasına yerleştirilip normalleştirildiğine, koşulsuz şartsız kabullenildiğine işaret etmektedir (Dikmen, 2017: 45; Fişek, 2005: 89).

Üretim araçlarının sahipliğinde, insanların arasındaki iş bölümü şekillenmektedir. Avcılık ve toplayıcılık ile uğraşan ilkel topluluklarda ihtiyaç duyulan av aletleri,

Üretim araçlarının sahipliğini birincil hale getiren farklılaşmanın temelinde yer almaktadır. Başkalarının himayesinde bulunan toprak ve sermayeyi ele geçirmeye yönelik gerçekleştirilen yayılma politikası, üretim sürecindeki sermaye birikimi sürecinin tanımının kökenini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarımda kullanılan aletler ile silahların sahipliği bir üretim aracı olarak, sermaye birikiminin merkezine oturtulmuştur. Bu tip bir üretim biçimi içerisinde, bir fark kalmamış ancak sadece kullanım hakkından doğan işlevsel bir fark ortaya çıkmıştır. Bu sahiplik durumu, yöneten ile yönetilen arasındaki ayrımın oluşması için bir temel oluşturmuştur (Dikmen, 2017: 46).

Modern iktidar ile modern öncesi iktidarın, toplumsal örgütlenmenin karmaşıklaşması temelinde süreç ve örgütlenme tekeliyle görünmez kılınması, esas dönüşümü ve ayrımı ifade etmektedir. İktidar gücünü ve kendisini de toplumsal iş bölümü ile hiyerarşideki derinleşme ve gelişme ışığında gizleyebilme yeteneği düzeyinde arttırabilmektedir. Doğal bir sonucu olarak hiyerarşiyi meydana getiren, vasıfsızlaşma doğuran ve sermaye birikiminin temelini “iş bölümü” oluşturmuştur. Aslında iş bölümü, özellikle modern örgüt yapısında, işlevsellik temelinde olmaktadır. Yukarı doğru ıkıldııka katmanlar birbiri ile daha az ikame edilecek kişilerin oluşturduğu “piramit” örgütlenmesinin hiyerarşi basamaklarına işlevselliklerin farklılığı oranında yığılan kitlelerin sıradanlaştırılması nedeniyle, kapitalist iş rgtlemelerindeki bu meknsal ayrışma, “yığınların ayrışması” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki örgütlenmelerin karmaşık hale gelmesi ile birlikte iş bölümü de karmaşıklaşmıştır (Dikmen, 2017: 47-48).

Feodal dönemden kalan iş ve meslek ilişkisi, Meslek/Lonca/Ahilik rgtlenmelerindeki kast yapılanmalarının etkisiyle i ie bir yapıdadır. Klasik iş bölümü, “modernlik içindeki modernlik” rgtlemesinde iş ve meslek algısının ayrışması ile iş bölümünün, işletme örgütlerinin içerisine taşınarak otoritenin soyutlaştırılıp anonimleştirilmesi ve prestijin kaynaklarının değişime uğratılması, ileriye ve çatışmaya doğru olduğu görülen bir evrimsel sürece neden olmuştur (Dikmen, 2017: 17). Veblen, aylak sınıf ile çalışan sınıf arasındaki ayrımın, barbarlığın ilk aşamalarında kadın-erkek işlerinin farklılaşmasında görüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre, işletme (kullanım) ve ağır iş arasındaki ayrım, cinsiyete dayalı bir ayrım ile örtüşmektedir. Bu bahsedilen hem fiziksel hem de mizaç farklılığı, iş

bölümünde bir ayrımı gerekli kılmaktadır. Veblen’e göre, kapitalist sistemin sorunlarının kökeninde, “kullanım meselesi” yatmaktadır.

Makine sanayisi döneminde ya da ticari demokrasi döneminde, iş adamları, kendi amaçları doğrultusunda üretimi kontrol altında tutarak, dünya ekonomisini idare etmiştir. Veblen’e göre böylelikle tüm uygar halkların sahip olduğu maddi servet, iş adamlarının finans yöntemini hareketlendirmeyi sürdürmüştür. Yine aynı dönemde yaşam koşulları, bu uygar halklar için genelde oldukça katlanılır olmaya devam etmekle kalmamış, iş adamlarının bunca zaman şahsi çıkarları doğrultusunda yönettiği sanayi sistemi de genellikle verimliliğini arttırmayı sürdürmüştür. Birim donanım ve insan gücü başına üretim kapasitesi, büyümeyi devam ettirmiştir. Sanayi kapasitesinin etkin büyümesi; teknolojinin sürekli gelişmesi, mevcut doğal kaynaklardaki sürekli artış ve sürekli nüfus artışı sayesinde gerçekleşmiştir. Veblen’e göre tüm bunların meydana gelmesinde, iş dünyasının etkin bir rolü olmuştur. Aynı zamanda her koşulda, bu büyümeyi engelleyecek bir konumda bulunmuşlardır. Veblen, işlerin bu kadar ilerlemesinin yalnızca onların onayı ve yönlendirmesi ile mümkün olacağını vurgulamaktadır (Veblen, 2011: 32).

Temelde işin ayrıştırılması ile mesleki bilginin ve deneyimin bu parçalı hale getirilen örgütlü üretim katmanlarında pek bir hükmü kalmamakla birlikte uzmanlık olgusu, hiyerarşi, gücün ve otoritenin merkezine konulmaktadır. İktidarın niteliğindeki farklılaşma temelinde iş bölümünün ilkel yapısı ile modern örgütlenme içindeki yapısı nitel bir farklılık göstermektedir. Eski iktidar yapısında otoritenin açık, somut (gösteri niteliğindeki fiziksel güç), insaniliği⁵⁰ ve dışsallığı ön planda iken, modern otorite soyut, gizli ve içsel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılaşma bireyin, öznenin yitimi biçiminde nesneleştirildiği ve altında özgürlük arayışı felsefesinin yattığı bir kurallar ve nesneler dünyasının parçası olan bir serüvende olduğuna işaret etmektedir. Modern üretim sisteminin derinleşmesi, toplumsal sınıfların arasındaki uçurumun büyümesinin gizlenmeye çalışılması ve yoğun olarak karmaşılaştırılması anlamına gelmektedir (Dikmen, 2017: ss.51-55).

Yönetim, “Hiyerarşideki bir üst’ün, örgütleyici çalışmaları” şeklinde kısaca tanımlanmaktadır. Aynı zamanda yönetim, toplumsal yaşayışın farklı kesimlerinin

⁵⁰ Soyut otorite vurgusu.

düzenli çalışmalarını amaçlamakta ve bir örgütler karmaşasının belirleyici eylemlerinde somutlaşmaktadır. Ama her şeyden önce, insanların bir başkasının egemenliğini benimsemelerini ve kendileri dışındaki bir iradeye boyun eğmelerini içermektedir (Fişek, 2015: 83-84).

Bir kişinin diğeri üstünde egemenlik kurması, hatta üstünde egemenlik kurulan kişinin baskıyla da olsa bunu benimsemesi, yönetimin varlık nedenidir. Bu varlık, toplumsal iş bölümünce sağlanan ekonomik temele dayanmakta, otorite denilen törensel bir tutumla yasallık edinmekte ve otoriteyi kademeleştiren hiyerarşi olgusunda toplumsal-yönetimsel yaptırımına sahip olmaktadır. Toplumsal yaşayışın görünmez ipleriyle birbirlerine bağlanan ve yasal giysiler içinde karşımıza çıkan bu üç temel kavram, yönetimin özünü oluştururlar. Bu bağlamda iş bölümü, yönetimin hem başlangıcı hem de temeli olmaktadır. İnsanlık tarihinde görülen ilk iş bölümü, cinsel birleşme sırasında belirmiştir. Nüfus ve verimlilikteki artışlar sonucu, cinsler arasındaki bu basit iş bölümünün yerini toplumsal ihtiyaçlara ve doğuştan yeteneklere dayalı kendiliğinden oluşan bir iş bölümü almıştır. Emek verimliliğindeki yeni artışlara paralel olarak, yönetenlerle yönetilenlerin ya da kol emeğiyle kafa emeğinin giderek ayrıştıkları bu genel süreç içerisinde insanın, uzmanlaşmış teknik bilgiye ve gerek örgüt gerekse toplum içindeki yeri konusunda genelleşmiş bir bilgisizlik ve kayıtsızlığa sahip olduğu karşımıza çıkmaktadır. İnsanın “İyi-disiplinli ve iyi-yönetilen bir robot” durumuna geldiği söylenebilir. İş bölümü, bu durumu yaratmakla kalmayarak aynı zamanda, derinleştiren bir süreklilik kazandırmaktadır (Fişek, 2015: 85).

Yönetimin maddi ve teknik temelini oluşturan iş bölümü olgusu, bir üretim biçiminin genel çerçevesi içinde, farklı üretici faaliyetlerini birbirlerinden ayırtırmakta ve eş zamanlı olarak karşılıklı bağımlılığa dayalı varlıklarını sürdürmelerini somutlaştırmaktadır. “Bireyler arasındaki iş birliğinin doğal gerçekleşme biçimi” olarak ortaya çıkan ve bu yönüyle bağımlılığın evrenselliğini yansıtan iş bölümü, bireyi, ömür boyu belli bir işe sabitlemekte ve onu esas itibarıyla, değişmez bir ilerleme çizgisine bağlayan süre gelen hareketli bir mekanizmanın basit parçası durumuna getirmektedir (Fişek, 2015: 85-86).

Toplu-evlilik yüzünden soy zincirinin kadına göre hesaplandığı ve kadının ekonomideki belirleyici yerinin bir yöneten yönetilen ayrışmasına elvermediği ilkel toplumlarda iş bölümü, cinsiyet ve yaş esasına göre gerçekleşmiştir (Fişek, 2015: 86). Öküzün sabana koşulması ve dayanıklı madenlerin üretimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, ilkel toplumlar köklü değişiklikler geçirmek zorunda kalmıştır. İşin eski ayrışma biçimleri, hızla gelişen ekonominin ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir (Fişek, 2015: 86-87).

Birinci ve ikinci toplumsal iş bölümleri, yani tarımın önce hayvancılık ve sonra da zanaatlardan ayrışması, yeni gelişmelerin ürün ve bileşimi olmuştur. Yöneten-yönetilen ayrımının yapılmasıyla birlikte, toplumun ilk evrelerinde yeni bir bölünme gerçekleşmiş ve kol emeği kafa emeğinden ayrılmıştır. Bu ayrışmanın toplumsal gelişmeye temel katkısı ise, bazı insanların yorucu kol emeğinden kurtularak, kültür ve teknolojinin geliştirilmesine zaman ayırabilecek duruma getirilmesi olmuştur. Daha önce görülmemiş yönetsel örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açan ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrışmanın kurumlaşmasını sağlayan bu ilkel iş bölümü biçimleri, 18. yüzyılın ortalarına kadar toplumsal gelişmeye yardımcı olmuştur. Ancak ilkel iş bölümleri, buhar-gücünün üretime koşulması ve makineler çağına girilmesiyle birlikte, yeni dönemin ekonomik ve örgütsel ihtiyaçlarıyla giderek ters düşmeye başlamıştır. Üretim bireysel bir çaba olmaktan çıkarak artan bir ölçüde, toplumsal bir eylem durumuna gelmiştir. İş bölümünün korporatif loncalar arasında iş birliği gibi biçimlerini hızla yetersiz kılan gelişmeler, dönemin gereksinimlerine daha uygun biçimler yaratmıştır. Önceden hazırlanmış belli bir plan içerisinde en küçük ayrıntıları bile ifade ederek son tahlilde işletme-içi bir nitelik taşıyan bu yeni iş bölümü hem ekonominin gerekliliklerine toplumun yanıtı hem de günümüzdeki iş bölümü anlayışının ilk uygulama örneği olmuştur (Fişek, 2015: 87).

Tarihsel açıdan yapılan bu değerlendirme, üretimin giderek toplumsal bir nitelik kazanmasına bağlı olarak, bireysel üreticiler tarafından görülen işin basitleştiğini ortaya koymaktadır (Fişek, 2015: 87-88). Toplumsal hayatın farklı kesimlerinin karşılıklı olarak artan bağımlılıklarında ifadesini bulan bu genel eğilim, burjuva toplumuna özgü işletme-içi iş bölümü olgusunda somutlaşmaktadır. İş bölümüne konu olan doğal farklılaşma süreçleri devam ederken, olgunun kendisi, “ussallıktan töredışılık suçlamasına ve körü körüne tapınmadan yadsımaya kadar” bir dizi tepki

çekmeye devam etmektedir. İşletme-içi iş bölümünde somutlaşan bu çağdaş iş bölümü anlayışı, böylece birey üzerinde, yetkileri despotluğa varan bir yabancı iradenin sınır tanımaz egemenliğini kurmaktadır. Bu bağlamda iş bölümü, otoriteden doğmaktadır (Fişek, 2015: 89).

Her işin en etkili biçimde görülebilmesi için parçalarına ayrılması neticesinde insanlar, belirli bir işin belli bir parçasına ömür boyu bağlanma ya da geçim olanaklarını tüketme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. İş bölümünün kendisinden gelen bu yaptırım insanları, belirli bir işin belli bir parçasına bağlayan yabancı bir iradeye yani otoriteye bağımlılığını arttırmıştır. Belli bir işin belli parçalarının önem sıralarına göre yukarıdan aşağıya dizilişe girmesi ise, “kademelenmiş bir otorite” yapısını yani hiyerarşiyi meydana getirmiştir. Temel olarak bakıldığında yönetimin özünü; iş bölümü, otorite ve hiyerarşi oluşturmaktadır. Yönetimin bu üç temel ögesi, devlet yönetimine bürokrasi, işletme yönetimine dev şirket olgularıyla yansımaktadır. Devlet işlerinin, “seçimlik ve sorumlu olmayan kalıcı bir memurlar ordusu” tarafından yönetilmesi anlamına gelen bürokrasi; işletme düzeyine inildiğinde, çağdaş kapitalizmin temel örgütlenme birimi olan ve en az devlet örgütü kadar katı, doğrudan merkezci ve hiyerarşik yapıda işleyen dev şirket olgusunda somutlaşmaktadır (Fişek, 2015: 163).

İş bölümü insanın kendi işinin nasıl kendisinin karşısına yabancı bir güç gibi dikildiğini, insan tarafından denetlenmek yerine nasıl insanı köleleştiren bir güç olduğunu gösteren ilk örnektir. Çünkü iş paylaştırılmaya başlanır başlanmaz her insanın da kendi tikel, kendine ayrılmış, ona zorla kabul ettirilen ve kendini kurtaramayacağı bir etkinlik alanı olmuştur (Marx ve Engels, 1998: 160).

Manifaktür (zanaatkârlık) ile Maşinofaktür (makineli/fabrikalı) üretim tarzları arasındaki farklılaşmadan dolayı, Adam Smith’in ve önceki iktisatçıların üretkenlik artışı yöntemi şeklinde ifade ettikleri iş bölümü kavramı ile Taylor’un ve bilimsel yönetim savunucularının algısındaki iş bölümünde niteliksel olarak bir farklılık bulunmaktadır. Bu nedenle üretim sürecinin zamansal ve mekânsal olarak gelişim göstermesi, kavramın içeriğinde belirgin bir değişimi ortaya çıkarmaktadır (Dikmen, 2017: 93).

Adam Smith'in bakış açısına göre, iş bölümü uzmanlaşma olgusunun doğal bir şekline dayanmaktadır. Üretkenlik artışı veya ustalık ile el yatkınlığı (becerisi), uzmanlaşma olgusunun tabii halinde var olmaktadır. Dolaylı olarak bakıldığında bu ustalık ve el yatkınlığı, iş bölümünün bir sonucu olarak görülürse iş bölümünün de bunların bir ürünü olduğu düşünülebilir. Bu noktada karşılıklı ve iç içe geçmişlik ortaya çıkmaktadır. Montaj hattındaki verimlilik artışının (Adam Smith'te üretkenlik artışı) kaynağı ve üretim sürecinin yönetilmesi, çalışanlar temellidir. Montaj hattıyla birlikte öznel yönetim kendisini süreç ve nesnellik yönetimine bırakmaktadır. İşin yeteneklere göre kollara ayrılması, fabrikadaki alet kullanımlarına rağmen işin doğası gereği hala zanaatkârlık yapıldığı anlamına gelmektedir. Montaj hattında karşılıklı bağımlılık, üretimin esası olmaktadır (Dikmen, 2017: 93).

Senkronizeliği sağlayan mekanizasyon ve otomasyon ile montaj hattının süreçsel olarak tasarlanması, akıl (bilgi) ve onun birikim sürecinin genel bir çıkarı görev edinmiş biçimi sadece görünürde olmaktadır. Burada da yine bir görünmez kılma çabası söz konusudur. Ford'un otomobil üretimini incelediği bir sırada, sabit ayaklar üzerine konulmuş otomobilin çalışanlara hareket hızı açısından zorluk yarattığını fark etmesi ile sistemin sürecini tam tersine çevirerek süresel tasarrufun sağlanmak istemesi montaj hattını ortaya çıkarmış ve insanlık tarihinde hem de gündelik hayatta kökten değişikliğe neden olmuştur. İnsanlık tarihinde görülen standardizasyon sürecinin toplumun her alanına sızması ile dönüşümün ve birikimin modernliği mümkün kılınmıştır (Dikmen, 2017: 96-97).

Standardizasyon ve mekanizasyonun maceraları, insanlık tarihinin var olması ile eş zamanlı olarak görülmüş ve aslında modern yönetimin ortaya çıkabilmesi için de uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmuştur. Standartlaşmanın yapı taşlarını oluşturan, standart olanın insanın hayat ve algılayış sistemini inşa etme süreçlerine bakmak, üretim sistemini anlamamız için gerekli olmaktadır. İlk evresinde, Heidegger'in araştırma nesnesi ile iktidar öznesi ikiliğine benzetilen, Taylor'un çalışma hayatını araştırma nesnesi olarak ele alması, bir üst aklın bu nesnede merkez konumuna alınması şeklindeki "aklın" standardizasyonudur (Dikmen, 2017: 97).

Piyasanın bir üst akla bürünerek ekonomileri yönetmeye başlaması da bu süreçte görülmektedir (Dikmen, 2017: 113). Taylor'un bu yöntemini Heidegger'in de dediği

gibi ilk kullananlar, Eflatun ve Aristoteles'tir (Dikmen, 2017: 98). Bu sürecin diğer evrelerini; zamanın (bağımsız değişken), mekânın, ürünün ve emeğin (bağımlı değişken) standartlaştırılması oluşturmaktadır (Dikmen, 2017: ss.101-104).

Ford fabrikasında ölçek (tasarruf) ekonomilerinin uygulanmasıyla, maliyet tasarrufunu yapması üretim hacminin arttırılmasına katkıda bulunmaktadır. Yıllar içerisinde üretim miktarının gittikçe artması ve satış fiyatındaki gittikçe düşme şeklindeki orantıya bağlı olarak bir sınıfsal hiyerarşi (hatta yöneten ile yönetilen arasında da bir tampon sınıfın belirmesi) ortaya çıkmıştır. Bu fiyattaki azalış sayesinde üst gelir kesiminden başlayan satın alma gücü alt kesimlere kadar ve hatta fabrikada çalışan kesime kadar geniş bir yayılma göstermiştir. “Her kesime hitap etme” temalı bir üretim modeli hedefinin nedeni; perspektifin bir versiyonu şeklinde Fordist sistemin üretmiş olduğu, birbirlerini besleyen, büyüten “yığın üretim-yığın tüketim antagonizmi” olarak ifade edilen iki temel sıçrama hareketinin var olmasıdır (Dikmen, 2017: ss.116-121).

Kitle üretiminin yapılması, tüketim toplumunun da köklü olarak yeniden örgütlenmesini gerekli kılmış ve bu kitleleşme sonucunda karşılıklı bir değişim, dönüşüm ortaya çıkmıştır. Üretim artışının sağlanması ya da yöneticiler tarafından sağlanmak istenmesi, sipariş usulü ürünlerin yapılması sisteminin müşterisini bilerek sadece ona odaklı çalışma sisteminin montaj hattında olmaması, tüketicinin belirli yöntemlerle arttırılması düşüncesini gerekli kılmış ve sancılı bir müşteri bulma sürecini gündeme getirmiştir (Dikmen, 2017: 121).

Bu üretimdeki tüketici arayışının yanı sıra hammadde ihtiyacı ve pazar arayışının sömürgeciliği hızlandırması ile ekonomik yapıda, değişimlere ve kırılmalara neden olabilecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1920 yıllarında yapılan seçimlerle iktidara gelen başkanlar dış politikada, yalnızlık politikasını izlemiştir. Bu nedenle de ABD, I. Dünya Savaşı'na 1917 yılına kadar doğrudan dâhil olmayarak İtilaf Devletleri'ne silah satmış ve batırılan bir yolcu gemisi nedeniyle de savaşa direkt olarak katılmıştır. ABD, savaş harcamalarını finanse edebilmek için o dönemde “liberty tahvillerini” halka sunmuştur. Bu tahvillerin yardımıyla da üretim artışı gerçekleştirilip istihdamın arttırıldığı algısı yaratılmıştır. Algının yayılmasıyla, özel şirketler, hisse senetleri aracılığıyla yatırımlarını ve finansal araçlar sayesinde de

kazançlarını arttırma eğilimi içerisine girmişlerdir. Borsanın etkin ve verimli kullanılması, yatırım şirketlerini de tetiklemiştir. Sermaye yetersizliği meydana geldiğinde kendi hisse senetlerini alarak ya da diğer şirketler ile birleşme yoluna giderek hisselerin değerlerini yükseltmeye odaklanmışlardır (Apak, 2009).

Reel sektörün küçülmesinin finansal sektördeki işlem hacminin genişlemesinin bir diğer nedeni ise, Amerikan Merkez Bankası'nın faizleri düşük tutarak borsa kazancını öykünme durumu sağlaması ile olmuştur. Marj sistemi, borsada yatırım yapmak isteyen kişilerin yatırılan paranın on katı değerinde hisse senedi elde etmesine imkân sağlamıştır. Yani bu sistem, toplumun her kesiminden kişilerin hisse senetleri elde etmesinin önünü açmıştır. Aynı zamanda bankaların ve ara bulucu kurumların herhangi bir sorun çıkarmadan kredi vermesi, hisse senetlerinin talebini yükseltmiş olsa da borsa hacminin artması ile büyük şirketlerin reel üretim etkinliklerinden uzaklaşmasına sebep olan spekülatif alımlar, ekonomiyi daha kırılgan bir yapıya dönüştürmüştür (Kaymaz, 2018: 207). 1914 yılına girilirken, dünyanın çeşitli ülkelerine 3,7 milyar dolar borcu olan Amerika; 1918 yılına gelindiğinde, diğer ülkelerden 3,8 milyar dolar alacaklı hale gelmiştir.

1924-1929 yılları arasında ABD, stabilizasyon devresi geçirmiştir. Edindiği ihracat fazlası ile dünyanın net kreditörü konumuna gelmiştir. Bu esnada ülkede otomobil, yapı, elektrikle çalışan makineler gibi yeni endüstriler gelişmeye başlamıştır. Yeni gelişen endüstrilere talebin fazla olması, borsanın spekülatif olmasına sebep olmuştur. Hatta 1928 yılında Amerika, verdiği kredileri “New York Borsası” için geri çekmek zorunda kalmıştır. 1920’li yıllarda borsa dışındaki ekonomik göstergeler oldukça iyi durumdadır. Üretim ve istihdam oranı yüksek olmasına karşın ücretler fazla yükselmemiştir. Fiyatlar, istikrarlı olmuş ancak zengin ile yoksul arasında uçurum derinleşmeye başlamıştır. O yıllarda Amerikalılarda minimum düzeyde bir fiziksel güç harcayarak zengin olma isteği hâkimdir. Hatta yoksul işçi sınıfının varlıklı sınıflara öykünme çabası, Veblen tarafından da ele alınmıştır. İnsanların öykünme ruh halinin ve spekülasyonun hangi düzeyde hâkim olduğu, 1926 yılında Florida’da meydana gelen gayrimenkul

patlamasında⁵¹ daha iyi anlaşılmıştır. Aslında bu olay, klasik bir spekülâtif balonun tüm faktörlerini kendi içinde barındırmıştır. I. Dünya Savaşı sonucunda, dünyadaki konumu değişen ve dünyanın en büyük alıcısı konumuna gelen Amerika’da, 1921-1929 Buhranı arasındaki yıllarda otomobil ve endüstri alanında gelişmeler olmuştur. Ardından oluşan hisse senetlerindeki spekülasyon, ekonomideki canlılığı arttırmıştır. Ancak 1929 yılında New York Borsası’nın ani çöküşü, insanların servetindeki azalma ile toplam tüketimi dip noktalara çekmiştir. Uzun yıllar sürecektir olan bir resesyona yol açmıştır (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 4-5).

1929 Buhranı’nın tetiklenmesinin nedeni, üretimin artışına karşılık bir tüketim toplumunun temin edilememesi yani yığın üretim-yığın tüketim dengesinin sağlanmaması ve devlet müdahalesinin olmaması nedeniyle de piyasanın kendisini toparlayamamasıdır (Dikmen, 2017: 122). Üretim hacmindeki artışın tüketimi karşılayamaması ile arz fazlasının ortaya çıkardığı, firmanın iflasa sürüklenme durumu, yüksek kârlılığa bir darbe niteliğinde etkide bulunmuştur. Bu iflasın ekonomide yayılması sistemsel bir krizi tetiklemiştir. Bunların beraberinde, borsada şirketlerin hisselerinde sürekli düşme eğilimi firmaların iflasının devamlılığı ve dolayısıyla firmaların kapatılması, işsizliğin artmasını ve yayılmasını hızlandırmıştır. Daralma sürecinin devamındaki yeni oluşan talep daralmalarının görülmesi ile yeni iflasların ve işsizliğin güdülenmesi, ekonomide döngüsel bir yapının varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, Refah devletlerinin devletin harcama politikası ve sosyal harcamalarla tüketimi canlandırma çabası ile Faşist devletlerin devlet harcama politikasının savaş ekonomisi biçiminde kendisini göstermesi, bu iki zıt ideolojinin bunalımı Keynesyen bir yaklaşımla aşmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir (Dikmen, 2017: 122). Bu politikalar, cinnetlik halinden kurtulmaya yeterli olmamış

⁵¹ Floridalılar, bölgede kış şartlarının kuzeydeki eyaletlere göre daha iyi olması ve taşımacılık problemlerinin çözülmüş olması ile Florida’daki gayrimenkullerin değer kazanacağını düşünmüştür. Bu durumda, o gün aldıkları toprakların gelecekte birkaç kat değerleneceği kanaatinde olanlar hiç de az değildir. Halkın büyük çoğunluğu bu inançla gayrimenkule yatırım yapmıştır. Ancak 1928 yılının 18 Eylül’ünde hiç hesapta olmayan bir tropik kasırga 400 insanın ölümüne, binlerce evin hasar görmesine ve tonlarca deniz suyunun yatları parçalayıp sokaklara taşmasına neden olmuştur. Satın alınmış olan gayrimenkuller her ne kadar satılmaya çalışılsa da değerinin çok altına bile satılamamıştır. Bu durum bir spekülâtif balonun patlayışı olarak değerlendirilebilir (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 6).

ve bir de üstüne II. Dünya Savaşı'nın eklenmesine neden olmuştur (Dikmen, 2017: 123). Derinliği, süresi ve yayılma alanı açısından dünyanın en büyük krizi 1929 krizi olmuştur. 2008 Mortgage krizi ise, dünyanın karşılaştığı ikinci büyük krizdir (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 2).

Genel bir çıkarın arkasında hep gizli tutulan kişisel bir çıkar var olduğu sürece, tüketim örgütlenmelerinin geliştirilmeye çalışılmasının, ekonomideki kalkınmayı tüm yapıcı politikalara rağmen tedavi edici nitelikte olamamasında görüldüğü gibi, krizin ve savaşın büyük bir patlama yaratarak dışa vurulması döngüsel süreçte devam edecektir (Dikmen, 2017: 130).

II. Dünya Savaşı sonrasında ilk önce ABD'de daha sonra Avrupa'da görülmeye başlanan düşünce hareketi olan "Postmodernizm"; Descartes, Locke, Platon, Husserl, Kant gibi filozofların sahip olduğu akıl anlayışları çerçevesinde çıkar gruplarını meşru kılacak güç olan "Aydınlanmanın aklını", "modern akıl" olarak görmektedir. Postmodernizm, savaş öncesi faşist eğilimleri, savaş sonrası kapitalizmin yayılmacı politikalarının etkilerini ve çevresel yansımalarını "akıl" zemininde açıklamakta ve alışlagelen hakikat, akıl, kimlik, nesnellik kavramlarından, evrensel ilerleme düşüncesinden ve nihai zeminlerden kuşku duymaktadır. Bu yönden de modernizmi ve onun vaat ettiklerini gerçekleştirememesini eleştiren bir düşünce tarzı olarak nitelendirilmektedir (Eagleton, 1999: 9).

Bocock tüketimin, modernizm sonu kapitalizmin veya post-modern kapitalizmin karakteristik niteliklerini gösteren bir süreç halini aldığını ifade etmektedir. Birçok insanın kimlik duygusu, onların iş rollerinden daha fazla izledikleri tüketim kalıplarıyla ilgili olması nedeniyle, yeni bir kapitalizm döneminin başladığı söylenmektedir. Aslından bu, postmodernist aklın iflasının gerçekleştiği, yaklaşımlarının tükendiği, zaman ile mekân olgularının sarsıldığı bir durumu ifade etmektedir. Postmodernizm, tüketici ve iletişimin ön planda tutulduğu ve teknoloji egemenliğindeki toplumların statüsünün incelendiği, modernist anlayışı eleştiren bir yapıya sahip olan bir kuramdır. Yani postmodernizm, üretim kültüründen tüketim kültürüne, ürün kültüründen marka ve imaj kültürüne geçişi tanımlamaktadır. Bu açıdan, yeni bir birey (postmodernist) yaratılmaktadır. Bu birey, geçmişin çeşitli unsurlarının günümüzün yeni ideolojileri ile bir araya toplanmasını kabul eden ve

bunu pekiştiren bir tüketme isteğine ulaşarak tüketim toplumunun postmodern bireyini oluşturmaktadır. Tüketim toplumları ile uyum içinde olan ve aynı zamanda imge, sembol ve göstergelerin etkili düzeyde yer aldığı postmodern dünya, görsel kültürün baskın olduğu bir dünyayı temsil etmektedir. Tüketim toplumu, postmodern dünyayı tamamlayan özellikler göstermektedir. Genellikle zenginliğin, popüler kültürün özelliklerinin ve bireyciliğin arttığı, buna karşılık toplumsal sınıfların sınırlarının azaldığı toplumları resmetmektedir. Tüketimciliğin modern toplumdaki bu belirleyici konumunu sürdürmesi ve kendi değerlerini insanlar arasında geçerli kılarak tüketim ürünlerinin satışını sağlaması, potansiyel tüketicinin yaşam tarzına uyan belli semboller dizisinin tüketici için anlaşılabilir hale gelmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda yapısalcı kuram; semboller ve onların toplumsal gruplardaki rolünün incelenmesi yoluyla tüketim analizine önemli katkılarda bulunmuştur (Doğanay, 1998: 229).

Bocock arzuların, toplumsal, kültürel ve psikolojik yapıyla ilişkilendiriliş biçimleri ve çeşitli kimlik duygularının korunması ile ilgili analizi geliştirmeye yönelik kavramlar üzerinde durmuştur. Bu kavramlardan birisi olan postmodernizmin, tüketime yaklaşımı onu önemli bir toplumsal ve kültürel süreç, tüketimciliği ise bir ideoloji olarak ele alma temeline dayanmaktadır. Endüstriyel organizasyonlardaki işin, ne tüketimi çevreleyen toplumsal ve kültürel süreci ne de kimlik oluşumunu belirleyen bir öge olduğu post-modern çağda, kapitalizm önemli bir rol oynamaya devam etse de, gruplara ait sınırlar modernizm koşulları altında olduğundan daha akışkan ve aidiyet duygusu daha zayıf görünmektedir. Modernizmde belli statü grupları içinde farklı kalıplar olarak açıkça çizilmiş olan farklı tarzlara sahip olma bilinci, postmodernizmin koşulları altında birbiriyle karıştırılarak bir araya getirilmiştir. Bocock, arzuların kökeninde insan kültürü ve onu sürdürenlerin ürettiği bilinçdışının yattığını, tüketici olmanın yalnızca göstergelere verilen mekanik veya biyolojik bir tepki değil, kültürel sembollere bağlı bir süreç olduğunu belirtmektedir (Doğanay, 1998: 230).

Bocock, modern çağda “yapılan iş” tarafından belirlenen kimlik duygusunun yerini post-modern kapitalist dönemde tüketim malları ve ailenin tüketim kalıplarının aldığını yinelemektedir. Post-modern kapitalizmin merkezinin dışında kalan toplumlarda ise erkeklik kavramı kavgaya ve savaşçılığa ilişkin terimlerle

tanımlanmaya devam etmektedir. Bu toplumsal oluşumlarda, erkek kimliğinin giyim, otomobil, müzik ve sporla ilgili tüketim kalıpları çevresinde olduğu “yeni tip erkek” imajları içeren bir tüketici kültürünün, “vahşi çatışmalara” karşı barışçıl bir seçenek olarak algılanabilmektedir. İnsanların kimlik duygusunun tüketim olgusu tarafından belirlenmesinin getirdiği olumsuzluklar karşısında, tek olası çözüm olarak, arzuların tüketim mallarından ve hizmetlerinden uzaklaştırılıp başka etkinliklere yönlendirilmesi gösterilmektedir. Bocock için “din kurumu”, bunun tek yoludur (Doğanay, 1998: 231).

2.4. Üretim Sürecinde Mülkiyetin Devamlılığını Tetikleyen Kalıcı Sermaye

Kapitalizm, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçteki kurumsal değişimin sonuçları olarak ele alınan hem sermayenin uluslararasılaştırılması hem de kapitalist sınıfın yapısındaki değişim ile birikim sürecinin düzenlendiği ve büyük anonim şirketler biçiminde kurumsallaştırıldığı bir “akılcılaştırılma” ortamıdır. Gelişmenin ilk evrelerinde bireysel kapitalist sermaye sürecinde önemli bir merkezi konuma sahip olan kapitaliste göre süreç; örgütlenme becerilerine, acımasızlığa, kurnazlığa ve ticari bir zekâyâ dayanmaktadır. Bu dönemde “Taylorizm ve Bilimsel İdarecilik” eski sermaye birikimi tarzının yerini alarak yeni bir idari sınıfın ortaya çıkışına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu “yeni işletmeciler sınıfı”, önemli ve güçlü sermaye sahiplerinden oluşan tüm kapitalist sınıfa tabi olan bir sınıfa işaret etmektedir (Hunt, 2016: 461).

Birikim sürecinin kurumsallaşması, kapitalisti, egemenliğinde herhangi bir değişiklik olmaksızın pasif bir aktöre dönüştürmekte, yani malının başında durmayarak konumlarını sürdürmelerine olanak sağlamaktadır. Kapitalistin çoğunun “rantier sınıfı” haline gelmesinin yanı sıra sınıfın idari fonksiyonlarını yerine getirmeye ve onların çıkarlarını korumaya yönelik hareket eden bir “icra heyeti” oluşturulmaktadır. Dönemin kurumsal ve kültürel dönüşümünü sunan Thorstein Veblen, çıkar gruplarına karşı ortalama insanın, yağmacı yiğitliğe karşı uygun, barışçıl insan ilişkilerinin ve ticari girişimin sabotaj faaliyetinden haksız kazanç elde edilmesine karşı yaratıcı ustalığının savunucusudur (Hunt, 2016: 462).

Veblen'in toplum algısı; çöken ya da gelişen, devamlı olarak değişen ve yeni koşullara adapte olan ya da olamayan, bir hayli karışık bir organizmayı içermektedir (Hunt, 2016: 463). İnsanlık tarihini "kurumların evriminin tarihi" olarak ele alan Veblen, insan davranışlarının, hayvan davranışlarında görüldüğü gibi içgüdüsel gerçekleştiğine dair düşünce karşıtı bir teori geliştirmektedir. (Hunt, 2016: 464). Veblen'e göre, tüm hayvan türlerinden olduğu gibi, bütün insanların da içinde bulundukları kültürel dönemden bağımsız bir şekilde, edinilen ortak ve gen aktarımı ile yayılan özellikleri, dürtüleri, eğilimleri ve güçleri var olmakta ancak insanları hayvanlardan ayıran temel özellikleri, kültür ve toplumsal kurumlar oluşturmalarıdır (Hunt, 2016: 465).

Maddi medeniyeti, kurumsal çerçeve ve kurumsal gelişme olarak şematik hale getiren Veblen'e göre bir kültürün gelişimi, birikimli ve tutarlı bir dizi alışkanlık süreci ile sağlanabilmektedir (Veblen, 2007: 241-242). Veblen'e göre üretim; "insanların içerisinde bilgi ve kabiliyet paylaşımında bulunduğu, bunları nesilden nesile aktardığı ve doğanın insan gereksinimlerine elverişli ve yararlı bir duruma getirilmesi aşamasında toplumsal iş birliği ile iç içe olduğu toplumsal bir süreç" olarak tanımlanmaktadır. Üretim, endüstriyel bir topluluğun iş birliği ile gerçekleşmektedir (Hunt, 2016: 474; Veblen, 1964: 33-34).

Veblen üretimin, hiçbir koşulda bireysel bir süreç olmadığını, "her yerde ve her dönemde toplumsal bir süreç" olduğunu ifade etmektedir. Bütün endüstriyel ilerlemelerin en yakın hedefi, ustalık isteyen bir işin daha iyi bir şekilde yapılması olmuştur (Veblen, 1964: 84). Yağmacı sömürü imkânı ise, ancak üretim önemli ölçüde daha etkin hale geldikten ve toplumsal düzeyde teknik bilgi ve aletlerin birikimi gerçekleştikten sonra ortaya çıkmıştır (Hunt, 2016: 475). Bu üretim sürecinin ayrıştırılması ile sürecin farklı unsurlarının, sermaye, toprak ve emek şeklinde sınıflandırılması ve insanların toplumsal tavırlarının ücret, faiz ve rant biçiminde bölüştürülmesi yalnızca kapitalizme dair tarihsel olgulardır.

Veblen sermaye kavramını, "içerisine belirli bir düzeydeki sermaye mallarının giriş ve çıkışının yapıldığı, fiziki açıdan kalıcı bir varlık" biçiminde değerlendirmekte ve aynı zamanda bunu çözümlemenin oldukça güç olduğunu da eklemektedir (Hunt, 2016: 470). Ona göre sermaye, temelde kapitalizmin yasalarının ve kurumlarının bir

sonucu olmaktadır. Ona göre, insanlığın zihninde istikrarlı bir faiz oranının ortaya çıkması; sadece mülkiyet kurumunun olgunluk düzeyine doğru bir gelişim ile meydana gelebilen parasal ekonominin, sınırları içerisinde gelişen ticari trafiğin (girişimin) kayda değer bir ilerleme düzeyini sağlamasının ardından gerçekleşmektedir (Veblen, 1945: 142).

“Kalıcı varlık” şeklinde nitelendirilen sermayenin içinde bulunduğu maddi olmayan, yasal haklarla, sözleşmeyle, satma ve satın alma ile ilgili süreklilik arz etme durumu, fiziki temelli olmamakta ve mülkiyetin sürekliliğini ifade etmektedir. Bu durumun gözden kaçırılmaması, ticari girişimin beklenen bir sonucu olarak “doğal meydana gelmeyen bir tekel” olgusuna güncellik kazandıracaktır (Veblen, 2007: 197; Hunt, 2016: 470-471). Ticari bir parasal ekonomik yapıda kapitalistlerin, üretim araç ve gereçlerinin mülkiyetini “tekelleştirdiklerinde” ortaya, ücretli emek ile ücretler çıkmaktadır (Veblen, 1964: 136). İşverenler ile işçiler arasındaki ilişkiye özgü olan ücretler, bu ilişki kapsamında belirli bir metotla görülen üretim teorisinde bulunan, iktisadi nitelikli bir sınıflamadır (Veblen, 1964: 135).

Veblen’in eleştiride bulunduğu Neoklasik iktisadi yaklaşımın fonksiyonu, kapitalizmin en temel çelişkisi olan mülk sahipleri ile işçiler arasındaki savaşımın tabiatını, ilk başta sadece görünürde olan bir çatışma gibi göstermekte ve ikinci olarak da işçi ile kapitalist ilişkisinin sonsuz olarak görünmesini sağlayarak onu gizlemektedir (Hunt, 2016: 471-472). Veblen, savunma konumundaki işçilerin, konfor ve kazanç sağlamak için istihdam edildikleri işverenlerine ve mülkünün başında durmayan mülk sahiplerine yönelik alışılmış ve tehlikeli bir düşmanlığı beslemesinin, çağdaş kapitalizmin baskın ve tarihsel niteliğe sahip ayırt edici özelliklerinden biri olduğunu ısrarcı bir tavırla ifade etmektedir (Veblen, 1964: 402-403). Bu açıdan Neoklasik iktisadi yaklaşımın toplumsal uyum açısından sonuçlarına bakıldığında, toplumdaki en güçlü ve ayrıcalıklı çıkar grupları (iş adamları, mülkünün başında durmayan mülk sahipleri) için faydalı olmaktadır (Hunt, 2016: 472).

Veblen’in teorisi temelde, mülkünün başında durmayan mülk sahiplerine ve genel olarak da çıkar gruplarının gereksinimleri ile çıkarlarına yönelik olan Neoklasik yaklaşımın çizdiği tarihsel ve kurumsal çerçeveyi sunarak, Neoklasik iktisadın

deneysel çıkarımlarının ötesine geçmeye çalışmaktadır. Veblen, Marx'ın 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'yi kapitalist toplumsal yapısının prototipi olarak kabul etmesi gibi, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı arasında kapitalizmi anlamayı ve analiz etmeyi esas alan çalışmalar yaparken, ABD'yi prototip olarak kabul etmektedir. Toplumsal psikoloji perspektifi ile etkinliklerine kahramanlık eğilimi ya da yağmacı içgüdünün hâkim olduğu bireyler ile sınıfları, tutumlarına ustalık içgüdüsünün, ebeveynlik eğiliminin ve aylak merakı arttırmanın baskın olduğu sınıflardan ayırmaktadır. Aslında Veblen, iktisadi süreç açısından, ticari girişim olarak adlandırdığı güçler ile sanayi olarak ifade ettiği güçler arasında aynı tür bir ikiliğin mevcut olduğunu fark etmektedir. Hatta sosyoloji bakımından, aylak sınıfın törensellik ve sportmenlik eğilimleri ile sıradan (ortalama) insanın daha yaratıcı ve iş birliğini baz alan nitelikleri arasında bu ikili yapı anlam kazanmaktadır. Veblen bu üç analiz biçiminin birbirleri ile birleşme eğilimine sahip olduğunu ifade ederek, temelde kapitalistler ile işçiler tarafından oluşturulan iki sınıfsal yapıyı toplumu analiz etmektedir. Mülkünün başında durmayan mülk sahipleri, çıkar çevreleri, aylak sınıf ya da sanayinin kaptanlarını tanımlayan “kapitalistler” iken; mühendisleri, işçiyi ve aslında ortalama insanı da “işçi sınıfı” nitelemektedir (Hunt, 2016: 473).

Veblen'e göre mühendis, “toplumun refahına direkt olarak katkıda bulunarak üretim süreçlerine önderlik yapan emekçi niteliği”ne sahiptir. Toplumun refahını olabilecek en yüksek düzeye çıkarmaya yönelik yaklaşım, hem ekonomik gücü elinde bulunduranlarla yani kapitalist sistemle mücadele etmeyi hem de teknolojiyi yalnızca üretim süreçlerinin bir aracı olarak ele alıp onunla bütünleşmesinin yanı sıra toplumsal etkileri bakımından onunla da gerektiği yerde çatışmayı içermektedir. Burada bir yandan bütünleşen bir yandan da çatışan, çelişen bir niteliğe bürünme durumu söz konusudur (Veblen, 2011: 13).

Farklı kurumsal ortamlar içerisinde mühendise dayandırılan akılcılık olgusunun, ne ölçüde modern bilim ve iktidarın nesnelci akılcılığı ya da üst akıl olarak aktardığını incelemek gerekmektedir. Karl Marx'ın (2011) da dediği gibi “varlık biçimlerinin belli bir varoluşsal şartları ifade etmesi” (s.244) temelinde mühendis akılcılığının, hangi değer çizgisinde kapitalizmin varoluşsal dinamiklerine işaret ettiğinin sorgulanmasına ve “kapitalist sistemde mühendisin kim olduğunun” sorulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu soru, iki açıdan düşünmeyi ve onlara göre kurumsal bir

çerçevenin çizilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunlar, kapitalizmin varoluşsal şartları içerisinde mühendise yüklenen anlam ile bir meslek disiplini olarak mühendisin ve mühendisliğin kendisine yüklediği anlamların farklı mühendis öznelliklerini ifade etmesidir. Kurumsal çerçeve, bu dinamikleri, bütünsel bir şekilde soyutlayarak gösterme çabasında olmaktadır (Köse ve Öncü, 2000: 28).

Somut gerçeklikte görülen mühendisin kimliğinin oluşması, tarihsel ve toplumsal süreçlerin koşulları ile tepkime halindeyken, kültürel ve disiplinel eğilimler bağlamında kurumsal boyutta evrenselleştirilemeyecek biçimde bir kısmilik edinmektedir. Somut dünyada elde edilen ve kısmi örneklendirmelerine kaynak olarak bakılan kurumsal özneler, karmaşık somutun ayırt edici hale getirilmesi için kılavuz rolünde olmaktadır. Mühendislerin, kendi toplumsal yapılarındaki siyasi, kurumsal ve ekonomik nitelikler nedeniyle farklı mesleki öznellere dönüşebilecekleri veya o forma girebilecekleri, kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Ancak özellikle toplumsal düzeylerde kısmi farklılıklara işaret eden mühendis özneleri arasında, tarihsel bir süreçte, kapitalizmin emek ve sermaye ilişkisi ile şekillenen evrensel bir determinasyon niteliğini taşıdığı da vurgulanması gerekmektedir (Köse ve Öncü, 2000: 28).

Edmund Husserl'in da desteklediği gibi, bu nesnel aklın biçimlemesi ile modern toplulukların örgütlenmesinin ortaya çıkmasında; sermaye ile mühendislik ilişkisindeki çelişkinin yerleştirilmesi her ne kadar tartışma konusu olsa da sermaye birikiminin ve yeniden oluşturulan metalaşma veya metalaştırma süreçleri de topluluktaki kurumların ilişkilerinin yanı sıra kişilerin öznellikleri üzerinde ciddi sınırlayıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Emek ile yaratılan değer çelişkinin, kapitalist üretim ve varoluşsal oluşum kaynaklı sürecin merkezinde tutulması, mühendisin mühendislik kavramına nasıl bir anlam yüklediğini ortaya çıkardığı için karşılıklı bir yapıda değerlendirilmelidir (Köse ve Öncü, 2000: 29).

Sermaye ile emeğin ilişkisinde çelişkinin değil de çıkar uyumunun barındığını ve bu sebeple de mühendis ile sermayenin ussalığının da entegrasyon durumunda olduğunu savunanlara karşı, bu temel çelişkinin mühendis ile sermaye ussalları arasında da bir ahenksizliğe yol açacağını savunanlar da bulunmaktadır. Bu şekilde mühendisin pozisyonlarının yorumlanması, iki çeşit grupta ifade edilebilecek bir yapıyı

tanımlamaktadır. Birinci düşünsel betimlenen çeşit, mühendisin her türlü çıkarımından önce şirket merkezli bir yönetici olduğu tespittir. Temel görevlerinin de hem işçinin ücret düzeyinin maksimum olarak belirlendiği hem de işveren için işgücü maliyetlerinin en düşük boyutta tutulmasına yönelik üretimin yapılabilmesi şeklindedir. Bu görevin, iki sınıfta da en yüksek refahı sağlama girişimi olarak görülmesi ve yönetim sorununu bir mühendislik meselesi olarak değerlendirilmesi, “bilimsel yönetim” anlayışının en güçlü savunucusu olan Taylor’un çerçevesini teşkil etmektedir (Köse ve Öncü, 2000: 30).

İkinci düşünsel çeşidin inşası ise, Thorstein Veblen tarafından yapılmaktadır. Veblen’in çalışmalarında Scumpeter’in girişimcisinin karşıtı olarak iş adamı, tek gayesi paradan para kazanmak olan ve spekülâtör unvanına sahip olan kimsedir. Bu bağlamda yaşadığı tarihi ve toplumsal yapıda girişimcilerin, yaratıcılıklarından çok bu iş adamlarının güç arzusunun baskın durumda olduğu belirtilmekle birlikte karşımıza mühendis ile iş adamı ilişkilerinde bir çelişkinin yattığı görülmektedir. Bu çelişki, mühendis ve sermaye ussalları arasından doğmaktadır ve sermaye ve emek arasındaki çelişkiden daha çok vurgulanmalıdır. Mühendislik, nüfusun maddi koşullarını refaha kavuşturacak ve bunda sürekli bir artış sağlayacak imkânlarla sahip olan sanayi toplumunun özüne dair nitelikleri taşımaktadır. Aynı zamanda mühendislik Veblen’in dünyasında, köklerini “modern teknolojik yapıların içinde keşfeden bir perspektifi” temsil etmektedir (Köse ve Öncü, 2000: 30).

Ona göre mühendisliğin temel görevi; sanayinin olanaklarını iyileştirmesi, maddi bir insani oluşum geliştirerek üretkenliği arttırması yoluyla maddi bir üretim yapılması ve bu üretimden daha fazla olarak da üretimden elde edilen parasal kazanç sürecini yöneten iş adamlarının çıkarlarını baltalamaktır. Yani üretim sürecinden finansal faaliyetlere geçişte ve bu koşulların sürdürülmesinde gerek iş adamlarına gerekse sisteme karşı sabotaj hareketi uygulamaktadır. Bu açıdan da Veblen, “tüm işçilerin önderi ve servet sahibi olan kapitalist sınıfların” karşısına “mühendisi” konumlandırarak Taylor’un yorumlamasına zıt bir tespitte bulunmaktadır. Aslında Veblen’in mühendisi, işveren ile çelişki içerisinde olurken işçi sınıfının yanında saf almaktadır. Hatta zaman içerisinde, liderlik vasfında bulunarak, toplumsal ilişkilerin yapısının değişikliğe uğraması için hareket halinde olan bir aktör şeklinde ortaya çıkacaktır (Köse ve Öncü, 2000: 31).

Dönüşümün arkasındaki kurumlar ve düşünce alışkanlıklar ile dengenin sağlanabilmesinde yani dengeler arası geçişin yapılabilmesinde, ekonomik krizlerin ve genişleme ve daralma dönemleri şeklindeki konjontürel dalgalanmaların tetiklenmesi durumuna karşılık Veblen, teknoloji ve yenilik merkezli bir evrim yaklaşımıyla karşımıza çıkmaktadır. Chaplin'in filminde de belirtildiği gibi, teknolojinin kendisinin değil de araçların/nesnelerin kullanımının doğruluğu açısından ilerici ve tamamlayıcı olmasını içeren vurgulamalar, esas eleştiri noktasını oluşturmaktadır.

Veblen bilginin kümülatif biçiminde yayılmasının, kişilere değil topluma ait bir değer olduğunu ve bu değer de teknolojik yenilikleri ortaya çıkardığı ifade etmektedir. Bu yolla mühendislerin bilgi birikiminin, üretim sanayisinde ne kadar gerekli olduğunu açıklamaktadır. Veblen (1921)'e göre, mühendis ve işçi sınıfı ile sanayi kaptanları ya da iş adamlarının farklı çıkarları bulunmaktadır. İşçiler ile iş birliği yapmaları sonucunda, sanayi kaptanlarını sabote edebilecek otoriteye sahip "mühendisler ve işçi sınıfı", üretim düzeyinde verimliliğin arttırmasına, fiyatların düşürülmesine ve toplumsal refahın sağlanmasına odaklanmaktadır. Sanayi kaptanı ya da aylak sınıf ise üretim odaklı değil, daha çok kâr elde edebilme hırısı/arzusunu ile hareket etmektedir. Sanayi kaptanlarının sabotajına karşılık yapılan sabotaj sonucunda, kaptanların kârları düşürülerek mülkiyetlerinin değer kaybetmesi sağlanmaktadır. Aslında üretim sistemindeki firma sahipleri ile profesyonel yöneticiler ikiliği, "Modern Zamanlar" filmi içerisinde de Veblen'in ayrımının bir analizi niteliğinde sunulmuştur.

Profesyonel yöneticiler, üretim sürecinin denetleyici konumunda çalışmaktadır. Sermayedarlar ise, gözlemci görevini gerçekleştirerek en yüksek kâr hedefi ile hareket etmektedir. Hatta reel üretim etkinliklerinden uzaklaşarak ya da muaf tutularak finansal sektörde etkinlik göstermeye başlamaktadırlar. Ancak sermayedarın üretim faaliyetlerinden çekilmesi ile profesyonel yöneticilik ortaya çıkmaktadır. Veblen'e göre sosyal çevre, ekonomik kurumlar ve içgüdüler, üretim ve tüketim tutumlarında oldukça etkili olmaktadır. Zaman içerisinde birikimli olarak görülen tecrübeler, çevresel etkenler, alışkanlıklar ve içgüdüler, insanların faaliyetlerine yön vermektedir.

Veblen, mühendislerin değerin artması ve onların işçiler ile iş birliği içerisinde olması nedeniyle, zamanla sanayi kaptanlarını sistem dışına itebilecek güce sahip olacaklarını düşünmektedir. Bu açıdan Marx’a benzer ve oldukça devrimci bir temele sahip analizinde Veblen, işe gelmeyen mülk sahiplerinin, mülkiyet üzerindeki hakkını da tartışmaktadır. Sanayi kaptanlarının mülk üzerindeki hakkını tartışırken, sistemi etkilemenin ve hakları elde etmenin yolunun, ülkenin endüstri sisteminin genelini işleyemez duruma getirmeye neden olacak kadar güçlü bir “karşı sabotajdan” geçtiğini ifade etmektedir (Veblen, 2011: 84). Karşı sabotaj, tüm mühendis ve işçilerin birleşip büyük bir grev gerçekleştirerek, fabrikaların üretim yapmasının engellenmesi anlamına gelmektedir. Veblen’e göre bu durum, sanayi kaptanlarının kârlarının sıfıra inmesine ve mülkiyetlerinin bir değer taşımasına yol açacaktır.

Bu sabotaj işleminin üretimi işleyemez bir forma sokmasının arkasında, sistemin kendisinden gelen evrimsel bir karşılıklı yapının olması nedeniyle, bireylerin içgüdü ve alışkanlık kurumlarının önemli bir rolü olduğunun vurgulanarak incelenmesi gerekmektedir. Veblen’e göre insanlığın temelinde “basit ve karmaşık” olarak iki çeşit içgüdü olmaktadır (Barnett, 2017: 542). Bireyde oluşumu, kalıtsal nitelikler ve gen aktarımı ile sağlanan ve sadece insanlara ait olmayan bütün canlılarda görülebilen; cinsellik, üreme, öfke, iş birliği, beslenme ve nefret gibi içgüdüler, basit içgüdüler kategorisinde yer almaktadır. Diğer bir deyişle zaman içerisinde değişim göstermesi nedeniyle basit içgüdülerden farklı bir rota çizen ve sürekli değişen çevresel koşullara adapte olacak şekilde insan tavırlarının da dönüşmesini sağlayan, ustalık, ebeveynlik, güzellik, oyun ve merak şeklinde ifade edilen karmaşık içgüdülerdir. Bu nedenle de bu karmaşık içgüdülerin temelinde basit içgüdüler gibi kalıtsallık ve gen aktarımı bulunsa da asıl etkili olan, kültürel unsurlar ile birlikte görülen ve geçirilen dönüşümdür. Veblen’e göre insanları, etken ve verimli bir şekilde çalışmaya yönlendirerek zamanın boşa geçirilmesinden kaçınmaya işaret eden ustalık içgüdü, üretim etkinliklerinin arkasındaki güdüyü oluşturmaktadır (Jones, 2010: 32). Ona göre, insanlığın temelinde bulunan teknik yeniliklerin göstergesi olan ise, merak içgüdüdür (Anderson, 1933: 603).

Sınai uğraşların gelişmesiyle, ustalık içgüdü aracılığıyla üretilen yani üretimde kullanılan araç ve gereçlere sahip olunan ilkel dönemden kitlesel üretime geçilince,

Üretimde kullanılan araç-gereçlerin mülkiyeti, üretimde reel bir etkinlikte bulunmayan iş adamlarına ve şirketlere kaymaktadır. Sanayi kaptanı olarak da adlandırılan bu insan tipi, eskiden ustalık içgüdüsüyle üretimi maksimum verime ulaştırma peşinde koşmuştur. Ancak makine çağının başlaması ile 19. yüzyılın başlarındaki teknolojik gelişmenin etkisiyle, eski hedeflerinden ayrılarak kr odaklı bir üretim tarzına yönelmiştir. Profesyonel yöneticiler ise, sanayi kaptanlarının hedefleri doğrultusunda emek verimliliğini arttırmaya ve sürecin herhangi bir problem olmadan sürdürülmesi için çabalayan kişiler olmaktadır. Toplumun diğer alt tabakalarında, aylak sınıfın gösterişi tüketimine ve mülkiyetine yönelik bir öykünme söz konusudur. Veblen’e göre, yalnızca aylak sınıfın elinde bulundurabileceği mallar, “erişilemez mallar” olarak nitelendirilmektedir. Genellikle bu mallar miras yoluyla kalan değeri oldukça yüksek olan ürünleri içermektedir. Veblen’e göre aylak sınıf, özel mülkiyet kurumunun gelişmesi ile eş zamanlı ortaya çıkmaktadır. Mülkiyetin saygınlığın temel bir kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanması ise, toplum içerisindeki maddiyatçı rekabeti arttırmaktadır. Veblen’e göre kapitalist sistemin feodal sistemin çözündüğü ve üretim araçlarının verimliliği arttırma odaklı kullanıldığı yapısından, parasal boyutun ve çalışma içgüdüsünün rolünde değişmenin görülmeye başlandığı, kr peşinde koşularak retimın sabotaja uğratıldığı ve gösterişi tüketimin bir etkinlik haline geldiği finans yapısına geçişte, maddi olanağının olmaması nedeniyle alt sınıfta yer alan köleler, kadınlar ve işçiler, aylak sınıf içerisinde konumlanamamaktadır. Bu alt sınıfın yeleri, el işçiliği, endüstri gibi etkinlik alanlarında istihdam edilmektedir (Veblen, 2005: 20).

Dolayısıyla Veblen’e göre toplumsal refah, tüm toplum için yeterli reel retimın var olması ve bu retimın toplumdaki her birey için yeterli oranda dağıtılması olarak ifade edilmiştir. Bunun ıkış yolu ise, toplumda çalışma içgüdüsünün hkimiyeti ve teknolojik gelişmenin öncüleri olan mühendislerin toplumdaki yerlerinin yükseltilmesidir. Yani, ne zaman çalışma içgüdüsü bastırılrsa, o zaman barbar dönem yaşanmaktadır. (Watkins, 2015: 441).

İktisadi sorun, Veblen’e göre kıtlıkla mücadele etmek için en etkili kurumların oluşturulmasıdır (Anderson, 1933). Bu kurumlar, etik olarak rasyonel bir toplumun ortaya çıkmasına da aracılık edecektir. Bu toplumda insan yaşamını iyileştirmek için gerekli olan araçlar tüm bireylere sunulacak, sıradan insanın refahı maksimize

edilebilecektir. Ancak Veblen’e göre kapitalizmin kurumları, savurganlığa, haksız ayrımlara, çoğunluk pahasına dar bir kesimin çıkarlarına ve insan potansiyelini engelleyen çabalara aracılık etmektedir (Waller, 2009).

Veblen’e göre toplumun değil bireyin faydasını öne çıkaran bu sistemin, yaşam sürecinin devamlılığına katkı sağlayacak, reel üretim artışını destekleyecek biçimde değişmesi gerekmektedir. Veblen’de üretimi arttıran faaliyetler, endüstriyel faaliyetlerdir. Endüstriyel faaliyetin ön plana çıktığı bir toplumda, mevcut teknoloji ile insanların yaşamını sürdürmek için yeterli üretim yapma potansiyeli mevcuttur. Bu potansiyelin düzgün bir biçimde yönetilmesi, haksız kıyasa neden olmayacak biçimde tüketilmesi zorunludur. Veblen’in “iyi yaşam” vizyonu da bu iki ilke üzerine kuruludur (Knoedler ve Schneider, 2010: 261-262). Oysa kapitalist sistemde hâkim ticari ve finansal faaliyetler ve bu tür faaliyetleri destekleyen, gösterişçi tüketimi tetikleyen parazit endüstriler, reel üretimi arttırmaya çalışan endüstriyel faaliyetlerle çatışma hâlinindedir. Kapitalistler, mühendisler ve işçilerde var olan pozitif eğilimleri kontrol altına alarak, fiyat artışının ve kârın ençoklaştırılmasının peşindedir. Ona göre ticaret sisteminin dayattığı bu sınırlamalardan sıyrılma, toplumun refahını arttıracaktır (Galbraith, 2010).

Veblen’e göre bu sınırlamalardan sıyrılmanın yolu ise, mühendislerin ve işçi sınıfının kontrolü ele geçirmesidir. Ona göre, mühendislerden oluşan bir yönetici sınıfın daha rasyonel ve toplumsal olarak daha işlevsel bir ekonomi öngörüsünün gerçekleşmesi, kapitalist sistemin ahlaki sorunlarını ortadan kaldıracaktır. Ancak günümüzde bu öngörünün gerçekleşmesi bir yana bahsettiği sorunlar daha da derinleşmiş ya da ahlaki olarak “iyi” diye bahsettiği bazı hususlar başka ahlaki sorunları gündeme getirmiştir. Yine de Veblen’in tekelleşmeyi, savurganlığı, gösterişçi tüketimi ortan kaldıran ve bireysel gelişmeyi destekleyen bir kurumsal değişime izin veren etiği dikkate alındığında, günümüzde hangi değerlere öncelik verilmesi gerektiği konusunda önemli fikirler sunmaktadır.

2.5. Kişisel Mülkiyeti Aşan Bir Mülkiyet Kurumunun Oluşması

Veblen’e göre iktisadın temel konularını, “baskı, saldırganlık ve bu bağlamda mülkiyet edinimi, para ve servet üzerindeki birikimsel çatışma, kurumların evrimi ve

ekonomik gücün etkileri vb.” oluşturmaktadır. Bu bölümde ele alınacak olan mülkiyet, eski bir düşünce alışkanlığını ifade etmektedir (Demir, 1996: 88). Bazı iktisat kuramlarında⁵² mülkiyetin ve özel mülkiyetin temelini, sahiplik durumu olan kimse yani “malikin üretken emeği” olduğu düşünülmekte ve bu bağlamda faydalı bir şeyi üreten kişinin, ona sahip olmanın zevkini çıkarabileceğine vurgu yapılmaktadır (Veblen, 2017: 41).

Statü ya da sosyal durum, Veblen’in analitik çerçevesindeki merkezi kavramdır. Statü, onun görüşüne göre, sınıftan, özel mülkten veya diğer ekonomik kavramlardan daha temeldir. Aslında, ekonomistlerin örneğin, emeğin “usandırıcılığı” ve boş zamanların arzuları gibi rutin varsayımlarından herhangi birini anlamak için uygun bir statü anlayışı şarttır (Veblen, 1898). Veblen insanlar arasındaki statüyü, bir tabakalaşma sistemi olarak düşünür. Aslında bu ilke olarak, hayvanlar âlemindeki sosyal ilişkileri yapılandıran hiyerarşilerden farklı değildir. Veblen’in “göreceli değer veya değer açısından puanlama ve derecelendirme amacıyla kişilerin karşılaştırılması” olarak tanımladığı, haksız bir kıyaslama yapan yargılara dayandırılmıştır (Veblen, 1899: 34).

Veblen’in görüşüne göre, insan eylemi iki temel içgüdü veya “eğilimler” ile yönetilir. İlki, araçsallığın oldukça doğrudan çıkması veya insan eyleminin “teleolojik” karakteri olarak gördüğü “işçilik/ustalık içgüdü” olmaktadır. Eylemlerimiz her zaman bir hedefe yönelik olduğu için, “hizmet verilebilirlik veya verimliliğin erdemli ve boşuna, israfın veya iş göremezliğin kusurlu bir davranış olduğu duygusu” kastedilmiştir (Veblen, 1899: 15). Başka bir deyişle, amaçlarımızın gerçekleşmesi için en uygun araçları bulmakla ilgili olan araçsal rasyonalitenin genel

⁵² Mülkiyet yapısının organizasyonların performansını belirleyen önemli bir faktör olduğunu savunan, mülkiyet-verimlilik ilişkisinin boyutlarının analizine odaklanan çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler içinde ilk akla geleni “Mülkiyet Hakları Teorisi” olmaktadır. Bu teori, genel olarak, kamu sektöründeki eşitsizlikleri açıklamaya çalışmaktadır (Bartel ve Schneider, 1991: 17-18). Mülkiyet hakları teorisinin temelde savunduğu görüşler, Adam Smith’in ünlü eseri olan “Milletlerin Zenginliği” adlı çalışmada yer almaktadır (Dura, 2006: 225). A. Smith’in görüşleri, mülkiyet hakları teorisinin ana kuramlarının ilk temellerini oluşturmuştur. Armen Alchian, Harold Demsetz ve Ronald Coase tarafından geliştirilen mülkiyet hakları teorisi; mülkiyet-verimlilik ilişkisinin varlığını ortaya koymaya çalışan önemli ve öncü bir teori olarak değerlendirilmektedir. Harold Demsetz “Toward a Theory of Property Rights (Mülkiyet Hakları Teorisine Doğru)” adlı çalışmada, iktisadi ve sosyal yaşamda mülkiyet hakları kavramının rolünü incelemiştir. Mülkiyet haklarının ortaya çıkışı, mülkiyet hakları üzerindeki sahiplik sorunu ve bu hakların gelişimi, çalışmada ele aldığı başlıca konular olmuştur (Dura, 2006: 226).

yapısı sayesinde, yararlı ve etkili olanın değerine ulaşmak ve işe yaramaz ya da israf olanı kötülemektedir. İkinci temel içgüdü, kendisini mücadele, “yağmacı eğilimler” ve sosyal ilişkilerde egemenlik şeklinde ifade eden “yırtıcılık eğilimi” olmaktadır (Tool, 1998: 309). Bu eğilimlerin her birinin kullanılması, kişiler arasında haksız karşılaştırmaya ve dolayısıyla statü hiyerarşisinin ortaya çıkmasına temel teşkil etmektedir. İşçilik, beceri derecelerine ve avlanma ya da yırtıcılık derecelerine göre ise, “ustalık/yiğitlik” olarak değerlendirilebilir. Böylece, açıkça sınıf ayrımı olmayan bir avcı-toplayıcı toplumda bile, herkes en yetenekli avcının kim olduğunu bilir ve ona göre onurlandırır. Ancak, işçi ve yırtıcı eğilimler arasında bir asimetri vardır. İkincisi, daha sonra baskın olan ve hâkim olan arasında yeni bir görünmez kıyaslamanın temelini oluşturan insanlara karşı çevrilebilmektedir. Bu mekanizma sayesinde statü hiyerarşisi bir baskınlık hiyerarşisinin özelliklerini kazanır. “Yırtıcı bir kültüre” geçiş, “grubun insan dışı bir çevreye karşı mücadelesinden bir insan ortamına karşı mücadeleye” değişimi işaret etmektedir (Veblen, 1899: 220).

Ortaya çıkan bu içe dönüşün ilk sonucu, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüdür. Ekonomik geri dönüşler, insani sosyal evrimin ilk evrelerinde asgari geçim düzeyine yeterince yakın olduğu için, bir sınıfın tek başına avlanma ya da yırtıcılık yoluyla (dışarıdan, “baskın” ve savaş yoluyla hariç) kendisini sürdürmesi mümkün değildir. Dolayısıyla hem erkekler hem de kadınlar çalışmaktadır. Ancak erkeklerin çabası “sömürünün” bir unsurunu içeren faaliyet alanları için ayrılmıştır. Bu nedenle, istisnasız hiçbir şekilde kadınların sorunsuz çalışkanlığı ile karşılaştırılmaz (Veblen, 1899: 5).

Kişisel mülkiyetin ötesine geçen “mülkiyet” kavramı, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde de hâkimiyetin/otoritenin kadınlarla olan ilişkisi üzerine modellenmiştir. Mülkiyet, kadınların hâkimiyetiyle başlar (günümüzde “eş-koruyucu davranış” olarak adlandırdığımız şeye) ve daha sonra fiziksel nesneleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu nedenle, her şeyden önce bir sıralama sistemidir. Veblen’e göre, “Mülkiyet, asgari geçimsizlikle ilgili olmayan gerekçelerle başladı ve bir insan

kurumuna dönüştü. Egemen güdü, en başından beri servete bağlanan haksız bir ayrımdır⁵³” (1899: 26).

Yaratıcı sanayiden büyük ölçüde kopuk olan ve nadiren görülen mülkiyet örnekleri, “normalden sapmalar” olarak görülebilmektedir (Veblen, 2017: 41). Veblen’e göre, mülk (property) kurumunun kökeninin izleri, yabancı avcının üretken emeğine kadar uzanmaktadır. İktisatçıların “Mülkün Köken Tarihi”⁵⁴ ile ilgili yaptıkları çalışmalara bakıldığında, genellikle “Doğal Haklar ve Baskıcı Bir Doğal Düzen” kaynaklı ön koşullar ile yapılanmış oldukları dikkat çekmektedir. Bir eşya üreten ya da buna eş

⁵³ John Bates Clark da Veblen’in anlayışına benzer düşüncelere sahiptir. Özel mülk sahipliği, içgüdüsel davranıştan kaynaklanmaktadır. Ona göre, toprak sahibi olma içgüdü, emekçileri servet sahibi sınıfa çeken en etkili dürtüdür. Özel mülkiyet yasaları, insanlardaki ahlaki hissedişleri içeren bir tür toplumsal yaşam felsefesini yansıtmaktadır. Özgür ülkelerde insanların hak arayışı, kendini yasalarda ifade etmektedir. Modern devletlerde fiilen toprağın özel mülkiyeti lehine olacak şekilde dile getirilmiştir. Federal yönetim bunu, bütün halkın iradesine yansıtacak şekilde onaylamıştır. Halkın çoğunluğu, bütün halkın iradesi ya da halkın hak arayışı konusunda bihaberdir. Bu yaygın bilgisizlik nedeniyle çoğu insan, özel mülkiyet hakkına saldırmaktadır. Özel mülkiyete saldıranların sayıca savunulardan fazla olması beklenmelidir. Bu genellikle ahlaken büyük bir dayanıklılığa sahip bir kurum için geçerlidir. Bu nedenle de Clark’ın keşfettiği “doğal yasayı” herkesin anlaması çok önemlidir. Toplum uygulamada, mülkiyet hakkının dayandığı prensibe sadakat göstermektedir. Herkese, kendisi özel olarak ne üretiyorsa onu tahsis etmektedir. Veblen, hocası olan Clark’tan etkilenmiştir ancak ondan ayrıldığı noktalarda vardır. Örneğin, Clark her ne kadar aksak rekabet yapısından etkilense de uzun dönemde rekabetin iyi sonuçlar doğuracağını, bunun sonucu olarak da gelir dağılımında adaletin var olduğu bir optimuma ulaşılacağını iddia etmektedir. Veblen bu durumun da klasik ve neo-klasik iktisadın, kendiliğinden denge düşüncesinden farklı olmadığını ve bir tür değer yargısı (normatif) taşıdığını ileri sürmüştür (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: ss.449-453).

⁵⁴ Doğa durumundan toplum durumuna geçişte önemli görülen kavramlardan biri, “sözleşme” ya da “toplum sözleşmesi” olmaktadır. Sözleşme, Hobbes ve Rousseau’da zorunlu görünürken, Locke’ta gönüllülüğe dayandırılmaktadır. Sözleşme ile kurulan devletin varlık nedeni, her üç filozofta da “korku” gibi tasvir edilmektedir. “Devlet niçin var?” sorusuna ise “mülkiyet” diye yanıt verilmektedir. Ancak mülkiyet kavramının içeriği, filozofların görüşlerinde farklı anlamlara gelmektedir (Evren, 2015: 41):

- Locke, doğa durumunda her ne kadar insan doğası iyi olsa da kuralların olmayışı elde edilen mülkiyetin korunması noktasında sıkıntılara neden olacağı içinde, hukuk kurallarının oluşmasını istemektedir. Yani doğa durumunda elde edilen mülkiyetin korunumuyla oluşan hukuk kuralları hem insanı özgürleştirecek hem de insanı medenileştirecektir. Yaşama, özgürlük ve özel mülkiyet hakkının kısıtlandığı bir ortamda yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarını savunmuştur. Öyle ki Locke’un düşüncelerinin meyve vereceği gelişmeler “Amerikan Bağımsızlık İlanı” ile “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi” (1776) ve “Fransız Haklar Bildirgeleri” (1789) olacaktır.
- Rousseau, doğa durumunda iyi olan insan mayasının, mülkiyet anlayışının yavaş yavaş zihinlere yerleşmeye başlaması ile bozulduğunu belirtmektedir. Rousseau, mülkiyetin beraberinde hukuk kurallarını doğurduğunu ifade etmektedir. Ona göre, hukuk kurallarının oluşturduğu medeniyet, bilimler ve sanatlar yardımıyla karanlık yüzünü de ortaya çıkarmıştır. Doğa durumunda eşit ve özgür olan insanlar artık köleleşmiştir.
- Hobbes’un mülkiyet anlayışına göre, birey bir toplum sözleşmesi yaparak yetkilerini bir egemene devretmiştir. Devletin temel işlevi, bireyin tabii hakkını korumak ve mutlu bir yaşam sürdürebilmelerini sağlamaktır. Devlet öncesinde, herkesin her şey üzerinde mutlak hakka sahip olması savaş halini yaratmıştır. Bu nedenle devlet düzeninde mülkiyet hakkı, egemen gücün verdiği bir hak olmaktadır (Marduç, 2006: 69).

değerdeki bir yaratıcı güç harcayarak yapıcı nitelikte bir nesne bulan ve bunu mülk edinen kişi, “doğal malik” olarak tanımlanmaktadır. Bu doğal malik, yaratıcı endüstriye dâhil edilerek nesne veya eşyanın sahibi olmaktadır. Bununla birlikte “Mülkün doğal haklar teorisi” soyutlanmakta ve aslında malike sağlanan mülkiyet hakkının esas biçimini, kendi kendine yetebilen bir bireyin yaratıcı çabası teşkil etmektedir. Bundan hareketle, böyle bir bireyin var olup olmadığı düşüncesine gereken önem verilmemiştir. Toplumda refahın yaratılması, bütün üretimin tamamıyla topluluğun katkısı ve topluluğun içerisinde meydana gelmesi ile sağlanabilmektedir (Veblen, 2017: 42-43).

Veblen’in özel mülkiyet analizinin başlangıcı, doğal haklar yaklaşımının reddine dayanmaktadır⁵⁵. Kabul edilmiş iktisadi doktrinlerde, mülk sahibinin üretken emeği

⁵⁵ Sistemin, zanaatkarın tüketici ve üretici nitelikleri taşıması yoluyla bireyciliğin tanımlanması, doğal haklar felsefesine dayanmaktadır. “Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” (1690) adlı kitabında Locke, ilk olarak anti-mutlakîyetçi düşüncelerini, ikinci olarak da siyasal kuramı içeren toplumsal sözleşmeye dayalı duyumcu-maddeci Thomas Hobbes tarzı mutlak monarşi reddildiği ve doğa durumu ile toplumsal sözleşmeyi Hobbes’ tan farklı biçimde ele alan inceleme sunmaktadır. Kitap içerisinde mülkiyetin doğal bir hak olduğunu ve mülkiyet hakkının sivil topluma geçmeden önce yani toplum sözleşmesinden önce var olduğunu kendi ifadesiyle şöyle açıklamıştır (Locke, 2002: 37-38):

“İnsanlara ortak dünyayı veren Tanrı, onlara aynı zamanda hayatın en iyi avantajını ve rahatlığı için kullanmaları için akıl vermiştir. Dünya ve içindeki her şey insanlığa varlıklarının desteği ve rahatı için verilmiştir. Ve dünyanın doğal olarak ürettiği tüm meyveler ve beslediği tüm dört ayaklı hayvanlar insanlığa ortak olarak ait olsa da çünkü Tabiat’ın kendiliğinden oluşturan eliyle üretilmişlerdir ve hiç kimsenin insanlığın geri kalanı üzerinde özel olarak özel bir hâkimiyeti yoktur. Doğal durumlarından olduklarından insanların kullanımı için verilmişlerdir, özel olarak bazı insanların kullanımına ya da yararına geçmeden önce bir şekilde onlara uygun olarak ayırmak için bir araç gerekir.”

Locke emeği, onun eşit ve ortak olduğu Tabiatın elinden alınarak, bireyin kendisine özgülemesi olarak tanımlamıştır (Locke, 2002: 39). Ayrıca Locke, doğa durumundaki yeryüzünün tüm insanların ortak malı ve ortak kullanımında verilmesi nedeniyle bireylerin özel mülk edinmelerini açıklamakta güçlük çekmiştir. Bu noktada, mülkiyeti emek ile ilişkilendirmiş ve bireyin ona kendi emeğini katması ile mülk edinmenin mümkün hale geldiğini şu şekilde ifade etmiştir (Locke, 2002: 38):

“Dünya ve bütün aşağı yaratıklar insanlar için ortak olsa da her insan kendi kişisinde bir mülkiyete sahiptir. Hiç kimse kendinden başkası üzerinde herhangi bir hakka sahip değildir. Bedeninin emeği ellerinin işi kendisindir diyebiliriz. Öyleyse Tabiatın sağladığı ve bıraktığı devletten çıkardığı her neyse ona emeğini karıştırmıştır ve kendinden bir şey eklemiştir, böylece kendi mülkiyeti olmuştur. Tabiatın yerleştirdiği ortak durumdan onu çıkartarak bu emekle ona bir şey eklemesi diğer insanların ortak hakkını ortadan kaldırır. Çünkü bu emek emekçinin sorgulanamaz mülkiyeti olduğundan ondan başka hiç kimse bunun bağlı olduğu başkaları için ortak olarak en azından yeterli ve iyi şey üzerinde bir hakkı olamaz.”

Locke’un görüşlerinin belirli çerçevede ele alınmasının ardından Veblen ile benzerlikleri daha bir önem kazanmaktadır. Çünkü Veblen’de mülkiyeti, “insanın yaratıcı emeğinin doğal bir sonucu” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda doğal haklar felsefesi, insanın emeğinin bir sonucu olarak özel mülkiyeti ele almıştır. Ancak piyasadaki yapı, bazı kişilerin emeklerinin engellenecek yani sabotaj faaliyetine neden olacak biçiminde bir özel mülkiyet kurumu ön plana çıkarılmıştır. Çalışma içgüdüğü

üzerine düşünüldüğünde, sorgulanmaksızın “mülkiyetin meşru zemini” olarak ele alınmaktadır (Veblen, 1964: 32). Kapitalizmde toplumsal üretimin dağılımını belirleyen özel mülkiyet yasaları, özel ve bireysel olmaktadır. Bu durum, temel bir toplumsal karşıtlık oluşturmaktadır. Bütün insani gelişme, toplumsal üretimdeki ilerlemeler aracılığıyla kazanılan, ustalık içgüdüğü ile aylak merakın işleyişinin ürünüdür. Özel mülkiyet, yağmacı içgüdüğün ürünü ve ancak ustalık içgüdüğünün de karşıtıdır. Veblen’in toplumsal felsefesinde insan yaşamı, faaliyettir ve insan faaliyette bulunurken, düşünüp hissetmektedir (Veblen, 1964: 85). Mülkiyete ilişkin doğal haklar teorisi; yalıtılmış, kendine yeten bireyin yaratıcı çabasını, kendisine yasal olarak verilmiş mülkiyetin temeli yapmaktadır. Bunu yaparken de teori, yalıtılmış kendine yeten birey olmadığı gerçeğini göz ardı etmiştir.

Gelenekler, aletler, teknik bilgi ve kullanımlarının aktarılması; üretim (Endüstriyel organizasyon) ve topluluğu oluşturan bireylerin hem birbirleriyle hem de çevreleri ile iktisadi bir ilişki içerisinde olmalarını sağlamaktadır. Karşılıklı ve kümülatif bir nedensellik ilkesi içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bireysel üretimin ve üretkenliğin olmadığı görülmektedir. Aslında soyutlanmaya çalışılan birey, üretken bir eylemde bulunan kişi olmamaktadır. Veblen, Doğal Haklar ön kabulündeki doğal malikin, bireysel üretken emeğine dayalı olduğu ifadesini bu bağlamda ve kendi varsayımsal mantıkları kapsamında eleştirmiştir. Mülkiyet kurumunun kökenine dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, tüketimin doğal bir sonucu olarak ele alınan ve Doğal Hakların ön kabul niteliklerini taşıyarak bireylerin görenekleri dâhilinde silah ve süs eşyasının kullanılmasına kadar sürdürülmektedir. Bir diğeri ise, topluluktaki bir arazi parçasını ele geçirerek bu toprak parçasına dışarıdan müdahalede bulunup girmeye çalışanlara, kuvvet uygulama suretiyle aidiyetliği ilan etme şeklindedir. Bu durum da ortak işgal davranışı ya da kahramanlık ile sahip olma durumuna dayandırılan, “arazinin ortak mülkiyeti” olmaktadır (Veblen, 2017: 43).

bu yönde nitelik değiştirerek bireyin satıcılık faaliyetlerinin önem kazandığı bir değişim meydana gelmiştir (Veblen, 1964: ss.213-217). Tabi buradaki özgür emek ile malik ya da girişimci ayrımının, Veblen’in 19. yüzyıla kadar iş-sanayi ayrımı olarak kesinlik kazanan eğiliminin sınıfsal bir farklılaşmasının kaynağı olduğuna işaret edilmiştir. Marx’ın bireysel çıkarların her koşulda bunlarla uyumlu düşünce ve davranış ortaya çıkaracağı düşüncesi Veblen’de söz konusu değildir (Hodgson, 1995: ss.575-585).

Modern iktisatçılar tarafından, silah ve eşyanın göreneklere göre kullanımına dair ilk görüş, mülkiyet şeklinde nitelendirilmektedir. Mülkiyet ya da özel mülkiyet düşüncesinin ortaya çıkması yani ilk barbar ve vahşi düşünce alışkanlıklarının etkisiyle şekillenen bir mülkiyet kurumunun kaynağının ne olduğu, asıl üzerinde düşünülmesi gereken noktayı ifade etmektedir. Tecrübesiz insan, deneyimlediği durumları, yabancılik açısından ifade etmeye yatkındır. Bu yatkınlık özünde, bir alışkanlığı ifade etmekte ve medeni insanlara göre, yabancı ya da barışçıl insanlarda bu özellik, daha baskın ve sağlam olmaktadır. Yaşamın, nesnelerin içinde bulunduğu her etkileşim de ön planda olan kuvvetli ve genişlemeci kişiliğin düşünce yapısı, arkaik kültürün perspektifinin sembolü olmaktadır. Aslında erken kültürün bütün kurumlarını, bu kültürün bakış açısı şekillendirilmektedir (Veblen, 2017: 44). Büyük bir patlama yaratarak kapitalizme dönüşüm sağlayacak, çeşitli tehlikeli faktörlerin temel noktalarını Marx, “Grundrisse” de vurgulamıştır. Öncelikle “para”, daha özel bir ifadeyle “tüccar ve tefeci serveti” olarak, “kentsel kesimin zanaat etkinliği ve kentsel yapı” birçok uygarlıkta zaten mevcuttur. Marx’a göre, köylülerin özgür kılınmasına izin veren kırsal bir toplumsal yapının önceden var olması, kapitalizmin merkezi temellerinden biridir. Ona göre, önceden var olan üretim ilişkilerinde özellikle “kırılgan” olan bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı, kentsel kesimdeki yeni zanaatların gelişimine ve servet birikimine karşı özellikle duyarlı olan, Feodalizmin Germen sistemindeki kökenlerinden ortaya çıkan alt aşamaya denk gelmektedir. Bu sistemin en göz alıcı özelliğini de mülkiyet biçimi oluşturmaktadır. Marx’a göre, Eski çağ ve Asya tipi uygarlıkta “bireysel, özel mülkiyet” var olmamakta ancak Germen sisteminde ve topluluğunda yeni bir kurum ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde topluluğun elinde hiç mülkün kalmaması Marx’a göre, halkın yolu yarılacağına ve “komünal mülkiyetten hane halkına dayalı bir yarı bireyselleşmiş mülkiyete” ulaştığına işaret etmektedir. Marx aslında feodalizmin, kendine ait bir ruhunun ve toplumunun ekonomik yapısının olduğunu ifade etmesi, kapitalizmin ekonomik yapısının çözülmesini ve büyümesini sağlamış ve en nihayetinde ikincinin unsurlarının ayrışması birinciyi özgürleştirmiştir (Marx, 1867: 668). Bu bir metafor olarak değerlendirilirse Marx’ın bu yorumlamasında, kapitalizmin ruhunun daha önceki toplumda bulunduğu dair inancı görülmektedir (Macfarlane, 1993: 202-203).

Veblen'e göre mülkiyet kavramı, bireyler ile kişisel faktörlerin ilişkisini, dışsal ve renksiz olarak algılamamıza neden olmaktadır. “Yayılmacı bir kişilik” ya da “Kişiliğin yarı gölge tarafları”, çeşitli faaliyetlerle kendisini gösterebilmektedir. Örneğin; “birlikduygü büyüleri” yani birbiri ile bağlantılı olan nesnelerin, maddi ilişkileri kopsa dahi etkileşimlerinin süreceği inancını temsil eden büyü çeşidi, büyücünün kişinin (ölümlü insanın ya da tinsel bir varlığın) bireyselliğinin içindeki yarı gölge tarafa ulaşması ile birey için çalışabilmesi, “daha üstün bir güce sahipliği” ifade etmektedir. İktisadi etkileşimin, bu basit olarak görülebilecek büyücülüğü taşıyamaması ve aslında buradaki kişi ile nesne arasındaki ilişkinin birlikduygusu büyüünün yapılmasında kullanılması, basit bir meşru mülkiyetten çok daha büyük bir olgu ortaya çıkaracaktır. İlksel yabanılın tanımlanmasını sağlayan tamamlayıcı aşamalarındaki nesne ve olgular, yabanılın bireysel olan düşünce alışkanlıklarında var olmakta ve bireyselliğin, dış dünyadaki çeşitli farklılıklar ile değişimini sağlamaktadır (Veblen, 2017: 45).

“Komünal mülkiyet düşüncesi”, nesnenin alanlar arası geçiş yapmasının veya ortak kullanıma açıldığı takdirde kamu malına dönüşmesinin mümkün olduğu ilkel topluluklarda, organik nitelikte şahıs ile ilgili olması, komünal ve bireysel mülkiyetin söz konusu olmaması nedeniyle geç gelişme göstermiş ve hatta bu düşünce, bireysel mülkiyetten sonra görülebilmıştır (Veblen, 2017: 45-46). Veblen'e göre mülkiyetin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“Mülkiyet, bir nesne üzerinde konvansiyonel hak iddiasına dayalı, tasdiklenmiş tasarruf yetkisidir. Mülkiyet, bireysel bir malike işaret eder. Malikin de sahip olduğu nesnenin kullanımı üzerine düşünebilen kişisel bir eyleyen olduğunu ima eder.” (2017: 47)

Veblen tarafından ortak mülkiyet, “sözde mülkiyet” olarak ele alınmaktadır. Ona göre ortak mülkiyet, bireysel mülkiyet kavramından sonra ortaya çıkmıştır. Mülkiyet kavramı tanımlandıktan nesnenin, kişinin yarı gölge taraflarını yansıttığı vurgusu, aslında belli bir nesnenin kişinin aidiyetliğinden çıkıp başka bir kişinin sözde bireysel sınırlarının kapsamına girdiği bir örnek ile açıklanabilir: Süs eşyası ve gündelik yaşamda kullanılan eşya, bireysel bağlamda temel olarak köleye ya da ataerkil yapının alt düzeyindeki bir üyesine ait olmasına rağmen yapı bütünsel düşünüldüğünde, özel mülkün efendisine ya da reisine ait olmaktadır. Ancak Veblen bu durum dışında, iki tür ilişkinin de iç içe olabildiği yani nesne, ait olduğu bireyin

tekelden çıkmadan malik değişimi olabileceğini vurgulamış ve örnek olarak da “kutsal mekânın dünyevi mülkiyetini” vermiştir (Veblen, 2017: 47-48).

Veblen’e göre, fikirlerin birbirinin yerini almasını içeren geçişin sözde bireysel sınırdaki bulunan olgu ve şeyleri yeniden sınıflandırma güdüsü haline gelmesi, yeni mülkiyet kategorisi içerisinde başka birtakım şeylerle ilişkilendirerek çevrelediği kavramın alanından mecburi olarak çıkıp değişim geçirmesinden meydana gelmektedir. Veblen, varlık fikri ortaya çıktıktan sonra, kişiliğin birer yansıması olarak ifade edilebilecek her ögenin, artık onun varlığının bir ögesi olarak değerlendirilmeyeceğini; bir insanın ayak izi, görüntüsü, adı gibi unsurların sahip olduğu yansımaları sonradan dâhil edileceği biçimindeki bir örnekle ortaya koymuştur (Veblen, 2017: 48). Veblen’e göre bu özelliklerle, sözde kişisel sınırdaki bulunan konumlarına tutunmayı sürdürmekte ancak bunlara sahip olunması tamamen tesadüfi bir durumu ifade etmektedir (Veblen, 2017: 49).

İnsanın kişiliğini yansıtan ve diğerinin yerini tutamayacak şekilde sahip olunan şeyler olan Veblen’in bu iki kategorisi arasındaki farklılık, en net olarak mülkiyet sahibi olamamaları ile ayak izleri, tüyleri ve benzeri unsurlara kadar süren bir yayılmacı bireysellik taşımaları açısından evcil hayvanlarla tasvir edilmiştir. Bu unsurlar, modern uygar topluluklarda bile “birlikduygu büyüüne” yönelik değerlendirilmiştir. Ay’ın safhalarının insan ilişkileri açısından uğurlu ya da uğursuz olarak nitelendiren bir halk inancını Veblen, mülkiyet ile yayılmacılık arasındaki farklılığın ortaya konması için örnek göstermiştir (Veblen, 2017: 49). Veblen, mülkiyet hakkının içgüdüsel bir nosyon olmadığını aslında nasıl bir olguyu nitelediğini şu cümleyle ifade etmiştir:

“(…) insanlar, toplumsal sözleşme teorisince isnad edilen hareket tarzından sonra, üretimde iş birliği ve çalışma düzenlemeleri yapmaya başlayıp bunun yarattığı gerilimli yaşam koşulları altında karşılıklı fedakârlıkta bulunduğu kısmen öğrenilmesi gereken şeydir. Bu konvansiyonel bir olgudur ve öğrenilmelidir. Uzun dönemler boyunca alışkanlık edinilerek geçmişte ‘kurum’ haline dönüşmüş kültürel bir olgudur ve tüm kültürel olgular gibi nesilden nesle aktarılır.” (s.49)

Veblen, geçmişin kültürel tarihinde yer alan serflik ve kölelik sisteminde, varlığını sürdürmeye çalışanların hiçbir şeye sahip olma hakkının olmadığına ve hatta hakkı olanlarında çalışmacağına vurgu yapmıştır. Veblen’e göre başka bir paradigmada, ataerkil bir hane içerisinde kadının yaptığı iş neticesinde elde ettiği işin ürünlerine

sahip olmasını gerekli kıldığıdır ve bu noktada kuşkuya kesinlikle yer yoktur (Veblen, 2017: 49-50).

Veblen'e göre barbar yağmacı kültürün daha eski dönemlerine gidildiğinde, ataerkil hane yapısının daha iyi muhafaza edildiği görülmesine rağmen, daha sonraki dönemlerde de mülk üzerinde hak iddia etmeye dair bu konumun, dogmatik bir inanç ile kabul edildiği görülmektedir. Ancak hanenin reisi, mülkün sahibi olabilirdi. Veblen'e göre, hane reisinin, feodal yapı içerisinde yüksek bir düzeye sahip olması oranında mülkiyet alanı önemli ölçüde arttırılmıştır. Özel mülkün kullanım hakkı iki şekilde alınabilmektedir: Kahramanlık ve üstün elinde acı çekme. Veblen'e göre, yabancı kültürün üst aşamalarına veya barbarlığın en az görüldüğü dönemlerine doğru gidildikçe, mülk kullanım hakkını kahramanlıkla elde etme yolu daha baskın olduğu dikkat çekmektedir. Ona göre, mülkiyet ve aktarımı ile ilgili olan kurallar ve koşullar üzerinde, "alışlagelmiş bir kabullenme" durumu bulunmaktadır (Veblen, 2017: 50).

Veblen'e göre "statüko" olarak kabul edilen haklar, "kazanılmış haklar" olmaktadır ve mevcut durumda zor aşılacak bir direnç ile karşılaşmadıkları sürece iyi ve doğru görülebilmektedir. Veblen, zaman içerisinde "gasp etme ve zorla alıkoyma" durumunun meşruiyet kazanacağına ve bu bağlamda ortaya çıkan kullanım hakkının da alışkanlık haline getirilerek bozulamayacağına dikkat çekmektedir. Veblen'e göre kahramanlık yoluyla kullanım hakkının egemen olması nedeniyle barbar kültürde nüfus, iki iktisadi sınıfa ayrılmıştır. Veblen sınıfları, "endüstriyel faaliyetlerle uğraşanlar" ve "spor, savaş, dinsel eylemler ve yönetim gibi endüstriyel olmayan nitelikte işlerle uğraşanlar" olarak açıklamaktadır (Veblen, 2017: 50).

Veblen'e göre, ilksel, yabancı, göçebe, yağmacı ya da barbar topluluklar da nüfus da bu şekilde sınıfsal bir ayrım görülmemektedir. Ayrıca bu topluluklarda sahip olduğu ayrıcalığı, zora, kahramanlığa ve statükoya dayandıran bir "aylak sınıf" ya da mülkiyet" de bulunmamaktadır. Veblen'e göre iktisadi sınıfların oluşması ile özel mülkiyet hakkı kendisini göstermiş ve mülkiyet temelinde, kahramanlık kurallarının artması neticesinde daha da görünür hale gelmiştir. Veblen'e göre, kaba ve ilksel topluluklarda, özellikle yabancıların mülksüz göçebelerinde bulunan barbar, yağmacı gruplarında; grup içerisindeki bir üyenin ürettiği ürünün, sadece o grubun üyeleri

tarafından tüketilmesi şeklinde bir kural hâkim olmuştur. Bu durumda Veblen, bireysel hak ya da mülkiyetin, ortak ve hiçbir ayırım yapılmadan kullanıldığını ifade etmiştir. Ona göre mülkiyet, bir şeyin üretilip üretilmeme meselesine odaklanmamaktadır (Veblen, 2017: 51).

Veblen'e göre mülkiyet hakkı, ilk olarak barbarizmin erken dönemlerinde doğmuştur. Ona göre bu kurum, barışçıl yaşam alışkanlığından yağmacı toplum alışkanlıklarına geçişle aynı zamana denk gelir. Kahramanlık yaşamının varlığını sürdüren yağmacı kültürdeki sınıfın ayrıcalığı, mülkiyet hakkıdır. Barbar kültürün işgalci yapısı; kahramanlık, gasp ve zorlama temellidir. Bu sistemin ve kullanımın denetlenmesi bakımından düzenlenen gasp ve zorlama, aslında mülkiyetin erken dönemlerindeki alışkanlıktır. Veblen'e göre barışçıl komünist rejim altındaki ilksel yabancılar, kaba kuvvet ve sahtekârlık ile malların gasp edilmesi ve bu şekilde biriktirilmesinin uygulanabileceği bir yapıda değildi. Sınırları net bir şekilde çizildiği için bu tavırlar, ölümcül nitelikte olmaktadır. Dolayısıyla bu yöntemlere dayanan yeni bir kurum da oluşamazdı (Veblen, 2017: 51).

Veblen'e göre, yağmacı yaşamın ilk kez görülmesi, tüketim mallarının bireysel mülkiyetini ortaya çıkarmıştır. Yani yağmacı yaşamın doğması ile birlikte dayanıklı malları talan etme alışkanlığı meydana gelmiş ve bu alışkanlık da bireysel mülkiyetin doğmasına neden olmuştur. Ancak ilksel topluluklarda, geçim araçları ve dayanıklı mallar, ortak kullanıma tabi olduğu için “ortak tüketim alışkanlığı” mevcuttu. Bir miktar dayanıklılığa sahip elle tutulabilir, satılabilir mallar, “özel mülk fikri” kapsamında değerlendirilmiştir (Veblen, 2017: 52).

Veblen'e göre ya genel kullanım amaçlı eşya ya da gasp edenin sürekli kullandığı kişisel eşya, yağmacı göçebelerin baskınlarda gasp ettikleri dayanıklı mallardır. Genel kullanım amaçlı eşya, mülkiyet hakkına ihtiyaç duyulmadan grup içerisinde ortak tüketilen ya da kullanılan mallardır. Bunlar “organik” olarak grubun kullanıcılarına ait olan eşya sınıfına girmektedir. İnsanların alıkonulması ile ilgili olarak, mülkiyet kurumunda daha farklı bir durum söz konusu olmaktadır. Komünal tüketim düzenine uygun olmayan kimselerden ilki, tutsaklardır. Hatta bireysel efendilerin tutsakları sahiplenme durumunda hiçbir şekilde grup çıkarının zedelenmeyeceği Veblen tarafından açıklanmıştır. Bir diğer sınırları çizilmiş sert bir

muamelenin görüldüğü unsur da kadınlardır. Veblen kadınların konumunu; “Ganimet görevini görmeleri, efendinin efendi olduğunun bir kanıtını taşımaları, baskıcı bir hâkimiyet altında yaşamaları, kahramanlığın bir alameti/kanıtı olmaları, emir-komuta altına alınmak için uygun öznelere olmaları hem onur hem de gösteriş yapma vesilesi amaçlı kullanılmaları ve bu açıdan da çok kullanışlı olmaları” şeklinde açıklamıştır (Veblen, 2017: 53).

Veblen’e göre, en saf haliyle mülkiyet ilişkisini, kişinin organik bir parçası olmayan nesne üzerindeki yukarıda bahsedilen hakları ortaya çıkarmaktadır. Bu haklar, zamanla topluluk içerisinde alışkanlık haline almaktadır. Daha sonra efendi ile anlaşmalı, uzlaşmacı olarak kabul edilen bir sahiplik-evlilik ilişkisi görülmektedir. Veblen, bu öykünen kurumların kökeninden gelen ve erkeğin efendi şeklinde tanımlandığı mülkiyet-evlilik anlayışını hem ataerkil hane yapısının hem de özel mülk fikrinin kökeni olarak vurgulamaktadır. Yani bir nevi “köle tarzı evlilik zincirine vurulmuş” kadınlar, efendilerine bir yandan kişisel hizmette bulunurken bir yandan da kullanım amaçlı eşya üretiminde de çalışmaktadır. Veblen’e göre, bu topluluğun alt kesimlerinde ya da savaşıyor durumda olmayan kesimlerinde böyle bir kullanım yönteminin uygulanması, alışkanlık haline getirilmektedir. Tutsak altında bulunan insanların ürettikleri malların mülkiyetinin, erkeklerin düşünce kalıplarına yerleşen ve bozulmaz bir unsur haline gelen yeni elde edilmiş mülkiyetin kapsamına alınması hiç de şaşırtıcı olmamaktadır (Veblen, 2017: 54).

İlkel göçebe komünal toplulukların⁵⁶ ışığında, tüketim mallarının sahiplenme durumu ve biriktirilmesinin evrilmesi pek dikkat çekici olmayabilir. Ancak bu sahiplenme tutumu, kişilerin mülkiyet kullanım hakkının, basit ve görünür olmayan bir sonucunu ifade etmektedir (Veblen, 2017: 55). Kökeninde vahşi kaba güç olan özel mülkiyetin, kurumsal ve ideolojik meşruiyet aracılığıyla devamlılığı sağlanmaktadır. Serflik ve kölelik düzeninde, çalışanlar kullanım hakkına sahip olamamış, sahip olanlar ise çalışmamıştır (Veblen, 1898: 42). Sınıfsal olarak bölünmüş bir toplum, yağmacı bir topluma denk gelmektedir. Yağmacı toplum, işçileri sayısız aşağılamaya ve baskılara maruz bırakarak, ustalık içgüdüsünü kısma ve “güdüğü bırakma” eğiliminde

⁵⁶ İnsanların topluluklar halinde yaşamaya başladıkları ilk dönemde, ortak kullanma, çalışma ve yararlanma temeline dayalı kapalı toplum.

olmaktadır. Emeğin usandırıcı oluşu, manevi bir olgudur ve nesnenin aşığılanmasından kaynaklanmaktadır (Veblen, 1898: 95).

Özel mülkiyete dayalı, sınıfsal olarak bölünmüş bir toplumda, ustalıklı bağlantılı eski değerler yıpranmıştır ve yerini yeni değerler almıştır (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 476). İşler arasındaki ayırım ile birlikte, hayatta yıkım veya dik kafalı düşmanlar üzerinde göze çarpan bir baskı içermeyen sıkıcı işler, itibarsızlaşmakta ve topluluğun, yağmacılık kapasitesi yetersiz olan üyelerine, yani ağırlığı, çevikliği veya gaddarlığı olmayanlara bırakılmaktadır. Güçlü kuvvetli barbar, barışın bozulmasının yollarını keşfetmeye odaklanarak onuru, elde etme amacını taşımaktadır (Veblen, 1898: 93-94).

Kadınlara boyun eğdirme ya da sahiplenme durumu, özel mülkiyet ve yağmacı kültürle bağlantılı olmaktadır. Veblen'e göre erkek üstünlüğünün bir kanıtı olarak erkek-kadın ilişkisinden ortaya çıkan "sahiplenme durumu", yağmacı davranışın alışkanlık haline getirilmesi aracılığıyla "mülkiyetin kurumsallaştırılmasını" sağlamaktadır. Güçsüzlük yani kahramanlık kapasitesinden yoksun olmak, hor görülmektedir. Güçsüzlüğün bu şekilde değersizleşmesinin ilk sonuçlarından biri, "kadınların ve kadın işlerinin tabulaştırılması" olmuştur (Veblen, 1964: 51-52). Kadınlarla fazla temasın törensel olarak erkekler için, munder olduğu görüşü doğmuştur (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 477). Kadınlar, genellikle erkeklerin uşağı olmuş ve yağmacı düşünme tarzında eğitilmiş olan erkekler, alışkanlık kazanarak, cinsiyetler arasındaki bu tarz bir ilişkiyi iyi ve güzel olarak algılamaya başladılar (Veblen, 1964: 55).

Kadınları bu biçimde baskılama, özel mülkiyete dayalı, sınıfsal olarak bölünmüş toplumlarda görülen, özgöl bir evlilik kurumuna yol açmıştır. Bu tür evliliklerin kökeninde, zorlama bulunmakta ve her zaman bir tür sahip olma kavramını içermektedir (Veblen, 1964: 55). Şimdi açıkça "sahiplik-evliliği" kurumunun dağılması doğrultusunda çalışan toplumsal güçlerin, bununla bağlantılı olarak özel mülkiyet kurumunun dağılması yönünde de çalışması beklenmektedir (Veblen, 1964: 55).

Özel mülkiyet ve yağmacı içgüdü, köleci ve feodal dönemlerin yağmacı ve sınıfsal olarak bölünmüş toplumlarına yol açmıştır. Kapitalizm, batı Avrupa'da feodalizmin

doğal bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Kölecilikte ve feodalizmde yağmacı içgüdü, toplumu tamamen egemenliği altına alırken, kapitalizmde ise, ustalık içgüdüsünün önemli, temel nitelikte bir gelişimi söz konusu olmuştur. Veblen'in zaman zaman “malın başında olunmayan mülkiyet” ve “kiralık emek rejimi” şeklinde adlandırdığı kapitalizm, ustalık güçlerinin esasen çok hızlı bir şekilde geliştiği “yarı barışçıl bir toplum” olarak doğmuştur (Veblen, 1967: 291).

Zamanla, ustalık güçleriyle yağmacı kahramanlık güçleri, bir mücadele içine hapsolmuştur. Veblen bu karşıtlığı, ticari girişim ile endüstri ya da satıcılık ile ustalık arasında bir çatışma olarak ifade etmektedir. Çalışma mecburiyetinin, dayatılan bir zorunluluk olmak yerine, geçim için para kazanma ihtiyacının olduğu özgür emek döneminde, ustalık içgüdüğü serpilmiş ve endüstriyel sanatlar, büyük bir ilerleme göstermiştir. Kölecilik ve feodal toplumlardan miras alınan yağmacı güçler, 19. yüzyılda daha büyük bir güç kazanmaya başlamışlardır. Kapitalist sistem, 19. yüzyılın sonlarına kadar, ustalık güçleri ve kahramanlık güçlerinin her ikisi de kuvvetli toplumsal güçler haline geldiği bir aşamaya dönüşene dek, bu durum devam etmiştir (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 479).

2.6. Amerika’da Taklitçi Yeni Orta Sınıfın Yaratılması

Veblen’e göre aylaklık, gündelik üretken çalışmanın ve emekçi anlayışın dışında kalan her çeşit davranıştır. Ona göre, aylak sınıfın modern süreçteki temeli, onun özel mülkiyet ile tanışmasında yer almaktadır. Yırtıcı savaş önderleri ilk zamanlarda, düşmanının mallarını ve özellikle de kadınlarını ele geçirerek yiğitliklerini ispat etme gayreti içerisinde ganimet toplamışlardır. Bu durum, şeref kazanmanın bir yolu olduğu gibi üstün bir gücün de dışavurumudur. Zaman içerisinde varlık sürdürme yarışı, maddi nitelikli bir mücadeleye evrilmiştir. Veblen’e göre şeref sahibi olmak, mülk edinmekle değerlendirilir hale gelmiştir. Ona göre, bir tarafta kendi tüketim⁵⁷

⁵⁷ Üretilen mal ve hizmetlerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamalarına yönelik insanlar tarafından kullanılması durumu, tüketim olgusunu ifade etmektedir. Erken dönemlerde “tüketme” kavramı, “tahrip etmek, bitirmek, harcamak ve israf etmek” gibi çeşitli anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Günümüzde ise bu terimin içeriği değişmekte ve “üretken biçimde savurganlık” anlamını ifade eden bir sınıf kurumuna dönüşmektedir. Ortaya çıkan yeni bir dünyanın karakteristik temeli olarak kabul edilen tüketim, “daha fazla tüketim, üretim ve refah” olarak tanımlanmaktadır. Ürünler, hiyerarşi açısından gerçekleştirilen seçimler, onlar için kendini ifade etme formuna dönüştürülmektedir. Bu bakımdan da Jean Baudrillard’ın “Tüketim Toplumu” adlı kitabındaki yaklaşımları önem taşımaktadır. Ona göre tüketimin yorumlanması, doğal gereksinimlerin mal ya da

ihtiyaçlarından daha fazla bir varlığa sahip olan ve mülklerinden ayrı, uzak hayat süren mülk sahipleri diğer tarafta ise, varlıklarını sürdürebilecek kadar bile varlıkları olmayanlar yer almaktadır. Bu iki farklı grup arasında hasetçi, haksız ve şiddetli bir ayrıştırma yapılmaktadır (Veblen, 1995: 15-16).

Cemiyetin saygınlık ölçütünü servet yani mülkiyet belirlemektedir. Servetin sahibi olmanın yanı sıra, bu servetin ispatlanabilir bir düzeyde olması ve başkalarına değerinin aksettirilmesi gerekmektedir. Bu saygınlık ölçütü, özsaygı olarak adlandırılan onur ve kendine yönelik hoşnutluk ahlakının da bir göstergesi olmaktadır. Veblen insanların, kendileriyle aynı grupta bulunan diğer kişiler ile maddiyatçı güç ilişkisi bağlamında yarışmaya girerek, hasetlik meydana getiren mevki peşinde koşabilmeleri için sürekli, hırslı ve hareketsiz olmayan bir gayretin var olması gerekliliğine işaret etmektedir. Bu maddi gayret, aşağı sınıflar arasında üretken, hesaplı hayatların devam ettirilmesini sağlasa da üst sınıflar açısından bu mümkün görülmemektedir. Veblen’e göre, varlık sürdürme yarışını takip ederek statü rejimine dayalı olan bu mücadelede, üretkenlik ve buna yönelik yapılan çalışma biçimi hem yararsız hem de değersiz olarak nitelendirilmektedir. Üst sınıfların sürekli bir yarış içerisinde oldukları ve çalışmaktan da sürekli kaçındıkları söylenebilmektedir (Veblen, 1995: 16).

Saygınlık ölçütünün toplum içerisinde sergilenmesi, “gösterişçi aylaklık” adı verilen bir olguya işaret etmektedir. Ona göre, maddi güç odaklı bir toplum içerisinde, aylaklığın ölçütü, direkt olarak gösteriş ile bağlantılı olmaktadır. Bununla; pahalı

hizmetlerin vasıtasıyla tespit edilmesi şeklinde değil de kodlar ve kurallar yardımıyla düzenlenmiş, “küresel ve tutarlı bir işaretler sistemi” olmalıdır. Bu sistem içerisindeki ihtiyaç ve hazların olanaklar dünyasının, doğal ve biyolojik düzenin yerine toplumsal ölçütler ve sınıflandırmalar düzeni geçmektedir. Gerçek gereksinimler ile sahte gereksinimler arasındaki bir ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda birey, tüketim mallarını satın almanın ve bu ürünler sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve statü kazandırdığına inanmaktadır. Bu yönden ele alındığında tüketim, birey ile toplum arasındaki bir bağlantı aracı haline gelerek bireyin kendisini tanımladığı anlama uygun olmasını sağlayan simgesel bir terim biçiminde değerlendirilmektedir. Devamlı olarak tüketmeye ve ortadan kaldırmaya odaklanmış, hazzı da gereksinimlerini sağlamaktan değil de yok etmekten alan, mutluluğa ulaşmak için sürekli daha çok tüketen bireylerin ve bu yönde davranış sergilemelerini sağlayan yol göstericilerin (kanaat önderleri gibi), kurumların (firmalar, markalar gibi), tahrik edicilerin (kitle iletişim araçları gibi), törenlerin, norm ve ölçütlerin karşılıklı bağımlı olduğu düzenin yer aldığı çağımızın en önemli olgularından birisini tüketim teslim etmektedir (Baudrillard, 2008: ss.41-46). Nasıl artık yalnızca herkes için toprak olmadığı andan itibaren mülkiyet hakkı var ise, iş bölümü çerçevesinde emek değiş tokuş edilebilir bir meta haline geldiğinde, yani emek bireylere ait olmaktan çıktığında da emek hakkı olmuştur. Boş zaman etkinlikleri hakkının, aylaklıktan teknik ve toplumsal iş bölümüne geçişi ve dolayısıyla bu tür etkinliklerin sonunu gösterip göstermediği sorulabilmektedir (Baudrillard, 2008: 64).

sıkıntılar, soylu suçlar ve savurgan gösterilerle kendisini gösteren bir “boşta gezme” kastedilmektedir. Veblen, zenginlik ve sosyal statü kazanımı arasında ilişkiyi ele alırken “ifşa etme” kavramını da göz önüne almıştır. Veblen’e göre; zenginliği biriktirmek ve mal sahibi olmak, sosyal statü kazanmak için yeterli değildir. Bir zenginliğe sahip olduğunuzun uygun şartlarla delillerini sunmanız da gerekmektedir. Veblen, “ifşayı” iki hali ile tanımlar. Bunlar; mal-hizmet tüketimi ve zamanın boş olarak tüketilmesidir. Yani saygınlık elde etmek için, değerli malların açık bir şekilde israf edilmesi gerekmektedir. Veblen toplumda, bu israf ve gösteriş odaklı üst sınıfın karşısına, sanayi ile ilgili menfaatlere yönelik faaliyetlerde bulunan hilesiz, samimi ve saf bir insan tipini yerleştirmektedir. Barışçıl bir kişiliğe sahip olan bu saf insan tipi; insanlara ve mala yönelik hasetsiz bir ilgi beslemesi nedeniyle “girişimcilik ve yaratıcılık” olarak görülen nitelikleri ilerletememiş, faydasız ve sıcakkanlı bir kişi haline gelmiştir. Veblen iş adamlarını, maddi tarafta konumlandırmaktadır. Aylak sınıf kuramını, “iş teşebbüsü kuramı” ile ilişkilendiren Veblen, parasal hayata ait olan mülkiyet ve kazancı, maddi güç uğraşları olarak ifade etmektedir⁵⁸. Veblen’in, etkinliğinin sınai değil de maddi nitelikte olduğunu vurguladığı “sanayi kaptanı” sadece ismi yanlış belirlenmiş bir aktördür. Bu aktörlerin, topluluk için iyi kabul görülenin bireye yararsız olacağını iddia eden “eksantrik (dış merkezli) gerçekçilik” rejimi içerisinde iktidar elitlerini desteklediği düşünülmektedir (Veblen, 1995: 17).

Veblen’in asıl karamsar olduğu konu, maddi hiyerarşinin üst tabakasında bir servet birikiminin görülmesinin alt tabakalarda bir yoksunluk meydana getirmesi ile ilgili olmaktadır. Onun düşünsel dünyasına egemen olan “klasik kıtlık kavramı”, alt sınıfa ait olan geçim kaynaklarının çoğuna el koyan zengin üst sınıfın, onların tüketimlerini ve yeni bir düşünce alışkanlığını benimsemek için gerekli gayreti gösterecekleri bir seviyenin aşağısına düşürmesine ve teknolojik olarak elde edilen bolluğa karşı bir

⁵⁸ Sanayi Devrimi ile başlayan kitlesel üretim ve onun getirdiği kitlesel tüketim zorunluluğu, tüketim toplumunun temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda üretimin kitleselleşmesi, daha çok tüketicinin değişim ve dönüşüm sürecine katılmasını ve böylece üretici ve tüketici arasındaki sistemsel döngünün devamlılığının sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Üretilen ürünleri bireylerin satın alması ve üreticinin kâr elde etme ihtiyacının doyurulması da sistemin sürekliliğini sağlamaktadır. Sistemde ürününü satmak isteyen birden fazla satıcı bulunmakta ve satıcılar pastadan daha büyük bir dilim sağlayabilmek için kıyasıya bir yarış içerisinde olmaktadır. Buna bağlı olarak da tüketim toplumu, kapitalizmin kendini yenilemesi ve tekrar tekrar üretmesine yönelik önemli bir silah olmaktadır. Bu bahsedilen süreçle günümüzün nitelikleri oldukça tutarlılık göstermektedir (Bıçakçı, 2008: 9-10).

şüphecilğe neden olmaktadır. Veblen'in bu kavramlaştırmasının günümüzde ne kadar doğrulanabilir olduğu tartışılabilir (Veblen, 1995: 18).

Veblen, kendi yaşadığı dönemdeki göçmen kitleleri ile servet dağılımında meydana gelen eşitsizlik ve adaletsizlik üzerinde durmakta ve bunu yaparken de yüksek yaşam biçimini hem aristokratik hem de kent soylu karması olan bir yapısal çerçevede ele almaktadır. Veblen bu bağlamda, aristokratik ve kent soylu erdemlerin, yıkıcı, yağmacı ve maddi güç özelliğini ifade etmesi nedeniyle üst sınıflara özgü olarak sınıflandırmaktadır. Ona göre iş adamları, gerçekleştirdikleri faaliyetlerin, çalışma ve hatta üretken olan çalışma ile ifade edilmesini reddetmektedirler (Veblen, 1995: 19). Aylak sınıf ile üst sınıfı eş anlamlı olarak ele alan Veblen'in aylak sınıf kuramında, çalışan bir üst sınıf nitelendirmesinin olmaması, toplumsal biçimlenme sürecinde üst sınıf algımızı daha da muğlaklaştırıp amacından saptırmaktadır. Ancak bu sınıfın varlığının kabul edilmesi durumu da onun kuramına darbe niteliğinde bir etki yaratacaktır. Psikolojik bir doygunluğa ilgi duyan Veblen, tartışmalı olmakla beraber tanımladığı olguların birçoğunun toplumsal görevlerini dikkate almama eğilimi göstermektedir. Veblen temelde işlev kavramından pek hoşnut olmamasına rağmen kesin ve dayanıklı işlevi, emekçi kişiler ile güçleri ifade etmek için kullanmayı tercih ettiği sözcüklerden biri olmaktadır. Veblen'in bir diğer önem verdiği, bütünleştirici bir işleve sahip olan "prestij" terimi, aylaklık odaklı yapılan faaliyetleri üst sınıfın kesimleri ve öğelerinin bir koordinasyon içerisinde, sonuca bağlamalarını sağlamaktadır. Bu aynı zamanda statü sağlayıcı bir faaliyete işaret etmektedir. Üst sınıf ailelerini, bir uyum içerisine alarak zarafet belirtilerini aşırı derecede işleyen fonksiyonlarla süslenmiş bir "evlilik piyasası" meydana getirmektedir. Veblen'in bu mülk sahibi olan sınıftaki kız ve oğullar arasında bir tekel kuran evlilik piyasası, kan bağlarının uygunluğundan destek alarak dayanışma ve birlik halinde olunmasını sağlamaktadır (Veblen, 1995: 20).

Üst ve güçlü bir mevkide bulunanların, kendilerine ait bir ortamda sorunların tartışılabilmesi ve gayri resmi eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli imkân sağlanmaktadır. Bununla birlikte mekân, grubun çocuklarının "karar-alıcı karakterlerinin" geliştirilmesi ve seçkinler sınıfının mizacının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Veblen'e göre prestij, iktidarı desteklemekte ve onu otoriteye dönüştürerek toplumsal kışkırtmalara karşı korumaktadır. Veblen psikolojik açıdan,

prestij tatminine yönelik kullanılan “iktidar için iktidar” kavramına önem vermektedir. Veblen alaycı bir tavır içerisinde, prestijin iktidar yönünden değerini tam olarak çözümleyememiş ve prestijin önemli konumunu yeteri kadar dikkate almamıştır. Buna bağlı olarak “korunan sınıf” ile “altta kalan sınıfı” göz ardı etmemiştir. Ancak “iktidar seçkinlerini” fark edememiş olmasının arkasında belki de ilişki içinde olduğu tarih kuramı yatmaktadır. Sınai sınıflar, modern toplumlar açısından tarihin motorunu oluşturmaktadır. Bu sınai toplumların gerçekte bir parçası olmayan aylak sınıf, “kalıntı, gecikme ve asalak bir kurumsal süreci ya da anakronizm⁵⁹” olarak nitelendirilmektedir (Veblen, 1995: 21).

Toplumda geçerlilik gösteren bir insan tipi olan ve aylak sınıf açısından uygunsuz bir varlık olarak ele alınan mucidin icat etme faaliyeti; sıradan ve aşağılık olarak görülmektedir. Veblen’in tarihi gerçekleştirenleri ya da devamlılığını sağlayanları, “teknoloji mucitleri” ve “yeni bir tekniğe ayak uydurabilmek için yöntemlerini değiştirmek zorunda bırakılanlar” şeklinde basit bir sınıflamaya tabi tutmasının kabul edilebilirliği tartışılabilmektedir. Bu bağlamda Veblen, toplum içerisinde vazgeçilemeyecek kadar önemli fonksiyonlara sahip insan tiplerine değer vermekte ve parazit olanları da lanetlemektedir. Veblen sınai verimlilik ile makine sürecinde çalışan kişilerin, rasyonel düşünceye sahip olduğunu iddia etmektedir. Veblen’in vasıflı işçiler, teknisyenler ve mühendisleri, bir taraftan sürecin kişileri diğer taraftan da toplumsal katmanlar açısından giderek artan bir düzeyde realist olan rasyonelliğin sembolleri olacaklarına dair bir savı bulunmaktadır. Aslında bu yaklaşım, onun şerefli olan ve emeğin ürününe özgü olan indirgenmiş bir ikili ayrım nedeniyle tasarlanmaktadır. Verimlilik amaçlı kullanılan makinelerin, artan orandaki rasyonelliği Veblen’in düşündüğü gibi, aslında bu makineleri çalıştıranların bireysellik açısından daha rasyonel ya da daha kurnaz olmalarını sağlamamakta hatta bu durum sektör içerisinde olduğu kadar bulundukları toplumda da aynı nitelikte görülmektedir. Bununla birlikte teknisyenlerin akıl yürütmeleri ve yaygın yatkınlıkları, sosyal ve politik meselelere karşı tepkisiz kalabilmektedir. İndirgenmiş

⁵⁹ Tarih yanılgısı ya da çağdaşlığa, çağdaş düzene ayak uyduramama ve günü geçmiş törelere bağlılık şeklinde tanımlanabilmektedir. Örneğin; Hans Georg Gadamer’ın, Adorno ve Horkheimer’i “Hakikat ve Yöntem” adlı eserinde, “onlar bana göre “Aydınlanmanın Diyalektiği” analizlerinde haklıdır. “Burjuva” gibi sosyolojik terimleri, Odysseus’a uygulamalarını bir tarihsel refleksiyon başarısızlığı olarak görüyorum” şeklindeki eleştirel yorumu, böyle bir anakronizme işaret olarak nitelendirilebilmektedir (Gadamer, 2009: 16).

zanaatkâr bir topluma denk düşen ve düşünceler ortaya koyma cesareti olmayan bir kişinin nitelendirdiği bu amaç Veblen'e göre "emekçilik" olarak ifade edilmektedir (Veblen, 1995: ss.22-24).

C. Wright Mills'e göre Veblen'in "Aylak Sınıf" kitabının amacı, kümülatif nedensellik içerisinde aylak sınıfın ekonomik bir aktör olarak modern toplumsal yapı içerisindeki konumunu ve erdemini ortaya koymaktır. Aslında Veblen'in kurumsal çerçevesi sadece bu aktöre yönelik süreci içermemekte aynı zamanda belli bir dönemin üst sınıflarına özgü olan bir evresinde görülen dönüşüm içerisinde yeni zenginlerin eleştirisini hedef almaktadır (Veblen, 1995: 25).

Veblen'e göre, aylak sınıfın en dikkat çeken örnekleri, özellikle "Feodal Avrupa-Federal Japonya" da görülmüş ve bu dönem, barbar kültürün yüksek evrelerine denk gelmiştir. Veblen'e göre, sınıflar arasındaki farklar ve buna benzer olarak istihdam şekillerindeki ayrımlar dikkatle korunmaktadır. Veblen'in analizinde, töre gereği üst sınıflar, sınai uğraşlardan muaf tutulmakta ve onun yerine konumlarının bir ekonomik ve şereflik göstergesi olarak nitelendirilen uğraşları benimsemektedirler. Veblen üst sınıfların çoğu durumdan muaf tutulmasına bir örnek olarak, Hindistan'daki Brahman düzenini vermektedir. "Askerlik", bütün feodal toplumların şerefli olarak nitelendirdiği uğraşların başında gelmekte ve ikinci şeref atfedilen iş ise, "rahiplik" olmaktadır. Ancak barbar bir toplumdaki saldırganlık düzeyine bağlı olarak bu iki uğraşı yer değiştirebilmektedir. Veblen barbarlığın, yüksek kültürel aşamalarındaki aylak sınıf arasında bir tabakalaşmanın olduğunu ve bu sınıfsal ayrışmanın uğraşlarının farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Veblen'e göre aylak sınıfın tümü; soylular, rahipler ve onların yanında ya da alt kademesinde bulunan insanlardan oluşmaktadır. Ortak olan ekonomik özellikleri, "Sanayi Dışı olmaları" ile ifade edilmektedir. Bu sınıfa özgü gayri sınai uğraşlar; hükümet işleri, spor faaliyetleri, savaşın baskın olduğu dönemlerde özellikle gündeme gelen askerlik ve son olarak da dini törensel uygulamalar biçiminde sınıflandırılmaktadır. Barbarlığın ilk ya da erken kabul edilen evrelerinde, sınıflar arası ve çalışma alanları içerisindeki farklılaşmanın çok fazla karmaşılaşmaması nedeniyle, aylak sınıf arasında da daha az bir soyutlaşma görülmektedir. Veblen bu sınıfsal ayrışmanın az olduğu topluluğa örnek olarak, avlanmanın yeteri kadar şerefli bir niteliğe sahip olmadığı Polynesia Adaları halkını ele almaktadır (Veblen, 1995: 27). Veblen el sanatlarını ve sanayi

faaliyetlerini, alt sınıfın karakteristik bir özelliği olarak varlık sürdürebilmeleri için yapılan gündelik uğraşlar arasında aracısız bir konuma yerleştirmektedir (Veblen, 1995: 28).

Veblen'in, alt sınıf içerisinde olduğunu iddia ettiği kesimler dikkat çekmektedir. Bu sınıfın üyeleri; köleler, bütün kadınları ve diğer bağımlı olan kesimleri kapsamaktadır. Ancak soylulukta ve onun farklı aşamalarında yüksek mevkide bulunan kadınların, elle yapılan en adi işlerden ve sanayi uğraşlarından muaf durumda olmaları nedeniyle, Veblen'in alt sınıfının bütün kadınları kapsadığına dair ifadesi yanlışlanabilir görünmektedir. Veblen'e göre üst sınıfın erkekleri, kaba ve sınai bir nitelik taşıyan uğraşlardan hem törensel olarak engellenmekte hem de muaf tutulmaktadır. Ona göre, aylak sınıfın erkeklerinin uğraşları, katı normlar ile sınırlandırılarak hükümet işleri, dinsel görevler, spor ve askerlik olarak yaşam biçimine yön veren dört faaliyet alanını ifade etmektedir. Silahlar, donanım ve savaş teknelerinin bakımı ve inşası, köpeklerin, atların, şahinlerin bakımı, kutsal aygıtların sağlanması gibi ikinci kademede olan şerefli uğraşlardan, alt sınıf mensupları uzak tutulmaktadır. Alt sınıfların bu uğraşları temsil edebilmesi için hem tamamıyla sınai nitelik taşımaları hem de aylak sınıf uğraşı ile uzaktan bir ilişkiye sahip olmaları gerekmektedir (Veblen, 1995: 28).

2.7. Endüstriyel Olan ve Olmayan İş Bölümünün Aylak Sınıfı Kurumsallaştırması

Veblen'e göre barbar kültürden bir basamak geride olan ve onun alt evrelerini oluşturan aşağı barbarlık aşamasında tamamıyla gelişmiş bir aylak sınıfa rastlanılmamakta ancak gelişkin bir aylak sınıfı ortaya çıkmasını sağlayacak töreler, dürtüler ve şartların var olduğu gözlenebilmektedir. Sınıfsal ayrışmanın daha basit ve ilkel aşamalarına yönelik, göçebe avcı boylar ve Kuzey Amerika'daki avcı kabileler örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu kabilelerde, açık bir şekilde bir aylak sınıfının bulunduğu söylenememekle birlikte, görev farklılığından kaynaklanan bir sınıf ayrımı mevcuttur. Yani üst sınıfın çalışmaktan kaçınması ve muaf olması, tam olarak aylak sınıf tanımlamasına uymamaktadır. Bu tür bir ekonomik seviyede yer alan

aşiretler, ekonomik ayrışmayı kadın ile erkek arasında apaçık düşmanca nitelikte olan bir iş ayrımı düzeyine indirgemişlerdir (Veblen, 1995: 28).

Çok detaylı bir ayrım sağlayan daha sonraki evrelerde, kadınlar sanayi uğraşlarının kökenini meydana getirecek faaliyetlerde yer almakta ve erkekler ise, savaş, spor, avcılık ve dinsel uygulamalar ile ilgilenmektedir. Ona göre bu iş bölümü, üst barbar kültürel aşamadaki çalışan ve aylak sınıflar arasında görülen ayrışmayla benzerlik göstermektedir. Uğraşlar farklılaşıp uzmanlaştıkça, ilk başta görülen iş bölümünün sınırları genişleyerek sınai olan ve olmayan şeklinde keskin bir ayrıma neden olacak şekilde görünür hale gelmektedir (Veblen, 1995: 29).

Barbarlığın ilerleyen aşamalarında erkek uğraşları, gayri sınai nitelik taşıyan savaş, spor, siyaset, rahiplik ve öğrenim gibi uğraşlar biçiminde sürmektedir. Ona göre, ilkel barbar toplulukta “kadın işi” şeklinde gruplandırılan uğraşların işlevsel olarak aynı özellikleri taşıyan parçası, sınai uğraşların çoğunu kapsamaktadır. Aşağı barbarlık aşamasında erkeklerin işi, beslenme ve diğer tüketim ihtiyaçları açısından grubun devamlılığında, kadın uğraşısı kadar gerekli görülmektedir. Hatta onların işinin üretken niteliği, o kadar açık olmaktadır ki geleneksel iktisat da “avcılık, bir sanayi türü” olarak değerlendirmiştir. Barbarlar, kendilerini işçi olarak görmemekte ve kadınlarla aynı sınıflamaya girmeye de karşı çıkmaktadırlar. Bu bağlamda tüm barbar topluluklarda, erkeklerin çalışmasının grup sürekliliğinin sağlanabilmesine eşsiz bir katkısı olduğu düşüncesinin tam karşısına, kadınların gösterişsiz, yararsız çalışkanlık algısı yerleştirilmektedir. Bu şekilde yapılan kıyaslamaların küçültücü bir etki yaratması nedeniyle, erkek ve kadın uğraşları arasında görkemli ve derinleşen bir ayrışma ortaya çıkmaktadır. Kültürel süreçte vahşi gruplara doğru bir adım daha geri gidildiğinde, faaliyetler arasındaki ayrışmanın daha çok kaba formda olduğu görülmektedir. Yani, sınıflar ve uğraşlar arasında görülen “haksız ayrımın” oldukça az tutarlılık ve değişmezlik ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Veblen, 1995: 29).

İlkel vahşi topluluklarda hiyerarşik bir ekonomik yapı görülmemektedir. Örneğin; Avrupalılar ile ilk karşılaştıkları dönemdeki yaşam biçimlerinin, bir aylak sınıfın görülmemesi açısından özgün olduğu anlaşılan ve barbarlığın üst evresinin yapısının bozulması ile meydana gelen kültürün temsilcilerine örnek olarak “Andaman kabileleri ya da Nilgiri Tepeleri’nde yaşayan Tado grupları” verilmektedir. Veblen’e

göre, arkaik yapıya sahip küçük veya belli başlı bir aylak sınıf görülmeyen ilkel insan grupları arasında en barışçıl nitelikli olanlarını bu topluluklar içermektedir. Bu özellikleri neticesinde hem yoksul hem de bireysel mülkiyet, iktisadi yapı içerisinde bir kurum olarak başat nitelikte görülmemektedir. Ayrıca zorbalık ve sahtekârlık karşısında gösterdikleri “sevimli çaresizlik”, bu toplulukların ortak özelliğini oluşturmaktadır (Veblen, 1995: 30).

Gelişmenin düşük olduğu toplulukların kültürel özelliklerine ait bilgilerle, ilkel vahşilikten barbarlığa doğru geçişte yani barışçıl yaşam biçiminden sürekli savaşa yönelik bir yaşam biçimine geçiş evresinde kademe kademe, aylak sınıfın kurumsallaşacağı ortaya çıkmıştır. Aylak sınıfın istikrarlı bir şekilde ortaya çıkabilmesi için ihtiyaç duyulan başlıca koşullar; topluluğun yağmacı bir yaşam biçimine sahip olması ve temel ihtiyaçların karşılanmasının topluluktaki önemli bir kesimi sıradan çalışmanın kaçınılmazlığından muaf hale getirecek kadar basit olmasıdır. Veblen’e göre, yağmacı bir yaşam biçiminde yeni yeni belirginleşmeye başlayan aylak sınıfın üyesi olan erkekler, güç ve kurnazlık aracılığıyla zarar verme eğilimine sahip olmalıdır. Ona göre, yiğitlik biçimindeki değerli uğraşlar ile yiğitliğe dair bir öge içermeyen ancak gerekli olan gündelik uğraşlar biçimindeki değersiz uğraşlara yönelik bu arkaik ayırım sonucunda aylak sınıfın kurumsallaşması gerçekleşmektedir. Veblen’e göre bu kurumsallaşmanın ekonomi yazarları tarafından pek dikkat çekmemiş olması; ayrıma modern sınai süreçte az bir oranda değer atfedilmesinden ve hem aşırı biçimsel hem de hayal ürünü formunda görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre, aslında modern hayatta bile, yozlaşmış uğraşlardan bir tikslenme halinin olması gibi yaygın ve olumsuz bir kanı bulunmaktadır. Ancak bu dirençli önyargı, yalnızca kişisel nitelikte bir üstün olan ile bayağı olan arasındaki ayrıma dayanmaktadır (Veblen, 1995: 31).

Arkaik bir kültürel ve toplumsal ilerleme evresinde, yiğitliğe önemli bir değer yüklenmiş ve günümüz ile karşılaştırıldığında böyle bir ayrıştırmanın daha emredici ve bağlayıcı olduğu gözlemlenmiştir. Alışkanlıklara dayalı bir yaklaşım oluşmaktadır. Bu yaklaşım zaman içerisinde değişim göstererek döneme hâkim olmaya başlamakta ve süreçte ele alınan olguların belirli taraflarını, saydam ve köklü olarak ortaya çıkarmaktadır. Veblen’e göre ayırımın temellerini ve fenomenlerini ayrıştırırken uyulan standartlar, kültürel gelişim çerçevesinde ilerleme göstermekte

ve bu sayede yaşam fenomenlerinin yöneldiği hedefler değişerek bakış açısında bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Veblen'e göre sanayii olan ve sanayii dışı olan uğraşlar arasındaki modern ayrım, barbar kültürde yiğitlik ile çalışkanlık arasında gözetilen ayrımın dönüşüm geçirmiş bir versiyonunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte Veblen, insanların birbirlerinden zorbalıkla faydalanmalarını sınai olan bir uğraşı olarak görmemektedir. Ona göre, insan hayatını devam ettirmek ve geliştirmek için, insana özgü olmayan bir ortamdan fayda sağlamaya yönelik her türlü iş, “sınai” olarak ifade edilmektedir. Klasik geleneksel yaklaşımı en iyi sürdürmüş olan iktisatçılar, insanın doğada üstünlük kurmasını, “sanayii üretkenliğinin esas gerçeği” şeklinde kabul etmesinin yanı sıra bu egemenlik, hayvanlar ve tüm maddiyatçı güçleri de içermektedir. Bu yolla da insanlık ile diğer varlıklar arasındaki sınır netleştirilmektedir (Veblen, 1995: 32).

Veblen'e göre barbar insan, iktisadi olan ve iktisadi olmayan olgular arasındaki çelişki açısından bir anlam arayışı içerisinde ancak bu modern bir tutumda algılanmamaktadır (Veblen, 1995: 32). Bu temel çelişki, “ruh taşıyan şeyler ile cansız şeyler” arasında yatmaktadır. Veblen, fırtına, şelale ve hastalık gibi çarpıcı nitelikteki doğal olayları ruh taşıyan olgular şeklinde nitelendirmekte ancak meyveler, şifalı otlar, sinek, meyve kurdu, tarla faresi ve koyun gibi “gösterişsiz hayvanları” ruh taşımayan varlıklar arasında ele almaktadır. Veblen'e göre, animist⁶⁰ yabani veya barbar insanın yaklaşımına göre, gerçekte ya da betimsel olarak bir eyleme neden olan niteliğe sahip oldukları için dehşet verici kabul edilen nesneleri, ruh taşıyan olgular kapsamaktadır. Erken aşamalarındaki kadar hâkim olmayacak bir düzeyde düşünce alışkanlığı bulunmayan kişilerin hafızalarında “âtil ve etkin” temelli bir ayrıştırma vardır. Ona göre, teleolojik bir etkinlik gelişimi sayesinde nesneler ya da olgular, ruh taşıyan olgulara dönüşmektedir (Veblen, 1995: 33).

Veblen'in “donanımsız vahşi” olarak gördüğü insan tipi, barbar insandır (Veblen, 1995: 33). Cesaret, kişinin var olma kanıtıdır. Âtil olan ve ruhsal olan varlıklar

⁶⁰ Animizm veya Canlandırıcılık, doğada insan ruhuna benzer ruhların var olduğunu kabul eden, özellikle felsefede her nesnenin bir ruh tarafından yönetildiğini düşünen bir sistem olmaktadır. Psikolojik olaylarla birlikte yaşamla da alakalı olayları dikkate alan bir ruhun yönettiğine inanan bir sistem biçimindedir. Animizm, genel olarak bir ruhsal varlıklar öğretisidir. İlkel toplumlar, dünyanın hem iyi hem de kötü sayısız ruhsal varlıkla dolu olduğunu düşünmüşlerdir. Hayvan ve bitkilerin hatta dünyadaki tüm cansız nesnelerin ruhlar tarafından canlandırıldığına inanılmıştır (Uncu, 2013: 349; Freud, 2002: 127).

arasında değerlendirilen ilkel toplumsal grup faaliyetleri modern yapıda, çalışkanlık ve yiğitlik olarak kendisini göstermektedir. Veblen'e göre üretkenlik yani çalışkanlık, el aracılığıyla âtıl bir yapıdaki insani olmayan materyale biçim vererek bir nesne meydana getirerek aynı zamanda onun yeni bir amaç edinmesini sağlamaktadır. Diğer bir faaliyet olan yiğitlik ise, daha önceki araçların etkisiyle yönlendirilen güçlerin yerine yeni bir aracının konulması ile kendisi için yarar sağlayacak biçimde yönlendirilmektedir (Veblen, 1995: 34).

2.7.1. Barışçıl Evreden Yağmacı Evreye Geçişte Çatışma ve Üretkenlik Tutumları

Veblen'e göre temelde iki farklı cins arasındaki ayrıştırma, yiğitlik ile üretkenlik arasındaki ayrım ile benzerlik göstermektedir. Ona göre, erkeklerin daha iri, ani ve şiddetli baskılara daha dirençli, etkin rekabet, girişkenlik ve saldırganlık gibi tutumlara daha eğilimli olmaları, aynı zamanda yiğitlik sınıfına giren faaliyetleri nitelendirmektedir. Fiziksel ve ruhsal bir ayrıma denk gelen göreve yönelik farklılaşmanın meydana gelmesi ile cinsler arasında görülen ana ayrım otomatik olarak derinleşmekte ve bununla birlikte yeni iş dağılımına "seçici olarak uyum" göstereceği kümülatif bir süreç başlamaktadır. Bu seçici uyum süreci, aslında istikrarlı bir üretkenliği gerekli kılan bir barınma alanı ile ilişki halinde olan sınıflar arasında geçerli olmaktadır (Veblen, 1995: 34).

Topluluğun büyük bir av bölgesinin içindeki varlığı, özü itibarıyla irilik, vahşilik ve hızlılık gibi erkeklere özgü olan alışkanlıkların gelişimini mecbur kılmaktadır. Bu şekildeki alanda, cinsler arasındaki ayrışmanın da hız kazanması kaçınılmaz bir durumdur. Ayrıca bu topluluk diğer topluluklarla herhangi bir düşmanca ilişki içerisine girdiğinde, etkinlikler arasındaki ayrışma daha da ileriye giderek yiğitlik ile çalışkanlık farklılaşmasına dönüşmektedir. Veblen'e göre, böyle bir vahşi ve yırtıcı nitelikteki avcı toplulukta, avlanmak ve savaşmak, fiziksel olarak güçlü erkeklerin etkinliği haline gelmekte ve kadınlarda geri kalan uğraşlarla ilgilenmektedir. Ona göre, erkeklerin hem güçlerini hem de akıllarını saldırgan bir biçimde göstermeleri, kadınların materyallere sabırla şekil vermelerinden farklılık arz etmektedir (Veblen, 1995: 35).

Materyalleri gasp aracılığıyla elde etmek, av ve savaş etkinliklerinin sayesinde olmaktadır. Barbar erkeğin işinin bir davranış yasası haline gelmesi nedeniyle, en gelişmiş düzeyde ve kadın uğraşlarından oldukça uzak bir görünüme sahip olduğu için, yiğitlik dışındaki etkinlikler onlara uygun olmamaktadır. Veblen'e göre yiğitlik, kaba güç veya hile temelli uğraşları kapsamaktadır. Uzun bir adaptasyon süreci sonunda topluluk, yağmacı bir yaşam tarzını kabul ettiğinde, fiziksel olarak güçlü görünen erkeğin, sosyal ekonomide yerine getirmesi gereken etkinlik, öldürme eylemidir. Hatta bu kişiler var olma savaşında, kendisine karşı koyan rakiplerini ortadan kaldıran ve çevrede aralıklarla beliren düşmanlarını boyun eğdiren faaliyetlerde bulunmaktadır. Veblen'e göre değerli, soylu ve şeref kaynaklı yiğitlik ile üretkenlik yani çalışkanlık arasında göz önünde bulundurulan haksız ayırım, aslında karmaşık ve detaylı bir kurumsal ayrıma işaret etmektedir. Veblen bu kurumsal ayrıma örnek olarak, erkeklerin avı taşıma gibi değersiz uğraşları kadınlara bırakmalarını göstermektedir. Değersiz, alçaltıcı ve bayağı uğraşlar; yiğitlik ögesi taşımayan ve özellikle hizmet ya da boyun eğme içeren uğraşları ifade etmektedir (Veblen, 1995: 35).

Veblen'e göre sınıfların ve sınıfsal ayrışmanın meydana gelmesinde, onur, değer ya da şeref en fazla öneme sahip olan öğedir. Ona göre etkin ve sosyal bir varlık olan insan, gelişmekte olan teleolojik faaliyetlerin merkez noktasında kendisini görmekte ve her tavrında nesnel, somut ve insan dışı bir hedefe erişme gayreti içinde olmaktadır. Bu bağlamda, etkin bir çalışmaya yönelik düşkünlük ve sonucu olmayan çabalara karşı bir tiksinti hali, insan tavrını temsil eder. Veblen, yararlılık ve etkinliği "erdemli", yararsızlık, israf ve yetersizliği de "erdemsiz" olarak ayırmaktadır. İnsanın erdemsiz uğraşlara yönelik eğilimi, "emekçilik içgüdü" biçiminde nitelendirilmektedir. İnsan tipleri arasındaki "hasetçi bir karşılaştırma" âdeti, maddiyatçı mücadele, gözlemlenebilir bir amaç ve saygınlık esası şeklini almaktadır. Yarışmada başarının peşinden giden kişi, faaliyetini ortaya koyma biçimiyle saygınlık elde etmektedir. Veblen'e göre bu durum, emekçilik içgüdüünün "rekabetçi bir maddi güç kanıtı" olarak dışavurumudur (Veblen, 1995: 36).

Barışçıl alışkanlıklar sürdüren toplumsal ilerleme evresinde, gelişkin bir bireysel mülkiyet kurumunun olmaması nedeniyle, bireyin üretkenliğini kanıtlayabileceği başlıca işler yani yaşama belirli bir katkıda bulunan uğraşlar bulunmaktadır. Aynı

zamanda temel iktisadi mücadele, üretken bir faydası olan mücadeledir. Ancak konunun kapsamı dar olduğu için yarışma eğilimi de zayıf olmaktadır. Veblen'e göre, topluluk barışçıl yabanilikten yağmacı ve barbar bir yaşam evresine geçtiğinde, mücadele koşullarında da değişim meydana gelmektedir. Erkeklerin iş alanı, daha çok yiğitliğe yönelmektedir. Avcı veya savaşçı ile bir başkasını haksız bir şekilde kıyaslamak gittikçe kolaylaşmakta ve hatta alışkanlık halini almaya başlamaktadır (Veblen, 1995: 36).

Erkeklerin düşünce alışkanlıklarında, yaşam gereçlerinin ana faktörü haline gelip yer eden, “somut yiğitlik göstergeleri” olmaktadır. Ona göre, en önde gelen güç sergileme biçimleri olan av, yağma hatıraları ile ganimetler, yüce bir duruma getirilmeye başlanmaktadır. En saygın yöntem olan yarışma aracılığıyla bireyin kendisini kabul ettirdiği bu kültürel topluluklarda saldırganlık, benimsenen davranış biçimini ifade etmektedir. Ganimet ise, “başarılı saldırganlığın dışsal bir işareti” görevini tanımlamaya başlamaktadır. Veblen'e göre, malların gasp dışında elde edilerek verimli çalışma ve kişisel hizmette bulunması, yaşamının olgun çağındaki erkeğe yakışan etkinlikler arasında değildir. Veblen'in etkinlikler açısından ele aldığı temel ayrım ise, yiğitlik ve gasp yoluyla sahiplenme ile sınıai uğraşlarda haksız ve hasetçi bir tutumla yapılmaktadır (Veblen, 1995: 37).

Veblen'e göre çalışma, kendisine atfedilen onursuzluk nedeniyle itici bir özellik kazanmıştır. Ona göre şerefli, heybetli, değerli ve nüfuzlu olanı nitelendirmektedir. Şerefli davranış ise, “kabul görmüş başarılı bir saldırganlık” tavrıdır. Öncelikli olarak şerefli sayılan faaliyetin yani kaba gücün ortaya koyulması için, saldırganlığın “insanlar ve hayvanlar ile ilgili bir çatışma” anlamına gelmesi gerekmektedir. Saf ve arkaik bir alışkanlık olan bütün gücün sergilenmesinin kişilik ya da irade açısından değerlendirilmesi alışkanlığı, kaba gücü yani saldırganlığı olabildiğince desteklemektedir. Kurbanın insan ya da hayvan olması fark etmeksizin, can almayı ve tehlikeli düşmanları öldürmeyi aşırı derecede şerefli, onurlu bir davranış haline getirilmesi durumu, barbar bireyin akla uygun, yerinde karar vermesi ve bu şeref türünü destekleyen bir kavramlaştırma yapması ile mümkündür. Mesela bu sembolleştirme, yırtıcı güç gösterisi anlamında, vahşi hayvan ve av kuşlarıyla oluşturulan kraliyet armalarına verilen değerle ilişkilendirilmektedir (Veblen, 1995: 37).

Silahlar, şerefli olan ve aynı zamanda şeref veren bir uğraşının aracıdır. Verimlilik arz eden uğraşlarda aynı oranda tiksindirici bir konuma gelerek, erkeklerin üretkenliğe yönelik araç ve gereçleri kullanmaları uygun düşmemektedir. Kültürel ve toplumsal evrim sürecinde, ilkel insan topluluklarının önce barışçıl bir evre yaşadıkları, sonradan çatışmanın topluluk içerisinde onaylanan tipik bir uğraşıya dönüştüğü bir evreye geçtikleri görülmektedir. Toplumsal ilerlemenin herhangi bir ilkel evresinde, belirli düzeylerde savaşın yaşandığı söylenmekte ve bu savaşlar savaşkan bir zihniyetin ortaya çıkmasına bağlı olarak farklı sıklıklarla cinsel bir rekabet neticesinde görülmektedir. Bu bağlamda evrimsel süreçte, çatışmanın yaşanmadığı bir evre bulunmamaktadır. Kültürün yağmacı evresinde, grup ya da topluluk üyelerinin vahşi bir tutumu “kalıcı ve saygın bir ruh hali” şeklinde kabul etmeleriyle görülen çatışma, geçerli yaşam kurallarının baskın bir unsuru haline gelmektedir. Aynı zamanda halk arasında, insanların ve nesnelerin kavga temelli değerlendirildiği ele alınmaktadır. Veblen’e göre kültürün barışçıl ve yağmacı evreleri, “ruhsal bir farklılaşma” ile belirginleşmektedir. Ona göre, davranışların farklılaşması, topluluğun maddi koşullarındaki değişimin bir sonucu olmaktadır. Yağmacı tutumu sağlayan maddi olanaklar hâkimiyet elde ederken bu tavır, yavaş yavaş belirginleşmektedir (Veblen, 1995: 38).

Veblen’e göre üretken sınır, yağmacı aşamanın alt sınırını ifade etmektedir (Veblen, 1995: 38). Ayrıca barıştan yağmacılığa doğru bir geçiş, teknik bilgi seviyesinin yükselmesine ve alet kullanımının çoğalmasına bağlıdır. Yırtıcı kültürün oluşması, silahların insanları tehlikeli varlıklara dönüştürecek düzeyde gelişmesini gerektirmektedir. Alet ve silahların ilk gelişmesi, bu gerçeğin iki farklı yönden görünüşüdür. Veblen’e göre, kültürün yağmacı evresi, yırtıcı eğilimler, gelenekler ve alışkanlıkların evrimsel birikimi ile evre evre ortaya çıkmaktadır. Bu katmanlı birikim eğilimi, grubun gündelik yaşam tarzındaki dönüşümün yani yağmacı bir yaşama uygun olan faktörleri geliştiren ve kalıcı hale getiren bir değişimin sonucudur (Veblen, 1995: 39).

2.7.2. İktisadi Maddi Güçlerin Ürünleri

Veblen’e göre kültürel evrimci süreç içerisinde aylak sınıfın ortaya çıkışı ile mülkiyetin başlangıcı, aynı iktisadi maddi güçlerin ürünlerini olmaları ve birer “göreneksel olguyu” temsil etmeleri nedeniyle dönemsel olarak birbirleriyle

örtüşmektedir. Ona göre hem aylak sınıfın hem de mülkiyetin başlangıcı, “örfi bir hak veya adalet iddiası” olarak görülmektedir. Temelde aylak sınıf kurumu, mülkiyetin sonuçlarından biri olmaktadır. Yani teorik olarak yağmacı kültürün ilk evrelerinden beri var olan aylak sınıfın, bir sonraki maddi evreye geçilirken yeni bir boyut kazanması, onun kurumsallaşması anlamını taşımaktadır. Barbarlığın alt evrelerinde kadın ile erkek uğraşları arasındaki göze çarpan ayrım, aynı zamanda aylak ile çalışan sınıf ayrımının temelini ifade eden ilkel yani törensel bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda topluluğun fiziksel olarak güçlü olan erkeklerinin kadınları sahiplenmesi, mülkiyetin en eski biçimidir (Veblen, 1995: 40).

2.7.2.1. Mülkiyet Kurumunun Oluşması

Kadınların mülk halini alması, kültürün alt barbar evrelerinde kadın tutsakların alınmasında yani onun “ganimet olarak kullanılabilirliği” kısmında ortaya çıkmaktadır. Temelde kadın kaçırma pratiğinin mülkiyete dayalı olan bir evliliğe dönüşmesi ve erkeğin reis olduğu bir hane yapısının meydana gelmesi, ataerkilliğin başlangıcıdır. Veblen’e göre “baskıya dayalı evliliğin” ve mülkiyet kurumunun oluşması, yağmacı yaşam şartlarındaki yarışma biçiminin sonucunda görülmektedir. Ona göre, bu iki olgunun yağmacı topluluklarda baskın olan “hükmetme eğilimine” bağlı olarak ortaya çıkması, başarılı erkeklerin yiğitliklerini kanıtlama isteğinden kaynaklanmaktadır. Başlangıç itibarıyla kişilerin mülk edinilmesiyle oluşmaya başlayan mülkiyet kurumu, bir süre sonra emek üzerinden nesnelerin mülke dönüşmesini kapsayan bir hale gelmektedir. Bu şekilde aşamalı olarak “tutarlı bir nesne mülkiyeti” sisteminin kurulması sağlanmaktadır. Servet sahibinin gücünün en şerefli ve değerli ispatı olmaya devam ettiği gelişmenin son aşamasında ise hâkim öge, “tüketilebilirlik ölçüsü” olmaktadır (Veblen, 1995: 41).

Özel mülkiyet kurumunun yer aldığı her ortamda iktisadi süreç, “mal edinimine dayalı karşılıklı bir savaşım” şeklini almaktadır (Veblen, 1995: 41). Bu noktada Veblen, klasik doktrine bağlı kalan iktisatçıları, böyle bir servet dolaşımını sadece geçim savaşına indirgeyerek değerlendirmeleri nedeniyle eleştirmektedir. Hiç şüphesiz, endüstrinin erken ve verimsiz evrelerindeki doğanın cimriliği ile iktisadi savaşım, bir geçim savaşımını yansıtmaktadır. Yeni bir endüstriyel temelde görülen yaşam koşullarındaki rahatlık, özellikle mal tüketimi ile elde edilen fiziksel

ihtiyaçları yükseltmeye yönelik bir rekabet türünü yani servet savaşımını nitelendirmektedir. Veblen'e göre, bu amaçla yapılan tüketim, fiziksel ihtiyaçlara ya da ruhsal ve estetik anlamdaki üst gereksinimlere hizmet etme eğilimindedir (Veblen, 1995: 42).

Veblen'e göre mülkiyetin temelindeki güdü olan yarışma eğilimi, bu kurumun daha sonraki gelişiminde ve temasta bulunduğu tüm toplumsal yapıların oluşmasında etkin bir faktör olarak ele alınmaktadır. Ona göre servete sahip olma durumu, şeref kazandırmakta ve bu kazanım için yapılan hasetçi ayırım da mal tüketimi ve edinimi açısından temel bir unsur anlamına gelmektedir. Asgari geçime dayalı olmayan temeller üzerinde mülkiyet, insani bir kuruma dönüşmektedir. Mülk edinme etkinliğini kışkırtan unsur, servete yönelik olan haksız bir ayırım olmaktadır. Bu unsur, daha sonraki evrelerde de ön plana çıkmaktadır (Veblen, 1995: 42). Başarılı ve etkin bir yağmadan sağlanan ganimet, mülkiyetin ortaya çıkışıdır (Veblen, 1995: 43).

Veblen'e göre haksız kıyaslamalar, özel mülkiyetin dayanak noktasıdır. Ona göre mülkiyetin ilk evresi, deneyimsiz gasp ve bir şeyi güç kullanarak önlemeye dayanmaktadır. Başlangıç halinde bir üretim örgütlenmesinin görüldüğü özel mülkiyete yani kölelere dayanan bir sonraki kültürel evreye geçildiğinde, özünde yönlendirilen insan topluluğu kendine yeterli olan bir üretken topluluğa dönüşmektedir. Sahip olunan mallar, başarılı bir savaşın ispatı şeklinde değil de mal sahibinin "topluluk içerisinde diğer kişiler üzerindeki gücünün ispatı" olarak ele alınmaya başlanmaktadır. Bu noktadan itibaren hasetçi karşılaştırma, başlarda mal sahibi ile diğer grup üyeleri arasında yapılmaktadır. Bu evrede de mülk, hala ganimet olarak görülmektedir (Veblen, 1995: 43). Ancak zamanla endüstriyel faaliyetler, topluluğun gündelik yaşamında insanların düşünce alışkanlıklarındaki yağmacı faaliyetlerin yerini almaya başlamaktadır. Yani ganimetin ve "yağmacı yiğitliğin" yerini alan sermaye birikimi, güç ile başarının geleneksel işaretidir (Veblen, 1995: 44).

Endüstrinin gelişmesine paralel olarak, servet elde etmenin nispi etkisi artmaktadır. "Üretken saldırganlık" ve "göçebe endüstrinin" yarı barışçıl olan metotlarıyla servet arttırma imkânları, boyut ve tedarik edebilirlik yönünden artmaktadır. Veblen'e göre

mülk, saygınlığın konvansiyonel kökenidir. Bireyin şöhretini koruyup devam ettirebilmesi için, mülk edinmesinin yanı sıra onu biriktirmesi gerekmektedir. Verimliliğin izi “birikmiş mallar” olduğunda, tarafsız ve birleştirici bir itibar ölçütüne dönüşmektedir. Saygınlık için geleneksel bir temel oluşturan etkinlik; kişinin kendi gayretiyle ve saldırganlıkla ya da miras aracılığıyla başka kişilerden edindiği mallara sahip olmasıdır. Veblen’e göre, önceleri yalnızca verimliliğin bir göstergesi olarak görülen mülk sahipliği, zamanla topluluğun anlayışında erdemli bir davranış halini almaktadır. Ona göre, artık şerefli görülen mülk ya da servet, sahibine de şeref kazandırmaktadır. Maddi kültürel evrim sürecinde daha ileri bir evrede, atalardan veya başka kişilerden ele geçirilen servet biçimindeki mirasın, kişinin kendi çabası ile elde ettiği servetten daha fazla saygınlık taşıdığı ifade edilmektedir (Veblen, 1995: 44).

Halk arasında hala cesarete ve yiğitliğe yönelik yüksek bir itibar algısı var olsa da servet, genel bir saygınlık ve lekesiz bir toplumsal statü için ihtiyaç duyulan bir unsur halini almaktadır (Veblen, 1995: 44). Günümüzde bile savaşta, alışılmamış bir yırtıcılık ya da devlet yöneticiliğinde adeta yağmacı bir üretkenlik sergileyerek elde edilenler, bir kişinin ulaşabileceği en yüksek saygınlıktır. Veblen’göre, topluluğun gözünde iyi bir konuma sahip olmak, geleneksel refah ölçütlerine erişmeyi gerektirmektedir. Bu ölçüt, daha ilkel ve yağmacı bir evrede barbar erkeğin, kabilenin bedensel yeterlilik, kurnazlık ve silah hâkimiyeti gibi özellikleri taşıma zorunluluğu ile yakın anlamlıdır. Ancak birinci davranış biçiminde daha çok servet ölçütü, ikinci davranış biçiminde ise, cesaret ölçütü saygınlık için temel bir öğedir. Bu servet ve cesaret ölçütlerinin aşılması da bir erdem olarak algılanmaktadır (Veblen, 1995: 45).

Kişiyi çevresi tarafından yüklenen saygı, onun öz saygısının kaynağıdır. Bu bağlamda, saygınlığın temeli haline gelen mülk sahipliği de hoşnutluk duygusunun ön koşulu halini almaktadır. Yani diğer grup üyelerinden daha fazla mülkünün bulunması, kişinin huzuru bulabilmesi için oldukça tatmin edici bir tutumdur. Kişinin yeni bir mülk satın almak için çıkış noktası kabul edilen parasal kanıt, yeni bir uygunluk ölçütünün oluşmasına neden olmaktadır. Temelde, parasal güç açısından topluluğun diğer üyelerine göre daha üst bir statüye ulaşmak, kişinin tasarrufunun asıl amacıdır (Veblen, 1995: 45).

2.7.2.2. Maddiyatçı Güç Yarışında Biriktirme Güdüsü

Hasetçi karşılaştırma, birey açısından maddiyatçı g yarışmasında, rakiplerinden daha üst bir seviyeye ulaşmaktan kolaylıkla vazgeçebileceği bir oranda tatminkâr nitelikli sonuçlar vermemektedir. Bu yarışmanın kapsamı, saygınlığa hizmet eden bir rekabet ile hasetçi bir kıyasa dayanmaktadır. Bu nedenle de kesin bir doyuma ulaşılması zaten pek mümkün olmamaktadır. Ona göre, modern endüstriyel topluluktaki sermaye birikim sürecinin her evresinde bir dürtü olarak, “var olan refahını genişletme ve yokluktan korunma arzusu” bulunmaktadır. Bireysel rahatlığı, kişiye uygun bir yaşam tarzının tekniklerini ve harcama hedeflerini, “maddi yarışma alışkanlığı” belirlemektedir. Bir biriktirme dürtüsü, servetin meydana getirdiği iktidardan kaynaklanmaktadır. Naif olan bir komünal toplumdaki baskın tema, bireyin içinde bulunduğu toplulukla çözümlenmemiş ve bütünlüğü bozulmamış bir “dayanışma” olarak açıklanmaktadır (Veblen, 1995: 46). Zaman ilerledikçe insanda görülmeye devam eden özellikler; karakterine uygun bir amaca dair davranış sergileme eğilimi ve her çeşit faydasız çabadan tiksinti duyma alışkanlığıdır. Etkin bir varlık olan bireyin yaşamını şekillendiren diğer bir evre, bencilliğin baskın olduğu yırtıcılığa geçiştir (Veblen, 1995: 47).

Başarı isteği ve yararsızlıktan tiksinti hali, temel iktisadi dürtüler olarak ele alınmaktadır. Bu eğilim, sadece kanıtlanma biçimi ve insanın faaliyetlerini kanalize ettiği nesneler açısından dönüşmektedir. Mal edinmek ve biriktirmek, bireysel mülkiyet kurumunun rejiminde bir hedefe ulaşmanın en zararsız yoludur. İnsanlar arasındaki çıkarıcı zıtlık tam olarak farkına varılan bir hale geldiğinde, başarı isteği şeklinde emekçilik içgüdüsü, maddiyatçı başarılarda giderek diğer kişilere üstünlük sağlama biçimine dönüşmektedir. Bu bağlamda, sadece başkalarıyla hasetçi bir maddi kıyaslamada test edilen göreceli başarı, davranışın törensel bir amacı olmaktadır. Veblen’e göre, yararsızlığa duyulan tiksinti, yarışma içgüdüsüyle örtüşmektedir. Aynı zamanda çalışma ahlakının amacı, diğer insanlarla gerçekleştirilen kıyaslamanın kişi açısından olumlu sonuçlanmasıdır (Veblen, 1995: 47).

“Maddiyatçı yarışma” güdüsü, insanları servet sahibi olmaya yönlendiren ve kapsamı açısından da en önde tutulan dürtü olmayı sürdürmektedir. İnsanlar arasındaki kıyaslamayı nitelendirmek için “hasetçi” kavramı kullanılmaktadır. Bu karşılaştırma

kişileri, hem estetik ve etik olarak göreceli değer yargılarına göre sınıflandırma hem de kendileri ve başkaları açısından hangi konumda yer almaları gerektiğini belirleme amacını taşımaktadır. Aslında hasetçi karşılaştırma, kişinin değerlerinin ve bu bağlamda da davranışlarının ölçüldüğü bir süreçtir (Veblen, 1995: 47).

Feodal döneme tekabül eden evrede, üst sınıfların emekçilik içgüdüsüne yönelik tiksindirici tutumu, alt sınıflar arasında küçültücü olmamaktadır. Bununla beraber, güdüden bir yarışma (hatta onlara açık bırakılan tek yarışma alanı) gururu duydukları ifade edilmektedir. “Maddi saygınlık arayışı”, üretken verimlilik ve kanaatkârlık alanlarında yarışan kişiler açısından yarar sağlayacağını göstermektedir. Yarışmadaki bazı yan özellikler, maddiyatçı formda hem alt hem de üst sınıflar arasındaki yarışmayı belirli değerlerle yönlendirmektedir. Barbar kültür aşamasında geçerli olan üretken çalışmaktan kaçınma zorunluluğu, üst sınıfa dair maddiyatçı yarışmanın gerektirdiği en baskılayıcı ve en kapsamlı semboldür. Bununla birlikte yağmacı kültürde, insanların bilinçlerinde emek, bir taraftan zayıflık diğer taraftan da bir efendiye boyun eğmekle ilişkilendirilmektedir (Veblen, 1995: 48). Yani çalışmak, bir değersizlik göstergesi olarak yetişkin bir erkeğe yakışmamaktadır. Veblen’e göre emeğin “alçaltıcı” bir törensel unsur olarak algılanmasının nedeni de budur. Bu törensel unsur, toplumsal farklılaşmanın gelişmesi ile değişmez kurallara dayanan genel geçer bir güç elde etmektedir (Veblen, 1995: 49).

İnsanların saygısını kazanmak ve korumak için, servet veya güç sahibi olunmasının yanı sıra kanıtlanabilir olması gerekmektedir. Bu kanıt, kişinin kendisine özsaygı duyması ve onu koruması için önemli rol oynamaktadır. En alt sınıftakiler hariç, tüm kültür aşamalarında refah algısını ve öz saygıyı sağlayıp, insanı onurlandıran standartlardan uzaklaştırılması ve bir şekilde engellenmesi doğrudan “onurun zedelenmesi” anlamına gelmektedir. Veblen’e göre olgun bir erkeğin yaşamında, şerefli görülen ve aşağılanan tutumlar arasındaki törensel ve kurumsal ayrıştırma hala, gücünü belli düzeyde devam ettirmektedir. Bilinçli bir beğeni algısına sahip olan kişiler, hizmetkârlara atfedilen sorumlulukların “tinsel bir kirlilik” taşıdığını düşünmektedir. Tinsel açıdan tatmin edici bir yaşamla bağlantılı olmayan bayağı ortamlar, pahalıya mal olmamış barınaklar ve kaba üretken uğraşlar, beğeni bilinci yüksek kişiler tarafından lanetlenmektedir (Veblen, 1995: 49).

2.7.3. Aylaklığın Servet Göstergeleri

Veblen'e göre aylaklık ve ona bağı aylak yaşam tarzı, tüm uygar insanların zihninde hem güzel hem de kişiyi soylu kılan bir şeydir. Ona göre, aylaklık ve diğer servet göstergelerinin dolaysız ve öznel ölçütü, aslında "ikincil ve türetilmiş" bir ölçütü ifade etmektedir (Veblen, 1995: 49). Düşük seviyeli bir tutum olan çalışma, kavrayışsal bir ikamenin sonucu olarak törensel "değersiz bir güç israfı" olmaktadır. Asıl yağmacı evre ve bunu izleyen yarı barışçıl endüstriyel gelişimin ilk evrelerinde aylak yaşam tarzı, aylak beyefendinin kanıtlanabilir bir refaha ve konfora sahip olması şartının gerektirdiği maddi imkânların ve üstün, keskin gücün simgesidir. Bu evrede köleler, servetin temel unsurları olmaktadır. Serveti ve onun getirdiği gücü elde etmenin temel faydaları, kişisel hizmetler ve bunlardan vasıtasız sağlanan ürünlerdir. Veblen'e göre saygınlığın ve üstün maddi başarının törensel dizini, çalışmaktan gösterişçi kaçınma eylemidir. Ona göre, üretken ve verimli çalışma, yoksunluk ile boyun eğmenin göstergesidir (Veblen, 1995: 50).

Yarı barışçıl üretim evresinde, toplumsal düzene yerleşmiş kölelik ile büyükbaş hayvan sürüleri, bakıcı ve çobanı kapsayan bir "hizmetkâr sınıfı" bulunmaktadır. Üretkenlik, av ve yiğitlik ile ilişkilendirilmektedir. Veblen'e göre, kendini her türlü faydalı uğraşından gösterişli bir şekilde muaf tutmak ve hükümet işleri, spor, savaş ile dinsel uygulamaları karakteristik uğraşlar olarak belirlemek, aylak sınıfın özgün özellikleridir. Ona göre, bu hükümet ve savaş uğraşları, her kültürel evrede, şerefli kabul edilen gasp ile yağmalama teknikleriyle elde edilen maddi kazanç temelli gerçekleştirilmektedir. Aylak sınıfın karakteristik uğraşları, doğası gereği yağmacı bir niteliktedir (Veblen, 1995: 51).

Merkantilist kültür evresine tekabül eden, toplulukta esas olan avcılık evresinden yeni bir evreye geçişte avlanmak iki çeşit uğraşıya ayrılmaktadır. Bunlar; yiğitlik unsurunun ya hiç görülmediği ya da kazançlı bir yakıştırma kazanacak boyutta olmadığı "kazanca dayalı ticaret" ve içerisinde az ya da görülür nitelikli bir yiğitliğin bulunduğu "bir spor yani yırtıcı dürtünün sade bir etkinlik" şeklindedir. Olgun bir aylak sınıfın yaşam biçiminin erdemli görülen tek kalıbı, avın her çeşit zanaatkâra dayalı sınıflamadan uzak gelişmesidir. Sermaye birikiminin ilk evrelerinde, saygınlığı elde etmek için mülkiyetin zorunlu tutulması, emredici bir nitelik

taşımaktadır. Yani toplumsal bir yükümlülük olarak soylu ve özgür insanın yaşam şekli ile örtüşmeyen çalışmaktan kaçınmak ve emeğin değerinin alçaltmak, servet birikiminin törensel ve sosyal statüsünün göstergesidir (Veblen, 1995: 51).

Sınıfların endüstriyel ayrıştırılmasında farklı sonuçlar ortaya koyan aşırı derecede kutsallaştırılmış veya tabulaştırılmış çalışma ahlakı ile nüfus yoğunluğunun arttığı yağmacı tarzdaki topluluk, yerleşik ve üretken bir topluluğa dönüşmektedir. Bununla birlikte, kurumsallaşmış otoriteler ve mülkiyeti geliştiren törenlerin tutarlı biçimde kapsamı gelişmektedir. Yani bu evreden sonra, basit bir yöntemi ifade eden gaspla sermaye birikiminin yapılması imkânsızlaşmaktadır. Gösterişçi bir aylaklığın egemen olduğu toplumlarda “ikincil ve sahte olan bir aylak sınıf” ortaya çıkmaktadır. Temelde tabunun kendisi de “çalışmanın ahlaki yetersizliğinin” bir türevidir (Veblen, 1995: 52).

Zamanın üretken olmayan kullanımı, aylaklık tutumudur. Zaman, üretken çalışmanın yararsızlığını ve maddi yönden işsiz bir yaşam tarzını elde edebilme gücünü kanıtlamak için, üretken olmayan bir biçimde kullanılmaktadır. Aylak bir beyefendi için, zanaatkârların ve hizmetkârların yaptığı çalışmaların somut ve devamlı ürünlerinin sergilenmesi, “mahrem aylaklık” biçiminde ifade edilebilen aylaklığın dolaylı bir ispatıdır. Herhangi bir tüketim unsuru, üretken çalışmanın devamlı ispatının maddi bir ürünüdür. Madalya veya şeref nişanı şeklinde bir sembole sahip olan yiğitlik açısından da savaş ganimetlerini kanıtlayabilecek somut bir eserin sunulması, alışılmış bir tutumdur (Veblen, 1995: 53).

Nüfus yoğunluğunun artması ile insan ilişkilerinin çeşitlilik kazanıp karmaşık hale gelmesi, yaşam tarzının yeniden incelenmesini ve ayıklanmasını gerektirmektedir. Savaşta edinilen ganimetlerin ispat edilme alışkanlığı, ayıklama sürecinde protokol metotları, şeref nişanları ve madalyalar gibi bir derecelendirme ve unvan verme düzenine dönüşmektedir (Veblen, 1995: 54).

Veblen’e göre aylaklık, yiğitlik ve kendine özgü bir kullanım şekli olmayan nesneleri (maddi ürün) sağlayabilmek için harcanan kendince üretken uğraşlardan ayrılmaktadır. Onun performansının kriterini, “maddi olmayan mallar” ifade etmektedir (Veblen, 1995: 54). Yarı barışçıl evrede, ana kurumu kölecilik olan üretimin tabulaştırılan genel ölçütü, üretken olan alt sınıfın yalnızca varlık

sürdürebilmesi için gerekli olan nesneyi tüketebilmesidir (Veblen, 1995: 69). Hükmetme ve baskı yönelimi, mülk edinilen kişilerin sahiplerinin gücünün ispatı biçiminde görülmektedir. Bu kişilerin hizmetlerinden elde edilen yararın dışında, insanların ve hatta ilk olarak kadınların mülk edinilmesi için bazı yönelimlerin etkisi bulunmaktadır (Veblen, 1995: 59).

Kadınlara ve diğer kölelere, servetin varlığının ispatı ve onun arttırılmasına yardımcı olmaları nedeniyle değer verilmektedir. Aşiret eğer hayvancılıkla uğraşıyorsa hayvanlar ile birlikte kadınlar ve köleler de kâr için bir yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. Veblen'e göre yarı barışçıl evrede, "kadının köleliği" bir değer birimi şeklinde belirleyici bir faktördür. Temel insani ilişki, efendi ve köle arasında görülen ilişkidir. Efendiye, kişisel hizmet sunarak kazanç için sürdürülen üretim etkinliğinden muaf tutulmasının hizmetkârların bir bölümünün görevi haline gelmesi ve bir bölümünün de sadece üretken uğraşlarla ilgilenip efendi ile doğrudan ilişkiden uzaklaşması, belirgin bir iş bölümünün ortaya çıktığına işaret etmektedir (Veblen, 1995: 59-60).

Veblen'e göre üretken faaliyetten muaf olma durumu, efendinin "kadınının veya baş kadınının" üretimden uzaklaştırılması ile ortaya çıkmaktadır (Veblen, 1995: 60). İktisadi ve kültürel sürecin her evresinde hanımefendi ve nedimelerinin kendine özgü aylaklığının, bir yandan efendiye hizmet etmesine bir yandan da evin bütünlüğünü koruma şeklinde detaylandırılmasına harcanan emek, belirgin bir çalışkan aylaklıktır. Bu yönden de efendinin aylaklığından farklılık göstermektedir (Veblen, 1995: 61). Veblen'e göre ev uğraşlarına yönelik gerçekleştirilen "dolaylı aylaklık", ev kadınları ile kaba uğraşları yapan hizmetkârların yararının iktisadi temelini belirlemektedir. Ona göre harcanan emek ve zamanla orantılı olarak hem efendi hem de hane halkı açısından bu iktisadi hizmet faaliyetlerinin esas faydası, malların dağılımı ve tüketilmesinin gösterişçi israfı yansıtırken maddi bir saygınlık sağlamasıdır (Veblen, 1995: 62). Aslında üretken çalışmadan uzaklaşan ve özel eğitime tabi tutulan hizmetkârlar sınıfının aylaklığı, bir görevin ya da israfın temsilcisi olması nedeniyle refahla örtüşmemektedir (Veblen, 1995: 63).

Veblen'e göre hizmetkârlar, efendilerinin ödeme gücünü ortaya koyarken, dolaylı aylaklığın ya da hizmetin gösterişçi tüketiminin bir zorunluluğu olmaktadır (Veblen,

1995: 64). Kültürel evrim sürecinde, bar   ve düzene sadece şekilsel bağlı kalan ve baskı ile sınıf savaşının görüldüğü statü evresi olan yarı barışçıl evreden sonra, asıl yağmacı olan evre görülmektedir. Aslında bu birikimli ilerleyen evreler, barbar yaşam a ı kanlıklarının evrelerini ifade etmektedir (Veblen, 1995: 65). Arkaik temeldeki mülkiyet evliliğinden uzakla ılması sonucunda hizmet edilen hanenin ev i leri, aynı ölçüde dolaylı aylaklık sınıflamasından çıkararak “yarı kişisel bir nitelik” kazanmaktadır (Veblen, 1995: 67).

2.7.3.1. Metalarda Tüketim Farklılaşması

G steri  i tüketim, meta üretiminin genişlemesi ile ilgilidir. Ayrıcalıklı olarak tanımlanan metalar, aylak sınıf için farklılaşmanın göstergesidir. Bu metalar, aylak sınıfı diğer sınıf ve katmanlardan farklılık gösterir ve “farklılaşma, farklılık ve ait olma” kavramları üzerine inşa edilmiştir. Veblen’e göre tüketimde farklılaşmanın başlangıç noktası, maddi g   ile değerlendirilen her şeyden daha öncedir. Yani yağmacı kültürün ilk evrelerinde görülmektedir. Mal tüketimindeki ilkel farklılaşma, servet birikimindeki değişimden kaynaklanmamakta ve ikincil bir biçimlenme sürecine işaret etmektedir. Fiziksel olarak güçlü ve olgun erkeklerden oluşan üst sınıf ile çalışan kadınlardan oluşan alt sınıf arasındaki ayrım, yırtıcı kültür tarzının ilk evrelerinde görülen tek iktisadi farklılaşma olmaktadır (Veblen, 1995: 68). Bu dönemde özellikle kadınlara emeğinin ürününü tüketmek, güçlü erkeklerin belirgin görevidir. Bunun yanı sıra kadınlara da daha rahat ya da daha zengin olmaları anlamına gelmeyen bir tüketim, devamlı çalışmalarını gerektiren bir araç olarak kabul edilmektedir. Yani “ retmeden mal tüketmek”, hem bir yiğitlik işareti hem de bir şerefli eylemi ifade etmektedir. Örneğin, nadir bulunan s s ürünlerinin kadınlara ve çocuklara tarafından kullanılması tabula tırılmı tır. Çünkü kadınlara ve çocuklara, bir mal haline getirilerek adeta statü ve g   göstergesi olmaktadır (Veblen, 1995: 69).

Veblen’e göre ister tabu ister t rens l nitelikli olsun teorik temelde geleneksel olan tüketim sisteminin özü değişmemektedir. E yanın doğası, yaşamın rahatlığı ve lüksü, aylak sınıfa tahsis edilmektedir. İ ki ve uy  turucu kullanımı da üst sınıfa yönelik bir ayrıcalık olarak ifade edilmektedir. Bu kullanım, aylak sınıfa yönelik tabula tırılmı  bazı yiyecek ve içecekler bulunduğunun göstergesidir. Hatta patolojik sonuçlardan kaynaklanan sakatlıklar ve bedens l rahatsızlıklar; soylu, kibar ve şerefli bir değer

taşımaktadır. Yani kültürün erken bir evresinde, törensel olarak üst bir statü işareti olan pahalı günah göstergeleri, erdeme dönüşerek saygınlık kazandırmaktadır (Veblen, 1995: 69-70).

Veblen'e göre pahalı günahlara atfedilen saygınlık, soylu sınıfın erkeklerinde görülen aşırı tiryakiliğe yönelik eleştirileri hafifletmektedir. Kadınlar da bu tür uyarıcı maddelere yönelik perhizin olduğu emredici törensel bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. Efendi olmanın işareti ve tüketici konforunun bir göstergesi olan davranış, lüks malların tüketimidir (Veblen, 1995: 70). İktisadi ilerlemenin ilk evrelerinde, varlık sürdürebilmek için en alt düzeyi aşan her çeşit tüketim, aylak sınıfa özgüdür. Ancak bu sınırlandırma daha sonra gelen özel mülkiyetin, ücretli emeğin ve küçük hane halkı ekonomisinin görüldüğü üretim sistemine denk gelen barışçıl evrede, şekilsel olarak da olsa ortadan kalkmaya meyillidir. Yarı barışçıl evrede bu ilke, törensel niteliğe sahip olarak tüketim adına bir model oluşturmaktadır. İlkeye uyum sağlamayan her tutum (kusurlu özneler), gelişim süreci içerisinde eninde sonunda ayıklanarak sapkın olarak nitelendirilmektedir (Veblen, 1995: 71).

Yarı barışçıl evrenin aylak beyefendisi, yiyecekler, barınaklar, hizmetler, süs ürünleri, silah ve donanım, giysiler, eğlenceler, putlar ya da ilahlar arasından en iyilerini servetin ve onurun göstergesi olarak serbest bir şekilde tüketmektedir (Veblen, 1995: 71). Beyefendinin mükemmel malları tüketmesi ile ilişkili bir diğer ilke de tüketimi uygun bir tutumla gerçekleştirilmesidir. Kibar eylemlerine ve yaşam biçimlerine işaret eden görgülü davranış tarzı, gösterişçi aylaklık ile gösterişçi tüketime uyum sağlayan yöntemlerdir (Veblen, 1995: 72). Veblen'e göre hasetçi eğilim, dinsel ve toplumsal güdülerle kamufle olmaktadır. Ona göre, soylu bir kan taşıyan bireyin serbestçe tüketebileceği malı elde edememesi gibi bazı durumlar, hiyerarşik "parasız ya da marjinal aylak beyefendiler sınıfını" ortaya çıkarmaktadır. Bu sınıfın üyelerinin, patronun emrinde bulunan koruyucuları ve hizmetkârları haline gelmesinin etkisiyle "dolaylı tüketiciler" olarak sınıflandırılmaktadır. Bu grupta eşler, çocuklar, hizmetkârlar ve koruyucular bulunmaktadır (Veblen, 1995: 73).

Veblen'e göre bağımlılığın bir işareti olan üniformaları ve hizmetkâr kıyafetleri giyenler; özgür insanlar ile hizmetkârları veya soylular ile ayak takımını birbirinden

ayırmaktadır. Yaptıkları işler açısından da soylu ve soysuz hizmetler ya da şeref verici ve aşağılayıcı bir ayırım yapılmaktadır. Aylak sınıfın hak ettiği asli uğraşısı olan soylu görevler, görünüş itibarıyla yağmacı olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak kaba hizmetler, aynı oranda soysuz ve aşağılık uğraşı olarak ele alınmaktadır (Veblen, 1995: 74). Barışçıl üretkenlik tarzının daha sonraki gelişim evresinde, üniformalı ve silahlı adamların oluşturduğu, bir işi gücü olmayan hizmetkârlar ordusunun sürdürülmesi durumu yavaşça yok olmaktadır (Veblen, 1995: 75). Hizmetkârların ortadan kaldırılmasıyla beyefendinin dolaylı tüketicilerinin sayısı da azalmaktadır. Toplumsal hiyerarşide aşağı doğru inildikçe, özellikle Batı kültüründe bulunan topluluklarda alt orta sınıflar için geçerli olan tüketim ve dolaylı aylaklık sorumlulukların tamamıyla eşe bırakıldığı bir düzeye ulaşılmaktadır (Veblen, 1995: 75-76).

Veblen'e göre, modern sınıai toplulukta toplumsal tabakaların alt kesimlerine inerken, aile reisinin gösterişçi israfı göreceli olarak üst bir aşamada bıraktığı görülmektedir. Günümüzdeki sıradan iş adamı gibi ele alınan orta sınıf aile reisi ise, iktisadi süreçte çoğunlukla verimlilik arz eden uğraşlarla meşgul olarak varlık sürdürmeye çalışmaktadır (Veblen, 1995: 76). Ev kadınının çabalarına yol gösteren törensel ilkeler, gösterişçi zaman ve materyal israfı kuralınca şekillendirilmektedir. Orta sınıfın ev içi donanımının bir kısmını, gösterişçi tüketim unsurları ile ev kadınlarının dolaylı aylaklık düzeyini ispatlayacak aletler oluşturmaktadır. Dolaylı aylaklık ile tüketimin bir düzen ve devamlılık arz etmesi, özgürlüğü elinde bulunmayan hizmetkârın yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Bu bağlamda başlangıç durumunda erkeklerin hem teorik hem de pratik süreçte kölesi olan kadın, zamanla hala teoride köle olarak kalmasına rağmen, erkeklerin ürettiği malları törensel olarak tüketen bir konuma yükselmektedir (Veblen, 1995: 77).

Toplumsal tabakalaşmada en üst katmanda yer alan saygın aylak sınıf, topluluğun yaşam tarzını ve değer yargılarını belirlemektedir. Modern uygarlık düzeyinde toplumsal sınıflar arasındaki sınırlar, belirsiz ve sürekli olmayan bir yapıya dönüşmektedir (Veblen, 1995: 77). Farklı toplumsal tabakalarda bulunan üyeler, bir üst katmanlarında yer alan saygınlık düzeyi yüksek olan sınıflara erişmeye yönelik çaba göstererek onlara öykünmektedirler (Veblen, 1995: 77-78). Üst bir seviyede örgütlenme biçimine sahip olan endüstriyel toplulukta saygınlığın temel ölçütünü,

“maddi güç” oluşturmaktadır. Aylaklık ile gösterişçi mal tüketimi, maddi gücü kanıtlamak ve şöhret kazanıp bunu sürdürülebilmek için öne sürülen en etkili yöntemlerdir. Daima ailenin maddi saygınlığının tek göstergesi olarak kadın görülmektedir. Aslında toplumun hiçbir kesimi (aşırı yoksullarda dâhil), alışılmış bir gösterişçi tüketimden tamamıyla vazgeçememektedir. Veblen’e göre törensel nitelikte eşit ve serveti görünür kılmada bir araç olarak kabul edilenler hem emek hem de zaman israfına işaret eden gösterişçi aylaklık ile mal israfına dikkat çeken gösterişçi tüketimdir (Veblen, 1995: 78).

Sosyal gelişmenin erken evrelerinde ve hatta daha sonra görülen barışçıl evrede, gösterişçi aylaklık ve tüketimde kabul edilen bu eşitliğin etkisiyle, toplumdaki küçük ama yoğun olan ilişkiler farklılaşıp artmaktadır. Bununla birlikte, geniş ve kapsamlı bir maddi ortama ulaşma ihtiyacı da artmaktadır. Yani tüketim, onurun bir sembolü olan aylaklığın önüne geçmektedir. Modern sınai sürecin gereklilikleri, aralarında yoğun herhangi bir özel bağ ya da temas bulunmayan, sadece mekanik komşuluk ilişkisinde olan bireyleri ve aileleri bir araya getirmektedir. Bu kişi ya da gruplar, gözlemcilerin düşüncelerine geçici yarar sağlayacak olan olumlu görüşlerin oluşması ve maddi imkânların ya da ödeme gücünün sergilenmesi açısından gerekli olmaktadır. Bu nedenle toplumsal ilerlemeler, genellikle gösterişçi tüketimin faydasını arttırmaktadır. Veblen’e göre kentli nüfusun serveti, kır nüfusunun servetine oranla daha fazla gösterişçi tüketime bağımlı olmaktadır. Bu bir nevi, emredici kuraldır (Veblen, 1995: 79).

Saygınlık standartlarına uygun eylemlerde bulunulması hem öz saygının arttırılması hem de kişinin bulunduğu kasttan dışlanma korkusu nedeniyle gerçekleştirilmektedir. Bu saygınlık standartlarının yükselmesi, tasarruf trendini birikimsel olarak kısıtlayıcı ve engelleyici bir etki yapmaktadır. Köy halkı belirli bir düzeydeki tasarrufu ve ev konforunu, tüketimin yerine geçirmektedir. Çiftlikler ve küçük köylerde yaşayan insanlardan farklı bir alanda bulunan zanaatkâr kesimi, tasarrufun pek bir reklam ölçütünün olmaması nedeniyle daha az düzeyde tutmaktadır (Veblen, 1995: 80). Bir saygınlık göstergesi ve soysuz çalışmadan muaf tutulmanın bir görüntüsü olan aylaklığın tahmin edildiğinden de önce gelişme göstermesinin nedeni, soylu ile soysuz işler arasında göz önünde tutulan arkaik bir ayırımdır. Emeğin hor görülmesinden ve üretimin aşırı engellenmesinden kaçınmayı gerekli kılan şey;

saygınlık ihtiyacından daha güçlü olan zorlamayla, köle emeğinin çalışan kesimin asgari geçim seviyesini aşan bir ürün fazlası ortaya koymasındır (Veblen, 1995: 82). Aylaklığın, saygınlık belirtisi olarak zamanla göreceli olarak değer kaybetmesi; bir taraftan tüketimin bir servet göstergesi olarak faaliyetinin artması diğer taraftan da gösterişçi israf geleneğine yabancı ve hatta zıt olan bir “emekçilik içgüdü” ile ilişkilendirilmektedir (Veblen, 1995: 82-83).

Tüm insanlarda mevcut olan işçilik ya da emekçilik içgüdü, gösterişçi israf yasası ile çatıştığı ölçüde kendisini kanıtlarken, somut faydalılıktan ziyade, somut olarak değersiz ve yararsız nesnelere yönelik tiksinti ve yaratıcı bir geri çevirme bakış açısıyla ortaya çıkmaktadır. Kölelik ve statü rejiminin görüldüğü yarı barışçıl evresinden, üretimin ücretli emeğe ve nakit ödemeye dayalı olduğu barışçıl evresine geçildiğinde, emekçilik içgüdü daha da etkin bir hale gelmektedir (Veblen, 1995: 83). Modern aylak sınıf ile yarı barışçıl evrenin aylak sınıfı arasındaki davranış farkını, belli bir amacı olan ancak incelikten uzak olan üretkenlik ve kolektif bir fayda içermeyen faaliyetlerin incelenmesi ortaya koymaktadır. Kölelik ve statü rejiminin baskın olduğu evrede, yağmacı nitelik ifade etmeyen her türlü uğraş küçümsenmektedir (Veblen, 1995: 84).

Topluluğun barışçıl bir endüstriyel örgütlenmeyi geliştirmesiyle, topraktaki yerleşim artmakta ve av alanlarının daralmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, mecburi çalışmanın ortadan kalkması, bir etkinlik arayışındaki enerjinin akış yönünü değiştirmektedir. Yararlı çabalara dayanan aşağılayıcı söylemi biraz daha yumuşatıp, emekçilik içgüdüsünün kendisini istikrarlı ve dengeli göstermeye başlaması sağlanmaktadır (Veblen, 1995: 84). İleri barışçıl bir evrede ev kadının, patriyarkal rejimin⁶¹ en yüksek aşamasındaki gibi, zamanının tümünü somut bir aylaklık yaparak geçiremeyip ev işlerine yönelik bir çaba göstermesi, dolaylı aylaklıkta da benzer bir değişim olduğunu göstermektedir. Tüketicinin şerefini verimli ve etkin koruyan harcama, aslında gerekli olmayan nesneleri içeren bir harcamayı ifade etmektedir. Yani temelde, tüketimin saygınlık kazanması, savurganlık düzeyine bağlıdır (Veblen, 1995: 85).

⁶¹ Ev ve bakım işinin kadın işi olarak kabul edildiği ve kişilerarası hiyerarşik bağımlılık ilişkilerinin hâkim olduğu sistemdir.

İlk başta “savurganlık” şeklinde görülen bir yaşam tarzının, harcayan tüketici için bir “ihtiyaç” niteliğinde değerlendirilmesinin ortaya çıkması, üreticinin alışkanlık haline getirdiği diğer harcamaları kadar gerekli bir duruma gelmektedir (Veblen, 1995: 86). Törenselleşmiş bir harcama kapsamındaki görenek, zorunlu hale gelen hasetçi maddi saygınlığa dayalı bir kıyaslamamanın ürünü ise, israf şeklinde ele alınmaktadır. Veblen’e göre bir nesne bir taraftan kullanışlı diğer taraftan da müsrifliğe yönelik olabilmektedir. Bu oranların bir bileşimi olarak, tüketicinin gözündeki değer ya da yarar da farklılık gösterebilmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, tüketim mallarında israf ögesi, üretime yönelik yapılan mallarda da fayda ögesi göz önünde tutulmaktadır (Veblen, 1995: 87).

Veblen’e göre modern toplumda yaşayan insanların çoğunun isteği, tüketilen ürünlerin oranı ve seviyesine göre törensel esnek olan saygınlık sınırına ulaşmaktır. Ona göre gösterişçi israfçılık, tinsel bir rahatlık sağlamaktadır. Buna bağlı olarak da zamanla şerefli harcamalar, sadece bedensel konforu daha düşük ve hayatta kalmaya yönelik gereksinimlerden daha yüksek bir konuma yerleştirilmektedir. Fazla esnek olmayan yüksek yaşam tarzının düşürülmesi, maddi bir zorluktur. Yani düşük olan bir koşulu, daha da aşağıya çekmek gibi maddi rahatlıkta net bir düşüşü ifade eden zorluk kadar meşakkatli olmaktadır (Veblen, 1995: 88).

Veblen’e göre tüketme isteğinin altında yatan dürtü, aynı kulvardaki kişileri birbirlerini geçmeye iten hasetçi bir karşılaştırma yani rekabettir. Ona göre, topluluğun saygınlık ve şerefli yaşam tarzını belirleyen aktörler, aylak sınıfın üyeleridir. Bu yaşam tarzının belirlenmesi, yüksek aylak sınıfın maddi kısıtlar altında gerçekleştirdiği bir dinsel vazifeyi temsil etmektedir. Temel olarak bakıldığında, halkın düşünce alışkanlıkları belirli zorlamalar ile birdenbire yani devrimsel olarak değişmemektedir. İlk olarak kitlede yayılması ve daha sonra da insanların benimseyip uygulaması gerekmektedir. Hatta az hareketli bir nüfusta veya sınıflar arası mesafelerin oldukça geniş ve net olarak çizildiği toplumlarda, bu değişim süreci daha yavaş ilerlemektedir (Veblen, 1995: 89).

Veblen insan doğasına ilişkin olan, gösterişçi israf ve emekçilik içgüdüsünün ortasına “yağmacı tını” eklemektedir. Saygınlık yasası, maddi doygunluğa yönelik hasetçi bir kıyaslamamanın gerekliliklerine hizmet etmektedir. Alışkanlık haline gelen

herhangi bir yaşam tarzı, aslında belli koşullara tepki verilirken dikkate alınan bir metottur (Veblen, 1995: 90). İnsanların yerleşmiş ya da alışılmış belirli harcamalardan vazgeçmeye yönelik duraksamaları, diğer harcamalara göre daha yoğun ve vazgeçilmez bir niteliktedir. Tüketicilerin bazı tüketimlerden vazgeçmesi zor olmakla birlikte özellikle vazgeçemediği yegâne tüketim, varlık sürdürebilmenin temel gereksinimleri yani “asgari geçim unsurları” olmaktadır (Veblen, 1995: 91). Veblen’e göre asgari geçim, “varlık sürdürebilmek için belirlenmiş bir tüketim toplamı” olarak tanımlanabilmektedir. İnsanın yaşam tarzında en yerleşik veya alışılmış davranışlar, en sağlam ve zorlayıcı olanlardır (Veblen, 1995: 91).

Öz benliği koruma içgüdüsü dışında, reel ekonomik güdülerin en dayanıklı, sağlam ve hareketli olanı yarışma eğilimi, sınai bir toplulukta maddi yarışma tarzına dönüşmektedir. Zamanın batılı uygarlıklarında yarışma eğilimi, kendisini gösterişçi israf formunda dışa vurmaktadır. Sınai etkinliğin artması ile daha az bir emek harcayarak temel ihtiyaçları elde etme imkânına karşı topluluk üyeleri, enerjilerini daha yavaş bir ilerleme hızında kullanmayarak tam tersi bir hızda, gösterişçi tüketimin artışına neden olmaktadır. Veblen’e göre harcama standardı, bireyde değersizleşme ve sınıf ya da toplumdan dışlanma endişeleri yaratmaktadır. Bu standardın birey üzerindeki dolaylı etkisi ise, görgü kuralı gibi zorunluluk haline getirilen çevredeki harcama koşullarına uyum sağlanmasıdır (Veblen, 1995: 93).

İnsanların gerekli ve önemli uğraşlarına, moda olan yaşam tarzının bıraktığı etki tek amaçlıdır. Yani en yüksek servete ulaştıran ve maddi kazanımları bulunmayan işleri, değersiz ve faydasız görmeye yöneltmektedir. Bu moda yaşam tarzında tüketimin odak noktası; değer taşıyan tüketim alanlarına yoğunlaşarak zamanın ya da materyalin şerefli bir biçimde harcanmasıdır. Veblen’e göre gösterişçi israfın, yaşam tarzının getirdiği zorunluluklar ile ilişkilendirilen saygın harcama yasalarının şiddetli görüldüğü sınıflarda, doğum oranları düşük olmaktadır. Ona göre, çocuğa saygın bir yaşamda bakabilme zorunluluğunun, Malthus’un nüfus kontrollerinin en verimlisi olması muhtemeldir (Veblen, 1995: 94). Bilimsel her türlü çalışmanın ruhban sınıfı tekelinde olmadığı her modern toplulukta, maddi olanağı daha yüksek sınıflarla ilişki kurma zorunluluğu vardır. Toplumda servetlerin büyük çoğunluğunu gösterişçi israfa ayıran kişiler ise, bilim adamlarıdır (Veblen, 1995: 95).

Veblen'e göre gösterişçi israf yasası, tüketimin temel belirleyici ögesidir (Veblen, 1995: 96). Ona göre saygınlık taşıyan israf yasası; görev, fayda, törensel yeterlilik, güzellik ve bilimsel gerçeklik fikirlerimizi de ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Mülkiyetin kutsal sayılması, özellikle toplu yaşamda baskın hukuki ve iktisadi niteliğin özel mülkiyet olarak görüldüğü modern toplumlarda, ahlaki düzenin göze çarpan davranışlarından birisini oluşturmaktadır. Bu özel mülkiyetin korunmuş alışkanlık durumu, gösterişçi tüketim aracılığıyla saygınlık kazandıran servet edinme alışkanlığı ile örtüşmektedir (Veblen, 1995: 97). Veblen'e göre dolaylı tüketim biçimlerinden olan dinsel tüketim yani "sofu sadelik yasası", maddi saygınlık kazandıran gösterişçi israfa dayalı tüketimde temellenmektedir. Dolaylı tüketicinin konforuna gösterişli bir katkıda bulunmadığının kurallaştırılması ile dolaylı tüketimin amacı, tüketicinin yaşamını iyileştirmek yerine sadece adına tüketim yapılan efendinin maddi statüsünü arttırmaya yöneliktir (Veblen, 1995: 99).

Veblen'e göre değerli bir nesnenin güzellik duygusuna hitap edebilmesi, o nesnenin hem güzellik hem de pahalılık ölçütlerine uygun olmasını gerektirmektedir. Hatta pahalılığın göstergeleri, pahalı olan nesnenin güzelliği olarak algılanmaktadır. Şerefli bir pahalılığa işaret etmeleri nedeniyle de haz vermektedirler (Veblen, 1995: 104). Giysiler ve mobilyalar, bu pahalılık ve güzellik unsurlarının bütünleşmesi ve karışmasının en iyi örnekleridir (Veblen, 1995: 105). Veblen'e göre, şerefli ve güzel olarak algılanan evcil hayvanlar arasında, şerefli sınıftaki bu yerlerini sadece kazanç elde etmeme niteliklerine borçlu olmayan kafes kuşlarının yanı sıra kedi, köpek ve yarış atları en çok göze çarpan hayvanlar olmaktadır. Ancak insanlarla eşitliğe dayalı bir ilişki kuran ve hasetçi kıyasa uygun olmayan kediler, daha az saygın bir konumdadır. Veblen'e göre efendisine yönelik dostça boyun eğme içgüdüğü taşıyan, hizmet edebildiği için de sadakati ile övülen ve köle ustalığı gösteren köpekler ise, evcil hayvanlar arasında mizaç olarak en sevimsiz ve en iğrenç olanıdır (Veblen, 1995: 110).

Hem erkekler hem de kadınlar da oldukça ilgi gören ve süs köpeği denilen "canavarların" ticari ölçüleri, üretim maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Sahipleri içinde bir gösterişçi tüketim nesnesidir. Köpeklerle aynı kaderi taşıyan ancak onun kadar hizmetkârlığa yatkın olmayan yarış atları ise, israfa dönük ve faydasız

olmaktadır (Veblen, 1995: 111). Bu atlar, kumar aracı olarak şerefli bir konumdadır. Özellikle binek atları, estetik bakımından şanslı olmaktadır (Veblen, 1995: 112).

Veblen'e göre batı kültürünün iktisadi ilerleme sürecindeki halkın güzellik algısı, fiziksel bir varlık olan kadından bir hanımefendiye dönüşmektedir. Ancak zamanla yeniden somut kadına dönüş görülmektedir. Ona göre zamanın yarışma şartlarında, sağlıklı kölelere ihtiyaç duyulması, zaman içerisinde dolaylı aylaklığın gösterişçi olarak sürdürülebilirliğini mümkün kılacak "özürlü varlıkları" meydana getirmiştir. Yani kadının, modern sanayinin yüksek kazancı nedeniyle aylaklığının en yüksek maddi konumun bir göstergesi olmaktan çıkması, hala değişmeyerek devam etmektedir (Veblen, 1995: 114). Veblen'e göre narin ve oldukça küçük ellere, ayaklara ve ince bir bele sahip olmak, dolaylı aylaklığın saygınlık göstergesi olarak ciddi önem kazandığı iktisadi ve kültürel evrim aşamalarında bir koşuldur (Veblen, 1995: 114). Ona göre bu şartta betimlenen kadın figürü; faydasız, pahalı ve maddi gücün bir ifadesidir. Bu şekilde elde ettiği aylaklıkta kadın, efendinin korumasına muhtaç bir durumdadır (Veblen, 1995: 115).

Veblen'e göre nesnenin "iktisadi güzelliği", herhangi bir nesnenin iktisadi yararlılığının dışa yansıtılmasıdır (Veblen, 1995: 116). Ona göre güzellik ilkeleri, saygın ve savurganca yapılan bir harcamanın ispatını taşıyorsa, hazzın beraberindeki yenilik duygusu, insanların az gördüğü ve farklı şeylere bakarken duyduğu heyecanla orantılı olarak tasarımlardaki yaratıcılık ve şaşırtıcılıktan kaynaklanmaktadır (Veblen, 1995: 116-117). Evde yapılan işlerde, özellikle kadınların ve din adamlarının giysileri gibi göze çarpan çeşitli giysilerde, yaratıcılık ile pahalılık algısı, güzellik ve yararlılığın yerini almaktadır. Türe dair bir dışa yansımayı gerektiren güzellik ilkeleri, gösterişçi israf çıkarlarından kaynaklanan yenilik tarafından çiğnenmektedir. Aynı zamanda beğenilen nesneleri, fizyonomik⁶² yönden yabancılaştırmaktadır (Veblen, 1995: 117).

Malların üretilmesi ile tüketilmesinin, insan yaşamını daha da zenginleştirmesine rağmen yarışma eğilimi, tüketim olgusunu hasetçi bir kıyaslama metoduna dönüştürmektedir. Bunun sonucunda tüketim mallarına göreceli ödeme gücünün

⁶² Vücutta bulunan kusurları uzmanca incelemeyi ifade ederek, özellikle insan yüzündeki özellikleri tanımlayıp soyut düzlemde açıklayan bir "doğa yasası" yöntemidir.

göstergesi olarak, dolaylı ve ikincil bir fayda atfedilmektedir. Bu dolaylı fayda yönündeki kullanım hem tüketime hem de tüketimin rekabetçi hedefine şerefli bir özellik kazandırmaktadır. Bu tür pahalı malların tüketimi, erdemli davranış olarak kabul edilmektedir. Veblen'e göre "ucuz ve çirkin" deyişinin çıkış sebebi, bütün ucuz nesnelere yüklenen değersizliktir (Veblen, 1995: 118).

2.7.3.2. Maddiyatçı Kültürün Dışavurumu

Veblen'e göre, benzer bir amaca hizmet eden makine ürünü mallar ile el işi malları arasındaki somut ayrım, genel olarak makine ürünlerinin araç-amaç uyumunun daha eksiksiz, kullanışlı ve kusursuz olmasında aranmalıdır (Veblen, 1995: 120). El işçiliği, sürekli zarar verici nitelikteki bir üretim metodudur. Veblen'e göre, maddi saygınlık amacına daha uygun ve aynı zamanda daha şerefli kabul edilen mallar, el işçiliği ürünleridir. Ona göre bu el ürünleri, benzer amaçla gerçekleştirilen makine mallarından daha yüksek bir konumdadır. Malın kusurlu ve düzensiz yapısında görülen el emeğine dair şerefli izler, zanaatkârın eksik ve yanlış uyguladığını göstermesi açısından asıl dikkat çeken nokta, el ürünlerinin yüksek düzeydeki şereflerinin "kabalıklarına" bağlı olduğudur. Bir malın üretiminde kullanılan kusursuz yeteneklerin ya da pahalı icatların, o malın sürekli tercih edilmesine yetecek boyutta bir özellik taşımadığını, makine ürünlerinin törensel bakımdan değersiz olmaları kanıtlamaktadır. Veblen'e göre bayağılık ya da basitlik, tüketim ürünlerindeki törensel kirliliğin ya da değersizliğin kökenidir (Veblen, 1995: 121).

Veblen'e göre işçilik açısından daha mükemmel ve ayrıntıları daha özgün olan makine ürünleri genellikle, modern endüstriyel toplumların gündelik tüketime yöneltecek kadar ucuzdur. Bu nedenle de görgü kurallarına uygun olmayan mallardır. Ona göre, el ürünlerinin saygınlık olarak görülen kusurları, güzellik ve yarar ya da her ikisi açısından da üstün kabul edilmesi, aslında kusurlu ürünlerin yüceltildiğini ifade etmektedir (Veblen, 1995: 122). Sanat, beğeni ya da malların faydasına yönelik herhangi bir girişimcilik ilkesini ortaya çıkarmadan yenilik yaparak, tüketime ve maliyete yeni öğeler ekleyen yaratıcı bir faktör olarak devamlılık gösteren, gösterişçi israf yasasıdır. Aslında olumsuz bir kural olan bu yasanın tek tutumu, düzenleyici işlev dışındaki seçme eylemidir. Veblen'e göre bu saygınlık yasası seçme eylemine, organik bir bütünlük içerisinde adetler, harcama

metotları ve gelenekler bağı kalmaktadır (Veblen, 1995: 124). Kendi hâkimiyetine bağlılık olan formları, “sağkalımı” ile ilişkilendirilen gösterişçi israf yasası, daima dayanıklı olanı muhafaza etmektedir (Veblen, 1995: 125).

Maddiyatçı kültürün bir dışavurumu olan giyim gereksiniminin tinsel bir ihtiyaç olduğu kabul edilmektedir (Veblen, 1995: 126). Veblen’e göre hem pahalı hem de aylaklık göstergesi olan şık bir giysi, güzellik ya da incelik amacına hizmet etmektedir. Ona göre, giyenin üretken olan etkinlikten muaf olduğunun ispatı noktasında, kadın giyimi erkek giyimine istinaden daha gelişmiş olarak ön plandadır (Veblen, 1995: 128).

Veblen “Kadın Giyiminin İktisadi Teorisi” adlı makalesinde, aylaklığın bir ispatı olan medeni kadının, patriyarkal toplumsal birimlerde kişisel bir mal ya da eşya olmasının gösterişçi ve üretken olmayan bir tüketim için saygınlık belirtisi olduğunu vurgulamaktadır. Gösterişçi toplumsal grubun “maddi gücünün bir sembolü” olması üzerinden açıkladığı kıyafet teorisini “pahalılık, yenilik ve beceriksizlik” şeklinde üç temel ilke ile ilişkilendirmiştir (Veblen, 2017: ss.13-24). Özellikle her ne kadar Amerikan kentlerindeki yüksek sınıflar arasında günümüzde varlığını yitirmiş olsa da korse kullanımı sıkça görülmektedir. Bununla birlikte “Snopluk dönemi”⁶³ süresince varlığını sürdüğü görülmektedir (Veblen, 1995: 136). Veblen’e göre kadın giyiminin “kadınsılığı”, giysilerin faydalı işlere yönelik eylemini önlemesinden başka bir şey değildir. Ona göre giyimin esas ölçütü, gösterişçi israf ilkesidir. Bu ilkeye yardımcı olan ikinci ölçüt ise, gösterişçi aylaklık ilkesidir. Gösterişçi israf ilkesinin başka bir uzantısı olan yenilik ilkesi, bu bağlamda alışılmış pahalılık ölçütüne uyum sağlamalıdır (Veblen, 1995: 129).

Veblen’e göre temelde giyimin, “gösterişçi ziyankârlık ölçütü” açısından sanatsallığı ile pahalılığı arasındaki zıtlığı ifade eden gösterişçi tüketim ilkesinin, daha emredici olduğu Amerikan toplumu gibi toplumlarda, moda daha az devamlılık arz etmektedir. Bu nedenle de daha az konforlu giysi ortaya çıkmaktadır (Veblen, 1995: 130-131). Aslında giysi modasının, yerleşmiş çirkinlikleri ve sürekli gelişme gösterip değişimleri, israf yasasının yeni bir stilde aradığı sürekli tesellidir. Genel

⁶³ Veblen bu kavramı, maddiyatçı tarzın düşük seviyelerinden yüksek seviyelerine geçişteki nötr evreyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Veblen, 1995: 136).

olarak bakıldığında itibar ya da saygınlık ilkesi, zevk ve ihtiyaçlarımızı da belli bir oranda belirlemektedir (Veblen, 1995: 131).

Veblen'e göre topluluğun zengin sınıfları, ne kadar zenginleşir, hareketi ne kadar artarsa, insani ilişkiler ne kadar yayılırsa ve gösterişçi israf yasası giyim üzerinden kendisini ne kadar emredici tarzda hissettirirse, güzellik algısı da o kadar yok olacak ya da maddi bir saygınlık ilkesine mağlup olacaktır (Veblen, 1995: 132). Patriyarkal bir geçmişten devralınan toplumsal yapı, özel olarak kadını, ailesinin ya da efendisinin ödeme gücünü ispatlaması biçiminde görevlendirmektedir. Yani kadının reel anlamda erkeğin malı olarak görüldüğü toplumsal gelişim evresindeki aylak sınıf yaşam tarzında kadının tek olağan hizmeti, gösterişçi mal ve emek savurganlığını iktisadi nitelikte sürdürmesidir. Başarıya ve üstünlüğe işaret etmesi nedeniyle bu hizmet, saygın, şerefli bir maddi güçtür (Veblen, 1995: 133).

Veblen'e göre maddiyatçı tutumun ayrıcalıklı yaşam koşullarında evin hanımı olan kişi, aynı zamanda evin baş hizmetçisi olmaktadır (Veblen, 1995: 134). Ona göre topluluğun konforu ve kültürel gelişimi arttıkça, ödeme gücü daha ayrıntılı metotlarla sergilenmektedir. Bu sergileme metotları arasında dikkate alınan farklılık ise, temelde yüksek maddiyatçı kültürün ana öğelerinden birisidir (Veblen, 1995: 137).

Veblen'e göre baskın tutum ve eğilimleri şekillendirerek "seçici uyum sürecinin ürünleri" olan kurumlar, yaşam tarzını ve insanlar arası ilişkileri düzenleyen özel metotlardır (Veblen, 1995: 138). Kurumlar, bulundukları toplumdaki değişen yapıların ortaya çıkardığı uyarıcılara tepki veren bir ölçüt barındırdıkları için, ortama bağlı olarak değişme göstermektedirler. Yani kurumlar, bireyin ve topluluğun belirli ilişkilerinde yaygın olan düşünce formlarıdır. Veblen'e göre şimdiki kurumlar, seçici ve emredici bir süreçte, insanların düşünce alışkanlıklarını derinden sarsmaktadır. Geçmişten gelen, psikolojik ve toplumsal tembellik ile görülen tutucu zihinsel bir tavrı değişime uğratarak, yarının kurumlarını biçimlendirmektedir (Veblen, 1995: 139).

Veblen'e göre iktisat kuramında sosyal gelişme, iç ve dış ilişkiler arasındaki belirgin bir uyum anlamını taşımasına rağmen bu denge, içsel ilişkilerin artan ritimdeki değişimin sonucu olarak dış ilişkilerin sürekli değişmesi nedeniyle gerçekleştirilememektedir. Temel olarak bakıldığında, kurumların ve alışılmış

fikirlerin ortam değişikliğine ayak uydurması gibi bir kurumsal öykünmenin görülmesi aslında, dışsal ilişkilerin baskısına karşı verilen tepkidir. Veblen'e göre sosyal yapının büyüme kapasitesi, ortamdaki baskıcı güçlere ne kadar açık bir konumda oldukları ile ilgilidir (Veblen, 1995: 140). Ona göre, modern endüstriyel süreçte toplumdaki kurumların yeniden düzenlenmesini baskılayan güçler, tamamen iktisadi biçiminde görülmektedir (Veblen, 1995: 141).

Veblen'e göre her topluluğun endüstriyel ya da iktisadi mekanizması, iktisadi kurumlar ve güçler üzerinde maddi bir baskı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ona göre iktisadi güçler; modern sınai topluluğun kurumlarında, toplumsal evrimin zihinsel bir uyum sürecinde maddi zorunlulukların baskısı ile zihniyeti "yeniden düzenlemeyi" zorunlu kılan güçlerdir (Veblen, 1995: 141-142). Temelde arkaik durum, topluluğun sosyal evrimindeki her aşama için bir çıkış noktasıdır (Veblen, 1995: 142). Veblen'e göre, tarihsel süreçte iktisadi evrimin uzun sürdüğü ve buna bağlı olarak da büyük oranda değişime karşı direnç ya da dayanıklılık gösteren evreler, yağma ve statü kuralının hâkim olduğu yarı barışçıl evrelerdir. Bu evreye doğru bir gerileme yani kültürel mizaç ve eğilimlere yeniden yakınlık kurma hem daha kolay hem de daha hızlı olmaktadır (Veblen, 1995: 143).

Varlıklı sınıf açısından şık ve şerefli bir özellik yüklenen "tutuculuk", refah ortamı için bir zorunluluk olmakla beraber "dekoratif bir değer" taşımaktadır. Alt sınıfın bir özelliği olan "yenilikçilik" ise, kaba, uygunsuz ve hatta içgüdüsel olarak hoşnutsuzluk taşımaktadır (Veblen, 1995: 144). Görgü kurallarının vücut bulmuş bir hali olarak yüksek konumu ele geçiren varlıklı sınıf, sistemin bir parçasında meydana gelen değişimin diğer parçalarda da değişimi gerekli kılma ve yeniden örgütlenme yol açabilme durumunu baz alarak gelenekçiliğe izin vermemektedir. Aylak sınıf, evrimi geciktirici, şiddetli bir tutuculuğa girişmektedir (Veblen, 1995: 145). Veblen'e göre varlıklı sınıf, statükonun temin edilip korunması için alt sınıfa karşı psikolojik olarak ket vurmaktadır. Bu sınıfın üyeleri değişimi, sonunda uyumu getirmesi nedeniyle hoşnutsuzluk hissi yaratarak tiksintiyle karşılanmaktadır. Değişim reddi de belirli bir enerji harcanmasına neden olduğu için süreçteki tutuculuğu arttırmaktadır (Veblen, 1995: 146-147).

Tutuculuğu perçinleyen maddi çıkar dürtüsüne sahip aylak sınıf kurumu, “eşitsiz servet ve geçim bölüşümü” aracılığıyla dolaylı açıdan kültürel gelişmeyi engellemektedir. Bu kurum aynı zamanda “her ne oluyorsa doğru oluyor” felsefesine yaslanarak alt sınıfı; tutuculaştıran, tüketimlerini ve enerjilerini kısıtlayan, sınıfın kaynaklarını kendisine çeken ve yeni düşünce tarzlarına yönelmelerini engelleyen bir yöntem kullanmaktadır. Bu açıdan da yenilikler, halkın yoksulluk ortamında sabote edilmektedir. Veblen’e göre sermaye birikimi, maddi tabakalaşmanın üst katmanında yer almaktadır (Veblen, 1995: 147-148). Adetler ve düşünce alışkanlıkları, birikimsel olarak artmaktadır. Görenekler ve yaşam şekilleri, seçici uyum süreci halinde görülmektedir. Aylak sınıf ise bu unsurları hem geciktirebilmekte hem de yönlendirebilme rolüne sahiptir. Kurumsal gelişme ile aylak sınıf arasındaki ilişkiye bağlı olarak kurumlar; edimsel, maddiyatçı ve hasetçi çıkarlara hizmet eden iş yaşamına dair olan kurumlar ile üretken, hasetçi olmayan çıkarlara hizmet eden sanayiye özgü olan kurumlar olarak iki temel kategoride karşımıza çıkmaktadır (Veblen, 1995: 149).

İş yaşamının en önemli aktörlerinden biri olan mülk sahibi ve üretmeden tüketen aylak sınıf, iktisadi süreç ile maddiyatçı bir ilişki kurmaktadır. Bu sınıf, üretim ve hizmete yönelik bir tiksinti duyarak, edinim ve sömürü odaklıdır. Sanayi etkinlikleri, yönetici sınıfı doğrudan ilgilendirmemektedir. Bu nedenle genellikle bir kurumsal kategori olarak bile görülmemektedirler (Veblen, 1995: 150). Veblen’e göre maddi alışverişler bir rutine dönüştüğü anda, sanayinin kaptanı da vazgeçilemeyecek bir konum haline gelmektedir. Maddiyatçı kurumsal yapının ve bunun düzenlemesinin temeli, barışçıl ve düzenli sömürünün kolaylaşmasına işaret etmektedir. Modern kurumsal yapıda maddi çıkarla yapılan, ikincil ama daha kapsamlı ele alınan ve iş yaşamını kolaylaştıran düzenlemeler, tinsel olmayan anonim şirketini sanayi kaptanının yerine geçirmektedir. Bu sayede hem sanayi alanında hem de Sanayi Dışı alanda yaşamın daha az çalkantılı hale getirilmesi, paralı sınıf olan aylak sınıfın kusursuz mülkiyet etkinliğini, tekrar tekrar terk edilebilir kılmaktadır (Veblen, 1995: 151).

Mevcut olan yapıda dayatılan yaşam metotlarına uyum sağlamayan insan tipleri, ayıklanma ve baskıya uğramaktadırlar. Gösterişçi israfa göre, maddi rekabetten üretimden muaf tutulmaları, yaşamsal kanun niteliğine dönüştürülmektedir.

İnsanların düşünce alışkanlıklarına yön verilerek, kurumların ilerlemesi denetlenmektedir. Bu yolla insan doğasının özü, aylak sınıf yaşam tarzına olanak sağlayacak ve devamlılığını koruyacak şekilde belirlenmektedir. Aynı zamanda aylak sınıf, topluluğun gerçek mizacını denetlemektedir. Muhafazakâr bir eğilim gösteren aylak sınıf, geriye dönüş için insan doğasının düzenlenmesi eğilimine sahiptir. Engellenen ve kısıtlanan ruhsal gelişme, topluluğun mizacı üzerindeki etkisinin bir göstergesidir (Veblen, 1995: 152).

Barbar ya da yağmacı kültürün en baskın özelliği, sınıflar ile bireyler arasında süreklilik arz eden, yarışma ve aykırılıktır. Maddiyatçı kültürde, kişinin arındırılması sonucunda başarısını arttıran yegâne unsurlar; anlayış, vicdani kaygı, yaşama karşı duyulan saygı ve dürüstlüktür (Veblen, 1995: 158). Bu özellikler bağlamında barışçıl ilkel birey; akıllı, yararsız, dürüst, iyi niyetli, insanlarla nesnelere karşı rekabetten ve hasetten uzak bir merak taşımaktadır. Yırtıcı evre ve onu takip eden evreler açısından, bir statü rejimine en uyum sağlayan insan tipinde gaddarlık, bencil aşiretçilik ve yaratıcılıktan yoksun olma durumu, birincil özelliklerdir. Bunlar, kaba güç ve kavgacılığı kapsamaktadır (Veblen, 1995: 159). Rekabetçi etkinlik gösteren bireyin en büyük başarıyı elde edebilmesi için; barbarın enerjisi, bencilliği, girişimciliği ve yaratıcı tarzı barındırmaması ile yabaninin sadakati ve aşiretçilikten yoksunluğunun organik bir bütün oluşturması gerekmektedir (Veblen, 1995: 160).

Tüm modern toplumda ortak çıkar, endüstriyel verim etrafında şekillenmektedir. Buna karşın bireyin, üretken değerlendirilen işlerdeki verimi oranında, topluluğa faydalı olduğu kabul edilmektedir. Veblen'e göre, rekabetçi rejimdeki üretken yeteneklerin engellendiği "kurnazca ticaret" ve "vicdansızca iş yönetimi", bireyin çıkarlarına hitap eden en etkin hizmetlerdir. Modern iktisadi kurumlarda hem kurumsal açıdan hem de uğraşlar bakımından maddiyatçı ve üretken şeklinde kaba iki ayrım mevcuttur. Yağmacı mizacı korumaya eğilimli olan hileci, "maddiyatçı" uğraşın ve kurumun mülkiyet ve edinim aracılığıyla birikimli ortaya çıkan aylak sınıfının, iktisadi çıkarlarını koruyan ve sürdüren iki temel işlevi bulunmaktadır. Aynı şekilde üretken uğraş ve kurum, emekçilik ya da üretim adı altında, çalışan sınıfların çıkarlarına odaklanmaktadır (Veblen, 1995: 161).

Siyaset, din adamlığı ve askerlik gibi iktisadi nitelik taşımayan maddiyatçı işlerdeki ticari nitelikli uğraşlar, sanayi kaptanının iktisadi görevlerini oluşturmaktadır. Yaratıcı, zeki, kaptanlığı sadece paraya ilişkin olan ve üretimi yönetirken genelde sorumluluklarını dağıtan sanayi kaptanı, üretimin ve endüstri örgütlenmesinin ayrıntılarını, emekçilik yeteneğine sahip ve pratik zihniyetli adamlarına devretmektedir (Veblen, 1995: 162). Temelde doğrudan mülkiyete ve finansa dayanan uğraşlar, en saygın ve etkin iktisadi uğraşlardır. Saygın olan ikincil iktisadi işler kategorisinde, yine bu işlerle alakalı olan bankacılık, hukuk gibi uğraşlar yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, el işçiliğinin ve mekanik süreçlerin idaresi, saygınlık bakımından aşağı bir konumda görülmektedir (Veblen, 1995: 163).

Hukuk mesleği, geniş mülkiyet anlamına gelmez ancak, rekabet amacı dışında, hiçbir yararlanma işareti avukatın ticaretine bağlı olmadığı için, konvansiyonel düzende üst sıralarda yer almaktadır. Avukat ya hileyi yakalarken ya da kontrol ederken özellikle yağmacı sahtekârlık ayrıntılarıyla meşguldür. Bu nedenle meslekteki başarısı, her zaman erkeklerin saygı ve korkularını yöneten veya komuta eden barbar zihniyetinin/kurnazlığının büyük bir desteğinin ya da bağışlanmanın bir işareti olarak kabul edilmektedir (Veblen, 1899: 231).

Veblen'e göre, yaşam standartlarının baskıcı ve emredici tutumundan en fazla korunanlar, atavistik özelliklerin sağkalım ve aktarılma olasılıklarının en yüksek olduğu toplumsal sınıflardır (Veblen, 1995: 164). Ona göre "yiğitlik", ilk barbar ya da gerçek yağmacı evrede aylak sınıfa katılma sürecinde uygunluğun göstergesidir. Bu sınıfa üye olunması için kişi; aşiretçilik, iriyarılık, vicdansızlık, amacına yönelik ısrarcılık ve gaddarlık gibi, servetin biriktirilerek elde tutulmasına yönelik nitelikleri barındırmalıdır. Ancak zaman içerisinde aylak sınıfın temelini, servet oluşturmuştur (Veblen, 1995: 165).

Veblen'e göre kaba saldırganlık, statü karşısında hassasiyet göstermek ve hızlıca hileye başvurmak, ilk dönem barbar aylak sınıfın baskın özellikleridir. Yarı barışçıl statü rejimi altında yani barbar kültürün daha geç bir evresinde bulunan topluluk hem yerleşik edinimi hem de mülkiyet metotlarını içermektedir. Aynı zamanda saldırganlık ve engellenmemiş kaba güç yerini, kurnazlık taşıyan yöntemlere ve yasal hileciliğe bırakmaktadır. Hükmedici saldırganlık ve bedensel görkem, tipik soylu

erdemlerdir. Servet biriktirmenin kabul edilmiş yöntemlerinin bir ifadesi olan bu öğelere, inanç, basiret ve işi usulüne göre gerçekleştirme yeteneği gibi maddiyatçı erdemlerde eklenmektedir (Veblen, 1995: 166).

İktisat teorisinde seçme sürecinin tarafsız olan yönünü oluşturan evrimin doğal formda onaylattığı mizaç, daha süreklilik arz eden ve tekilik içeren uzun soluklu bir hedefe sahip olmaktadır. Bu nedenle de tüm arkaik insan tiplerinden farklılık göstermektedir. Aslında gelişme, tek bir çizgide gerçekleşmemektedir. İlerlemenin diğer bölümleri, maddi ve sınai olarak iki farklı yönü takip etmektedir. Maddi yönü, maddiyatçı uğraşlar harekete geçirmektedir. Bu bölümler, eğilimlerin, tavırların ya da ruhun korunmasına yönelik, bir taraftan hasetçi ya da bencil olarak diğer taraftan da hasetten uzak ya da iktisadi olarak sınıflandırılmaktadır. Kişisel bir bakış açısına sahip birinci yön, itici güç, nitel ilişki, statü ya da değer biçiminde açıklanmaktadır. Kişisel olmayan bir bakış açısına sahip ikinci yön ise, derecelendirme, nicel ilişki, mekanik verim ya da fayda açısından ele alınmaktadır (Veblen, 1995: 167).

Veblen'e göre, yıkıcı ve maddi nitelikli soylu ve burjuva erdemler, en yoğun üst sınıflarda görülmektedir. Barışçıl özellikler taşıyan sınai erdemler ise, mekanik üretimde görevi olan sınıflarda bulunmaktadır (Veblen, 1995: 168). İktisadi birey, tek hedefi kendi çıkarını korumak olan sağduyuya sahiptir. Bu yönden de modern endüstriyel sürecin amaçlarında yararsız olarak değerlendirilmektedir (Veblen, 1995: 169). Veblen'e göre topluluğun endüstriyel verimini azaltmak ve insan doğasının modern endüstriyel yaşamın ihtiyaçlarına uyumunu sabote etmek, aylak sınıf kurumuna atfedilmektedir. Ona göre aylak sınıf, iki yöntem kullanarak toplumda baskın olan mizaç tipini tutucu bir şekle dönüştürmektedir. Bunlar; sınıfın içinde ve sınıfın kan bağında olduğu diğer topluluklarda arkaik niteliklerin direkt olarak kalıtımla aktarılması ile arkaik rejimin adetlerinin korunup sürdürülmesi için barbar niteliklerin aylak sınıfın asil kanının bulunmadığı topluluklarda da sağkalım yapısının yükseltilmesidir (Veblen, 1995: 170).

Arkaik ve barbar olan yaşam biçimi, tabakalaşmış toplumdaki aşağılarda yer alan katmanlara da dayatılmaktadır. Seçim süreci ve eğitimi aracılığıyla yaşam tarzı ve gelenekler, insan tabiatını biçimlendirmektedir. Bu bağlamda barbarlığın ilk evresindeki yaşamın yiğitlik ve yağmacı güdöleri, sonraları "cengâver ruh" ya da

“yurtseverlik” adı verilen savaşçı eğilim ile korunmaktadır. Yani kalıtsal aylak sınıfta şerefli bir uğraş olan savaşın kahramanlık özelliği ve buna beslenen hayranlık, yağmacı insan tipinin kanıtıdır. Devlet yönetimi, üst sınıfın görünür tarzdaki bir uğraşıdır. Veblen’e göre kalıtsal aylak sınıfta ve alt sınıflardaki suçlularda, devamlı görülen kavgaya dönük bir zihniyet bulunmaktadır (Veblen, 1995: 171).

Veblen’e göre “düello” aylak sınıfa özgüdür (Veblen, 1995: 172). Ona göre spor, yağmacı rekabetçi eğilimi, avcılık, balıkçılık ve atletizm şeklinde ahlaki yapının gelişimini engellemekte ya da geciktirmektedir. Spor, zamanla düşmanca kavgaya temelli beceriler yoluyla kurnazlık ve hilekârlığa dönüşmektedir. Serüvenci yağmaya ve zarar vermeye yönelik aldatmaca mizaç, sportmenlikte belirgindir (Veblen, 1995: 176). Onurlu bir uğraşın ve gündelik aylaklığın en üst biçimi olan sporculuk, görgü kurallarının onayladığı bir açık hava faaliyetidir (Veblen, 1995: 178). Yağmacı rekabet ya da sportmenlik içgüdü, emekçilik içgüdüünün özel bir formu ve kısa ömürlü bir çeşitlemesi olarak daha geç ortaya çıkmaktadır. Veblen, aylak sınıfın kabul ettiği yarışma ve israfçılığın değerli ancak karşıtlarının da saygınlıktan uzak olduğunu söylemektedir. Temelde aylak sınıfa özgü atletizm tiryakiliği, alt kültürdeki suçlular ile toplumun farklı katmanlarındaki yağmacı mizaca sahip öğeler arasında yaygın olarak paylaşılmaktadır (Veblen, 1995: 185).

Zorbalık ve hile ile kendisini gösteren yiğitlik, barbar insanın yaşam tarzında özünü bulmaktadır. Bu yiğitlik mizaçları, savaşkan girişimler olan modern savaşlar, maddi uğraşlar, spor ve oyun etkinlikleriyle varlıklarını sürdürmektedirler (Veblen, 1995: 186). Gaddarlığa ve kurnazlığa dayalı olan barbarlığa özgü yağmacı mizaç ya da tutum, estetik değeri oldukça yüksek hasetçi bir başarıyı amaçlamaktadır. Maddi kültürde pekiştirilen dar ve bencil bir zihniyetin ifadeleri olarak her ikisinin de toplu yaşamın amaçlarına yönelik bir katkısı bulunmamaktadır (Veblen, 1995: 187-188). Barbar mizacın ikincil bir özelliğini de “kumarbazlık” oluşturmaktadır. Bu yan özelliğin, en yüksek toplam üretken faaliyete ulaşılmasını engelleme gibi dolaysız bir iktisadi etkisi de bulunmaktadır. Kumar alışkanlığının en önemli ögesi olan “talihe inanmak” içgüdüsel bir sezgidir (Veblen, 1995: 189).

Veblen’e göre zaman içerisinde gelişen karmaşık ve parçalı endüstriyel süreçlerden yüksek düzeyde bir kârlılık elde edebilmek için birey, gerçekleri kümülatif bir

süreçte kavrayabilmeli, iletme yeteneğini taşımalı ve becerinin alışkanlığına sahip olmalıdır. Bu yapı, endüstriyel sürecin “nicel nedensellik sürecine” işaret etmektedir. Modern sınai süreçte, sürekli artan bir hareketlilikle sanayi, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen fonksiyonlarda örgütlenerek kapsamlı organik bir sistemsel yapıya dönüşmektedir. Bu bağlamda da sanayide çalışanların nedensel süreçlerini herhangi bir sapmaya uğratmadan, verimlilikleri açısından anlama yeteneği göz ardı edilmez bir hale gelmektedir. El becerisi, çalışkanlık, adele gücü ve dayanıklılık gibi el emeğine dayanan sistemin önemli parçaları bir avantaj yaratarak, işçinin düşünce alışkanlıklarındaki sapma durumunu büyük oranda onarabilmektedir. Ancak üretim metotları geliştikçe, el emeğinin yeteneği ve gerekliliği de değer kaybetmeye başlamıştır (Veblen, 1995: 193).

Veblen’e göre neden-sonuç ilişkisindeki bir hatayı düzenleyememesi sonucunda endüstriyel örgütlenme, gittikçe mekanik bir form kazanmaktadır. Ona göre sanayi sürecinde işçinin konumu, esas güç olmaktan çıkarak nicel süreçleri ve mekanik yapıları sınıflandırabilen ve değerlendirebilen bir kişiye dönüşmektedir. Ancak animistik alışkanlıklar, her türlü durumda nedensel ilişkileri karmaşıklştırmaktadır (Veblen, 1995: 194). Veblen aynı zamanda antropomorfik bir ilahın (doğa dışı aracı), emekçilik içgüdüsüne sahip bireydeki zekâ fonksiyonlarının geriletilmesi gibi etkileri olduğunu ifade etmektedir (Veblen, 1995: 195).

2.7.3.3. Antropomorfik Kültlerin Yağmacı Mizacı

Fenomenlerin animistik bir karakterle açıklanması, mantıkçıların “ignava ratio” dedikleri bir hata biçimini ifade etmektedir. Yani âtıl akıl anlamına gelen bu hata biçimi, aylak, etkisiz, işe yaramaz ve tembel bir karakteri yansıtmaktadır (Veblen, 1995: 196). Gelişkin bir yırtıcı ve yağmacı yaşam biçimine sahip olan barbarlar, güçlü bir animistik bakış açısına, düzenlenmiş bir antropomorfik külte ve çığır açıcı bir statü anlayışına sahip olmaktadır. Tabi ki bu önemli bir etki yaratan statü anlayışı, barışçıl topluluklarda zayıf bir düzeydedir. Bu bağlamda barbar kültür, nesnelerde animistik bir güç olduğunu düşünen ve bu duyguların etkisiyle talihe inanıp kumar oynayan bireyin taşıdığı yağmacı mizacı, antropomorfik kültürlerin (din) rejimini koruduğu statüyü ve antropomorfizmi karşılıklı organik bir nedensellik ilişkisi içerisinde harmanlamaktadır (Veblen, 1995: 197).

Yiğitlik; yağmacı ve yarışmacı zihniyette insan tipine özgü olan emekçilik içgüdüsünün, kişilerarası hasetçi karşılaştırmalar yapma geleneğinde biçimlendirilmesine karşı barbar mizacın aldığı görünümüdür. Maddi nesnelerde, doğa dışı ve ulaşılamaz bir gücün bulunduğu inancını, animistik anlayış açıklamaktadır. Yağmacı yaşam biçiminin sonucu ve birikimli hasetçi karşılaştırmanın bir ifadesi, statü ilişkisidir. Veblen'e göre antropomorfik bir kült, "insanın küçümseyici, tiplendirilmiş bir doğa dışı aracının ise üstün olarak değerlendirildiği basit bir statü rejiminden oluşan kurumu" ifade etmektedir (Veblen, 1995: 198). Ona göre, emekçilik içgüdüsünün hasetçi kıyaslamaya dair göstergeleri, statü rejimine dayanan yağmacı bir yaşam biçimidir. Ayrıca insanın animistik inancının hasetçi kıyaslama neticesinde aldığı kurumsal yapı, antropomorfik kültürler ya da dinsel törenlerdir (Veblen, 1995: 198). Böylelikle kurumların biçimlendirilmesi, yağmacı anlayışın baskın olduğu sosyal yapıdaki statü üzerine temellendirilmektedir. Veblen'e göre yağmacı bir topluluğun yaşam tarzındaki tiplere ilişkin esas nokta; üst ile ast, soylu ile soysuz, baskın olan ile egemen olan kişiler ya da sınıflar ve diğer bir ifadeleriyle efendi ile köle arasındaki güç ilişkisine dayanmaktadır (Veblen, 1995: 204).

Son karar verici ve zora başvurma alışkanlığını taşıyan antropomorfik ilahın kültürleri özünde, üretici ile tüketici ayrımına göre biçimlenmektedir. Bu ayrıma da efendilik ile hizmetkârlık ilişkisi hâkimdir. Sadakat ilişkisi, kapsamlı bir bölümünü oluşturduğu yağmacı ve yarı barışçıl yaşam biçimlerinde, kişinin boyun eğmesinin bir çeşitlemesidir (Veblen, 1995: 204). Veblen'e göre törenlerin en büyük ekonomik etkileri, belirli mal ve hizmetlerin "sofuca tüketiminde" gösterilmektedir. Dini törensel uygulamalar, endüstrinin modern ilkelerinde, en etkin şekliyle örgütlenip biçimlenmesini sabote etmektedir. Aynı zamanda iktisadi kurumların, çağın koşullarının dayattığı gelişmelerin olmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu karşı çıkma eylemi, tüketimi dolaylı ve dolaysız etkileyerek ve topluluğun iktisadi verimini azaltarak kendisini göstermektedir. Yani antropomorfik bir ilaha hizmet etmek için tüketilen mal ve emek, topluluğun varlık sürdürebilme gücünü azaltan bir etki yaratmaktadır (Veblen, 1995: 207).

Veblen'e göre kültürel dönemlerinin tamamında dinsel dolaylı aylaklığın, insan yararına olan her çeşit faaliyetin belirli bir oranda tabulaştırılma niteliği taşıdığı göz ardı edilmemelidir (Veblen, 1995: 208). Ona göre, üretken olmayan sınıflar ve

endüstriyel süreç sayesinde yaşam sürdüren sınıflar şeklinde, temel ve bir o kadar da karmaşık iki uç toplumsal tabakadan söz edilmektedir. Bunlar; iktisadi yapının emredici dünyasından kendisini koruyabilen ve güçlü bir şekilde sürdürülebilen gerçek bir aylak sınıf ile aşırı derecede sefalet ve sıkıntı çeken alt kültürdeki suçluların da içerisinde bulunduğu yoksul sınıflardır (Veblen, 1995: 214).

Genel olarak bakıldığında aylak sınıf kurumu; kapitalist, burjuva ya da zenginlerden oluşan, çalışmaya ihtiyacı olmayan, sanayi işleri ile herhangi bir ilişkisi bulunmayan, sayı bakımından çok az üyeden oluşan ve maddi kaynakları savurganca kullanan bir yapıdadır. Aynı zamanda, toplum yararına hizmet vermek yerine gösterişçi tüketim yaparak, sanayi sistemini ve ülkenin maddi üretim kaynaklarını elinde bulunduran köklü bir boş zaman taşıyıcısıdır. Veblen aylak sınıfın meşruiyetinin John Locke ile başlayan doğal haklar ve özgürlükler felsefesine dayanan kentsoylu felsefesinde yattığını belirtmektedir. Ancak, Veblen'e göre doğal haklar ve özgürlük felsefesi zamanla, toplumun maddi refahına ters düşen özel mülkiyet hakkına ve ticari girişimi, sanayi sisteminin piyasasının gereklerine göre yönetme özgürlüğüne dönüşmüştür. Bunlar artık sorgulanmayan düşünce alışkanlıklarıdır. Sistemin bu değişen koşulları altında, sanayi sistemi bir ticari girişime dönüşmektedir. Veblen, ilk olarak aylak sınıf kuramı ile iş adamlarının genel eğilimlerini belirlemektedir. Daha sonra da ticari hayattaki eylem kalıplarını ve bu kalıpların, sanayi sistemi ve teknolojik gelişmeyle olan çatışmasını kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Aylak Sınıfı Teorisi'ni okurken, Veblen'in pek çok şeyi onaylamadığı açıktır. Düelloları (barbarca bir nezaket tekrarı), sporu (verimsiz bir zaman harcamasının işe yaramaz ya da uygunluk kanıtı), hareket tarzı (boş zaman ya da aylak hayatının belgesi), köpekler (evcil hayvanların en pisleri), korseler (etin çarmıha gerilmesi), kiliseler (rahibe uygun başkası için yapılan aylak sınıfı), sanayi kaptanları (yarı yırtıcı sahtekârlık kariyerleri), akademi sınırları ve kıyafeti/kep ve cüppe (atalara çeken uygunluk ya da benzerlik) vb. üzerinden kabul etmemiştir. Yine de onaylamamanın ötesinde, eleştirdiği bazı şeyler de vardır. Birincil farkı, eleştirdiği durumlarda, iddiaları için normatif temelin açıkça ifade edilmesini sağlamasıdır (Veblen, 1899: 31).

Veblen'in görüşüne göre, Marx'ın maddi çıkarlarına verilen tehdidin bir sonucu olarak üst sınıfların "gerici" doğasını değerlendirmek konusundaki yaklaşımı oldukça yanlış. Aksine, neredeyse tamamen "maddi" olmaktadır (1899: 199):

"(Üst) sınıfın kültürel düzendeki değişikliklere muhalefeti içgüdüselidir ve öncelikli olarak maddi avantajların hesaplanmasına dayanmaz. Bu, herhangi bir ayrılığa kabul görmüş davranış ve şeylere bakma şeklinden, bütün erkekler için ortak bir tepki ve sadece koşulların stresiyle üstesinden gelinmesi gibi doğaçlama bir tepkidir. Yaşam ve düşünce alışkanlıklarındaki tüm değişiklikler can sıkıcıdır. İnsanoğlunun varlıklı ve ortak çalışma durumları arasındaki bu açıdan fark, değişime neden olan ekonomik güçlere maruz kalma derecesinde olduğu gibi muhafazakârlığa yol açan bir sebepte değildir."

Dolayısıyla Veblen'in üst sınıf muhafazakârlık eleştirisi ahlaki bir eleştiri değildir. "Barbar" alışkanlıklarını onaylamadığını açıkça ortaya koyarken, bunu sadece taşlama için bir temel olarak kullanmıştır. Onun resmi eleştirisi oldukça ihtiyatlıdır. Aylak sınıfının kurumu ile ilgili sorun, toplumun endüstriyel verimliliğini düşürmek ve insan doğasının adaptasyonunu modern endüstriyel yaşamın zorunluluklarına uyarlamaktır (Veblen, 1899: 244). Bu açıdan birileri, neredeyse aylak sınıfının üretim güçlerinin gelişimine "engeller" getirdiğini söyleyebilmektedir. Veblen, üst sınıfların sınıf sisteminin yapısından sorumlu tutulmayacağını, çünkü bu yapının toplumun her seviyesinde meydana gelen bir öykülenme sistemi aracılığıyla desteklendiğini ve çoğaltıldığını savunmaktadır. Sorumlu tutulabilecekleri şey, bu öykülenme sistemi aracılığıyla yayılan spesifik içerik, desteklenen alışkanlıklar ve fikirlerdir. En zararlı etkisinin hissedildiği yer burasıdır. Sorun, Veblen'in üst sınıfların "endüstriyel muafiyeti/serbestlik" olarak tanımlamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Veblen, 1899: 116).

Veblen'in analizi, Russell'in "Aylaklığa Övgü" isimli kitabındaki bakış açısı ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu çalışmada, analizle tam olarak örtüşmese de benzerlik taşıyan bir aylak sınıf üzerine, tartışmalı açıklamalar bulunmaktadır. Russell'a göre aylak sınıf, toplumsal adalet yönünden hak etmediği imtiyazları elde etmektedir. Bunun için de hem her türlü baskıcı eyleme ve nefrete başvurmak hem de imtiyazlarını haklı gösterecek kurumlar icat etmek zorunda kalmaktadır. Bu davranışlar ile aylak sınıf, aslında mükemmelliğinden değer kaybederek tarihsel sahnede gerilemektedir. Buna karşın, medeniyetin her parçasındaki üyeleri tarafından tekrar tekrar ortaya çıkarılmakta ve toplumsal ilişkileri de inceltilmektedir. Yani bu

sınıf hem sanatlar geliştirmekte hem de farklı bilimler bulmaktadır. Hatta yeni felsefeler icat etmektedir (Russell, 1969: 27). Russell'a göre, toplumsal düzende hiyerarşik bir yapı ortaya çıkarmasına ve bu yapıyı derinleştirerek devasa kârlar elde etmesine rağmen eğer bu sınıf mevcut olmasaydı, insanlık barbarlıktan çıkış yolunu hiçbir zaman bulamayacaktı. (Russell, 1969: 28).

Veblen'in Aylak Sınıfı Teorisi'nin en doğrudan etkisi, statü sisteminin bu yeraltı özelliklerini gün ışığına maruz bırakmasıyla amansız bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Veblen, o sırada üst sınıflar arasında baskın olan belirli davranış biçimini baltalamakta önemli bir rol oynamıştır.

2.8. Hristiyan Ahlakı

Hristiyan ahlakı ve iş ilkeleri, Veblen'e göre iki farklı ortamın kurumsal araçlarıdır. Hristiyan ahlakı, daha çok geç dönem Roma İmparatorluğu hâkimiyetindeki, bir bakıma da Karanlık Orta Çağ'da halkın içinde bulunduğu sefalet ve boyunduruk ilişkileri ile ortaya çıkmıştır. Parasal rekabetin ahlakı ise, özel haklar ve yükümlülüklerinin modern Hristiyanlık dünyasına özgü özellikler olarak görüldüğü, el işçiliği ve küçük çaplı ticaretin sıradan ve basit yaşamının neden olduğu düşünce alışkanlıkları şeklinde tanımlanmıştır (Veblen, 1934: 214).

Veblen, özgün Hristiyanlığı, kurumsallaşmamış ya da doğal olarak nitelendirmiştir. İlk kitabından son kitabına kadar, Thorstein Veblen kurumsal Hristiyanlığı tutarlılık içerisinde çok olumsuz bir biçimde ele almıştır. Charles G. Leathers'a göre, Veblen'in etkilendiği Amerikalı yazar ve sosyalist Edward Bellamy'nin doğal ve özgün Hristiyanlık'a yönelik düşüncelerinin, Hristiyanlığın toplumsal yansımalarına dayanan ütöpik bir toplum modelinin gerçekleşmesini betimlemesiyle kurumsal Hristiyanlık ile ilgili olumsuz düşünceler taşıdığını gömülü bir şekilde ifade etmesi açısından paralellik göstermiştir⁶⁴. Bellamy'nin kardeşçe sevginin

⁶⁴ Joseph Dorfman ve daha sonra birçok yazar (son zamanlarda, Arthur Lipow ve John L. Thomas), Veblen'in çalışmalarının Edward Bellamy'den doğrudan etkilendiği fikrini almıştır (Dorfman, 1966: ss.68-71; Lipow, 1982: ss.76-79; Thomas, 1983: 259-260). Bir dönüm noktası olan makalesinde, Rick Tilman kısa bir süre önce Bellamy'nin ütopyacı vizyonu ve Veblen'in arasındaki benzerlik ve farklılıkların yakın bir analizini geliştirmiştir. Veblen'in kurumsal ekonomisindeki ütopyacı özelliklerin Bellamy'nin ütopyacı romanlarında "Geçmişe Bakış ve Eşitlik"te kökleşmiş olan

egemen olması ile yeni bir dayanışma dinin ortaya çıkacağı düşüncesi, Veblen'in özgün Hristiyanlık için önemli bulduğu iki esastan biri olması açısından ilginç olmaktadır. Hatta Bellamy, Hristiyanlığın temel insani niteliklerine dayanan bir devrim ile kapitalizmin ortadan kaldırılacağına dair olan inancı, Veblen'in doğal Hristiyanlık'a yönelik az da olsa bir umudunun var olması ile ilişkilendirilebilmektedir (Leathers, 1986: ss.1111-1115). Veblen buna karşın kurumsallaşmış olanı, "modern Hristiyanlık" biçiminde ele almıştır.

Ancak, 1910 yılında yayınlanan "Hristiyan Ahlakı ve Rekabetçi Sistem" adlı makalesinde Veblen, kardeşçe sevgi ve komünizme karşı doğal bir dürtü içeren farklı bir Hristiyanlık biçimi tanımlamıştır (Veblen, 1964: ss.200-218). İnsan doğasının kalıtsal unsurlarına bağlı olarak (bu unsurlar Veblen'in "içgüdüler" teorisinde görüldüğü gibi), ekonomik davranış üzerinde olumlu bir ahlaki etki göstermeye devam etmiştir. Nitekim kapanış ifadeleri, bu Hristiyanlığın kardeşlik sevgisine yönelik dürtüsünün, ticari işletme sistemi pahasına devrimci toplumsal değişimi dayattığı düşüncesinde olmuştur.

Veblen'in potansiyel olarak devrimci bir doğal Hristiyanlık vizyonu, diğer yazılarına aykırı görünmüştür⁶⁵. Dahası, daha sonraki çalışmalarda doğal bir Hristiyanlıktan söz etmediği için geçici bir vizyon olduğunu kanıtlamıştır. John P. Diggins, "Hristiyan Ahlakı" makalesini Veblen'in, Max Weber'in Protestanlık ve kapitalizm üzerine tezine verdiği yanıt olarak yorumlamıştır (Diggins, 1978: 133).

Aylak Sınıfı Teorisi'nde, Hristiyanlık, "aylaklık yüklü tanrısal hiyerarşinin yeryüzündeki savurgan dünyevi temsilcilerine boşuna boğun eğen ataerkil dini" olarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan ise, parasal kültürü reddeden bir kardeşlik dini" olarak tanımlamasına dayanmıştır (Riesman, 1953: 66). Eski barışçıl vahşilerin animistik (doğada insan ruhuna az çok benzeyen başka ruhların da bulunduğunu kabul eden canlılık) ve antropomorfik (insan niteliklerini başka bir varlığa, özellikle

"kuvvetli şüphe götürmenin gerekçesi" olduğunu göstermiştir (Tilman, 1985: 893). Tilman'ın makalesinin bir bölümünde Bellamy ve Veblen'in din ve ahlak hakkındaki görüşleri arasındaki benzerlikler incelenmiştir (Tilman, 1985: 880-881). Bu makalede hedeflenen, Veblen'in doğal bir Hristiyanlık konusundaki meraklı görüşünün büyük ölçüde Bellamy'nin "dayanışma dini" ve geleceğin yeni ütopyacı toplumundaki rolünden ilham alındığı ihtimalini araştırmak için bir adım daha ileriye götürmektir.

⁶⁵ Diggins, Veblen'in "en korkunç ve tutarsız" dengesini, "Hristiyan Ahlakı" olarak adlandırmıştır (Diggins, 1978: 135).

Tanrı'ya aktarılması) eğilimlerinde kök salmıştır. Barbarlık altında bu din, kurumsal bir biçime bürünmüştür. Modern sanayi toplumlarındaki din, Veblen tarafından arkaik bir irrasyonel atacılık (evrimsel bir geri dönüş), sosyal etkisinin ekonomik etkinliği ve sosyal ilerlemeden etkilendiğinin bir tasviri olarak tanımlanmıştır. Ancak, modern endüstriyel süreçlerin zihinsel disiplini, giderek “dindarlık” gibi manevi alışkanlığını yitirdiğinden kurumsal Hristiyanlık için geçici bir gelecek öngörülmüştür. Bu aşınma sanayi işçileri arasında en belirgin şekilde gözükse de işletme sınıfının bile adanmışlığının büyük bir kısmını kaybettiğini söylemiştir. “Dindarlık”, temel olarak modern ekonomik yaşamın sıkıntılarından en çok izole edilenler arasında, örneğin aylak sınıfındaki kadınlar arasında güçlü kalmıştır (Veblen, 1945: 293-331).

1923 yılında yayınlanan “Absentee Ownership”te (İşinin Başında Durmayan Mülk Sahibi) Veblen, dini uygulamaları, pazarlamacılıkla ilgili bölümün sonunda ve “İnancın Propagandası” başlıklı bir notta ağır bir şekilde alay etmiştir:

“Mekânın üç boyutu içine getirildiğinde ve fizik ve kimya mantığına sunulduğunda, Kutsal Kilise’nin güçlü kutsallıkları (ayinleri) Kara Sanat’ın boşuna yapılan teşviklerinden farklı değildir” (Veblen, 1938: 282 ve 319-325).

Açıkçası, Aylak Sınıfı Teorisinde öne sürülen kurumsal dinin, sosyal etkisinin aşınması ya gerçekleşmemiş ya da önemli ölçüde yavaşlamıştır.

İlk Hristiyanlar, Roma İmparatorluğu’nun herhangi bir baskısı altında değişiklik göstermeyen tek bir sınıf haline gelmiştir. Bu açıdan da kendi aralarında bir “dayanışma kültürü” vardır. Veblen, diğer taraftan da meydana gelen bu yeni sınıfsal yapıyı, üst sınıflar ve aşağı sınıflar olarak ayırma tabi tutarak açıklamıştır. Maddi yaşamın getirdiği değişiklikler ile birlikte görülen el işçiliği çağı ve küçük ticaretlerin başlaması, aşağı sınıfların yepyeni bir yaşam biçimi ve alışkanlıklar ile karşılaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda soyluluk ve derebeylik gibi statülerin artık ortadan kalması ile bireyler hem çalışmaları hem de ürünleri arasında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Veblen bununla birlikte, Batı uygarlığının feodal-aristokratik kimliğini kaybetmesinin, Hristiyanlık ölçütünün herkesçe kabul edilen bir nitelik kazanmasına neden olduğunu ve Batı uygarlığının evrenselleşmiş bir aşağı sınıf yaşam kültürü edindiğini öne sürmüştür (Veblen, 1934: 208).

Veblen tarafından, daha yeni görölmeye başlanan bir sınıfın elinde uzun ömürlü olamayan koşullar, el işçiliği çağının yükselişi ve aşağı sınıf kültürünün evrenselleşmesi olarak ele alınmıştır. Ona göre bu yeni üst sınıf yani “sanayi patronları (kaptanları)”, hızla gelişme gösteren makine teknolojisinin gerçekleştirdiği etkinlikler sonucunda “varlıklı bir sınıf” ortaya çıkarmışlardır. Bu varlıklı sınıf, her türlü verimli olan, üretime dayanan faaliyetten uzaklaşmıştır (Marongiu, 1999: ss.250-252). Veblen, parasal ya da hasetçi karşılaştırmaya dayanan bir toplumsal yapının ortaya çıkışının kanıtını, varlıklı bir sınıf olgusunun ortaya çıkışının ifade ettiğini söylemiştir. Hatta Hristiyanlığın önemli ilkelerinden birinin kapitalist sistem tarafından toplumsal yapıdan dışlandığını düşünmesine rağmen, özgün Hristiyanlığın ölçütlerinin zaman içinde kapitalist kurumlara yönelik bir baskınlık sağlayacağını ümit etmiştir (Kızılkaya, 2007: 158).

Veblen, modern inancın koşullarının “kendine yardım ve özerklik” şeklinde yeniden düzenlendiğini ifade etmiştir. Hatta bu yeniden düzenlenen ahlak, Protestan çağında “çalışma içgüdü” ile daha da belirgin bir duruma gelmiştir. Veblen coğrafi değişiklikleri de ortaya koyarak, Güney Avrupa’nın Katolik ülkelerinde görülen ticari girişimlerin engellenmesi biçiminin Orta Avrupa içinde geçerli olduğunu ifade etmiştir (Diggins, 1999: 90). Atadan kalma boş inanışları bırakan, eski Ortodoks inançlarını terk edenler ve modern inancın tutarlı bir dindarlığını seçenler arasında sanayinin geliştiği fark edilmiştir. Bu ayrılışla ilişkili olarak kapitalizm için gerekli olan bireycilik açısından kilisede yenileşmeye yönelik bir hareket meydana gelmiştir. Veblen’e göre Orta Çağ sürecince inanç, ileri derecede otoriteci ve zorlayıcı bir özellik edinmiştir. Bu bağlamda, modern zamanlara geçişte Hristiyanlığın dinsel kültürünün temelde bir boyun eğme ve düzenleyici otoriteye sahip kültürel bir form şeklini aldığını ifade etmiştir. Ancak bu otoritenin yapısı tarihsel sürecin ortaya çıkardığı etkilerden kendisini koruyamamıştır. Bu nedenle de yeni yaşam biçiminin dayatmasıyla, dinsel düşünce ve ilkelerde temel değişimler meydana gelmiştir. Böylelikle inancın temelleri de el işçiliği sisteminin derinine işlemiştir (Veblen, 1964: 254-255).

El işçiliği çağındaki işçinin, yaratıcı gayret ile ilişki halinde olma durumu, kapitalist sistemde makine teknolojisi ile ortadan kalkmıştır. Veblen’e göre doğal haklar sistemi, mülkiyet hakkı ve parasal anlamda iyi ve kötü ilkelerde dâhil olmak üzere,

artık güncel olayların desteğini taşımamaktadır. Bu, özellikle belirli bir örgütlenme biçimi ve daha sonra kaba yaşamda hüküm veren kuralların ruhunun akılda tutulması durumunda daha belirgindir. Ona göre, el işçiliği döneminin teknolojisi ve küçük çaplı ticaretin piyasa ilişkileri ve koşullarında, “bireysel çalışan” ön planda olmuştur. Ayrıca insanlık ekonomik çıkarlarda, çalışan kişi ile onun yaratıcı ürünü açısından değerlendirilmiştir. Veblen çalışanın yaratıcı ürününü hem çalışmasının hem de kendisinin, ürün ve ortak refaha yönelik sorumluluğu açısından vurgulamıştır (Veblen, 1910: 183).

Teknoloji ve parasal ilişkilerde, devrimci gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bireyin kişiliğini geliştiren bir şekilde, ürünün kendisine ait olduğunu düşündüren, çalışan ile emeğinin ürünü arasındaki yakın ilişki artık mevcut değildir. Buna karşın ne açgözlülük ile yararlılık arasında ne de zenginliğin ayırt edici olarak kullanımı ile ortak refah arasında görünür nitelikte bir ilişki kalmamıştır (Veblen, 1910: 184). Veblen’e göre, insanın emeğinin ürününe yabancılaşması, esasen başka bir ayrımı da ortaya çıkarmıştır. İş dünyasının para kazanmaya yönelik açgözlülüğü nedeniyle, iş ilkeleri ile Hristiyanlığın özelliği, artık birbirlerinden ayrılmıştır. Temelde Hristiyanlık ilkeleri, alçakgönüllülük, kardeşçe sevgi ve karşılıklı yardımlaşmayı öne çıkarmaktadır. Ancak kapitalizm, doyunluk, rekabet ve öykünme ile insan, olay ve nesneleri parasal biçimde açıklamaktadır (Veblen, 1934: 218).

Bu koşullar altında, adil oyun ve mülkiyetin dokunulmazlığı ilkeleri, ortak faydaya, karşılıklı yardımı ve hizmet verilebilirliği onaylayan eski insan işçiliği içgüdüleri ile biraz yakından temas geçecektir. Öte yandan, Hristiyan topluluklarındaki kişilerin şu andaki deneyimleri artık doğal haklar sisteminde yer alan bu düşünce alışkanlıklarını pekiştirmemektedir. Mülkiyet haklarının iyiliği, yeterliliği ve dokunulmazlığına ilişkin bir mahkûmiyetin şu anda olduğu gibi, teknolojik ve maddi bir durumdan kaynaklanabileceği neredeyse hiç düşünülemez (Veblen, 1910: 184).

Adil oyun ve maddi takdir ilkeleri, büyük ölçüde, yaptırım en iyi şekilde olduğu için, bir zamanlar kamu yararına hizmet edilebilirlik için insani eğilim tarafından sağlanan yaptırımı kaybetti. Özellikle bu doğrudur. Çünkü iş, kişisel olmayan, tutkulu, nezaketsiz, kâr amaçlı yatırım karakterini üstlenmiştir. Mevcut durumda, maddi

takdirin doğal hakkını, kardeş sevgisinin dürtüsel önyargısı ile temas halinde kalması için çok az şey vardır. Bu durumun düşünsel disiplinde ikisi arasında etkili bir tutarsızlık yaratan çok şey vardır. Öykünme ve statü idealleri ile güçlü olarak karakterize edilen kültürel duruma olası bir ters dönüş dışında, Hristiyan kardeşlik ilkesinde yer alan eski ırksal önyargı, mantıksal olarak rekabetçi işin parasal ahlakının pahasına zemin kazanmaya devam etmelidir (Veblen, 1910: 185).

2.9. Veblen ve Sosyal Hristiyanlık

1910 yılından önce, Veblen yalnızca dini kurumları ve uygulamalarından kuşkulamakla kalmamış, aynı zamanda Sosyal Hristiyanlık hareketini şüphecilikle gözden geçirmiştir. Sosyal Hristiyanlık (veya Sosyal İncil) liberal Amerikan Protestancılığının modern sanayi toplumunun problemlerine verdiği cevap olmuştur⁶⁶. Hristiyan yardımsever kimseler, bireycilik etiğini ve laissez-faire (bırakınız yapsınlar ideolojisi) kapitalizminin felsefesini reddetmişlerdir. Mesih'in sosyal öğretilerinin uygulanmasına dayanan bir ahlaki reform süreci (sosyal kurtuluş) yoluyla adil bir sosyo-ekonomik düzen yaratılabileceğine yönelik çalışmalar yapmışlardır (Hopkins, 1940: ss.318-327). Sosyal ilerleme önceden belirlenmemesine rağmen insanlığın doğuştan gelen erdemliliği nedeniyle büyük olasılıkla mümkün görülmüştür.

Geleneksel doktrinin aksine Sosyal İncil, bireylerin kişisel kurtuluşundan ziyade toplumun kurtuluşunu vurgulamıştır. Temel teolojik öncül, bilimin, özellikle Darwin'in evrim teorisinin liberal Protestan teolojisine etkisini yansıtan, Tanrı'nın içkinliğine olan inancı olmuştur (Dombrowski, 1966: ss.14-30 ve Hopkins, 1940: 320). Toplumun dayanışmacı bir bakış açısı, bu dünyadaki ilahi amaçlara dayanan kalıcı bir Tanrı'ya olan inançtan doğmuştur. Bu durumda ana akım ekonomi ve sosyolojinin bireysel yönelimi ile çelişkili olduğu görülmüştür. Sosyal İncil, liberal

⁶⁶ Robert T. Handy, 1900 yılından önce en yaygın kullanılan terimin "Sosyal Hristiyanlık" olduğunu belirtmiştir. "Sosyal İncil", 1900 yılından sonra popüler bir terim haline gelmiştir. Ayrıca, Sosyal Hristiyanlık aktivistlerinin, egemen bireyciliğe meydan okumaktan kaçınmaya çalışan muhafazakâr bir eğilimi ve sosyo-ekonomik kurumsal düzenin yeniden inşasını yeniden yapılandırma eğiliminde olan daha radikal bir yapıya sahip olanları içerdiğini belirtmiştir. İkincisi, sosyalizmleri genellikle "ılımlı, evrimsel ve doktriner olmayan" bir nitelikte olmasına rağmen, sıklıkla kendilerini "Hristiyan sosyalistleri" olarak adlandırmışlardır (Handy, 1966: 5).

bir ilerici reform programını içeren ahlaki reformu vurgulasa da bu bir tanrıçılık merkezi olan gerçek bir dini hareketi ifade etmiştir. Kurtuluş, sosyal ve yeryüzündeki cennetin krallığında gerçekleşirken, ilahi bir kurtuluş süreci olarak kalmıştır. (Hopkins, 1940: 321)

Görüldüğü üzere, Sosyal Hristiyanlık hareketinde Veblen'in desteklemesini hak eden hiçbir şey yoktur. Toplumsal yaşamdaki ilahi işlenmeye yönelik iddialar, irrasyonel ve bilimsel değildir. Animistik hayallere ve batıl inançlara dayanmaktadır. Endüstri öncesi geçmişin yeniden kurulmasını isteyen çalışmalarda modern sosyo-ekonomik sorunlara çözüm arayan Hristiyan ütöpik sosyalistler, saf ve pratik değildir. Burjuva bireyciliğinin unsurlarını koruyan reformları gerektiren ilerlemecilik, büyük ölçüde modern büyük ölçekli işletmelerin teknik ve ekonomik zorunluluklarından kaynaklanan güç ve zenginlik yoğunlaşmalarının sorunuyla başa çıkmak için yetersizdir. Veblen'e göre, gelecekle ilgili herhangi bir beklenti, bilim ve sosyal mühendislik ile ilgili olmuştur (Diggins, 1978: 9).

Dombrowski, Amerika'da Hristiyan sosyalizm tarihini araştırırken, "Sosyal İncil'in liderlerinin çoğu için, muhafazakâr ve aristokratik bir toplumla uyumlu ve yerleşik bir sınıf bölünmüş dünya varsayımına dayanan bir yardımseverlik etiği savunucusu olan liberaller" olduğunu gözlemlemiştir. (Dombrowski, 1966: 21). 1894 yılında yayınlanan "Milletler Topluluğu Ordusu"nda Veblen, çok benzer görüşleri dile getirmiştir. Orada, Sosyal İncil'in öğütlerini "anlayışlı temsilcilerin, zenginlerin fakirlere karşı görevlerini ve yöneticilerinin öznelerine yönelik "üstün" bir sınıfın "aşağı sınıfa" karşı görevleri" olarak tanımlamışlardır (Veblen, 1964: 102).

Yine de "Hristiyan Ahlak" denemesi, 1910 yılında Veblen'in Hristiyan insani hareketine şaşırtıcı bir taviz vermiş olduğunu (ancak geçici olarak) öne sürmüştür. Kurumsal Hristiyanlığın geleceğinin, bu "Hristiyanlığın dini kültünün", "mevcut materyalist görünüm ve doğaüstü meselelere dokunan mevcut şüphecilik" nedeniyle kuşku duyduğunun ileri sürülmesine karşın "Hristiyanlığın ahlakı" hakkında böyle bir şüpheyi yer verilmeyeceğinde de ısrar etmiştir (Veblen, 1964: 200). Tasavvuf ve animistik özelliklerinden sıyrılan Hristiyanlık, takipçilerine alışkanlık yaratan eşsiz bir ruhsal niyete sahiptir. Bu "Hristiyan niyet", Hristiyanlığa özgü iki temel özelliğe dayanmıştır. Bunlar, kardeşçe sevgiye yönelik bir dürtü ile kendi kendini terk etme

veya alçakgönüllülük alışkanlığıdır (Veblen, 1964: 201). Yani Veblen’e göre, “karşılıklı yardımlaşma formundaki kardeş sevgisi” ve “boyun eğme formundaki alçakgönüllülük”, ilk Hristiyanlığın ruhu açısından içsel olan ve kimliğine yönelik çıkarımda bulunulmasını sağlayan iki temel özelliği oluşturmaktadır (Veblen, 1934: 204).

Erken dönem Hristiyanlar, bu özelliklere Roma zulmüne boyun eğmelerinin bir sonucu olarak gelmişlerdir. Fedakârlık veya alçakgönüllülük, ortaya çıkmasından sorumlu olan baskıların yokluğunda yok olma eğiliminde olan edinilmiş bir özelliktir. Bununla birlikte, kardeşçe sevgiye ya da karşılıklı yardıma dayalı dürtü, insan dokusunun derinliklerinden gelen her yerde bulunan bir özellik olmuştur. Aslında insan doğasının temel unsurlarına dayanan eski kalıtsal bir özelliği ifade etmektedir. İlk Hristiyanlar tarafından ilahi ilham veya vahiy ile alınmamıştır. Aksine, çektikleri baskı altında, ilkel insan doğası kendisini yeniden canlandırmış ve kardeşçe sevgi dürtüsü, aralarında “kültürel bir dönüşüm” şeklinde yeniden ortaya çıkmıştır. Veblen’e göre, “bu, işçilik içgüdüsünün özel bir tezahüründen başka bir şey değildir” ve dolayısıyla, insan doğasının kalıtsal özelliklerine ait vazgeçilmez bir canlılığa sahiptir (Veblen, 1964: 215).

Veblen, kardeşçe sevgi ve alçakgönüllülüğün birbirleriyle ilişkisi hakkında, Hristiyanlığın başlangıcından beri ikisinin de etkin rol oynadıklarını ve zaman içerisinde birbirlerinden daha az ya da çok bölünmez biçimde, Hristiyanlık kültürünün ya da onun ahlak normunun daha sonraki değişimlerinde birbirleriyle eşleştiklerini düşünmüştür. Buna bağlı olarak ilk ilke, Veblen’in toplumsal evrimi incelerken ele aldığı Hristiyanlık öncesi dönemin yaban mirasına dayanmaktadır. Çok derin ve eski kültürel özellik taşıyan kardeşçe sevgi ya da karşılıklı yardım, Hristiyan ahlakının en belirgin özelliğini ifade etmektedir. Hristiyanlığa özgül bir ölçüt olarak atadan kalma bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan Hristiyanlık, barışçıl ya da yaban kültürün ruhuna yeniden kültürel bir geri gelme neticesinde elde etmiştir (Veblen, 1934: 204-205). Veblen, “geçmişten gelenin bugünü biçimlendirmedeki etkisi” üzerinde önemle durmuştur. İnsan kültürünün ilk dönemlerinde, insan türünün son derece geniş kapsamlı tecrübelerine dayanan Hristiyanlık ilk zamanlarında olduğu gibi sosyal koşullarla güçlenecek ve belirlenecektir (Veblen, 1934: 216).

Özgür toplumlar arasında yaygın olmayan ikinci ilke boyun eğme özünde, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olan topraklarda yaşayanlar, tüm haklarından, sınıf farklılıkları olmayan bir şekilde her an cezalandırılma ya da ortadan kalkma tehlikesi altında varlık sürdürürken, bu ilke ile karşılıklı yardımlaşmayı kuvvetlendirmişlerdir. Veblen'e göre Hristiyan halklar, kesin bir biçimde, yöneten ile kimlik sınıflar olarak farklılaştığında, boyun eğme üst sınıflar yerine alt sınıflarda bir yer edinmiştir. Ona göre, Hristiyanlığı diğer etnik kültürlerden ayıran bu ilkeler, kimlik sınıfların ahlakının unsurlarını ifade etmektedir (Veblen, 1934: 208). Dinin ortaya çıkışında bile toplumsal davranışlara ve geleneklere yer veren Veblen'e göre Hristiyanlık, boyun eğme durumu arttıkça yayılan ve en baştan egemen sınıflara kimlik bir form ortaya koymaktadır (Diggins, 1999: 132).

Üst sınıflar, gücü himayelerinde bulundururken aslında temel Hristiyan ölçütlerinden uzaklaşmaya başlamaktadırlar. Alt sınıflarda, süregiden düzeni değiştirmek yerine, sadece karşı koymadan kendi aralarındaki dayanışma aracılığıyla ayakta durmaya çabalamaktadırlar. Veblen'e göre kapitalizmin kökenleri, 17. ve 18. yüzyılların doğal haklar felsefesine dayanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde evrim geçiren kapitalizm, temelde “parasal bir yaşam biçimi” meydana getirmiştir. Ona göre, bireyci çağın kendine özgü düşünce alışkanlıklarını ortaya koyan koşulların, doğal haklar ve doğal özgürlük kavramlaştırmalarının ve bu bağlamda da bireylerin egoist hak ve özgürlükleri bulunduğunu belirtmiştir (Veblen, 1934: 212-213).

Veblen'e göre, meraklı bir şekilde, bu Hristiyan dürtüsünün sosyal etkisi, modern teknoloji ve büyük ölçekli organizasyonlar tarafından şekillendirilen büyük bağımlılıkların modern sisteminde daha da güçleniyor gibi görünmüştür. Barışçıl barbarın altın kuralı, özünde batılı insanlığın saygısını asla yitirmemiştir. Erkeklerin hükümlülüklerine olan tutumu belki de şimdi modern zamanın herhangi bir döneminden daha güçlüdür (Veblen, 1964: 215).

Buna karşılık, maddi rekabetçi sisteminin ahlakı, tarihte çok sonradan kazanılan doğal haklar görüşüne dayanmıştır. Bu tür doğru davranış ilkeleri, sosyo-ekonomik gelişme el becerisi döneminde, hayatla en iyi şekilde tutarlılık göstermiştir. Ancak mevcut ekonomik düzen ile uyuşmamıştır. Nitekim Veblen, özellikle “iş, gayri kişisel olmayan bir karakter, tarafsız, sözde, kaba ve kâr için bir yatırım

niteliğindedir” şeklinde bir ayrışma sürecinde olduklarını iddia etmiştir (Veblen, 1964: 218). Aylak Sınıfı Teorisi ve “İşe Gelmeyen Mülk Sahibi”nde Veblen’in son açıklamasına karşın okurları anlayışla şaşırmıştır:

“Öykünme ve statü idealleri ile kültürel bir duruma ters çevrilme durumu hariç, Hristiyanlığın kardeşlik ilkesinde kuvvetli bir şekilde somutlaşan antik ırksal önyargı, mantıklı bir biçimde, rekabetçi işin manevi ahlakı pahasına zemin kazanmaya devam ediyor” (Veblen, 1964: 218).

Gençliğinde edindiği agnostik görüşlere rağmen, Veblen, açıkça belli bir noktada, Hristiyanlığın temel sosyal teorisine dâhil edilebilecek sosyal bir boyuta sahip olduğuna karar vermiştir (her türlü animistik, doğaüstü fenomenleri reddetmiş)⁶⁷. Ama “Hristiyan Ahlak” denemesinde verdiği özel biçimi ne açıklar? Açıkçası, doğal bir Hristiyanlık vizyonunu özgün bir düşünce olarak geliştirmiş olabilirdi ancak Hristiyanlık hakkındaki düşüncesinin bir Hristiyan yardımsever olan Edward Bellamy’nin görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmiş olması muhtemel görünmüştür (Leathers, 1986: 1111).

Bellamy’nin ütopyacı görüşü ile Veblen arasındaki ilişkiyi analiz ederken Tilman, Quentin Skinner tarafından ortaya konan iki koşulu doğrudan entelektüel etki için bir test olarak yerine getirmeyi başarmıştır. (Tilman, 1985: 893). Bellamy ve Veblen’in fikirleri arasında gerçek bir benzerlik olduğunu ve rastgele bir ilişki olasılığının çok düşük olduğunu göstermiştir. Fakat Veblen’in ilgili öğretilerinin, diğer yazarların eserlerinde bulamadığını gösterememiştir. Bu, Veblen’in “Hristiyan Ahlakı” durumunda da benzer şekilde geçerlidir. Richard T. Ely’e⁶⁸ göre, Veblen’in doğrudan

⁶⁷ Veblen’in agnostisizminden dolayı kişisel yabancılaşması, Leonard S. Silk’in “Veblen” adlı oyununda baskın bir temadır.

⁶⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da başlayan “yöntemler savaşı” Amerika’ya da taşınmıştır. 1880’lerde Amerika’da, Avrupa’da olduğu gibi, İngiliz merkezli Klasik İktisat Okulu ile Alman İktisat Okulu arasında bir savaş yapılmaktadır. Bu savaşın merkezi ise, John Hopkins Üniversitesi’dir. Veblen bu yıllarda Alman tarihçi ekolü üzerine çalışmalar yapan R. T. Ely gibi araştırmacılarla da çalışmıştır. Ely, ABD’deki Hristiyanlığın en büyük savunucusu olmuştur. Amerikan kapitalizminin insanileşmesi için iktisadi ahlak olarak Hristiyan inanç sisteminin benimsenmesini istemiştir. Laisses-faire düşüncesini sert bir şekilde eleştirmektedir. Alman Tarihçi Okulu, tümevarımı daha çok kullandığı gibi ABD’de daha uygundur. Yeni okula göre toplum, organik bir bütündür. Yani, bireyler, aileler, gruplar, kasabalar ve şehirler iktisadi yaşamın parçalarını oluşturmaktadır. Ely toplumu, “yaşayan bir organizma” olarak kabul etmiştir. Toplumun her bireyi gelişmesini maksimum şekilde gerçekleştirilmelidir. Ely, atomistik ve doğal haklara dayalı bireyciliği reddetmiştir. Amerika’nın kurucu babalarının tarihsel olmayan bir görüşü savunmalarını ve fikirlerinin tüm zamanda ve coğrafyada geçerli olduğunu düşünmelerini Ely, yanlış bulmuştur. Onların Hristiyan inanç sistemine uymayan, oldukça bencil ve ahlaki olmayan bireyciliğini eleştirmiştir. Buna karşın, ılımlı bireyciliği

temas kurduğu bir ekonomisti içeren Hristiyan yardımseverlerin eserlerinde genel düşünceleri yaygındır. Nitekim David W. Nobel, “Hristiyan Ahlak” girişiminin Richard Ely (ve Simon Patten) modelini “neredeyse harfî harfine” takip ettiğini belirtmiştir (Nobel, 1958: 225). Ely’in Veblen’in sosyal düşüncesi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı için, Veblen’in doğal Hristiyanlığı ile Ely’in sosyal Hristiyanlık hakkındaki yazıları arasındaki herhangi bir benzerlik tamamen tesadüfî gibi görünmektedir.

Tilman’ın Veblen’in kurumsal ekonomisindeki ütopyacı özelliklerin doğrudan Bellamy’in fikirlerinden etkilendiğine yönelik çıkarımlarına bakıldığında, aynı şeyin Veblen’in doğal ve potansiyel olarak devrimci bir Hristiyanlık vizyonunun kaynağı için de geçerli olduğu muhtemel görünmüştür. “Geçmişe Bakış ve Eşitlik”te Bellamy, mükemmel bir gelir eşitliği ve faydalı malların üretimi üzerine dayanan rasyonel bir sosyal sistemi tanımlamanın ötesine geçmiştir. Geleceğe yönelik ütöpik toplumu, “Altın Kural Cumhuriyeti” olan Hristiyan sosyal değerlerin bir zaferi olarak tasvir edilmiştir. Ancak Hristiyanlık yeni bir kılıkla ortaya çıkmıştır. Kiliselerin, inançların, dogmaların, ritüellerin ve düzenli din adamlarının eski kurumsal Hristiyanlığı, eski düzenin diğer irrasyonel atavistik kurumlarıyla birlikte ortadan kaybolmuştur. Bellamy’nin ütöpik vizyonunun bu boyutunda, kuşkusuz “dini tasavvuf ve ruhanilik” ile dolu olması nedeniyle olası bir Veblen’in “Hristiyan Ahlakı” kaynağı aranmıştır (Samuels, 1984: 141). Dahası, Bellamy’nin yeni Hristiyanlığın “büyük devrimcinin” itici gücü olarak ortaya çıktığı kurgusal açıklaması, Veblen’in toplumsal değerlerin devriminin bir ipucu gibi görüldüğü yorumlarına muhtemelen bir bakış açısı sağlanmıştır.

savunmuştur. Ona göre, zenginlerin yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yükümlülüklerinin yani görevlerinin olması gerekmektedir. Hristiyanlık inanç sistemi ile sosyal bilimleri birleştirmeye çalışmıştır. Amerika’da doğal hukuk ve doğal haklar doktrinlerini ekonomi biliminde dogmatizme, aşırı bir özel mülkiyet vurgusuna, ahlaki olmayan bireyciliğe ve dolayısıyla zayıfların güçlüler tarafından kullanılmasına yol açmıştır. Ely’e göre toplumsal refah, sadece özel mülkiyetin korunmasıyla ve devlet müdahalesinin sınırlandırılmasıyla arttırılamamaktadır. Her bireyin milli gelirden aldığı gelir payı asgari bir yaşam standardını karşılamalıdır. Avrupa’da olduğu gibi Amerika’da da kapitalizm, aşırı eşitsizlik üretmektedir. Dünya, sosyal bilimlerle Hristiyan ilkeler doğrultusunda dönüştürülebilmektedir. 1890’larda eski okul olan Klasik Okulun birçok üyesi Amerikan Ekonomi kurumunun üyesi olmuştur. Bu savaşı iki okul, yeni bir sentez gerçekleştirmiştir. Bu sentez, Klasik İktisat ile Marjinalist düşünce arasında, Avrupa’da olduğu gibi Amerika’daki yöntemler savaşını, İngiltere merkezli Klasik Okul kazanmıştır. Marjinalist düşünce, Amerikan iktisat düşüncesinde baskın paradigma olmuştur. Marjinalizm, Amerikalı iktisatçılara Neoklasik paradigma olarak tanıtılmıştır (Kabaş, 2017: ss.6-8).

2.10. Bellamy'nin "Dayanışma Dini" ve Veblen'in "Hristiyan Ahlakı"

Tilman'ın belirttiği gibi hem Bellamy hem de Veblen kurumsal Hristiyanlığı çok olumsuz bir ışık altında görmüştür. Her ikisi de 19. yüzyılın sonlarında kurumsal dinin azalan bir etkisine işaret etmiştir (ve her ikisi de aylak sınıfı toplumundaki kadınların dini otoriteyi erkeklerden daha güçlü bir şekilde destekleme eğiliminde olduklarını gözlemlemiştir). Ancak, kurumsal Hristiyanlığın azalan sosyal etkisi için farklı açıklamalar yapmışlardır. Bellamy, irrasyonel kurumların yok edicisi ve mitlerin yağmacısı olarak eğitimi vurgulamıştır⁶⁹. Kitleler daha iyi eğitildikçe, "genel ilerleme yasası", onları mantıksız öncülleri görmeye ve geleneksel dinin sapkın öğretilerini görmeye yönlendirmiştir (Bellamy, 1942: ss.252-264). Öte yandan, Veblen, modern teknolojisinde doğal olan gerçekçi ya da maddi, neden ve sonuç düşünce süreçlerine maruz kalanların zihinsel koşullarını vurgulamıştır. Bu nedenle, modern sistemdeki endüstriyel üretim süreçleriyle yakın temasta bulunan kişiler "şüpheciliği azaltma ya da ortadan kaldırma eğilimi" kazanmaya yatkın olmuştur (Veblen, 1945: 330).

Bellamy'nin yazıları ile Veblen'in "Hristiyan Ahlakları" denemesi arasında bir bağlantı kurmak çok da mümkün değildir. Böyle bir bağlantının var olduğu bir durumu inşa etmek için, Bellamy'nin güçlü bir sosyal güç olarak ortaya çıkan dini dürtü tanımını ve aynı zamanda kurumsal Hristiyanlığın tamamen reddedildiğini de incelemek gerekir⁷⁰.

Bellamy, yeni dini dayanışma olarak nitelendirmiştir. "İnsanlık ve Tanrı ile insanın tutkulu bir dayanışma duygusunun egemen olduğu bir yaşam ve davranış dini" şeklinde tanımlamıştır (Bellamy, 1942: 344-345). Dahası, bunu Hristiyanlığın gerçek doktrininin niteleyen kardeşçe sevgiyi, "Mesih'in öğretisinin ilahi yaşama girme koşulları olarak saflaştırması" olarak ifade etmiştir (Bellamy: 1942: 269). Fakat

⁶⁹ Yeni düzende "telefon" ya da "elektroskop" üzerinden öğüt veren papazlar profesyonel değildir. Ancak bilgeliklerine saygı duyulmuştur. Bellamy, onları "rahipler değil, tanrı elçileri" olarak tanımlamıştır (Bellamy, 1942: 261). Yanlış fikirleri bildiren herhangi bir papazın yaydıkları, çok zeki dinleyiciler tarafından sahtekârlık olarak hemen reddedilmektedir. Kuşkusuz Bellamy, modern "elektronik papazların" evrimsel köktenci olduklarını ve birçoğunun şimdi "TV papazlıklarını" siyasi/dini bir güç tabanını geliştirmek için kullandıklarını keşfetmekten korkmuştur (Leathers, 1986: 1118).

⁷⁰ Veblen, Bellamy'nin genç bir adam olarak yazdığı "Dayanışma Dini" adlı makaleyi okuma fırsatı bulamazdı (Bellamy, 1955). Bu daha sonraya kadar yayınlanmamıştır.

Veblen'in “Hristiyan Ahlakı” gibi, dayanışma dini, bireylerin sosyal davranışlarında itici bir yatkınlık sağlayan, kardeşçe sevgi ruhu ile aynı temel nitelikte doğal bir Hristiyanlıktır. Yeni toplumun aydınlanmış rasyonel insanları, “sınırsız sevgi sayesinde insan bir tanrı olur, bu nedenle Tanrı ile olan birliğinin bilincinde olduğunu ve her şeyin ayağının altına sunulduğunu” ayırt etmiştir (Bellamy, 1942: 267).

Bellamy ve Veblen arasında Tanrı'ya ve kardeşçe sevgiye yönelik dürtülerin ilahi doğasına göre büyük bir fark vardır. Veblen, ilahi ilhamdan veya vahiyden kaynaklanan dürtünün açıklanmasını reddetmiştir. Bunu ilkel insan doğasının kendisini yeniden sağladığı bir “kültürel dönüşüm” olarak açıklamıştır (Leathers, 1986: 1113).

Ütopik sosyal düşüncesi bağlamında, Bellamy'nin Tanrı'ya atıfları, tanrısallığın varlığının kesin bir kişiliğin varlığının ilan edilmesinden çok metafizik bir ruhsal durum içinde görünmüştür. Asıl vurgusu, bu dünyanın ilahi bir varlıktaki ustalığına değil, sosyal adaletin başlı başına insanlığın ilahi olmasına eşlik etmesi şeklindedir. Tanrı, insana baba olarak görünmeden (ortaya çıkmadan) önce insan insana kardeş olarak görünmelidir (Bellamy, 1942: 268). Ayrıca, sosyal adalet kardeşçe sevgiyi getirene kadar, Mesih'in kendisini gördüğü gibi, genel bir Tanrı anlayışına sahip olunması mümkün değildir (Bellamy, 1942: 268).

Yale'de Veblen bir öğretim üyesine, Tanrı'yı metafiziksel bir gereklilik olarak kabul etmeye istekli olduğunu, ancak İsa'nın olayların planındaki rolü konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir (Dorfman, 1966: 42). Bu temelde, Bellamy'nin doğal Hristiyanlık vizyonunu, sosyal bir güç olarak kabul etmiş gibi görünmektedir. Ancak böyle bir imtiyaz bile gerekli olmazdı. Bellamy'nin Tanrı'nın içkinliği kavramını, kardeşçe sevgiye yönelik dürtünün kökenine dair “bilimsel” bir açıklama ile değiştirebilirdi. Bellamy Veblen gibi, dürtünün Hristiyanlıktan daha eski olduğunu iddia etmiştir. Sevginin doktrini, tarihin başlangıcından beri ve şüphesiz daha erken bile öğretilmiştir ancak Mesih'in öğretilerinde en açık ve net biçimde tanıtılmıştır (Bellamy, 1942: 267-268). Bu, Veblen'in kardeşçe sevgiye yönelik dürtünün, eski barışçıl vahşilerin doğasında bir unsur olduğu iddiasına uygun olacaktır. Bellamy'nin ütopik toplumu, saf işçilik içgüdüsünün tam olarak açılmasını

temsil ettiğinden, Veblen'in bu içgüdüdeki dürtüyü olumlu bir sosyal güç olarak etkilemeden atfetmesi nispeten kolay olurdu.

2.11. “Hristiyan” Devrimleri

“Hristiyan Ahlak” denemesinin en ilgi çekici yönü Veblen'in, doğal Hristiyanlığın toplumsal etkisinin, kapitalist sistemin ahlakının pahasına toprak kazanacağı sonucudur (Dorfman, 1966: 293). Veblen, kardeşçe sevgi dürtüsünün devrimci bir sosyal kuvvete tezahür ettiğine gerçekten inandı mı? Herhangi bir açıklama getirecek bir tartışma yapılmamıştır. “Hristiyan Ahlakı” denemesinin son kısmını yazarken ne düşündüğünü tahmin etmek boşuna olurdu. Ancak, Bellamy'nin “Altın Kural Cumhuriyeti”nin nasıl ortaya çıktığına dair kurgusal ifadesinde, “büyük devrim”in büyük bir dinsel canlanmaya yol açtığını not etmek ilginçtir.

Devrim, verimsiz ve insanlık dışı kapitalizm sisteminin rasyonel bir reddi olarak başlamıştır. Genel zekâ düzeyi ve halkın eğitimi, eski sistemin kusurlarının ve yeni sistemin harika mantığının kitlelere bariz bir biçimde açık olacağı bir seviyeye yükselmiştir. Başlangıçtan itibaren, devrim ve ekonomik eşitlik temasına dini kurumlar tarafından dini ilkeleri ihlal ettiği gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Fakat Bellamy'nin “en akıllı dindar insanlar” olarak adlandırdığı Amerikalı kitleleri, kısa bir süre sonra devrimin asıl Hristiyan hareketi olduğunu ve kusursuz eşitlik planının Mesih'in altın kuralının, tam bir toplumsal ölçeğinde gerçek bir tamamlanma olduğunu kabul etmiştir (Bellamy, 1942: 343). Bu görüş etkili oldukça, kitleler en coşkun desteğini vermişler ve devrim, muazzam bir dini duygu dalgasının tepesinde nihai tüketimini sürdürmüştür (Bellamy, 1942: ss.340-342).

Bellamy tarafından “Büyük Canlanma ya da Uyanış” olarak nitelendirilen bu dini coşku artışı, yeni Hristiyanlığın dayanışma dini başlangıcını işaret etmiştir. Ancak eski düzende meydana gelenlerden herhangi birinden tamamen farklı bir canlanma türü olmuştur. Bu uyanış, kişisel kurtuluştan ziyade toplumsal kitleler tarafından yapılan coşkunun kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Geçen yüzyılın son yıllarında Amerika halkının, bütün insanların ekonomik eşitliğini yaratması gereken endüstriyel bir sistemde hareketin, derin dinsel karakterine ve iddialarına genel olarak uyanmasıdır (Bellamy, 1942: 340).

Veblen'in Hristiyanlığın kardeşçe sevgiye yönelik dürtüsünün, eşitlikçi bir topluma doğru giden toplumsal değişim için duygusal bir coşkunluğa yol açtığı düşünülmemiştir. Fakat Bellamy'nin, Hristiyan bir dürtüyü sevgiye (toplumsal bir fenomen olarak), rasyonel üretim ve dağıtım sistemindeki rasyonel prensiplerle kusursuz bir şekilde birleştirmek için “büyük bir canlanma” kurgusal kullanımı tarafından büyülenmiş olabilir. Bellamy'e göre yeni ekonomik gerçek, varlık üretiminde maksimum verimliliğin ulusal ölçekte Altın Kural'ın etik ilkesine uygun olduğudur. Akılcı zekâ, insanların eski sistemi terk etmenin zorlayıcı ekonomik temelini görmesine izin verirken, kardeşlik sevgisinin dinsel dürtüsü ise, onları bu tür bir coşkuyla eşitlik kavramını benimsemelerine neden olmuştur (Leathers, 1986: 1115).

Fakat Bellamy'nin “büyük canlanma” ifadesiyle, Veblen'in doğal Hristiyanlığın sosyal gücü hakkındaki görüşü arasında bir fark vardır. Bellamy'nin büyük canlanması için yol, doğada dini olmayan “büyük devrim”in erken safhasıyla temizlenmiştir. Sosyal adalet, insan sevgisine yönelik doğal dürtünün gelişebileceği bir ortam yaratmıştır. Buna karşın, Veblen Hristiyanlığın ahlakını, kapitalizmin ahlakı olarak görmenin toplumsal bir redde neden olduğunu fark etmiştir. Diggins'in belirttiği gibi Veblen, doğal Hristiyanlığın içgüdülerinin kapitalizm kurumlarına üstün geleceğine inanıyor ya da belki de umutsuzca ümit ediyordu (Diggins, 1978: 135).

Bu fark bir yana, Veblen hiç kuşkusuz Bellamy'nin muhafazakârların (din adamları dâhil) kitlelerin “yüce dolar ile Yüce Tanrı” arasındaki bir tartışmadan başka bir şey olarak kabul edilmemesini önleme girişimini açık bir şekilde cevaplamıştır (Bellamy, 1942: 345). Bellamy'nin kurgusal açıklamasında, ikincisi kazanmıştır. Belki de bunun Veblen'in, kardeşçe sevgiye yönelik Hristiyan dürtüsü ile kapitalizmin ahlakı arasındaki etkili bir tutarsızlık iddiası ve özellikle de Hristiyanlığın kardeşlik ilkesi, rekabetçi işlerin manevi ahlakı masrafına mantıklı bir şekilde yer edinmeye devam etmelidir (Veblen, 1964: 218). İşçilik içgüdüünü, kardeşçe sevginin Hristiyan önyargısının kaynağı olarak kullanabileceğini düşünerek Veblen, Bellamy'nin “büyük bir canlanma” içeren “büyük bir devrim” hakkında kurgusal olarak anlatılmasının tamamen gerçekçi olamayacağı vizyonunu geçici olarak kabul etmiş olabilir.

Eğer varsayımımız doğruysa, birkaç ek soru daha cevaplanmaya çalışılmıştır. Hangi doğrudan faktörler Veblen'in doğal Hristiyanlık vizyonunu kelimelere dökmesine ve sosyal teorisine bağlamaya çalışmasına neden olmuştur? Sonraki yazılarda yer almamasını önerdiği gibi neden daha sonra doğal Hristiyanlığı terk etmiştir? Bu iki soruyu şüphesiz spekülatif bir şekilde kısaca ele alınmalıdır.

2.12. Dış Faktörler ve “Hristiyan Ahlak” Denemesi

Yayınlanma tarihi (1910) bize, 1900'lerin başındaki bazı gelişmelerin muhtemelen Veblen'in “Hristiyan Ahlakı” denemesi yazma kararına katkıda bulunduğundan şüphelenmemize neden olmuştur. Başlıca faktör, Diggins-Weber'in Protestanlık ve kapitalizmin gelişimi konusundaki tez ile kaydedilmiştir. Ancak Veblen, “Hristiyan niyet” ve kapitalizm hakkındaki kendi görüşlerini açıklamadan Weber'i eleştirebilirdi. Ancak 1907 yılındaki iki gelişme, Veblen'in Hristiyanlığa ve kapitalizme alternatif bir bakış açısı sunma kararına en azından marjinal bir şekilde katkıda bulunmuş olabilir. Bunlar, 1907 Paniği ve Walter Rauschenbusch'un Hristiyanlığı ve Sosyal Kriz'in 1907 yılında yayınlanmasıdır (Leathers, 1986: 1116).

Peki, bu iki gelişme Veblen'in “Hristiyan Ahlak” denemesi ile nasıl ilişkili olabilir? Deneme üzerine yaptığı açıklamada Dorfman, zaman ve mekân görünüşte emperyalist Roma tarafından yıkım ve boyun eğme dönemidir ancak makale daha 1907 yılındaki panikten sonra depresyon döneminin bir açıklaması gibi nitelenebileceğini ifade etmiştir (Dorfman, 1966: 293). Yaklaşık olarak aynı zamanda, Rauschenbusch'un kitabının popüler tepkisi Sosyal İncil hareketini yeni bir zirveye taşımıştır. İlerici hareketin popüleritesinin arttığı ve ulusal mevzuatı etkilediği bir zamanda gelen, toplumsal değişime duyulan ihtiyacını kabul eden bir halkı etkilemiştir (Handy, 1966: 258). Weber'in tezi tarafından konuyla ilgili daha derin düşüncelere zaten teşvik edilmiş olan Veblen, bu iki olaya karakteristik olmayan iyimserlikle cevap vermiş olabilir. Daha spesifik olarak, Rauschenbusch'un kitabının popüleritesinin, doğal Hristiyanlığın öngörülen gücünün artan bir güçle gerçek bir toplumsal fenomen olduğunun kanıtı olduğu ve depresyonun ekonomik sefaletinin, işletme girişimi sistemine olan inancını büyük ölçüde aşındırdığı sonucuna varmış olabilir (Leathers, 1986: 1116).

2.13. Veblen'in “Hristiyan Ahlakı” ve Weber'in “Protestan Ahlakı”

Veblen, Hristiyanlık ile teknolojik ilerlemeler arasındaki ilişkiye yönelme çabası içinde olarak, el işçiliği çağının kurumsal değişimlerinin dine etkisini incelemiştir. Ona göre el işçiliği çağının getirdiklerine alışma durumu, Orta Çağ inanışlarına ters bir tavır sergileyen modern zamanların özünü oluşturan, dinsel kültürel yapının değişimi ile bağlantılı olmaktadır (Veblen, 1964: 266). Aslında Veblen, Batı uygarlığının gelişiminde dinsel ve ekonomik ölçütleri birlikte değerlendirmiştir. Ona göre, modern zamanların niteliği, kültürün Protestanlık eliyle yapılandırılması anlamını taşımıştır. Bu yenilenme ile eski boyun eğme biçimi yerini kendine yardım ve özerklik tavırlarına terk etmiştir. Bu tür bir Protestanca yeniden yapılanma, Avrupa'nın en ileri olan bazı ülkelerinde, bu ülkelerin yüksek derecede bir teknolojik ve ticari girişim seviyesine ilerlemeleri noktasında meydana gelmiştir (Veblen, 1964: 266).

Veblen'e göre, teknolojik gelişme ile dinsel farklılaşmanın iç içe olarak gerçekleşmesi dinsel bilgiler açısından hem iyi hem de kapsayıcı bir açıklamanın kuşkusuz esnek bir yapıda olduğunu göstermektedir (Veblen, 1964: 268). Veblen, Weber'in Hristiyanlığın değişerek gelişmesinin kapitalizmi nasıl tetiklediği üzerine olan tezini, inandırıcı bulmamıştır. Aksine o kapitalizmin, Hristiyanlıktaki meydana gelen değişimleri nasıl tetiklediğine yönelmiştir. Weber'in tezini, hem ilk Hristiyanlığın tanımını göz ardı etme hem de modern bilimin rolünü yok sayma biçiminde eleştirmiştir (Diggins, 1999: 90). Arthur K. Davis; Veblen'in, ABD'de henüz Weber'in çalışmaları yayımlanmadan önce, Protestan ahlakının gerilemesini ele aldığını ve o çağda, çalışma yerine zenginlik ve bunun kanıtının sergilenmesi esas olarak toplumsal ölçü haline geldiğini açıklaması nedeniyle onun kapitalizmi daha iyi ifade ettiğini ileri sürmüştür (Davis, 1957: ss.52-85).

Veblen'in, kapitalizmin neden Protestan Kuzey Avrupa'da ortaya çıktığına dair ele aldığı etken, dinsel değil ırksal olmaktadır. Veblen ilk kez 1914 yılında yayımlanan “Instinct of Workmanship” adlı kitabında, beyaz ırkın Avrupa'daki dağılımı ile Protestanlık benzeri mezheplerin modern şekilleri arasında önemli bir ilişkisel bağ olduğunu söylemiştir. Bu bağ güçlendikçe ya da zayıfladıkça, endüstri ve mezhepler arasında bir birliktelik meydana gelmektedir (Veblen, 1964: 268). Teknolojik

gelişmenin önünün tıkanıp tıkanmamasına bağlı olarak el işçiliği çağı, bir çöküş ya da kapanma ve dinsel kültürde tamamlanmamış bir sorun haline gelmektedir. El işçiliği çağının belirgin sonunda, maddi bir formda ilerleme sağlayanlar ve bu bağlamda da inancın yapılandırılmış haline sahip çıkanlar, Hristiyan halklar olmaktadır. Veblen, dinsel dönüşümü, teknolojik gelişme ve onun kurumlara olan etkisi biçiminde olan toplumsal dönüşümün bir parçası olarak ele almıştır. Aslında buradan da anlaşılacağı gibi Veblen'in çıkarımları, Weber'in toplumsal değişim üzerine Hristiyanlıktaki değişimin etkisi görüşüne tamamen zıt bir konum taşımaktadır. Aslında Veblen açısından Protestan ve Katolik ülkelerin Sanayi Devrimindeki pozisyonlarına yönelik bir paradoks bulunmamaktadır. Çünkü modern sanayinin yayılma merkez noktası aynı şekilde dinsel Protestanlığın merkez noktasını oluşturmaktadır. İnancın eski biçimleri de bu yayılma merkezinden dışarı doğru gittikçe, kendi varlıklarını koruma konusunda daha etkin duruma gelmiştir (Veblen, 1964: 267).

Weber, 16. ve 17. yüzyıllardaki Protestan yönelme ve insanın Tanrı'nın beğenisini kazanma amacı açısından araç ve simgelerini ele almaktadır. Aynı zamanda insanlık için özgün dinsel hedeflerin önemini kaybettiğini ve yeni bir ahlakın devreye girdiğini göstermeye çalışmıştır. Weber'e göre, Protestan ve kapitalist ahlakın birlikteliği önemli bir itici gücü üstlenmiştir. Veblen ise 1910 yılındaki yazısında, hem ileride toplumu değiştirecek kadar bir güce sahip olduğunu ümit ettiği özgün, doğal bir Hristiyanlıktan hem de toplum üzerinde tutucu ve olumsuz bir etki yaratan modern dünyada onun bozulmuş bir biçimini oluşturan kurumsallaşmış bir Hristiyanlıktan söz etmiştir. Bu şekildeki ikili bir ayrımda bulunarak özünde evrimci toplumsal bir bakış açısı içerisinde incelemiştir. Modern dünyadaki varlıklı sınıf bağlamındaki Hristiyanlık Veblen'e göre, kendi doğasına aykırı bir tür toplumsal kalıntı olmaktadır. Bu kalıntının toplum üzerindeki etkileri, ruhsal davranışlarda tutucu bir etki, ekonomik faaliyetlerde gecikme, statüye dayalı bir sistem ve iktisadi kaynakların "gösterişçi israf" şeklinde görülmüştür (Leathers, 1984: 1155).

Veblen en tanınmış eseri olan "Aylak Sınıfın Teorisi" adlı kitabında kurumsallaşmış Hristiyanlığı, dinsellik ve dindar uygulamaların ekonomik ilerlemelerine yönelik etkileriyle ele almıştır (Veblen, 1995: ss.199-222). Veblen temelde, dinsel uygulamaları (törenleri), yabancı barışçı dönemin canlısı ve insan-merkezli

(animistik-antropomorfik-insan biçimcilik) eğilimlerinden dolayı görülen atadan kalma bir akıl alışkanlığı şeklinde tanımlamıştır. Köklerini bu dönemden alan ancak kurumsal formunu da yaban dönemde edinen din, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişmesine engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, yabanıl dönemden sonra bu kültürel değer, yağmacı ve buyurgan koşullarından etkilendikçe “kutsal bir efendiye hizmet” düşüncesine dönüşmüştür. Yarı-barışçıl dönemde kutsal bir yapıya yönelik inanç devam ederken, yaban tesir ile birlikte modern kilisenin doktrin ve törenlerine karşı bir ilerleme görülmüş ve aynı zamanda inanç giderek bir statü rejimine evrilmiştir (Leathers, 1984: 1156).

Veblen temelde bu kaynakta, belirli kültürlerin devamlılığının sağlanması ve başarılarının ya da yaygın olan dinsel tören uygulamalarının, aylak sınıf kurumuyla ve bu kurumun temelini oluşturan davranış şekilleriyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre, mevcut antropomorfik dinlerin gündelik yaşama dair özelliklerini, iktisadi bir kuram bakımından taşıdığı değer açısından incelenmesi ile aslında ekonomik değer ölçüleri ve kuralların ekonomik olmayan değer ilkelerini etkileyebildiği ortaya koyulmaktadır (Veblen, 1995: 199). Sporcu bir mizaca sahip olan insan, kumar eğiliminin ruhsal temelinde, maddi nesneler ve olaylarda animistik bir güç olduğu duygusu bulunmaktadır. İktisadi amaçlar bakımından bu güç duygusu, animistik inançlar ve antropomorfik inançlarda anlamını bulan psikolojik faktörle her türlü nitelik açısından eş durumda olmaktadır. İktisat teorisinin incelediği somut psikolojik nitelikler arasındaki kumarbaz ruh hali, fark edilmesi güç bir dönüşümle dinsel törenlerde tatmin bulan düşünce şekline dönüşmektedir. İktisat teorisi bakımından değerlendirildiğinde, “sporcu ıra da sofı bir ıraya” evrilmektedir. Bahis tutan insanın animistik düşüncelerinin oldukça tutarlı bir gelenekle pekiştirildiği olaylarda, bu düşünceler bir tür antropomorfik içerik taşıyan ve doğa dışı ya da fizik ötesi bir aracıya beslenen, az çok ifade edilmiş inanca dönüşmektedir. Doğa dışı güçlerin öfkesini yatıştırma gayreti, devamlı olan bir süreçte, batıl olarak ele aldığımız inançlar ve uygulamalara dönüşmektedir. Bu bağlamda, büyük antropomorfik inançlar ile akrabalık savını sürdürmektedir (Veblen, 1995: 200).

Sporcu ve kumarbaz karakter, inançlara bağlı olan ve dinsel törenleri yerine getiren bir mizacın bazı önemli psikolojik öğeleri içermektedir. İki karakter arasındaki başlıca kesişim, olguların mekanizması ulaşılmaz bir güç ya da doğa dışı bir

müdahalenin ortada olduğuna duyulan inanç şeklinde belirtilmektedir. Kumarbazlığın temeli, nesnelerde ve olaylarda etkin bir fizik ötesi ve keyfi güç bulunduğu inancına yani büyük oranda basit ve içgüdüsel olan bir inanca dayanmaktadır (Veblen, 1995: 200). Animistik nosyonlar zincirinin bir tarafındaki en temel biçim, içgüdüsel bir talih, şans ve tesadüf anlayışı bulunmaktadır. Diğer tarafında ise, bütünüyle gelişmiş düzeyde olan antropomorfik bir ilah yer almaktadır. Sporcu mizaç ile sapkın grupların mizaçlarının bulunduğu sınıfların inançsız üyelerinin, benimsenmiş bir inanca katılma meylinin diğer inançsızlara oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Veblen örnek olarak, Salvation Army olarak adlandırılan militan kilise örgütünü ele almaktadır. Bu örgütün kilise üyeleri, alt sınıflara ait sapkınlardan seçilmiştir. Özellikle subaylarındaki sporcu oranının, toplumdaki ortalama sporcu oranından daha yüksek olduğunu ifade etmiştir (Veblen, 1995: 201).

Veblen, kültürün bu ileri aşamasında dahi dindarlığın somutlaştığı törenlerin asıl amacını, kutsallığın yüceliğine tapılarak aslında saf dışı bırakılması olarak değerlendirilmiştir (Veblen, 1931: 302). Ona göre, varlıklı yani aylak sınıfın kiliselerinin, maddi öykünmeye ve gösterişçi tüketime ya da israfa yönelik bir teşvik sağlayan atadan kalma alışkanlıkları doyuma ulaştırması ile kurumsal Hristiyanlık, topluma karşı yoğun bir şekilde tutucu ve olumsuz etkiler yöneltmiştir (Veblen, 1931: ss.304-318). Veblen'e göre bu yapı, eğer yabanıl dönemin umursamaz davranış tutumlarından meydana gelmişse, dinsel törenlerin de modern dünyanın ileri teknolojisi ve üretim formuyla örtüşmeyerek pek uzun ömürlü olmayacaktır. Modern sanayi aşamasında, makine teknolojisinin insanlar üzerinde dini düşünce ve tavırları azaltıcı yönde bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle de kurumsal Hristiyanlığın geleceği ile ilgili kötümser bir düşünceye sahip olmuştur. Zaman içerisinde giderek artan bir şekilde insan-merkezli din ve onun dini törensel uygulamalarının, ekonomik yükümlülüklerin etrafında bir ayrışmaya ve statü rejiminin değer kaybedip gerilemesine neden olan bir faktör olarak ele alınacağını düşünmüştür (Veblen, 1931: ss.318-332).

Veblen kurumsallaşmış dindarlığın toplum içerisinde, üretimden muaf tutulan varlıklı yani aylak sınıf arasında, sanayinin gelişme göstermediği ve eğitimde pek yaygın olmadığı yerlerde yaşayan insanlar arasında ve en son olarak da ekonomik

açından verimsiz sınıflar arasında yayılmış olduğuna değinmiştir. Ancak diğer sınıflarda da azalmanın görüldüğüne işaret etmiştir (Kızılkaya, 2007: 163). Veblen, “parasal yaşam biçimi” içerisinde, aylak sınıfın faydalarının etkili olduğu bir ekonomik sistem olan kapitalizmde başlı başına bir amaç olarak “gösterişçi tüketimi” görmüştür. Veblen’e göre parasal öykünme, rekabetçi ve maddi bir ortamda elde edilen zenginliğin neticesinde, başarının ölçütü ve sosyal statülere ulaşmanın bir işareti de yarışmacılığa elverişli olma durumudur (Cummings, 1899: ss.430-433). Ona göre harcama yapısı, modern toplumun çoğunluğu için ortalama yaşam standartlarına direnen bir arzu olmaktadır. Ulaşılmak istenen yüce hedef, tüketim biçiminde hemen yanımda beliren harcama değeri olmaktadır. Temelde, her sınıf bir üst sınıfa özenmekte yani öykünmektedir (Veblen, 1931: ss.102-104). Aslında zenginliğin kullanılması ve kanıtlanması, refah elde eden insanın yükümlülükleridir. Bu ispat etmenin temelinde de gösterişçi tüketim bulunmaktadır. Veblen bu kaynağı, kapitalizme yönelik eleştiride bulunurken, gittikçe artan oranda görülen başarı ölçütleri ile ilişkilendirmiştir (Kızılkaya, 2007: 164).

Veblen’e göre buradaki bireyin derdi, zenginliğinin diğerleri tarafından beğenilmesini ve öykünülmesini sağlayacak şekilde sergilemektir. Bu toplumsal konumu dışı vurmakta birer simge olarak maddi göstergeler kullanılmaktadır. Veblen’e göre insana, verimlilik, yaratıcı çalışma ve makine teknolojisi üretme açısından çalışma güdüsü destekte bulunmaktadır hatta onları beslemekte “boş merak içgüdü” de katkı göstermektedir (Hansen, 1963: 462-474; Veblen, 1964: 451-452). Ancak Weber’de durum taban tabana farklılık göstermektedir. Onun Protestan ahlakında bireyin amacı, tüketimden sakınarak aynı zamanda kapitalizm içerisinde dünyadaki başarıya odaklanmaktır. Ona göre birey işini, akılcılıkla çalışarak ve tüketimden uzak duran bir yaşam biçimi benimseyerek gerçekleştirmektedir. Akılcı çalışma, “çileci yaşam biçimi”, tüketimden kaçınma ve bu dünyadaki başarı, Tanrı’nın insanı takdiri yönünden niteleyebilmektedir. Weber gösterişçi tüketimi, dünyevi başarı odaklı olan kapitalizm içerisinde sadece bir sembol olarak değerlendirmektedir (Weber, 1961: 1253-1265).

Temelde Veblen kapitalizminin ana amacını, gösterişçi tüketim ve israf olarak ele almıştır. Bu bağlamda da yağmacı olan ya da olmayan çalışma veya başka bir ifadeyle, üretim ya da para kazanma, dolaylı ya da dolaysız formlarda bahsi geçen

amacı ortaya çıkarma da kullanılan araçlar olarak ele alınmaktadır. Bireylerin bu araçları güç elde etmede kullanması da onların toplumsal statü ya da toplumsal ölçütlerini belirlemektedir. Bir taraftan bazı kurumların zaman içerisinde nasıl farklı amaçlara yöneldiği, diğer taraftan da güç ve onun kullanımının ana araç haline geldiği görülmüştür. Aslında Veblen'e göre bu değişim, yağmacı bir nitelik taşıyarak insanın temel tavırlarında olumsuz bir değişikliği meydana getirmektedir (Kızılkaya, 2007: 166).

Veblen ile Weber'in tezi, din ile ekonomi arasında neden-sonuç dışı bir ilişkiye dikkat etmiş olsa da aslında birbirlerine zıt olmaktadır. Weber'e göre, Protestan ahlakı ile dünyevi başarının ön planda olması nedeniyle birey, öteki dünyaya dair saplantısından kurtularak ona gösterdiği özeni bu dünyaya göstermektedir. Bu "akılcılaşma" sürecinde ekonomik dönüşüm, dinden etkilenmektedir. Veblen ise, toplumsal dönüşümü gerçekleştiren faktörler arasında zararlı kurum olarak gördüğü dinden daha fazla teknolojiye önem vermiştir. Temelde, Hristiyanlık ile kapitalizmin tarihsel süreçlerini farklı kurumları ortaya çıkarması nedeniyle birbirinden ayrı düşünmektedir. Bu bağlamda özgün Hristiyanlık, yardımlaşma ve kardeşçe sevgiye dayanırken kapitalizm ise, rekabet, mülkiyet ve bireysel çıkardan doğmuştur. Ancak kapitalizmin Hristiyanlığı dönüştürmesi dikkate alındığında aralarında bir bağ olduğu vurgulanmaktadır.

2.14. Veblen'in Doğal Hristiyanlığı Terk Etmesi

Eleştirmenler, "Hristiyan Ahlakı" makalesinde bazı tutarsızlıklar ve çelişkiler kaydetmiştir. Diggins tarafından yapılan eleştiriler burada özellikle incelenmeye değerdir (Diggins, 1978: 135; Riesman, 1953: 189 ve Noble, 1958). Deneme, Veblen'in "kapitalizm ruhunu" oluşturan, teknolojik olarak esinlendirilmiş rasyonel bir hesaplama ilkesine tercih edilen, "animistik" ilham veren bir kardeşlik sevgisi ilkesi bulması bir imtiyaz anlamına gelmektedir. Veblen, ilk Hristiyanların komünalizm yanlısı (bir arada yaşama yanlısı) olup olmadıklarını açıklayamamıştır. Çünkü onlar Hristiyanlardı ya da tam tersi. Dahası tek tanrılı, ataerkil bir dinin ortaya çıkmasıyla geliştirilen rekabetçi serüvenler, Veblen'in daha önceki bir argümanı ile çelişmektedir (Leathers, 1986: 1117).

Bu çalışmanın bakış açısına göre Diggins'in en etkileyici eleştirisi, Veblen'in değer düzenindeki işin değeri ile dindeki geleneksel işçilik görüşü arasındaki çelişkiyi ortaya koymuştur. Veblen'in, modern Protestan ahlakına saldırmak için bir silah olarak ilkel Hristiyanlığın değerini ani olarak keşfetmesi, insanlığın ilk günahı nedeniyle insanlığın Tanrı'ya dayattığı bir ceza olarak Hristiyan emeği geleneğini başka bir can sıkıcı soruyu ("işçilik içgüdüsü", Judeo (yahudi-hristiyan) ile nasıl bağdaştırılabilir) ortaya çıkarmaktadır (Diggins, 1978: 135).

Veblen'in daha sonraki çalışmalarında doğal Hristiyanlıktan bahsetmedeki başarısızlığı, yakında tartışmasındaki tutarsızlıkların ve çelişkilerin acı içinde farkında olduğunu ancak onları tatmin edici bir şekilde çözemediğini göstermiştir. Belki de "İşe Gelmeyen Mülk Sahibi"nde ortaya çıkan dine olan keskinlik, kısmen Hristiyanlığın olumlu bir formunu ekonomik dünyaya yönelik teknokratik (devlet tabanlı teknoloji bilgisi) vizyonuna sığdırmamasından kaynaklanan derin bir hayal kırıklığı duygusunu yansıtıyordur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN DOĞASI

Veblen'e göre modern uygarlığın maddi çerçevesi, endüstriyel sistemdir ve bu çerçeveyi canlandıran yönlendirme gücü de ticari girişimdir. Modern Hristiyan dünyası, bilinen herhangi bir kültür evresinden daha büyük ölçüde, görünümünü ekonomik örgütlenmesinden alır. Bu modern ekonomik örgüt, "Kapitalist Sistem" veya "Modern Endüstriyel Sistem" şeklinde adlandırılmaktadır. Karakteristik özellikleri ve aynı zamanda modern kültüre hükmettiği güçler ise, makine süreci ve kâr amaçlı yatırımdır. Bu çerçevede üçüncü bölümde öncelikle kapitalizmin doğuşu tasvir edilmiş, bunu makine süreci ve ticari girişim başlıkları takip etmiştir. Bu bölümde ayrıca makineye dayalı üretim tarzlarının modern endüstrideki dönüşümü yer almaktadır. Sabotaj büyük ölçüde, endüstriyel üretimi engelleyebilecek, ona müdahale edebilecek ya da durdurabilecek şekilde tıkama, tahrip etme, yavaşlatma, tavsatma ya da verimsiz kılma anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda sabotajın doğası, finans sektörü ve işçi sınıfı örneği üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümün sonunda özellikle Veblen'in kapitalizm soyutlamasında önemli bir rolü olduğu düşünülen Boas ve Morgan'ın antropolojik çalışmalarının Veblen'e yansımaları üzerinde durulmuştur.

3.1. Karanlık Çağdan El İşçiliği Çağına Geçişte Kapitalizmin Doğuşu

Feodalizm, Kuzey, Batı, Orta ve Güney Avrupa'daki toplumların 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, "topraksız olan köylülerin ürettiklerinin bir kısmına hatta çoğuna (kullanamadıkları fazlalığa), ekonomi dışı tedbirler ile arazi veya toprağa sahip olan mülk sahipleri tarafından el koyulduğu" aşamaya karşılık gelmektedir. Fransa'da 1789 yılına kadar, Almanya'da 19. yüzyılın başlarına kadar, Rusya'da köylülerin özgürleştiği 1861 yılına kadar ve Japonya'da da 1868 Meiji dönemine kadar feodalizmin izlerinin sürdüğü varsayıldığında, 5.-15. yüzyıl gibi bir dönemsel değerlendirmede bulunmak pek doğru bir ifade olmayacaktır. Kapitalizmin bir önceki toplumsal dönemi olan feodalizmin en çok gelişme gösterdiği bölgenin Avrupa olması nedeniyle, özellikle Kuzey ve Batı Avrupa bölgeleri, kapitalizmin ilk evrildiği yer olmaktadır (Fülbert, 2014: 86).

Maurice Dobb “Studies in the Development of Capitalism” adlı kitabında, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini ve bu aşamayı ne olarak adlandırıp değerdendirildiğini ve en önemlisi de kapitalizmin doğuşunu tartışmaktadır (Sweezy, 1950: 19-20). Dobb serflik ile eş anlamlı olarak kullandığı feodalizmi hem belirli hizmetlerin yerine getirilmesi hem de para ya da mal biçiminde ödenebilecek vergiler bakımından, feodal beyin ekonomik istekleri doğrultusunda üreticiye yüklenen zorla ve kendi iradesi dışındaki yükümlölükler olarak tanımlamaktadır (Sweezy, 1950: 35). Sweezy, Dobb’un bu tanımlaması ve kapitalizminin doğuşunun gerçekleştiğı Batı Avrupa feodalizmine yönelik çalışmalarda bulunması ile toplumsal sistemler grubunu serfliğe dayandırmasını ve serfliğın sadece feodal yapılar ile ilişkilendirmiş olmasını eleştirmektedir. Engels’in Marx’a yazdığı son mektuplarda da açıklandığı gibi, serfliğın Orta Çağā özgü bir feodal biçim olmadığı ve fetheden kişilerin yerli halkı kendi istekleri doğrultusunda toprakta çalıştırdıkları veya serfliğe çoğ u yerde rastlanılma durumuna bağılı olarak, üretim sistemini tam anlamıyla belirlememesi bakımından tartışmaktadır (Sweezy, 1950: 20).

1789 yılının dünyasının kırsallığā dayandırılması nedeniyle temel sorunsalının “tarım” üzerine olmasında asıl mesele, toprağı işleyenler ile ona sahip olanlar ve zenginliğı üretenler ile zenginliğı biriktirenler arasındaki ilişkide yatmaktadır (Hobsbawm, 2012: 21). Kırsal kesimde kapitalist yapı inşasının, feodal soyluluğın kendisini pazara uyarlama çabası ile birer kapitalist iftçi görünümüne kavuşması biçiminde İngiltere’de ortaya çıktığı görölmektedir. Böylelikle feodal soyluların, ekonomik açıdan güç kazanmalarının yolu açılmıştır. Feodal bey, yeterli miktarda sermaye birikimine sahiptir. Aynı zamanda gerekli olan teknik donanımı önceden temin edebilmekte, belirli hammaddeleri edinebilmekte ve işgücü yedeğini yani köle plantasyonunu elinin altında bulundurmaktadır. Bu sayede sadece kırsal kesimde değil aynı zamanda sanayide, özellikle de tekstil endüstrisinde kapitalist örgütler inşa ederek, kapitalizmin değışip gelişmesine kılavuzluk etmiştir. Feodal soyluluğın pazara dâhil edilmesi süreci, İngiltere’de erken dönemde görölmektedir (Hobsbawm, 2012: 40).

“Çitleme”, 15. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda da devam eden bir süreçtir. Çitleme hareketi sayesinde feodal sınıf, küçük köylü işletmelerini teker teker ortadan kaldırmıştır. Köylülerin uzaklaştırılması ile boşalan araziler,

hayvancılık için geniş meralar haline getirilmiş ya da büyük kapitalist tarım çiftlikleri inşa edilmiştir. Bu süreçte özellikle tekstil sanayisi için ihtiyaç duyulan hammadde kaynaklarının oluşturulması gibi, ticaret ve sanayi için belli bir sermaye birikimi de sağlanmıştır. Özgür işgücü pazarının meydana gelmesi koşunun kapitalizmin ortaya çıkmasının temelini teşkil etmesi, bu sürece yardımcı olmuştur. Feodal sınıfın parlamento ile dayanışma göstermesiyle çitleme hareketi, yasal bir yapıya sokulmuştur. Aslında bu hareket, baskı ve zulüm temelli yapılmaktadır. Belli bir toprağı kapatma biçiminde yapılan çitleme işlemi, açık olarak ve iş yaptırabilme gücü şeklinde görülmektedir. Bu tip düzenlemelerin yapılma süreci, her hattı ile büyük toprak sahipleri tarafından denetlenmektedir (Hobsbawm, 2012: 41-42).

İngiliz Jakoben John Thelwall çitleme sistemini, “yoksulların tüm mülklerinin, haklarının ve varlıklarının zenginler tarafından tekelleştirilmesi” olarak tanımlamaktadır. Çitlemenin, metalaştırma olduğunu ve toprağı uygulandığını ifade etmektedir (Linebaugh, 2012: 15). Shelley de bu tanıma yeni bir boyut kazandırarak, İngiltere’de gelişme adı altında gerçekleşen ve hatta toprak vatanseverliği olarak görülen kamulaştırmaların, dünya ölçeğinde bir yıkımın parçası olduğunu tahmin etmektedir. Hukukun üstünlüğü kuralı, İngiliz iktidarının gittiğı her yerde sözleşme özgürlüğü ve özel mülkiyet anlamına gelmektedir (Linebaugh, 2012: 34).

Hane halkının çitleme sisteminin bir parçası haline gelmesi durumu, cinsiyetlerin bile iki alan öğretisine göre şekil almasına neden olmaktadır. Kadınlar özel alana, erkekler ise kamusal alana ayrılmaktadır. Atölyelerin yerini fabrikaların almaya başlaması ile birlikte zanaattaki ve el işlerindeki iş bölümü, zanaatkârlara çitleme hareketinin bir kesimi olma imkânı sağlamaktadır (Linebaugh, 2012: 16). El sanatlarının çitlenmesi, yerel tüccar sisteminin gelişmesi ile başlamıştır. Bu sistemde zanaatkârlara, tüccarlar hammadde sağlamaktadır. Bu süreçte zanaatkârların bahçede, tarlada ve dokuma tezgâhındaki iş çevriminin endüstriyel açıdan birbirinin içine geçtiğı yer olan evde çalışmaları görülmektedir. Ancak tüm işçilerin toplandığı yerlerin oluşabilmesi, manifaktür üretimi veya bağımsız atölye üretiminin ortaya çıkması ile mümkün olmaktadır. Fabrikaların bu sisteme makine ve hızı eklemesiyle çitleme, sanayinin tarımdan, fabrikanın da topraktan ayrı bir girişim olduğunu yansıtan bir sürece kavuşmuştur. Hatta dönemsel olarak bakıldığında çitlemenin, I.

Dünya Savaşı ile Topyekün Savaş (II. Dünya Savaşı) döneminde de gerçekleştiği görülmektedir (Linebaugh, 2012: 18).

Marx, Orta Çağ mülkiyet sisteminin erken dönemde çözülmesi ile İngiltere'nin diğer kıta Avrupa ülkelerine örnek olduğunu ifade etmektedir. Brenner'in deyimiyle, Marx'ın kapitalist gelişme teorisindeki toprak sahibi, kapitalist kiracı ve ücretli serbest işçi şeklindeki üçlü hiyerarşi ilişkilerinin yükselişine klasik olarak İngiltere'de tanık olunmaktadır. Max Weber'in, İngiltere'yi "kapitalizmin vatani olarak görmesi" kapitalizmin doğuşunun konumu açısından önem taşımaktadır. Anlaşılacağı gibi, kapitalizmin kendine özgü yeni bir toplumsal düzen ortaya çıkardığı yer olarak görülen İngiltere, beşik niteliğindedir (Macfarlane, 1993: 201).

Marx, kapitalizme geçişin ve bu geçişin ortaya çıkış nedenlerine yönelik analizlerinde en temel özelliğin, köylü toplumunun ortadan kaldırılarak, serbest nitelikli bir emek gücünün yaratılması olduğunu ifade etmiştir. Aslında bu durum, pazar güçlerinin, paranın ve doğrudan tüketimin yerine mübadele amaçlı bir üretimin genişlemesi ile ilişkilidir. Temel itici güçlerden biri olarak, büyümekte olan iç ve dış ticaret görülmektedir. Meta dolaşımı ise, sermayenin başlangıç noktasıdır. Marx'a göre, 16. yüzyılda tüm dünyayı kapsayan bir ticaretin ve pazarın kurulmasıyla, "sermayenin modern tarihi" başlamıştır. Genel olarak bakıldığında uzun mesafeli ticaret, yüzyıllar boyunca mevcuttur. Bu nedenle bu analiz, biraz iç çelişki taşımaktadır (Macfarlane, 1993: 202). Marx, demografik ticari değişimlerin, gelir dağılımındaki ve ekonomik büyümedeki uzun dönemli etkileme tarzını ve evresini gösterecek olanın, aslında sınıf ilişkileri ve sınıf iktidarının yapısı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda asıl itici gücün, üretim ilişkilerinde yattığı vurgulanmaktadır (Macfarlane, 1993: 207).

Weber, kapitalizmin beşiğinin İngiltere olduğuna dair çıkarımlarında, "köylülerin konumuna" yer vermektedir. Ona göre, köylülerin bu güçlü ve duyarlı konumu olağandışıdır. Kral ve soyluların zorunlu bir savaş durumunda köylülere ihtiyaç duymaması neticesinde İngiltere, köylülerin ortadan kaldırıldığı klasik bir ülke haline gelmiştir. Weber'e göre, İngiltere'de köylülerin hukuki olarak kurtuluşu diye bir durum hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Ona göre, İngiltere'de pazarın gelişmesi durumu, tek başına malikâne sistemini içeriden yıkmaya yeterli olmuştur. Bu durum

neticesinde, köylülerin mülklerine el konularak toprak sahiplerine verilmesi ile köylüler artık hem özgür hem de topraksız kalmışlardır (Macfarlane, 1993: 204).

İngiltere’de yün sanayisi hızla gelişmiştir. Bu nedenle ortaya çıkan büyük miktardaki sermaye birikimi, kiracıları zayıf ve âtıl bir duruma itmiştir. İngiltere’deki dokuma sanayi, 14. yüzyıldan itibaren kitlesel ölçekte bir büyüme göstermiş ve yeni bir kapitalist sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu duruma Kuzey Avrupa’nın kendine özgü kentlerindeki özgür yurttaşların ve burjuvazinin gelişmesi katkıda bulunmuştur. Avrupa’nın Roma hukukunu benimseyen tek ülkesi, kapitalizmin en çok geliştiği yer olan İngiltere olmuştur. Weber devletin, rasyonel devlet anlamında sadece Batı dünyasında mevcut olduğunu açıklamaktadır. Yani modern Batılı devletin rasyonel hukuku, maddi hukuk açısından değil de biçimsel hukuk olarak Roma hukukunda doğmuştur. Weber İngiltere’nin, hiçbir zaman Roma hukukunu kabul etmemesi nedeniyle modern kapitalizmin özelliklerinin farklı bir kökene ait olduğunu vurgulamaktadır. Weber, vadesiz tahvilin Orta Çağ hukukundan geldiği, hisse senedinin Orta Çağ ve modern kapitalizm hukukundan geldiği ve hatta ticari şirketinde Orta Çağ’ın bir ürünü olduğu gibi kurumların bir listesini sunmuştur (Macfarlane, 1993: 205-206).

Anderson İngiltere’de feodal monarşinin, genel olarak Fransa’da olduğundan çok daha kuvvetli olduğunu öne sürmektedir. Ancak yine de Batı’daki en kuvvetli Orta Çağ monarşisinin sonuçta, en zayıf ve kısa ömürlü mutlakiyeti doğurduğunu kabul etmektedir. Yani İngiltere’nin, mutlakiyetçi bir aşamadan geçmesi şarttır. Çünkü bu, kapitalizmin bir ön kabulüdür. Hükümdarın çevresi; sivil, meslek açısından ticari ve halktan oluşan bir toprak sahibi sınıf ile çevrili olmaktadır. Anderson İngiltere’nin, dar bir bürokrasiye sahip, sınırlı bir maliyesi olan ve daimî bir ordusu bulunmayan bir devlet yapısı içinde olduğunu ele almaktadır. Mutlakiyetçiliğinin üç merkezi kıstası bulunmaktadır. Bu normlar; geniş bir bürokrasi, ağır vergiler ve daimî ordudur (Macfarlane, 1993: 206).

Kentler, nüfus artışı, deniz aşırı ticaret, kolonyalizm, ticaretin ve pazarın büyümesi, rasyonel ve bütünleşmiş devlet, din ve yeni bir hukuk anlayışı gibi kurumlar, kapitalizmin neden erken modern dönemde Batı Avrupa’nın bir bölgesinde ortaya çıktığını anlamak için çok önemli bir yere sahiptir. Çeşitli küçük ve egemen siyasal

yapıları bir arada tutan “Hristiyanlığın ortak kültürü” de önem ifade etmektedir. Ancak kurumların ve yapıların ayrı ayrı ele alınmasından ziyade siyaset, hukuk, ekonomi, toplum ve dinin birbirine bağlanmaları noktasında ele alınmaları gerekmektedir (Macfarlane, 1993: 210).

Kapitalizmin ortaya çıkışının feodalizm ile bağlantılı olduğunun en etkili iki savunucusu vardır: Marx ve Maine. Maine’ye göre, statüye dayalı ilişkilerden sözleşmeye dayalı ilişkilere geçişin temelini, “feodal bağlar” oluşturmaktadır. Ona göre feodalizmde, ortak akrabalık nosyonu tümüyle yok olmuştur. Lord ve vassal arasında görülen emanet bağı, hısımlığın ortaya çıkardığı bağdan oldukça farklıdır. Marx’a göre, feodal gayrimenkul, temel olarak insanların elden çıkardıkları devredilmiş mülktür (Macfarlane, 1993: 210-211) Maine’e göre mülkiyetin doğası, feodalist yapının esas özelliğidir. Ona göre feodalizm, mülkiyet ile egemenliği birbirine katmaktadır. Yani malikâne lordu, bir toprak sahibi olduğu kadar aslında bir kraldır. Siyasal ve ekonomik iktidarlar, bir zincirin parçalarıdır. Tımar lordunun üst mülkiyeti ile kiracının alt mülkiyetinin bir arada bulunabilme durumu olan “çifte mülkiyetin” tanınması, feodal anlayışın temel karakteristik özelliğidir (Macfarlane, 1993: 211).

Marx çeşitli yazılarında, mülk sahiplerinin hiyerarşik yapısının bulunduğu, hareketsiz, temelde kendine yeterli, köylü toplumunun alışılmışlığı içinde çoğunlukla ekonomik bir feodalizm tanımı yapmıştır. Bu dönemde düşük bir iş bölümü, kullanıma yönelik olan bir üretim ve serflerin lordlarına bağımlı olduğu bir yapı bulunmaktadır (Macfarlane, 1993: 212).

Süreci daha iyi ilişkilendirebilme açısından yukarıda hem toplumsal hem de kurumsal anlamda değişim geçiren dönemi, belirli bir düzeyde irdeleyen açıklamalara yer verilmiştir. Bu açıklamaların yanı sıra Veblen, “Instinct of Workmanship” (1964) adlı kitabında, kapitalizmin ortaya çıkışı ile ilgili esas ilişkisel analizini açıklamaktadır. Veblen’in kapitalizmin kökeninin, özünün “el işçiliği çağında” olduğuna dair yaklaşımı, Marx ve Weber’in tersi bir tezdır. Veblen gücün yapısı, bağlantı düzenekleri ve inanç sistemi bakımından ekonomiyi üç ana noktada kavramsal bir çatı oluşturmasıyla aslında Marx ve Weber ile benzer yaklaşımlarda bulunmaktadır. Ancak Veblen, daha az metafizik unsur kullanması ve bu yolla

toplumsal deęiřimi inceleme dūřuncesi yōnünden temel bir farklılık gōstermektedir (Kızılkaya, 2007: 166; Samuels, 1979: ss.454-459). Avrupa tarihinde bu dōnem, “Karanlık Çaę” denilen feodalizme karřılık gelmektedir. Derebeylikle zayıflayan ancak ortadan kalkmayan ięgūdūsel insanın özünün, tekrardan hareketlendirilip yapılandırılması da bu dōnem ięerisinde geręekleřmiřtir (Diggins, 1999: 90).

Veblen bu bakımdan Sombart’ın dūřuncelerine benzer bir yorumlamada bulunmaktadır. Sombart’a gōre, “ōrgūtlenme bięimi, ruh řeklindeki bir ekonomik davranıř bięimi ve teknik” olan bu üçlū yapı, her ekonomik etkinlięin dayanaęıdır. Sombart, “kentsoylu ve giriřimci” ōgelerini, kapitalist sistemin oluřmasında etkili olan ruh bięiminde nitelemiřtir. Veblen, asıl olarak Sombart’ın teknik dūřuncesine yakındır. Veblen’e gōre hem kurumların hem de kapitalist ruhun ōnūne geęmesi ięin, teknięin makine teknolojisi haline gelmesi yeterli olacaktır (Kızılkaya, 2007: 167; Saram, 1998: ss.592-594). Veblen’in ięgūdū ve Sombart’ın ruh kavramı ve aynı zamanda ikisinin de tarihsel devirleri kullanım bięimleri benzerlik tařımaktadır (Kızılkaya, 2007: 167; Loader ve Waddoups, 1991: ss.421-429).

Veblen, eski kurumlarını yeni teknolojiler ile bütūnleřtiren Almanya ve Japonya gibi ūlkeleri, saęlanan barıř ortamında bir tehlike oluřturduklarını dūřünmektedir. Bu nedenle Sombart’ı da milliyetęi olduęu ięin eleřtirmiřtir. Alman aydınlarının otorite sahibi bir yapının, halkın çıkarına yōnelik korumacı tavır ięerisinde olduklarını dūřünmeleri, Veblen tarafından eleřtirilmiřtir (Kızılkaya, 2007: 167; Loader ve Tilman, 1995: ss.339-356). Veblen, ūlkeler arası ūretime dayalı iř birlięinin kalıcı bir barıřın saęlanacaęını ancak kısa sūreli anlařmalar ile dūnya barıřının saęlanmasının mūmkūn olmayacaęını vurgulamıřtır (Kızılkaya, 2007: 167; Griffin, 1985: ss.174-188).

El iřçilięi çaęı Veblen’e gōre, insanlık ięin mutlu bir dōneme karřılık gelmektedir. İnsanın faydalı ięgūdūlerinden olan çalıřma ięgūdūřu, bu dōnemde oldukça ōn plana çıkmıřtır. Bu ięgūdūye baęlı olarak da hem toplumsal hem de ekonomik yapı řekillenmiřtir. Veblen, bu dōnemde çalıřma ięgūdūřünün yeniden baskın hale geldięini ve bu baęlamda dūřünce ve davranıř alışkanlıklarını bięimlendirdięini, “Instinct of Workmanship” adlı kitabında ifade etmiřtir. “Bireysel çalıřan”, el iři teknolojisinde her zaman ana fenomendir. El iři çaęı bir tūr Sanayi Dōnemini ifade

ettiği için, beceri, girişim ve uygulama aşamalarında “bireysellik” mevcuttur. Kendine yeten bireylerin alışkanlığı, endüstri dışındaki insan ilişkilerini meydana getirmiştir. Bireysel çalışanın kendine yeten yaratıcı bir öge olmasını ve bu ögenin topluluğu şekillendirmesini, işgücünün ekonomideki konumu sağlamıştır (Veblen, 1964: 234-235).

L. Mumford’un görüşleri de Veblen ile benzer niteliktedir. Aletler ve kas gücü, çalışanın isteği doğrultusunda serbest bir şekilde kullanıldığında, emekler “değişik, dizemli ve doyurucu” olmaktadır. Mumford’a göre, çalışma içgüdüsünün yarattığı ürün, beceri ve girişimin artması durumu ile “özel doyum” ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın kendisi, çalışanın ödülünü temsil etmektedir. İnsanın kendisini işi ile ifade etmesi ve onu olabildiğince mükemmelleştirme arayışı içinde olması kendi kişiliğini, karakterini biçimlendirip oluşturmuştur (Diggins, 1999: 91). Anlaşıldığı gibi “çalışan birey”, bu çağda toplumda saygın bir yere sahip olmaktadır. Veblen, zaman ve mekânsal değişim ile birlikte bu konuma sahip ögenin değiştiğini, hatta kendi yaşadığı dönemin eleştirdiği tüm unsurlarının, toplum tarafından kazanılacağını ifade etmiştir (Kızılkaya, 2007: 168).

El işçiliği çağında çalışma içgüdüsünün katkısıyla birlikte teknoloji ilerlemeye başlamıştır. Ancak Veblen, çalışma içgüdüğü bağlamında bireylerin çevrelerinde nesneleri örgütleyerek nasıl üretim yapılacağına dair düşünmesini sağlayan teknolojik değişimlerin, kapitalizm ruhunun ortaya çıkmasında doğrudan bir katkısı olmadığını ve sadece onu doğuşunu hazırlayan kurumları meydana getirdiğini ifade etmektedir. Özel mülkiyet, piyasa, doğal haklar felsefesi, rasyonalite hesaplama mantığı vb. yeni kurumların ortaya çıkması, kapitalizmi meydana getiren değişimler olarak önemli kavramlar arasında yer almaktadır. İngiltere’de 18. yüzyılın sonlarında makine çağının egemenliği gerçekleşirken, ABD’de ise 19. yüzyılın ortalarında görülmüştür. Diğer Avrupa ülkeleri de ancak bu tarihten sonra uyum sağlayabilmişlerdir (Davis, 1980: 67).

Veblen bu ülkelerin yıkıcı ve yağmacı özelliklerini bütünüyle terk etmediklerini ve salt ekonomik görüşünde, İngiltere ve Amerika’yı öne çıkarması ile yeniçağı sanayi (çalışma içgüdüsüne dayanan) -iş (yıkıcı eğilimlere bağlı yaşam) âlemi ayrımı yaparak ele almaktadır. Ona göre, el işçiliği ile birlikte günlük yaşama piyasa

yerleşmiştir. Kapitalizm temelde, defter tutma ile başlanmıştır. Veblen, kişisel olmayan ve istatistiksel düşünme alışkanlığı yaratan muhasebe mantığının, kapitalist sistemin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir (Veblen, 1964: 238).

Yağmacılığın barbar dönemden daha farklı bir kılıfla daha barışçıl olarak kâr güdüsüne dönüştüğünü ileri süren Veblen, bu süreç içerisinde görülen değişimlerle yeni alışkanlıklar, kurumlar ve aynı zamanda gelenekler ortaya çıkararak ekonomik yapı ile determinist bir ilişki gibi bir kalıba dahil edilemeyecek bir çeşit karşılıklı ilişkiyi, kapitalizm olarak tanımlamıştır. Fiyat kavramı hem nesneleştiren hem de kişiselleştirmeyi dışlayan etkiler taşımaktadır (Davis, 1980: 70).

3.2. Kurumsal Evrimci Gelişen Olay ve Hareketler Dizisinde Kapitalist Sistemin “Makine Âlemi”

Veblen, geleneksel düşünce alışkanlıklarının zaman içerisinde değişerek yeni düşünce alışkanlıklarını meydana getirmesinde en dinamik etmen olarak teknolojiyi görmektedir. Bunun nedeni, aslında geleneksel düşünce alışkanlıklarının içgüdülere dayandırılması gibi teknolojinin de arkasında temel içgüdüsel bir güdünün var olmasıdır (Demir, 1996: 93-94). Veblen’in iktisadi sistemi, en genel tanımı ile alışkanlıklar, kurumlar, içgüdüler ve teknolojik değişim olguları arasındaki ilişkinin sürekli ilişkisinin analizidir. Veblen, kültürel ve kurumsal evrim sürecinin merkezine, iş adamı ve teknolojik faaliyetleri yerleştirmiştir.

Veblen’e göre kültürel ve kurumsal değer kuramında, bireysel ya da törensel davranış ve araçsal davranış önemli bir yer tutmaktadır. Bireysel ya da törensel davranışlar, toplumda kabul gören statü ve hiyerarşi ile ilgili yaklaşımlar üzerine kurulu olmaktadır. Bu davranış çeşidi, satıcılık içgüdünün etkisiyle meydana gelmektedir. Ayrıca toplumsal baskı yoluyla dayatılmakta ve yaptırım şeklinde sürdürülmektedir. Veblen’in kuramında bireysel ya da törensel davranışın karşısına yerleştirdiği, neden-sonuç bağlamında ortaya çıkan ve yaptırımı bulunmayan araçsal davranışlar ise, ustalık içgüdüsünün ürünleridir (Şenalp, 2007: 56). Veblen’in kültürel ve kurumsal evriminin değer anlayışına bakıldığında, insan doğasının çalışma ve yağma şeklinde iki temel dürtüsü bulunmaktadır. Çalışma dürtüsü, sanayi

ve üretimin kaynağını oluştururken yağma dürtüsü ise, iş hayatının kaynağını oluşturmaktadır.

Veblen'in kalkış noktası, iş yapısının doğası, nedenleri, faydaları ve daha fazla kayması ile ilgili sorgulaması, aynı genel olgu sınıflamasının diğer tartışmalarından farklıdır. Veblen'e göre bilmediğiniz tüm sonuçlar, gerçeklerdeki, teorideki makalelerdeki veya kullanılan tartışma yöntemindeki özelliklerden ziyade, bu bakış açısı seçiminden kaynaklanmaktadır. Bakış açısı, iş adamı tarafından verilen çalışmaların, amaçların, dürtülerin ve mevcut iş trafiğini şart koşan araçların ifade ettiğidir. Bu bakış açısı seçiminin kendisi, mevcut durumun esasen bir iş durumu olması nedeniyle mevcut ekonomik durum tarafından verilmektedir (Veblen, 1904: 1).

Veblen'e göre, iş girişiminin ve iş ilkelerinin sonuçlarının, çok daha genişletilmiş ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesi mümkün olabilir ve ilginç sonuçlar doğurabilir. Muhtemelen doktrinler, mevcut ekonomik yapıdaki birden fazla noktanın gözden geçirilmesine (modernizasyonuna) neden olabilir. Ancak bu modern gücün, kültürel büyümeye karşı direkt ekonomik çıkarları olanların yanı sıra büyük ölçüde takip edilmesi halinde daha da ilginç bir biçimde ortaya çıkması açıkça görülebilir. Veblen'e göre bununla birlikte, işletme girişiminin bu kültürel meselesi, sözde ekonomistten daha çok sosyolog alanını içermektedir. Veblen'e göre modern uygarlığın maddi çerçevesi, endüstriyel sistemdir ve bu çerçeveyi canlandıran yönlendirme gücü de ticari girişimdir. Modern Hristiyan dünyası, bilinen herhangi bir kültür evresinden daha büyük ölçüde, görünümünü ekonomik örgütlenmesinden alır. Bu modern ekonomik örgüt, "Kapitalist Sistem" veya "Modern Endüstriyel Sistem" şeklinde adlandırılmaktadır. Karakteristik özellikleri ve aynı zamanda modern kültüre hükmettiği güçler ise, makine süreci ve kâr amaçlı yatırımdır (Veblen, 1904: 1).

Modern sanayinin kapsamı ve yöntemi, makine tarafından belirlenmektedir. Bu, tüm endüstriler için, belki de çıktının büyük kısmı veya harcanan toplam üretim hacmi tarafından derecelendirilen endüstrinin büyük kısmı için geçerli görünmeyebilir. Ancak, kabul görmüş mekanik aletlerin ve işlemlerin yardımı dışında, modern bir sanayi topluluğunun devam edemeyeceği boyutta ve yaygın bir şekilde geçerlidir.

Makine endüstrileri (makine sürecinin olağanüstü olduğu endüstriyel sistemin bölümleri), endüstriyel sistemin geri kalanına hız vermişlerdir. Bu anlamda şimdiki zaman, makine sürecinin çağıdır. Makine sürecinin sanayideki izlerinin bu hâkimiyeti, mevcut endüstriyel durumunu tamamen kendi türünden belirlemektedir. Veblen'e göre, benzer şekilde şimdiki zaman, iş girişiminin çağıdır. Tüm endüstriyel faaliyetlerin, kâr için yatırım kuralı tarafından yürütülmediği gibi, endüstriyel güçlerin etkin bir çoğunluğu bu temelde düzenlenmiştir. Bu iş prensiplerinin doğrudan faaliyet alanına girmeyen büyük hacimli pek çok ürün vardır (Veblen, 1904: 2).

Ev hanımının çalışması (örneğin, çiftliklerdeki ve bazı el sanatlarındaki çalışmaların kayda değer bir kısmı), ticari girişim olarak sınıflandırılabilir. Ancak, endüstriyel dünyada, girişkenlik ve endüstri konularında kapsamlı zorlayıcı bir rehberlik gösteren unsurlar, yatırım kârı elde etmek amacıyla işlerine gitmektedirler. Aynı zamanda bu kişiler, iş prensipleri ve işten çıkarmalar tarafından güdümlü yönlendirilmektedirler. Geniş ve otoriter takdir yetkisine sahip iş adamı, endüstrideki kontrol gücü haline gelmiştir. Çünkü yatırımlar ve pazarlar aracılığıyla fabrikaları ve süreçleri kontrol etmektedir. Bu süreçlerde, endüstrinin hızını ve sistemin geri kalanın hareket yönünü belirler. Çalışma alanının direkt olarak elinin altında olmayan bölümlerin kontrolü de, hiç şüphesiz biraz gevşek ve belirsizdir. Ancak uzun vadede takdir yetkisi, alanın bu dışta kalan kısımları için bile belirleyicidir. Çünkü o, tek büyük ve kendi kendini yöneten ekonomik faktördür. Diğer insanların hareketlerini kontrol etmesi, aşırı katı değildir. Çünkü onlar, yaşamlarının sürdüğü durumun zorunluluklarının sınırları altında değillerdir. Ancak modern zamanlarda herhangi bir insan gücünün söylenebileceği kadar yakın olan büyük iş adamı, topluluğun yaşadığı hayatın sürekliliğini kontrol etmektedir. Bu nedenle kendisi ve servetleri, medeni insanlığın sürekli büyük ilgisinin merkezidir (Veblen, 1904: 2).

Hemen şimdiki zamandaki gibi, uygarlığın seyrine dair kuramsal bir sorgulama için yakın geleceğe doğru ilerlerken, kültürel durumdaki tek bir faktörün, iş adamı ve onun çalışması ile aynı derecede bir önemi yoktur. Elbette bu, modern bir topluluğun ekonomik hayatıyla ilgili sorgulamaya özgü bir güçle uygulanır. Teorisyenin, özellikle modern ekonomik olayları açıklamayı amaçladığı sürece yaklaşma çizgisi, iş adamı bakış açısına göre olmalıdır. Çünkü bu olayların gidişatı, onun bakış açısı ve

isteğiyle yönlendirilmiştir. Veblen'e göre, modern ekonomik durumun bir teorisi, temelleri, amaçları, yöntemleri ve etkileri ile birlikte bir "iş-ticaret trafiği teorisi" olmalıdır (Veblen, 1904: 2).

3.3. Makine Süreci

Modern hayat ve modern iş kapsamındaki "makine süreci" ya da "modern süreç", insan işgücüne arabuluculuk eden mekanik aletler kümesine göre daha kapsamlı ve daha az yüzeysel, dışsal bir şey anlamına gelmektedir. Örneğin, inşaat mühendisi, makine mühendisi, seyirbilimci, maden mühendisi, endüstriyel kimyager, maden bilimci ve elektrikçi gibi kişilerin yaptığı iş, modern makine sürecinin sınırları içinde icatları yürürlüğe koyan ve çalışmalarını denetleyen makinistin ve aynı zamanda işlemin araçlarını tasarlayan mucidin çalışmalarının eseridir. Veblen'e göre, hepsinin faaliyetinin yolu, modern makine süreci ile kesişmektedir. Ancak sürecin kapsamı, makineden daha önemlidir⁷¹. Makine metodunun kullanıldığı endüstrinin bu dallarında, mekanik alet olarak sınıflandırılmayan pek çok etken, basitçe sürece dâhil edilmiştir. Hatta süreç içinde tamamlayıcı faktörler haline gelmiştir. Kurumlar da bu sürecin içine çekilmiştir. Bununla birlikte, bu sürecin önemli faktörleri olmuşlardır. Örneğin, madenlerin kimyasal ürünleri, madenleri işleyen kişilerin kullandığı mekanik aletlerin hareketleri kadar kesin ve hesaplanabilir bir etki taşımaktadır (Veblen, 1904: 2).

Sürecin dizisi, alet ve materyal içerir. Homojen bir etkileşim içerisinde süreç, aletlerin materyaller üzerine bir etkisi olarak anlatılamaz. Yani süreç, aletlerin materyallere eklenmesi eylemi değildir. Aletlerin malzemeleri yeniden şekillendirmesi, basite indirgenmemelidir. Aslında malzemeler, kendilerini aletlerin yardımıyla yeniden şekillendirir. Örneğin; petrol, yağ veya şekerin rafine edilmesi gibi diğer işlemlerde, endüstriyel kimya laboratuvarlarında rüzgâr, su veya elektrik yapımında kullanılması gibi (Veblen, 1904: 3).

El becerisi, ampirik temel kuralı ve zamanın tesadüfi konjunktürleri uygulanan güçlerin, sistematik bilgisinin temel prosedürü olarak yerini almıştır. Burada

⁷¹ Cooke Taylor, Modern Fabrika Sistemi, ss.74-77.

mekanik endüstrisi, karmaşık mekanik icatların olmaması durumunda bile bulunabilmektedir. Bu yapılan icatların güçlüğüne dair bir şüphe değil de sürecin yapısına dair bir şüphedir. Kimyasal, tarımsal ve hayvansal endüstriler, mekanik endüstrisinin modern güçlükleri içerisinde yer almaktadır⁷². Mekanik süreçlerin hiçbirisi başka alanlarda olan diğer süreçlerden bağımsız değildir. Mekanik endüstrinin süreçlerinden hiçbirisi, kendi kendine yeterli değildir. Her biri, hepsinin birbirine uyduğu ve her birinin kendi esnekliğine yaradığı, sonsuz bir süreç dizisini takip etmektedir. Tüm endüstriyel operasyonlar, ayrı ayrı çalışan mekanik aletlerin çokluğu yerine bağlantılı detay sürecinden oluşan bir süreç şeklinde ele alınmalıdır. Bu anlamlı endüstriyel süreç, kendi alanına yönelerek malzeme teknikleri ile ilgili olan bilgi dallarına bakmaktadır. Aslında hepsi, hassas dengelenmiş karmaşık alt süreçleri oluşturmaktadır⁷³(Veblen, 1904: 3).

Veblen'e göre endüstriyel sürece bu açıdan bakmak, bize iki genel özelliği gösterir: (a) bir takım alt süreçler ya da endüstrinin dalları arasındaki durum ayarlamaları ve (b) aletler kadar malzemelerin de sayısal kesinlikleri olan sürekli gereksinimi, zaman ve gidişatın kesinliği, sonucu etkileyen güçlerin kapsamı ve dışında kalan birçok fiziksel özelliğin büyüklüğü (sertlik, esneklik, kimyasal reaksiyon, ağırlık vs.). Mekanik kesinliğin bu gereksinimi ve spesifik kullanımına uyumu, işlenen malzemelerin hammaddesinin kalitesinin ve özelliğinin kademeli yaygınlaşmaya zorlanmasına ve ölçü birimlerinin standartlaşmasına yol açmıştır. Standart fiziksel ölçü birimleri, makine sisteminin esasıdır⁷⁴(Veblen, 1904: 3).

⁷² Hayvancılık, hayvan yetiştiriciliği ve mahsul bitkilerinin iyileştirilmesi gibi canlandırılmış doğanın kısıtlamalarına çok yakın olan çalışmalarda bile, kararlı ve mantıklı bir rutin, baştan savma kuralın yerini almaktadır. Örneğin; mandıra işçisi, malzemelerinin mekanik kontrolü ile ham maddesini bitmiş ürüne dönüştüren biyolojik işlemlerin hızını ve türünü seçici olarak belirler. Hayvan yetiştiricinin amacı, kendi alanı içerisinde uyguladıkları kalıtım yasalarının detaylarını, teknolojik olarak doğru bir yetiştirme rutini sağlayacak kadar kesin terimlere indirgemektir. Daha sonra da bu teknolojik ıslah sürecini, üretimine uygulamaktadır. Mekanik kesinlik ve keşif için en yakın yaklaşıma sahip olacak şekilde, bu tür stok çeşitleri tarla ve çayır hammaddesini belirli bitmiş ürün türlerine ve derecelerine dönüştürmektir. Bu bitki yetiştiricileri için de geçerlidir. Tarımsal deney istasyonları ve bürolar, tüm uygar ülkelerde, tesadüfi, parçalanamaz biyolojik faktörleri, ortadan kaldırmak ya da ayırtmak amacıyla etkili bir teknolojik kontrolüne yönelik çalışan laboratuvarlar ve tarımsal üretim sürecindeki işe yaramaz unsurlardır. Bu yüzden bu işlemlerin hesaplanabilir, hızlı ve israfsız bir rutine indirgenmesi gerekir (Veblen, 1904: 6).

⁷³ Sombart, Modern Kapitalizm, vol. II, ch. III.

⁷⁴ Twelfth Census (U.S.): "İmalat", pt.I, p.xxxvi, s.7.

Modern sanayi toplulukları, yasal olarak kabul edilen ağırlık ve ölçülerde, benzeri görülmemiş tek bir biçimlilik ve kesin bir eşitlik göstermektedir. Bu tür bir şey, makine endüstrisinin gereklilikleri açısından tek biçimlilik hareketine verilen öncelik olmasa bile, ticaretin ihtiyaçları ile karşılanacaktı. Ancak endüstriyel alanda standardizasyon hareketi, ticari ihtiyaçların canlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, mekanik endüstrilerinin her köşesine girmiştir. Ticari malların ve parasal birimlerin ağırlıklarındaki ve ölçülerindeki özel olarak “tek tiplik ihtiyacı”, bu işlemlerde, endüstriyel işlemin mekanik ihtiyacının, makine işleminin hangi araçlarla yapıldığına ilişkin kapsamlı bir standartlaştırma gerçekleştirdiği ölçüde standardizasyon taşımamıştır. Yani, çıktığı ürünlerde olduğu gibi çalışmaktadır. Elbette, araçlar ve kullanılan çeşitli yapısal malzemeler, standart boyutlarda, şekillerde ve ölçü aletlerinden yapılmaktadır. Boyutlar, bir inç veya milimetre cinsinden fraksiyonlarda ve ağırlık, bir pound veya gram cinsinden fraksiyonlar halinde verildiğinde, uzman ustabaşı veya işçi, kendinden emin olarak etkilenmeden ve ihtiyaç duyulunun bilinmesi nedeniyle, elinin altından geçen herhangi bir öğenin dönüştürebileceği kullanımların ne olduğunu belirtmektedir. Parçadan parçaya ve işlemiden parçaya uyarlama, beceri sahibi ustalık kategorisinden mekanik standardizasyon kategorisine girmiştir (Veblen, 1904: 3).

Aletler, mekanik aletler ve hareketler ile yapısal malzemeler belirli geleneksel ölçekler ve göstergeler tarafından planlanmaktadır. Modern endüstri, standarda uymayan şeyleri çok az kullanmaktadır ve çok az yararlanabilmektedir. Yeterince standartlaştırılmamış olan çok sayıda hünerli bir beceri, yansıma ve bireysel çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle süreçlerde, ekonomik kullanım için mevcut değildir. Ölçülebilen gerçeklerden herhangi birinde standart ölçümlerden ayrılan usulsüzlük, endüstriyel süreçte bir kullanım bulabilen herhangi bir maddede kendi başına bir hatadır. İşleyişi geciktirdiği için, düzeltilmiş olan süreçte hazır kullanılabilirliğinden eksilmektedir. Veblen’e göre, herhangi bir noktadaki yani aşamadaki gecikme, “kapsamlı endüstriyel sürecin, neredeyse hiç erişemeyeceği ve dayanılmaz bir erteleme” anlamına gelmektedir. Endüstriyel kullanıma yönelik ürünlerdeki düzensizlik, uygun olmayan üreticiye, ürüne uyum sağlaması ve gereken standardizasyonu sunmasına yönelik bir hata yapmalarına neden olmaktadır (Veblen, 1904: 4).

Endüstrinin malzemeleri ve hareketli kuvvetleri, temel çeşitler, stiller, kaliteler ve ölçü aletlerinde benzer bir azalmaya maruz kalmaktadır⁷⁵. İlk bakışta görüldüğü gibi bu güçler bile, kendilerini üretimlerinde veya kullanımlarında standardizasyona ödünç vermeyecekleri tek tip ölçüm ölçeklerine tabi tutulmuşlardır. Örneğin; su gücü, buhar, elektrik ve insan emeği. İkincisi, belki de standardizasyona en az elverişli olanıdır. Ancak hepsi için, zaman programları, hız ve yoğunluk daha kesin bir ölçüm ve doğru bir karar almak için kullanılmıştır. Bu bitmiş ürünler için de geçerlidir. Modern tüketiciler, büyük ölçüde taleplerini, boyut, ağırlık ve derecesinin uygun olduğu mallarla karşılarlar. Tüketici (yani, kaba/cahil tüketici) coşkunluğunu, masasını ve kişisini, standart ağırlık ve ölçü tedarikiyle donatmaktadır. Standart ölçü göstergesindeki gereksinimlerini ve tüketimini, kayda değer bir ölçüde belirtebilmektedir. Medenileşmiş insanlığın kitlesine gelince, bireysel tüketicilerin kişisel özellikleri, endüstrinin kapsamlı mekanik süreçleri tarafından tüketilebilir mallara getirilen tek tip derecelendirmelere uyması gerekmektedir. “Yöresel özellikler” denilen teknikler, modern yaşamda durgunluğa düşmekte ve hala bulunduğu yerde standart ölçü birimlerinde kendini gösterme eğiliminde olduğu söylenmektedir (Veblen, 1904: 4).

Tüketim mallarının bu mekanik standardizasyonundan, bir yandan mal talebinin belli derecelerde, belirli malzemelerde, belirli ölçüde değişmez formlarda ve oranlarda işlenen belirli tanımlanmış üretim metotlarına; üretim süreçlerinde iyi tanımlanmış yöntem ve ölçümlere yol açmaktadır. Ürünün ilk ham aşaması ve bitmiş şekli arasındaki “olgunlaşma” süresini kısaltır ve bunun için mevcut ister talep ister ham ister bitmiş halde olsun taşınması gereken toplam stok mallarının azalmasına neden olmaktadır. Kısalma süreci hızlandırdığı için de stoğu azaltan bir durum ortaya çıkarmaktadır⁷⁶. Standardizasyon, mal tedarik sürecinin hemen hemen her noktasında, ekonomi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, malların tedarik sürecinin neredeyse her noktasında, mevcut taleplerin karşılanmasına dâhil olan ticari faaliyetlerde kesinlik ve keşif (hız) anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra

⁷⁵ Depolar için örneğin; kereste, kömür, kâğıt, yün ve pamuk, tahıl, deri, büyükbaş hayvan. Bunların hepsi ve diğer bir sürü şey istenilen derecede rezerve edilmiş kalitesi, boyutu, ağırlığı ve verimine göre düzenlenmiştir (Veblen, 1904: 7).

⁷⁶ Buğday ve un olayında görüldüğü gibi, üreticiler, işçiler, satıcılar ve tüketiciler tarafından bu ürünlerin ticareti yapılmıştır (Veblen, 1904: 7).

malların standardizasyonu, endüstriyel süreçlerin birbirine bağımlılığının, mekanik standardizasyonun şimdiki detaylandırma ve titizlik derecesine gelmesinden daha kesin şartlara indirgenmesi anlamına gelmektedir. Kabul edilebilir varyasyon marjı, zaman, mekân, form ve miktar olarak daraltılmaktadır. Standartlaştırılmış endüstrinin gereksinimlerini karşılamak için malzemeler, belirli bir tedarik oranında belirli standart kaynaklardan çekilmelidir. Bu nedenle herhangi bir detay endüstrisi, çalışmalarını daha önce detaylandırma sürecinde yer alan belirli ve nispeten az sayıda endüstriyel kuruluştan tedarik etmeye yakından bağlıdır. Ve benzer şekilde, kendi uzmanlık alanı ve standardizasyon ürününün dışı vurulması için diğer bazı, yakından tanımlanmış endüstriyel kuruluşlara da bağlıdır⁷⁷. Aynı şekilde, özellikle ulaşım araçlarına da katı bir şekilde bağlı olabilir⁷⁸ (Veblen, 1904: 4).

Makine üretimi, malların yanı sıra hizmetlerin de standartlaştırılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla örneğin, modern iletişim araçları ve bu araçların organize edildiği sistem, aynı zamanda mekanik bir sürecin doğasıdır. Bu mekanik hizmet ve bağlantı sürecinde tüm medeni insan hayatı ile aşağı yukarı yakından ilişkilidir. Modern iletişim sistemini herhangi bir şekilde veya tüm sonuçlarını (sokaklar, demiryolları, vapur hatları, telefon, telgraf, posta servisi vb.) etkili bir şekilde kullanabilmek için, insanların ihtiyaçlarını ve hareketlerini, bu uygar ilişki yönteminin yürürlüğe girdiği sürecin gerekliliklerine uyarlamaları gerekmektedir. Yani hizmet, standardize edilmiştir. Böylelikle, kullanımı da standardize edilmiştir. Süreç baştanbaşa zaman, mekân ve durum kuralının programları, bu yönde tarifeyle bağlanmıştır. Gündelik hayatın şeması, eğer bu ilişki sisteminin bütün avantajlarından faydalanmak isteniyorsa, bu zamana kadar bir alanın planlarını ifade ettiği takdirde, bu insan ihtiyaçlarının karşılandığı sürecin sürekliliği ile ilgili olarak düzenlenmiş olmalıdır. Projelerin, sistemin dayattığı standart üniteler açısından tasarlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir (Veblen, 1904: 5).

Kasaba ve şehir nüfusu için, en azından aynı kural tüketilebilir malların dağıtımı için de geçerlidir. Bu nedenle, mevcut yaşam olanaklarının çoğunda eğlenceler ve

⁷⁷ Demir ve çelik üretiminin birbirine bağlı çeşitli dalları gösterilmiştir (Veblen, 1904: 7).

⁷⁸ Görüldüğü gibi, örneğin, petrol üretiminin veya petrol artırımının boru hatlarına ve yönetimine bağlı olarak veya çayır çiftçilerinin demiryolu hatlarına bağımlılığı vb. (Veblen, 1904: 7).

zevkler, sunulan avantajlardan yararlanacak olanların isteklerini, zamanlarını ve çabalarını ortaya koymalarını sağlamak zorunda oldukları, daha az ya da çok kapsamlı bir süreç olarak düzenlenmektedir. Sıklığı, süresi, yoğunluğu, derecesi ve sırası esas olarak, katılan kişilerin serbest takdir yetkisi için önemli değildir. Modern kültür merkezleri hakkında kümelenen insanlığın bu kısmının yaşam şeması boyunca, endüstriyel süreç kendini hissettirir ve doğru nicel ölçüm düzenine bir dereceye kadar uyum gösterir. Bu standardize edilmiş insanın isteğine dikkat çekilmesi, bütün bu süreçlerin kolay ve kırılğan çalışmasını öngören ve hatta günlük yaşamın ayrıntılarının bir derece standardizasyon ve hassas mekanik ayarının önüne geçilmesi söz konusudur. Yaşamın üstlendiği bu mekanik düzenliliğin bir sonucu olarak bireylerin geçim kaynağı, aşırı büyük alanlarda endüstriyel süreci, herhangi bir noktada ciddi şekilde etkileyen herhangi bir olaydan neredeyse aynı şekilde etkilenmektedir⁷⁹ (Veblen, 1904: 5).

Yukarıda da belirtildiği gibi, belirli bir endüstriyel “tesis/atölye” ile temsil edilen her bir endüstriyel birim, malzeme (üretim gereçleri, alet ve benzeri) gereçleri aldığı ve ürün ve atık çıktılarını devraldığı ya da taşıma gibi yardımcı işlere bağlı olduğu, başka bir yerde ileriye dönük diğer endüstriyel süreçlerle, karşılıklı yakın bir ilişki içerisinde. Sonuç olarak endüstrilerin birleştirilmesi, çoğu modern yazarlar tarafından fark edilmiştir. Yaygın olarak, iş bölümü başlığı altında tartışılmaktadır. Açıkça görülüyor ki, endüstriyel araçların, metotların ve ürünlerin yaygın standardizasyonu, endüstrilerin birleştirilmesinin erişimini büyük ölçüde artırırken, aynı zamanda, ürünün mal veya hizmet olup olmadığına bakılmaksızın, zaman, hacim ve karakter bakımından yakın bir uyumluluğa zorlamaktadır⁸⁰ (Veblen, 1904: 5).

⁷⁹ Modern endüstriyel sürece alışmış olmayan popülasyon, insanların taleplerini sağlayan bu metodun gerekliliklerine uyum sağlayamaz. Makine endüstrisinin zorlayıcı ihlalden çok az yarar elde eder ve büyük ihtimalle büyük bir rahatsızlık duyar. Örneğin, çoğu uzakta bulunan barbar insanlarla birlikte Batılı endüstri kültürü artık yakın bir ilişki kurmaktadır. Bir taraftan da en iyi eğitilmiş modern topluluklar bile, sistemin gerektirdiği talep ve fırsatlara sonuçsuz istekle karşılık vermezler. Yaşam tarzı ve makine sürecinin amaç ve ideallerinin mecburiyetinin adaptasyonu tamamlanmaya bile yaklaşmamıştır. Hatta eğitilmemiş insanlar da içgüdüsel olarak bununla aynı düşüncede olmuşlardır. Hatta en iyi eğitilmiş, endüstriyel kasabalardaki ciddi bir şekilde disiplinli insanların bile itaatsizlik dönemleri olmuştur (Veblen, 1904: 7).

⁸⁰ Bir işlemin diğerlerinin işleyişine olan bağımlılığı, örneğin, maden ve diğer hammaddelerin çıkarılması, işlenmesi ve taşınması da dâhil olmak üzere demir ile dolu olan çeşitli endüstrilerde

Veblen'e göre bu işlemlerin bir araya getirilmesi sayesinde, modern endüstriyel sistem büyük ölçüde kapsamlı ve dengeli bir mekanik işlemin karakterini taşımaktadır. Bu endüstriyel sürecin geniş ölçüde verimli bir şekilde çalışabilmesi için, çeşitli kurucu alt süreçlerin bütünüyle koordineli bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bu endüstriyel sürecin, dokular arasındaki koordinasyonunda, herhangi bir uyumsuzluk bir dereceye kadar çalışmasını engellemektedir. Benzerlik, verilen herhangi bir detay süreci veya herhangi bir endüstriyel tesis çalışmalarını, sadece işiyle geri kalanlar tarafından yapılan iş arasında gerekli bir sıkı ayarlama yapıldığı zaman tam olarak kullanacaktır (Veblen, 1904: 5).

Belirli bir sanayi topluluğunun ulaştığı gelişme derecesi ne kadar yüksek olursa, o kadar kapsamlı ve zorunlu olan bu geçişler arası uyumun ayarlama şartı haline gelmektedir. Aynı zamanda belirli bir endüstri, mekanik bir sürecin karakterini ne kadar tam olarak ele aldıysa ve işleyiş sürecinde onu özenli bir şekilde dizilişten önce veya takip eden diğer sektörlerle yaptığı çalışmalarda ne kadar yaygın ve yakından ilişkiliyse, o kadar kaçınılmaz/önemli olmaktadır. Bu, diğer endüstrilerle doğru iş ilişkilerini sürdürme ihtiyacının gereğidir. Alışılmış iş ilişkilerinde herhangi bir düzensizliğinden etkilenen endüstriyel zarar ne kadar büyük olursa, bir karışıklık durumunda daha yakın bir adaptasyondan ve daha kolay bir yeniden düzenleme yönteminden elde edilecek sınıai kazanç, o kadar büyük olmaktadır. Bu karışıklık durumunu yeniden düzenlemenin, belirli bir noktada sanayinin etkili bir şekilde bozulma olasılığı da artmakta ve buna neden olma riski taşımaktadır. Endüstriyel işlemlerin bu mekanik birleşimi, ilgili herhangi bir sektörün yönetiminde dayanışmayı sağlar ve daha uzaktan, topluluğun tüm endüstriyel trafiğinin yönetiminde dayanışmayı sağlar (Veblen, 1904: 5).

Herhangi bir endüstri kolunun, sistemin içindeki payını büyük ölçüde yapmadığı herhangi bir noktada, hemen sırayla veya sonrasında gelen bitişik veya ilgili dalları etkileyerek ve düzensizlikleriyle sistemin uzak kısımlarına iletilmektedir. Bu karışıklıktan, nadiren ilk önce tek bir tesisi veya tek üretim hattı ile sınırlı etkilenmekte ancak bir ölçüde geri kalanına yayılmaktadır. Herhangi bir noktada

olduğu gibi, bazen çok katıdır. Diğer durumlarda, korelasyon örneğin, gazete endüstrisi ile kereste arasındaki odun hamuru endüstrisi yoluyla, daha az katı veya hatta çok hafiftir. Modern gazetenin ana bileşeni, odun hamuru olmaktadır (Veblen, 1904: 7).

meydana gelebilecek bir karışıklık, büyük ölçüde snai sürecin az çok düzensizleşmesine neden olmaktadır. Böylece sistemin herhangi bir şekilde uyumsuzluğu, karmaşık endüstriyel yapıda, bir veya iki üyenin etkisizleştirilmesinden daha büyük bir atık içermektedir (Veblen, 1904: 6).

O kadar açıktır ki, üretim mekanizmasının tembelliği, işsizliği, israfı ve zorluğu önlemek için verimli bir şekilde çalışmalarına devam edebilmesi için, üretken mekanizmanın verimli bir şekilde ilerlemesini sağlamak ve endüstrinin kapsamlı makine sürecinde dengenin korunması, en büyük aciliyet meselesidir. Çeşitli endüstriyel işletmelerin ve yöntemlerin geri kalan her şeyle bağlantılı olarak yönetilmesi ve sistemin geçişler arası ayarlamalarının denetlenmesi, genellikle belirli bir üretim sürecini sürdürme konusundaki tüm detay çalışmalarından daha fazla, toplumun refahı için daha iyi sonuç veren bir çalışma olarak algılanmaktadır. Bu dokular arasındaki düzeltme çalışması ve büyük ölçüde çeşitli endüstriyel işlemlerin daha önemli bir şekilde denetlenmesi, sadece makine endüstrisinin ortaya çıkışından bu yana ve makine endüstrisinin alan ve tutarlılık açısından ilerlediği oranda önemli olmuştur (Veblen, 1904: 6).

Veblen'e göre ticari işlemlerle, çeşitli sanayi birimleri arasındaki çalışma ilişkileri dengesinin korunması ya da geri kazanılması, ayarlanması veya yeniden ayarlanması ve aynı şekilde her sanayi biriminin işlerinin düzenlendiği yöntemle yapılması şarttır. Bağımsız endüstriyel işlerin çalışanlarına ve diğer işlerin dayandığı ilişkiler her zaman maddi koşullara indirgenebilmektedir. İşte bu noktada iş adamı, endüstriyel sürece belirleyici bir faktör olarak girmektedir. Çeşitli endüstrilerin örgütlenmesinin yanı sıra, büyük ölçüde endüstriyel sürecin dokular arasındaki düzeltmeleri ve tutarsızlıkları, maddi işlem ve yükümlülüklerin doğasıdır. Bu nedenle, endüstrinin çalışma ayarlamaları bozmak veya bunlarla mücadele etmek iş adamlarına aittir. Veblen'e göre, sanayi sistemi ne kadar büyük ve daha sıkı örülürse ve daha hassas bir şekilde dengelenirse ve kurucu birimler ne kadar büyük olursa, alandaki her iş hareketinin etkisi o kadar büyük ve daha geniş olacaktır (Veblen, 1904: 6).

3.4. Ticari Girişim (İş Adamının Endüstriyel Sürece Dâhil Edilmesi)

Bu iş motifleri ve yöntemlerinin ticari işletme trafiğinde uygun şekilde nasıl çalıştığı, ticari ve bankacılık işlerinde, bu iş kolları daha sıkı anlamda endüstriyel işin seyrini

etkilediği sürece, mevcut soruşturmayı ilgilendirmez. Ticari faaliyetlerde veya endüstriyel bir endişenin yürütülmesinde, ticari rutinın ayrıntılarını tanımlamak da gerekli değildir. Soruşturmanın amacı, yukarıda açıklanan makine süreci ile birlikte olan ve büyük mekanik endüstrisi ile meşgul olan karakteristik olarak modern bir iştir. Amaç, iş endüstrilerinin ve iş prensiplerinin mekanik endüstrisi ile birlikte modern kültürel durumu ne şekilde etkilediğini göstermek için yeterince kapsamlı bir iş girişiminin teorisidir. Bu nedenle uzaklıktan ve tekdüzelikten kurtarmak için, geniş bir karakterde olmayan ve bu modern duruma özgü olmayan iş trafiğinin özellikleri, eldeki amaca yeterince aşına olduğu için bir tarafta bırakılmıştır (Veblen, 1904: 7).

Erken modern zamanlarda, makine endüstrisi rejimi başlamadan önce, herhangi bir kayda değer ölçekte işletme, yaygın bir şekilde ticari iş (bir tür mağazacılık veya bankacılık) biçimini almıştır. Nakliye, modern mekanik endüstrisinin gerçekleriyle karşılaştırılabilen, kapsamlı mekanik cihazlara ve süreçlere yatırım ya da yönetimi içeren tek önemli iş koludur. Nakliye genellikle mağazacılık ile birleştirilmiştir. Ancak daha önceki zamanların nakliye ticareti bile, bu açıdan tarıma veya rüzgârın ve havanın sonucu büyük ölçüde etkilediği herhangi bir endüstriye benzeyen tesadüfi bir karaktere sahiptir (Veblen, 1904: 7-8).

Gemicilikteki insanların servetleri, günümüzden daha güvencesiz bir temeldedir. Girişimlerinin başarılı sonucu, modern büyük iş dünyası taşımacılığının veya dış ticaretin endişelerinden daha az zekice bir öngörü ve günlük maddi strateji meselesidir. Bu koşullar altında, iş adamının işi, mevsimlerin seyri tarafından sunulan konjonktürlerden ve talep ve arz dalgalanmalarından, işlerin seyrini kendi amaçlarına uyarlamaktan ziyade yararlanmaktır. Makine çağının gelişinden bu yana durum değişmiştir. İş yöntemleri, elbette sanayi yöntemleri için doğru olabilecek her şeyi temelden değiştirmemiştir. Çünkü onlar, sahip oldukları gerçeklerle şartlandırılmıştır. Ancak iş adamı, tüccarın yaptığı gibi, üretici ve tüketici arasında geçerken mallara yatırım yapmak yerine, artık endüstri süreçlerine yatırım yapmıştır. Değerlerini, mevsimlerin loş öngörülen konjonktürleri ve Tanrı'nın hareketine yerleştirmek yerine, büyük ölçüde iş adamlarının kontrolü altında olan endüstriyel süreçlerin etkileşimlerinden kaynaklanan konjonktürlere yönelmiştir (Veblen, 1904: 8).

Büyük ölçüde, teşebbüsün endüstriyel ekipmanın sahibi olduğu ve mekanik süreçlerin yanı sıra işletmesinin yapıldığı manevi işlemlerin de anında gözetim altında tutulduğu hala mevcuttur. Nispeten nadir istisnalar dışında, sofistike olmayan bir üretkenlik verimliliğinin iş başarısının ana unsuru olduğu da doğrudur⁸¹. Bu kapitalizm öncesi iş durumunun bir başka özelliği ister el işi ister ticaret olsun, işin yatırımdan kazanç elde etmek yerine, geçim kaynağı kazanmak için özel olarak yönetilmesidir⁸². Makine endüstrisi arttıkça ve endüstriyel süreçlerin ve pazarların modern birleşimi geliştikçe, iş konjonktürleri daha da değişmiştir. Aynı zamanda kurnazca manipülasyona, daha yatkın hale gelmiştir. İşletmenin maddi tarafı, sadece endüstriyel verimlilik dışında, ticari ilişkiler yoluyla kazanç veya kayıp şansı arttıkça, daha fazla aralıksız dikkat gerektirmiştir. Aynı koşullar aynı zamanda bir işletme girişimi ruhunu kışkırtmıştır. Bununla birlikte kazanç için, sistematik bir yatırım getirmiştir (Veblen, 1904: 8).

Modern birbirine bağlı ve kapsamlı endüstriyel sistemin daha kapsamlı bir gelişimi ile iş adamı için başlıca ilgi noktası, geçim kaynağının bir zamanlar bağlı olduğu eski bir endüstriyel sürecin eski moda gözetimi ve düzenlemesinden bir alarına geçmiştir. Yatırımların, daha az kazançlı girişimlerden daha fazla kazançlı girişimlere yeniden dağıtılması⁸³ ve kurnaz yatırımcılar ve diğer iş adamları ile koalisyonlar yoluyla iş konjonktürlerinin stratejik kontrolüne bağlanmıştır (Veblen, 1904: 8).

Modern endüstriyel sistem, tek, kapsamlı ve dengeli bir mekanik süreç karakterinin büyük bir kısmına sahip olan süreçlerin bir birleşimidir. Herhangi bir noktada dengenin bozulması, aralarında rahatsızlığın bulunduğu alt süreçlerin sahiplerinden biri veya daha fazlasına karşı farklı bir avantaj (veya dezavantaj) anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, işlemlerin birleştirilmesi de birçok ücre üyesi için kazanç veya kayıp anlamına gelebilmektedir. Çünkü dizi boyunca denge hassastır ve

⁸¹ Cf. Cantillon, *Essai sur le Commerce*, 1e partie, ch. III, VI, IX, XIV, XV, *Ulusların Zenginliği*, bk. I; Bucher, *Entstehung der Volks wirtschaft* (3d ed.), ch. IV and V; Sombart, *Kapitalismus*, Vol. I bk. I.

⁸² Sombart, cilt. I. ch. IV-VIII; Ashley, *İktisat Tarihi ve Teorisi*, bk. II, ch. VI, özellikle ss.389-397.

⁸³ Marshall, *İktisat İlkeleri*, “İkame Kanunu”, ör. Bk. VI. ch. I. İkame yasası, yatırım özgürlüğü anlamına gelmektedir. Sadece söz konusu yatırımcı, belirli bir endüstriyel tesisle veya hatta belirli bir endüstri hatırıyla kalıcı olarak tanımlanmadığı sürece tamamen uygulanmaktadır. Birinden başka bir yatırım noktasına geçmek için büyük bir tesis gerektirir. Bu nedenle, sadece iş durumu modern biçime yaklaştıkça ikame yasasının iktisat teorisi için büyük önem taşıdığı ortaya çıkmıştır. (Veblen, 1904: 19).

bir karışıklığın iletilmesi genellikle çok ileri gider. Hatta kümülatif bir karaktere bürünebilir ve böylece, başlangıçtaki rahatsızlığın düştüğü birleşme üyeleriyle doğrudan temas etmeyen Sanayi Dallarını ciddi şekilde sakatlayabilir veya hızlandırabilir. Örneğin, endüstriyel bir krizde, görünüşte hafif bir başlangıç karışıklığı, yaygın bir düzensizlik vesilesiyle ortaya çıkabileceği durum budur (Veblen, 1904: 8).

Öte yandan böyle bir durumda, belirli bir endüstride bazı uygun koşulların aniden denetlendiği durumlarda örneğin, savaş hammadde ve gereçlerine yönelik ani bir talep, ürünler için büyük ve kazançlı bir talebin zorlanmasıyla bir refah dalgası başlattığında da söz konusudur. Bunlar sırayla diğer talepleri çeker ve böylece bir iş faaliyet dalgası iletir. Bu nedenle endüstriyel dengenin korunması ve çeşitli endüstriyel süreçlerin birbirlerinin işlerine ve ihtiyaçlarına göre ayarlanması, daha önce gösterildiği gibi, herhangi bir modern toplumda ciddi ve kapsamlı bir sonuçtur. Şimdi, bu dengenin korunmasının yolu, ticari işlemlerdir. Onu elinde tutan kişiler, iş adamlarıdır. Bozuklukların kapsamlı endüstriyel sistemin üyesinden üyesine aktarıldığı kanal, sistemin birkaç üyesi arasındaki ticari ilişkilerdir. Modern sahiplik koşulları altında, sanayi alanındaki olumlu ya da olumsuz karışıklıklar, bu iş ilişkilerinden başka bir şey tarafından iletilmez. İş ilişkileri yoluyla sisteme yayılan zor zamanlar veya refah ve sadece temel iş durumunun ifadelerinde bulunurlar. Sadece ikincil olarak, söz konusu karışıklıkların kendilerini, ilgili mekanik süreçlerin karakterinde veya büyüklüğünde değişiklikler olarak göstermesi söz konusudur. Sanayi, iş uğruna sürdürülmektedir. Endüstrinin ilerlemesi ve faaliyeti, piyasanın görünümü ile koşullandırılmaktadır. Bu durumda, iş kârlarının olası şansını anlamına gelmektedir (Veblen, 1904: 9).

Sanayinin düzeltmeleri, maddi işlemlerin arabuluculuğu yoluyla gerçekleşmektedir. Ayrıca bu işlemler, iş adamlarının elinde gerçekleşirken bunlar, ifadenin daha dar anlamında endüstriyel amaçlar için değil, ticari amaçlar için yapılmaktadır. Topluluğun ekonomik refahı en iyi şekilde, endüstriyel sistemi genel olarak oluşturan çeşitli süreçlerin, kesintisiz bir etkileşimi ile sağlanmaktadır. Ancak ellerinde konunun takdirine bağlı olan iş adamlarının maddi menfaatleri, en iyi endüstriyel dengenin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi ile sağlanamaz. Özellikle çıkarları çok geniş olan daha büyük iş adamları için bu doğrudur. Bu ikincisinin maddi faaliyetleri

geniş kapsamlıdır. Servetleri genellikle endüstriyel sistemde belirli bir alt sürecin düzgün çalışması ile kalıcı olarak bağlı değildir. Onların servetleri, bir bütün olarak endüstriyel sistemin daha büyük konjonktürleri, dokular arasındaki düzenlemeler veya sistemin büyük faaliyetlerini etkileyen konjonktürlerle ilgilidir. Dokular arası sistemin, bununla ilgili olduğu ölçüde, düzgün bir şekilde çalışmasını arttırmak da onların menfaatleri ile eşit değildir (Veblen, 1904: 9).

Endüstriyel sistemin dokular arasındaki ayarlamalarından veya bozulmalarından kaynaklanan diferansiyel bir kazanç hedefleyen iş adamı için, operasyonlarının sistem üzerinde hemen bir ilerletme veya engelleme etkisi olup olmadığı maddi bir soru değildir. Son maddi kazançtır, yani sanayi sisteminin bozulmasıdır. Ancak kazanç, bir sanayi veya ticaret tesisinde eski moda kalıcı yatırım yöntemiyle arandığı sürece, bir taraftaki mevcut durum için hemen eldeki noktaya dayanmayan birdurumdur⁸⁴. Söz konusu nokta, iş adamının burada “endüstriyel sistemin dokular arasında bulunan ayarlamaları” olarak adlandırdığı bölümde oynadığı bölümdür. Bu alandaki işlemlerine dokunursa, trafiğinin sistemi avantajlı ya da felaketle etkileyip etkilemediği, büyük ölçüde ona kayıtsızlık meselesidir. Kazançları (veya kayıpları), gerçekleşen karışıklıkların büyüklüğü ile ilgilidir. Aynı zamanda toplumun refahı üzerine kuruludur. Dolayısıyla, bu sanayi işleri yönetiminin maddi işlemler yoluyla sonucu, takdir yetkisini toplumun çıkarlarından kullanan erkeklerin çıkarlarını birbirinden ayırmak olmuştur (Veblen, 1904: 9).

Makine endüstrisinin daha kapsamlı gelişimi, sistemin dokular arasında bulunan ilişkilerinin endüstriyel süreçlerin daha yakından ve geniş kapsamlı bir eklemlenmeye neden olmaktadır. Aynı zamanda işi stratejik yönetim olan bir tuhaf uzmanlar sınıfına yol açması nedeniyle giderek daha da artmaktadır. Genel olarak, bu iş adamları sınıfı, hizmet edecek hiçbir stratejik önderleri olmadığı sürece, sistemin karışıklıklarını geniş ve sık hale getirme ile ilgilenmektedirler. Çünkü değişimin konjonktürlerinde, kazançları ortaya çıkmaktadır. Bir iş önerisi olarak, endüstriyel sistemde yaptığı işlemlerin yarattığı karışıklıkların, hizmet etmek için stratejik ön uçları olmadığı sürece, sisteme yardımcı olup olmadığı veya büyük ölçüde

⁸⁴ Tamamen gelişmiş modem iş koşulları altında, belirli bir işletmeye kalıcı olarak sahip olan pasif hisse senedi ve benzerleridir. Daha büyük türdeki aktif iş adamı, bu şekilde verilen ticari girişim yerine bağlı olmamaktadır (Veblen, 1904: 19).

engellemesi, büyük iş adamlarına kayıtsızlık meselesidir. Ancak modern endüstri kaptanlarının çoğunun böyle bir ön ucu var ve aralarında daha büyük olanları bulunmaktadır. Gerçekten de onlara “sanayinin kaptanları” unvanının tam adını veren, geniş kapsamlı bir iş stratejisi çalışmasıdır. Bu büyük iş stratejisi, uygar insanlığın kaderini zorla ve iç görü ile sallayan büyük iş adamlarının en takdire şayan özelliğidir. Buna göre, gerekli nitelikler yukarıda yapılan geniş ifadeye girilecektir. Kaptanın stratejisi genellikle endüstriyel sistemin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmeye yöneliktir. Böyle bir kontrol elde edildiğinde, yatırımcı olarak büyük ilgi görmeye devam etmesi durumunda, kontrolü altına girenlerin düzgün ve verimli çalışmasını kolaylaştıracak iş koşullarını yapmak ve sürdürmek kendi yararına olabilmektedir. Çünkü diğer şeyler eşitse, endüstriyel tesis yolunda sürekli olarak ellerinin altında kalanlardan elde edilen kazançlar, endüstriyel verimliliğinden daha yüksek ve daha kesintisizdir (Veblen, 1904: 10).

Demiryolu ve “endüstriyel” mülklerdeki daha büyük işlemlerin kayda değer bir kısmı, mülklerin ellerine geçtikleri iş adamları tarafından sürekli sahiplenilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak bu işlemlerin büyük bir bölümünde, iş dünyası erkeklerinin çabaları, önceden kapanmak veya dolaylı bir avantaj elde etmek için mülklerin geçici kontrolüne yönlendirilebilmektedir. Yani işlemlerin, stratejik bir amacı vardır. İş adamı, belirli bir endüstriyel ekipman bloğunun (örneğin, stratejik olarak önemli olan demiryolu hatları veya demir fabrikaları gibi) kazanımı beklenen diğer işlemlerin temeli olarak kontrolünü sağlamayı amaçlamaktadır. Böyle bir durumda çabaları, endüstriyel ekipmanın kalıcı verimliliğini korumaya değil ancak şu an için piyasanın hızını etkilemek için, diğer büyük operatörlerin kavrayışları veya yatırımcıların geçici inancıdır⁸⁵ (Veblen, 1904: 10).

Bu dokular arası karışıklık işinin gereklilikleri, ortak durumlarda, iş adamının yakın amacının endüstriyel süreci bir veya daha fazla noktada altüst etmek veya engellemek olduğuna karar vermektedir. Stratejisi genel olarak, diğer ticari çıkarlara yöneliktir. Amaçları genellikle bir tür maddi zorlamanın yardımıyla

⁸⁵ J. B. Dill’in ifadesi, Sanayi Komisyonu Raporu, cilt. I. ss.1078, 1080-1085; “Kanıtların Özeti”, s.77. ayrıca hisse spekülasyonu ve kurumsal yönetim ile ilgili çeşitli tanıkların ve özellikle de “Endüstriyel Kombinasyonların ve Demiryollarının Menkul Kıymetleri” konulu özel rapora tanıklık eder. XIII. Özellikle ss.920-922.

gerçekleştirilmektedir. Bu tekdüze doğru değil ancak söz konusu işlemlerin yarısından fazlasında önemli gibi görünmektedir. Genel olarak, endüstriyel tesislerin veya süreçlerin koalisyonunu belirli bir iş adamının kontrolüne getirmeyi amaçlayan işlemler, söz konusu tesislerin veya süreçlerin önceki sahipleri veya yöneticileri tarafından birkaç kez yürütülmesini zorlaştırmaya yöneliktir⁸⁶. Genellikle rakip iş adamları arasındaki bir mücadeledir. Çoğu zaman mücadelenin sonucu, hangi tarafın daha büyük maddi hasara yol açabileceğine veya dayanabileceğine bağlıdır. Böyle bir durumda nadiren meydana gelmeyen maddi hasar, söz konusu endüstriyel tesisler için bir aksilik ve genel olarak endüstriyel sistemin az çok kapsamlı bir düzensizliğini içermektedir. Büyük modern iş adamlarının, endüstriyel yaşam düzeninin sergilenmesiyle ilgili oldukları ölçüde çalışmaları, bu stratejik karakterdedir. Yaptıkları ihraçlar, ticari samimiyetsizliklerden ödünç alınan iş eğiminde çağrıldıkları gibi “ticari işlemlerdir” (Veblen, 1904: 10).

Mevcut iktisat teorisinde iş adamı, “girişimci”, “üstlenici ya da spekülâtör” adı altında ifade edilmektedir. İşlevi, üretim ekonomisi ve daha yüksek hizmet verilebilirliği açısından endüstriyel süreçlerin koordinasyonu olarak sürdürülmektedir (Veblen, 1904: 12). Büyük denetimlerin kontrol altındaki iş adamlarının inisiyatifinde nasıl gerçekleştiğine ilişkin olarak, kontrol altında olmaları gerçeğinin, tavsiyeleri dışında endüstriyel korelasyonların gerçekleşmesini engellediği ve buna razı olduğu söylenebilmektedir. Endüstriyel sistem, iş ilkeleri ve maddi amaçlar için organize edilmiştir. İş adamı, sistemin merkezinde bulunarak, takdir yetkisini elinde tutmaktadır. Bu yetkiyi, serbestçe uygulamaktadır. Seçiminin etkisiyle, gecikmenin yanı sıra avans da hesabına yatırılmaktadır (Veblen, 1904: 13).

Bu konsolidasyonlardan etkilenen üretim maliyetindeki ekonomiler ile ilgili olarak, dikkat edilmesi gereken başka bir karakteristik özellik, modern iş teorileri için önem taşıyan bir özelliktir. Büyük ölçüde yapılan tasarruf, üretimin ana maliyetlerinden

⁸⁶ Modern zamanların büyük sanayi koalisyonlarından herhangi birinin oluşum tarihi, büyük işletmelerde bir faktörün ne kadar büyük ve vazgeçilmez bir unsur olduğunu, rakip işletmeleri şart koşmaya zorlamak için istenen zorlukların buluşu ve organizasyonu olduğunu gösterecektir. United States Steel Corporation’ın, özellikle Carnegie Company’nin hareketlerinin önündeki hileler, bunun nasıl büyük ölçekte çalıştığını gösteriyor. Krş. ES Meade, Trust Finance, ss.204-217. Sanayi Komisyonu Raporu, cilt. XIII. “Kanıtların Gözden Geçirilmesi”, ss.V-VII, bu konuyla ilgili tanıklıkla. Yeni bir düzenlemeye (koalisyon) neden olan baskı genellikle “aşırı rekabet” olarak adlandırılmaktadır (Veblen, 1904: 19-20).

tasarruf etmek yerine, işletme yönetimi maliyetlerinin ve pazarlama ürün ve hizmetlerinin rekabetçi maliyetlerinin tasarrufudur. Yeni ve daha büyük işletme birleşmelerinin artan tesisi ve verimliliği, öncelikle ofis işleri ve satış giderlerini etkilemektedir. İş yönetiminin bu kısıtlamasının ve konsolidasyonunun, endüstrinin uygun yöntem ve hedefleri üzerinde sadece dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır. Duraksamadan, maddi süreçlere ve mekanik süreçlere, dolaylı ve belirsiz bir derecede dokunmaktadır (Veblen, 1904: 14).

Her bir birim ürün için işlem yapılması gereken "iş" miktarı, çeşitli ilgili endüstriyel süreçlerin, birçoğunun bir işletme yönetimi altına getirildiği yerden birkaç kat daha fazla yönetildiği yerlerde çok daha fazladır. Sürecin veya ürününün farklı mülkiyet alanları arasındaki sınıra değdiği veya bu sınırı aştığı her temas veya geçiş noktasında maddi bir takdir yetkisi kullanılmalıdır. Ticari işlemler, mülkiyet ve mülkiyet değişiklikleri ile ilgilidir. Mülkiyet açısından parsel ne kadar büyük olursa, belirli bir mal veya hizmet çıktısı ile bağlantılı olarak yapılması gereken alım satım işi miktarı da o kadar fazla olur. Genel olarak, daha yavaş, daha az kolay ve daha az doğru olan iştir. Bu, hem esasen maddi inisiyatif ve takdir yetkisinin kullanıldığı pazarlık ve sözleşme çalışmaları için hem de rutin muhasebe çalışması ile bilgi ve yanlış bilgi toplama ve uygulama için geçerlidir (Veblen, 1904: 14).

Endüstriyel süreçlerin, ürünlerin, hizmetlerin ve tüketicilerin standardizasyonu, iş adamlarının ticari işletmeleri daha büyük ölçekte yeniden düzenlemeye yönelik çalışmalarını önemli bir düzeyde kolaylaştırmaktadır. Özellikle bu standardizasyon, muhasebe, faturalar, sözleşmeler vb. gibi muntazam bir rutine izin vererek ve böylece işletmenin maddi durumunun yetkin bir görünümünü verecek homojen sonuçlar ile de büyük bir merkezi muhasebe sistemini kabul ederek amaçlarına hizmet etmektedir. Gelişimin bugünkü aşamasında, büyük olasılıkla, ortak durumlarda, konsolidasyon ile tasarruf için en büyük fırsat, her yerde ve bir anlamda ekonomik sistemde ticari girişimin aşırı varlığı tarafından karşılanmaktadır. Bağımsız firmaların, lüzumsuz ticari işlemlerini ve endüstriyel olarak manevralarını ortadan kaldırmaktadır. Kombinasyonların geliştiricisi, en etkileyici fırsatını bulmaktadır. Sanayinin büyük modern kaptanları tarafından sunulan muhtemelen en büyük, kesinlikle en güvenli ve tartışmasız hizmetin, yapılacak işin bu kısıtlaması olduğunu, iş adamlarının hizmetten bir sınıf olarak bu kapsamlı emeklilik ve özel

girişimler için fırsatların kesin iptali olduğunu söylemek neredeyse çok fazla bir ifade değildir (Veblen, 1904: 14).

İlgili endüstriyel birimler farklı iş yönetimleri altında olduğu sürece, bunlar argümanın doğası gereği, çapraz amaçlara yöneliktir. İş konsolidasyonu, endüstriyel ögenin bu istenmeyen özelliğini sistemin aralıklarından elimine ederek gidermektedir. Büyük ölçüde sanayi sisteminin dokular arasında bulunan düzenlemeleri bu şekilde rakip iş adamlarının takdirinden çekilir ve daha önce dâhil olan maddi yönetim çalışmalarından büyük ölçüde vazgeçilir. Bunun sonucunda, iş tasarrufu ve kaçınma söz konusudur. Endüstrinin rekabetçi yönetimini karakterize eden, sistematik karşılıklı engellemedir. Topluma genel olarak maddi yönetim çalışmaları, daha çok hizmet verilebiliyor gibi görünmektedir. Endüstri kaptanının kahramanca rolü, aşırı iş yönetiminden gelen bir tedarikçinin rolüdür. İş adamlarının şefi tarafından iş adamları dışında bir rol dağıtımıdır⁸⁷. Yukarıda taslağı çizilen işletme teşebbüsü teorisi, endüstriler sisteminin dokular arası bulunan ayarlamalarıyla dolu işletmeler için geçerlidir (Veblen, 1904: 14).

Benzer bir şekilde ticari işin, büyük ölçüde endüstriyel sistemin koşullarından kaynaklanan ancak endüstriyel işlemlerin mekanik zorunluluklarından kaynaklanan konjonktürlerle meşgul olduğu söylenebilmektedir. Ticari girişimin uygun konjonktürleri ana tesadüfî, şu ana kadar bu ticari arayışlarda bulunan iş adamları tarafından başlatılmamıştır. Ticari iş bu şekilde, endüstrinin gidişatını yönlendirmeyi amaçlamaz. Öte yandan, yukarıda bahsi geçen büyük işletme, endüstriyel organizasyonda değişiklikler başlatır ve kendi inisiyatifinde yer alan değer düzeylerindeki değişiklikler yoluyla kazancını büyük ölçüde arar. Değer düzeylerindeki bu değişikliklerin elbette malların çıktısı ve toplumun maddi refahı üzerinde etkisi vardır. Ancak bu şekilde sahip oldukları etki, yalnızca kâr arayışında rastlantısalıdır (Veblen, 1904: 15).

Veblen'e göre sürecin genel hatları, kurum olarak ele aldığı teknoloji ve işletmenin varlığı aracılığıyla çizilmektedir. Aslında kurumlar, bireyin seçenek kümesini hem sınırlandırmakta hem de tanımlamaktadır. Bu nedenle de kurumsal değişim, bireyin

⁸⁷ Sanayi Komisyonu Raporu. vol.I., J. W. Gates'in Tanıklığı, ss.1029-1039; S. Dodd, s.1049-1050; N. B. Rogers, s.1068; hac. XIII, C. M. Schwab, ss.451-459, H. B. Butler, s.490; L. R. Hopkins, s.346,347; A. S. Beyaz, ss.254-256.

düşünce alışkanlıklarının değişimine bağlı olmaktadır. Burada bahsedilen, karşılıklı bir bağımlılıktır. Teknoloji, doğası gereği hızlı değişmeye yatkın olmaktadır. Veblen analizlerinde, teknolojinin yaşamsal bir rol oynadığı durumlarla ilgilenmektedir. İşletme ise, teknolojiyi yavaşlatıcı bir özellik taşımaktadır. Veblen'e göre işletme, kendi kâr amacı doğrultusunda endüstrinin fiziksel üretim gücünü boyunduruğa almaktadır. Hatta buna yönelik olarak, kapasite kullanımı düşürüp fiyatları yüksek tutmayı yeğlemektedir. Yani üretime, "sabotaj" şeklinde bir etki yaratmaktadır. Tarihsel kapitalizm içerisinde iktisadi gelişmeye yön veren teknoloji ve firma, kompleks bir ilişki içerisinde. Ancak Veblen'in analizini şekillendiren iktisadi etkinlik, "bilimsel bir etkinlik" olarak ele alınmaktadır. Veblen'e göre endüstri özünde, "üretimsel mühendisliğe" benzeyen fiziksel bir kavramdır. Veblen endüstrinin, çıktı elde edebilmek için gereken birtakım girdilerin bir araya getirebilme çabasını yansıtmaması nedeniyle endüstriyel etkinlikleri, geçmişteki "yağmacılık" faaliyetleri ile karşılaştırmaktadır (Özveren, 2007: ss.22-26).

3.5. Modern Endüstride Üretim Tarzlarının Dönüşümü

Alet, görece esnek bir kullanım alanına sahip, kullanıcısının becerisi ile doğru orantılı olarak yönlendirilebilen bir üretim aracıdır (Dikmen, 2017: 35). Alet ile yapılan üretim temelde üretilen ürünlerin bir diğerinden farklı olması nedeniyle benzersiz olmaktadır. Bu durum, zanaatkârlık ya da atölye tipi üretimi şeklinde kendisini göstermektedir. Aletin çalışması için ona kuvvet uygulaması gereken kaynak, insanın ta kendisidir ve kullanımı için özel bir eğitim şarttır (Dikmen, 2017: 36).

Makine, dışsal bir güçle yapımcı tarafından tasarlanan, işi ya da işleri yapan mekanik bir düzenektir. Makine ile alet arasındaki temel fark, bu tanımda gizlenmiştir. İnsan emeğinin, kol gücü dışında başka güç kaynaklarından yararlanması, temel farktır. Bilginin birikmesiyle elde edilen tasarım ve mekanizasyon süreci, makineye "emek sakıngan" bir nitelik kazandırmaktadır. Makinenin, insanlık tarihi içerisinde kendisini var edip geliştirmesinin asıl nedenini de ifade etmektedir. Fabrikalı üretim sürecine geçmeden önce sürdürülen üretimin temelinde üç üretim tarzı bulunmaktadır. Bunlar; Küçük meta üretimi, Zanaatkârlık ve Atölye (manifaktür) tipidir. Zanaat üretiminin parçalanması aşamalarında, satın alma sisteminin dağınık

bir ev sanayisine dönüşmesi (iş sipariş etme sistemi), girişimci için emek sürecini kontrol altına alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, merkezi atölyelerin kurulması ile manifaktürün ortaya çıkışı desteklenmiştir. Emek sürecindeki otomatikleşme, iş bölümünün mümkün kıldığı teknik temel üzerinde makinenin, manifaktür üretimine sızmasına olanak tanımıştır. Böylelikle, fabrika sisteminin de gerekli koşulları hazırlanmıştır (Dikmen, 2017: 37).

Atölye tipi üretim tarzı ile Fabrika (maşinofaktür) arasındaki temel ayrım, alet ile makine arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Makine ile standart parça üretimi yapılarak bir standart üretim biçimi kurma amaçlanmaktadır. Ancak fabrikalı üretim sistemi öncesinde gerçekleştirilen siparişe dayalı üretim tarzında işlerin tümü, gündelik hayatın içerisinde yer almaktadır. Alet kullanan kişinin el becerisine bağlı olarak, farklı biçimlerde ürünler ortaya konabilmektedir. Usta ve çırak ilişkisine dayanan Atölye tipi üretim tarzında, usta kendi hızında çalışabilmektedir. Bu üretim tipinde, iş ile meslek soyutlamalarının yapılmadığı, iş ile yaşam zamanının ve alanlarının birbirinden kopartılmadığı ve hatta iş zamanını zanaatkarın kendisinin belirlemesi nedeniyle de üretim zamanı ile bütünlük gösterdiği, iç içe geçmiş bir iş ilişkisi söz konusudur (Dikmen, 2017: 38). Manifaktür sürecinde, mekanik temel sınırlılığı ile kendi yarattığı üretim gereksinimleri bir çatışma halindedir. Parça işçisi ve tekdüzeleşmeye neden olan atölyelerde iş bölümü, skolastik bir dogmaya dayanmaktadır. Bu nedenle de atölyelerde temel bir düzenin oluşması engellenmiştir. Ancak bu engellenen düzen fabrika ile sağlanmıştır. Mekanik zemin sınırlılığı da fabrika sistemi ile aşılarak, vasıflı işçi kadroları ortaya çıkarılmıştır.

Veblen'in 1904 yılında yayınlanan "The Theory of Business Enterprise"adlı çalışmasında, makine sürecinin kavramının iktisadi süreç üzerindeki etkisinin analizini yapmıştır. Endüstriyel sistem içerisindeki üretim tarzındaki bu gelişmeler neticesinde analizinde makine süreci, kitle üretiminin bir sonucu olan makineleşme anlamını aşmıştır. Yani daha ziyade teknolojik gelişmeler olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda, modern kültürün ve modern endüstrinin temelinde makine süreci bulunmaktadır. Endüstriyel sistemin temelini oluşturan makine sürecinde ise, mühendis ile teknisyenlerin faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Kapitalist ekonominin motor gücü olan makine süreci, kendisini kapsayan bütün unsurların birbiriyle

sürekli bağımlılık içinde olduğu bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Bu süreç aynı zamanda büyük ölçekli bir üretime de olanak sağlamıştır (Özman, 1999: 176).

3.6. İşletme Olarak Faaliyet Gösteren Finansın Sabotaj İçgüdüsü

Veblen bütün çalışmalarında, değişik biçimlere sokarak insan davranışlarını etkileyen baskın faktörün ne olduğu sorusunu çözümlemeye çalışmıştır. Düşünce alışkanlıkları, açık veya örtük halde bu soruya verdiği cevaptır. Ona göre, düşünce alışkanlıkları da içgüdülerle ortaya çıkmaktadır. Ancak insan davranışları teorisinin temelinde düşünce alışkanlıklarının ve içgüdülerin olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım değildir (Demir, 1996: 93-94).

İlerlemeci bir evrimsel gelişime içerisinde (tabi ki bu söylem, Veblen’de evrimin yönünün kesin olarak çizilmediği varsayıldığında biraz çelişkili görülebilir) ustalık, ebeveynlik ve aylak merak şeklindeki bu üç temel içgüdü oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu sınıflamaya bir de ilkel içgüdü dâhil etmek mümkündür ancak burada baskın unsurlardan bahsedilmektedir. Bu içgüdüler aracılığıyla istismar, açgözlülük, kibirli rekabet, talan etme usulü gibi çelişen unsurlardan biri olarak “sabotaj” uygulamaları karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bunlar, kurumların gelişmesini ve sürekliliğini engelleyici bir yapıda olan uygulamalardır (Demir, 1996: 95-96).

Sabotajın yeterli düzeyde bağlamsallaştırılmasına, aslında daha geniş topluluk ile ilgili bağlamlara ve anlayışlara yerleştirilmesine dönük bir zorunluluk olduğuna kuşku yoktur. Bu anlayışın bir kısmı, kapitalizmde sabotajın (onlarınkinin ve bizimkinin) ikili karakterine ve kapitalist sabotajı idare etmekte (ve sabotaj yanlısı eğilimleri işçi sınıfına, yerli topluluklara ve çevre aktivistlerine yüklemekte) devletin rolünün iyi bir analizinin yapılmasını gerektirmektedir.

Sabotaj kelimesi, tahrip ve yıkıma ilişkin imgeleri çağrıştırmaktadır. Thorstein Veblen kavramın, Amerikan kullanımında geçerli olacak biçimde sabotaja atfedilen uğursuz anlamın, sabotajın örgütlü işçiler tarafından kullanımının itibarını düşürmenin peşindeki haber medyası ve medya simalarının çıkarları ve eylemlerine bağlı olarak dile getirildiğini ve pekiştirildiğini kaydetmektedir (Veblen, 1921: 4).

Sabotajın ilk anlamı ise, “tahtadan yapılmış ayakkabı” (sabot) anlamına gelmek üzere Fransızcadan devşirilmiştir. Kelimenin ilk zamanlardaki kullanımının da genellikle bu türden ayakkabılarla yapılması beklenebilecek olan ayak sürüme ya da isteksizce yürümeye atıfta bulunduğu söylenmektedir.

Bazı durumlarda, sabotajın “sabot” ile olan bağlantısı, Ludistler’de olduğu gibi, tahta ayakkabının, üretim teçhizatlarını aksatmanın, tam anlamıyla, durdurmanın aracı olarak hareket eden dişlilerin ya da makine parçalarının arasına konması üzerinden makineleşmeye karşı erken dönem muhalif pratiklere atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla sabotaj büyük ölçüde, endüstriyel üretimi engelleyebilecek, ona müdahale edebilecek ya da durdurabilecek şekilde tıkama, tahrip etme, yavaşlatma, tavsatma ya da verimsiz kılmaya denk düşmektedir.

Amerika’da şiddet ve çatışma anlamında zorla engelleme, sindirici taktikler, sanayide yapılan dehşet verici önlemler ve yok etme odaklı patlayıcılar gibi ilk ve yaygın doğasının dışında sabotaja farklı anlamlar yüklenmiştir. Daha sonra, “Dünya Sanayi İşçileri” denilen uluslararası sendikanın aslında teknik ifadesini tam olarak karşılamayan ancak daha iyi bir tanım olarak düşünülen verimli⁸⁸ olmaktan vicdanen vazgeçme niteliğine kavuşmuştur (Veblen, 1921: 21). Gündelik sabotajın büyük kısmını, yanlış yönlendirme, hasta numarası yapma, kafa karıştırma vb. oluşturmaktadır (Veblen, 1921: 4). Erteleme, ayak bağı olma, sürtüşme ve engel olma da söz konusudur.

Sabotajın bir suçlama aracı haline getirilmesi ile değeri azaltılmaktadır. Ancak sendika üyesi olan Fransız işçilerde pasif olan direniş taktiklerini ifade edilmesi için kullanılmaya başlanmıştır (Veblen, 1921: 5). Bu taktikler sabotaj düzenlemelerinden

⁸⁸ Ancak hem Veblen hem de zamanının bazı mühendisleri bu terimi kullandığından verimlilik, U şekilli uzun vadeli ortalama toplam maliyet eğrisindeki minimum nokta ile temsil edilen şu anda standart mikroekonomik verimlilik değildir. Veblen, maliyete dayalı bir verimlilik tanımı yerine “teknik” bir yaklaşım benimsemiştir. Bu iki verimlilik görüşü arasındaki fark en iyi, Veblen’in yoğun bir şekilde ödünç aldığı ve sonuçta Veblen tarafından verimlilik konusundaki düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenen bazı erken mühendislerle, özellikle de erken Tayloristlere odaklanarak anlaşılabilir (Veblen, 1990: 38). Veblen’in teknik verimlilik tanımının kendisi de bir mühendislik tanımıdır. Modern endüstri görüşünü, endüstrinin çeşitli ilgili dallarını koordine eden birçok doku arasında bulunan düzenlemesinin dikkatli bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla, maddi işlemler yoluyla düzenlenen bir “(kapsamlı) makine süreci” olarak görmüştür (Veblen, 1988: 5). Veblen için, ekonomi boyunca birbirine bağlı mekanize üretim süreçleri, mümkün olan en teknolojik üretim tekniklerini kullanarak mümkün olan en yüksek çıktı miktarını üretmek için “boş, artık ve sıkıntı olmadan verimli bir şekilde” (Veblen, 1988: 18) birlikte çalıştığında teknik verimlilik söz konusudur.

farklı olarak görülmemektedir. Sonrasında, radikal demokrat sendikal hareketlerin ve sendikalizmin bir parçası olarak yayılmıştır. Bu sabotaj, sömürü ve baskıya karşı, işçi sınıfına ve onun (toplumsal ve doğal) topluluklarına verilen zararlara karşıdır. Veblen'e göre, yıkım, kundakçılık, tahrip olarak sabotaj mefhumu, sermayenin ve onun medyadaki ve kanun uygulayıcıları arasındaki sözcülerinin çabalarıyla, ABD'de ortaya çıkacaktır.

Diğer sınıfları hâkimiyeti altında tutan ve istediği şekilde yönlendirip sömürebilen baskın sınıfın bir elemanı olarak aylak sınıfı görmektedir. Aylak sınıfının da elemanı olan işinin başında durmayan mülk sahibi, bu etkinlikte bulunmaktadır. Bunlar, sanayi kaptanının iş ve daha fazla kazanç elde etme odaklı hedeflerinin sınırları içerisinde sanayideki ve teknolojideki gelişmelere müsaade etmektedirler. İşe gelmeyen mülk sahipleri ve sanayi önderleri, iş adamı olarak da adlandırılmaktadır. Bu önderler, hedeflerinin baltalandığını tespit ettikleri anda hızlı bir şekilde sanayiye ve teknolojiyi yıkıma uğratmaktadır. Bu yıkım, sabotaj biçiminde ortaya çıkmaktadır. Veblen alaylı bir üslupla iş adamlarının, “verimli olmaktan vicdanen vazgeçme” niteliğinde sabotaja yöneldiklerini vurgulamaktadır. Üretici güçlerini ise, bu sanayi ve teknoloji oluşturmaktadır. İş adamları ile üretim güçleri arasında ters bir ilişki mevcuttur. Aslında kapitalistler ve onun yardımcısı olan aylaklar, mühendislerin de bir üyesi olduğu faal sınıfın maddi refahını ve yeteneklerini sabote etmektedir (Veblen, 1921: 7).

Endüstriyel bir ekonominin ve teknolojik değişimin dinamikleri ile ticari girişim çıkarları taban tabana zıttır (Clark, 2001: 1224-1225). Veblen'e göre modern üretim sistemlerinin araçlarını tasarlayan ve ortaya çıkaran mühendisler ile bunları yöneten iş adamlarının çıkarları çatışmaktadır. Bununla birlikte birinci grubun çıkarı endüstriyel istihdam, ikinci grubun çıkarı ise parasal çıkardır. Mühendisler, minimum maliyetle maksimum çıktıya ulaşan maksimum etkinlik peşindedir. Endüstriyel sistem içerisindeki faaliyetleri, toplumun maddi refahının artışına hizmet etmektedir. Ayrıca sistemin sekteye uğramadan ve tam kapasitede çalışmasına aracılık etmektedir. İş adamlarının parasal çıkarı ise endüstriyel sabotajı, fiyatları yapay olarak arttırmak için üretim azalışını desteklemektedir. Aynı zamanda makine süreci disiplininin neredeyse hiç etkilenmemektedir. Sosyal refah amacı ile iş

adamlarının amacını uyumlaştıracak doğal bir güç Veblen'e göre yoktur (Clark, 2001: 1224-1225; Harris, 1953: 12).

İktisadi sürecin kendisi Veblen'e göre mekanik niteliktedir. İktisat üretim, üretim de toplumun üretici birimlerinin iç içe geçmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Veblen'e göre (mal üreten) topluma makine hâkimdir (Heilbroner, 2019: 204). Makine, iş adamının peşinde olduğu kârla veya kazançla ilgilenmez, mal üretir. Veblen'in "iyi" olarak nitelendirdiği çalışma ve merak güdüsünü taşıyan ve dolayısıyla daha fazla çıktı üretme çabasında olan aktörler ise mühendisler ve teknisyenlerdir. Veblen'in moral ilgisi, makine sürecine en yakın olan teknisyen ve mühendislerdir. İktisadi değişim, onların yaratacakları teknolojik yeniliklerin ürünüdür (Halteman ve Noell, 2012: 119).

Sabotaj sadece, kapitalistlerin yardımcıları olan aylak iş adamları tarafından kullanılmamaktadır. Buna karşılık işçilerde, sürecin sekteye uğratılmasına hatta durdurulmasına yönelik ciddi sabotaj taktiklerine yönelebilmektedir.

3.7. İşçi Sınıfının Sabotajı Örneği

Peter Linebaugh, "Makine Kırıcılık, Romantizm ve 1811-12 Yıllarından Ortak Alanlar: Ned Ludd⁸⁹ ve Quenn Mab⁹⁰" adlı kitabında, kâr amaçlı makineleşmeye ve küresel çitlemeye karşı "ortak olanı" savunarak, bir mit ve ruh biçiminde savunma hatlarını ortaya koymaktadır. Değişken sermayenin sömürülmesinin temel araçları; doğal kaynaklar ve makineler veya doğa ve teknolojidir. Bu kullanılan temel araçların dile getirilmesi, makinenin yıkımlarına da işaret etmektedir (Linebaugh, 2012: 9). İngiliz tekstil sektöründe faal olan teknoloji karşıtı Luddistlerin, 1811 ile 1812 yılları arasında direnişte bulundukları görülmektedir (Linebaugh, 2012: 13).

⁸⁹ Ludd, makine kırıcıları tarafından, teknolojiyi yoğun olarak kullanmaya başlayan işverenlere gönderilen uyarı niteliğindeki mektuplarda ayrıca General, Yüzbaşı veya Kral olarak da adlandırılan yarı destansı bir lider olarak kabul edilmiştir. Dokuma tezgâhında çalışırken tembellik ettiği gerekçesiyle işten çıkarılan Ludd, hıncını almak için dokuma makinesini parçaladığı 1770 yılında yaşadığı düşünülen Luddistler'e adını veren karakterdir.

⁹⁰ Maneviyatın dünya tarihine müdahale ettiğine ve edeceğine dair güçlü bir inanca sahip olan Shelley'nin uçabilen bir peri ve bir rüya çağrıcısı olan manevi bir ruhu, Shakespeare'in Romeo ve Juliet oyununa gönderme yapılan bir masal kahramanıdır.

Kapitalizmin sürekliliği, teknolojik değişimi gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, birbirlerini besleyen bir süreç ortaya çıkarmaktadır (Linebaugh, 2012: 19). Topluluğun maddi bir temelini olduğu ve ortak olanın da birlik içerisinde oluşturulduğu düşünüldüğünde, toprak ve aletlerin metalaştırılması ile metanın sabit sermaye şekline bürünmesi, mülksüzleştirme ile sömürüyü birbirini tamamlayan ve hatta güçlendiren iki dinamiği ifade etmektedir. Bu bağlamda ortak olandan mülksüzleştirilme, emeğin makineleştirilmesi ile karşılıklı ve destekleyici bir ilişki içerisinde (Linebaugh, 2012: 20).

Ludd'un ortaklığı ile Shelley'nin devletin işlevinin, ortaklığa eşit katılım anlamına gelen "ortaklaşalığı" arasında, deneyim ile arzu arasındaki fark temelli bir ayrım bulunmaktadır. Ancak ortak olana karşı makinenin zarar verici bir nitelikte olması, her ikisi içinde temel kaygıyı oluşturmaktadır (Linebaugh, 2012: ss.26-29). Yeryüzü, homojen bir rant yaratan makine haline gelmektedir (Linebaugh, 2012: 33). Sömürü, yerlilik ve toprak dağıtımı ile ilgili kavramlarla evlilik, ticaret, politik tiranlık ve örgütlü din gibi faktörleri hedef alarak ortak olana el konulmasına işaret eden komünist bir şiir olan Queen Mab'de Shelley, makinenin köleliği teşvik ettiğini şu dizelerle ifade etmektedir (Linebaug, 2012: 49):

"Kimsesiz bırakan bir veba gibi iktidar,
Her dokunduğunu kirletir ve itaat,
Tüm dehanın, erdemin, özgürlüğün, doğruların yıkımı
İnsanları ve insanın çevresini köleleştirir
Onu mekanik bir otomata çevirir (iii,175-180)."

Teknolojik kölelik ile makine, insanı bir otomata dönüştürmektedir. Zengin ile yoksul arasındaki uçurum, teknoloji temelli derinleşmektedir. Shelley bu nedenle makineyi, emeğin yerini alması bağlamında değil de zaman içerisinde emeğin dönüşeceği yeni bir formu olarak ele almaktadır. Bu değişen koşullar, açık bir şekilde insanın mekanikleşmesi ve yabancılaşmasının kapısını açmaktadır (Linebaugh, 2012: 49-50).

Bu çerçevede kümülatif bir nedensellik ilişkisi içerisinde karşılıklı yapılan bir sabotaj taktikleri varlığından bahsedilebilir. Ancak sabotajın uygulanış şekli ve taktiksel ifadesi, toplumdaki sınıflarda farklılık gösterebilmektedir. Genel olarak bakıldığında

sabotaj, hem işçilerin taleplerini desteklemek için kullanılan hem de işverenlerin ya da rakip firmaların ticari rakiplerine karşı bir çözüm yolu olarak kullanılan faaliyetler olabilmektedir. Bunun yanı sıra sabotaj, işverenin işçiye yönelttiği bir bozguna uğratma biçiminde apaçık (Veblen'in alaycı üslubunda barışçıl da denilebilir) ya da gizli bir şekilde kısıtlama, bozma ve geciktirme gibi bütünleyici bir halde ifade edilebilmektedir. Sendikalist sabotajın yanı sıra, her ne kadar hakkında daha az konuşulsa da ya da daha az bu şekilde adlandırılrsa da bir de kapitalist sabotaj vardır. Veblen'e göre "kapitalist sabotaj", sanayideki belli bir strateji ya da yönetim sistemi şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle de özel çıkar veya ayrıcalıkları koruma altına almak için kullanılmaktadır (Veblen, 1921: 22).

Sabotaj, çıkar grupları tarafından bir araç olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda işçilerinde, kazanılmış haklar bağlamında savlarını iyileştirmek ve çalışma koşullarını düzenlemek için, ücret ve saat ayarlamasının yapılmasını talep etmesi ve bunu yaparken de alışkanlıkların değişime uğratılmaması için önlemler alınması gibi çeşitli sabotaj durumları gösterilebilmektedir. Kapitalist sabotaj, genellikle işçileri mağlup etmek, ücretleri ve fiyatları belirli bir düzeyde tutmak ya da iş rekabetinde avantaj kazanmak adına işverenler tarafından kullanılmaktadır. Bu tam anlamıyla, bir endüstriyel idare ya da strateji biçimidir (Veblen, 1921: 5).

Grev, bir sabotaj çeşidi olmaktadır. Ancak bu terim öncesinde de greve gidilmiş olması nedeniyle tam olarak sabotaj şeklinde ifade edilmemektedir. Lokavt da işverenlerin işçilere karşı uyguladıkları sabotaj örneği olarak ele alınabilmektedir. Yerleşik kanun ve düzenlerdeki fiyat ve iş sisteminde, sözde kamu yararı düşüncesi altında çeşitli önlemler alınmaktadır. Lokavtın meşru bir hareket olması ile grevin sınırlar çerçevesinde meşruluk kazanabilmesi düşünüldüğünde, devletin nerde yer aldığına tarif edilmesi zor olmamaktadır. Aslında hükümetinde belli alanlarda sabotaj faaliyetlerine yöneldiği görülmektedir (Veblen, 1921: 23).

Veblen'e göre sabotaj biçiminde birtakım kısıtlayıcı önlemler alınmaktadır. Bunlar, iş adamları ile yönetilen sanayi toplumunun üretkenliğin devam etmesi, kârlı bir fiyatta tutulması ve piyasanın sürdürülebilmesi için zorunlu bir faktör olarak uygulanmaktadır. Üretimin, üretim kapasitesinden düşük tutulması, işçilerin kısıtlanması ve engellenmesi için, kontrol temelli yöntem ve araçlar

uygulanmaktadır. Aşırı üretimin olmasını ve bu durumun iş hayatının bunalıma sürüklenmesini engelleyebilmek için ülke refahının devamlılığı, sanayiye kontrol altına alan iş adamlarının verimlilikten vicdanen vazgeçmelerine bağlıdır. Yani sabotajın refah için, bir zorunluluk ve çıkar karşısı değişim yaptırımlarını engelleyici bir çerçevede sömürü aracı olarak gerekliliği bulunmaktadır (Veblen, 1921: 24).

Veblen'in ileri sürdüğü üzere, kârlı işin gereksinimleri hiçbir şekilde (kapasite ya da ihtiyaç yönünden) tam üretimi kaldırmaz (Veblen, 1921: 8). Üretimin oranı ve hacmi, uygun kaynakların, emeğin ya da mal ve hizmetler açısından bir verili topluluğun donanımı veya fiili ihtiyaçlarına değil, piyasanın ihtiyaçlarına ayarlıdır. O halde, Veblen açısından “verimlilikten vicdanen vazgeçilmesi”, bütün endüstriyel işletmelerdeki aklın da hareket noktasıdır (Veblen, 1921: 9). Çıktının hacmi, fiyat olarak neyin en geniş net geri dönüşü getireceğine dönük bir anlayışla birlikte yüksek ölçüde üretken sistemler dâhilinde düzenlenmiştir (Veblen, 1921: 8).

Bu bağlamda sabotaj, “aşırı üretim” krizlerinden (piyasanın fiyatları sermaye için yeterli düzeyde kârlı tutmasını sağlayan dengesinin ötesine geçen üretimden) kaçınmak adına kullanılır. Veblen'e göre, devam eden kârlılık, sanayinin sahipleri tarafından günden güne “verimlilikten vicdanen vazgeçilmesine” dayandırılmaktadır (Veblen, 1921: 8). Sanayi, sermayenin kendi tasarrufları açısından denetlenir ve bu, Veblen'in de dediği üzere, her zaman kârlı bir fiyat anlamına gelmektedir. Fiziksel tesisin ve işçilerin (tamamen ya da kısmen) sürekli işsizliği ise, fiyat sistemi üzerinden örgütlenen toplumlarda kaçınılmaz bir durumdur (Veblen, 1921: 8). Bu da yoğun bir biçimde kapitalist toplumsal düzenlemeler dâhilinde kıtlık imalatı (sahte kıtlık durumu) anlamına gelmektedir (Shantz, 2003).

Endüstriyel tesisin ve işçi tedarikinin sabotajı olmaksızın, fiyatlar (sermaye çevrelerinin arzu edebileceği) kârlı bir seviyede kalamayacaktır. İşsizlik ile tesisin ve işçilerin yeniden yapılandırılması; üretimi, kapasite ve denetim çıktıları dışında sermayenin lehine bir hatta tutmaktadır. İşte bu, Veblen'in de belirttiği üzere bu, sabotajın ta kendisidir.

Veblen açısından sabotaj, asla (kitle medyası ve emniyet kurumlarının yaptığı gibi) ilk elden kınanması gereken bir şey değildir. Veblen, sanayide sabotajın alışlagelmiş kullanımına dair ahlaksız hiçbir şeyin bulunmadığını ileri sürmektedir. Aksine bu

fiiller, “sanayinin mevcut sistemdeki sıradan işleyişinin” sürekli birer parçasıdır. Veblen devam ederek, bu fiillerin “kaçınılmaz olduğunu” iddia etmektedir (Veblen, 1921: 6). Pek çok sabotaj biçiminin “kamu yararı açısından zorunlu” olduğu, “kamu bilincinin” yanı sıra yasalar ve örf ve adetler tarafından da desteklenerek tanınmıştır (Veblen, 1921: 7).

İş adamlarının üretim hacmi ve oranının makul kâra göre biçimlendirilme düşüncesi ve başlangıcında verimli olmaktan vicdanen vazgeçmeleri anlamında, her türlü ticari girişim aklına ve vafına sahip olmalarını zorunlu kılmaktadır. Savaş durumunun ve etkilerinin atlatılması için hem ülke sanayisinin yönetilmesinde hem de üretim oranının ve hacminin belirlenmesinde iş adamları sorumlu tutulmaktadır. Sözde tesadüfi veya sanayi ortamının itici gücü nedeniyle en yüksek safi kâra ulaşılması için, iş adamlarının tek kurtuluşları olarak gördükleri verimli olmaktan vicdanen vazgeçmeleri, fiyat sisteminin işlemesi için “kukla temsilciler” görevini yerine getirdiklerini ortaya koymaktadır. Aslında iş adamlarının sistemin içinde sadece kapitalistlerin çıkarına hizmet etmesi nedeniyle yüksek kâr gayesi için hareket eden bir “alet” gibi kullanıldığı çıkarımı yapılabilmektedir (Veblen, 1921: 26).

Veblen açısından, “fiyatları yüksek tutmanın tek aracı, topluluğun yaşam gereksinimlerinin tedariki adına mecbur olduğu başlıca sanayilerde verimlikten itinayla vazgeçilmesidir” (Veblen, 1921: 12). İnsanlar âtil tesislerin ve emeğin sağlayabileceği çeşitli mal ve hizmetlere dehşet derecede ihtiyaç duydukça, çarklar da onların aleyhine işleyecektir (Veblen, 1921: 12). Veblen’in de belirttiği üzere:

“Fakat sermaye çevrelerinin menfaatleri açısından yani, ilgili iş çevrelerinin yetersiz kâr etmesi nedeniyle (bir başka deyişle, başlıca sanayileri kontrol eden ve böylece ürün çıktısını düzenleyen yerleşik çıkarların yetersiz gelir elde etmesi nedeniyle); bu âtil tesislerin ve âtil işçilerin çalışmasına izin vermek de imkânsızdır. Ticaret, topluluğun hâlihazırdaki tüketim ihtiyaçları kadar geniş bir mal üretimini kaldıramaz. Çünkü tedarikin, yatırıma (sermayeye katmaya) dönük makul bir kâr elde edilecek fiyatta satılıp satılmadığına; yani, örneğin daha fazla işçi istihdam etmek ve topluluğun ihtiyaç duyduğu malları tedarik etmek üzere, arttırılmış bir üretimin bahsi geçen sanayileri kontrol eden yerleşik çıkarlar açısından artan bir net toplu kârla sonuçlanıp sonuçlanmadığına önem verilir. Makul kâr demek aslında, elde edilebilecek en geniş kâr demektir” (Veblen, 1921: 10-11).

Sermaye, üretken kapasiteyi denetim altında tutmak adına sürekli olarak çeşitli sabotaj biçimlerine başvurmaktadır. Bunu, tedariki sınırlamaktan fiyatları kârlı seviyelerde tutmaya, işyeri örgütlenmesine müdahale etmekten işçileri disipline etmeye kadar değişen amaçlar çerçevesinde yapar. Savaşın gerektirdiği olağanüstü

haller, boyutları bir yana, kapitalizmde istisnai bir durum değil, sistemin olağan işleyişinin düzenli ve sürekli özellikleridir (Veblen, 1921: 13).

Kapitalist sabotajın sonucu, halklar açısından kriz ve sıkıntıdır. Yani yaşamın sürekli gereksinimlerini karşılayamadan yaşamı sürdürmek demektir. Veblen’e göre:

“Hâlihazırda zaten pek çok yerde sıkıntı, gerekli gıda, giyim, barınma ve yakıt bulunmadığından topyekûn zararlı bir yoksunluk hali ortaya çıkarmaktadır. Yine bu ülkelerin hepsinde, başlıca sanayiler yavaşlamaktadır. Sürekli artan bir verimlilikten vazgeçiş söz konusudur. Endüstriyel tesisler giderek ya âtıl ya da yarı âtıl işlemekte, giderek üretken kapasitelerinin gerisine düşmektedir” (Veblen, 1921: 10).

İşte bu gündelik kapitalist sabotajdan nadiren bahsedilmektedir. Veblen’in de ileri sürdüğü gibi, ulusun iş çevrelerinin takdire şayan sömürülerini anlata anlata bitiremeyen yazarlar ve konuşmacılar, bu muazzam işleyen sabotaj yönetiminden, kendi sıradan iş günlerine işleyen bu verimlilikten itinayla vazgeçmeden bahsetmekten genellikle kaçınırlar (Veblen, 1921: 9).

Büyük sermayenin liderlerinin, üretim hacmi ile çıktı oranlarını kontrol etme ve düzenlemeye dönük kararları, her zaman kendi çıkarlarından hareket etmektedir. Yani bu kararlar, (kesinlikle işçi sınıfının değil) genel nüfusun ihtiyaçlarına dönük bir anlayışla değil, elde edilebilecek en yüksek kâra dönük bir anlayışla alınmaktadır. Veblen’in de ileri sürdüğü üzere, meselenin özü, geçim değil fiyattır (Veblen, 1921: 13). Aslında, kapitalist ekonomiler dâhilindeki kategorik ikilik de budur.

Sabotajın ikili doğası, hem kapitalist gelişmenin (ve fiyat sisteminin) sürekli bir özelliği hem de topluluğun ya da sınıfın öz-savunması olarak nadiren doğru biçimde anlaşılmaktadır. Sermaye kâra ilişkin en pervasız çıkarlarını, protesto ve anlaşmazlıkları savuşturmak adına gereken bir popüler tatmin düzeyiyle dengelemek zorundadır. Veblen’in de vurguladığı üzere, sermaye çevrelerinin hayrına, kâr getirmeyen fiyatlar pahasına yaşam araçlarının üretiminden kısıntıya gitmek, aynı zamanda, her türden yaşam gereksinimine dönük artan ihtiyaç da tolerans sınırını aştığı durumlarda her zaman popüler huzursuzluklar ortaya çıkarabilecek olan popüler sıkıntılar pahasına geçerli sayılabilecek bazı yollarla karşılanmak durumundadır (Veblen, 1921: 12).

Kuşkusuz sermayenin, işçi sınıfının tahammülsüz hale gelmesi halinde her daim bel bağlayabileceği polisleri de vardır. Çevrecilerin, enerji sektöründe çalışanların ve

yerli topluluklarının benzer biçimde artan gözetimlerini motive eden kaygı da budur. Veblen, sınıflı toplumun temel ve nihai kriminolojisi denilebilecek durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Mevcut göstergeler, sermayenin tercihlerinin, kesintilerden muaf bir gelir ya da yerleşik çıkarlar açısından halk nezdindeki ortaya çıkabilecek herhangi bir huzursuzluğun muhtemel bedeline ilişkin sıkı duracağa benzeyen kadim alışkanlığa göre ortaya çıkacaktır. Eğer böyle olursa, mahkemelerin ve askeri kolun yardımıyla şimdilik, ortaya çıkması muhtemel halk nezdindeki herhangi bir huzursuzluğa karşı mantıklı olabilecektir” (Veblen, 1921: 13).

Devlet ise sürekli biçimde kapitalist sabotaj lehine daha doğrudan mevzilenmektedir. Veblen, kapitalist sabotajın aslında en iyi şekilde “kapsamlı bir plan üzerinden ve bir merkezi otorite tarafından” idare edildiğini ileri sürmektedir (Veblen, 1921: 13). İşte bu nedenle, endüstriyel işletmeler her ne kadar birbirine kenetlenmiş bir sistemin parçaları olsalar da sermaye çevrelerinin belirli kaygıları, işi parçalama ve sistem açısından çelişen amaçlara sahip olma eğilimindedir. Veblen’e göre, ilgili sermaye çevrelerinin kaygıları arasındaki makul düzeydeki bir örtüşme bile kendi başına, bu çevreleri tekrar eden çöküşten ya da durgunluktan korumak ve ulusun ticaretini yerleşik çıkarların genel ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirmek için gereken kapsamlı biçimde hareket eden sabotaj dengesini sürdürmeye yetmeyecektir (Veblen, 1921: 14)

Ulusal hükümet sermaye çevrelerinin çıkarlarının keyfini gözetirken, kanun yapıcılar ve idarecilerin de sermayenin hedeflerini korumak adına zorunlu olan sabotajı yönetmekte payları vardır. Verimsizliğin ve kaynak israfının azaltılması, (özellikle verimli bir anlamda olmamakla birlikte) maddi ekipmanların ve emeğin daha eksiksiz biçimde değerlendirilmesini sağlayan devlet destekleri gibi araçlarla sağlanmaktadır (Veblen, 1921: 14). Sermaye açısından sabotaj, kısıtlama ve engelleme (sermaye yararına sermaye akışlarını kontrol etmek adına) bir iktidar önlemidir. İşçi sınıfının sabotajı ise tam tersi bir doğaya sahiptir.

Veblen’in iş dünyasının savaştan ve savaşın getirdiği krizden kurtarma çabasında, fazla kazançların yani bedava gelirlerin aktifleştirilmesi ile elde edilen değer, şirket sermayesine dâhil edilmektedir. Bununla birlikte, sabit gelir bedelini işaret eden menkul kıymete dönüşmektedir. Bunun şirket kazancından bir borç olarak nitelendirilmesi neticesinde net kazanç düşmektedir. Borcun ödenmemesi durumunun olmaması için de fiyatlar yüksek safi getiri için belirli bir noktada

tutulmaktadır. Bunun için yapılacak tek yöntem, geçim kaynaklarının üretiminin kısılması biçiminde, ana sanayilerde verimli olmaktan vicdanen vazgeçmek olmaktadır. Sorumlu ve akıllı iş adamları, çıkar gruplarının bedava gelirlerini kısımaya karşın, halkın hoşnutsuzluğu ve bununla başa çıkılamaması arasında tercih yapma durumunda bırakılabilmektedir. Ancak ülkeyi himayesi altına alan ticari girişimlerin güvenliği için ihtiyaç duyulan her çeşit tedbirin alınması gerekmektedir. Bu bunalımın fayda bazlı sabote faaliyetlerinin arkasındaki geçim imkânından ziyade fiyatın bulunması, tedbirlerin özünü açıklamaktadır (Veblen, 1921: 27).

Sanayi kaynaklarının daha verimli kazanca neden olacak şekilde kullanılmasına katkıda bulunan sabotaj faaliyetlerinin uygulanabilmesi için, geniş bir perspektif de çekimlenmesi ve modern bir otoritenin olması gerekmektedir. Ülkedeki kanun koyucu ile idare sahibi aktörler, sanayideki ticari girişimin amaçları doğrultusunda yönlendirilen ticari yöntemlerin somut sürece uyarlanması için, daima zorunlu olan sabotaj faaliyetlerinin destekçisi olarak çıkar sahipliğini taşımaktadır. Bu kişiler hükümetle birlikte, zararlı tutumla ilerleyen ticari hareketliliği engelleyici, cezalandırıcı bir konumda olmaktadır (Veblen, 1921: 28).

Koruyucu gümrük tarifesi uygulamaları, hükümetin uyguladığı sabotaj faaliyetlerinin en dikkat çekici örneği olmaktadır. Gelecek yarışmaya karşı yararın yanı sıra ulusal sınırların çıkar gruplarına asıl faydası, mal arzının düşük tutularak fiyatın yüksek belirlenmesi yoluyla hizmet etmesinden gelmektedir. Bu tarife, çıkar gruplarının kazanılmış haklar ile maddi olmayan mülkleri elde edebileceği, ticari bir kısıtlama ve engelleme açısından karakteristik bir düzendir. Hatta dolaylı vergi ve damga vergisi de sabote edici bir nitelikte olduğu için benzerlik taşımaktadır. Sabotaj, meşru olan belirli bir çıkar grubuna fayda sağlayan ticari hareketliliği ve sanayiye tesadüfi düzlemde engelleme hedefi olan, zeki ticari tedbir, kısıtlama ve provokatif tabanlı önlemler şeklinde caydırıcı bir fonksiyonel kurumdur (Veblen, 1921: 29-30).

Hükümetler, sabotajı, düşünce ve bilgilerin açıkça yayılma araçlarına karşı ortaya koymaktadır. İdareciler, kamusal tartışmalarda fikir alışverişinin tam kapasiteye ulaşmasını engellemek üzere çalışmaktadır. Veblen'in de ileri sürdüğü üzere, "bilgi ve düşüncelerin tedbirsizce yayılması ya da ilgili gerçeklerin gereğinden fazla propaganda edilmesi" idarenin çalışması açısından engel teşkil edecektir (Veblen,

1921: 17). Dahası, “sakıncalı görülen bilgi ve düşüncelere sabotaj yapılması” ne alışılmamış bir şeydir ne de demokratiktir (Veblen, 1921: 17). Hükümetin söylem sabotajı, Veblen’in “özenli biçimde yanlış bilgilendirme” olarak adlandırdığı şeyi içermektedir (Veblen, 1921: 18).

Veblen birbiriyle ilişkili iki süreçle karakterize edilen bir rejim olan “yeni bir iş düzeni”ni tasvir etmiştir. Birincisi, yeni dönemin büyük organizasyonların (iş dünyasında, devlette ve işgücündeki) yükselişiyle işaretlendiğine dikkat çekmiştir. İkincisi, büyük kapitalist örgütlerin yükselişinin, daha önce büyük ölçüde ticari bir fenomen olarak ele alınan kredinin genel olarak bir sahiplenme biçimi olmasını sağladığını ve (Veblen için gelecekteki gelirle ilgili tüm aktifleştirilmiş iddiaları içeren) bu daha büyük kredi kullanımının, işletmenin geçim hizmetindeki üretimden finans hizmetindeki fiyatlandırmaya kaydırılmasını iddia etmiştir. Veblen’e göre, büyük, kredi cinsinden şirketlerin (ve onları destekleyen ve engelleyen hükümet organlarının ve sendikaların) bu yükselişini sağlayan ve iten ana güç, “stratejik sabotaj” olmaktadır (Nitzan, 1992a, 1992b; Nitzan ve Bichler, 2009: Bölüm 12).

19. ve 20. yüzyılın başlarında yazan Veblen, “soyguncu baronların” yıkıcı taktiklerini yakından tanımıştır. Bu taktikleri normalleştiren ve kurumsallaştıran savaş öncesi “tekel” iş konsolidasyon dalgasına ilk elden tanık olmuştur. Bununla birlikte, zamanın standart neoklasik el kitapları, bu işlemleri göz ardı ederek, aksi takdirde “mükemmel rekabetçi bir pazarın” “çarpıklıkları” olarak reddetmiştir. “Piyasa kusurlarının” ilk sistematik analizleri, Veblen’in ölümünden sonra sadece 1930’larda ortaya çıktı (Chamberlin, 1933; Robinson, 1933; Hall ve Hitch, 1939). Neoklasik iktisatta serbest ekonomik rekabetin görünmez eli hakkında yıkıcı bir şey yoktu. Aksine, neo klasik iktisat teorisine göre rekabet yenilik, teknik değişim ve artan refahın ana motorudur. Dahası ve en önemlisi, böylesi sağlıklı bir rekabetin yarattığı “faktör gelirleri” (işçilerin ücretleri, kaynakların ve toprak sahiplerinin kirası ve kapitalistlerin kârları da dahil olmak üzere) her bir faktör tarafından yapılan genel toplumsal faydaya (marjinal) “üretken katkı” ile orantılıdır. Sadece en iyi değil, aynı zamanda tüm dünyaların en iyisi idi.

Veblen, bu kapitalist rekabet görüşünü onaylamamıştır. Zaten 1900’lerde gözlemlediği modern iş uygulamalarının, neoklasik ders kitaplarının sattığı pasif

“fiyat alma” idealleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Büyük iş organizasyonları (ve kendi yollarıyla, büyük hükümetler ve işçi sendikaları da) “piyasa fiyatı” ile mümkün olan en büyük hacmi satmaya çalışmamıştır. Bunun yerine, rakiplerini ve toplumu daha genel olarak, “yapılan işin taşıyabileceği her şeyi” yükleyebilecekleri şekilde zayıflatmaya ya da “sabote etmeye” çalışıyorlardı. Veblen’e göre sabotaj, finansın endüstriyel sürecini hâkimiyet altına almasına yardımcı olan bir araçtır. Aynı zamanda sabotaj bir şekilde piyasayı, görünmez eli kapitalist önderler yararına bozmaktadır. Etkili bir sabotaj ödülü ise, göze çarpan tüketimdir.

Bu karşılıklı olarak yıkıcı bağlamda, çeşitli kâr biçimleri, sahip olunan varlıkların üretken katkısı için bir “ücret” değil, endüstriyel sistemin bir bütün olarak çalışmasına izin verdiği için sahiplerinin iddia ettiği bir “fidye” olmuştur. Açıkça, mülkiyet bu yasal sabotaj hakkı olmadan boş bir jestten daha iyi bir şey olamazdı. İhtiyari tembelliğin gücü olmadan, işçiyi işçilerin ve ürünün piyasadan uzak tutma hakkı olmadan, yatırım ve ticari girişim dururdu. “Mülkiyet Güvenliğinin” daha büyük anlamı budur (Veblen, 1923: 66-67)

John D. Rockefeller ve takipçileri tarafından yönetilen zamanın iş dünyası, sadece birbirlerini ve toplumun geri kalanını baltalamak ve sabote etmiyorlardı. Aynı zamanda temel faydaları, stratejik sabotajlarını ve aslında dev şirketlerin baskın sahipleri olarak varlıklarını pratik olarak görünmez hale getirmek olan ortaya çıkan neoklasik dünya görüşünü aktif olarak sübvansede ediyorlardı (Josephson, 1934: Bölüm 14; Bichler ve Nitzan, 2007). Veblen bu dikkatlice organize edilmiş ticarete (şantajla elde edilen kolay, kârlı geçim kaynağı) katılmayı reddetmiştir. Bugün yaşamış olsaydı, muhtemelen fosil yakıt rejimindeki büyük sosyo-çevresel zararın, petrol şirketlerinin kârları için insanlıktan gizlendiğini ve yıllarca saklandığını iddia ederdi (Banerjee vd., 2015; Franta, 2018).

3.8. Gündelik Yaşamın Örgüsü Olan “Çalışma, Özel Yaşam, Boş Zaman”

Veblen’e göre insan, içgüdüsel olarak yaşamsal araçların tedarik edilebilmesi için herhangi bir çaba harcamaya isyan etmiştir. Ona göre insanlar, bir ürün ortaya koymadan kazanç elde edilen savaş, siyaset gibi benzer yapıdaki işlere daha az isteksizlik duymuştur (Veblen, 2017: 25). Ancak insanların, maddi bir kazanç veya

faydalı bir ürün ortaya koymayan benzer işlere, örneğin spora karşı genel bir ilgisizlik durumu söz konusu değildir. Duyarlı insanlara karşı, faydalı bir sonuç elde edilmese bile bu tür işler pek itici görünmemiştir. İnsanlarda diğer türler gibi, alışkanlık eğilimine tabidir. Bu insanlarda, amacı ayırt edebilme yeteneği göze çarpmaktadır. Veblen'e göre, amaca yönelik bir eylemin görülmediği ya da çok fazla görüldüğü insanlar, "kusurlu özneler" şeklinde sınıflandırılmaktadır (Veblen, 2017: 27).

İnsan doğasında, farklı sınıflandırmalar taşıyan soylar tükenmektedir. Hatta Modern yaşamın en verimli koşullarında bile yok olmuşlardır. Veblen'e göre, insanların diğer türlere karşı hayatta kalma konusundaki üstünlüğü, aslında çevredeki güçleri kendi kazançlarına göre değerlendirebileceğini anlama yeteneğidir. Hatta ona göre "yaratımın efendisi" adını insanlar, amaca ulaşma eğiliminin altında yatan, araçları ya da nesneleri kullanma gücüne sahip olmaları nedeniyle almaktadırlar (Veblen, 2017: 27).

3.8.1. Irk Yaşamının Alışkanlıklarında Hareket ve Düşünmenin Gerçekleştiği Seçme Süreci

Veblen'e göre çalışmaktan kaçınma, "konvensiyonel" (uzlaşmalı) bir kaçınmadır. Ona göre tüm insanlarda, estetik algısına benzer bir iktisadi ve endüstriyel yığıtlik bulunmaktadır. İktisadi başarı elde etmedeki yararsızlıktan ya da uygunluktan, insanlar pek tatmin olmamıştır. Aslında bu durumun pozitif ifadesi "çalışma içgüdüsü", aksi ifadesi ise "yararsız harcamayla" ifade edilmektedir. Burada ifade edilmek istenen, maddi ilerlemede bu yığıtlik ya da kusur olarak görülen koşulun, varlık sürdürmede yük olduğu düşüncesi, iktisadi açıdan elverişli davranışları kabul ederken, lüzumsuz olanları da dışlamaktadır (Veblen, 2017: 28).

Faydalı çabaya karşı geliştirilen konvansiyonel iticilik ile çalışma içgüdüsü doğrudan çatışma halindedir. Veblen bu çatışma halini, "verimli olmaktan vicdanen vazgeçme" şeklinde nitelendirmektedir. Çalışma içgüdüsü ve faydalı çabaya karşı ortaya koyulan konvansiyonel karşıtı önseziyle dolaysız gerçekleşen çatışma hali, insanın alışlagelen işleyişinde var olmaktadır. Çalışma içgüdüsü, türün varlığını sürdürebilmesi için gerekli temel bir özelliktir. Veblen'e göre amaca uygun davranışlarda bulunma eğilimi, işçilik ve sporcu olma güdüsüyle (insan doğasının

doğuştan gelen bir özelliği) kültürün evrimselliğine işaret etmektedir. Burada bahsedilen sporcu olma güdüsü; insanlığın başlangıcında görülen, kendi menfaatini üstün gören, kin ve çatışma eğilimi taşıyan, yıkıcı bir yapıdadır. Veblen'in "varoluşsal yırtıcılık tutkusu", avcı bir türün aitliğinde yatmaktadır. Konvansiyonel karşıtlık, yararlı çaba ile çalışma içgüdüleri arasındaki doğrudan çatışmadır. Fayda odaklı alışkanlık ve verimli olmaktan vicdanen vazgeçme, modern toplumda da varlığını sürdürmektedir (Veblen, 2017: 28-29).

Veblen'e göre şeref algısı ve sportmenlik eğilimi, eski arkaik kültürdeki hareketliliklerdir. İnsan, alışkanlıklar ve eğilimler sonucunda ürün elde etmektedir. Hareket ve düşünmenin gerçekleştiği seçme süreci ile de ruhsal bir yapılanma kazanılmaktadır. Veblen'e göre insan ırkı, barışçıl "sosyal bir hayvan" (Platon ve Darwin'e göre de insan, toplumsal bir hayvandır) olarak nitelendirilmektedir. Veblen'e göre, katliamdan zevk alma huyu ve disiplin sonucunda insanın av hayvanlarından farklı oluşu, onların doğrudan çatışmadan kaçma eğilimine sahip olmaları anlamına gelmektedir. Aynı zamanda güçsüz ve savunmasız görünmelerinden kaynaklanmaktadır. Ona göre, çevreye endüstriyel anlamda bir uyum sağlamak için, seleksiyon ve eğitim yoluyla yıkıcı ve yağmacı bir yaşam var olmadan önce, insanın hayatı çalışma içgüdülerini muhafaza ederek gelişmiştir (Veblen, 2017: 31).

Çatışmacı ve yıkıcı bir özelliğin yanı sıra barışçıl ve sınıai bir karakterin ortaya çıkardığı zorunluluk, ırk yaşamının alışkanlıklarını ifade etmektedir. Veblen, avcı yaşamın doğal bir getirisi olarak, kişisel çıkarın geliştiğini söylemektedir. Aynı zamanda, avcı yaşamdaki üreticilerin hayatlarını sürdürebilmeleri için, gerek duyulandan daha çok bir ihtiyaç fazlasının artmasını sağlayacak malzemelerin kullanımı gereklidir. Avlanarak varlık sürdürme, avlanacak kadar büyük bir şeyin var olduğuna işaret etmektedir (Veblen, 2017: 32).

Veblen'e göre ilk insan topluluklarında, sınıai verimlilik ve maddi imkânların kullanılması rekabetin, erken aşamalarda da görüldüğüne işaret etmektedir. Ona göre, alışkanlığa dönüşen bir idea zincirinin oluşması için, "alışkanlığa dönüşmüş eylemler zincirine" ihtiyaç vardır. Bu yolla da gerçeklik ile olayların bilgi seviyesinde değerlendirildiği bir bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Alışkanlığın ise,

kuşaktan kuşağa aktarılabilir bir niteliğe dönüşebildiği ispat edilmektedir. Veblen'e göre, alışkanlık ve "yatkınlık statüsü", uzun süreli olan selektif bir uyum sayesinde dayanıklı olmaktadır. Ona göre, kendine saygı yönünde gereğinden fazla taraflı davranışlar sergileyen soyların, selektif süreçle elenmesi gerekmektedir. Buna rağmen, en yetersiz ve barışçıl topluluklarda dahi, bireylerin az da olsa birbirlerine öykündükleri ortaya çıkmıştır. Eğer bu şekilde olmasaydı, kişisel mal kazanım veya yığın çatışması ile geçen bir yaşama doğru ilerleme kaydedilemezdi. Temelde, barışçıl ve sürü olarak gezen hayvanlarda görülen bir öykünme haline gelebilirdi. Yani öykünme, az çok sistemli bir şekilde yinelenen cinsel bir öykünmedir. Veblen'e göre varlık sürdürmenin asıl yönünü, rekabet ve çatışma belirlememektedir (Veblen, 2017: ss.33-35).

Veblen'e göre, çalışma içgüdüsünde, verimlilik ve hizmete karşı doğal yatkınlık yüceltilirken, verimsizliğe ve yararsızlığa da nefret duygusu beslenmektedir. Ona göre, ölçülülüğün ya da kusurun mükâfatının ahlaki olarak ayrıştırılması, çalışma içgüdüsünün konusu değildir. Taşlamaya dair bu titizlik, seçmeli bir ihtiyaç meselesidir. Bu seçmeli ihtiyaç meselesi sayesinde insan toplulukları, insanın amaçları ile biçimlenmesi gereken maddi bir çerçevede birlikte yaşam sürdürmektedir. Veblen'e göre insan, sürü halinde yaşayan av hayvanlarıyla bir benzerlik barındırmaktadır. Ona göre, konvansiyonel ölçülülük veya noksanlık, arkadaşlarının ortak düşüncesine göre belirlenmektedir (Veblen, 2017: 35).

Veblen'e göre saygınlığın temeli, evrimleşmektedir. Tavırların elverişliliğinin doğrudan beğenilmesi yerini, değişik kabiliyetlerin karşılaştırılmasına bırakmaktadır. Burada "haksız kıyasla karşılaştırma" kendisini göstermektedir. Hizmetin doğal yatkınlığının yerine gözle görülür bir başarıya dayalı yeteneğin ölçülmesi dikkat çekmektedir. Yani, burada devreye giren faktör, eyleyenin ortaya koyabileceği güçtür. Bu saygınlığın temelindeki geçiş sağlandıkça, davranışlarda aranan amaç da değişmektedir. Veblen'e göre bu amaç, saf ölçülülükten "kapasite veya güç gösterisine dönüşme eğilimi" göstermektedir. Elde edilen gücün kanıtını ortaya koyabilmek, harcanan çabanın amacını ifade etmektedir. Hizmetin doğal yakınlığından hoşnutluk, yararsızlıktan da hoşnutsuzluk görmeye başlanırken çalışma içgüdüsü, "yaşam koşullarında öykünme içeren bir güç gösterisi" mizacını

almaya başlamaktadır. Bu durum, iktisadi hoşnutluk ilkesinde öykünmenin, güç gösterisi formunu kazanmasıdır (Veblen, 2017: 36).

Veblen'e göre ani gerilimlerle meydana gelen krizlerin sık sık yinelenmesi sonucunda, birey takdir edilmek istediği kişilerden oluşan, oldukça geniş ve dönüştürücü bir çevreyle karşı karşıya gelmektedir. Bununla birlikte, öykünmecî güç gösterisi alışkanlığı derinleşmektedir. İnsanlar, aletlerin yeni yeni kullanılmaya başlandığı kültürün geçiş aşamasında, dönüştürücü çevresel faktörlere maruz kalmaktadır. Veblen'e göre, arkaik ve barışçıl yapıyı koruyabilmiş toplumlarda veya daha üstün olan bir kültürün bulunduğu evrelerde, öykünme oldukça azdır. Ona göre hem sahip olunanlar hem de rahatlık açısından insanlarda görülen iktisadi mevki ve ayırım, büyük oranda yok olmuştur (Veblen, 2017: 37).

Veblen'e göre yabancı grubun varlık sürdürme alışkanlıkları, aletin kullanılması ve insanın doğanın gücü üzerinde egemenlik kurmasıyla değişmektedir. Zamanla ortaya çıkan daha büyük çaplı eğlence arayışıyla gruplar arasındaki kavga eğilimi, saldırganlık tutkusunu ortaya çıkarmaktadır. Veblen'e göre grubun sınıai verimliliğinin artması ve silahların kusursuzlaşması, saldırganlık tutkusunun nedenlerini arttırmaktadır. Bu saldırgan yolla, başarıyı elde etme olasılığı ve öykünmenin desteklendiği sonuçların elde edilmesi de ivme kazanmıştır. Kapsamlı bir sınıai verimlilik arayışının olduğu nüfus yoğunluk kazandıkça topluluk, mevcut sürecin etkisiyle yoksulluğun ağır bastığı arkaik yapıdan avcı yaşam biçimine yönelmektedir. Veblen'e göre grubun ya yırtıcı tutumla avlanmayı içereceği ya da savunmacı bir yerde kaldığının görüleceği bu çatışmacı aşama, barbarizmin başlangıcıdır. Ona göre grubun yok oluşla yüzleşmemesi için, bu bahsedilen iki durumun da grupta bulunması gerekmektedir. Gruba aşılana iki koşul, olağan seyrindeki erken sosyal evrim içerisinde konumlandırılmaktadır (Veblen, 2017: 37-38).

3.8.2. Haksız Kıyaslamaların Geleneksel Dayanakları

Veblen'e göre avcılık aşamasında, kahramanlık içeren türden uğraşlar, erkeklerin dikkatini çekmektedir. Bu aşamadaki en çarpıcı olay ise, insan ile hayvan arasındaki çatışmadır. Ona göre, şanın yürüyebilmesi için temel olan şey, saldırgan bir mizaçla elde edilen yıkıcı tutumdur. Yön verici hedef haline gelen saldırganlık ve çatışmacı

insanın duruşu dikkate alınarak, insanların davranışları şekillenmektedir. Veblen'e göre dövüşme kapasitesi, hizmet edilebilir ve etkili olarak kabul edilen şeydir. İnsanlar arasındaki haksız karşılaştırmaların geleneksel dayanağı ve onurun temeli haline gelen kahramanlığa ulaşmak için gerçekleştirilen tüm uğraşlar, değerli ve itibarlı olarak görülmeye başlanmıştır. Avcı kültürün tüm seçkin fiziksel özelliklerini barındıran barbar, angarya olarak nitelenebilecek uğraşları, kadınlara ve gruptaki değersiz kişilere bırakmaktadır. Zamanını, sükûneti bozmak için çeşitli yollar aramaya ve savaş sanatlarıyla uğraşmaya adanmış barbar, onuru bu yöntemle elde etmektedir (Veblen, 2017: 38).

Veblen'e göre barbar düzenindeki barışçıl sınıai uğraşlar, kadınların eylemleridir. Ona göre, özsaygısı olan bireylerin kaçındığı şey, aşağı uğraşların barındırdığı kirliliktir. Emek ise, lekelidir. Yağmacı kültürün tutarlılık kazanması ile birlikte emeğin değersizleşmesini, alışkın olmayanlar için aşağılamak yerine bunun doğru olmadığına dair iyileştirilen evrimsel bir yaklaşım izlenmektedir. İnsanların az çok bir varlık birikimine sahip olması ve bir yandan topluluğun üyelerinin hizmet sınıfında bir yandan da aylak sınıfında yer alması sonucunda emek, alçaltıcı ve sefaletle özdeşleştirilmektedir. Bu açıdan da utandırıcı olarak kabul edildiği geleneksel anlayışın önemi artmaktadır. Ona göre çalışmanın "usandırıcı" olması, tinsel bir gerçekliktir. Bu nedenle de çok küçültücüdür. Emeğin tinsel olarak usandırıcılığı, kültürel bir gerçekliktir. Bu aynı zamanda kırılmayan bir kültürel yapının, soya çekim bağıdır (Veblen, 2017: 39-40).

Emek, herkesçe kabul edilen bir yaşam tarzıdır. Yerleşik toplumdaki emekçi alt sınıflar, işlerindeki etkinlikten öykünmeci bir övünme hali içerisindeyler. Aslında onlar için emek, küçültücü bir şey değildir. Üretken etkinlik ve tutumluluk aracılığıyla, edinim ve üst değer birikimi sağlanabilmektedir. Çalışkanlık ve tutumluluktaki artışla, parasal bakımdan saygınlık ölçüsünü elde etme mücadelesi devam ettirilmektedir. Bu sayede de alt sınıflar ile üst sınıflar arasındaki parasal mücadelenin öykünme sürecini maddi olarak çevrelemektedir. Hatta biçimini dönüştürmesiyle de sürecin ikincil özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Öykünme üzerinde en baskın olan ikincil talep, özellikle kültürün barbarlık aşamasında görülen "üretken çalışmaktan uzak durma" ihtiyacıdır. Avlanmayla geçinen kültürde emek, zayıflık ve bir efendiye karşı itaat etme gibi bazı düşünce alışkanlıklarıyla

bağlantılıdır. Emek, üstün bir konuma sahip bir kişiye yakıştırılmamaktadır. Yani, aşağılık bir alana işaret etmektedir (Veblen, 1997: 29).

Zamanla emek, aşağılık bir konum olarak gelenekselleştirilmiştir. Hatta toplumsal farklılaşmanın artmasıyla birlikte eski ve sorgulanmayan bir yapının, kanıtlanmamış ama doğru kabul edilen kavramlara dayalı gücünü kazanmıştır. Saygınlık kazanmak ve bunu koruyup sürdürebilmek için, servet ya da güce sahip olmak yeterli değildir. Aynı zamanda bunların kanıtlanabiliyor olması gerekir. Bu bağlamda saygı, ancak kanıtlanırsa gösterilebilen bir biçim almıştır. Servetin kanıtlanabilir niteliği, sadece çevreye karşı dayatma durumuyla değil, insanın kendi durumundan memnun olabilmesi ve bunu koruyabilmesi için de yararlı olmuştur. Kültürün en aşağı evreleri dışındaki evrelerde, saygın bir çevrede varlık sürdürebilme ve adi işlerden muaf olma durumu, normal insanın kendine yönelik saygısının artmasını ve rahat hissetmesini sağlamıştır. İnsanın, yaşamın ayrıntıları ile gündelik etkinliklerin türünde, saygınlık ölçütlerinden zorla uzaklaştırılması, insanlık onurunun zedelenmesi anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda, “her türlü bilinçli düşüncenin dışında bir şey” olarak algılanmıştır. İnsanın yaşam biçimine dair, düşük ve onurlu olan şeklindeki ayrım, günümüzde bile eski gücünü korumaktadır. Onurlu olan yani “emeğin adi biçimlerine karşı içgüdüsel olarak nefret duyma” düşüncesi, genellikle üst sınıflarda görülmüştür. Düşük çevreler, konutlar ve kaba üretken uğraşlar, kesinlikle yüce düşünceyle bağdaştırılmamıştır. Temelde değerli, güzel ve eksiksiz bir insan yaşamının ön koşulu, gündelik amaçlarına hizmet eden çalışma biçimleriyle ilişkiden muaf ve belirli bir serbest zamana sahip olma durumu şeklinde belirlenmiştir (Veblen, 1997: 30).

Veblen boş zamanları, sadece “tembellik” değil “performans” olarak tanımlamaktadır (1899: 58). Örneğin, “iyi görgü kurallarının zaman, uygulama ve masraf gerektirdiğini” gözlemlemiştir (Veblen, 1899: 49). Serbest zaman kendi içinde, uygarlaşmış bütün insanların gözünde güzel ve soyluluk kazandırıcı olarak değerlendirilmiştir. Serbest zamanlı yaşam, büyük oranda ikincil ve sonradan türetilmiş fâil bir değerdir. Saygı kazanma aracı olmasının getirdiği faydalı tepki olan boş zaman, kol emeğinin yerine zihinsel emeğin geçirilmesinin bir sonucudur. Emeğin harcanması, “düşük gücün törensel kanıtı” olmakla birlikte aslında kendi içinde de aşağılayıcı olan bir şeydir. Avcılık aşaması olan yağmacı evreden,

çalışmanın gelişmeye başladığı erken sözde-barışçıl döneme geçildiğinde serbest zamanlı yaşam, parasal gücün çabuk elde edilmesiyle insanları hızlıca sonuca ulaştıran kanıttır. Bu durum, onu iyice üstün bir güç konumuna getirmiştir (Veblen, 1997: 31).

Erken sözde-barışçıl aşamalarda servet, kölelerden oluşmuştur. Emekten uzak durma, üstün parasal başarının belirtisi ve saygınlığın uzlaşmış bir göstergesidir. Ancak buna karşın üretken iş, yoksulluk ve tabi olmanın bir göstergesi olarak nitelendirildiği için, toplulukta saygın bir konumda değildir. Çalışkanlık ve tutumluluk alışkanlıkları, para edinmeyle geliştirilememektedir. Para edinme, insanları üretken emeğe katılmaktan dolayı olarak uzaklaştırmaktadır. Üretken emeğin, bedenen sağlıklı kişilere uygun olmayan bir şey olarak görülmesi nedeniyle kaçınmayı gerektirdiği şeklindeki avcı kültürün en eski geleneği, avcılıktan sözde-barışçıl yaşam tarzına geçişte sağlamlaştırılmıştır. Sahipliğin en erken sonuçlarından biri olarak, serbest zamanlı sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf, avcılık kültürünün başından beri varlığını gösterdiyse de asıl olarak, paralı aşamada yeni ve daha bütünlüklü anlamlar kazanmaya başlamıştır. Hatta bu aşamadan sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, avcılık evresindeki serbest zamanlı sınıf ile emekçi sınıf arasındaki ayrım, törensel bir ayrımdır (Veblen, 1997: 31).

Sözde-barışçıl çalışma evresinden sonra gelen aşama, yerleşik bir mal köleliği ve hizmetliler sınıfı (büyükbaş hayvan sürüleri, hayvan bakıcıları ve çobanlardan oluşan) neticesinde belirlenmiştir. Çalışmanın ilerlemesi ile birlikte topluluğun geçimi, tam anlamıyla sömürme etkinliğine veya hayvan avlamaya bağlı olmamıştır. Serbest zamanlı sınıf yaşamının tipik özelliği, her türlü yararlı çalışmadan açıkça muaf olmasıdır. Sınıf, yaşamın olgun aşamasında da normal ve tipik uğraşlarını devam ettirmiştir. Bu normal ve tipik uğraşlar; yönetim, savaş, sporlar ve dinsel görevlerdir. Yağmacı nitelik taşıyan uğraşlar olan yönetim ve savaşta elde edinilen kazanç, onurlu bir ele geçirme ve dönüştürme yoluyla sağlanmıştır. Avcılık evresinden çıkılırken avlanma, iki farklı işe ayrılmıştır. Birincisi, avlanmanın bir ticaret olması ve kazanç için yapılması nedeniyle sömürü ögesini hemen hemen hiç bulundurmamasıdır. İkincisi ise, avlanmanın spor içgüdüleriyle uygulanması ve parasal bir teşvik sağlamasa da sömürü ögesi taşımasıdır. İkinci biçim daha değerli sayılmıştır. Emekten uzak durma ya da kaçınma, servetin uzlaşmacı kanıtı olmakla

birlikte toplumsal konumun uzlaşımsal bir göstergesi haline gelmektedir. Bu kaçınma, onur verici ve değer kazandırıcı bir edim biçiminde saygınlığın ön koşulu olmaya başlamıştır (Veblen, 1997: 32).

Üretken emek, saygınlıktan uzak, soylu ve özgür insanlarla ahlaki yönden bir arada olamayacak ve hatta değerli bir yaşamla ilişkilendirilmeyecek bir şey olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Nüfus yoğunluğu arttıkça avlanan grup, yerleşen yaşamda bir çalışana dönüşmüştür. Bu bağlamda da kurumlaşmış otoriteler ve sahipliği yöneten töreler, kapsamca gelişerek tutarlılık kazanmıştır. Hatta el koyma yoluyla servet biriktirme uygulanamaz bir hale gelirken, paraya önem vermeyen insanların çalışma yoluyla edinimi imkânsızlaşmıştır. Bu insanlara açık olan bir diğer yol ise; dilencilik ve yoksulluk olmuştur. Kol emeğinin getirdiği utanç, can alıcı bir süreçte insanın, kendisini koruma içgüdüsünü bile geride bıraktığı bir durumdur. Polinezya’da kabile reislerinin, onurlarını korumak adına aşırı bir kutsallık göstererek yemekleri kendi ağızlarına koymaması nedeniyle ölümü tercih etmeleri, iyi bir örnek teşkil etmiştir. Bu tabu özü itibarıyla da emeğin değersizliğinden ve ahlaksal açıdan kabul edilemezliğinden meydana gelmiştir (Veblen, 1997: 33).

3.8.3. Boş Zamanın Yaratıcı Kaynakları ve Uygulamaları

Serbest zaman, üretken olmayan zamanın tüketimi anlamına gelen bir istihdam biçimidir. Zaman ise, üretken olmayan bir biçimde üretken çalışmanın değersiz sayılması ve aylak bir yaşam sürmeye imkân verecek parasal bir gücün kanıtı olarak tüketilmektedir. Üretken emeğin kalıcılığının kanıtı, tüketim nesnesi olarak yarattığı maddi üründür (Veblen, 1997: 34).

Veblen’e göre, serbest zamanın geçmiş uygulamalarının ölçütleri, genellikle maddi olmayan mallar statüsüne girmektedir. Bunlar, sözde-bilimsel veya sözde-sanatlar başarılar olmaktadır. Bu başarılar da insan yaşamını doğrudan geliştirecek süreçler ve olaylar olmamaktadır. Örneğin; ölü diller, büyü bilimi, söz dizimi ve ölçü teknikleri, giyim, mobilya, oyun, spor, köpekler ve yarış atları beslemekle ilgili bilgiler, zamanın üretken olmayan bir biçiminde kullanılmasının işe yarar kanıtı yani serbest zamanlı sınıfın başarılarıdır (Veblen, 1997: 34).

Görgü kuralları, iyi yetiştirilmenin göstergesi olan nezaket kuralları, resmi ve törensel uygulamalar, saygınlık derecesinde serbest zamana sahip olmanın yaygın

kanıtları olarak oldukça belirgindir. Çalışmanın sözde-barışçıl aşamasındaki barbar insan, tören kuralları yönünden, daha sonraki çağlardaki insanlardan daha iyi yetiştirilmiş bir beyefendi olmaktadır. Ancak toplumun ataerkil aşamadan uzaklaşması ile görgü kurallarının giderek zayıfladığı bilinmektedir (Veblen, 1997: 35).

Görgülü davranışlar, başlangıçta bir simge ve sözsüz oyun biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu davranışlar, simgeleştirilen özelliklerin dışavurumlarında işe yarayan bir araç olarak değerlendirilmiş ama zamanla dönüşerek, başlangıçta temsil ettikleri yapıdan büyük oranda bağımsız ve kutsal bir form kazanmıştır. Görgü kurallarının değeri, serbest zamanlı hayatın destekleyici belgesi olmasında yatmaktadır (Veblen, 1997: 36).

Serbest zaman, parasal ün sağlamanın geleneksel bir aracı olduğuna göre, görgülü davranışlarda bir tür yetkinlik kazanma isteği ile öykünmeye çalışan insanlar var olmaktadır. Bu açıdan da görgülü davranışların bir uzantısıdır. Görgülü davranış, kurnazca öykünme ve sistemli bir alıştırma ile, kültürlü sınıfa ait bir özelliğe dönüşmektedir. Yani, üst sınıfta görülmektedir. Bu nedenle de pek çok aile ve soyda, kopma meydana gelmiştir (Veblen, 1997: 37).

Saygınlık ödülü, genellikle iyi niyet ve beğeni ölçütlerine göre belirlenmektedir. Açıkça görülen serbest zaman yasasının sürekli denetimi altında beğeni ölçütleri, yasaya uygun hale getirmek için sürekli olarak düzenlemelerden geçirilmektedir. İyi yetiştirilmenin ağır basan biçimine yönelik çeşitlemelerin ilkesi ve değişmez mihenk taşı, zamanın boşa harcanmasıdır. Gündelik nezaket kurallarının büyük bir bölümü, düşünceli ve iyi niyetli tutumların dışavurumunu taşımaktadır. Ancak uygun davranış kuralları, toplumsal konumun dışavurumu olmakla birlikte, büyük oranda eşitlerimize karşı tutumun az çok törenselleşmiş dışavurumunu ifade etmektedir. Üstleri olmayan ve çok az eşitleri bulunan en yüksek serbest zamanlı sınıfta, görgülü davranışlara belirleyici bir koşul kazandırılmakta ve bu koşullar alt sınıflar için bir davranış kuralları haline getirilmektedir. Bu yolla da görgülü davranışlar, en eksiksiz ve en olgun ifadesini bulmaktadır. Doğal olarak davranış kuralları, toplumsal konum kuralları olmaları nedeniyle adi üretken işle kesinlikle ilişkilendirilmemiştir (Veblen, 1997: 38).

3.8.4. Çalışma Sisteminin Temellendirilmesi

Sahiplik kurumunun, kişilerin sahipliğiyle hatta kadınların sahipliğiyle başladığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda da mülk edinmenin teşvikleri, üç şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar; egemenlik kurması ve zorlama açısından doğal bir eğilimin olması ve kişilerin, sahiplerinin üstünlüğünün kanıtı olarak değerlendirilip hizmetlerinden yararlanılması şeklinde açıklanmaktadır. Sözde-barışçıl çalışma evresinde, hatta çalışmanın daha erken gelişme aşamalarında bu kişilerin hizmetlerinin yararlılığı, kişilerin mülk edinilmesinde ağır basan bir içgüdü olarak değer taşımıştır. Kadınlar ve diğer köleler, servetin bir kanıtı ve servet biriktirmenin bir aracıdır. Bunlar kırsal yaşam sürdüren bir kabilede, kâr için yapılan yatırımın alışılmış biçimleri olmaktadır. Sözde-barışçıl aşamasında kadın köleliği aynı ölçüde damga vurarak, kadınların bir değer ölçüsü haline gelmeye başladığı dikkat çekmektedir (Veblen, 1997: 39).

Çalışma sisteminin temeli, mal köleliğidir. Bu sistemde ağır basan insan ilişkisi ise, kendisini efendi-köle arasındaki ilişkide göstermiştir. Pek çok kadına sahip olmak, servetin kabul edilen kanıtı olmuştur. Bu bağlamda, artık efendilerinin kişisel hizmetlerine bakan ve onun için mal üretmekle ilgilenen kölelerin varlığı da yeni bir iş bölümünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Efendiye yapılan hizmete göre, kişisel hizmet vermeye ve onun isteklerini yerine getirmeye hazır olan hizmetkârlar ve çalışmaya yönelik işlerde kullanılan hizmetkârlar şeklinde iki grup ön plana çıkmıştır. İlk gruptakiler ve ev içi hizmetlerini yerine getirenler, kazanç için yapılan üretken çalışmadan giderek muaf tutulmaya başlanmıştır. Buna karşılık ikinci gruptakiler, sahiplerinin kişisel hizmetinden uzaklaşmışlardır. Efendinin, karısının ya da başkadının çalışmalardan muaf tutulmaya başlanması ile çalışmaya yönelik istihdamın süregelen düzeninden yavaş yavaş bu şekilde bir muaf tutulma süreci ortaya çıkmıştır (Veblen, 1997: 39).

Topluluğun, yerleşik yaşam koşullarına doğru bir gelişme göstermesi ile düşman kabilelerden kadın kaçırma durumu bir kazanç kaynağı olmamaya başlamıştır. Hatta kültürel ilerlemeyle kadının kaba işlerden muaf tutulması sağlanmıştır. Başkadın, genellikle soylu kandan gelmeye başlamış ve soylu kan ise, biriktirilmiş servetle uzun vadeli bir ilişki ya da yüksek bir mevki ile aralıksız süren temas sonucunda elde

edilmiştir. Veblen’de kadına, sahiplik üzerinden yapılan cinsiyetçi vurgu da çok net olmaktadır. Bununla birlikte çeşitli kültürel ilerlemeler görülmektedir. Satın alınmasından önce kadın, babasının malı olarak görülmüştür. Satın alındıktan sonra da kocasının malı olarak nitelendirilmiş ve aynı zamanda babasının soylu kanını taşımıştır. Bu nedenle de diğer hizmetkârlar gibi küçümsetici işlerde uğraşmasında, “ahlaksal açıdan bir çakışmazlık” bulunmaktadır. Kadının, serbest zamanlı hayat ayrıcalığı şeklindeki “soyluluğun damgasını” kazanmasında etkili olan, soyluluğun aktarılabilir olduğu ilkesidir. Bu ilke kadının, sıradan kölelerin üstünde tutulmasını sağlamıştır (Veblen, 1997: 40).

Üst sınıfı belirleyen uzlaşmış servet ölçütünün yükselmesi, çalışmanın gelişmesinin sürdürülmesi ve mülkün görece olarak daha az elde toplanması ile gerçekleşmiştir. Hizmetkâr, efendinin kişisel hizmetlerinden ne kadar uzak olursa, muafiyetlik o kadar geç görülmektedir. Efendinin kişiliğini, değerini ve onurun somutlaştığı bir yapı oluşturmuştur. Hem kendisine hem de toplumun ona karşı saygı duyabilmesi için efendinin, elinin altında bulunan uzmanlaşmış hizmetkârların ona hizmet etmesinden daha çok gösteriş amaçlı yararlılığına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak hizmetkârın, sadece sergileme amaçlı değil de hizmet edici özelliğinin de olması, efendinin egemenlik gücünü ön plana çıkarmıştır. Bu sayede de ona bir doyum sağlamıştır. Evin içinde ve kişisel hizmette bulunan hizmetkârların sayısının giderek artması, hizmetkârların üretken emekten muaf tutulmasına neden olmuştur (Veblen, 1997: 40).

Hizmetkârların yararlılığının biçim değiştirmesi, açıkça üretken emekten muaf tutulmalarından ve muafiyetliğin, efendinin servetine ve iktidarına yüklediği kanıttan kaynaklanmaktadır. “Özel hizmetkârlar ordusunun”, açıkça görülen serbest zamanda kullanılmasında ilerleme sağlanmıştır. Erkeklerin güçlü ve gösterişli kişiler olarak kadınlardan daha pahalı hale gelmesiyle, erkeklerin kadınlara tercih edilmeye başlandığı dikkat çekmiştir. Bu nedenle, zamanın ve insan gücünün daha büyük ölçülerde boşa harcandığını ifade etmeleri açısından erkek hizmetkârlar, daha uygun görülmüştür. Erken ataerkil günlerdeki çok meşgul olan ev kadını yerini, serbest zamanlı sınıf ekonomisinde, etrafı çok çalışan nedimelerle sarılmış hanımefendiye ve onun uşak ruhlu özel hizmetçisine bırakmıştır. Açıkça emeğe dönük uğraşa, hanımefendinin ve özel hizmetçinin serbest zamanı denmektedir. Bu serbest zaman,

efendinin hizmetlerine ya da hane içindeki çeşitli küçük işlerin sürdürülebilmesi ve detaylandırılmasına harcanan zamandır. Yani, bu zamanda hiçbir üretken işin yapılamayacağı söylenebilir (Veblen, 1997: 41).

Hanımefendinin ve ev için hizmetkârların işleri, bütün hane halkının rahatı açısından son derece gerekli görünen amaçlara hizmet eden ve yeterli oranda çaba gerektiren işler arasındadır. Böyle bir amaca hizmet etmesi nedeniyle de üretken çalışma olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Serbest zamanın kullanılmasına yönelik yapılan sınıflandırma, aslında üretken çalışma olan etkin işin çıkarılmasından sonra geriye kalan çalışmalar için yapılmalıdır. Ancak modern gündelik yaşamda, ev işi olarak değerlendirilen hizmetlerin çoğu ve uygar insanın yaşamını rahatça sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu yararlılıkların çoğu, törensel bir nitelik taşımaktadır. Diğer yandan da saygın bir varoluş için dayatıcı ve kişisel rahatlık açısından da daha az gerekli olan bu tür işler ve harcanan emek, “serbest zamanlı işler” şeklinde gruplandırılmıştır (Veblen, 1997: 41).

Ekonomik açıdan özgür ve kendi kendini yönlendirebilen kurumun dışında kalanlar tarafından yapılması durumunda bu tür işler, “sahte serbest zaman” şeklinde ifade edilmelidir. Hane halkının bakım ihtiyaçları olan “serbest zaman etkinlikleri”, ev hanımları ve el emekçileri tarafından yapılmıştır. Saygınlık kazanmanın sıkı ve zorlayıcı bir rekabete dönüşmesi ile de bu etkinliklerin sıkıcı bir iş haline gelmesine, modern yaşamda karşılaşılmıştır. Ev içi hizmetlerin yani bu hizmetliler sınıfının görevlerini içeren uğraşlar, sahte serbest zaman etkinlikleri yerine “boşa harcanmış emek” olarak tanımlanmıştır. Bu tür uğraşlar, “parasal saygınlık” elde etmek için oldukça yararlı bir yöntemdir. Serbest zamanlı sınıfın birincil veya yasal saygınlığı için sahte serbest zaman işlerinin yerine getirilmesi görevi, “ikincil veya türetilmiş bir serbest zamanlı” sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Emekten kaçınmada kendisini gösteren ve efendinin mutluluğu ile hayatının bütünlüğünü arttıran zaman, efendiler sınıfının serbest zamanı olarak nitelendirilmiştir. Ancak üretken emekten muaf tutulan hizmetliler sınıfının serbest zamanı, ellerinden zorla alınmış çalışmayı oluşturmaktadır. Yani, kendisine ait olmayan bir zamanı ifade etmektedir. Aslında bu hizmetlinin serbest zamanı, “uzmanlaşmış çalışma” olarak, onların yaşam tarzlarında görülmüştür. Uzatılmış bir çalışma aşamasında bu durum, ilk önce hizmetçi olduğu düşünülen eş içinde geçerli olmuştur (Veblen, 1997: 42).

Hizmetkârlar, gösterişin ve saygınlığın kanıtlarını da sergilemelidir. Ev içi hizmetler, genellikle manevi bir hizmet olarak ele alınmıştır. Kişisel hizmet için özel bir eğitime sahip olma durumu hem zaman hem de çaba gerektirdiği için, sahte serbest zamanında “her şeyden önce” bir kanıtını oluşturmuştur. Efendinin ödeme gücünün kanıtı olması, hizmetkâr kullanımının temel amacıdır (Veblen, 1997: 43). Bu kullanımın teşvik edilmesinde, sahte serbest zamana yönelik ihtiyaç veya hizmetin açıkça tüketilmesi etkili olmuştur. Ortak uzlaşmayla kabul edilen zenginliğin ölçütü arttıkça, aşırı bolluğun göstergesi olan hizmetkârların kullanılması da bir ilerleme göstermiştir. Servetin ve üstünlüğün aracı, malların üretiminde kullanılan kölelere sahip olma ve onların bakımlarını üstlenme şeklinde ifade edilmiş olsa da hiçbir şey üretmeyen hizmetkârların bulunması daha da büyük bir serveti ve konumu işaret etmiştir. Bunun sonucunda da bir “hizmetliler sınıfı” ortaya çıkmıştır (Veblen, 1997: 44).

Hizmetkârlar ve bağımlılar yaşamlarını, serbest zamanlı efendilerinin onurlarını devam ettirebilmek için harcamışlardır. Bu iki grup arasında aniden bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Bir grup efendinin kendisi için mal üretirken, efendinin hanımının ya da başkadının da bulunduğu diğer grupta açıkça görülen serbest zamanda onun adına tüketimde bulunmaktadır. Bu durum efendinin, büyük çaplı tüketimlerde bulunabildiğine yönelik sürdürülebilirliğin bir kanıtıdır. Çalışmanın kültür aşaması olan sözde-barışçıl evrede kişisel hizmet, ilk olarak ekonomik kurum konumuna yükselmiştir. Bu evre çalışmanın, toplumsal yaşamda en büyük yer tuttuğu aşamaya işaret etmiştir. Kültürel ardışıklığa bağlı olarak barbarlığın art arda gelen iki evresi, sözde-barışçıl aşama ve ondan sonra gelen avlanma evresidir. Bu avlanma evresi, barışın ve düzenin biçimsel tarzda görüldüğü ancak zorlamaların ve sınıfsal düşmanlıkların taşındığı toplumsal konum evresidir (Veblen, 1997: 44).

Hâkim olan çalışma yöntemlerinin ve ekonomik ilerlemenin bu noktasında, çalışmanın ilerlemesindeki eğilimi detaylı olarak “sözde-barışçıl” evre ortaya koymuştur. Ancak kişisel hizmet, malların dağıtılması ve tüketilmesi bakımından hala büyük bir değere sahiptir. Yarı-barışçıl aşamada, efendilik ve kişisel hizmet tutumlarında yaşam tarzının egemen unsurunu, “statü kuralı” teslim etmiştir (Veblen, 1995: 142). Modern kültür, geleneklerin korunup sürdürülmesi ve düşünce alışkanlıklarının kabul edilip gelişmesi açısından, serbest zamanlı üst sınıfların

yaşama biçimine borçludur. Modern sanayi toplumlarında, kişisel hizmetkârlar ya da ev hizmetlileri konumundan daha çok eğitilmiş hastabakıcı tanımına girenler, geleneksel saygınlık kuralları ile tanışmış olsa da çoğu kişi tarafından çalıştırılmamaktadır. Diğer taraftan da orta derecede varlıklı bir hanede, hane üyelerinin bu tür işleri yapamamalarının nedeni, gerektiğinden fazla toplumsal görevlerinin olması ya da yapılacak işlerin ağır ve fazla olmasıdır (Veblen, 1997: 45).

Modern zamanda, ev içi işleri, sahte serbest zamanın en büyük göstergesidir. Ancak bu zaman, sadece toplumsal konum veya ücretle kiralanmış hizmet açısından var olabilmektedir. Hane halkının saygınlığı için yerine getirilen üretken olmayan emek türü; eskiden olduğu gibi hanenin her şeyin sahibi olan efendisinin yerine değil de daha çok yarı-kişiselleşmiş ve kurumsallaşmış hane için yerine getirilen sahte serbest zaman olarak sınıflandırılacaktır (Veblen, 1997: 46).

3.8.5. Çalışmanın Doğasına İlişkin Sorgulamalar

Çalışma, tarihsel süreçte farklı anlamlar yüklenerek kavramlaştırılan evrimsel bir terimdir. Çalışma ahlakı, davranışlara ilişkin bir kavram olup her şeyden önce toplumsal kültürün etkisi altındadır. Dolayısıyla topluma özgü dinsel kültür başta olmak üzere, gelenek-görenekler, ahlak ve toplumdan topluma değişiklik gösteren pek çok normun çalışma ahlakını şekillendirdiği varsayılır. Çalışma ahlakı; yani bireyin ya da topyekün toplumun çalışma, üretme, tüketme, tasarruf gibi bir takım olgularla ilgili tutumları, muhtemel çevresel sonuçların da bir habercisidir. Dinsellik başta olmak üzere pek çok kültürel faktör, çalışma ahlakı üzerinde önemli etkilere sahiptir. Çalışma ahlakına yönelik belli başlı üç ideal tip vardır. Bunlar; iş ve çalışmayı merkeze alarak dengeli bir yaklaşım sunan “iş yönelimli-çileci çalışma ahlakı”, merkezinde mistik insan tipolojisi bulunan “mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakı” ve son olarak daha çok post-modern ve post-endüstriyel toplumlarda ortaya çıkan “kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma ahlakı” şeklinde adlandırılmaktadır (Yavuz, 2016: 289-290). Çalışma ahlakının bu üç ideal tipi ve onların alt çeşitlemeleri üzerine Veblen dışında, Russell, Lafargue, Malevich, Budd gibi kişilerde çeşitli normlardan yola çıkarak kavramlaştırmalarda bulunmuşlardır. Farklı kişilerin hatta tembelliğin insanın doğasında var olduğunu ve çalışmanın bu

nedenle gerekli olduğunu savunanların çalışma terimine yönelik değerlendirmelerinin (örneğin; farklı ırklardaki çalışma algısı), Veblen'in çalışma anlayışının temelini daha iyi anlaşılabilmesi için, benzerlik ve farklılıkların görülmesi açısından ortaya koyulması gerekmektedir.

Britanyalı filozof, tarihçi ve toplum eleştirmeni olan Bertrand Russell'a göre 1932 yılında yayınlanan "Aylaklığa Övgü" adlı kitabında, modern dünyada çalışmanın erdemliliğine olan inanç, büyük zararlara sebep olmuştur. Aslında mutluluğa yani refaha giden yol, çalışmanın örgütlü bir düzen içerisinde azaltılmasından geçmektedir. Russell'a göre çalışma; ilk olarak yeryüzünde ya da yeryüzüne yakın olan maddenin durumunu başka bir maddeye göre dönüştürme ve ikinci olarak da başkalarına yeryüzünde ya da yeryüzüne yakın olan bu maddeyi, başka bir maddeye göre dönüştürmelerini söyleme şeklinde ele alınmaktadır. Ona göre ilk çalışma çeşidi, tatsız ve az para getirmektedir. İkinci çeşit çalışma ise, tatlı ve çok para getirmektedir. Bu çalışma türü, kendi içerisinde de katmanlara ayrılmaktadır. Katmanlarda hem emir verenler hem de bu emirlerin neler olacağının belirlenmesine yönelik akıl verenler bulunmaktadır. Siyaset de bu iki insan tipinin birbirlerine tamamen zıt akıl vermeleri nedeniyle gerçekleşmektedir (Russell, 1969: 12).

Russell'a göre Amerika'da tam olarak görülmesi bile tüm Avrupa'da, iki tür işçi sınıfından daha fazla saygı duyulan üçüncü bir sınıfın üyeleri bulunmaktadır. Toprak mülkiyetini ellerinde tutan, yaşama ve çalışma hakkını bir imtiyaz olarak başkalarına veren ve bu imtiyaz karşılığı da onlardan para alan bu toprak sahipleri, aylak bir yapıya sahiptir. Temelde onların aylaklığa besledikleri ilgi ve arzu, çalışmayı öğütleyen bütün kutsal konuşmaların tarihsel temelidir. Dolayısıyla onlar için en istenmeyen durum, diğerlerinin de onlar gibi aylak olmasıdır. Russell'a göre, medeniyetin ortaya çıkışından Endüstri Devrimi'ne kadar insan çok fazla çalışarak hem kendisinin hem de ailesinin varlık sürdürebilmesi için gerek duyulandan yalnızca biraz daha fazlasını üretebilmiştir. Zorunlu ve temel olan ihtiyaçlar karşılandıktan sonra, arta kalan üretim fazlasına da savaşılar ve papazlar tarafından el konulmuştur (Russell, 1969: 13).

Amerika'da bu sistem, Güney (İç Savaş'a kadar) dışındaki bölgelerde ihtilalle birlikte sona ermiştir. Bu kadar uzun süren bir sistemin, insanın düşünce ve davranış

alışkanlıklarında derin izler bırakması normal bir durumdur. Bununla birlikte, çalışmanın istenilir bir şey olma alışkanlığı da sistemden kalan bir hatıradır. Ancak endüstri devrimi dönemine ait olduğu için, modern dünyanın yapısına uyum sağlayamamaktadır. Bu bağlamda modern teknik, aylaklığın bütün toplumsal tabakalarda eşit dağıtılan bir hak olabilmesini belli bir sınır içerisinde olanaklı kılmaktadır. Çalışma ahlakı, bir köle ahlakıdır. Modern zamanda ise böyle bir köle ahlakına ya da köleye gerek duyulmamaktadır (Russell, 1969: 14).

Russell'a göre tarihsel süreç içerisinde görev; iktidar sahipleri tarafından, başkalarının kendi çıkarlarına yönelik değil de efendilerinin çıkarları için yaşam sürdürmeleri gerektiğini aşıl原因 bir araç olarak kavramlaştırılmaktadır. Russell'a göre, çalışmayı görev olarak görmek, köle ahlakının (iktidar sahiplerinin, güçsüzleri kendi çıkarlarına göre yaşamaya yönleltmelerini sağlayan aracın) bir parçası olmuştur. Bu yöntem efendilere, özgürce geçirebilecekleri boş bir vakit kazandırmaktadır. Ancak Russell, başkalarının gayretiyle elde edilen aylaklığın, övgüye değer olmadığını savunmaktadır. Bir yandan da tembellik, medeniyetin temelidir. Ona göre, medeniyet için boş zaman gereklidir. Eskiden bir azınlığın boş zamana sahip olabilmesi, diğerlerinin büyük çoğunluğunun emeği üzerinden gerçekleşmektedir. Temelde emeğin bir değerinin olduğunun düşünülmesinin nedeni, çalışmanın iyi olmasından değil, boş zamanın iyi kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Russell'a göre bu bağlamda, boş vaktin medeniyete zarar vermeden insanlar arasında pay edilmesi, modern teknik ile mümkün olabilmektedir (Russell, 1969: 15).

Russel'ın barbarlığın uslanmaz akılsızlığının bir eleştirisi olan diyalektiğinde, çalışkanlığın abartılmış bir erdem olduğunu, insanların ihtiyaçları kadar çalışmalarının yeterli olacağını, ihtiyaçtan fazla çalışmanın sadece mutsuzluk ve diğer insanlar için işsizlik anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bireyin kendi ilgi alanına ayırdığı boş zamanın ise, medeni yaşamın bir gerekliliği olduğunu savunmaktadır. Yaşadığı dönemde de üretimde mekanikliğin böyle bir boyuta ulaştığına inanmaktadır. Tüm insanların anlaşılabilir dört saat çalışması halinde mutluluk ve rahatlığın artacağını, yaratılan boş zamanın bilimsel ve sanatsal ilerlemeyi de beraberinde getireceğini açıklamaktadır. Russell'ın iş gücünün eşit dağılımına

yaklaşımı, anlaşılmaz olmasının yanı sıra ütöpik görünmektedir. Bu ütopyanın imkânı, tamamen “üretimin bilimsel organizasyonuna” bağılıdır (Russell, 1969: 16).

Fransız uyruklu, sosyalist düşünce önderlerinden olan eylem adamı Paul Lafargue, serbest rekabetçi kapitalizmin işçi sınıfını acımasızca sömüren vahşi çalışma koşullarını eleştiren “Tembellik Hakkı” adlı kitabında, tembelliğin insanın doğasında bulunduğunu ifade etmektedir. Çalışmanın özü itibarıyla, zahmetli, acı veren bir tür işkence gibi anlamları taşıdığı ifade etmiştir. Antik Çağ Atinası’nda çalışma, kölelere özgü ve aşağılık bir uğraş olarak görülmüştür. Çalışma, insan doğasına ters düşen bir durum olsa da burjuva kapitalist bir toplumda varlık sürdürebilmenin bir gerekliliğidir. Bu doğrultuda yüzyıllar boyu tembellik eleştirilmiş ve aşağılanmış, çalışma ise kutsallaştırılmıştır. Özellikle dini ve gerici olarak nitelendirilen toplumlarda, çalışmayı yücelten bir tutum söz konusudur. Lafargue, yaşadığı 1850’li yıllarda katı sömürü, çalışma koşulları ve çevresel faktörlerin olması nedeniyle boş zaman olarak nitelendirdiği tembelliği savunma ihtiyacı duymuştur (Lafargue, 2010: 7).

Babeuf’ten, Robert Owen’dan Marx’a kadar sosyalist düşünürler, zorunlu çalışmayı ileri sürmüştür. Ancak üç saatlik bir çalışmayı yeterli bulan Lafargue dışında, bu düşünürlerden önce boş zaman hakkını ifade eden kişi, 1758 tarihli “D’alembert’e mektup” adlı yazısında Jean Jacques Rousseau olmuştur. Boş zaman, İngiliz ekspresyonist (dışavurumcu) yazar T.S. Eliot’a göre ise, kültürün temelidir (Lafargue, 2010: 8). Lafargue tembellik hakkının doğuştan verilen temel bir özgürlük hakkı olduğunu ifade etmektedir. Tam olarak anlaşılmadığını düşündüğü makineye, “insanlığın kurtarıcısı” olan, insanı aşağılık ve ücretli işlerden kurtaran ve aynı zamanda boş zaman ve özgürlük veren bir “tanrı” şeklinde çeşitli anlamlar yüklemiştir (Lafargue, 2010: 9).

Lafargue’e göre kapitalist ahlâk, Hıristiyan ahlâkın bir öykünmesidir. Ona göre bu ahlak kendisine, ücretlilerin ihtiyaçlarını en aza indirmeyi, tutkuları yok etmeyi ve işçileri acımasız bir makine durumuna hapsetmeyi bir kural edinmektedir (Lafargue, 2010: 13). Varlığın temelinin düalizm olduğunu söyleyen Rene Descartes’in “Ruhun İhtirasları” adlı kitabında ruhla bedenimizdeki organlar arasındaki ilişkilerin beynin merkezinde yer alan Epifiz bezi ile sağlandığını, yaşamdaki tüm iyilikler ve

kötülüklerin yalnızca tutkulara bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Dahası ruhun kendine ait hazları olabileceğini ama bedenle ortak olan hazlarının tamamıyla tutkulara bağlı olduğunu ve doğaları gereği iyi olduklarını ifade etmektedir. Hazları, kötüye kullanmaktan ve aşırıya kaçmaktan kurtarmanın, bilgelik neticesinde sağlanacağını açıklamıştır (Descartes, 2013: 35-36). İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi olan Charles Darwin'in de aynı fikirde olduğu, gözlemsel antropoloji yöntemini geliştiren İngiliz Doktor Beddoe, "Antropolojik Çalışmalar" adlı kitabında, bir ırkın, ancak bedensel gelişmesinin doruğuna ulaştığında, enerji ve ahlâk gücünün de en yüksek noktasına vardığını ifade etmiştir (Beddoe, 1870: 99). Bu ifadeyle de çalışma ahlâkının ırksal özelliklerdeki yerine vurgu yapılmaktadır (Lafargue, 2010: 14).

Lafargue'e göre kapitalist toplumda çalışma, her çeşit düşünsel yozlaşmanın, her türlü organik bozukluğun nedenidir (Lafargue, 2010: 16). Ona göre, temelde tüm bireysel ve toplumsal yoksulluk ve bu nedenle acı çekme durumu, çalışma tutkusundan ortaya çıkmıştır. Bu tutku, aslında insanı özgürleştirilmesi gereken makineyi, özgür insanları köleleştiren bir araca dönüştürmüştür. Bununla birlikte üreticiliği yok ederek, onları yoksullaştıran bir form almıştır (Lafargue, 2010: 35). Toprak sahibi çiftçiler ile küçük burjuvalar, toplumumuzda "çalışmayı çalışma olarak seven" sınıflardır (Lafargue, 2010: 19). Makine geliştikçe, insanların çalışması da hız kazanmaktadır. Bu insan ile makine arasındaki yarışmanın, daha da özgür bir ortamda ilerleyebilmesi için işçiler, zanaatçıların çalışmasını sınırlayan eski loncaların akla uygun yasalarını ve tatil günlerini ortadan kaldırmıştır (Lafargue, 2010: 36).

İçindeki ilkel hayvanın körelmediği İspanyollar için çalışma, köleliklerin en kötüsüdür. Antik dönemlerin Yunanları da aynı şekilde çalışmayı küçümsemiştir. Eski Yunan filozofları tarafından, özgür insanı alçaltan çalışma aşağı görülmüştür. Aynı zamanda sadece kölelerin çalışması gerektiği savunulmuştur (Lafargue, 2010: 18). Lafargue'ya göre, işçi sınıfının her şeyi basite indirgeyen iyi niyetiyle özünü, körü körüne aşılama ve doğal taşkınlığıyla gözü kapalı bir şekilde kendisini, çalışmaya ve perhize bırakmıştır. Bu bağlamda kapitalist sınıf da kendisini; tembelliğe, zoraki zevke, verimsizliğe ve aşırı tüketiciliğe bırakmıştır. Aslında bir taraf acı çekerken diğer tarafta, bu acı çekme durumundan verim elde etmiştir (Lafargue, 2010: 37). Ona göre burjuvazinin, üretmeyerek tüm kaynakları

olabildiğince tüketmeye odaklı toplumsal görevini yapabilmesi için; sadece kendi halindeki zevkleri gerçekleştirme, daha önceki alışkanlıklarını yitirme, kendini aşırı lükse ve bıkınlığa teslim etme gibi davranışları sürdürmesi yeterli değildir. Bir yandan da kendisine yardım sağlamaya yönelik, büyük bir insan kalabalığını üretici uğraşlardan muaf tutmak zorunda kalmıştır. Böylelikle ortaya çıkan sınıf bir “aylak sınıf” niteliğini taşımıştır (Lafargue, 2010: 39). Böyle bir sınıf mevcut olmasaydı, biricik ve toplumsal, kültürel yapının dinamiklerini oluşturan sanat, spor, din vb. uğraş alanları mümkün olabilir miydi?

İrlandalı yazar R. M. Martin’in 1818 yılında yayımlanan “Birleşmeden Önce ve Sonra İrlanda” adlı kitabında, “bir halkın, zenginlerin emrinde çalışan insanların sayısı, o ülkenin zenginliğinin ve uygarlığının derecesini belirler” şeklindeki ifadesi, aylak sınıfın varlık sürdürmesi için gereken yegâne unsura işaret etmektedir. Bu bağlamda, zorlama bir zevkin ahlaksızlaştırdığı tembellik içine gömülen kentsoylu sınıfının, yeni yaşam biçimine alışarak, çalışma tutkusunun organik alçaltıcılığı ile her türlü çalışma ve zevk kısıtına karşı tiksinti duygusunu arttığını ileri sürmüştür (Lafargue, 2010: 41).

Kentsoylu sınıfı, yavan çalışmanın acısını çıkarmak için, işçi sınıfının içindeki yararlı üretime ayrılanlardan çok daha üstün olan işçileri çalışmadan uzaklaştırmıştır. Ayırdıklarını ise, verimsizliğe, üretimsizliğe ve aşırı tüketime mahkûm etmiştir. Ama “yararsız insan sürüsü” doyumsuz açgözlülüğüne karşın, çalışma dogmasının aptallaştırdığı işçilerin, tüketmeyi düşünmeden ve tüketileceklerin bulunabileceği de akıllarına getirmeden yani onların cehaletlerinden faydalananarak, ürettiklerini tüketemez bir duruma getirmişlerdir. Bu malların aşırı üretilmesi ve tüketimlerinde eksikliğin olması, ekonomik krizlerin önemli çıkış nedenlerinden biridir (Lafargue, 2010: 42).

Günümüzdeki iş yasalarının temeli, “çalışma hakkı” üzerine kurulmuştur. Yani belli bir kitle artı değer üretirken diğer bir kitle de onun ürettiğini sahiplenip sürecin hâkimi olmaktadır. Bu sistemin gerekliliğinin nedeni ve sonucu olarak ücretli üretenler, hep sefil olmuştur. Karl Marx, “1844 Ekonomi El Yazmaları” kitabında “yabancılaşmış emek” bölümünde emeğin ürününün, bir nesneye aktarılabilen maddeleşmiş emek olarak emeğin nesnelleştirilmesi ile gerçekliğin yok olmasının,

mülk sahibinde ortaya çıkardığı yabancılaşma ya da başkalaşma üzerinde durmuştur. Emegın yabancılaşmasını işçinin, kendisi üzerinde egemenliğı olan yabancı bir nesne olan emegın ürünüyle ilişkisi ve emegın çalışma sürecinde üretim edimiyle ilişkisi şekilde, iki açıdan incelemiştir. Ek olarak, kendisine “evrensel özgür bir varlık” olarak davrandığını ele alarak, emegın kendisine başkalaşması ile ilgili şu sözleri söylemiştir (Marx, 2017: ss.75-79):

“Çalışma işçinin dışında gerçekleşir. Yani, onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini inkâr eder ve aslında mutlu değil mutsuzdur. Fiziksel ve zihinsel enerjisini serbestçe geliştiremeyerek bedenini harcar ve zihnini de yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir. Çalışırken, kendinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir. Çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır yani zorla çalıştırılır. Temelde bir gereksinmenin doyurulması değildir. Sadece çalışmanın dışındaki bazı gereksinimleri doyumak için araçtır. Yabancı özelliğini gösteren bir olgu da fiziksel ya da başka türlü zorlamalar ortadan kalkar kalkmaz, vebadan kaçarcasına kaçılır işten. Dışsal emek, insanı kendine yabancılaştıran emek, kendini kurban etme, alçaltmadır. Son olarak, çalışmanın işçi için dışsal özelliğini gösteren bir başka olgu, işin işçiye değil başka birine ait olması, işçinin çalışırken kendine değil başkasına ait olmasıdır.”

Marx bu pasajında aslında çalışmanın, zorla yapılan bir iş olduğunu ve işçinin işinden kaytarmanın yoluna bakmasının nedeninin de bu etkinlikten kaynaklandığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre işçi, yaptığı işe, ürettiğine ve aslında kendisine yabancıdır. Ürettiğine sahip olamadığı, ona yabancılaştığı için başkasının emegine, kendisine ve zamanına el koyması sonucunda aslında emek, kutsal olan değil yabancılaşmanın ta kendisidir. Aslında söz konusu olan emegın özgürleştirilmesi değil, onun ortadan kaldırılmasıdır (Marx, 2017: 78).

Lafargue işçi sınıfının süregelen bu düzene yönelik nasıl bir yol izlemesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir (Lafargue, 2010: 56):

“Eğer işçi sınıfı, kendisine egemen olan ve özünü alçaltan kusuru söküp atarak o korkunç gücüyle ayaklanır ve bunu kapitalist sömürden başka bir şey olmayan “İnsan Hakları”nı, “Yoksulluk Hakları”ndan başka bir şey olmayan “Çalışma Hakkı”nı istemek için değil de her insana günde üç saatten fazla çalışmayı yasaklayan çelik gibi bükülmez bir yasa koymak için yaparsa, yaşlı dünya, sevinçten titreye titreye, içinde yeni bir evrenin zıpladığını duyacaktır.”

Rus süprematist (soyut geometriciliğı benimseyen bir resim anlayışı) ressam Kazimir Malevich, “tembelliğı tüm kötülüklerin anası değil de kusursuzluğun anası yapmak istediğı”, “İnsanın Esas Gerçekliğı: Tembellik” adlı kitabında, tembelliğı, “varlığın ölümü” yani selametini sadece üretimde, çalışmada bulan insanın ölümü şeklinde tasvir etmiştir (Malevich, 2014: 10). Ona göre Tanrı’nın bir lanet olarak insanların

üzerine yağdırdığı çalışma, sosyalist sistemlerde en yüce kutsamaya layık görülmüştür. Kapitalist sistem, çalışma hakkı ve özgürlük açısından sosyalist sisteme benzemektedir. Gelecekteki tembelliği garanti altına alacak parayı, bankalarda biriktirme hakkı tanımaktadır. Bu bağlamda paranın var olma nedeni, herkesin elde etmek istediği tembelliğin büyük mutluluğunu getirecek olmasıdır (Malevich, 2014: 11-12). Malevich'e göre kapitalist sınıf, mutluluğu tembellikte bulmuştur. Onlar üretimi, sermayeyi garanti altına alan, sermayeyi de tembelliği garanti altına alan bir değer olarak nitelendirmişlerdir. Kapitalist sınıf bütün halkı çalışma gücü olarak görürken sosyalist sınıf da bütün halkı çalışma makinesi olarak görmektedir (Malevich, 2014: ss.14-16). Malevich'e göre "evrenin büyük fabrikasının modeli" şu şekildedir (2014: 24):

"İnsan, bilgi ve çalışmada eksiksiz bir bilim ve üretim hedeflerken Tanrı'ya, kusursuzluğa ulaşıyor. Ya kendisi katılıyor Tanrı'ya ya da Tanrı'yı kendisine katıyor ve tam anlamıyla eylemsizlik, tembellik anı veya kendiliğinden üretim teması olarak faaliyet anı gelir. İnsanın kendine seçtiği amaçlardan biri, kusursuzluk yani Tanrı'dır."

Malevich'e göre, aslında her fikir babası, pratiğe yansıdığı anda bir halkı er ya da geç ayağa kaldıracak ve onu yeni yaşam tarzları dâhilinde yeniden kuracak bir yaklaşım bulmuştur. Yeni bir vücut, yeni bir aygıt ve yeni bir makine keşfeden her kusursuzluk yaratıcısı, keşfi için kullanmak üzere bol miktarda iş gücünü harekete geçirerek, dünyayı başka bir surete büründürür ve gelecekteki kusursuzluğun yoluna adanmış olur (Malevich, 2014: 27). Bu bağlamda düşünce, yapıtı çoğaltan ve insanı çalışmadan kurtaran makineler yaratır. Ona göre, tembellik hem bir rüya hem bir ölümün ta kendisidir (Malevich, 2014: 30):

"Mutluluk ve mutsuzluk olarak adlandırdığımız yaşam, bir hilkat garibesinden (bedeninde doğuştan normal olmayan gariplikler bulunan kimse) ibaret belki de. Bu durumda insan bilginin ve öngörünün ebedi durumuna ulaşabilir, gizlerin evrensel rotasyonunun kendi bütünlüğü haline geldiği büyük bir prensip için yaşamı terk edebilir. Bu duruma gelinmesini sağlayan ise, karalanan ve ayıplanan tembellik olacaktır."

En yakın olan "kusursuzluk üretme sistemi", aynı zamanda ebedi gücün kanalları ile üretim ve insanın kendi kendisini üretme hareketi arasındaki bütünleşme sistemidir. Ona göre, tembelliğin tehlikesi büyüktür. Zira tembellik, her şeyi varlık-olmayana dönüştürebilecek bir güçtür. Demek ki varlık-olmayan, insanı yenebilecektir. İnsan varlığıyla, yani üretimiyle savaştığı şey de işte budur. Çünkü varlık-olmayan bütün

mülklerin, tembelliğin kendisinin de kaybedilmesi riskini taşımaktadır. İşte bu sebeple insanlık üzerine düşünen bir kişi, varlık-olmayana karşı verdiği savaşta insanların ve hayvanların bütün güçlerini harekete geçirmektedir. Bu da “tembelliğin mutluluğuna erişmek için zorunlu olan varlığını” nasıl olumladığını ortaya çıkarmaktadır (Malevich, 2014: ss.33-37).

Malevich’e göre her gerçeklik, tembelliğe ulaşmak için bir araç olarak çalışmayı bünyesinde taşımaktadır. İnsanlığın en yüksek biçimi ve en gerçekçi tasviri, tembelliktir. Ona göre çalışma felsefesi, tümüyle tembelliği özgürleştirmekten ibarettir. Temelde Malevich’in yapmaya çalıştığı şey, fiziksel gerçeklikten kurtularak, saf düşüncede gerçekleşen edimler aracılığıyla ulaşılması gereken kusursuzluk durumu ve tanrısallık durumu üzerine bir kavrayış ortaya koymaktır. Özünde bu bir “gerçekleşme” arayışıdır (Malevich, 2014: 40).

Çalışmanın çeşitli kavramlaştırılmaları bulunmaktadır. J. W. Budd’un “Çalışma Düşüncesi” adlı kitabında ele aldığı, çalışma hakkında en eski ve en uzun süreli anlayışlardan bir tanesi, “lanet olarak çalışma” biçimidir. Bu genellikle Antik Yunan’dan günümüze kadarki dönemleri ve Cennet Bahçesi ile ilgili öne sürülen Yahudi-Hıristiyan geleneklerini kapsamaktadır. Çalışmanın gerçekten ne olduğunu ve ne olması gerektiğini sorgulayabilmek için çalışmanın sadece bir lanet olduğuna yönelik bu görüşü reddetmek gerekmektedir. (Budd, 2016: 41).

Çalışma bizi fiziksel ve sosyal dünya içine konumlandırarak, bize ve başkalarına kim olduğumuz hususunu anlamlandırma noktasında yardımcı olurken bir yandan da maddi ve sosyal kaynaklara erişimimizi belirlemektedir (Watson, 1996: 239). Yüzyıllardır olumsuz ele alınan çalışma kavramı, yük anlamını taşımaktadır. Düşünme ve boş zaman, ideal insan faaliyetleri olarak değerlendirilirken çalışma, “kaçınılması gereken bir kötülük” şeklinde ifade edilmiştir (Budd, 2016: 49). Sigmund Freud, “çok büyük bir kesim ancak gereksinimler tarafından zorlandığında çalışır” cümlesiyle aslında net bir şekilde “çalışmaya karşı insanın doğal bir isteksizliği” olduğunu açıklamıştır (Freud, 1930: 34). Bazı kimseler, çalışmaya yönelik doğal bir isteksizlik olmadığını aksine insani bir yük olduğunu düşünseler de buna yönelik oldukça az bir kavramlaştırma söz konusudur.

19. yüzyılda İngilizlerin Avustralya'daki sürgün yerlerine, 20. yüzyılda Nazilerin zorunlu çalışma sistemine ve yine 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nde Gulag'lardaki cezalandırıcı çalışma sistemine, Çin'in *laogai*⁹¹ sisteminde ve ABD'deki prangalı mahkûmların zorunlu çalışmalarının kullanılmaya devam ediliyor olmasına kadar, çalışmanın bu zahmetli doğası, onun genellikle ceza olarak kullanılması ile pekiştirilmiştir. Hatta Fransızcada çalışma için kullanılan kelimelerden birisi olan *travail*, bir işkence aleti olarak kullanılan Latince bir kelimedenden gelmektedir. Aslında bu olumsuz kavramlaştırma biçimleri, bir “lanet olarak çalışma” kavramlaştırmasının parçasıdır (Budd, 2016: 50).

“Başlangıçta Tanrı, cennet ve dünyayı yarattı.” İçinde Tanrı'nın çalıştığı İncil'in ilk cümlesi, Yahudi-Hristiyan geleneğinde çalışmanın önemini pekiştirmektedir. Çalışma, Tanrı'nın isteği olan kaçınılmaz bir şeydir (Budd, 2016: 50). Yahudi-Hristiyan düşüncesinde alın teri dökerek zorlu çalışma, insanın kusurlu yapısı ve zayıflığından dolayı insanoğlunun cezası olarak görülmüştür. Çalışma yaygın bir şekilde, Tanrı vergisi bir lanet olarak görülmüştür (Holloway ve Campbell, 1974: ss.18-44).

Âdem'in zorunlu çalışma ile Havva'nın da doğurganlıkla cezalandırıldığı hikâyeye, Grek-Roma mitolojisinde de paralellik göstermiştir. MÖ 750-650'li yıllarda etkili olduğu düşünülen didaktik şiirin babası olan Hesiodos “İşler ve Günler” adlı kitabında, insanların temelde çalışmak zorunda olmadığına ancak memnuniyetsiz bir tanrının insanı zahmetle cezalandırdığına dair çeşitli hikâyeler anlatmıştır. Romalı şair Vergilius'da çiftçiliği, savaş, siyaset ve insan emeğiyle ilişkilendirdiği “Çiftçilik Sanatı” adlı kitabında benzer bir hikâyeye yer vermektedir (Budd, 2016: 51).

Batı düşüncesinde zorlu çalışmayı, “ilahi bir lanet” olarak görmenin derin kökleri bulunmaktadır. Hatta bu bakış açısı yüzyıllarca devam ettirilmiştir. Orta Çağ Hristiyan kilisesi çalışmayı, sıkı çalışmanın günahlardan arınmaya yönelik bir yol arayışı olduğu “kefarete aktivitesi” şeklinde değerlendirmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Papa XIII. Leo, Âdem ile Havva'nın ilk günahlarından dolayı beden emeğinin artık kişinin özgür bir tercihi ve hazzı değil, aksine “bir zorunluluk ve onun itaatsizliğinin

⁹¹ Emek yoluyla reform anlamına gelen işkence kampı, ceza işçiliği ve hapisane çiftliklerinin kullanımı için söylenmiştir.

sancılı bir kefareti” olduğunu belirtmiştir. Ağır işin kabulüne yönelik dini konuşmalarda, boş zamana sahip olmanın günahkâr eylemlerini engellemeye çalışmanın bir yöntemidir (Budd, 2016: 52). İncil’in bu öğretileri, “aylaklık, ruhun düşmanıdır. Bu yüzden de tarikat üyeleri belirli zamanlarda el işleriyle, diğer zamanlarda ise kutsal okumalarla meşgul olmalıdırlar” şeklindeki Benedictusçu manastır kurallarında karşılık bulmuştur. 16. yüzyılda John Calvin ve takipçileri, aylaklığa yönelik eleştirilerde son derece net olmuşlardır. Daha sonraları buna benzer düşünceler, “Protestan” ya da “Püriten” çalışma etiğinin faktörleri olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Miskinlik ya da tembellik, hala Roma Katolik Kilisesi’nde yedi ölümcül gûnahtan biri olarak kabul edilmektedir (Budd, 2016: 53).

Aziz Paulos ve erken dönem Benedictusçu keşişlerden Luther ve Calvin’e ve hatta günümüz ilahiyatına kadar çalışma, “bağımsızlığın, hayırseverliğin ve Tanrı’ya hizmetin bir aracı” olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda teleolojik açıdan çalışma iki anlamlı gerçekliğe işaret etmektedir. Bunlar; “Tanrı imgesinde insan yaradılışının asil bir ifadesi” ve “insanın Tanrı’dan uzaklaşmasının acı verici bir kanıtı” biçiminde açıklanmıştır. John W. Budd’a göre çalışmanın bu ikili doğası, “doğanın aşırılıklarından özgürleşme” ve “Tanrı’nın krallığına hizmet olarak çalışma” olarak incelenmelidir. Bu bağlamda Rus edebiyatında, “çile olarak çalışma” ve “bir kurtuluş olarak çalışma” ikiliği üzerine çalışmalar yapılmıştır. Tolstoy’un “acı çekmenin” kurtuluş yönünü vurgulaması ve Çehov’un “çileyi lanet olarak kınaması”, bu ikiliğin en belirgin örneklerini oluşturmaktadır (Budd, 2016: 55).

Çalışmanın “insanlık durumuna eziyet veren zahmetin bir laneti” olarak görülmesi temelde, evrensel bir kavramlaştırmadır. İnsanların katlanmak zorunda olduğu çalışmanın belirli formları, bir lanet olarak kavramlaştırılmıştır. Örneğin, Klasik Yunan’da “münasip olan ve münasip olmayan işler” arasında net bir ayrım yapılmıştır. Başkaları adına çalışan bireyler -ki bunlar günümüzdeki ücretli işçilerin öncüsü olmakta- ilk zamanlarda köle sınıfında yer almaktadır. Kendi yarattığı ürününü satan zanaatkâr ve hizmetlerini kiralayan işçiler, başkalarının gereksinimlerini karşılamak için çalışırken kendi varlıklarını sürdürebilmelerinin tek yol, onlara bağımlı hale gelerek özgür olmamaktır. Platon ve Aristoteles’e göre özgür insan, kendisinin üretmediği şeyleri kullanabilmektedir. Bir şeyi kullanmak, özgür ve rasyonel bir tercihin parçasıdır. Bu kullanım, mutluluğu ya da gelişimi

arttırabilmektedir. Dolayısıyla hem özgürlükten hem de gelişimden yoksunluğu ifade eden yoğun bir çalışma etiği reddedilmiştir (Budd, 2016: 56).

Aristoteles'e göre çalışma, sadece bir yurttaşın bayağı faaliyetlere zaman harcamasıyla değil, aynı zamanda onu yozlaştırarak ve erdemin peşinden gitmesini daha da zorlaştırarak onun münasip işlere olan arayışını engellemektedir. Temelde münasip olan ve münasip olmayan ya da onurlu ve onursuz olan çalışma türleri arasındaki keskin ayrım, sonraki yıllarda da varlığını devam ettirmiştir. Romalı devlet adamı ve yazar olan Cicero da Aristoteles gibi, işçiler ve zanaatkârların ücretli çalışmalarının, kölelik ve bayağılık anlamını taşıdığına odaklanmıştır (Budd, 2016: 57).

“Özgürlük olarak çalışma”, doğadan ya da başka insanlardan bağımsız olma durumuna erişmenin ve insan yaratıcılığının bir göstergesidir. Bu açıdan, Batı liberal bireyciliği ve siyaset teorisi içinde değerlendirilmiştir (Budd, 2016: 42). Piyasaya dayalı modern ekonomilerde üretken çabanın, ekonomik bir değere sahip olması ve bu yüzden de benzer başka mallar ve hizmetlerle takas edilebilmesi nedeniyle çalışma, kurumsal olarak ele alınmaktadır. Aslında çalışma, bir meta olarak görülmüştür (Budd, 2016: 43).

Ücretli istihdam, kapitalizm altında en az iki açıdan benzersiz bir durumdadır. Birincisi, sanayileşmiş, kapitalist bir ekonomide bireylerin büyük çoğunluğu, diğer ekonomik sistemlerde olduğundan daha fazla bir ücret edinmek için çalışmaktadır. Yani ücretli istihdam, sanayi kapitalizminin ortaya çıkması ile birlikte ilk kez, iktisadi faaliyetin egemen biçimine dönüşmüştür. Bu yeni hâkimiyet çalışmanın, bir kimsenin aile, dini ve cemaat hayatından bağımsız olarak, yaşam faaliyetinin ayrı bir forma dönüşmesini ifade etmektedir. İkinci olarak ise, kapitalist bir sistemde ücretli istihdam, net bir biçimde meta olarak ele alınmıştır. Meta olarak değerlendirilen çalışma, iktisadi olamayan endişelerden bağımsız olarak soyut ekonomik bir biçimde analiz edilmiştir. Bu durum da çalışmanın, modern kavramlaştırılmasını ifade etmektedir. Orta Çağ zanaatkârları çalışma sürelerini değil de ürünlerini mübadele etmiş ya da satmışlardır. Birkaç yüzyıl sonra benzer şekilde eve iş verme sistemi de emek gücü üzerindeki bir kontrolü değil, para ile ortaya çıkartılmış ürünlerin

mübadelesini içermiştir. Kendi emekleri üzerindeki kontrolü devredenler, köleler ya da hizmetçiler olarak değerlendirilmiştir (Budd, 2016: 96).

Emek gücünün alınıp satılabilen bir meta olarak soyut şekilde kavramlaştırılması, Adam Smith'in 1776 yılında yazdığı ünlü eseri "Millerin Zenginliği" aracılığıyla doruğa çıkan, Britanyalı iktisatçıların erken dönem çalışmalarının başladığı 17. ve 18. yüzyıllardan önce meydana gelmemiştir. Batı liberalizminin ortaya çıkmasını da bu dönüşüm sağlamıştır. Böylece çalışma, kavramsal anlamı itibarıyla piyasada alınıp satılan ekonomik değerin bir kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Budd, 2016: 97).

İşi kimin yaptığının önemsiz olmasından dolayı, bireyler birbirleri ile değiştirilebilir hale gelmektedir. Somut çalışmanın farklı biçimlerinin, uygun bir fiyat seti yoluyla takas edilebilen ekonomik değerin kaynakları olarak görülmesi, çalışmayı soyut bir kavrama dönüştürmüştür. Böylelikle çalışma, tıpkı diğer mal ve hizmetler gibi alınıp satılabilen bir meta olarak kavramlaştırılmıştır (Budd, 2016: 98).

Belirli haklara sahip bir toplumun mensupları tarafından takip edilen aktivite olan "mesleki vatandaşlık olarak çalışma", endüstri ilişkileri, insan hakları, etik, ilahiyat ve benzeri alanları kapsamaktadır. Bu doğrultuda, emek piyasaları ile işyerlerine kurumsal müdahalelerle işçi haklarına ulaşmayı vurgulamaktadır. Çalışmanın önemli bir nedeni de gelir elde etmektir. Bu neden, bireylerin mal ve hizmetleri tüketerek ve boş zamanından zevk alarak kişisel faydasını azamileştirmesine katkıda bulunan akılcı bir faktördür. Akılcı faktörün varlığı, ana akım iktisadi düşünceyi biçimlendirmektedir. Bu kavramlaştırmada da çalışma, acı veren bir gayreti gerektirdiği ve boş zaman faaliyetlerinden ayrı bir zamanı kapsadığı için faydayı azaltan bir eylem olarak nitelendirilmektedir (Budd, 2016: 43).

Bireyler, çalışmayı sadece ya doğrudan mal, hizmet ve boş zaman üretmesi ya da bunları satın almak için bir gelir sağlaması olarak görmektedirler. Bununla birlikte, çalışmanın en güçlü modern kavramlaştırmalarından birisi, "ıstırap olarak çalışma" olmaktadır. Ana akım iktisadın çalışmaya yönelik bu görüşü, "bir gelir ve harici bir ödül ile sonuçlandığı için katlanılabilir ancak psikolojik bir doyumdan ve diğer içsel kazanımlardan yoksun olduğu için de keyifli olmayan araçsal bir iktisadi aktivite" şeklinde açıklanmıştır (Budd, 2016: 44).

“Kişisel tatmin olarak çalışma”, bir kimsenin fiziksel ve psikolojik sağlığına fayda sağlayarak aslında işyeri güvenliği ile bağlantılı olmasına rağmen, büyük oranda psikoloji kuramına dayanmaktadır. Aynı zamanda ustalığa, öz saygıya ve onura ulaşmak için insan gereksinimlerinin tatmin edilmesine ve psikolojik huzurun geliştirilmesine yönelik çalışmanın potansiyeline vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın bu şekilde kavramlaştırılması, onun kişisel tatmin ya da tatminsizlik sağlayan zihinsel ve davranışsal yönlerine göre oluşturulmuştur (Budd, 2016: 44).

Çalışma, basit bir iktisadi mübadele olmaktan ziyade, yani paradan çok güven üzerine inşa edilen “sosyal bir mübadele” de olabilmektedir. Fayda ya da iş tatmini azamileştirmeye yönelik sadece bireysel çabalarla işleyen bir şey olmaktan ziyade çalışma, aynı zamanda sosyal normlar, kurumlar ve birbirleriyle mücadele halinde olan sosyal gruplar arasında eşit olmayan iktidar dinamiklerinden güçlü bir biçimde etkilenmektedir. Bu iktidar dinamiklerine vurgu yapan Marksist görüş ve bununla bağlantılı görüşlerde modern istihdam ilişkileri, eşitler arasındaki iktisadi bir sözleşmeye daha az, çatışma ve uzlaşma ile desteklenen tartışmalı mübadeleye daha çok benzemektedir (Budd, 2016: 45). Özellikle birçok farklı kültürde devam eden ve güçlü sosyal normlar, erkekler ve kadınlar için kültürel olarak kabul edilebilir veya kabul edilemez iş rollerini nitelendirmektedir. Örneğin; Anglo-Amerikan kullanımında “kadın işi”, bir erkeğe uygun olmayan çalışma biçimlerini ifade etmek için kullanılan, “küçük düşürücü” bir kavram olarak değerlendirilmiştir (Budd, 2016: 45).

Modern toplumda, başkalarının bakım işini yapma, bazı doğal kadın içgüdülerine işaret eden sosyal olarak kurulmuş bir “mit” haline gelmektedir. Kadınların, ücretsiz ev işleri basitleştirilmiştir. Bu mit, aynı zamanda ücretli istihdam dünyasında da kadınlara erkeklerden daha az ücret ödemeyi meşrulaştırmıştır. “Bir kimsenin kimliğinin bir parçası olarak çalışma”, kim olduğunu ve sosyal yapıda nerede olduğunu anlamaya yönelik bir yöntemi oluşturmaktadır. Sanayileşmenin yükselişinin sebep olduğu, Batı’nın liberal bireyciliği öncesindeki bir döneme uzanan ve özellikle Tanrı odaklı kimsenin başkalarına yönelik fedakârlık çabası “hizmet olarak çalışma” adı altında incelenmiştir (Budd, 2016: 46).

Batı’da uzun süre görülen, doğal dünyaya hükmederek onun aşırılıklarından özgürlüğe erişmenin bir yolunu içeren çalışma yaklaşımı, aşırı tüketimin ve çevresel bozuklukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Temelde tarih boyunca çalışmanın kendine özgü olan doğası önemli oranda değişip dönüşürken çalışma, insan varoluşsallığının her daim merkezinde olan bir aktivite olmuştur (Budd, 2016: 47).

3.9. Kamusal ve Özel Alan Paradoksu

Çağdaş anlamda ise “çalışma” kavramı, kapitalizmin ortaya çıkışı ile gelişmeye başlamıştır. 17. yüzyıla kadar çalışma kavramı, tüketim maddeleri veya yaşamak için gerekli olan ve ertesi güne bir şey bırakmadan her gün yenilenmesi gereken hizmetleri üreten serfler ve gündelik işçilerin yaptıkları işi ifade etmiştir. Çalışma kavramının özellikle Sanayi Devrimi’nden sonra daha farklı şekillerde anlamlandırıldığı görülmektedir. Ancak her şeye rağmen günümüzde çalışmak artık sadece kölelere, serflere ya da “ücretli kölelere” reva görülen bir eylem değil, herkesin sahip olduğu bir hak ve de bireyin kendisine, ülkesine ve sisteme karşı bir yükümlülüğü şeklinde algılanmaktadır. Her toplumda ayrıcalıklı sınıflar, az ya da çok, hala varlığını korusa da günümüz insanı için çalışmak, tüketebilmek ve daha da önemlisi toplumsal hayatta var olabilmek için bir gerekliliktir. Dolayısıyla bugünkü anlamı ile çalışma, bir kavram olarak, modernliğin bir ürünüdür. Çalışmak bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için kaçınılmaz ve sürekli yinelenen bir eylemler bütünüdür. Özünde ise, bu eylemlerden çeşitli şekillerde fayda sağlayan birey bulunur. Başkaları için yapılan ve insanın kendisi için yaptığı işler arasında, “çalışmak” açısından bir fark olmamasına karşın, yapılan işin karşılığı açısından bir fark mevcuttur. Başkaları için yapılan işler “kamusal alan” ile ilgilidir ve karşılığında genellikle maddi faydalar elde edilir. İnsanın kendisi için yaptığı işler ise “özel alan” ile ilgilidir ve büyük çoğunlukla maddi getirilerden ziyade manevi birtakım faydalar sağlar.

Kamusallık terimi birbiriyle yakından ilişkili ama tümüyle özdeş olmayan iki olguya işaret etmektedir. Birincisi, kamu alanında oluşan her şeyin herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir olduğu ve mümkün olan en geniş aleniyete sahip olduğu anlamına gelmektedir (Arendt, 2018: 92). Modern çağın ortaya çıkışına kamusal

alanın batışı eşlik etmiştir. Daha önce bu sıfatla bilinmeyen tam gelişmiş bir özel duygular alanına derin bir yoğunluk kazandırıp zenginleştirirken, bu yoğunlaşma daima dünya ile insanların gerçekliğine duyulan güven duygusunu yitirme pahasına gerçekleşmiştir (Arendt, 2018: 93). İkincisi kamu terimi, özel olarak bize ait olandan ayrı hepimiz için müşterek olan bir dünyayı ifade etmektedir. Ancak bu dünya, insanların üzerinde hareket ettikleri sınırlı bir mekânı ve organik yaşamın genel durumunu oluşturan yeryüzü ya da doğayla özdeş değildir. Daha çok insan eseri bir dünyada birlikte yaşayanlar arasında olup biten meselelerle olduğu kadar, insan elinden çıkma şeylerle ilintilidir (Arendt, 2018: 95)

Özel terimi, kökündeki mahrum kılıcılık anlamını, kamusal alanın bu çoğul anlamıyla olan ilişkisinden almaktadır. Tümüyle özel bir yaşam sürdürmek hakiki bir insani yaşam için özsel olan şeylerden yoksun kalmak demektir. Her şeyden önce, başkaları tarafından görülmenin ve duyulmanın sağladığı gerçeklikten, başkalarıyla müşterek bir şeyler dünyası aracılığıyla birleşmesinin ve ayrılmanın sağladığı nesnel bir ilişkiden, yaşamın kendinden daha kalıcı bir şeyler başarma olanağından yoksun kalmak demektir. Hakiki bir insani yaşam değildir. Özeldeki mahrumiyet, anlamını başkalarının yokluğunda bulmaktadır (Arendt, 2018: 104).

Arendt'in, özel alan kamusal alan ayrımının tarihsel olarak oluşumunu ve yapısal dönüşümünü ortaya koymak için Antik Yunan'a başvurduğu ve bu dönemde gördüğü ilkeleri modern çağa uygulayarak toplumsal alan olarak adlandırdığı yeni bir alandan söz etmektedir. Onun düşüncesinde toplumsal alan ne özel ne de kamusal niteliktedir. Bu alanın doğuşuyla birlikte, Antik Yunan'da kesin çizgilerle ayrılan, kamusal ve özel alan arasındaki ayrım bulanıklaşmaya başlamıştır. Özel alan sınırları içerisinde halledilmesi gereken ekonomik meseleler, siyasi bir mesele gibi görülerek kamusal alan sınırları içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. Yani bu alanın ortaya çıkışıyla birlikte önceleri ailenin özel alanına dâhil olan bütün meseleler, kolektif bir mesele haline gelmiştir. Halkların ve siyasi toplulukların oluşması da hane/ev örnek alınarak ortaya konmuştur. Başka bir deyişle zorunluluk alanı, kamusal/siyasal alan üzerinde egemenliğini kurmuştur. O zamana kadar gölgede kalmış olan ev işleri alanı ile sınırlı olan ekonomik süreçler bir nevi özgürleşerek kamu sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla, insanlar arası ilişkileri belirleyici güç, ekonomi olmuştur. Arendt'e göre,

ekonomik meselelerin söz konusu olduğu bir yerde siyasi yaşam gücünü ve etkisini yitirmiştir (Yılmaz, 2007: 111).

Toplumsal alanın doğuşuyla birlikte, kamusal alanı tanımlamak için kullanılan mükemmeliyet kelimesi de farklı bir anlama bürünmüştür. Çünkü toplumsal alan, mükemmeli anonimleştirmiştir. Bu çerçevede insanların başarılarından ziyade insan cinsinin ilerleyişi öne çıkarılmıştır. İnsanlar artık kamu alanında yerine getirdikleri eylem ve hitap şekliyle değil, emekle mükemmel olmaya başlamışlardır. Eylem ve hitap şekli de mahrem ve özel alan sınırları içerisine sürülmüştür. Artık bütün eylemler tanım gereği zorunluluğun hükmü altına dâhil edilmiştir. İnsanların yaşamı da bireysel bir yapıya bürünmüştür. Antik çağdan modern çağa kadar geçen zaman, insanların yaşamını ve toplulukların yapısını dönüştürmüştür. Artık özel alan, Antik Yunan'da olduğu gibi, en temel insani değerlerden yoksun kalan bir alan olarak değil, bir hak olarak kabul edilmektedir. Hatta özel alan, gizlilikten ziyade insanı insan kılan değerlerin sergilenebileceği gizlilik alanı olarak görülmektedir (Yılmaz, 2007: 112).

Arendt bir yandan kamusal alanı gölgede bırakarak modern çağ koşullarında anlaşılması ve yaşanması güç bir hale getirmekte diğer yandan da özel alanı, Antik Yunan'daki anlamı değişen ve gizlilik kavramı çerçevesinde tanımlanıp itibar gören bir alan olarak kabul etmektedir (Yılmaz, 2007: 113). Arendt, özel alan-kamusal alan ayırımına ve modern çağa ilişkin geliştirdiği eleştirel ve düşünsel analizinde, düşüncelerini ortaya koyarken tarihsel ve toplumsal gerçekleri bir kenara bırakarak, Antik Yunan modelini fazlasıyla benimsemiştir. Ancak kamusal ve özel alan arasında keskin bir ayırma yönelmesi, modern çağdaki dönüşümü ve sınırların sönümlenmesi ile pek örtüşmese de bu alanların iç içe geçtiklerine dair işaretler barındırmaktadır.

Kendini en temel şekliyle özel mülkiyet sorununda dışa vuran özel ile kamu arasındaki derin bağ, günümüzde bir yandan mülkiyet ile zenginliğin öte yandan mülksüzlük ile yoksulluğun modern eşitlenişi yüzünden büyük ölçüde yanlış anlaşılmaktadır. Bu yanlış anlama, zenginlik ile mülkiyetin her ikisi de kamusal alanla herhangi bir özel mesele ya da kaygıdan tarihsel olarak daha ilgili olduklarından ve en azından biçimsel olarak kamusal alana girişin ve yurttaşlığa

yükselişin ana koşulunu yerine getirmede az çok aynı rolü oynadıklarından, çok daha rahatsız edicidir. Bu yüzden hiç de aynı şeyler olmayan zenginlik ile mülkiyetin tamamen farklı bir doğadan oldukları kolayca unutulmaktadır (Arendt, 2018: 107).

Önce yoksullara el atılmasıyla başlayan, sonra da yeni mülksüz sınıfların kurtarılmasına yönelen modern çağdan önce, bütün uygarlıklar özel mülkiyetin kutsallığına dayanmaktadır. Oysa zenginlik ister özel olarak sahip olunsun ister kamusal olarak dağıtılsın, modern çağdan önce hiçbir dönemde kutsal sayılmamıştır. Köken olarak mülkiyet, bir kimsenin şöyle ya da böyle dünyanın belli bir kısmında bir yer sahibi olması ve bu yüzden bir siyasi teşekküle ait olması, yani birlikte kamusal alanı oluşturan ailelerden birinin reisi olması anlamına gelmiştir (Arendt, 2018: 108). Hane alanının mahrem ya da özel olmayan yanı köken olarak onun, gözlerden uzak, gizli, insan bilgisine kapalı şeyleri barındırdığı için kamusal alana açık olmaması gereken doğum ve ölüm alanı olmasında yatmaktadır (Arendt, 2018: 109).

Bir kamusal alanın, çitle kapatılamamış herhangi bir mülkten daha uzun ömürlü olması mümkün bile değildir. Mülk ailenin biyolojik yaşam sürecini sakınıp korurken yasa da siyasi yaşamı kuşatmakta ve içinde barındırmaktadır. Mahremiyet/özel alan, kamusal alanın öteki karanlık ve gizli yüzü gibidir. Siyasi olmak, insani varoluşun en yüksek olanağına erişmek anlamına gelirken, kişinin kendine ait bir yerinin olmaması da artık insan olmaktan çıkması demektir. Kişinin geçim araçlarından sağladığı özel zenginliğin, servetin siyasi anlam kazanması tamamıyla farklı bir kökene ve daha geç bir tarihe dayanmaktadır. Zorunluluk ile yaşamın zorunluluklarına herkesin kendi adına boyun eğdirmek durumunda olduğu ailenin özel alanı arasında antik bir özdeşlik bulunmaktadır. Kendi özel yaşamını eline almış ve köle gibi bir efendinin tasarrufunda bulunmayan özgür insan yine de yoksulluğa mahkûm edilebilir. Yoksulluk, özgür adamı köle gibi davranmaya zorlar. Bu yüzden özel servetin kamusal alana girmenin bir koşulu haline gelmesinin nedeni, sahibinin bu serveti biriktirmek için uğraşması değil, aksine kullanım ve tüketim araçları teminiyle artık ilgilenmeyebilecek olması, dolayısıyla kamusal faaliyetlerde bulunmakta özgür olmasıdır (Arendt, 2018: 111).

Kamusal yaşamın, yalnızca acil yaşam ihtiyaçlarının halledilmesinden sonra mümkün olabileceği açıktır. Bunu halletmenin yolu ise, emektir. Kişinin servetinin, sahip olduğu emekçilerin yani kölelerin sayısı ile ölçülmesinin nedeni de budur. Burada mülk sahibi olmak, kişinin kendi yaşam zorunluluklarına hükmediyor olması ve bu nedenle de potansiyel olarak özgür, kendi yaşamını aşarak herkese ortak olan dünyaya girmek için özgür biri olması demektir. Bu özel mülkiyet türünün ayrıcalıklı bir siyasi ehemmiyet kazanması, yalnızca böyle bir müşterek dünyanın somut maddi olma halinde ortaya çıkışıyla, yani kent devletinin yükselişiyle mümkün olabilirdi. Mülkünü siyasi bir yaşam sürdürmek amacıyla kullanmak yerine büyütmeyi yeğleyen bir mülk sahibi özgürlüğünü sanki kendi elleriyle kurban etmiştir. Kendi iradesiyle, gönüllü olarak, köle yani zorunluluğun hizmetkârı olmuştur (Arendt, 2018: 112).

Modern çağın başlarına kadar bu mülkiyet türü asla kutsal olarak görülmemiştir. Bu iki mülkiyet tipinin bir gelir kaynağı olarak zenginliğin üzerinde bir ailenin yaşadığı bir toprak parçasıyla çakıştığı yerde, yani her türlü mülkiyetin kutsallık özelliği kazandığı esasen tarımsal bir toplumda, çakışmaları mümkün olabilmıştır (Arendt, 2018: 113). Modern toplumda devasa servet birikimi, köylü sınıfların, reformdan sonra kilise ile manastır mülklerine el konulmasının neredeyse eğreti bir sonucu olarak mülksüzleştirilmeleriyle başlamıştır. Hala da devam etmektedir. Bu birikim, özel mülkiyete pek bir saygı göstermediği gibi, servet birikimi ile çatışmaya girdiği zaman da özel mülkiyeti kurban etmiştir. Proudhon'un "mülkiyetin hırsızlık olduğu" şeklindeki çarpıcı sözünün modern kapitalizmin köklerinde sağlam bir hakikat temeli bulmaktadır (Arendt, 2018: 114). Gizliliğin, toplumsal üretimin gelişmesini her anlamda köstekleyebileceği, o nedenle sürekli artan toplumsal servet süreci lehine her türlü mülk sahipliğine duyulan saygının ortadan kaldırılması gereği, bizzat bu toplumun doğasında olan şeydir (Arendt, 2018: 114-115).

Toplumsallığın yükselişi tarihsel bakımdan, özel mülkiyete yönelik bireysel kaygının bir kamusal mesele haline dönüşmesiyle çakışmaktadır. Bodin'in sözleriyle, yönetim krallara, mülkiyet ise tebaaya aitti; kralların görevi, tebaanın mülkiyetinin çıkarına göre yönetimde bulunmaktı (Arendt, 2018: 116). Önceleri ailelerin özel alanına sürülmüş etkinliklerin bir sonucu olan ortak zenginliğin, kamusal alanın dizginlerini

eline geçirmesine imkân verildiğinde özel mülkler, dünyanın dayanıklılığının altını oymaya başlamışlardır (Arendt, 2018: 116-117).

Servetin, asıl işlevi daha fazla sermaye yaratmak olan sermaye haline gelmesiyle birlikte, özel mülkiyet de müşterek olarak paylaşılan, dünyaya özgü bir kalıcılığa eş ya da ona yakın bir hale gelmiştir. Servet, birikim süreci olmazsa, kullanım ve tüketim yoluyla bir anda karşıtına, çözölme sürecine dönebilmektedir. O yüzden devlet, özel kalma eğilimindedir. Müşterek olan sadece servetini arttırmaya çalışan, rekabet halindeki özel mal sahiplerini birbirlerine karşı korumaya memur edilmiş olan hükümettir (Arendt, 2018: 117). Özel ile kamusal arasındaki modern çağın ilk dönemlerine özgü bu çelişkinin, tam da özel ve kamusal alan arasındaki farklılığın tümünden sönmesine, her ikisinin de toplumsallığa batışlarına bir girizgâh oluşturan geçici bir fenomen olduğu bilinmektedir (Arendt, 2018: 117-118).

Aynı nedenle kamusalın özelin bir işlevi, özelin de geriye kalan tek müşterek ilgi konusu haline gelmesiyle, kamusal ve özel yaşam sahalarının yok oluşunun insani varoluş için ortaya koyduğu sonuçları değerlendirmek gerekmektedir. Özel alanın toplumsal alan içinde erimesi, mülkiyet ile servet arasındaki ayrımın, roma hukukunda var olan benzeriyle değıştirilebilir şeyler ile tüketilebilir şeyler arasındaki ayırmada görölebilmektedir. Bu bağlamda her elle tutulur şeyin, bir tüketim nesnesi haline gelerek bütün anlamını kaybedinceye kadar, taşınmaz mülkiyetin sürekli olarak taşınır mülkiyete dönüşümünde rahatlıkla izlenebilmektedir (Arendt, 2018: 118).

Modern mülkiyet dünyevi olma özelliğini kaybederek, kişinin kendisine, yani bireyin ancak yaşamıyla birlikte kaybedebileceği bir konuma ilıştirilmiştir. Servet, bir kamusal mesele haline geldikten sonra, özel mülkiyet tarafından idaresi neredeyse mümkün olmayan bir düzeye ulaşmıştır. Tehlike, kişinin sahibi olduğu somut, dünyevi bir yer anlamında özel mülkiyetin zaten ortadan kalkmış olmasındandır (Arendt, 2018: 119). Özel alanın toplum tarafından istilası: insanın toplumsallaşması (Marx), en etkin biçimde kamulaştırma yoluyla işlemektedir. Genelde özel olanın, özelde de özel mülkiyetin daha yavaş ama hiç de daha az kesin olmayan bir biçimde sönümlenmesi, pekâlâ başka bakımlardan olduğu gibi burada da sosyalizm ile komünizmin devrimci önlemlerinin yerini alabilmektedir. Mahremiyet açısından

bakıldığında, özel ile kamusal alanlar arasındaki ayrım, gösterilecek olanlarla saklanması gereken şeyler arasındaki ayrıma karşılık gelmektedir (Arendt, 2018: 121).

Yaşamın zorunlulukları yüzünden bedenlerini işe koşan (Aristoteles, politics) emekçilerle, türün fiziki kalıcılığını bedenleriyle temin eden kadınlar, gizli tutulmaktadırlar. Kadınlar ve köleler aynı kategoriye dâhildiler. Gizli tutulmaları, birilerinin malı olmalarından değil, yaşamları bedeni işlevlere adanmış emekçiler olmalarından ileri gelmektedir. Modern çağın başlarında özgür emek, hanenin özel alanındaki gizli barınağını kaybettiğinde, emekçiler de dışarı çıkmışlardır. Tıpkı suçlular gibi topluluktan ayrı, sürekli gözetim altında tutulacakları yüksek duvarların ardına sokulmuşlardır. Modern çağın, çalışan sınıflar ile kadınları hemen hemen aynı tarihsel anda azat etmiş olması, kesinlikle, bedensel işlevlerin ve maddi meselelerin gizlenmesi gereğine artık inanmayan bir çağın özelliğine işaret etmektedir (Arendt, 2018: 122).

Kol ile kafa emekçisini birbirine bağlayan şey, birinde kafayla diğesinde bedenin herhangi bir kısmıyla icra olunan emek harcama sürecidir. Ancak zihne ait bir etkinlik olduğu varsayılan düşünmek, bazı bakımlardan çalışmayı andırsa da emekten daha az üretkendir. Düşünmek ve iş görmek asla tam anlamıyla çakışmayan iki farklı etkinliktir (Arendt, 2018: 145). El işi ile entelektüel iş arasındaki ayrım, kökleri Orta Çağa kadar götürülebilecek olsa da moderndir. Her ikisi de eşit ölçüde modern çağın genel iklimine özgü olmakla birlikte tamamen farklı iki nedenden kaynaklanmaktadır. Modern koşullarda her meslek, toplum nezdinde yararını kanıtladığından buna karşılık modern çağda emeğin yüceltilmesi karşısında entelektüel mesleklerin yararlılığı kuşkulu bir nitelik arz etmeye başladığından, entelektüellerin de çalışan nüfustan sayılma isteği duymaları son derece doğaldır. Ancak bu arada ve söz konusu gelişmeyle görünüşte bir çelişki oluşturacak şekilde, modern toplumun belli entelektüel uygulamalara duyduğu ihtiyaç ve gösterdiği itibar, Roma İmparatorluğu'nun çöküş yılları hariç tarihimizde görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır. Roma İmparatorluğu'nun bürokratikleşmesi ve bununla beraber imparatorların toplumsal ve siyasal yükselişleriyle, entelektüel hizmetler yeniden değer kazanmaya başlamıştır (Arendt, 2018: 147).

Gerek emeğe küçümsemeyle bakan antik dönem, gerekse emeği yücelten modern teoriler, ister zahmetli çalışmaya kuşkuyla yaklaşarak isterse sahip olduğu üretkenliği överek olsun, dayanaklarını emekçinin öznel tutumundan veya etkinliğinden alırlar. Öznel yaklaşım, en bariz şekliyle kendini kolay ve zor iş ayrımında göstermektedir. Oysa emeğin üretkenliği, yaşam sürecinin yeniden üretiminin gereklerine göre ölçülür ve hesaplanır. En azından modern emek teorisyenlerinin buradaki değerlendirmeler kapsamında Marx'ta bu şekildedir. Emeğin üretkenliği ürettiği şeyin nitelik veya özelliğinde değil, insani emek gücünün doğasında var olan potansiyel artıktadır (Arendt, 2018: 149).

Serbest zamanın ve kamusal alanın, kültürü tamamlayıcı işlevi bulunmaktadır. Dolayısıyla, sınıfsal olguların başat konumda olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadın ve erkeğin serbest zaman etkinliklerinin nasıl ayrıştığı, bu etkinliklerin bir statü göstergesi olup olmadığı üzerinde durulması gereken bir konudur. Kamusal alanlarda kadın ve erkeğin görümü, giyimleri, tavırları birer kamusal statü simgelerine dönüşecektir. Hatta gösterişçi tüketim yapan üst sınıf kadınlarına, hane halkının para harcama kapasitesinin bir göstereni olarak ekonomik bir görev atfedilmiştir. Bu bağlamda, aylak sınıf zamanını ve parasını, gösteriş ve statü için kullanarak kamusal alanda sergilerken diğer sınıflar ise, bugüne kadar sadece bu sınıfı taklit etmeye çalışmışlardır.

3.10. İnsan Mizacındaki Emek Kalıcılığının Sorgulanması

Emek, Marx tarafından “insanın doğal metabolizması” olarak tanımlanmaktadır. Buradaki tanımı, fizyolojik bir değerlendirmedir. Ona göre, emek ile tüketim, biyolojik yaşamın sürekli yinelenen döngüsündeki iki aşamadan başka bir şey değildir. Bu döngünün tüketim aracılığıyla devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu yolla tüketim araçlarını sağlayan “emeğin etkinliği” olmaktadır. Neredeyse dolaysız bir şekilde insanın yaşam beşeriyetini besleme durumu, emek yoluyla üretilen her şey ile mümkün olmaktadır. Yaşam sürecini tekrarlayan bu tüketim girişimi, bedenin varlığını devam ettirmesi için gerekli olan “yeni emek gücünü” üretmektedir. Ya da daha doğru bir şekilde ifade edilirse yeniden üretmektedir. Marx, emeği “üretici tüketim” olarak adlandırmaktadır. Bu bakımından emekçi, her şeyden önce geçim

araçlarını üreterek, “kendi yaşamını yeniden üretme” eğilimde olmaktadır (Arendt, 2018: 156-157).

Locke’a göre, yaşam sürecinin mecburiyetleri, geçinme zorunluluğudur. Bu zorunluluk açısından çalışma ve tüketim, birbirini çok yakından takip etmektedir. Tam biterken yeniden başlatılması gereken hemen hemen bir ve benzer hareketi yapmaktadırlar. Her ikisinde de geçinme mecburiyeti baskın gibi görünmektedir. Emek, doğanın verdiği şeyleri topladığında, bedensel olarak onlarla bütünleştiğinde ve onlarla iç içe olduğunda tam da bedenin besin maddelerini tüketirken gerçekleştirdiği şeyi yapmaktadır. Temelde çalışma ve tüketim, “maddeyi gasp eden ve yok eden öğütücü işlemler bütünü” olmaktadır. Sonunda maddenin ortadan kaldırılabilmesi için yapılan bir hazırlık, emeğin malzemesi üzerinde bir işlem’e denk gelmektedir (Arendt, 2018: 158).

Doğanın bakış açısında yıkıcı olan, emek değil iş olmaktadır. Bunun nedeni, doğanın elinden aktif olan bedenin doğal metabolizmasının süratli gidişine yeniden dâhil etmeden, geriye hiçbir şey bırakmadan, vermeden alan, iş sürecinde bulunmaktadır. Locke’a göre, çalışmanın, yine aynı biçimde doğal davranışlarının döngüsel devrine bağlı ama bir yandan da insani yaşam şeklinin kendisi açısından insana dayatılan bir ivedilik ve yakıcılıkta ısrarcı olmayan ikinci bir görevi bulunmaktadır. Bu görev, doğanın insan eseri olan dünyayı kendileri vasıtasıyla zorla ele geçirdiği, dünyanın kalıcılığını ve onun beşerî kullanımına uygunluğunu devamlı olarak baskılayıp tehdit eden “büyüme ve çürüme süreçlerine” yönelik verdiği bitmek bilmeyen mücadelesidir (Arendt, 2018: 158).

Locke’un her türlü mülkiyetin kaynağının “emek” olduğunu keşfetmesiyle, emeğin en aşağı, en değersiz algılanan konumundan tüm insani faaliyetler arasında en saygın bir şekilde en yüksek aşamaya bir anda ve etkileyici şekilde tırmanması başlamıştır. Adam Smith, her türlü zenginliğin kaynağının emek olduğunu ileri sürmüştür. Marx’ın, emeği her türlü verimliliğin kaynağıolarak görmesi ile de değer kazanmıştır (Arendt, 2018: 160).

Emeğin, insanın kudretli bir dünya kurma kabiliyeti ve onun gerçekten de en az dünya ile ilgili insani bir etkinlik olması Locke, Smith ve Marx tarafından fark edilmiştir. Bu yazarların iş ile emeği, sadece sahip olduğu belirli doğal becerileri

kapsayacak şekilde eşitlemelerinde çelişkiler bulunmaktadır. Bu eşitleme Veblen’de, “üretici emeğin kalıcılığının kanıtının maddi ürün olması” biçiminde açık bir şekilde ileri sürülmüştür. Yani herkesin söylediği gibi bir “tüketim nesnesi olma” durumu bahsedilmektedir. Veblen, emeğin sözde verimliliğini ispat edebilmek için ihtiyaç duyduğu “kalıcılık kanıtı” ile başlamaktadır. Bu kanıtın, ürünün tüketilmesi yoluyla doğrudan ortadan kaldırıldığı noktada söylemine son vermektedir. İşin aslı itibarıyla direkt olarak görüngünün görünen ve deneyle belirlenen kanıtıyla sona erdirmek zorunda kalmaktadır (Arendt, 2018: 161).

Locke, emeği “kısa ömürlü şeyler” ortaya koymaktadır. Onu bu yönünden saygı görmeme durumundan kurtarmak için, yaşam sürecine isteyerek ya da istemeyerek karşı durmayı bırakan çalışan bedenin, o olmadan, mülkiyet gibi aşırı derecede süreklilik ve kalıcılık arz eden bir şeyin kökeni durumunda olamayacağı insanların arızalanmadan saklayabildikleri devamlı bir şey olan parayı devreye sokmaya mecbur kalmıştır. Çünkü emek etkinliğinin devamlılığını sağlayacak olan “daimî şeyler” bulunmamaktadır (Arendt, 2018: 162).

Çalışmaya yönelik sorunların aşılmasının dolaylı yoldan bağımlı sınıfın lehine sonuçlanacağını düşünen Marx, “Grundrisse” adlı kitabında komünal üretimi ele aldığı anda, zamanın belirleyicisini “özel” olarak değerlendirmiştir. Toplumun buğday, sığır vb. üretmesi için ne kadar az bir zaman gerekiyorsa, diğer maddi ve zihinsel üretim biçimleri içinde o kadar zaman kazanılmaktadır. Söz konusu olan benzer tek bir bireymiş gibi, gelişiminin evrenselliği, eğlencesi ve etkinliği de zamandan tasarruf etmeye bağımlı olmaktadır. Ona göre, ekonominin tüm biçimleri, bir “zaman ekonomisine” indirgenebilmektedir. Benzer şekilde, toplum da kendi genel gereksinimlerine uygun bir üretimi sağlayabilmek için, zamanını belirli amaçlara uygun bölümlemelidir. Tıpkı kendi etkinliğinin çeşitli gereksinimlerini yerine getirebilmesi için gereken bilgiyi, uygun ölçülerde edinmek amacıyla zamanı bölümlemesine benzer bir durumu ifade etmektedir (Marx, 2018: 75-76). Marx’a göre zaman, insan gelişiminin alanını oluşturmaktadır. Boş zamanı olmayan bir kişinin, tüm yaşamını, uyku, yemek ve benzeri etkinliklerin meydana getirdiği fiziksel kesintiler dışında kapitalist için çalışmakla geçirmesi, yük hayvanından bile aşağıda görülmektedir. Bu kişi, sadece kendi dışına zenginlik üreten bir “makine” olarak nitelendirilmiştir (Marx, 1997: 27).

Marx çalışmanın her aşamasında insanı, “animal laborans” (çalışan hayvan) olarak tanımlamıştır. Ayrıca Marx, emeğin üretkenliğinin, “şeyleştirme süreciyle nesnel bir şeyler dünyasının doğması” neticesinde başladığını kabul etmiştir. Ama emeğin gayreti, çalışan hayvanın her defasında aynı gayreti tekrar tekrar göstermesinden kurtaramamaktadır. Bu nedenle de gayret, doğanın dayattığı daimî zorunluluk olmayı devam ettirmektedir (Arendt, 2018: 162). Mülkiyet, zenginlik ve insanın bütün beşeriyetinin temeli emek ise nasıl yok edilebilir?

Marx’ın emeği fizyolojik olarak insanın kökeni ya da üretici tüketim şeklinde değerlendirmesi, Locke’un emeğin mülkiyetin kaynağı olduğunu keşfetmesi ve Smith’in de emeğin her türlü zenginliğin kaynağı olduğuna yönelik yaklaşımıyla aslında onun ortadan kaldırılamayacak bir yapı barındırdığını kanıtlamak istemişlerdir. Buna karşın Veblen, tarihsel ve kültürel evrimci süreç içerisinde maddi tutumun emeğinin değersiz ve yarasız halde geldiğini, yağmacı bir niteliğe sahip olan sömürünün ise sınıfsal ciddi bir tavrın özü olarak değer yüklü hale geldiğini ifade etmiştir. Veblen “emek-değer yaklaşımını”, metafizik nitelik taşıyan bir tür doğal haklar felsefesi olarak görmektedir. Emek, bireysel mülkiyet çerçevesinde ele alınmamıştır. Hatta ona göre, emek usandırıcı olması nedeniyle (ya da doğası gereği) değer kaybetmemiştir. Emek, değersiz bir tutuma dönüştürülmesi nedeniyle usandırıcı bir nitelik kazanmıştır (Veblen, 1995: 15). Emeğin küçümsendiğine ve utanç kaynağı olarak görüldüğüne yönelik olan bu kuram, üst sınıfın faktörleri dâhil Amerikan hayatının çoğunluğuna hâkim olan kendi saflığını görünür kılmaya amaçlayan “çalışma ahlakı” ile pek örtüşmemektedir (Veblen, 1995: 19).

3.11. Veblen’in Evrimsel ve Kültürel Sürecinin Retorik İzleri

Darwinizmi ve sosyal bilimlerle ilişkisini çevreleyen çok sayıda yanlış anlaşılma vardır. Yaygın varsayımların aksine Darwinizm, ne ırkçılık, cinsiyetçilik, milliyetçilik ya da emperyalizm biçimini ne de “en uygun olanın hayatta kalması” için herhangi bir ahlaki gerekçe sunmaz. Dahası Darwinizm; militan çatışmanın kaçınılmaz olduğunu, insan eşitsizliklerinin veya gücünün ya da servetinin kaçınılmaz olduğunu, iş birliğin ya da fedakarlığın önemsiz ya da doğal olmadığını, evrimin her zaman optimizasyon ya da ilerlemeye yol açtığını, sosyal olguların

terimlerle açıklanabileceğini ya da açıklanması gerektiği anlamına gelmez. Tek başına organizmaların sadece genleri açısından açıklanabileceği, insan yöneliminin önemsiz olduğu ya da insani etkinliğin kör ya da mekanik olduğu açıklanabilir. İnsanlar bitkilerden ve çoğu hayvandan farklıdır, dil ve kültürleri vardır. Aklımızdaki birçok eylemi ve sonucu önceden yapılandırır ve kasıtlı olarak hareket ederiz. İnsan sosyo-ekonomik evrim ve biyotik evrimin mekanizmaları çok farklıdır. Sosyo-ekonomik evrimi incelerken, sadece hayatta kalma veya doğurganlıkla değil, insan refahı ve iyiliği ile ilgileniriz. Tüm bunlar hayati önem taşıyor. Ama Darwinizmin bir nebze olsun önemi veya analitik değeri azalmaz (Hodgson, 2003: 1).

Her şeyden önce Darwinizm, “bir nedenin zorunlu olarak madde veya enerji transferini içerdiği anlaşıldığı nedensel bir açıklama” anlamına gelir. İlahi, manevi, mucizevi veya nedensiz nedenler göz ardı edilir. Sonuçların açıklamaları, her olayın veya fenomenin bir nedeni olduğu varsayımına dayanarak, bağlı nedensel dizilerle ilgilidir. Kurumsal iktisatçı Albert Wolfe’nin (1924: 465) ifade ettiği gibi: “Bütün bilim... hiçbir şeyin sebepsiz gerçekleşmeyeceğine ve her nedenin bir etkiye sahip olduğu inancına dayanmalıdır.” Bu, insanın yönelimi ve diğer her şey için de geçerlidir. Yaygın inanın aksine, nedensel açıklama Darwinizm’de yönelimlerin göz ardı edildiği anlamına gelmez. Bu sadece onların neden olduğu ve açıklanması gerektiği anlamına gelir (Bunge, 1959; Hodgson, 2001b: 2004).

3.11.1. Veblen’in Darwinci Nedensellik Vurgulaması

Bu bölüm Veblen’in Darwinci fikirleri, ekonomiye uygulama şeklini özetler. İlk olarak Veblen, Darwinizm için temel olan nedensellik ilkelerini anladı ve onayladı. Veblen için, Darwinci teleolojiyi reddetmesi, ekonomi ve sosyal bilime bilimsel ve “Darwinci sonrası” yaklaşımın gerekli temeli haline geldi. Veblen’in Darwinizm’i en temel olarak ayrıntılı ve sıralı nedensel analiz taahhüdü açısından anladığına dair çok sayıda kanıt vardır. Örneğin, Veblen (1898a: 375-378) şunu yazdı:

“Herhangi bir evrimsel bilim... birbirine sıkı sıkıya bağlı bir kuram bedenidir. Bu, bir sürecin teorisi, gelişmekte olan bir kümülatif nedensellik dizisidir. Evrimci liderlerin meşhur hak ettiğini bulma... durumu ... bu renksiz, kişisel olmayan neden ve sonuç dizisinin, kümülatif karakteri nedeniyle teori için nasıl kullanılabileceğini göstermelerinde yatar” (Hodgson, 2003: 3).

Bununla birlikte Veblen, “birikimli” nedensellik kavramını oluştururken, öncelikle kümülatif neden ve sonuç dizilerine atıfta bulundu. Diğer yazarlarla birlikte, “kümülatif nedensellik” terimi, doğrusal olmayan olumlu geri bildirim süreçlerinin farklı anlamını (modern görüşte) almıştır. Örneğin, “artan getiriler” konulu klasik makalesinde Allyn Young (1928: 533) şöyle yazmıştır: “Değişim ilerici hale gelir ve kendini birikimli bir şekilde yayar.” Öğrencilerinden biri, Young’ın “kümülatif nedensellik” kavramından olumlu geri bildirim kavramını yaygın olarak kullanan Nicholas Kaldor (1985) idi. Gunnar Myrdal (1939, 1957), diğer iktisatçı Knut Wicksell’in para ekonomisindeki olumlu geri bildirim mekanizmalarından kümülatif nedensellik fikrini bağımsız olarak aldı (Hodgson, 2003: 5).

Veblen, Ana akım iktisadın varsayımlarını baltalamak için kesintisiz bir sebep ve sonuç zinciri fikrini kullandı. Darwinci metodolojik tedbirleri kullanması güçlü bir eleştiriye yol açtı. Nihayetinde, insan etkinliği evrimsel bir sürecin konusu olduğu için, sabit ya da verilen olarak alınamazdı. Birey ve toplumsal yapı arasındaki etkileşimin nedensel bir açıklaması sağlanmalıdır. Bu nedensel açıklama bireyle bitmemeli, aynı zamanda psikolojik amaç ve tercihlerin kökenini açıklamaya çalışmalıdır (Hodgson, 2003: 5).

Veblen, Ana akım iktisatla ilgili bir sorunun ne “rasyonel iktisadi insan” ne de onun tercih edilen işlevine ilişkin nedensel ve evrimsel bir açıklama sunmadığını ileri sürmüştür (Argyrous ve Sethi, 1996; Hodgson, 1998). Bu rasyonellik ve tercihler, insan evriminde nasıl ortaya çıktı? Hangi sebepler ve süreçler onları meydana getirdi? Her insan bireyin gelişiminde nasıl ve ne zaman oluşurlar? Veblen için, evrim ilkelerinden böyle bir kaçış mümkün değildi. Darwinizm sadece ilahi müdahalenin eleştirisi anlamına gelmekle kalmadı, aynı zamanda içtenlikle tasarlanmış tercih işlevlerinin reddedilmesini de gerektirdi. Sonuç olarak, neoklasik iktisatta “pasif ve büyük ölçüde eylemsiz ve değişmez insan doğası göz önüne alındığında” evrensel varsayım eleştirilmelidir (Veblen, 1898b: 389).

Veblen, insan davranışının faydacı ve hedonistik açıklamalarının yetersiz olduğunu, çünkü varsayılan davranış özelliklerinin kökeninin evrimsel ve nedensel bir açıklamasını kapsamadıklarını ileri sürmüştür. Verilen tercihlerin neoklasik varsayımı, bu tercihlerin kökeninin ve ilk kazanımının bir açıklamasıdır. Bireylerin

bencil olduğu varsayımı, bencilik evriminin açıklanmasını gerektirir. Genel olarak, sosyo-ekonomik düzeydeki insan davranışları hakkındaki şartlar, evrimsel açıdan açıklama gerektirir (Hodgson, 2003: 5).

İnsanın yönelimlerinin evrimi ve her insandaki gelişimi materyalist nedenler ve evrimsel seçim açısından açıklanmalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, bu Darwinci nedensel açıklamaya olan bağıllığının bir yönüdür. Darwin, T. H. Huxley, G. H. Lewes ve C. L. Morgan gibi Veblen de niyeti tamamen madde ve materyalist nedensellikten ayıran dualist veya Kartezyen bir ontolojiyi reddetmiştir. Veblen böyle bir düalizmi aşağıdaki nedenden dolayı kabul edilemez olarak görmüştür (1909: 624-625):

“İki çıkarım yöntemi (yeterli nedenden (veya yönelimden) ve etkili (veya materyalist) nedenden) birbiri ile teması kesilir ve birinden diğerine geçiş yoktur. Prosedürü veya birinin sonuçlarını diğerine dönüştürmek için bir yöntem yoktur.”

Seçim kavramına dönersek, Veblen (1899a: 188) sosyal evrimde bir “doğal kurum seçimi” olduğu fikrini ortaya koymuştur:

“İnsanın toplumdaki hayatı, tıpkı diğer türlerin hayatı gibi, varoluş mücadelesi ve dolayısıyla seçici bir adaptasyon sürecidir. Sosyal yapının evrimi, kurumların doğal olarak seçilmesi sürecidir. İnsan kurumlarında ve insan karakterinde kaydedilen ilerleme, geniş bir biçimde, en uygun düşünce alışkanlıklarının doğal bir seçimine ve bireylerin, toplumun gelişmesi ve insanların yaşadığı değişen kurumlarla birlikte değişen bir çevreye zorla adapte olma sürecine ayarlanabilir. Kurumlar, sadece hâkim ve baskın ruhsal tutum ve yetenek türlerini şekillendiren seçici ve uyarlanabilir bir sürecin sonucu değildir; aynı zamanda özel yaşam ve insan ilişkileri yöntemleridir, dolayısıyla da etkili seçim faktörleridir. Böylece değişen kurumlar sırayla, en uygun mizaç ve bireylerin mizaç ve alışkanlıklarının yeni kurumların oluşturulması yoluyla değişen çevreye daha fazla adapte edilmesini sağlar” (Hodgson, 2003: 11).

Darwin’ın “doğal seleksiyon” ve “varoluş mücadelesi” ifadelerinin burada ortaya çıkması tesadüf değildir. Veblen (1899a: 207), “insan kurumlarına uygulanan doğal seleksiyon yasası” üzerinde önemle durmuştur. Veblen başka yerlerde (1898c: 188; 1900: s.241, 261 ve 217; 1906: 589), “doğal seçim” ibaresini özellikle alışkanlıklara veya sosyal kurumlara uygulamıştır. Kesin sonuç ise, Darwinizmin sosyal olguların açıklamalarını tamamen bireysel psikoloji veya biyolojiye indirgemeksizin insan toplumuna uygulanabilmesidir (Hodgson, 2003: 11).

Veblen “doğal seleksiyon” ifadesini sadece birkaç kez kullansa da seçim kavramı çalışmalarında yaygın ve kalıcıdır. Darwinci uyarlamaların elenmesi ve korunması için kullanılan Darwinci anlamda kullanılan “seçilim”, “seleksiyon” ve “selektif” gibi kelimeler göze çarpan bir sıklıkta kullanılır. Bu görünümünün büyük bir kısmı kurumların seçimi, gelenekleri veya düşünce alışkanlıklarıyla ilgilidir. Kendimizi Boş Zaman Sınıfı (Veblen, 1899a) ile sınırlamak için aşağıdaki örnekler yalnızca küçük bir kısmıdır:

“Hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın, gümrük ve harcama yöntemleri ortaya çıkarsa, hepsi bu itibar normunun seçici eylemine tabidir ve gerekliliklerine uyma derecesi, diğer benzer kullanımlarla ve kanunlarla rekabette hayatta kalmaya uygunluğunun bir testidir” (s.166).

“Gelenek ve düşünce alışkanlıklarının birikimli gelişmesi vardır; sözleşmelerin ve yaşam yöntemlerinin seçici bir şekilde uyarlanmasıdır” (s.208).

“Sosyal evrim, ilişkili yaşam koşullarının baskısı altında mizaç ve düşünce alışkanlıklarının seçici bir şekilde uyarlanması sürecidir. Düşünce alışkanlıklarının adaptasyonu kurumların gelişmesidir. ...bir seçim süreci... seçici bir süreç...” (s.213-214).

Veblen’in Darwinci ekonomisinin, ekonomik evrimin biyolojik terimlere önemli ölçüde indirgenmesi gerektiği iddiasını içermediği tekrar vurgulanmalıdır. Dahası, Veblen’in Darwinci terminolojiyi kullanımı metaforla sınırlı değildir. Veblen, sosyoekonomik sistemlerin aslında Darwinci varyasyon, miras ve seçim kavramlarıyla tutarlı bir şekilde geliştiğine inandığını açıkça belirtmiştir. “Doğal seleksiyon” ifadesinin nispeten nadir görülmesi, Veblen’in Darwinci bir tarzda evrimci bir ekonomist olduğu iddiasını baltalamaz. Yukarıda belirtildiği gibi, seçim kavramını sık sık kullanmıştır (Hodgson, 2003: 12).

Ancak, Veblen’in neden sık sık “doğal” sıfatını çalışmalarında “seçim” veya “seçim süreci” örneklerine eklemeyi seçmediği düşünülmeye devam etmektedir. Nedenini tahmin edilebilir. İlk olarak ve en açık şekilde, Veblen insan olmayan doğal dünyanın değil toplumun evrimi ile ilgilidir. Dikkatini doğadan ziyade topluma yönelttiği için “doğal” terimini kullanmayı bırakmıştır (Hodgson, 2003: 12).

İkincisi, kurumların “doğal seçimi” okuyucunun seçimi yapan “doğa” açısından yanlış yorumlanması veya seçimin ekonomik veya diğer sosyal kriterlerden ziyade “doğal” a göre yapılması şeklinde düşünülebilir. Üçüncüsü, ekonomistler ve bir “doğal” düzeni ya da “doğal hakları” savunan diğerleri, Veblen’in (1899b; 1901; 1908; 1914, ss.258-260, 289-298 ve 340-343) yıkıcı eleştirisinin kalıcı nesneleridir.

“Doğal” kelimesinin “normal” veya “önceden belirlenmiş” olarak muhtemel yorumlarına direnme, özellikle “seçim” kelimesi kendi başına kullanıldığında terimin reddine yol açmış olabilir. Bu nedenle Veblen’in “doğal seleksiyon” yerine “seleksiyon” kelimesini daha sık kullanmasının birkaç olası nedeni vardır. Sonuç olarak, yazısında “doğal” kelimesinin marjinalleştirilmesi, Veblen’in Darwinist ilhamını kaybettiği anlamına gelmemelidir (Hodgson, 2003: 13).

Bu arada, Darwin’in kendisi farklı nedenlerden ötürü “doğal seleksiyon” ifadesinden rahatsız olmuştur. Ona “seleksiyon” kelimesinin “doğanın Yol Gösterici Eli” imajını, hatta Tanrı’nın seçici olduğunu söylemesi önerildi. Darwin böylece kabul etmek zorunda kaldı: “Sanırım” doğal seleksiyon, “kötü bir terimdi” (Desmond ve Moore, 1991: 458 ve 492). Bu nedenle Darwin bazen onun yerine “değişiklikle geçiş” kelimelerini kullandı. Nihayetinde “doğal koruma” terimini tercih etti (Ruse, 1979: 208). Hem Darwin hem de Veblen, “doğal seleksiyon” teriminin kullanımı konusunda farklı nedenlerle tereddüt etmişlerdir. Darwin, “doğal” kelimesini geliştirmiş ve Veblen ise “seçim” kelimesini kullanmıştır (Hodgson, 2003: 13).

Veblen genellikle bir ekonomik evrim sürecinde kurumları seçim birimleri olarak görürken, seçim bağlamını, kriterlerini veya mekanizmalarını tamamen netleştirmemiştir. Sosyal “çevrenin” kendisinin evrimleştiği düşüncesiyle, Veblen bu evrimsel sürecin nedensel bir analizine girişmiş, ancak tamamlamamıştır (Veblen, 1899a: ss.188-198). Evrimsel bir analiz var olduğu sürece, bunu yukarıda belirtilen gibi Veblen’in (1899a: 191) “seçici adaptasyonun, toplumun herhangi bir zamanda kendini bulduğu aşamalı olarak değişen durumu asla yakalayamayacağını” yazdığı pasajlardan bahsetmek gerekmektedir. Bu, kusurlu kurumsal uyum ve kültürel gecikme sürecini göstermektedir. Ancak, kurumların seçildiği “aşamalı olarak değişen durumun” gelişimini yeterince açıklamamaktadır (Hodgson, 2003: 13).

Veblen’in sistematik bir evrim teorisi geliştirememesinin nedenleri tahmin edilebilir. Kısmen belki de kişisel ve mesleki yaşamındaki zorluklardan kaynaklanıyordu (Jorgensen ve Jorgensen, 1999). Veblen’in sistematik teorik gelişim görevine karşı güçlü bir eğilimi olmadığı da açıktır. Ancak Veblen’in özünde Darwinci fikirlerin nadiren anlaşıldığı bir dönemde yazdığı ve henüz diğer teorisyenler tarafından tam olarak sistemleştirilmemiş olduğu da vurgulanmalıdır. Seçim, çoğaltma ve çok

seviyeli evrim gibi temel kavramların açıklığa kavuşturulması için 1980'lerin ve 1990'ların sonlarında, özellikle biyoloji felsefesindeki gelişmeler beklenilmiştir. Dolayısıyla Veblen, günümüzde yeterince formüle edilmeye başlanan sosyo-ekonomik evrim anlayışına teorik bir yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilebilir (Hodgson, 2003: 14).

Sosyal bilimler için hayati bir görev, Darwinizm'in doğası ve önemi ile başa çıkmaktır. Her şeyden önce Darwinizm, nedensel açıklamaya sarsılmaz bir bağlılık gösteren yeni bir felsefi sistemdir. Dengenin özelliklerine özel odaklanma yerine, işlemin algoritmik açıklamalarını içerir. Darwinizm, tüm karmaşık gelişen sistemleri anlamak için hayati bir meta-teorik çerçeve sunar (Hodgson, 2004). Bu çerçevede, eldeki insan ve sosyal fenomen türlerine özgü ilave teorik açıklamaların yapılması gerekmektedir (Hodgson, 2001a). Ancak kapsayıcı Darwinci çerçevesi olmadan ya bir ayrıntı denizinde kayboluruz ya da statik ya da denge analizine zorlanırız. Veblen bu çerçeveyi sosyal kurum ve yapılara ilk uygulayanlardan biridir. Onun Darwinci mirasının olumlu kısımları inşa edilmelidir (Hodgson, 2003: 14).

19. yüzyılın ortalarında Charles Darwin'in kaleme aldığı "The Origin of Species" adlı çalışma, bilim dünyasında yeni bir çığır açmıştır. Darwin, doğa gözlemleri sonucunda biyolojik evrim sonucuna ulaşması durumunu, doğal ayıklanma yoluyla açıklamıştır. Bu teori, daha önce Thomas Robert Malthus tarafından ortaya koyulan "Nüfus Teorisi" ve Herbert Spencer'in (1820-1903) "en güçlü olanın hayatta kalması" düşüncesi ile ilişkilendirilmiştir. Spencer, sosyal kurumları organizmalara benzeterek, sosyal ve biyolojik evrimi birleştirmeye çalışmıştır. Ekonomideki iş bölümünün artması ve diğer özellikler, iktisadi yapının birbirine bağlı, bütünleşme eğilimindeki bir organizmaya benzetilmesi sonucunu getirmiştir. Evrim konusunda Darwin'den daha önce bahsetmiş ancak daha sonra onun kitabından etkilenmiştir. Sosyal Darwinizm, bireysel organizmalar arasındaki rekabette çevreye en uygun olanın varlığını devam ettirmesi gibi bireyler, toplumlar ve uluslararası rekabette de varoluş mücadelesinin görüldüğü ve kazananın hayatta kaldığı sosyal bir evrim sürecidir. Yani, yaşamak için mücadele düşüncesinin toplumsal hayata yansıtılmasıdır.

Waligorski tarafından “Sosyal Darwinci Liberalizm” olarak adlandırılan liberalizmin kolu Spencer ve Malthus üzerinden temellendirilmektedir. Adam Smith’in “görünmez el” kavramı da bireylerin niyetlenmiş davranışlarının niyetlenmemiş sonucu olarak gördüğü “sosyal düzenin” dış müdahale olmaksızın, kendiliğinden sağlanacağı düşüncesini içermektedir. Böylesi bir akıl yürütmeye oluşabilecek her türlü “sosyal düzen” doğal olarak Sosyal Darwinizmi içermektedir (Tosun, 2010: 88-89).

Spencer, “basitten karmaşığa, homojenlikten heterojenliğe doğru bir evrim” öngörmektedir. İyimser bir hava içerisinde olan Spencer, evrimle toplumsal düzeni sağlar. Yalın kabile gruplarından git gide bütünleşmiş ve işlevsel olarak da farklılaşmış bir toplum meydana gelir (Slattery, 2008: ss.93-95).

Herbert Spencer’a göre ekonomik gelişme, barış dönemlerinde sürer. Bu dönemde adaptasyon süreci artarken, hizmet ve ürünlere olan talep de artmaktadır. Barış, ekonomik gelişmeyi artırıcı bir etki yapmaktadır. Spencer bileşim derecelerine göre toplumu sınıflandırırken, ikili bir sisteme başvurmuştur. Bunlardan ilki, basit ve bileşik olan toplum sınıflandırmasıdır. Basit toplum, başka bir varlıkla ilgisi ve bağlantısı olmayan, homojen, farklılaşmanın az görüldüğü ve yalnız başına işleyen toplumlardır. Bileşik toplum ise, heterojenliğin artışı ile meydana gelerek savaş ya da barış sonucunda basit toplumların birleşmelerinden oluşmuştur. Farklılaşmanın fazla olduğu bu toplumlarda, egemen bir otorite vardır. Bileşik toplumlar da kendi aralarında “iki kat bileşik toplumlar” ve “üç kat bileşik toplumlar” olarak ayrılmıştır. İki kat bileşik toplumlar, bileşik toplumların yeniden birleşmesi ile oluşan, ilerlemenin daha fazla görüldüğü, heterojenliğin arttığı, iş bölümü ve farklılaşmanın da yoğunlaştığı toplumlardır. Üç kat bileşik toplumlar ise, hukuk kurallarının ortaya çıktığı, karmaşık bir iş bölümünün ve farklılaşmanın olduğu, ekonomik anlamda değişimlerin yaşandığı, dinsel hiyerarşinin artmasıyla bayındırlığın da geliştiği toplumlardır. Bu toplumlara örnek, Roma İmparatorluğu ve modern uluslardır (Ritzer, 2014: 146-147).

Spencer’ın ikinci toplumsal sistemi, asker ve endüstriyel olarak iki grupta incelenmiştir. Asker toplumlar, savunma savaş hedefi ile organize ve koordineli olarak hareket etmektedir. Merkezi ve otoriter bir şekilde siyasi organizasyonlarını

tamamlamışlardır. Devlet, üst düzeyde kontrol edilir ve aynı zamanda yüksek tabakalaşma vardır. Var olan yapılar, siyasal olarak belirlenmiştir. Yani burada bireyler, devlet içindir. Spencer'ın daha çok üzerinde durduğu toplum budur. Çünkü yaşadığı çağdan doğan konjonktürü ve endüstri toplumunun başlangıç aşamalarını yansıtmaktadır. İkinci grup olan endüstriyel toplumlarda ise, ana hedef iç üretkenlik ve hizmetlerin sağlanmasıdır. Devlet otoritesi hafifletilmiş ve daha az tabakalaşma görülmüştür. Toplumsal yapılar, genişleme ve gelişme ile koordine edilmiştir. Bu toplumda devlet, bireyler içindir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010: 99).

Spencer'a göre evrim, düz bir çizgi değildir ve geriye dönüşlerde olabilir. Evrimde, uyum düzeyi yüksek olarak nitelendirilen üst tabaka ise yüceltilmekte ve övülmektedir. Toplumsal fenomenler bireyler üzerinden şekillendirildiğine göre, aynı zamanda toplumun ahlak yasası da bireyler kaynaklıdır. Devletin topluma müdahale ettiğini düşündüğü yasalara da karşı çıkmaktadır. Devletin, eğitimi zorunlu ve ücretsiz yaymasına ve hatta sağlık ve çöp hizmeti sunmasına dahi karşıdır. Çünkü bireysel hakları kısıtlayacağı düşüncesini taşımaktadır. Bu nedenle de devlet “gece bekçisi” olarak var olabilmektedir. Bunu yaparken de devlet doğal seleksiyonu bozacak bir faaliyette bulunmamalıdır. Spencer makro düzey fenomenlerin, bireysel birimler olduğunu düşünmüş ve bu birimler de toplumu şekillendirmiştir (Yaşa, 2018: 599).

İyi bir toplumun, bireysel çıkarların peşinde olan insanların sözleşmelerine (karşılıklı) dayanması ile ortaya çıkacağını düşünmüştür. Devlet müdahalesini kesin bir şekilde reddeden Spencer, bunu bireysel haklara bir saldırı olarak görüp “gizli sosyalizm” olarak nitelemiştir. Aşağıdakilerin durumu ise, kendi suçlarıdır. Spencer, hatta bu nedenle sosyal liberalizme de tavır almıştır (Berktaş, 2014: 84-85). Spencer'ın ideal toplumu olan endüstri toplumu, birey haklarına saygılı, sınırlandırılmış bir yönetime sahip, savaşların olmadığı, mülkiyetin korunduğu bir modeldir. Bu endüstri toplumunda özel teşebbüs ve işleyen fabrikaların ürünleri, sosyal faaliyetler, kişisel tatmin arayışında olan insanların arzularının toplamıdır (Yayla, 2003: 115).

Laissez faire liberalizminin Amerika'da en güçlü savunucusu, Yale Üniversitesi sosyoloji profesörü Willam Graham Sumner doğal seleksiyonu temel ahlak yasası

statüsünde görmüştür (Collins ve Makowsky, 2014: 83). Ona göre milyoner olmak, doğal seçilimin sonucudur. Düşünce alışkanlıklarının insan davranışlarını belirlediği fikri ise, Charles Pierce'ı dinledikten sonra ortaya çıkmıştır. Veblen'in evrimsel iktisadı da topluma “Sosyal Darwinizm” perspektifinden bakmaktadır. Ona göre, toplumsal yapının evrimi de kurumlar açısından bir doğal seçim sürecidir. Başlangıçta Veblen'in sosyal Darwinizmi saf bir ırk teorisiyle desteklenmektedir. Ona göre meşhur İngiliz özgürlüklerinin yaratıcısı, “dolichocephalic” (uzun kemikli) sarışın ırktır. Veblen, 1914 yılından itibaren ise biyoloji ve Dewey'in psikolojisiyle yakından ilgilenmeye başladıktan sonra farklılıklar ve ırklar hakkındaki ilk fikirleri terk ederek daha gelişkin bir pozisyon edinmiştir.

Veblen'in “varlıklı sınıfın eşğine getirdiği büyük suçlama “muhafazakâr” ya da daha spesifik olarak “basit, sayısal güçten çok daha fazla bir toplumsal gelişme üzerinde geciktirici bir etkiye maruz kalması” olmaktadır (Veblen, 1899: 200). Bu iddianın analitik temeli ve ima edilen eleştirinin normatif temelleri, Veblen'in sosyal evrim teorisi tarafından sağlanmaktadır. Elbette, modern okuyucu, 19. yüzyıl sonundaki Sosyal Darwinizm'deki herhangi bir açıklamaya kayda değer bir titizlikle yardım edemez ama yaklaşabilir. Yine de (ve dolichoblond “ırkı” ve Aryan kültürünün kökenleri hakkındaki kaygı uyandıran spekülasyonlarına rağmen), Veblen'in konuyla ilgili söylediklerinin çoğu tamamen makul ve modern bir evrimsel çerçeve içinde kolayca yeniden inşa edilebilir. Veblen, “ikili kalıtım” veya “soy yetiştirme eş-evrimsel teorisi” (Gen kültürü eş-evrim teorisi) olarak adlandırılan şeyin erken bir savunucusudur (Richerson ve Boyd, 2004; Hodgson, 1998: 188-189).

Sosyal eylem, iki farklı miras sisteminin etkisine maruz kalır: bireye bir dizi içgüdü sağlayan biyolojik ve bir dizi alışkanlığa katkıda bulunan kültürel miras (Weed, 1981). En önemli alışkanlıklar kümesi, “sadece seçici ve uyarlanabilir bir sürecin sonucu” olan kurumları değil, aynı zamanda “en uygun mizaçla donatılmış bireylerin daha fazla seçilmesini sağlamak” için “etkili seçim faktörleri” oluşturur (Veblen, 1899: 188). Miras sistemi, kurumlar için Veblen'in kesinlikle temel kabul ettiği, öykünmeye yönelik insan eğilimine dayanmaktadır. Basitçe söylemek gerekirse, insanlar birbirlerini taklit eder ve sonuç olarak, bireyler tarafından geliştirilen alışkanlıklar veya eylem kalıpları kuşaktan kuşağa aktarılır. Dolayısıyla kültürel alanda “eylemsizlik eğilimi” (yani dış bir müdahale olmadığı sürece değişmeme hali)

vardır. Veblen, kültürü; (özellikle de geçerli ekonomik kurumlar kümesini) uyarlanabilir bir sistem olarak görmektedir. Bu, çevresel baskılara cevap olarak da zaman içinde değiştiği anlamına gelir (Veblen, 1899: 191).

Daha yeni bir evrim teorisi, bu tür bir birlikte evrimleşen/ortak evrim modellerinin mutlaka sosyo-biyolojik modellerden ilginç bir şekilde ayrılmadığını göstermiştir. Her şey, bireylerin taklit etmek istedikleri kişiyi nasıl seçtiğine bağlıdır. En açık şekilde, eğer çocuklar ebeveynlerini basitçe taklit ederse, o zaman hiçbir biyolojik özellik olarak da sürdürülemeyecek kültürel düzeyde hiçbir davranış modeli ortaya çıkmaz. Çünkü kültürel model, yalnızca bireyin ebeveyn olma şansını arttırırsa, yani biyolojik uygunluğu arttırıyorsa, daha fazla üreme başarısı kazanacaktır. Belki daha da şaşırtıcı şekilde, eğer bireyler nüfustan tesadüfi (ya da tarafsız) örnekleme yoluyla bir rol modeli seçerse, o zaman kültür hala biyoloji ile kilit adımlarla (sadece örnekleme işleminde iki kalıtım/miras sisteminin dinamiğinin ilginç şekillerde ayrılabilmesi durumunda bir takım önyargı varsa) gelişecektir.

Modern tartışma, büyük ölçüde Robert Boyd ve Peter Richerson tarafından yapılan, kültürel çoğalmanın, bireylerin nüfusun çoğunluğu tarafından sergilenen davranış kalıplarını benimsemeyi seçmeleri bir “uyumluluk” ya da “sıklığa bağlı” bir önyargıya tabi olduğu önerisine odaklandılar (Boyd ve Richerson 2005: 31). Bu diğer şeylerin yanı sıra, kültürel alanda biyolojikten çok daha çarpıcı olan “devrilme noktası” etkilerini yaratır. Öte yandan Veblen’in önerisi, taklidin statü sistemi tarafından önyargılı olmasıdır. Bireyler, statü hiyerarşisinde doğrudan üstlerindeki taklit etme eğilimindedir (bu nedenle “maddi öykünme olgusu”). Bu nedenle, davranış kalıpları ve “manevi tutumlar”, statü hiyerarşisi içerisinde aşağıya doğru yayılır. Bu durum, baskın sınıfa kültürün daha genel özellikleri üzerinde tamamen orantısız bir etki sağlar.

Modern uygar topluluklarda, sosyal sınıflar arasındaki sınır çizgileri belirsiz ve geçici bir hal aldı. Bunun gerçekleştiği her yerde üst sınıfın dayattığı saygınlık normu, toplumsal yapısını en alt tabakaya indirgemeye ve zorlayıcı etkisiyle genişletiliyor. Sonuç, her bir tabakanın üyelerinin, bir sonraki daha yüksek tabakada “modadaki yaşam düzenini yüceltme idealleri” olarak kabul etmeleri ve enerjilerini bu ideale kadar yaşamaları için yönlendirmeleridir (Veblen, 1899: 84).

Darwin öncesinde Erasmus, Darwin, Lamarck, Diderot gibi düşünürler bütün varlıkların birbirinden türediğine dair düşünceler ortaya koymuşlardır. Ancak bunun ne şekilde olduğu ile ilgili bir söylemde bulunmamışlardır. Darwin teorisinden önce sistematik bir şekilde geliştiren bu düşünceleri Jean Baptise Lamarck olmuştur. Lamarck, mevcut bütün türlerin tek hücreli bir canlıdan evrimleşerek meydana geldiğini belirtmiştir. Darwin'in teorisine en büyük katkılardan birini de T. Robert Malthus yapmıştır. Darwin, nüfus teorisini okuduğunda canlıların evrimleşme nedeninin doğal ayıklanma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu teoriye göre, insanlar geometrik olarak, yiyecekler ise aritmetik şekilde artmaktadır (Doğan, 2012: 42).

Doğadaki çeşitliliğin evrimi, çeşitli çağlarda çeşitli kişiler tarafından ele alınmıştır. Antik Yunan doğa filozofları, öz olarak değişim göstermeyen esas varlığın⁹² biçimsel değişime uğraması, yani oluş kavramı ile evrimden bahsetmiştir. Bu nedenle de evrim denince bir tür değişim anlaşılmıştır. Empedokles'in, toprak, su, hava ve ateş şeklinde dört öge ile her şeyin kurulduğunu ifade etmesi ilk örnek olarak nitelendirilmektedir. Empedokles'in, asırlar öncesinden Darwin'in müjdecisi olarak görülmesinin ve Darwin'in evrim kuramının başında yer almasının nedeni, ortama en uygun olanın varlığını sürdüreceğini, toprak ve su türünden varlıkların "oluşu" başlattıklarını ve rastlantısal olarak tüm varlıkların ortaya çıktığını iddia etmesidir (Öktem, 2010: 28).

Diğer bir Antik Yunan doğa filozofu olan Aristoteles, felsefesinin dinamiklerini bu oluş kavramı üzerine yerleştirmiştir. Ona göre her oluş, maddenin biçim kazanmasıdır. Bu bakımdan evrim de biçimlerin durmadan, engellenmeden, kapatılmadan, atlama yapmadan genişlemesidir. Aslında Aristoteles, canlılar arasındaki süreklilik arz eden bir şekil varyasyonunun bulunduğunu fark etmiştir. Ona göre, maddede harekete neden olan şey, bu biçimdir. Her organizmanın ne ise o olabilmesi için, bir biçimsel nedenin etkisine ihtiyaç bulunmaktadır. Evrende bir erek ilkesi söz konusudur. Bu ilkenin bir tohumu ne çeşit bir bitki ya da hayvan tohumu ise, o bitki ya da hayvanı ortaya çıkarmaya yöneltmesi durumu, evrene hâkimdir. Aristoteles'e göre bu ereğin gerçekleşmesi için, durağan bir biçimin etkisi

⁹² Felsefi bir terim olarak "arkhe"nin kullanımı, M.Ö. 6. yüzyıla dayanmaktadır (McKıraken, 1998: 461).

gerekmektedir. Bu yapıya bağlı olarak, türler ve cinslerin devamlılığının bulunduğunu, sabit ve değişmez nitelikli olduğunu ancak bireylerin kalıcılığının mümkün olamayacağını ve bağlı oldukları türün asal formundan sapamayacaklarını tespit etmiştir. Yani değişim, bireyler için geçerli olmaktadır (Öktem, 2010: 28).

Aristoteles, ilk önce türlerdeki özün sürekliliğini savunmuş olsa da doğanın, cisimlerden (cansızlardan) hayvanlara doğru kademeli bir geçişin olduğunu ancak bu geçiş çizgisinin de görünür nitelikte olmadığını fark etmesinden sonra, ereksellik kuramının aslında bu duruma aykırı bir çıkarıma neden olduğunu kabul etmiştir (Aristoteles, 1952: 211). Bu temelde Aristoteles, yeni cinslerin melezleşme ve çevresel değişikliklere doğrudan uyum etkisiyle ortaya çıktıklarını, ağır ağır değişim geçirdiklerini, yani durağan ve mutlak olmadıklarını algılamıştır. Bununla birlikte kazanılmış öz yapıların soyaçekimine olan öğretisini de ifade etmektedir. İlk başta öne sürdüğü anlayışları nedeniyle, Darwin öncesi bir evrimci olarak ele alınmayan Aristoteles, esas olarak doğal ayıklanmanın farkına varmıştır. Ancak evrende ereksellik ilkesine ihtiyaç kalmayacağından endişe duyarak doğanın özünün seleksiyon kuvvetini kabul etme girişiminde bulunmamıştır (Öktem, 2010: 29).

Temelde Aristoteles ile Darwin'in öğretileri arasında bir ayrım söz konusudur. Aristoteles, yeni cinslerin, türlerin formel birey statüsünü aşamayacağını savunarak, türlerin özü itibarıyla değişmez görüldüğünü çıkarsamıştır. Darwin evrim kuramıyla ise, türlerin uzun bir sürede ağır ağır değişime uğradıklarını ve bireylerin durağan olmadığını ifade ederek değişikliklerin arı niteliğine dikkat çekmiştir. Darwin, bireylerin ve türlerin ebedî bir formda ortaya çıktığını, yavaş yavaş değişime uğradıklarını ve bu türler arası sınır çizgilerinin görünmez hale geldiğini nitelendirmesi sayesinde, Aristoteles'in "durağan türler" kuramını ortadan kaldırmıştır (Öktem, 2010: 30).

Aristoteles'ten asırlar sonra yaşamış olan Helenistik dönem düşünürü Lucretius da bir Darwin öncüsü olarak görülebilmektedir. Ona göre bitki ve hayvanların doğa koşullarına uyumluluklarını, doğal ayıklama ile ifade etmek gerekmektedir. Bu ayıklanmada yaşama ve koşullara uyum sağlayanlar var olabilmektedir. Ancak uyum sağlayamayanlar da yok olmaktadır. Lucretius, erekselliği ve doğal ayıklanmayı birbirine taban tabana zıt iki kuram olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Lucretius,

sonradan kazanılmış öz yapıların nesillerden nesillere aktarılmadığını belirten ve erekselliğe karşı doğal ayıklanmayı tercih eden ilk düşünür olarak nitelendirilmektedir (Öktem, 2010: 30-31).

Lucretius'dan yüzyıllar sonra yaşamış olan Lamarck'ın, bu sonradan kazanılmış öz yapıların aslında nesilden nesile geçtiğini, bütün hayvan türlerinin çevresel koşullar ile değişerek bir türden oluştuğunu ve soyaçekim temelli olduğu iddiası, yapılan deneyler neticesinde Lucretius'u doğrular niteliktedir (Öktem, 2010: ss.30-32). Bulduğumuz yüzyıl içerisinde, kazanılmış öz yapıların soyaçekimsel olarak kuşaktan kuşağa aktarılacağı kuramının hatalı olduğu yapılan deneyler ile kanıtlanmıştır (Adıvar, 1980: 306).

“İnsanın Türeyişi” adlı kitabında Darwin, rastladığı benzerlikler nedeniyle mevcut olan tüm canlıların tek bir prototipten türediği sonucuna varmış ve yaşayan tüm şeylerin sayısız ortak noktasının olduğunun üzerinde durmuştur. Yaşayan tüm şeylerin; kimyasal kompozisyonlarının, jerminatif keseciklerinin, hücresel yapılarının, büyüme ve çoğalma yasalarının birbirine çok benzer özelliklerinin bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu açıdan Darwin, “ortak bir ataya sahip canlılar” fikrini ilk öne süren kişidir. İnsanın ve aşağı hayvanların zihinsel yetilerinin karşılaştırılması, insanın aşağı bir biçimden nasıl geliştiğine ve türediğine yer vermesi, insanın hısımlıkları ve soykütüğünü ele alması ve insan ırklarının arasındaki eşitsizliğin apaçıklığını belirtmesi aslında, insan ırklarının evrimin farklı basamaklarını temsil ettiklerini ortaya çıkarmıştır (Darwin, 1975).

Darwin kitabının “Zihni ve Ahlaki Yetilerin Eski ve Uygar Çağlar Boyunca Gelişimi Üzerine” adlı beşinci bölümünün “Bütün Uygar Ulusların Eskiden Barbar Olduklarının Kanıtları Üzerine” adlı alt başlığında ise, seyahatlerinde edindiği bilgilerden yola çıkarak sürecin kısa bir özetini sunarken, barbarlaşma eğilimini yorumlamıştır (Darwin, 2015: 196-197):

“Şüphesiz, birçok ulus gerilemiştir ve bazıları barbarlaşmış olabilir; yalnız bu ikinci maddeyle ilgili hiçbir kanıt rastlamadım. Ateş ülkeleri, kendilerini alt eden başka göçebe boyların zoru ile barınması güç ülkelerine yerleşmiş ve bunun sonucu olarak biraz daha gerilemiş olabilirler. Ama onların, Brezilya'nın en güzel kesimlerinde yaşayan Botokudolardan daha geri kaldıklarını kanıtlamak güç olurdu. Bütün uygar ulusların barbarların torunları olduğunun kanıtları, bir yandan onların bugünkü geleneklerinde, inançlarında, dillerinde vb. açıkça görülen eski aşağı durumların izleri ve öte yandan, yabanılların uygarlıkta kendi başlarına güç yetirebilmeleri ve gerçekten böyle yükselmeleridir.”

Darwin'e göre, bazı insan ırkları diğer insan ırklarına göre daha çok evrimleşmiştir. Bazı ırkların ilerlemiş olduklarını ancak bazılarının da maymunlar ile aynı düzeyde kaldığını ifade etmiştir. Bu maymunlarla aynı düzeydeki "aşağı ırkların" yok olması gerektiğini, diğer insanların onları yaşatmak ve korumak için çaba harcamamalarının gerektiğini iddia etmiştir. Yani medeni insan ırkları, vahşi, barbar ırkları bu sayede yeryüzünden yok etmiş olacaktır (Darwin, 2009: 69-70). Bu açıdan Veblen'in "kusurlu özneler" kavramı da benzer bir nitelik taşımaktadır (Veblen, 1898: 27):

"Amaca yönelik eylemin görülmediği ya da çok fazla görüldüğü durumlar meydana gelebilmektedir. Ancak bu üvey anne tarzı özellikler taşıyan insanlar "kusurlu özneler" olarak gruplandırılmaktadır. Bu kusurlu özne doğasını taşıyan soylar, tükenmekte ve modern çağın en verimli koşulları altında bile bozulup yok olmaktadır. Kalıtımsal olarak bağımlı ya da kusurlu hanelerin tarihi de bu sonucun ispatı olmaktadır."

Darwin'in kuramının, en güçlü ve ortama en uyumlu olanın kalıcı olduğunu belirtmesine rağmen, Comte, Nietzsche ve Marx gibi kuramı topluma uyarlayanlar, evrimi "ilerleme ve değişim" şeklinde yorumlamıştır. Toplumlari, anlayış veya üretim araçlarının mülkiyeti gibi çeşitli faktörlerle, ilerleme fikrini de dâhil ederek bölümlendirmişlerdir. Süreklilik arz eden ama ağır ağır görülen değişme durumu, onlara göre en ileri yani üçüncü aşamada son bulmaktadır. Bu nedenle evrim kavramı; içerisinde olmayan ileriye doğru değişim, ilerleme, gelişme, olgunlaşma gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Aslında Darwin'in evrim kavramı, evrendeki bütün formların arasında atlama olmadan bir süreklilik bulunduğunu nitelemektedir. Yani onun evrim anlayışında bir yön bulunmamaktadır (Öktem, 2010: 34).

Darwin, evrim kuramı üzerinde çalışırken; sürekli bir değişim sürecine işaret eden "değişkenliği", tüm canlı yapıların sürekli bir farklılaşma içerisinde ortaya çıktığına ve ortak atalarının olduğuna vurgu yapan "türlerin akrabalığı", evrimin anlık sıçramalardan meydana gelmediğine değinen "süreçsellik" ve çevre koşullarına en iyi uyum sağlayan canlıların en fazla ürediğine ve bunun sonucunda daha az uyum sağlayanların yaşam alanlarından dışlandığına dair "doğal seçim"den hareket etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, belli bir çevrede farklı özellikler taşıyan türler arasında yaşam savaşı bulunduğundan, doğal koşullara uyum sağlayan ve bu sayede üstünlük sağlayan bireylerin hâkimiyet kurma çabası ve diğerlerin dışlanması ya da

yok olması kaçınılmaz bir durumdur. Bundan hareketle de Darwin'in evriminin itici mekanizmasının doğal seçim olduğu anlaşılmaktadır (Darwin, 2009).

Darwin, "Türlerin Kökeni" adlı kitabında altıncı bölüme "Teorinin Güçlükleri" adını vererek burada "içgüdüler" ve "ara-geçiş formları" şeklindeki açıklamakta güçlük çektiği konuları iki biçimde sunmuştur. Darwin, evrim düşüncesini ortaya attığında henüz bir ara-geçiş formu bulunamamıştır. Ancak Darwin'e göre, teorinin sürdürülebilmesi açısından ara-geçiş formları, temel unsurlardandır. Bu durumu bölümde şu şekilde ifade etmiştir (Darwin, 1859: 179):

"Eğer teorim doğruysa, türleri birbirine bağlayan sayısız ara-geçiş çeşitleri mutlaka yaşamış olmalıdır. (...) bunların yaşamış olduklarının kanıtları da sadece fosil kalıntıları arasında bulunabilir."

Okura teorisini temelli yıkabilecek güçte görünebilecek olan birçok içgüdünün gelişiminin şaşırtıcılığı üzerinde durarak, onların kalıtsal aktarılamayacağını ifade etmiştir. Ona göre, bir tek kuşakta alışkanlık ile birçok içgüdünün edinildiğini ve sonrasında da bunu izleyen kesimlere soyaçekimle iletildiğinin varsayılması tehlikeli bir yanılgıdan ibarettir. Bilinen en ilginç içgüdülerin, bal arısının ve karıncaların birçoğunun içgüdülerinin sonradan yani alışkanlık yardımıyla kazanılmış olamayacağı şeklinde örneklendirerek ifade etmiştir (Darwin, 1859: 27).

19. yüzyıl türlerin kökeninden çok toplumsal düzenlerin kökenine odaklanan bir yüzyıldır. Bu sebeple de evrimci düşünceler, toplumsal düzen ve milliyetçilik tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Tarih boyunca insanlık, eşitsizlik, etnik veya ırksal ayrımcılık, haksız rekabet, güçlünün haklı görülmesi ve zayıf olanı ezmesi, sömürü anlayışı ve benzer birçok deneyim yaşamıştır. Tarihsel gelişim içinde 19. yüzyılda ortaya çıkan Sosyal Darwinizm, Spencer'in en güçlü ve uygunun hayatta kaldığını savunan bir ideoloji ile oluşturulup şekillenmiştir (Dursunoğlu, 2016: 213).

Sosyal Darwinizm, yaşamak için mücadeleyi ve doğal ayıklanmayı temel alan evrim fikrinin, sosyal ve politik alana taşınmasını ifade eder (Dursunoğlu, 2016: 216). Sosyal Darwinist düşüncelerin doruğa çıkması, öjeni hareketiyle mümkün olmuştur. Öjeni, ırkın biyolojik olarak arındırılması ve güçlendirilmesini ifade etmektedir. Darwin'in kuzeni olan Galton, 1883 yılında öjeni kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kelimeyle aslında insanların daha doğarken güçlü ya da güçsüz olduğu fikrini savunmuştur. Öjeni düşüncesi, en yaygın şekliyle ABD ve sonrasında

İskandinavya’da görülmüştür. Toplumsal alana ilk müdahaleler, her çeşit deneye müsait olan ABD’de görülmüştür. Örneğin, 1907 yılında İndiana eyaletinde kusurlu ve noksan olarak görülen kişilerin kısırlaştırılmasını öngören yasa kabul edilmiştir (Dursunoğlu, 2016: 219). Toplumdaki zayıf, güçsüz, yoksul vb. kişilerin tasfiye edilmesiyle ilerleme sağlanacağı düşünülmüştür. Bu kapsamda ABD de toplumsal kırımlar yaşanmıştır. Sosyal Darwinizm düşünsel arka planındaki rekabetçi yapısıyla ekonomide liberal anlayışla ilişkilendirilebilir. Ancak Batı’da Sosyal Darwinizm ırkçı ve emperyalist düşüncelere referans olarak da kullanılmıştır (Dursunoğlu, 2016: 220).

Thorstein Bunde Veblen’in 1898 yılında tartıştığı, “evrimci” ve “post-Darwinist” iktisattır. Darwinci mutasyon, kalıtım ve varyasyon ilkeleri, Veblen’in çalışmalarında içgüdü ve kurumlar bağlamında kullanılmıştır. Veblen’e göre Darwinci bilim, değişken büyümenin şartlarını belirtmek zorundadır. Darwinci düşünce ekonomide, kurumların kökenini, gelişimini, sürekliliğini ve değişimini belirtmelidir. Seleksiyon talancı ve barışçı değişim arasındadır. Kültürel değişim, birikimlidir. Alışkanlıkların birikimi sonucu, kültürel büyüme gerçekleşir. Her yeni hareket, yeni bir durum yaratır ve bu da ileri bir değişime neden olur. Alışkanlıkları ve kurumları görece istikrar ve devamlılığın birliği olarak gören Veblen, kalıtım kavramını bir dönemden bir sonrakine geçen özellikler olarak alışkanlıkların ve kurumların aktarımına uygulamıştır. Kurumlar, geçmiş sürecin ürünleridir. İçgüdüler ise, kalıtsal özelliklerdir. Buna göre kurumların ve alışkanlıkların görece istikrarı ve devamlılığı, onları sosyo-ekonomik alandaki evrimci seleksiyonun anahtar nesneleri yapar. Sosyal evrimde kurumların doğal seleksiyonu vardır. Doğal seleksiyon yasaları, insani kurumlara uygulanabilir. Bu nedenle Veblen’in Darwinci terminoloji kullanması, metaforla sınırlanamaz. Sosyo-ekonomik sistemlerin evrimi, Darwinci varyasyon, kalıtım ve seleksiyonla uyumludur. Veblen, Darwinci teorisin doğayla sınırlanmasına inanmaz (Hodgdon, 2008: 402-403). Aynı zamanda Veblen’e göre Darwinizm kapitalist toplumdaki teknolojik değişimi anlamak için evrimci metafor olarak da hayatidir. Veblen kapitalist toplumdaki teknolojik değişimi anlamayı, döneminin meslektaşları gibi fizikten alınan statik denge yaklaşımıyla değil, dinamik süreç kavramıyla yapar (Hodgson, 1992: 286).

Veblen, biyolojik temelli içgüdü kavramından yola çıkarak sosyolojik bir kavram olan kuruma ulaşır. Kurumu da pragmatist düşüncenin önemli bir kavramı olan düşünce alışkanlıkları ile açıklar. İçgüdüler, alışkanlıkların ve kurumların kümülatif evrimi için yalnızca bir başlangıç noktasıdır (Yılmaz, 2018: 229). Veblen'in evrimci ekonomisinde evrimci ve kültürel süreçler ayrılmaz. Post-Darwinci teori; sürekli olarak devam eden veya kendi kendini ileten ve nihai bir dönemi/terimi olmayan bir dizi birikimli değişim dizisi olarak alınan “ardışık değişim sürecinin teorisi” olmaktadır (Veblen, 1919: 37). Veblen'e göre kültür ne kadar yüksek olursa, mekanik önyargının insan düşünce ve bilgisini şekillendirmedeki payı o kadar büyüktür. Çünkü genel anlamda, erişilen kültür aşaması endüstrinin verimliliğine bağlıdır (Veblen, 1919: 103-104).

Veblen iktisadi yapısını, alışkanlıklar, kurumlar, içgüdüler ve teknolojik yenilik arasındaki sürekli ilişkinin üzerine kurmuştur (Özman, 1999: 169). Veblen'in kurumsal evrim teorisinin iktisadi inşasında temel oluşturan kavramsal çerçevede en önemli unsur “kurum” olmaktadır. Veblen'i belirli bir dönemde yaygın olarak kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıklarını, kurum olarak tanımlamaktadır (Veblen, 1973 (1898): 133).

Geçmiş dönem ve topluluklardan devralınan düşünce ve davranış alışkanlıkları ve bunların bireylerin edimleri üzerinde yansımaları ve belirli düzeyde biçimlendirilmeleri, Veblen'in analizlerinde ele alınır (Rutherford, 2001: 174). Kurumlar, ortak bir etkinlikte bulunan insan gruplarına ihtiyaç duyar. Bunun nedeni, kurum kavramının “alışkanlık” kavramını da içermesidir. Veblen'e göre, bir süre sonra toplumda, ortak bir etkinlikte bulunan insan gruplarının edimlerinin tekrar edildiği yani alışkanlık haline geldiği gözlemlenmektedir. Alışkanlık, ilk önce bireysel düzeyde daha sonra kolektif bir düzeyde insanların düşünce ve edimlerini belirleyen bir eylemdir. Toplumdaki ortaklık temelli alışkanlıklar sonucunda düşünce alışkanlıkları ortaya çıkar (Neale, 1988: ss.227-256).

Veblen, kurumların geçmişe dönük düşünce alışkanlıklarını bünyesinde barındırması nedeniyle sosyal faydayı sağlama ve geliştirmeyi amaçlamadığını ve bu açıdan da muhafazakâr (tutucu) ve durağan (statik) bir yapı olduklarını iddia eder. Kurumların muhafazakâr yapısı ile ilgili hiyerarşik bir konumlamada bulunarak en muhafazakâr

olan kurumun, aylak sınıf olduğunu ifade eder. Aylak sınıfın da içinde bulunduğu bu kurumsal yapının, teknolojik yeniliklere, ekonomik ve sosyal problemlere uyum sağlayamadığını öne sürer. Veblen, yaşadığı dönemdeki Amerika toplumunun yasal ve sosyal kurumlarını “modası geçmiş” olarak nitelendirmektedir. Modern yapıdaki endüstrinin isteklerine ve sorunlarına fayda sağlamada yetersiz kaldıklarını ve değişime oldukça dirençli olduklarını belirtmektedir (Rutherford, 1984: 175)

Aslında Veblen analizlerinde, kurumları sadece statik olarak değerlendirmemiş ve “dinamik” kurum olarak ileriye dönük faaliyetlerde bulunan bir başka kurumdan da söz etmiştir. Bu kurum, endüstriyel faaliyetlerde bulunan, teknolojik yeniliği sağlayan ve aylak sınıf çıkarlarına hizmet etmediği takdirde her seferinde sabotaja uğrayan bir kurumdur. Kurumlar muhafazakâr nitelikte olmaları, kendine özgü hareketsizlikleri ve toplum içerisinde gösterdikleri gösterişçi ve israfçı tutum nedeniyle eşitsiz bir gelir dağılımını ortaya çıkaran aylak sınıfın dinamik kurumları da belirli çerçevede statikleştirdiği söylenebilir (Veblen, 1973 (1899): 141). Bu bağlamda, Rutherford’un Veblen’in kurumlarının genellikle baskıcı ve sınırlayıcı olduğu şeklindeki çıkarımı kısmen doğru olmakla birlikte yetersiz kalmaktadır.

Veblen’e göre bireylerin edimleri ve istekleri, karmaşık bir kurumsal yapı tarafından belirlenmektedir. Bu kurumsal yapı bireylerin düşünce ve davranış alışkanlıklarını hem biçimlendirmekte hem de kısıtlamaktadır. Ancak bu tek taraflı bir ilişki olmadığı için bireyler de yeni düşünce alışkanlıklarıyla kurumsal yapıyı değiştirebilmektedir. Ona göre, oluşan ve devam etmekte olan bu süreç içerisinde alışkanlıklar, sadece gelenekler ya da kurallar da değil aynı zamanda insanın doğasında ve davranışlarında da değişim ve dönüşüm meydana getirmektedir (Veblen, 1973 (1899): 146).

Kurumların içerisinde yer alan toplumun düşünce ve davranış alışkanlıkları, bireylerin edimleri neticesinde oluşmakta ve bu bireysel edimlerde, kurum ve alışkanlık gibi içgüdülere bağlı olarak belirlenmektedir. Aslında burada iç içe bir yapı söz konusudur. Veblen’e göre kurumlar sadece içgüdü temelli belirlenmemiştir (Dinar, 2013: 49).

Veblen’in ölümünden sonra, 1936’da yayınlanan ve içerisinde onun önemli çalışmaları bulunan cilt, Bowman’ın ana hatlarını çizdiği temaları çeşitli şekillerde

resimlemekte, süslemekte, çağdaşlığı ve edebi tazeliği ile dikkat çekmektedir. Bowman, yenilikçi bir çerçeve kullanarak Veblen'i üç birleştirici tema ile ilgili olarak görmektedir. Bunlar, düşünce alışkanlıkları, çevre ve insanın evriminde toplumsal değişim; içgüdüler arasındaki karşılıklı dinamik ilişkiler, işçi sömürsünün maddi istismarın içgüdüsel hâkimiyeti ile sürdürülen iş ve sanayi arasındaki temel çelişki ve ideolojik ve animistik düşüncenin insani ilişkilerdeki rolü şeklindedir. Bu bağlamda, geçmişten gelen bireysel etkinliklerin kültür ve kurum yapısına katkısı şu şekilde ifade edilmiştir (Veblen, 1954 (1934): 143):

“İnsan davranışının diğer alanlarında olduğu gibi, ekonomik yaşamda da alışkanlığa dayalı hareket tarzları ve ilişkileri gelişir. Gelenekler, kurumlar yapısına yerleşir. Bu kurumların kendilerine ait buyurucu, alışkanlığa dayalı bir gücü vardır. Eğer tersi olsaydı, insanlar evrensel olarak bir kurumsal yapının meydana getirdiği geleneksel zeminlere ve değerlere değil de sadece ve doğrudan insan doğasına özgü yetenekler ve eğilimlerin meydana getirdiği geleneklere aykırı zeminlere ve değerlere dayalı olarak davransaydı, o zaman ne kurum ne de kültür olurdu. Ancak toplumun kurumsal yapısı var olmayı sürdürür ve insanlar onun ana hatları içinde yaşar.”

Veblen'e göre insanın temelde iki tür içgüdüğü vardır. Bunlar, doğuştan gelenler ve sonradan kazanılan içgüdülerdir. Daha geniş bir ifadeyle bunlar; insanın doğasını, özünü oluşturup süreklilik içerisinde olanlar ve zaman ile mekâna göre değişiklik gösteren bireylerin edimleri olanlardır. Maddi ve teknolojik koşullar ile zamana ve mekâna bağlı olarak değişebilen içgüdüler, aslında insanların yeni düşünce ve davranış alışkanlıklarına hatta yaşam tarzına sahip olmalarının temelidir. Bireysel beğeni ve seçimler, bu içgüdülerden ortaya çıkar. Dolayısıyla her içgüdüünün belli başlı amaçları mevcuttur. Veblen, insanın doğasının özünü oluşturan etkinlikleri ve yan ürün anlamında ortaya çıkan bireyin etkinliklerini ayrı olarak ele alır. Görece durağan içgüdüler, zamana ve mekâna göre değişebilen birey etkinliklerini meydana getirir. İnsanlıkta aynı olan yönelimlerden, değişik düşünce ve davranış alışkanlıkları oluşur. “Kültürel görelilik” ile Veblen'in açıklamak istediği de budur. Bu kavram, kurumsal ve kültürel ortamın zamansal ve mekânsal olarak farklılık gösterdiğini ifade ederek, kültürün kurumların özü olduğuna değinir (Özçelik, 2007: 225-226).

Karşılıklı ve birikimli neden-sonuç ilişkisinin yansıması, “Dizgeler kuramı” ya da “Açık dizge bakış açısı” olmaktadır. Bu yaklaşım, “katışksız yöntemsel bireyseltciliği dışlayan ve katışksız olmayan bir yöntemsel bütünseltciliği” benimsemektedir. Tek yönlü nedensellik bulunan buradaki taban tabana zıt olan iki

görüştten ilki, toplumsal bütünün bireysel parçalardan belirlendiği, ikinci de toplum bütünün bireysel parçaları belirlediği şeklinde açıklanır. Ancak her kurumun toplumsal bir özü olduğu temel olgudur. Teknolojinin ve beğenme kurumlarının dışsal ya da veri olarak ele alınmaması düzen içerisindeki içsel değişkenlerden kabul edilmesi gerekir (Özçelik, 2007: ss.220-223)

Kurumların kavramlaştırılmasına yönelik Veblen'in yaklaşımının, bu bakış açısına uygun olduğu dikkat çekicidir. Kurumlar Veblen'e göre, yaygın olan toplumsal düşünce alışkanlıklarını ifade eder. Yukarıda da belirtildiği gibi, alışkanlıklar yani bireyin etkinlikleri, kurumsal ortamın yansıması olan kültürel dürtülere karşı verilen içgüdüsel tepkiler neticesinde ortaya çıkar. Kurumsal ortamın dürtüleri ya da kültürel etkinlikler, "bireysel etkinlikler kümesini" üretir ve bu sayede ilk zinciri, bütünlük sahibi bileşen oluşturur. Daha sonra ikinci sınıflama olarak bireycilik görülür yani yeni birey etkinlikleri, yeni kurumlardır. Yeni kurumların yeni kültürel güdüyü ifade etmesi ile yeni içgüdüsel tepkiler meydana gelir. Bu böylece dönüşümsel sürüp gider. Aslında burada ortaya konulmak istenen, Veblen'in, Geoffrey Hodgson'ın seçimlerin ve teknolojinin içsel varsayıldığı kurumsal veya evrimsel yaklaşımına esin kaynağı olan, toplumsal bir varlık olarak bireyin hem toplumu içeriden oluşturması hem de toplum tarafından şekillendirilmesidir (Özçelik, 2007: 226-227).

Veblen'in kurumları; topluma yararlı, yapıcı güdülerin yansıması, bireysel etkinlikleri ve onun ihtiyaçlarındaki değişimine bağlı olarak sürekli evrilen dinamik- teknolojik ile sömürü, saldırganlık ve yağma içgüdüsünün özelliklerinden oluşan, ilk kurumu yavaşlatan, değişime yavaş tepki veren, embesil birey etkinliklerinin sonucu olan statik-törenselleşen olarak ikiye ayrılır (Özçelik, 2007: 214-215).

Ona göre insan türü, iç içe geçmiş iki kuruma uyum sağlamak için hayatta kalma mücadelesi veren "ereksel"⁹³ bir yapıya sahiptir. Bu kurumlar, insanların bilinçlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan doğal ve sosyal çevrelerdir. İnsanın

⁹³ Erekbilim, olayların ve ilişkilerin bir amaca ya da sona yönelik olduğu görüşüdür. Aristoteles, herhangi bir şeyin tam olarak açıklanabilmesi için maddi, biçimsel ve hareket ettirici neden ile birlikte ereksel nedenin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürerek erekbilimin ilk kapsamlı tanımını yapmıştır. Veblen'in ana akım iktisada yönelttiği en önemli metodolojik eleştiri, ana akım iktisadın Darwin öncesi bir bilim olmasıdır. Sınıflandırmacılık, Darwin öncesi bilim kavrayışının tipik tarzıdır. İktisat da sınıflandırmadan öteye geçememiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda erekbilimseldir. Darwinci yaklaşım ise, erekbilimsel olmayan bir değişimi esas alırken, ayağı yere basan bilgiye ve birikimli nedenselliğe yaslanmaktadır (Yılmaz, 2018: 227).

varlığını sürdürebilmesi için uyum sağlamak zorunda olduğu bir “kısıtlamalar kümesi” şeklinde insan düşünce ve davranış alışkanlıklarını etkilerler. Veblen Aylak Sınıf'ta (1995), “edimsel bir evrimin Darwinci betimlemesini” analiz etmiştir. Bunu yaparken de aylak sınıfın edimlerinin diğer kurumlar üzerindeki etkilerini anlamak için; maddiyatçı yarış ve beğeni ile süren yaşam tarzı, dinsel törenler, kültür ya da toplumdaki çatışma hali, tutuculuk, hasetlik, gösterişçi ahlak, kahramanlık ve saygınlık getiren tutumlar, maddiyatçılığın dışavurumu olarak giyim, arkaik özelliklerin korunması temelinde nükteli, alaycı ve pek de anlaşılır olmayan bir üslup ile evrimsel ve betimsel nitelikte kavramsal bir çatı sunar.

Veblen, toplumsal ve kurumsal evrimi dört aşamada incelemiştir. Bunlar sırasıyla; neolitik çağdaki “barışçıl yabanıl ekonomi”, mülkiyet, saygınlık göstergesi olarak savaşçılık, erkek hâkimiyeti ve en önemlisi de aylak sınıfın meydana geldiği “barbar yağmacı ekonomi”, el işi çağı biçimindeki “modern çağ öncesi dönem” ve teknolojik yeniliklerin hız kazandığı bir makine sürecinin biçimlendirmesini tanımlayan “modern çağ” olmaktadır (Diggins, 1999: ss.72-82). Veblen, Charles Darwin'in biyolojik evrim öğretilerinden ve Morgan'ın sınıflamasından yadsınamayacak bir oranda etkilenmiştir. Bu nedenle ilk olarak Darwin ve daha sonra da kültür aracılığıyla Boas ve Morgan ile ilişkilendirilip sunulmalıdır.

Evrimin hem kavramsal olarak hem de içeriğinin anlaşılır hale getirilmesinin ardından, tarihsel aşamaların yapısı ile ilgili, Charles Darwin sonrası kuramsal çerçevenin Veblen'in toplumsal öğretilerine etkilerini açık hale getirmek önem arz etmektedir (Tilman, 1996: 54-55):

“Yabanıl barışçıl dönemde insanlar, “alet kullanan hayvanlar” şeklinde nitelendirilir. Ancak aletler, üretimin her insanın hayatını devam ettirebileceği düzeyde yapılmasına yeterli değildir. Bu nedenle, bu dönemde insanlar savaşmak yerine iş birliği ve çalışmaya yatkındırlar. Ancak yağmacı, barbar kültüre gelindiğinde bu durum tersine döner. Teknolojik yenilikle birlikte insan kendi ihtiyacından daha fazlasını üretme gücünü elde etmiş ve saldırganlık iki nedenden dolayı daha sık görülmeye başlamış. Bunlar, bazı insanların hayatta kalmak için daha az zaman harcaması ve saldırganlığın çıkara hizmet etmesidir. Bunun nedeni de bir üretim fazlasının ortaya çıkmış olmasıdır. İnsan düşünce ve davranışları bu yönde evrim geçirir. El işi çağı ve makine çağı dönemlerinde, daha barışçıl bir eğilim ön plandadır. Parasal kazanç, mülkiyetin gelişimine hizmet eder ve bireyler kendi çıkarlarını ençoklaştırma çabasına girer. Yani rekabet ögesi, barışçıl sayılabilecek dönemde süregelir. Çünkü her ikisi de üretim ve üretimin denetimi için zorunludur.”

Veblen, klasik evrimci toplumsal değişim kuramından etkilendiği iddia edilmiştir. Bu kuram, tüm toplumların teknolojik düzey ve onun örgütlenme tarzındaki farklılıklara bağlı olarak belirli aşamalardan geçtiği biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak bu kuram, toplumların doğa ve diğer toplumlar ile etkileşime geçip daha hızlı daha yavaş ya da aşamaları atlayarak gelişim göstereceği düşüncesindeki eksiklik nedeniyle eleştirilmektedir. Tüm toplumlar için “ortak bir uygarlık” hedefleyerek, aynı teknolojik aşamada farklı toplumsal ve kültürel değişiklikler gösterebilecekleri göz ardı edilerek tek yönlü bir evrim çizgisi oluşturulmuştur (User, 1995: 1-2). Veblen, toplumsal dönüşümü etkileyen en önemli faktörü, teknoloji olarak görmektedir. Toplumsal evrim, bir yandan yaşamı ve yaşam şartlarını geliştirirken bir yandan da yok etmektedir. Bu evrim, insan doğası ve etkinlikleri ile toplumun iş birliği içerisinde olmasına veya yağmacı ve saldırganlık temeline dayanan bir rekabeti yansıtır (Dowd, 1994: ss.1031-1063).

Veblen’e göre toplumsal evrim, toplu yaşamın gerektirdiği şartların baskısı içerisinde mizaç ve düşünce alışkanlıklarının “seçici uyum süreci” olmaktadır. Düşünce alışkanlıklarının bu yöndeki uyumu, kurumları meydana getirir. Kurumların değişmesi öz yapıdaki değişimi gerektirir. Bu değişen durumların ortaya çıkardığı zorluklar, insanların düşünce ve davranış alışkanlıklarını değiştirmekle kalmaz, insanın doğasında da değişim yaratır. Toplumdaki insan malzemesi de değişen yaşam şartlarına bağlı olarak değişir. Günümüz etnologlarına göre, insanın doğasındaki bu değişim, birçok “görece istikrarlı ve dayanıklı etnik tip ya da unsur” arasındaki seçimin sonucudur (Veblen, 1995: 153).

Veblen’e göre insanlar, geçmişte kalan ve günümüz koşullarına az çok uyum sağlayacak nitelikteki sabitleştirilmiş mizaçları ya kalıtım yoluyla ya da bunlara geri dönme eğilimi (gerileme düzeni) göstererek elde ederler. Batı kültürünün nüfusunda böyle görece istikrarlı ve dayanıklı etnik tiplere çok sayıda rastlanabilmektedir. Veblen’de, “etnik tiplerin çeşitlenmesi” kavramının vurgulanması gerekmektedir. Çünkü buradaki etnik tipler, türün çağımızdaki kalıtımında, varlıklarını kesin ve özsel biçimlere sahip sert ve durağan kalıplar halinde değildir. Varlıklarını, az ya da çok sayıda çeşitleme biçiminde devam ettirmektedir. Bu etnik tiplerin çeşitlenmesi, kısmen de olsa, kültürün tarih öncesi ve tarih boyunca gelişimi içerisinde farklı tiplerin ve bunların hibritleşmesinin seçimi yoluyla da sağlanmıştır. İnsan

tiplerindeki seçme sürecinin ortaya çıkardığı çeşitlenme, etnik grupların sağkalımı üzerine çalışan kişiler tarafından pek dikkate alınmamıştır. Veblen'e göre üç temel etnik tip mevcuttur: Dolikosefal (sarışın), Brakisefal (kumral) ve Akdenizli. Sanayi toplumunun insanı da bunlardan birine uyma eğilimdedir. Kültürdeki azınlık dışı faktörler ele alınarak üç etnik tip ortaya konulmuştur (Veblen, 1995: 153).

Veblen'e göre her üç etnik tip içinde, en az iki çeşitlenme türünden birine eğilim bulunur: Barışçıl veya yağmacılık sonrası çeşitleme ve yağmacı çeşitleme. İlk çeşitleme daha yaygın olmaktadır. Veblen'e göre bu çeşitlenme türü, toplu yaşamın en erken dönemlerindeki insan tipine geri dönmektedir ve bunu kanıtlayacak olan arkeolojik ve psikolojik bulgular mevcuttur. Ona göre bu çeşitleme, yağmacı kültür, statü rejimi ve maddiyatçı yarışa sahip modern uygar insanlardan önceki yabanıl-barışçıl aşamadaki atalara denk gelmektedir. İkinci çeşitleme de başlıca etnik tipler ve bunların hibritliklerinin yakın geçmişteki modifikasyonunu⁹⁴ ifade eder. Veblen'e göre etnik tipler temelde, ilk önce yağmacı ve daha sonraki yarışmacı kültür aşamalarının veya asıl maddiyatçı yarış kültürünün altında, seçici bir uyum ile değişime uğramıştır (Veblen, 1995: 154):

“Bilinen kalıtım yasalarında, az çok uzak geçmişe özgü tipler hayatta kalabilir. Sıradan, vasat ya da normal diyebileceğimiz durumda, eğer tip değişime uğramışsa, bunun yakın geçmişteki özellikleri aktarılır. Bu yakın geçmişe “kalıtsal şimdiki zaman” da denebilir. Burada, kalıtsal şimdiki zamanı ileri yağmacı ve yarı barışçı kültürün temsil ettikleri kabul edilecektir.”

Veblen'in, insanların süreç içerisinde elde ettikleri özellikleri kalıtsal olarak bir sonraki kuşaklara aktarımının yapılabileceğini ve mizaç, düşünce ve davranış kalıplarının belirli etnik gruplarda ya da sınıflarda yoğunlaşabileceğini varsayması, biyolojik evrim kuramından etkilenerken kalıtım mekanizmaları ile ilgili fikir yürütmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu varsayımdaki mizaç, düşünce ve davranış özelliklerinin modern genetik bilim sayesinde ortaya koyulduğu gibi, aslında kuşaklararası sosyal ilişkiler ve kültürlenme neticesinde elde edildiği gözlemlenebilmektedir (Veblen, 1995: 154).

Veblen'in “kalıtsal şimdiki zaman” kavramı da bu noktada çelişkili olmaktadır. Bireylerin ve toplumların bir önceki kuşak tarafından daha eski değerlerle eğitilmiş

⁹⁴ Canlılarda çevrenin etkisiyle meydana gelen ve kalıtsal olmayan özelliklerdir.

olmaları, “şimdiki zamanın” algısında çelişkiye neden olmaktadır. Davranışları meydana getiren güdülerin şimdiki zaman algısı ile yaşanan dönemin şimdiki zaman algısı farklılık gösterebilmektedir. Aktarılanın davranış kalıpları ve aktarma tekniğinin de toplumsal etkileşim içinde olması bağlamında Veblen’in, mizacın belli çeşitlemelerinin olduğu ve bunların kalıtımla aktarılıp belli durumlarda da melezleştiği iddiası mevcuttur. Aslında bu iddia, kültürlerin farklı özelliklerini ortaya koyan “ortalama insan tipleri”nin etkisinin olduğunu içermektedir. Eski Kurumcu iktisadı ve Veblen’in kendi çalışmaları da büyük ölçüde bu ortalama insan tiplerinin psikolojisine dayandırılmaktadır (User, 1995: 2).

Veblen’in kalıtsal şimdiki zaman kavramında asıl vurgu yapılması gereken “yakın geçmiş” algısıdır. Veblen’in yakın geçmişi, özgü kalıtsal açıdan hala varlığını sürdüren yağmacılık şeklindedir. Kalıtsal şimdiki zamanın insanı, toplu yaşamın en son istekleri açısından değerlendirildiğinde, biraz arkaik görünmektedir. “Çeşitleme yasası” uyarınca da modern insanın dönüşme eğilimi gösterdiği başlıca tip ise, biraz daha arkaik insan doğasını ifade etmektedir. Veblen, modern yaşamın insanların genellikle yağmacı kültürün insan tipine benzediğini vurgulayıp sonrasında, barbarlık dönemin hizmetli ve bastırılmış sınıfların soylarından gelenlerle ayrıntılanması gerektiğine değinmiştir. Bunun sonucunda nüfusun genelinde yağmacılığın ve yarışmacı çeşitlenmenin fazla bir tutarlılık ve istikrar sağlamadığı görülmüştür. Bu nedenle modern batılı insan, sahip olduğu farklı eğilim ve yeteneklerin kapsamı ve yoğunluğu yönünden tek tip olmamaktadır (Veblen, 1995: 154)

Veblen’in deyimiyle, “bireyin etnik tipinin daha eski ve daha yeni çeşitlemeden birine benzemek eğilimi” yani soya çekim ile aktarılan insan karakterlerindeki farklılıklar, batılı nüfusun iki üç temel etnik tipi arasındaki başkalıklarla kesişmekte ve müphem hale gelmektedir. Mevcut etnik yapıların çok farklı bileşenlerini temsil eden ve her yönden melez oldukları kabul edilen, Batı toplumunun bireyleridir. Her birey ya da herhangi bir unsur, etnik bir tipe işaret etmektedir. Veblen’e göre yaşadığı dönemin etnik tipleri, ilkel ırk tiplerinin çeşitlenmeleridir. Bunlar az da olsa bir değişime uğramış, barbar kültürün etkisi altında bu değişime uğrayan halleriyle bir miktar durağanlaşmışlardır. Veblen’e göre şimdiki zamanın etnik tiplerinin psikolojik ve tinsel kanıtları, ilkel ırk tiplerinin çeşitlemelerine dayanmaktadır. Yani, kendi yapısını oluşturan etnik tiplerin hizmetli ve asil çeşitlemesi, kalıtsal şimdiki

zaman insanını ifade etmektedir. Ona göre bu barbar nitelikli çeşitleme, henüz en yüksek bağdaşıklı düzeyine ulaşamamış ve barbar kültür çok uzun süreyi kapsamasına rağmen aşırı durağan bir tip oluşturmaya yetmemiştir (Veblen, 1995: 155).

Barışçıl evreden yağmacı bir evreye geçişte, grubun “antagonizm”⁹⁵ bilincinin artmasıyla, insani olmayan bir çevrede gösterdiği savaşım, insani bir ortamdaki savaşıma taşınmaktadır. Yani, varoluş mücadelesi biçim değiştirmektedir. Barışçıl kültür evresinden, sağ kalımla ele alınan arkaik nitelikler arasında “vicdan”, türümüze özgüdür. Bu içgüdü, dürüstlüğü ve adaleti kapsayan saf ve hasetsiz bir emekçilik içgüdüsüdür. Veblen temelde, içgüdüler arasındaki sağ kalıma dayanarak, insan tabiatını alışkanlık ekseninde tanımlamaya çalışmaktadır (Veblen, 1995: 157).

Seçimin büyük ölçüde, farklı tiplerin yırtıcı ve barışçıl çeşitlemeleri arasından sağlandığı, Veblen tarafından tahmin edilmiştir. Veblen’e göre, bu evrim anlayışı, vazgeçilmez değildir. Eğer Darwin ve Spencer’dan alınan daha eski kavramlar da kullanılmış olsaydı, seçici uyum kavramlarının kullanılmasıyla ulaşılan genel sonuçlar özde doğru olurdu. Veblen, kavramların kullanılmasına dair serbestliğe işaret etmektedir. Mesela buradaki “tip” sözcüğü, “bir tipin basit çeşitlemeleri olarak tanımlayacakları farklılaşmaları” nitelemek için kullanılmaktadır (Veblen, 1995: 155).

İnsan doğasının belli temel özelliklerini biçimlendiren ve sabitleştiren, barbar kültürün hâkimiyetinden önceki yaşam koşulları ve onun için emek verilen amaçlardır. Veblen’e göre modern insan, kalıtsal şimdiki zamanın insan doğasından uzaklaştığında türünün işte bu kadim özelliklerine doğru geri dönme eğilimindedir. Yani kalıtsal şimdiki zamana özgü insan tabiatından uzaklaşma biçimlerinin en sık rastlanana, tipin daha eski bir çeşitleme olan barışçıl yabanıllık aşamasına özgü karakter tarafından temsil edilen çeşitlemesine geri dönüştür (Veblen, 1995: 156).

Veblen’e göre iktisadi yapının topluluğa yönelik eğitici etkisi, tek tip olmamaktadır. Belirli yağmacı özellikleri koruma eğiliminde olanlar, doğrudan maddi yarışmayla ilgili olan iktisadi meşguliyetlerdir. Buna zıt bir eğilim gösteren bir diğer öğretici

⁹⁵ Kişiler, kurumlar, toplumsal grup ya da sınıflar, öğreti ya da ideolojiler arasında söz konusu olan uzlaşmaz, üstesinden gelinemez çelişki ya da karşıtlık durumu için kullanılan bir terimdir.

etki, doğrudan mal üretimiyle ilişkili olan uğraşlar olarak ele alınmıştır. Yaşam şartlarının baskısından en fazla korunanlar, Atavistik özelliklerin sağkalım ve aktarılma ihtimallerinin en fazla olduğu toplumsal kesimleri ifade etmektedir (Veblen, 1995: 164).

Veblen, otlakçı toplulukların barbarlığı ile yabanılların en barışçıl olanlarını belirgin olarak ayrı ele almıştır. Dinsel eğilimler, bu ayrımı etkileyen temel özelliklerden biridir. Tarımsal kültürde, doğanın kuvvetini niteleyen çok tanrılı bir inanç vardır. Yağmacı kültürlerde ise tam tersine, savaşçı yöneticilerin tek tanrılı inanç eğiliminde olmaları nedeniyle merkezileşmiş bir dinsel otoriter yapı hâkimdir. Veblen'e göre bu merkezileşen inançsal yapı, dinsel eğilimlerin yönetim üzerindeki ahenklerin strüktürünün vurgusunu yapmaktadır. Veblen'in, tarihsel hiyerarşisinde görüldüğü gibi, ilk aşama olarak yabanıl kültürün barışçıl özellik barındıran ekonomisini incelemiştir (Coser, 1971: 270).

Yabanıl yaşam biçimi Veblen'e göre, insan için doğuştan gelen bir özelliktir. Küçük topluluklarda bir "dayanışma" ortaya çıkarmaktadır. Gündelik hayatı düzenlemek için bu topluluktaki üyeler, çalışmadan elde edilen verimliliği baz almaktadır. Bu ortamda, bireyci olmayan bir yapı mevcuttur. Grubun hayatta kalması için ortak hareket edilerek, maddi olanaklar kol gücü ile devinim kazandırılır. Bu sayede tüm bilgilerin bu yönde kullanılması sağlanmış olunur (Veblen, 1964: 36-37).

Değişimin temel ögesi, çalışma içgüdüsüdür. Yabanılın barışçıl bir ortam temelinde olması da buna katkıda bulunarak, üretime yönelik düşünce ve davranış alışkanlıklarının şekillenmesini sağlamıştır (Anderson, 1933: ss.598-626). Veblen'in yabanıl, vahşi topluluğunu barış ve dayanışma ortamı olarak ele alması, aslında günümüz çalışmalarının kabul edemeyeceği bir durumdur (Rutherford, 1984: 346).

Veblen'e göre teknolojik ustalık, yabanıl dönemde kültürleri veya toplulukları belirleyen ögedir (Veblen, 1964: 146). Veblen'in, yabanıl kültürü insan ile madde arasındaki birebir olan etkileşim olduğunu vurgulaması, kültürel değişimlerin üretim biçimleri ile ilişkisini odaklandığına işaret edebilmektedir (Shannon, 1996: 8). Veblen'e göre, çalışma içgüdüsünün diğer içgüdüleri biçimlendirdiği ve vahşi çağda da her insanın çalışma ile iç içe ilişkiye sahip olması görülmekte ancak toplumsal veya kültürel evrim, zaman içerisinde değişiklikler meydana getirmektedir.

Teknoloji, insanların tabularını (büyü, din vb.) değersizleştirip aynı zamanda kültürel refahı artmıştır. Zaman içerisinde mülkiyet kavramı da ortaya çıkmıştır. Çalışma durumu, yaratıcılığı arttırıp yeni aletlerin yapımını kolaylaştırmakta ve üretimin denetimi sağlanabilir hale gelmektedir. Teknolojik yeniliklerin artması ve üretimin maddi araçları üzerinde mülkiyet sağlaması, bu denetim artışı ile gerçekleşmiştir (Veblen, 1964: ss.150-156).

Bir alışkanlık haline getirilmesi ile birlikte mülkiyet, çalışmayı esaret altına almıştır. Herkesçe kullanılabilen teknolojik bilgi artık tekel durumu ortaya çıkarmıştır. Burada ifade edilen, çalışmaya dayalı yabanıl dönemden barbarlığın parasal kültüre geçiş aşamasıdır. Yabanıl dönemin yapısı, yardımlaşmaya dayalıdır. Ancak Veblen'e göre teknoloji ile birlikte, bencillik ve öykünme davranışlarının ön planda olduğu yağmacılık ve barbarlık dönemlerinde insan, zenginliklerine göre değerlendirilir olmuştur (Canterbery, 1999: ss.297-305).

El işçiliği çağı, çalışmanın ikinci kez önem kazandığı ve daha barışçı bir ortamı ifade eder. Barbar ekonominin ilk dönemi savaşçılık temellidir. Veblen'e göre bu dönem, Batı'da Antik Roma'dan başlayarak, Karanlık Orta Çağ'daki Katolik Kilise'nin hâkimiyet dönemine dâhil olmak üzere görülmüştür (Kızılkaya, 2007: 170). Ona göre, modern çağ, el işçiliği şeklindeki üretimin artış göstermesi ile 17. yüzyılda başlamıştır. Bu çağ, Orta Çağ lonca sistemine denk gelmektedir. Ekonomik örgütlenme olan loncalar, iş koşullarının kökeni ve piyasada rekabete karşı üstünlük sağlayabilme de kaynak teşkil etmektedir (Veblen, 1964: 212).

El işçiliği sistemi, teknolojik ve parasal kültür temelli iki niteliğe sahiptir ve bu dönemin üreticisi hem ustalığı taşıyan hem de üretim ile gündelik yaşamın düşünce ve davranış alışkanlıklarına yön veren bir tiptir. Veblen, Smith'in iş bölümü dediğini, çalışma kavramı ile ifade ederken Clarence Ayres'de teknolojik süreç şeklinde adlandırmış ancak Veblen'in kavramsal boyutunun önemi, ana akım iktisadın kavramları ortadan kalktığında değerini bulacaktır (Ayres, 1966: 83-84). Veblen "kültürel değer sisteminin" iktisadın esas noktası olması gerektiği vurgusunu yapmaktadır. El işçiliği çağındaki üreticinin belirli düzeyde tüccar tipini de almaya başladığını ifade ederken gündelik hayatın şekillenmesinde kendi kendine yardım (self-help) durumunun önem kazandığını belirtmektedir. Ona göre loncalar, hem

üreticileri fiyat düzenlemesi yaparak güvenceye alır hem de bu sayede ürünün kalitesini korur ve düzenler (Veblen, 1964: ss.210-212).

Veblen'e göre loncalar, çalışmanın parasal boyutu önem kazanmasına rağmen, üreticilerin iyi ürün üretmedeki teknik boyutuna müdahalede bulunmayarak, ürünün denetimini gözetim ile kısıtlayarak ürünün satışını kolaylaştırmakta ve çalışmaya saygınlık kazandırmaktadır (Veblen, 1964: 289). Bu açıdan üretimin kendi beceri ve girişimci ilkelerine dayanan üretici birey, kendi başına yaratıcı bir unsur olsa da tüm toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde de önemli bir öğedir (Veblen, 1964: 234-235).

Veblen el işçiliği çağını, bireyi idealleştirmesi yönüyle, çalışma ve parasal kültürün oluşup denetlenmesi bağlamında özetlemektedir. Yabanıl ve barışçıl dönemin bilgi birikiminden yararlanan üretici, zaman içerisinde kendi oluşturacağı bilgiyi de dâhil edeceği için, atalarına kişisel nitelikli bir borcu kalmayacak ve "karşılıklı bir eşitlik ve değiş tokuş" söz konusu olacaktır (Shannon, 1996: 12). Bu atalarına borçluluk duygusu taşımayan ideal insan, kendi kaynaklarına başvurarak üretimi gerçekleştirerek aslında hiçbir derebeyine ya da toprak sahibine bağımlı durumda olmadığını açıklamaktadır. Ortak teknolojik bilgi, eğitimin basit ve açık nesnesini ifade eder. Üreticinin doğuştan gelen içgüdü şeklinde bir üretkenliği mevcuttur ve bu noktada biçimsel bir çabaya ihtiyaç duymamaktadır (Veblen, 1964: 235).

Daha çok inanç ağırlıklı olan Orta Çağ değerleri ve loncalar, bağımlılığı bulunmayan insanın meydana gelmesi ile toplumsal ve kurumsal değişim neticesinde yok olacaktır. Veblen'e göre modern çağın sıradan, vasat ya da normal insanın yaşamını ve faaliyetlerini, zanaatkâr ağırlıklı üretim ve bu üretimin sonucu olan küçük ticaret belirlemektedir (Veblen, 1964: 285-286). Ticaretin, bireyler arasında önemli bir konuma gelmesi ve el işçi çağında çalışmanın belirleyici kriter olması önemlidir. Birey ile piyasa arasındaki ilişkinin piyasa ağırlıklı bir kurumsal değişime neden olması da istatistiksel düşünme ve davranış alışkanlıklarını hatta defter tutma durumunun toplum genelinde yaygınlaşmasına neden olmuştur (Veblen, 1964: 244).

Weber'in "akılcı sermaye hesabı" olarak kapitalizmin meydana gelmesinde etkili olan unsur şeklindeki nitelemesi, defter tutmayla ciddi benzerlik taşımaktadır. Ona göre, makine çağına geçilmeden önce, yani ekonomik rekabete dayalı bir verimlilik ile parasal kültür birbirinden ayrılmadan evvel, üretimin gücü piyasa gücünden daha

baskın bir konumdadır. Bu verimlilik ile parasal kazanç arasında kopma, tam rekabet piyasasını da etkilemiş ve onu zayıflatarak ürünün aşırı kâr odaklı eğriltilmiş bir tekelci fiyattan satılmasına neden olmuştur (Broda, 1998: 135).

Veblen'e göre tüccarların yani gezgin satıcıların "çığırkanlığı", bireylerin çabasını öne çıkarmakla kalmayıp bireyler arasında normal bir ilişki biçimine dönüşecektir. Veblen, insan doğasının ve kültürel yapısının değişim geçirmesinde ticarete ciddi anlamlar yüklemiştir. Teknolojinin sağladığı refah ortamını arttırma ve mülkiyet duygusunu meydana getirme durumunu ticaret içinde geçerli olduğunu ifade etmiştir. Yani bireysellik dışı bir yapıya dönüşen ticaretin, el işçiliği çağında çalışmanın üstün olmasının yanına bir de mülkiyet kurumunu yerleştirmesi ile aslında temelini, doğal haklar felsefesinin yani özel mülkiyetin yasallaştırılmasına yarayan felsefenin oluşturduğu belirtilmektedir (Kızılkaya, 2007: 175).

Veblen'e göre çalışma içgüdüsünün değerini azaltan, el işçiliği çağının bireyci faaliyetlerinin piyasa mekanizmasının bireysel çıkarı ile birleşmesidir. El işçiliği çağının sonunu getiren, fiyat sisteminin ve farklı düşünce yapılarının toplumda yaygınlaşması ile farklılaşan toplumsal ilişkilerin ve kurumların ortaya çıkmasıdır. Veblen'e göre feodal yapının çökmesinden sonra gelen el işçiliği çağı, teknik boyuta ve doğrudan emeğin değerli olduğu bir döneme işaret etmektedir. Bu çağda, refah adil dağıtılmıştır (Veblen, 1964: s.269, 298, 313).

Modern çağda "yüksek barbarlık" olarak görülen ve doğal haklar felsefesi ile yeni bir dönem başlatan olgu, el işçiliğinin parasal boyutudur (Shannon, 1996: 14). Evrimsel süreç içerisinde, bir toplumsal ve kültürel çağ yerini bir başka çağa bırakırken temelde, bazı özelliklerini yitirirken bazı özelliklerini de farklı kavram ve içerikle devam ettirme eğilimine sahiptir. Veblen'e göre içgüdüler, ırksal özellikler göstermektedir. Onun ırksal tipe ve ırksal tipin istikrarlı olduğuna vurgusu, kuşaktan kuşağa taşınan veya insan topluluğunun içsel doğasındaki sabitlenmiş olan özelliklere değinmiştir (Veblen, 1964: ss.18-21).

Diğer üstün, yukarı hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da türsel yaşamda içgüdüsel özelliklerin bir bütünselciliğinin olması ve zaman içerisinde biçimsellik kazanması söz konusu olmaktadır. Veblen'e göre insanların davranış ve düşünce alışkanlıklarının temel unsuru, bu içgüdülerdir. Veblen'in mülkiyetin ortaya çıkışı

konusunda, yabanıl ve ilkel dönemlerden beri nesnelerin sahiplenildiğine vurgu yapması ve mülkiyet hakkının kapitalizmi oluşturan temel dinamiklerden biri olduğunu açıklaması, çalışmalarını antropolojik bir boyutta ele aldığına örnek niteliğindedir (Diggins, 1977: ss.113-136). Veblen çalışmalarında, ırk ve ırksal özellik kavramlarına yer vermesi nedeniyle çoğu kişi tarafından ırkçılıkla da suçlanmaktadır.

3.11.2. Boas ve Morgan’ın Antropolojik Araştırmalarının Veblen’in Analizindeki Benzerlikleri

Eğitim gördüğü dönemde antropolojinin Darwin’den etkilenmesi nedeniyle Veblen, toplumsal aşamaları açıklarken antropolojinin tarihçi-evrimci okulu ile benzer bir yaklaşımı sergilemiştir. Antropolojinin tarihçi-evrimci okulu ile Lewis Henry Morgan’ın kendine özgü teknolojik ve kültürel özellikleri bulunan, üç yabanıl dönemi izleyen üç barbar dönemi ve bunun sonunda da yaşanan uygarlık dönemi katmanlı bir yapı üzerine kurduğu çalışması, Veblen’in tarihsel aşamalarına neredeyse birebir benzerlik taşımaktadır. Veblen’in farklı ırklardan bahsederken aslında, farklı kültürlerden bahsetmeye çalışmasının arkasında, Morgan’ın etnik dönemlerin kendilerine özgü teknolojik temelleri ve kültürel karakteristikleri olduğu vurgusu bulunmaktadır. Bu nedenle de beyaz ırdan veya ırksal tiplerden söz etmektedir (Davis, 1980: 38).

Franz Boas, Veblen’in döneminde yaygın olan antropolojik yaklaşımı gündemden düşüren isim olmuştur. Hatta Mayhew tarafından “Antropolojinin Keynes’i” olarak adlandırılmıştır. Kendi yaklaşımını farklı ve yerel olan üzerine kuran Franz Boas, dönemindeki tüm insanların evrensel bir tarihin unsuru olduğu görüşünü savunan evrenselci yaklaşımı reddetmiştir. Veblen, Boas’ın yaklaşımına yatkın bir araştırma programı yürütmüştür. Ancak kullandığı kavram açısından da Morgan’ın klasik antropolojik yaklaşımını benimsemiştir (Mayhew, 1998: ss.245-249).

3.11.2.1. Boas Etkisi

Boas’a göre, farklı ırkların kültürel yapılarının incelenebilmesi ve bu yolla ırk ile kültür arasındaki karşılıklı ve kümeli ilişki üzerine incelemelerin yapılabilmesi, kültürel yapıda görülen kırılmalar sayesinde (Boas, 2017: 15). Ona göre,

Amerika’da her ırka ait zihinsel özelliklerin kültürel ve toplumsal davranışlar meydana getirmesi konusu endişe duyulan bir boyuttur. Irkların karışması ve yeni türlerin ülkeye akın halinde olması nedeniyle ulusal yapıda bozulmaların görüleceği yönündeki bu endişe, nüfus artışının kontrol altında tutulması için politikaların uygulanması ve politikaların yasalar ile desteklenmesi yoluyla aşılmaya çalışılmıştır. Hatta ırksal nefret, içgüdüsel olarak akla uygun hale getirilerek bir düşmanlığın da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Boas, 2017: 16).

Boas, büyük ırk gruplarının sosyal nedenlerle değil, organik sebeplerden meydana gelen bir zihinsel farklılık ile ispatlanabileceğini öne süren Modern Etnoloji Ekollerini, bir halkın ırksal kökenini ele alırken içinde bulunduğu kültür ile değerlendirmemeleri yönüyle eleştirmiştir. Boas’a göre, Edward B. Tylor, Spencer, Morgan, Adolf Bastian ve Westermarck gibi etnoloji üzerine araştırma yürüten kimseler, çalışmalarını ırk grupları ile göz önünde bulundururken ırksal niteliklere yönelik toplumsal özelliklerle ilişkilendirmeden kültürel formu inşa etme çabasında olmuşlardır (Boas, 2017: 45). Bu bağlamda ırk ile kültürün birbirinden bağımsız olduğu iddia edilmektedir (Boas, 2017: 46). Aslında ırkların dağılımından yola çıkarak fiziksel yapıların aldığı formları dikkate alarak araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Boas’a göre insan, kapalı toplumlarda yaşayan sosyal bir varlıktır ve sürekli yeni kapalı toplumlar türetmektedir (Boas, 2017: 170). İlkel toplumlarda cinsiyetlere göre yapılan iş bakımından belirgin bir ayrım ortaya çıkmıştır. Kadınların hareketleri kısıtlıdır ve doğurmanın kadın üzerindeki sınırlayıcı etkisi nedeniyle de avcılığın ve savaşın olduğu canlı yaşama dâhil olamamışlardır (Boas, 2017:171).

Boas’a göre, mülkiyet hakkının tanınmadığı tek bir kabile dahi bulunmamaktadır. Bir kişinin ürettiği ve kullandığı aletler daima kendi mülküdür. Kişi kendi ailesinin yaşantısına zarar vermeyecek şekilde bu aleti ödünç verebilmekte, hediye edebilmekte ya da yok edebilmektedir. Yalnızca tam anlamıyla mülkiyet kontrolünde özgür değildir. Örneğin, Eskimo erkeğinin kendi kayığını ve av malzemelerini yok etmesi durumunda sadece kendisini başkasının üretimine mahkûm etmekle kalmaz ailesini de başkasına bağımlı hale getirir. Temel itibarıyla göçebe yaşayanların koşulları dışında kabileler, belirli bir coğrafi bölgeye tabidirler. Yaşadıkları alanı

yabancılara ya da düşmana karşı koruyarak aslında mülkiyet edinmişlerdir. Daha sıradan olan toplumlarda kabile, coğrafi bölgeye ve onun tüm kaynaklarına hükmedebilmiştir. Kabilenin alt bölümlerden oluşması durumunda toprak tekrar bölüştürülmüş ve karşılıklı ihlallere izin verilmemiştir. Bir işgücünün doğal ürünlerin yapımı için hazır bulundurulması yoluyla mülkiyet hakları artış göstermektedir (Boas, 2017: 174).

İlkel insan topluluklarındaki her kabile, kapalı bir topluma işaret etmektedir. Boas’a göre, kabilelerin sürekli hareket halinde olması ile birlikte bu toplumlardaki bireyler gelenek ve inanç bakımından farklılık göstermiştir. Küçük gruplar avlanma alışkanlıklarını, güçlü bir bağ aracılığıyla birlikte sürdürmüştür (Boas, 2017: 51). İlkel topluluklarda genel kültürel tutumu, tekdüze, homojen, sabit bir etki yaratmaktadır. Bu topluluklarda değişime karşı oldukça güçlü bir direnç geliştiği için oldukça yavaş bir ilerleme kaydedilmiştir. Feodalizmin ve soylu sınıf ile kralların ellerinde olan ayrıcalıkların yavaş yavaş yıkılabilmesi bu konuda verilebilecek örneklerden bazılarıdır (Boas, 2017: 117).

Boas’a göre, temel ihtiyaçların karşılanmasının ön planda olduğu ilkel toplumlar, boş zaman yaratabildikleri takdirde kültürel zenginliğin de gelişmesi bir arada görülür. Bunun nedeni, boş zamanın yeni ihtiyaçları gerekli kılmasıdır. Üretimin kolaylaşması ve modernleşmesi ile yeni üretim yapılan merkezlerin oluşturulması, boş zaman ortaya çıkarmıştır. Ancak teknik bilgidaki gelişmelerle bu vaktin dağılımında toplumsal bir denklik kurulamamıştır (Boas, 2017: 161).

Kendini ve soydaşını koruma içgüdüğü ile tetikte olan insanların bulunduğu ilkel ve göçebe topluluklarda, diğer göçebe halinde olan toplulukların tehdit kabul edilmesi nedeniyle yabancı olanı “öldürme güdüsü” büyük bir erdem haline gelmiştir. Örneğin, yakın bir zamana kadar ve hatta şimdiyi düşündüğümüzde eski soylular sınıfı, kapalı bir toplum oluşturmuştur. Soylular ve halk, yunanlar ve barbarlar, sokaktaki çeteler, Müslümanlar ve kâfirler içerisinde bulunduğumuz modern devletler, “hasımlık duygusu olmadan varlıklarını idame ettiremeyen kapalı toplumlar” olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde bu toplulukları bir arada tutan prensipler farklı olmasına rağmen diğer paralel gruplara beslenen düşmanlık duygusu ortaktır (Boas, 2017: 52).

Doğuştan var olan içgüdüler, organik olarak belirlenen davranışlardır. Eylemlerimize özgü formlar, kültürel olarak belirlenmektedir. Alışkanlık, gerçekleştirdiğimiz faaliyetlere özgü formları ve organizma yapımızın temelini oluşturmaktadır (Boas, 2017: 103). Bazı hareket şekilleri, fizyolojik olarak elde edilmiş olmasına rağmen, pek çoğu taklide dayanmaktadır. Bu hareket şekilleri tekrar edilmekte, otomatikleşmekte yani doğallaşmaktadır. Harekete özgü formların, otomatik, sabit tutulan ve alışlagelmiş bir kullanımı bulunmaktadır. Motor alışkanlıkların gelişiminin sağlanması ile beceriler organik olarak belirlenmektedir (Boas, 2017: 107).

Boas'a göre otomatik eylemlere yönelik uyumluluk, taklit yoluyla edinilen alışkanlık sayesinde sağlanmaktadır. Eylemlerin otomatik ortaya çıkardığı pozitif ve negatif etkiler sonucunda, değişmez bir kültürel alan oluşturulmaktadır. Her birey yaşadığı kültürel ortama göre hareket etmektedir. Otomatik tepkinin bütünlüğü bozulduğunda, kültürün istikrarı zayıflamakta ya da yok olmaktadır (Boas, 2017: 107).

Muhafazakârlığı besleyen en temel şey, kültürel olarak edinilen otomatik davranış kurallarının neden olduğu farklılıklardır (Boas, 2017: 109). Tabakalaşan toplum içerisinde gruplar kesin bir şekilde ayrıştığında, kendi davranış kurallarını geliştirmeye başlamaktadırlar. Kendilerine özgü olan muhafazakâr tutumları, tabakalaşmanın olmadığı toplumlar ile benzerlik gösterebilir. Böylece çok daha ayrıcalıklı bir hale evrilebilmektedir. Buna en iyi örnek, şeref kuralları verilebilmektedir (Boas, 2017: 118). Boas'a göre, modern yaşamda en büyük zorluklardan biri, ideallerin çatışmasıdır. Bunlar örneğin, toplumsallığa karşı bireyselleşme, enternasyonalizme karşı ulusçuluk, etkin ve verimli bir yaşama karşı zevk ve eğlence düşkünlüğüdür. (Boas, 2017: 150).

Modern yaşamda, kâr amaçlı bir üretim için makine gibi araçların kullanımına, ürünün dağılmasını gözetim altında tutma ilkelerine ve bilimsel bilgiye gereksinim duyulması nedeniyle, bir güçlü kesim ya da kişi aracılığıyla doğal kaynakların güçlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu bağlamda, denetimi elinde tutanlar (aylak sınıfın varlığı), kaynakların kendi mülkleri olduğunu öne sürmektedirler (Boas, 2017: 175). Boas'a göre erkek ile kadın arasındaki temel ayrım, fizyolojik bir ayrıma dayanır. Bu ayrımın bir getirisi olarak iktisadi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Yani

temelde ekonomik bir statü etken faktör kabul edilmemiştir (Boas, 2017: 178). Boas'a göre, coğrafi ortam sadece kültürel değişime yön verdikçe, ekonomik faktörler mevcut kültüre yön vermekte ve sonra kültürel eğilimle değişikliğe uğramaktadır (Boas, 2017: 179).

Varlığını bireylerle sürdüren toplumda, kişiler kendi faaliyetleriyle büyümektedir. İçinde bulundukları ortam da buna göre şekillenmektedir. Aynı zamanda çevrede geleneksel baskı oluşmakta ve bireyler bu baskı altında hem yalnız hem de ortak hareket etmektedirler. Toplumsal sınıfları oluşturan bireylerde, değişikliğe sebep olan güçler etkin durumdadır (Boas, 2017: 180).

3.11.2.2. Morgan Etkisi

Boas'ın yukarıda özetlenen araştırmasının yanı sıra toplumun evriminin evrenselliğine, deneye dayalı bir içerik kazandırma amaçlı çalışmalarda bulunan Morgan'ın sınıflandırmasının da irdelenmesi gerekir. Morgan kaynak ve saha incelemelerine dayanan "Eski Toplum ya da İnsanlığın Barbarlık Döneminden Gerçek Yabanılıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar" başlıklı eserini, dört temel varsayım üzerine şekillendirmiştir. Bunlardan ilki, toplumların evriminin tarihin rasyonel yasalarına göre meydana geleceğine işaret eder. Burada Morgan, toplumsal örgütlenme biçimleri ve teknolojinin, varlık sürdürme sanatlarında verimliliği ortaya çıkaran iki önemli değişken olduğunu vurgulamaktadır. İkincisi, at, eşek, öküz ve mandanın üretim gücünün Doğu Yarıküre'deki uygarlıkların oluşumunda etkileri bulunmaktadır. Örneğin, bu üretim güçleri avcılıkla, toplayıcılıkla ya da horticulture⁹⁶ döneminden kent yaşamına doğru bir kültür ortamına ulaşabilmeyi sağlayan yegâne güçlerdir. Doğu Yarıküre'sinde Barbarlığın Orta Dönemi'nde demirin eğriltilmesinin bulunması teknoloji düzeyinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Morgan, 2015: 14).

Veblen'in analizleri ile oldukça örtüşen Morgan'ın üçüncü varsayımı, yabanılık, barbarlık ve uygarlık şeklinde Doğu ve Batı Yarıküre'deki her uygarlığın yaşadığı üç dönemin bulunduğuudur. Morgan'a göre insan topluluklarının bazıları bu süreçleri

⁹⁶ Orman açma ve yakma ile kazanılan alanlarda yapılan çapa tarımıdır. Bu dönemin ayrıca henüz yerleşik hayata geçememe gibi bir özelliği de bulunmaktadır. -çev.

farklı zamanlarda tamamlamış ya da bazıları da uygarlık öncesi ilerleme aşamalarını çok daha uzun sürede tamamlamıştır. Morgan'a göre bunun nedeni, tamamen üç koşulun elverişsizliği ile ilgilidir. Bu elverişsiz koşullar, toplulukların toplumsal yaşamlarını sürdürdükleri coğrafi konum, örgütlenme biçimi ve fiziki ortamın içinde kendini göstermektedir. Geri kalma ya da ileride olma durumu bazı ırkların üstün ya da aşağı olması ile ilgili değildir (Morgan, 2015: 15).

Temelde bu ileri olma ya da geri olma durumu, “tarihsel rastlantıların” bir sonucudur. Örneğin, Aryen ve Sami ırkların uygarlığa geçişi başarımları ile yöneldikleri coğrafi bölgelerdeki yerleşik etnik toplulukların kültürel yapılarını benimseyip barbarlığın son döneminden itibaren uygarlaşmada, diğer toplulukların süreçlerinden bir farklılık olmamasına rağmen önüne geçebilmişlerdir. Morgan'ın önemle üzerinde durduğu dördüncü varsayım ise, bir toplumun uygarlaşma aşamasında ulaşabildiği konum ile toplumsal örgütlenme kurumları arasındaki köklü bir bağın olduğunu vurgulamıştır (Morgan, 2015: 16).

Morgan, insanlığın evrimindeki dönemleri üretim tekniğinin maddi öğeleriyle olduğu kadar, üretim tekniğinin içinde kullanıldığı toplumsal ilişkiler açısından da ortaya koymaya çalışmıştır. Morgan teknolojiyi, toplumsal-ekonomik ortamda ve buradaki değişimde insan ögesinden soyutlanmamış baskın bir faktör olarak ele almaktadır. (Morgan, 2015: 18). Morgan'a göre, insanlığın daha iyi bir varlık sürdürebildiği bir uygarlık düzeyine ulaşabilmesinde bazı geciktirici faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, bir toplumsal aşamadan daha ileri bir diğer toplumsal aşamaya geçiş sırasında, ilerici ayrıcalıklı sınıflardır. Ondan daha ileri bir ikinci toplumsal aşamaya geçiş sürecinde ise, tutucu olan ayrıcalıklı sınıflar ile onların gelişimini sağlayan diğer ikincil değişkenlerdir (Morgan, 2015: 17).

Yabanılık aşamasının son bölümü ile barbarlık dönemi süresince insan toplulukları, soylar, fratriler⁹⁷ ve kabileler biçiminde organik bir dizide örgütlenmektedir. Morgan'a göre bu dizinin yapıları, topluluk üyelerinin düşünsel gelişimindeki yönetim kavramının imtiyazları, yükümlülükleri ve haklarının nitelikleri bakımından da nasıl meydana geldiğini ve dönüştüğünü ifade etmesi yönünden önemli bir yer

⁹⁷ Kapalı bir yerleşim alanındaki klanların birleşerek oluşturduğu toplumsal birliktir (Jens ile tribü arasındaki aracı halka).

tutmaktadır (Morgan, 2015: 28). Aslında bu dizilerden, yabanılık döneminde ortaya çıkmaya başlayan, barbarlık döneminde gelişimini hızlandıran ve uygarlık dönemi ile de olgunlaşmasını tamamlayan insanlığın başlıca kurumları gözlenebilmektedir (Morgan, 2015: 29).

Morgan aileyi, art arda gelen bir yığın biçimlerden geçmiş ve günümüzde de devam etmekte olan “akrabalık ve hısımlık sistemlerini” oluşturması şeklinde açıklarken, “kan yakınları arasındaki evlenmeye” dayanan aile yapısından başlamaktadır. Bu yapının ara biçimlerden geçerek, tekeşli bir aile yapısına ulaştığını da vurgulamıştır. Tüm bu süre içinde aile yapısı, insanların yaşam tarzlarının bir raporu halini almıştır. Morgan’a göre yabanılık döneminde görülmeyen mülkiyet de aynı gelişme çizgisinde ele alınmalıdır. Mülkiyet sahibi olma tutkusu yani insanın kendi varlığını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan maddelerin kalıntısı ve yığını kavramsal olarak, medenileşmiş budunlarda başat bir etki oluşturmaya başlamıştır (Morgan, 2015: 29).

Maddi servetler açısından zengin olan Amerika kıtası, diğer kıtalar ile kıyaslandığında, büyük ve canlı bir barbarlık dönemini gözler önüne seren filolojik, arkeolojik ve etnolojik açıdan da en gösterişli kıta olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Kızılderili kabilelerinin kurumları, pratik deneyimleri, icatları ve akrabalık sistemleri, insanlık tarihinde kendilerini aşan bir materyal bolluğunda olması nedeniyle çok önemli bir yere sahiptir (Morgan, 2015: 30).

Morgan’ın yabanılık döneminin ekonomisi, farklı insanbilimine giriş kaynaklarında, avlanma ve yiyecek toplama ya da kısmi avcılık dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönem, Yontma Taş Devri’nden başlayarak günümüz Kanada’nın kuzey ormanlarına, Güney Afrika’daki Kalahari Çölü’ne, Avustralyası’na, Amerika’nın batısındaki çöl ve yaylalara, Güney Amerika’nın uçlarına kutup bölgelerine, Güneydoğu Asya ve Endonezya’daki sık ormanlarla kaplı bölgelere kadar yayılmaktadır. Morgan’ın barbarlık olarak nitelendirdiği dönem yerine “horticulture” da denmektedir. Bu dönemin özelliklerine bakıldığında, gösterişsiz tarım araçlarının kullanılması ile elde edilen ve ekimden önce ormanın yakıldığı ve çalıların birkaç yıl içinde çoğalması sonucunda açılan bu toprakların da terk edilip başka yere göç edildiği bir tarımcılığı ifade etmektedir. Morgan’a göre, yaklaşık on bin yıl önce “Neolithic” ya da “Yeni Taş Çağı” olarak adlandırılan dönemin öncesinde bitkiler

evcilleştirilmiştir. Bu bağlamda basit tarımcılık, Avrupa'dan diğer yörelere “sınaileşme dalgaları” yayılınca dek, Eski ve Yeni Dünya'nın pek çok yerinde yayılımını devam ettirebilmiştir. Uygarlık kavramında ise, herhangi bir değişiklik gözlenmemiştir. Fakat “kentlileşme kültürü” tabirinden, sulama gübreleme ve pulluğun ardından gelen ileri tarımcılığın gelişmesini izleyen kompleks toplumlardan bahsedilirken yararlanılmaktadır (Morgan, 2015: 47-48).

Budunbilim kurucusu ve evrimci bir insanbilimci olarak da adlandırılan Morgan, insanın kökeninde basit bir hayvan ön-türünün yer aldığını ileri süren Darwin'den etkilenmiştir. Fakat onun fikirlerini tam olarak kabul etmesi ise, yaptığı Avrupa gezisi ile ilerlemenin gerçek aşamalarında onun var olma mücadelesi kavramını kapsayan varlık sürdürme sanatları arasında bazı ilişkiler saptadıktan sonra gerçekleşmiştir. Morgan “insanın kendi gayreti ile elde ettiği, yükseldiği evrimin ana hatlarını” bu sayede kabul etmiştir. Morgan, Eski Toplum'da şu şekilde açıklamıştır (Morgan, 2015: 79):

“Varlık sürdürme sanatlarını geliştirmeden, insanoğlu aynı türden besinlerin olmadığı yerlere yayılamaz, sonunda da yeryüzünü kaplayamazdı. Bunların çeşitliliği ve niceliği üzerine tam bir denetim elde etmeden kalabalık ve büyük uluslar durumuna ulaşacak kadar çoğalamazdı. Varlık sürdürme sanatlarının gelişmesi ve biçimlenmesi neticesinde insanlığın ilerlemesindeki büyük aşamalar belirlenmiştir.”

Morgan'a göre ardışık olarak ve uzun bir birikim sonucunda birbirine eklenmiş yaşam sanatlarının ortaya çıkardığı beş tane beslenme kaynak ve olanaklarının ilk ikisi yabanıllık döneminde, son üçü ise barbarlık döneminde bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, “kısıtlı bir yaşam çevresinde meyvelere ve bitki köklerine dayanan doğal varlık sürdürme” (Alt-Yabanıllık dönem), “balıkla beslenerek varlık sürdürme” (Üst-Yabanıllık dönemi) olmaktadır. Diğer üçü ise, “ekim yoluyla nişastalı tahıllarla beslenme” (Alt-Barbarlık dönemine girerken), “ete ve süte dayanan varlık sürdürme” yani hayvanların evcilleştirilmesi ve son olarak da “tarla tarımcılığı aracılığı ile varlık sürdürmede sınırlılığın bitmesi” şeklinde açıklanmaktadır (Morgan, 2015: ss.79-88).

Morgan'a göre varlık sürdürme sanatları, insanlık tarihinde birbirini ardışık olarak takip eden etnik dönemlerin biçimlenip belirlenebilmesi için bir zemin ve kök teşkil etmektedir (Morgan, 2015: 76-77). Genel olarak varlık sürdürme sanatlarının, etnik

dönemlerin tabakalarının oluşması açısından nasıl bir yer tuttuğunu Morgan şu şekilde özetlemiştir (Morgan, 2015: 49-50):

“Balıkla varlık sürdürmek ve ateşin bulunması, Orta Yabanıllık dönemine ulaşılmasını sağlamıştır. Ok ve yayla ise Yukarı Yabanıllık dönemine geçilmiştir. Çömlekçilik Aşağı Barbarlık dönemini temsil etmiş, doğuda hayvanların evcilleştirilmesi, batıda ise tarımsal bitkilerin ekilmesi Orta Barbarlığı getirmiştir. Demir ise, Yukarı Barbarlık döneminin öncüsü olmuştur. Demirle başlayan Yukarı Barbarlık döneminden de yazının simgelediği uygarlık seviyesine ulaşılmıştır.”

Morgan çalışmalarında şematik bir şekilde de gösterdiği gibi, üç etnik döneminin ve bu dönemlerin ardışıklığını sağlayan alt-dönemlerin ne olduğunun ve işaret ettiği yaşam koşullarının sırasıyla genel bir perspektifinin oluşturulması gerekir. İlk olarak, yabanıllığın üç alt dönemine ve toplum durumuna bakılmaktadır. İnsanlığın başlangıcı ile meydana gelen, geliştirilmiş bir konuşma dili görülmeye başlanan “Eski Yabanıllık” dönemi, balık avlayarak varlık sürdürmenin ve ateşin kullanımının öğrenilmesi ile sona ermektedir. Bu dönemde toplumun durumu, aşağı yabanıllık dönemi olarak ifade edilmektedir. “Orta Yabanıllık” dönemi ise balık avlama ve ateşten yararlanma ile başlamakta, ok yay kullanımı ile sona ermektedir (Morgan, 2015: 68).

Yukarı yabanıllık yaşam koşuluna sahip olan “Son Yabanıllık” dönemi ise, ok ve yayın icat edilmesi ile başlamakta ve çömlekçilik kullanılması ile son bulmaktadır. Morgan’ın ikinci etnik dönemi olan barbarlığın, baskın üç alt-dönemi bulunmaktadır. Yaşam koşulları aşağı barbarlık dönemine işaret eden “Eski Barbarlık” dönemi, çömlekçilik sanatının bulunması ve kullanılması ile başlamakta; Doğu Yarımküre’de hayvanların evcilleştirilmesi ve Batı Yarımküre’de ise bitkilerin ehlileştirilmesinde sulamadan yararlanılması ve taştan evlerin yapılması ile son bulmaktadır (Morgan, 2015: 69).

“Orta Barbarlık” dönemi, Doğu Yarımküre’de hayvanların evcilleştirilmesi Batı Yarımküre’de ise bitkilerin ehlileştirilmesinde sulamadan yararlanılması ve taştan evlerin yapılması ile başlamakta; demirin ergitilmesi ile son bulmaktadır. “Son Barbarlık” dönemi, demirin ergitilmesi ile başlamakta, fonetik alfabenin bulunması ve yazının kullanılmaya başlanması ile kapanmaktadır. Yaşam koşulunu da yukarı barbarlık dönemi oluşturmaktadır. Üçüncü etnik dönem olan “Uygarlık” dönemi ise,

fonetik alfabenin bulunması ve yazının kullanılmaya başlanması ile görülmekte; günümüze kadar devam ederek “eski ve modern” olarak iki alt döneme ayrılmaktadır (Morgan, 2015: ss.70-72).

Temelde evrim, tek bir doğru ışığında değil, çok boyutlu, eğilimli ve kapsamlı doğrular süresince gerçekleşmektedir. Çevresel koşulların kültür üzerindeki farklılaştırıcı etkisini ve kültürel faktörlerin yaygınlaşmasını baz alarak çalışmalar ortaya koyan Morgan’ın evrimi, aslında düşünüldüğü gibi kıt ve mekanik olmamaktadır. Tarihsel yasaların rasyonelliği vurgusunu yaparken, etnik dönemlerin kendilerine değil de bu dönemlerin temelini oluşturan sürece ilişkin kök bir yasadan bahsedilmektedir (Morgan, 2015: 52-53). Tarihsel yasalarının rasyonelliği üzerinde duran Morgan, kendinden önce gelen Waltz gibi, insan ırkının bir ve tek olduğuna inanmıştır. Bu bağlamda tarihsel rastlantıların sonuçları, toplumsal eşitsizliklerdir (Morgan, 2015: 44).

Morgan, Birleşik Devletler’de çağdaş profesyonel insanbiliminin kurucusu olan Boas’ın çalışmalarından etkilenmiştir. Hatta topluma ilişkin temel teşkil eden örgütlenme biçimleri konusunda çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Basit toplumlara bakıldığında, mülkiyetin bireysel olduğu görülmektedir. İnsanın varlığın sürdürülebilmesi için ana kaynak olan toprak, tek bir sahibi olmaksızın ortaklaşa kullanılmaktadır. Bu toplumlardaki statü sistemi, ileri uygar toplumlara göre daha farklı bir nitelik taşımaktadır. Toplumda temel itibarıyla besin, toplamaya gücü yeten bireylerin katılımı ile elde edilmektedir. Hayatta kalabilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlar üzerinde kişisel bir denetim bulunmaktadır. Bu süreçlerle, herhangi bir toplumun ekonomik kurumları arasında dengeli bir nedensellik bağı olduğu çıkarılabilmektedir. Hatta bu bağ, teknolojik gelişmelerin toplumsal ve kültürel iş bölümünü yaygınlaştırmasında da görülebilmektedir (Morgan, 2015: 55).

Kökenleri barbarlık dönemine uzanan modern kurumların tohumları, daha önceki yabanıllık döneminden devralınmıştır. Morgan’a göre iki temel yol olan buluşlar ve keşifler ile kurumlar, asırlar boyunca kendi dönemlerinden önceki etnik dönemlerin öncel karşıtı olarak şekillenmekte ve evrimleşmektedir. Ona göre kendi aralarında birbirleri ile ilişkili olan ideaların oluşturduğu kurumlar; varlık sürdürme, yönetim,

dil, aile, din, ev içi yaşam ve mimarlık ve son olarak da mülkiyet şeklinde sıralanabilmektedir (Morgan, 2015: 62).

Bunlardan ilki olan varlık sürdürme daha önce de bahsedildiği gibi, buluşlar ve keşifler ile bağlantılı olarak büyük zaman aralıkları neticesinde bir dizi sanat yoluyla sağlanabilmektedir. İkincisi, fikrinin özünü ilk kez yabanılık dönemindeki soy örgütlenmesinde gördüğümüz ve gelişmesi ile de siyasal toplumun kuruluşuna geçilen yönetim olmaktadır. Üçüncüsü, Lucretius'un da dediği gibi, düşüncenin konuşmaya başat gelişine benzer şekilde, jestlere ve işaret etmelere dayanan konuşma dilidir. Dördüncüsü olan aile, kan yakınlığı, evlenmeyle oluşan yakınlık sistemleri ve evlenmeye yönelik adetler yoluyla biçimlenmektedir. Din, fikir ve düşüncelerinin kendine ait güçleri bulunan tasarımsal ve duygusal nitelikte olan belirlilikten uzak ögelere işaret eden beşincisi kurumdur. Ev içi yaşam ve mimarlık olan altıncısı, yabanılıktan uygarlığa geçişi eksiksiz yansıtan kulübelere komünal evlere ve daha sonra da tek ailelik konutlara geçiş olarak bir dizi biçim almaktadır (Morgan, 2015: 63).

Yedinci kurum olan mülkiyet, yabanılık dönemindeki fikrinin tohumları barbarlık dönemi ile harmanlanarak ilk olgunlaşmasını sağlamıştır. İnsan düşüncesinin, mülkiyetin denetleyici etkilerini kabul etmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Tüm tutkulara egemen hale gelen mülkiyet fikri, uygarlığın gelişmesini engelleyen koşulları ortadan kaldırmakla kalmayıp ülke-toprağı şeklinde bir alan üzerine kurulu olan ve mülkiyete dayan siyasal toplumun kurulmasında da temel bir rol oynamıştır (Morgan, 2015: 64).

1877 yılında yayınlanan yapıt, Engels tarafından Charles Darwin'in yapıtıyla kıyaslanmıştır. Bununla birlikte ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökenine temel oluşturmuştur. Morgan'ın eski toplumunda kullandığı temel ölçüt, insanın ürettiği ve kullandığı "teknoloji" olmuştur. Toplumun evrimi, ilahi iradeye, ırksal üstünlüklere, kişilere ya da dinsel inanışlara değil, tarihin rasyonel yasalarına bağlı gerçekleşmektedir. Batı'nın (daha çok Amerika, aslında kısmen Avrupa içinde geçerli olabilir) toplumsal yapısında kentsel yaşamın geç kurulmasının coğrafi nedenleri, bazı evcil hayvanların daha az olması yahut hiç olmaması, sulu tarıma uygun iklim ve su rejimlerinin yetersizliği ya da hiç olmaması şeklinde sıralanabilir.

Bunlar özellikle; demirin ergitilmesinin hiç başarılamaması, tunç devrinde kalması sonucunda, yetersiz nüfus ve kentsel gelişim yerine daha çok küçük yerleşim alanlarının varlığı ve bunların birbirinden uzaklığı sonucu teknolojik aktarımın iletişim becerisinin köysel yapılanma içinde binlerce yıl tekrar edip gelişimin olmamasıdır.

Veblen'in antropolojiye yüklediği anlam çok güçlüdür. Bu bağlamda değişik sorular ile değişik yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Hatta Veblen'e göre, bakteriyolojinin tıptaki devrimsel etkisi kadar antropolojide, sosyal bilimlerde köklü bir etki yaratacak niteliktedir. Veblen Avrupa'da bulunan özellikle beyaz ırkın, tarihsel gelişimdeki Avrupa'daki üç kolu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlar; Neolitik, Alpler ve Akdeniz şeklinde sınıflandırılmıştır. Veblen'in sadece beyaz ırk üzerinden üç tip ayırımında bulunması, Uzakdoğu, Amerika ve Afrika'daki diğer ırkları ele almamış olması ve bu ele aldığı ırkında tüm insanlığın evrensel gelişimi ve ırksal farklılıklar üzerinde durmayıp sadece tarihsel çözümlemesinde yer vermiş olması nedeniyle eleştirilmektedir. Neolitik çağdaki dönüşüm neticesinde meydana gelen bu üç ırk, özellikle Avrupa'da görülmüştür. Bunların içinde bulunan aslında diğer ırklara üstünlük kazandıracağı düşünülen ve daha ileri bir kültürel dönemde ortaya çıkma özelliğine sahip Nordik ırk, en geç dönüşenleridir. Veblen'e göre, ırklar içsel tabiatının özellikleri dışına çıkamamaktadır. Aynı zamanda tarihsel süreçte, bir değişiklik oluşturmaktadır (Veblen, 1964: ss.18-21; 319-321).

Yabanıl dönemde diğer aşamalara göre daha çok gelişmiş olma durumu nedeniyle Avrupa'nın üç ırkı, teknolojinin uzun dönemli gelişimi için fayda sağlamıştır. Veblen erken dönemde Baltık kültürünün, hayvancılık, çömlekçilik, ağaç işleme ve alet yapımında gelişme sağladığını açıklarken, içgüdüsel özelliklerin (çalışma içgüdüğü) bu yönde gelişmelerine katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu dönem, beyaz ırkın buzul çağdan sonraki gelişimi için anlam taşır (Davis, 1980: 40-41). Avrupalı toplulukların görülmeye başlandığı ve ırklar arası uyumluluğun yer aldığı yabanıl dönemde Veblen'e göre insanlar, bitki yetiştirdikleri barışçıl bir ortamda, gündelik yaşamı sürdürme çabasında olan küçük topluluklardır (Veblen, 1964: 120-121).

Yabanıl dönemde aslında, gündelik hayatı sürdürme çabasından başka bir şey zamanları kalmayan insanların seçimi sonucunda değil de zorunluluktan doğan, barışçıl bir ortam söz konusudur. Yabanıl dönemde kendini belirli düzeyde gösteren bir yağmacılık eğilimi, ırklar arası ya da kültürler arası bir üstünlük durumunu ortaya koymak için değil de teknolojiye ve kültürel gelişime yönelik bir engel olarak yıkıcılığa işaret etmektedir. Beyaz ırkın, böyle bir engele teknolojinin yaşamsal rolünün olduğu dönemde uğramaktan kurtulmasının nedeni, aslında geç dönüşmesi ve yağmacılığa daha az yönelmesidir. Veblen'e göre, Kuzey Avrupa'da yaşayan sarışın ırkın güneyde yaşayanlara göre daha güçlü ve enerjik olmaları, kültürel gelişimlerinin yağmacılık temelli değil de bu içsel durum temelli olmasını sağlamıştır (Davis, 1980: 42-43). Ona göre, yaşadıkları coğrafyanın iklim koşulları ve yayılmanın yıkıma neden olmayacağı şekilde geniş bir alanın varlığı, biçimsel özelliklerini kuvvetlendirerek, zorunluluk olarak yardımlaşmanın ön planda tutulması, takası ya da iş vermeyi olanaksızlaştırmaktadır. Tüm bu koşullar sonucunda, mülkiyet kurumunu oluşturacak bir ortam bulunmamaktadır (Veblen, 1964: 142-143).

Bu dönemde aile temel kurum olarak görüldüğü için, insanlar arasında az da olsa ebeveynlik içgüdüleri ile yaşamı sürdürme öne geçmiştir. Veblen, aşamalı olarak yabanıl ve barışçıl toplumu yağmacı toplumun izlediğini ifade etmiştir. Yağmacı kültür döneminin diğer adı, barbar ekonomi dönemidir. Veblen'in, evrensel tarih bakış açısını belirli çerçevede sürdürüp Avrupa'daki beyaz ırka ilgi duymasının nedeni; toplumsal gelişim açısından ileri bir nokta da olmalarıdır. Modern uygarlık, parasal kültürün içinde oluşmuştur. Modern zamanların Batı kültürü, bu parasal kültürün ikinci ve barışçıl dönemine dayanmaktadır (Veblen, 1964: 171).

Yeni düzen, teknolojik yenilik ile birlikte oluşan maddi refahtaki artışa dayanmaktadır. Özel mülkiyet ise, yeni barbar ekonominin kurulmasında önemli bir kurumdur. Karmaşık ve bulanık olan dönüşümde parasal denetimin üretimi kapsamına alması nedeniyle çalışmanın yeniden yorumlanması, evrensel, içsel ve köklü bir kültürel değişim için gereklidir (Veblen, 1964: 147). Toplumun dinsel inançlarında da bir dönüşüm meydana gelmiştir. Toplum, ataerkil bir nitelik kazanmıştır. Bir yandan da bireylerin ellerinde, zenginliğin birikimine neden olmuştur. Kölelik ve serfliğin, refah ve sosyal konumlarda büyük kaybın, siyasal ve

dinsel amaçlara hizmetin, ataerkil despotik liderlik şeklindeki yapının, çocuk ve kadınların bağımlılığın, yöneten sınıflar için çok eşliliğin ve tek tanrılı bir dinsel ortamın hâkim olduğu, yani “asalak bir kültürün dönemi” ortaya çıkmıştır (Veblen, 1964: 165). Avrupa’da bu barbar dönem kısa sürmüştür. Feodal çağın bitişi ile yeni bir çağa geçilmiştir (Davis, 1980: 52).

El işçiliği çağı, kapitalizmin ortaya çıkışını ifade ederken, makine çağı da aslında onun olgunlaşma dönemidir (Veblen, 1964: 194). Avrupa’daki özellikle Kuzey Denizi civarındaki kültürler, yabanıl özellikleri sayesinde savaşlarla yıkılıp yok olmaktan kurtulmuştur. Baskıcılığa ve yıkıcılığa yol açan yiğitlik adıyla el koyma ile elde edilen herhangi bir unsurun, gelenekler aracılığıyla elde tutulup korunması şeklindeki bu iki önemli ekonomik ilke, Veblen’in antropolojik bakışını biçimlendiren niteliğe sahiptir. Ancak tarihsel süreç içerisinde bu iki ilke birbirine karşı veya yeni ortaya çıkan yapılara karşı üstünlük kurma çabasında olacaktır. Örneğin, Doğu toplumlarında ilk ilke, Avrupa’da ikinci ilke baskındır. Sonuç olarak, kurumlar, düşünce ve davranış alışkanlıkları yani toplumsal ve kültürel yapı, bu ilkeler doğrultusunda şekil alıp gelişmektedir (Veblen, 1964: 203; Davis, 1980: 54-55).

3.12. Kültür ve Kurum Üzerine Bir Tahlil

Dünyayı kavramlaştırma ve bu kavramları simgeler aracılığıyla iletme yeteneğimiz, antropologlar özellikle de Amerikan geleneğine göre palazlanan kişiler tarafından “kültür” olarak adlandırılmıştır (Monaghan ve Just, 2013: 51-52). Victoria döneminde Edward B. Taylor (1871), yaklaşık otuz yıl boyunca rakipsiz kalan bir kültür tanımında bulunmuştur:

“Kültür ya da uygarlık, kendi geniş etnografik anlamında ele alındığında, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği diğer her türlü yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür”

Taylor’un bilgiyi ve inancı bir toplumsal grubun üyeleri tarafından edinilen yani öğrenilen birimler olarak görmesi ile bunların bütünsel bir sistem oluşturdıklarına inanması, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Monaghan ve Just, 2013: 53). Victoria dönemi antropologları, insanı “kültür ve uygarlık” kavramını bir ulusun ya daha fazla ya da daha az derecede sahip olacağı bir şey olarak görme eğilimindedir.

Bunun yanı sıra günlük kullanımda varlığını sürdüren kültür terimi, antropologlar tarafından reddedilerek, modern dünyanın toplumlar arasındaki farklılıklara bakışını kökten değiştirmiştir (Monaghan ve Just, 2013: 53). “Modern Amerikan kültürel antropolojisinin babası” olarak kabul edilen Boas ile birlikte kültür terimi, “değerlerin merkezi oluşumu” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Hatta “belirli bir yaşam biçimi” şeklindeki toplum kelimesi ile aynı anlamda kullanımı da söz konusudur. Boas, kültür ile fiziksel çevrenin kişinin dünyayı nasıl gördüğü üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu düşüncesine sahiptir. Çalışmalarını, coğrafya ile gözlemcinin niteliklerinin fiziksel olguların algılanmasını nasıl belirlediğini inceleyen “psikofizik” adı verilen alanda yoğunlaştırmıştır. Aynı zamanda “Eskimoların (Inuit) deniz suyunun rengini algılayıp sınıflandırma biçimleri üzerine” araştırması, “psikofizik” alanındaki ilk çalışmasıdır (Monaghan ve Just, 2013: 54).

Tylor’a göre “kültür” insan becerilerinin birikimi iken, Boas ise bir “Kulturbrille” yani her birimizin taktığı bir “kültürel gözlük” tanımını getirmiştir. Boas bununla birlikte gözlüğün, çevremizdeki dünyayı algılamamız, toplumsal yaşamlarımızın anlamını yorumlamamız ve bu yaşamlarımız içinde hareket etmemiz için bize gereç sağladığını iddia etmiştir. Boas, 1930 yılında “kültür bir topluluğun toplumsal davranışının bütün ifadelerini, bireylerin içinde yaşadıkları grubun alışkanlıklarından etkilenen tepkilerini ve bu alışkanlıkların belirlediği insan etkinliklerinin ürününü içerir” ifadesini kullanırken, modern sosyal antropolojinin kurucularından olan Bronislaw Malinowski’nin 1944 yılındaki yorumu şu şekildedir (Monaghan ve Just, 2013: ss.55-57):

“Kültür, aletlerden ve tüketicilerin mallarından, çeşitli sosyal grupların imtiyazlarından, insanların düşüncelerinden ve el sanatlarından, inançlarından ve adetlerinden oluşan entegre bir bütündür. İster çok basit ya da ilkel bir kültürü isterse son derece karmaşık ve gelişmiş bir kültürü düşünelim, kısmen maddesel kısmen insani kısmen de tinsel olan ve insanoğlunun yüz yüze kaldığı somut, spesifik sorunların üstesinden gelebilmek için oluşturduğu çok büyük bir düzenle karşılarız.”

Toplum, sınıflandırıcı düşüncenin izlediği basit bir model değildir. Toplumun kendi bölümlenmeleri, sınıflandırma sisteminin de bölümlendirmeleri hizmetini görmüştür. İlk mantıksal kategoriler, toplumsal kategorilerdir. Nesnelere ilişkin ilk sınıflar insanlara ait sınıflardır ve bu sınıflarla diğer sınıflar bütünleştirilmiştir. Yapısalcı antropolojinin kurucusu Claude Levi-Strauss 1983 yılındaki ifadesiyle, insanlara

özgü ayrımlar oluşturma yatkınlığının, insan zihninin ikili doğası tarafından şekillendirilen daha temel nitelikli bir derin yapının yüzeysel betimlemelerinden başka bir şey olmayan sınıflandırmalar yaratması olduğunu ileri sürmüştür (Monaghan ve Just, 2013: 59-60):

“Kültür ne doğal ne de yapaydır. Ne genlerden ne de rasyonel düşünceden kaynaklanır, zira kültür icat edilmemiş olan ve işlevleri ona itaat edenlerce genellikle anlaşılan davranış kurallarından oluşur. Bu kuralların bazıları farklı türden toplumsal yapılarda edinilmiş geleneklerin kalıntılarıdır (...) ve her bir insan grubu bu yapılardan geçmiştir. Diğer kurallar belli amaçlar uğruna bilinçli olarak kabul edilmiş ya da değiştirilmiştir. Ama hiç kuşku yoktur ki, genetik özelliğimiz tarafından miras alınan içgüdüler ile akıldan esinlenen kurallar arasında, bilinçsizce edinilen kurallar daha önemli ve daha etkili olmayı sürdürmektedir; zira aklın kendisi (...) kültürel evrimin bir nedeni olmaktan ziyade bir ürünüdür.”

Birleşik Devletler’de yerlilerin sınıflandırma sistemlerine yönelik ilgi 1960’larda “etnobilim” olarak biçimlenen bir yaklaşıma yol açmıştır. Etnobilim de çözümlemenin biçimsel yöntemleri akrabalık terimleri, bitey⁹⁸ ve direy⁹⁹, renk, hastalık ve benzerleri gibi alanlara uygulanmıştır. Etnobilimin ulaştığı bir gözleme göre, kültürel kategorilerin içeriği esnek, keyfi ve oldukça değişken olsa da bu değişkenliğin kendisi, her şeyden öte, algılanmanın fiziksel gereçleri tarafından düzenlenmekte ve sınıflandırılmaktadır. Daha da yakın bir zamanda Fransız felsefeci Michel Foucault, bazı antropologlar açısından yeni bir yönü yaygınlaştırmıştır. Bu antropologlar kültür tarafından empoze edilen anlam kategorilerini, eşitlik ve baskı için bir temel olarak yani kültürel sınıflandırmaların içeriğini denetleyebilme yeteneğini, toplum içinde önemli bir kudret kaynağı olarak değerlendirmiştir (Monaghan ve Just, 2013: 60-61). Şu hâlde insan kültürleri, sonsuz denebilecek düzeyde çeşitli görünmektedir. Ama gerçekte bu, çeşitlilik fiziksel ve zihinsel kapasitelerce üretilen sınırlar dâhilinde gerçekleşmektedir (Monaghan ve Just, 2013: 61).

Antropologların kültür kavramından bahsetmelerinde en az üç tartışma konusu sürekli gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki, bir kültürün ne ölçüde bütünleşmiş bir bütün olarak algılanabileceğiyle ilgilidir. İkincisi, kültürün ne ölçüde otonom, “süper

⁹⁸ Flora ya da bitey bir ülke, bir bölge veya belirli bir yöredeki bitki, mantar ve bakteri türlerinin tümüne verilen isimdir.

⁹⁹ Bir ülkeye, belli bir bölgeye ya da döneme özgü hayvanların tümü, bir yerin hayvansal doğası yani faunadır.

organik” bir varlık olarak görülebileceğiyle ilgilidir. Üçüncüsü ise, kültürün çevresinde sınırlar oluşturmayı en iyi nasıl başarabileceğimizle ilgilidir. İlk görüş kısmen görünürde bulunan apayrı inanç ya da davranış parçacıklarının altında daha temel bir gerçekliğin yattığı biçimindeki büyük yenilikçi anlayışa dayanmaktadır. Karl Marx’a göre, bu belirleyici gerçek üretim biçimidir; Sigmund Freud’a göre, bilinçaltıdır ve Boas’ın izinden giden birçok antropolog açısından, kültürün ta kendisidir. Antropoloji içinde farklı ekoller, bu bütünün doğasına ilişkin fikirler oluşturmuştur. Boas’ın ilk öğrencilerinden olan Ruth Benedict kültürü, bir Gestalt, bütünsel bir kalıp biçiminde algılamaktadır. Hatta klasik eseri “Patterns of Culture” da Benedict, çeşitli topluluklardaki inançları ve kurumları karşılaştırmakta ve kültürler arasındaki farklılıkların bir kültür dâhilinde nasıl tutarlı olduklarına dikkat çekmektedir. Benedict aslında belirli bir kültürün uygulamalarının, inançlarının ve değerlerinin diğer kültürlerden tutarlı ve pekiştirmeli bir biçimde farklı olduğunu iddia etmiştir (Monaghan ve Just, 2013: 63).

Daha rasyonel olan ikinci bütünleşme fikri ile ilgili olarak, incelediği insanlara kabul edilebilir gelecek bir tarzda yaşamak için, bir kültürün sosyal kurallarını ve geleneklerini öğrenme çabasının gerekliliği açısından Amerikalı antropolog Ward H. Goodenough, 1963 yılında şu açıklamada bulunmuştur (Monaghan ve Just, 2013: 65):

“Kültür, şu hâlde, neyin ne olduğunu belirleyen standartlardan ne olabileceğini belirleyen standartlardan, hakkında nasıl hissedildiğini belirleyen standartlardan, hakkında neler yapılabileceğini belirleyen standartlardan ve bir şeyler yapmaya nasıl başlanacağını belirleyen standartlardan oluşur.”

Üçüncü bütünleşme fikri, formel bir sistem düşüncesine dayanır. Bu sistemde ögeler bir karşılıklı anlam ilişkisi içinde bulunur. Robert Murphy’e göre sistemleştirilme, sosyal bilimlerde temel nitelik taşır. Aynı zamanda sistemleştirilme, fikirlerin, değerlerin, estetiklerin ve kültürel olan diğer unsurların karşılıklı ayarlanması yoluyla oluşur. Uygulamaya yönelik, günlük etkinlik arenasında, birbirinin davranış biçimlerinin alınması ve benimsenmesinde meydana gelir (Monaghan ve Just, 2013: 65).

Tam karşı toplulukta da kültürün, “bütünleşik” olduğunu inkâr edenler bulunur. Amerikan yerlileri arasında çeşitli niteliklerin ödünç alınmasını ya da yayılmasına

ilişkin ilk gözlemler, Boas'ın diğer bir öğrencisi olan Robert Lowie'yi kültürü “bir parçalar ve yamalar birlikteliği”, karmaşık ama temelde gelişigüzel bir tarihin ürünü biçiminde görmeye yönlendirmiştir. Daha yakın tarihlerde, derinlerde yatan temellere ilişkin yenilikçi varsayımları reddeden antropologlar kültürün özünü, unsurların sürekli değişen çok parçalı yapılara sürekli dönüştürülmesi, kalıplanması ve yenilenmesi biçiminde görme yaklaşımları için “bricolage”¹⁰⁰ görüşünü benimsemişlerdir. Bu da bu antropologların kültürü gerekli kılma sorunundan kaçınmalarına yani, kültürü sanki tarihin dışında var olmaktadır ve insanın aracılığına tabii değilmiş gibi görmelerine neden olmuştur (Monaghan ve Just, 2013: 66-67).

Bir yüzyılı aşkın süredir sosyal bilimciler ve sosyal felsefeciler “geleneksel” ya da “ilkel” toplumların kurumları arasında kesin bir ayırım yapma eğilimi göstermişlerdir. 19. yüzyılda yaşamış olan İngiliz hukukçu Henry Maine, gelenekselden moderniteye geçişin statüden sözleşmeye geçişi temel aldığını savunmuştur. Maine'ye göre geleneksel toplumda, insanlar kendilerine doğumlarında atfedilen sosyal statüyü temel alarak birbirleriyle ilişki içerisindeyler. Örneğin, bir köle ile efendisi arasındaki sosyal ve ekonomik ilişki. Ancak, modern toplumda sosyal ve ekonomik ilişkiler, sınırlar dâhilinde, endüstri işçileri ile onların işverenleri gibi ilgili taraflar arasındaki temaslara bağlıdır. Lewis Henry Morgan, toplumun ana gruplarının oluşturulmasında kan bağı ideolojisinin temel alınması ile aynı topraklar üzerinde yaşamayı vurgulayan gruplardan oluşan topluluklar arasındaki farklılığa işaret etmektedir. Emile Durkheim ise, geleneksel toplumların tüm üyelerinin temelde birbirine benzedikleri, büyük ölçüde kendi kendilerine yeterli oldukları ve bu nedenle de yurttaşlarında kendilerini gördükleri için bir arada tutulduklarını vurgulamaktadır. Durkheim buna, “mekanik dayanışma” adını vermiştir (Monaghan ve Just, 2013: 87).

Durkheim'a göre modern toplum, kurumlarının hepsi birbirine bağımlı olan çok farklı uzmanlaşmalara bölünmüş bireyleri yaratma biçimiyle tanımlanır. Durkheim,

¹⁰⁰ Kökeni Fransızca olan Bricoleur, elindekilerle anlık pratik çözümler üreten, ufak tamir işleri yapan kimseler için kullanılır. Günlük dilde fırsatları değerlendirmek anlamına da gelmektedir. Colin Rowe, Collage City adlı kitabında bircoleur ve collage kelimelerini birleştirip bricolage kavramını ortaya atmıştır. Claude Levi Strauss'un “Yaban Düşünce” adlı eserinde geçen bu terimi Tahsin Yücel “yaptakçı” olarak kullanmıştır. Burada asıl amaçlanan bircoleur yani yaptakçının yaptığı iş, bricolage ile bir mühendisin yaptığı işi karşılaştırmaktır. Yaptakçı, mühendisin aksine elindekilerle çabuk çözüm üretmeye programlıdır.

modern toplumları, nasıl ki bir organizma birbirinden ayrı ama birbirine bağımlı organlarının işlemesine bağlıysa, kendi parçalarından oluşmuş bütünler olarak görüp bu tür bir düzenlemeye “organik dayanışma” adını vermiştir. Kurumsal ilişkilerin niteliklerini kullanarak geleneksel ve modern toplum arasındaki farkı açıklamak için başka birçok çabada bulunulmuştur. Ama bu türden ayrımların en etkili olanı Max Weber’in “ussallaştırma düşüncesi” olmaktadır. Weber’e göre geleneksel toplumlarda bireyler, çoklu, birbiriyle örtüşen roller sergileyen ve kendi yaşamlarının tüm yönleriyle ilgili olan gruplara dâhil olurlar. Buna karşı, bir modern toplum tipik olarak ussallaştırılmış kurumlara sahiptir. Bu kurumlarda önemli olan, bireyin her türden başka sosyal benliklerinden öte belirli görevleri yerine getirme yeteneğidir (Monaghan ve Just, 2013: 88). Ona göre geleneksel dünya, büyü dünyasıdır. Bu dünyada birey kendisini, çevresindeki sosyal ve doğal dünyayla ruhsal açıdan bütünleşmiş hissetmektedir. Ussallığa geçiş, bu ruhsal bütünleşmenin yitirilmesi anlamına gelmektedir. Weber’in modern insan görüşü, hiçbir geri dönüş ya da kaçış olanağı bulunmayan “demirden bir ussallık kafesinde” kendi kuralları tarafından hapsedilmiş insanlarıyla karamsar bir görüşür (Monaghan ve Just, 2013: 89). Temeldeki geleneksel ve modern toplum şeklindeki düalist yapı, tıpkı modernite ile post-modernite gibi basite indirgenmiş olarak her ne kadar yarar sağlasa da antropologlar tarafından kuşkulu bir bakış açısı ile eleştirilmektedir (Monaghan ve Just, 2013: 94-95).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZMİN İSTİKRARSIZLIĞI

Veblen modern kapitalizmin özelliklerini, 1904 yılında yazdığı “The Theory of Business Enterprise” (Ticari Girişim Kuramı) ve 1923 yılında yazdığı “Absentee Ownership” (İşe Gelmeyen Mülk Sahibi) adlı eserlerinde ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu eserlerinde temel olarak ele aldığı konu, 19. yüzyıldaki modern kapitalizmin en belirleyici unsurunun, üretimin parasal bir fenomen hâline gelmesi ve bunun sonucunda da iş adamlarının faaliyetlerini, sanayi faaliyetlerinden ziyade finansal faaliyetlere yöneltmelerine neden olmasıdır. Veblen, iş adamlarının bu tavır ve tutumlarında görülen değişikliklerin, endüstrinin üretken bir şekilde çalışmasını ve üretim sürecinde gerçekleşebilecek teknik gelişmelerin meydana gelmesini engellediğini belirtmektedir. Bunun nedeni ise, ticari yaşamın çıkarı, üretimin kâr tutkusu doğrultusunda kısılmasını gerektirmektedir. Süreç içerisinde, iş adamlarının kâr algılayışlarının, üretim sektörüyle ilgisi azalmakta ve bu nedenle de teknolojik gelişmeyi kullanarak maliyetleri azaltma düşüncesi yavaş yavaş kaybolmaktadır (Perelman, 2015).

Veblen, Ticari girişimi (finansal faaliyetler), “teknolojik ilerlemelerin önünü tıkayan tutucu bir unsur” olarak ifade etmekte ve “statik kurumlar” sınıfına dâhil etmektedir. Bahsedilen statik kurumların da maddi üretime yönelik olan dinamik kurumlarla sürekli bir çatışma halinde olduğunu belirtmektedir. Veblen’in düşüncelerinin özünü oluşturan bu unsurlar, aynı zamanda onun kriz kuramı için önemli bir temel oluşturmaktadır. Modern kapitalizmdeki iş adamları ve finansörlerin davranışları, ilkel çağlardaki yağmacı içgüdülerin birikimli bir sonucudur. Aslında Veblen, ilkel çağlardan günümüze kadar gelen, toplumun faydası için yapılan faaliyetler ile sömürü ekseninde yapılan faaliyetler arasındaki çelişkiye dikkat çekme çabasıdır. Bu çelişkinin modern finansal ekonomi koşulları altındaki versiyonunu da “finansal ve reel üretim faaliyetleri arasındaki çelişki” ifade etmektedir. Bu bağlamda Veblen, finansal ve endüstriyel faaliyetler arasındaki ikilemin ekonomi üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle, finansal faaliyetlerin endüstriyel faaliyetlere hâkim olması ile bunları yönlendirmesinin, ekonomide nasıl istikrarsızlıkları ve dalgalanmaları ortaya çıkardığı sorusuna odaklanmaktadır. Ekonomide ortaya çıkan

dalgalanmaların da endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanmadığı, aslında finansal kesimin öncelikli olarak kâr amacına dayalı olarak izlediği faaliyetlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Perelman, 2015).

4.1. Modern Kapitalizmin Belirleyicileri

Kapitalist gelişme sürecini anlamlandırmak için öncelikle teknolojik yeniliklerin ve girişimciliğin incelenmesi gerekmektedir. Veblen, 1889 yılında yazdığı, “Aylak Sınıfın Teorisi” (The Theory of Leisure Class) adlı ilk eserinde, ilkel toplum aşamasından modern kapitalist toplum ekonomisine kadar hem toplumun hem de toplumun düşünce alışkanlıklarının nasıl değiştiğini ve evrildiğini açıklamaktadır. Veblen’in evrimsel değişime bakışını büyük oranda belirleyen unsur, toplumun tarihsel açıdan geçirdiği evreleri kapitalizm öncesine dayandırmasıdır. Veblen bu bağlamda ilk eserinde de açıkladığı gibi, toplumların geçirdiği evrimi birbirini takip eden dört aşamada değerlendirmektedir. İlk olarak neolitik çağın “yabanıl-barışçıl ekonomisi” görülmekte, bunu izleyen ikinci aşama savaşçılığın ön planda olduğu, mülkiyet, erkek üstünlüğü ve aylak sınıfın ortaya çıktığı “yağmacı barbarlık ekonomisi” olmaktadır. Üçüncü aşamayı, kapitalizmin kökenlerinin de görülmeye başlandığı el işçiliği döneminin özellikleriyle şekillenen “modern zamanlar öncesi dönem” oluşturmaktadır. Veblen, toplumların son aşamasını, makine kullanan fabrika üretimi tarafından belirlenen “modern çağ” olarak ifade etmektedir. Bu dönem, aynı zamanda modern çağın da başlangıcı olmaktadır (Takay ve Aydın, 2013: 158).

Veblen, teknolojiyi toplumsal evrimi belirleyen en önemli değişkenlerden biri olarak kabul etmektedir. Toplumların geçirdiği evrim sürecinde sürekliliğin sağlanması ve her bir dönemin bir sonraki döneme katkıda bulunması için Veblen, “toplumsal ve kurumsal birikim” vurgusu yapmaktadır. Teknoloji değişkeni ile bağlantılı bir biçimde geniş bir tarihi dönemi ele alırken, toplumsal dönüşüm süreci içerisinde kapitalizmin ortaya çıkışını da doğrudan teknolojik gelişme ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda Veblen için teknoloji hem değişimin dinamik boyutunu sağlaması hem de içsel bir olgu olması bakımından önem teşkil etmektedir. Aslında Veblen’in çalışmalarında, ilerleme ve gelişmenin geçmiş ile kesin bir ayrımı bulunmamaktadır.

İlerlemenin kolektif nedenlerle birlikte gelmesi düşünüldüğünde, her bir sosyal olgu diğer olayları takip etmektedir. Bununla birlikte Veblen, teknolojik ve kurumsal değişimi kümülâtif nedenlerle değerlendirmektedir. Teknoloji paradigması, geçmişin sonucu ve geleceğin de nedeni olmaktadır. Teknolojik yenilikleri ortaya koyan bireylerin düşünce alışkanlıkları, toplumsal bir bilinç oluşturmaktadır. Kolektif bir olay olarak teknolojinin ortaya çıkması, ustalık içgüdü (rekabetçi bir güç gösterisi) temelinde olmaktadır. Veblen, Sanayi Devrimi ile görülmeye başlayan ve 19. yüzyılın sonlarında sahneden çekilmiş olan teknolojik yenilik yapma arayışı içindeki girişimci tipini, “üretici iş adamı” olarak tanımlamaktadır. Bu tür girişimciyi de “sanayi kaptanı” adını vermektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru sanayi kaptanlarının yerini, finansal sermaye döneminin gelişmesi ile birlikte “finans kaptanları” almıştır (Takay ve Aydın, 2013: 158-159).

Veblen’de Sanayi Devrimi ile başlayıp 19. yüzyıl ortalarına kadar, iktisadi gelişmeye önemli katkılarda bulunmuş olan yararlı birer “yaratık”¹⁰¹ sanayi kaptanlarıdır. Bu sanayi kaptanlarının değişim geçirmesi, toplumların geçirdiği aşamalara paralel olarak gerçekleşmektedir. Sanayi kaptanı olarak adlandırılan girişimci türünün iktisadi gelişmeye en temel katkısı, mülkiyet edinme işlevidir. Veblen’e göre girişimci, sanayi kaynakları ile malzemelerinin kontrolünü yapan ve sanayi sürecinin düzenlenmesi görevini yerine getiren kişidir. İşletmenin kârlılığını yükseltmek ve üretimin maliyetini düşürmek, işletmelerin bütün finansal işlemleriyle de ilgilenen bu tip bir girişimcinin temel hedefini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle girişimci, sistemin daha verimli bir kapasitede çalışmasını sağlamakla yükümlü halde bulunmaktadır. Veblen’de girişimciyi yenilikçi yapan unsur, üretimin daha üretken yöntemlerle gerçekleşmesi için gösterdiği gayret olmaktadır. Ona göre, sanayi kaptanları hem birer yenilikçi hem de üretimin dördüncü faktörü olan girişimcileri oluşturmaktadır. Girişimcilerin faaliyetlerinin adil ve haklı bir ödülü, üretim süreci sonunda elde ettiği kâr olmaktadır. Eski tip girişimci veya sanayi kaptanları, süreç içerisinde sadece terimsel özellikleri açısından değil, işlevsel özellikleri bakımından da dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, hem içsel (endojen) hem de dışsal (exojen)

¹⁰¹ Veblen, Sanayi Devrimi döneminden 19. yüzyılın ortalarına kadar ekonomik ilerlemeye önemli katkılarda bulunan sanayi kaptanı gibi yararlı bir “yaratığın”, topluma endüstriyel olarak yararsız bir yaratığa dönüştüğünü göz önünde bulundurmaktadır (Griffin ve Karayiannis, 2002: 62).

değişimlerin bir sonucu oluşmaktadır. Firma dışında gelişen, üretim ve nüfus artışına bağlı olarak iş hacminin genişlemesi gibi dışsal değişimler, girişimcinin ilk elden üretim sürecini kontrol etmesini olanaksızlaştırmaktadır. Firma içinde gelişen, kârın arttırılmasına yönelik süreçteki değişiklikler gibi içsel değişimler ise direkt olarak yeniliklere olan güveni sarsabilmektedir. Bunun gibi benzer nedenlerin meydana getirdiği değişimler, girişimcilik tipinin ya da rolünün farklılaşmasına sebep olmuştur (Takay ve Aydın, 2013: 159).

Eskimekte olan sanayi kaptanının rolü, “iş adamı ve yönetim teknikeri”¹⁰² şeklindeki iki kategori tarafından yeni sanayi sisteminde yönetiminin üstlenildiği bir yapıya dönüşmektedir. Şirket teknikerleri, özel bilgilere sahip olan, ülkenin mevcut kaynaklarını bilen ve teknolojik bilgi birikimini de kullanarak bu mevcut olan kaynakları sanayi üretimine uyarlayabilen kişiler olmaktadır. Temelde yeni sanayi sistemindeki iş adamı ve yönetim teknikeri, toplumun alışkanlık ve ihtiyaçları çerçevesinde yenilik yapma girişiminde bulunmaktadır. Yönetim teknikerleri, sanayi kaptanlarının çalışanı olmaya devam etmektedir. Finans kaptanları, bilgiyi ve sanayi uzmanlarının yeteneklerini ticarileştirerek, bunları kazanca dönüştürmektedir. Finans kaptanları, risk almaktan memnun olmayan ancak bununla birlikte sanayi kaptanları gibi macera duygusuna sahip kişiler olarak tanımlanmaktadır. Veblen’e göre finansal girişimciler, girişimciliğin yeni bir sınıfı gibi düşünülmektedir. Bu girişimcilerin, diğer iktisadi karar birimlerinden farklı olarak bazı özel nitelikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda bunlar, maddiyat peşinde koşan, pratik temelli yönetim özelliklerine sahip bireylerdir. Karar verme yeteneğine ve özel bilgiye sahip oldukları için, firma sahibinin ticari çıkarlarına ve kâr tutkusuna en düzgün şekilde hizmet etmektedirler. Bu temel özellikleri etrafında, üretimin arttırılması ve bu oranın yükseltilmesinin

¹⁰² Ancak, analizini teknisyen güdüsünü kapsayacak şekilde genişletmemiştir. Veblen, (1975 (1899): 15-16; 1964 (1923): ss.115-117) ekonomik eylemlerin yönlendirilmesinde maddi ve maddi olmayan insan güdülerini olduğunu, ancak ikincisinin çoğunlukla birincisi tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Özellikle, ücret güdüsünün, finansal girişimciye sundukları özel bilgileri teknisyenleri telafi etmek için yeterli olup olmadığını araştırmamıştır. Bununla birlikte, finansal girişimcinin rolünün ticaret için, asıllar olan teknisyenlerden daha belirleyici olduğunu vurgulamıştır (Veblen, 1965 (1921)): 59-60 ve 135; 1964 (1923): 259). Tarihsel olarak, Rockefeller ve Carnegie'nin rollerinin ilgili petrol ve çelik işletmeleri için, zamanın yeni iktisat bölümlerinde yetişen üniversite eğitilmiş yönetim ekiplerinin daha az önemli kararlarından daha etkin bir belirleyici olarak görmüştür. (Griffin ve Karayiannis, 2002: 64).

yanında, ürünün dağıtımının en iyi ve etkin bir şekilde nasıl olması gerektiği ile ilgili çalışmalarda bulunmaktadır (Takay ve Aydın, 2013: 159-160).

Veblen, modern sanayi sistemi ile birlikte eski tip girişimci ve yenilikçi olan sanayi kaptanlarının girişimcilik rolünün tamamıyla “uzmanlaşmış işçilerin tekeline” geçtiğini ifade etmektedir. Teknolojinin seviyesinin ilerlemesi ile birlikte, insanların düşünce alışkanlıkları büyük bir değişikliğe uğramakta ve bu değişiklik durumu girişimcilik tipi ve anlayışının da değişime uğramasına yol açmaktadır. Girişimcilikte yukarıda ifade edildiği gibi meydana gelen bu dönüşümün yanı sıra Veblen, iktisadi yapının değişimini de teknolojik ilerleme ile ilişkilendirmektedir. Veblen’e göre teknoloji, kültürel bir olgu ve sosyal bir süreçtir. Bireysel ya da özel inisiyatif açısından fark edilemeyen, teknolojik anlamda bir gelişmeden bahsetmektedir. Toplumun kolektif teknik bilgi ve yeteneğine bağlı bir teknolojik ilerleme söz konusudur. Bununla birlikte teknik ilerleme, kolektif bir ilişkidir ve kişilerin yaratıcı çabası ve başarısı ile ilişkili olmamaktadır. “Ustalık İçgüdüsü” (The Instinct of Workmanship) (1946) adlı eserinde Veblen, kapitalizmin kökeninin el işçiliği çağına dayandığını belirtmektedir. Bu eserde aynı zamanda düşünce alışkanlıklarını biçimlendirmede baskın bir faktör olan çalışma içgüdüsünden bahsetmektedir. Veblen’e göre teknoloji, bir yandan toplumun yapısını şekillendirirken bir yandan da toplumun düşünce alışkanlıklarının şekillenmesini sağlamaktadır. Bilindiği üzere toplumun problem çözme becerisi, yenilikleri meydana getirmektedir. Böylelikle toplumun çalıştığı sanayi çevresi değişerek yeni ve daha ileri yenilikleri ortaya çıkarmaktadır (Takay ve Aydın, 2013: 160).

Veblen temel olarak girişimciliğin işlevini, Marx’ında “Kapital II”de belirttiği gibi, sermayenin devir hızını arttırmak ve kârı yükseltmek olarak görmektedir. Veblen’e göre, “sermayenin devri” iki şekilde artmaktadır. İlki, zamandan tasarruf sağlayacak bir yeniliğin sanayi sürecinde kullanılmasıdır. Diğeri ise, daha etkin bir reklam, satış elemanı ve kişisel pazarlığı arttıracak yenilik sürecinin oluşturulmasıdır. Kârın maksimumlaştırılması, hem yeni tip girişimcinin hem de eski tip girişimci olan sanayi kaptanlarının temel görevi ve hedefi olmaktadır. Ancak yeni tip girişimci olan finans kaptanları, bu hedefe ulaşmak için eski tip girişimcilerden daha farklı yollar izlemektedir. Kredi kullanımının artırılması için yeniliklerin bulunması, kredi kanalının genişlemesi ve yeni finansal ürünlerin ortaya çıkarılması, finansal

girişimciliğin tercih edilen bir özelliğidir. Ortaya  ıkış itibarıyla 19. yüzyıl sonlarına dayanan bu girişimci tipi, kazanç fırsatlarının ve kaynaklarının farklılığı açısından sanayi kaptanlarından ayrılmaktadır. Finansal girişimcinin amacı, verimliliğin arttırılmasının da ötesinde satışların arttırılmasına yönelik yenilik çalışmalarında bulunmaktadır. Temel niteliklerine yer verilen girişimciyi aynı zamanda, kurumsal değişim süreci çerçevesinde de incelemek gerekmektedir (Takay ve Aydın, 2013: 161).

Veblen, kapitalizmin yarattığı istikrarsızlıkların ve dalgalanmaların kurumsal nedenlerini, daha önce adı geçen çalışmalarında (1904 ve 1923) ortaya koymaktadır. Veblen'in genel analizinde olduğu gibi, kurumsal değişimin temelinde de, içsel değişimin unsuru olan teknolojik ilerleme yer almaktadır. Kurumsal değişim, içgüdüler, kurumlar ve teknoloji arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Kurumsal değişimin bu "kümülatif nedensellik" ilkesi ile temellendirilmesi, teknolojik yeniliğin kurumları ve kurumların da yeniliği etkilemesi anlamına gelmektedir. Kurumların oluşturulması, toplumsal bilincin bir bütün olarak teknik eylemi oluşturma çabası ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal değişim temelde, kurumların oluşumunu ve değişimini açıklamaya yöneliktir. Bu oluşum özünde, alışkanlığın bir sonucudur (Dinar, 2013: 54).

Kurumsal değişimde, öncelikli faktör olarak teknolojinin ele alınması, aslında teknik eylemi yaratan insanın içgüdüleri ile ilişkili olmaktadır. İnsanların içgüdüleri, girişimcilik faaliyetlerini aksettirmektedir. Bu bağlamda, Veblen'in kurumsal değişim kuramını, içgüdüler ve bununla ilişkili olarak girişimciler temellendirmektedir. İçgüdüler, insan davranışlarının birincil hareket unsurudur. Kurumsal değişim; kişilerin alışkanlıkları, kurumlar,  evre faktörleri, içgüdüler, toplumsal bilinç ve ortak bir geçmiş arasındaki karşılıklı ve birikimli dizgelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Onun sisteminin hem dinamik bir faktörü hem de temel açıklayıcısı, teknolojik değişimdir. İnsan davranışlarının belirleyiciliğine, kurumsal değişimi gerçekleştiren unsurlar açısından büyük bir önem vermektedir. Kısacası Veblen'in analizinde, çok açık bir ifadeyle, doğrudan değişimin itici gücünün, insan davranışlarının belirleyicilerinin olduğu ileri sürülmektedir (Takay ve Aydın, 2013: 161). Sermaye kavramının içeriğinin değişmesi ve kredi kullanımının

yaygınlaşması da en az üretimin parasal bir olgu haline gelmesi kadar modern zaman kapitalizminin temel özelliğini yansıtan unsurlardan olmaktadır.

4.2. Endüstriyel ve Ticari Faaliyetler Arasındaki İkilem

Veblen, kurumsal evrim sürecinin arkasında, içgüdü kavramının olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, “barışçıl içgüdüler” ve “yağmacı içgüdüler” olmak üzere iki tip içgüdüye yer vermektedir. Aynı zamanda bu içgüdüler, toplumsal evrim sürecinin yönünü ve hızını belirlemektedir. Barışçıl içgüdüler, insanın maddi yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik davranışsal yaklaşımları ifade etmektedir. Yağmacı içgüdüler ise, insanın kurumsal evrim sürecine karşı direniş gösteren ve mevcut olan düşünce alışkanlıklarının sürdürülmesine yönelik davranışsal yaklaşımlarını ifade etmektedir (Perelman, 2015). Kurumsal evrim sürecinde barışçıl içgüdüler, daha çok endüstriyel faaliyetleri ve üretimi öne çıkararak toplumların gelişme ve ilerleme göstermesini sağlamakta ve bu açıdan da dinamik özellikler yansıtmaktadır. Yağmacı içgüdüler ise, üretim artışını ve üretim faaliyetlerini engelleyen ticari ve finansal faaliyetleri öne çıkarmakta ve tutucu özellikler yansıtmaktadır. Finansal ve ticari girişim, sürekli olarak kâr amaçlı bir temele dayandığı için üretimin yapay olarak kısıtlanması gerekmektedir. Bu anlamda da finansal faaliyetler, sanayinin sabote edilmesine neden olarak uzun dönemde dinamik özellikli endüstriyel kurumların önünde bir engel olarak kabul edilmektedir (Perelman, 2015).

Endüstriyel sistem, modern uygarlığın maddi çerçevesi¹⁰³ olarak görülmektedir. Ticari girişim ise, endüstriyel sistemi canlandıran yönlendirme gücünü oluşturmaktadır. Veblen, modern ekonomik organizasyonu, “Kapitalist Sistem” veya “Modern Endüstriyel Sistem” olarak adlandırmaktadır. Makine süreci ve kâr için yatırım yapma kapitalistlerin karakteristik özellikleri ve modern kültürün hâkim gücünü oluşturmaktadır. Makine, modern sanayinin kapsamı ve yöntemini belirlemektedir ancak bu bütün endüstriler için geçerli olmamaktadır. Modern bir

¹⁰³ Yıkıcı sömürü ve statünün şövalyelik kanunları, işçiliğin verimliliği ve maddi gücünün daha aşağılık kanunlarına yer vermektedir. Toplumun yeni ve şimdiye kadar yetersiz bir unsuru olan sosyal düzende, neyin değerli olduğuna dair sağduyulu kavrayışta önceliği sağlayan ekonomik değişimler, ana ve karakteristik olarak el sanatları ve küçük ticaretin büyümesidir. Bu nedenle de sanayi kentlerine, pazarların büyümesine, bireysel girişim ve inisiyatiflere ait bir alana ve insanların, şeylerin ve olayların maddi açıdan değerlendirilmesine yol açmaktadır (Veblen, 1910: 178).

sanayi topluluğunun devam edebilmesi için mekanik aletlerin ve süreçlerin yardımı gerekmektedir. Makine endüstrileri -makine sürecinin olağanüstü olduğu endüstriyel sistemin bölümleri- endüstriyel sistemin geri kalanına hız vermektedir. Bu anlamda, şimdiki zaman, makine sürecinin çağıdır. Endüstriyel faaliyetlerin tümü, “kâr için yatırım kuralı” kapsamında sürdürülmemektedir. Ancak diğer sanayi sektörleri çoğunlukla bu kural temelinde düzenlenmektedir. Bu kural çerçevesinde iş prensipleri kapsamına girmeyen büyük hacimli çalışma ağları bulunmaktadır. Ancak, endüstriyel dünyada girişkenlik ve endüstri konularında kapsamlı bir zorlayıcı rehberlik gösteren unsurlar, yatırım karı elde etmek amacıyla işlerine gitmekte ve iş prensipleri ile işten çıkarmalar (benzeri zorunluluklar) tarafından güdümlü yönlendirilmektedir (Veblen, 1904: 1-2).

Geniş ve yetkili takdir yetkisine sahip iş adamı, endüstride bir kontrol gücü haline gelmektedir. Çünkü yatırım ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla, süreçleri kontrol edebilmekte ve bir yandan da hızı ve hareketin yönünü belirlemektedir. Çalışma alanının hemen elinin altında olmayan kısımlarındaki kontrolü, şüphesiz, biraz gevşek ve belirsiz olmaktadır. Fakat uzun vadede kendi takdir yetkisi, alanın bu dışsal kısımları için bile büyük bir belirleyici niteliğindedir. Çünkü o, tek büyük ve kendi kendini yöneten ekonomik faktör olarak görülmektedir. İş adamı, toplumun yaşadığı yaşamın gerekliliklerini kontrol etmektedir. Bu nedenle Veblen’e göre, o ve onun servetleri, medeni insanlığın ilgisinin merkezi haline gelmektedir. Veblen’e göre modern ekonomik durumun teorisi, öncelikle amaçları, yöntemleri ve etkileri ile birlikte bir “iş trafiği teorisi” olarak ele alınmaktadır (Veblen, 1904: 2).

İşin amacı, maddi kazançtır ve yöntemde esasen satın alma ve satış olmaktadır. Amaç ve elde edilmek istenilen sonuç, zenginlik birikimidir. Ticari faaliyetlerin ayrıntılarını hem ticari uğraşlarda hem de endüstriyel bir meselenin yürütülmesinde açıklamak gerekli olmamaktadır. Teorinin amacı, makine süreciyle ortak olan ve büyük mekanik endüstri ile meşgul olan karakteristik “modern iş” olarak nitelendirilmektedir. Bununla bağlantılı olarak Veblen’e göre amaç, ticaret endüstrisi çerçevesinde iş metotlarının ve iş prensiplerinin, modern kültürel durumu ne yönde etkilediğini göstermek için yeterli bir tasarıma sahip “iş ahlâkı teorisi” olmaktadır. Modern zamanların başında yani makine endüstrisi rejimine geçilmeden önce ticari işletme, önemli ölçüde bir çeşit satış ve bankacılık, ticari mallar şeklini almaktadır.

Nakliye, modern mekanik endüstrisinin gerçekleriyle kıyaslanarak, geniş mekanik cihaz ve süreçlere yatırım yapan ya da süreçleri yöneten tek iş kolu durumuna gelmektedir. Sevkiyat, genellikle ticarileştirme ile birleştirilmiş ve taşımacılıktaki insanların servetleri, zamanla daha istikrarsız bir temelde görülmeye başlanmaktadır. Bu koşullar altında, iş adamının yetkisi, mevsimlerin seyrinde sunulan konjonktürlerden, talep ve arzdaki dalgalanmalardan, işlerin gidişatını kendi amaçlarına göre uyarlamaktan ziyade, faydalanmak olmaktadır (Veblen, 1904: 7).

Büyük iş adamı, spekülâtif bir alıcı ve satıcının daha fazlası olmakta ve dolayısıyla modern zamanların başından beri bir finansçı, strateji uzmanı şeklinde nitelendirilmektedir. Makinenin gelişimi ile birlikte bazı değişiklikler ortaya çıkmış ancak iş ve endüstri metotları için doğru olarak kabul edilen bazı temellendirmeler değiştirilmemiştir. Çünkü onlar, sahip oldukları çerçevesinde gerçeklere şartlandırılmaktadırlar. Fakat tüccarın yaptığı gibi, üretici ve tüketici arasındaki mallara yatırım yapmak yerine, iş adamları artık endüstri süreçlerine yatırım yapmaya başlamıştır. Bu yatırımlar, değerleri ve mevsimlerin belirsiz öngörülen konjonktürleri Tanrı'nın eylemi üzerine koymak yerine, iş adamlarının kontrolü altında büyük ölçülerde gerçekleşen endüstriyel süreçlerin karşılıklı etkileşimlerinden doğan konjonktürlere dönüşmektedir (Veblen, 1904: 8).

Veblen'e göre makine süreçleri, biraz gelişmiş, dağınık, göreceli olarak izole edilmiş ve endüstriyel olarak birbirinden bağımsız olduğu sürece, nispeten dar bir pazar için küçük bir ölçekte sürdürülmesi ve bunların yönetimi açısından, 18. yüzyılın İngiliz iç endüstrisini şartlandıran koşullarla birçok yönden benzerlik göstermektedir. Makine çağının bu yeni başlayan evresinin koşulları altında, daha önceki nesillerde ekonomistlerin, endüstride iş adamlarının rolüne dair teoriler üzerinde çalıştıkları görülmektedir (Veblen, 1904: 8). Bununla birlikte, büyük ölçüde işçinin, endüstriyel donanımın sahibi olduğu ve mekanik süreci ile teşebbüsün devreye girdiği maddi işlemlerin gözden geçirilmesi sonucunda göreceli olarak sık olmayan istisnalarla birlikte, iş başarısının temel unsuru olarak "gösterişsiz bir üretken verimliliği" doğru olarak kabul edilmektedir. Makine endüstrisinin zemin kazanmasıyla birlikte, endüstriyel süreçler ve pazarlar modern bir çerçevede birleşmiş ve iş konjonktürleri daha çeşitli hale gelmiştir. Aynı zamanda geniş bir kapsamda, kurnazca bir manipülasyona uygun bir ortam oluşturulmuştur. Veblen'e göre işletmenin maddi

tarafı, endüstriyel verimliliğinin yanı sıra, iş dünyasındaki kazanç ya da kayıpların artması neticesinde daha fazla stratejik kontrole ihtiyaç duymaktadır (Veblen, 1904: 9).

Veblen, endüstriyel faaliyetlerle uğraşan işçiler, emekçiler, operatörler ve teknisyenlerin, toplumun maddi yaşamının refahını ve üretimi arttırmaya yönelik eğilimde olmalarıyla makine kullanan üretim sürecini anlatmaktadır. Doğrudan maddi yaşam ve üretimle alakalı olmayıp mülk sahiplerinin, yatırımcıların, işverenlerin, girişimcilerin ve iş adamlarının parasal kazanç elde etme isteği ve bireyleri sömürmek için yaptıkları faaliyetler, “parasal işler ya da ticari girişim” olarak tanımlanmaktadır. Bu ayrım, modern kapitalist ekonominin görüldüğü uygarlığın kurumsal yapısının özünü oluşturmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, endüstriyel faaliyetlerin dinamik, endüstriyel olmayan ya da finansal faaliyetlerin ise tutucu özellik taşıdığı açıklanmaktadır. Dolayısıyla modern kapitalizmde, bu iki kesim arasında bir çatışma ortaya çıkmaktadır (Dinar, 2011: 29).

Modern kapitalizmde ortaya çıkan endüstriyel iş ve parasal iş ayrımı neticesinde girişimci tipinin geleneksel rolleri de farklılaşmaktadır. “Mühendisler ve Fiyat Sistemi” adlı eserinde Veblen girişimciyi, üretimin finansal sonuçlarının sorumluluğunu üstelenen kişi olarak ve para kazanma odaklı bir varlık olarak ifade etmektedir. Bu çerçevede de girişimci; iş adamı, şirket finansörü ve finans yöneticisi işlevini taşımaktadır. Bu gelişmelerin de bir sonucu olarak 19. yüzyıla geldiği zaman girişimcinin, dinamik teknik gelişmelerin bir kaynağı olma yetisini kaybettiği ileri sürülmektedir. Girişimci, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şirket veya sermaye yöneticisi gibi davranmaya başlamıştır. Veblen bunun bir sonucu olarak girişimcinin, artık asıl görevi olan endüstrinin kapasitesinin verimliliğini artırma işine odaklanmak yerine, endüstriyi kendi kâr isteği doğrultusunda kontrol etme işine odaklandığını söylemektedir. Veblen’in kâra bakış açısı, teknolojik ilerlemenin maddi üretimin ve verimliliğin artırılmasından ziyade finansal faaliyetlerden ve yüksek fiyatlardan elde edilen bir kazanç olmaktadır. Burada, girişimcilerin sanayi sistemiyle doğrudan bir ilişki içine girmediği kabul edilmektedir. Girişimcilerin konumları “işe gelmeyen mülk sahibi” (Absentee Ownership) şeklinde kavramlaştırılmaktadır. Veblen’e göre bu kavram, mülkünün başında olmayan girişimciler anlamına gelmektedir (Dinar, 2011: 29; Veblen, 1954 (1921): 30-31).

Şirket yöneticilerin çıkarları ile şirket çıkarlarının uyumlu olması veya eşit olması için herhangi bir neden olmamaktadır. Çünkü şirket yöneticisi, üretimi yapay olarak kısma ve borsanın fiyatlarını yönlendirme yoluyla daha fazla kazanç elde etme olanağına sahip olabilmektedir. Borsanın değerine yönelik yapılan bu manipülasyonlar şirket açısından bir risk taşımaktadır. Ancak yöneticiler için herhangi bir risk taşımamaktadır. Veblen, yöneticilerin borsada daha sınırlı hisseye sahip olmaları nedeniyle risklerinin daha az olduğunu ifade etmektedir (Dinar, 2011: 30; Ganley, 2004: 398). Aynı zamanda Veblen, şirket çıkarları ile toplum çıkarları arasında da bir uyumsuzluğun bulunduğuna değinmektedir. Bunun nedeni ise, toplumun çıkarının üretimin verimli bir şekilde yapılmasını gerektirmesine karşın şirket yöneticilerinin çıkarının, borsa değerlerinin manipüle edilmesi yoluyla daha fazla kâr elde etme peşinde olmasını gerektirmektedir. Ticari faaliyetlerin hâkim olduğu 19. yüzyılın son dönemlerinde sanayi kaptanlarının sayısının azalması ile yerine amacı sadece daha fazla kazanç olan ve faaliyetleri de finansal faaliyetler olan yeni bir girişimci tipinin ortaya çıkması sonucunda, girişimcinin kapitalist gelişmenin temel kişisi olma durumu ortadan kalmaktadır. Şirket terimi, “işletmeyi kişisel olarak yönetmeyen mülk sahibinin” dâhil edilmesi nedeniyle bütün etkileşimlerinde kişisel olmayan niteliklere sahip olmaktadır. Bu açıdan da endüstriyel örgütlenmeden farklılık göstermektedir. Buradaki amaç, üretimin verimliliğinin artırılması ile kâr elde etmek değildir. Aslında şirket için önemli olan, pazarlık ve satış gibi girişimler ile en yüksek kârı elde etmektir. Bu bağlamda şirket yöneticileri, endüstrileri kontrol ederek üretimi kendi çıkarlarına göre yönlendirmektedirler (Dinar, 2011: 31; Veblen, 1964 (1923): 82-83).

Veblen, ticaretin uzun dönemde sanayiye kontrol etmesini “sabotaj” kavramı ile açıklamaktadır. Ayrıca o, faal sınıf ile parasal sınıf arasındaki çekişmede iş uygarlığının temel çelişkisini bu “sabotaj” terimini kullanarak ifade etmektedir (Dinar, 2011: 31). Burada sabotaj kavramı, bilinçli bir şekilde yavaşlatılan üretim etkinliğinin durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Fiyat sisteminin temelinde düzenlenen bir toplumda, ticari girişimci sınıfının çıkarı, etkinliğin bilinçli olarak devre dışı bırakılmasını veya diğer bir ifadeyle, kazanç düzeyinin sürdürülmesi için üretimin sabote edilmesini gerektirmektedir. Veblen’in işaret ettiği, kazançlı bir piyasanın oluşturulması için üretim hacminin devamlı olarak kontrol edilmesinin

gerektiğidir. Veblen, sabotaj terimini, iş adamlarının “aşırı üretim” karşısındaki politikalarını açıklamak için, daha çok küçümseyici anlamda kullanmaktadır. Ona göre, piyasanın yeterince kârlı bir fiyata yapabileceğinden daha fazla bir üretim, aşırı üretim anlamına gelmektedir. Bu nedenle kârlı fiyatın yeniden sağlanabilmesi için, bu üretim fazlası bir şekilde ortadan kaldırılmalıdır. Bu, iş adamlarının ana faaliyeti gibi görünmektedir (Öncü, 2009: 204). Üretim oranı ve hacmi, piyasanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir. Veblen, iş adamlarının sanayi sistemi üzerindeki kontrolü ile ilgili olarak tek kurtuluşlarının sabotaj olduğunu söylemektedir. Asıl olan, fiyat sisteminin düzgün bir şekilde işlemesidir. İş adamları ise bu sistemin, kukla temsilcileri rolünde yer almaktadır. Veblen temelde finansal ve ticari faaliyetlerin sanayiye sabote etmesinin nedenini, yüksek oranda kâr elde etme anlayışına bağlamaktadır. Girişimcilerin ticari çıkarları, malların fiyatlarını yükseltmek için üretimin sabote edilmesini ve finansal oyunları gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla girişimci, ülkenin endüstrisini, ticari sınıfın ihtiyaçlarını dikkate alarak üretimi düzenleyip kontrol etmektedir (Dinar, 2011: 32; Veblen, 1954 (1921): 12-13).

4.3. Sermaye Kavramının İçeriğinde Değişme

Veblen, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kapitalizmin yeni bir sürece girdiğini ifade etmektedir. Bu yeni aşamaya “kredi ekonomisi dönemi” denmektedir. Bu dönemin önceki dönemlerden temel farkı, ekonominin büyük ölçüde mal piyasalarından ziyade, sermaye piyasaları ile yönlendirilmesidir. Şirket faaliyetleri içerisinde de sermaye ticareti ön plana çıkmaktadır. Veblen ticari faaliyetleri, “satmak için almak” veya “almak için satmak” olarak özetlemektedir. Bu faaliyetlerin temel amacı, “ödenen fiyat” ve “elde edilen fiyat” arasında avantajlı bir kazanç elde etmektir (Veblen, 1920 (1904): 152).

Mal piyasalarında tüketici, malları tüketim amaçlı almaktadır. Sermaye piyasalarında ise alım işlemleri, daha yüksek bir fiyattan tekrardan satma amacıyla yapılmaktadır. Veblen, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern finansal ekonominin görülmeye başlanması ile birlikte, sermaye kavramının içeriğinin de evrimleşerek farklılaştığını ileri sürmektedir. Kredi ekonomisi olarak adlandırılan bu dönemde, ticari sermayenin endüstriyel faaliyetlerle olan ilişkisi de farklılık göstermektedir

(Veblen, 1920 (1904): 133). Parasal sermayenin ortaya çıkması, kredi ekonomisinin ve şirket finansının, tüm endüstriyel faaliyet ve süreçleri yönlendirmesi ile olmaktadır. Parasal sermaye, değişken doğası nedeniyle endüstriyel faaliyetlerle istikrarsız bir ilişkiye girmektedir. Kredi ekonomisi döneminden önce kapitalizasyonun temelinde, üretimde kullanılan maddi ekipmanların maliyeti bulunmaktadır. Kredi ekonomisi dönemi ile birlikte, kapitalizasyon büyük ölçüde şirketlerin kazanç sağlama kapasitesine bağlı hale gelmektedir (Dinar, 2011: 33).

Veblen şirketin kazanç sağlama kapasitesini, “goodwill” kavramı ile ifade etmektedir. Veblen “maddi olmayan servet” ya da “maddi olmayan varlıklar” olarak da isimlendirdiği bu kavramı, modern ticari faaliyetlerin ihtiyaçları karşılama yöntemi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu türdeki varlıklara örnek olarak; satış hakları patent hakları, belirli süreçlerin ve belirli maddi kaynakların imtiyazlı kullanımı, telif hakları gibi sahiplerine kâr sağlayan icraatları vermektedir (Veblen, 1920 (1904): 139). Parasal sermayenin değerini, bu türdeki varlıklar oluşturmaktadır. Sermaye değerinin belirleyicisi, sermaye piyasalarında alıma ve satıma konu olan unsurların geçmiş ve cari kazanç kapasitesinin yanında, gelecekte olma ihtimali varsayılan kazanç kapasitesinin de yüksek olmasıdır (Veblen, 1920 (1904): 153). Kredi ekonomisi koşullarında parasal sermayenin değerinin endüstriyel süreçle ilişkisinin koptuğunu gösteren unsur, sermayenin değerinin artık ondan kazanç sağlama kapasitesine bağlı olmasıdır. Yani Veblen’e göre sermayenin değeri, kazanç sağlama kapasitesinin bir fonksiyonudur (Veblen, 1920 (1904): 152-153).

Görüldüğü gibi sermaye, endüstriyel ve parasal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki tür sermayenin değerleri de birbirlerinden farklı olarak belirlenmektedir. Parasal sermayenin büyüklüğü, endüstriyel sermayedeki değişikliklerden bağımsız olarak değişme göstermektedir. Parasal sermaye, sermaye piyasalarında işlem yapmakta olan girişimcilerin, sermayenin değeriyle ilgili değerlendirmelerinin bir sonucu olarak değişiklik göstermektedir (Veblen, 1920 (1904): 310-311). Bu nedenle de parasal sermayenin değeri çoğunlukla kitle psikolojisi ile ilişkilendirilmektedir. Endüstriyel sermayenin değerine bakıldığında, somut maddi süreçlerle ilgili olduğu görülmektedir. Yatırımcıların piyasaya duydukları güven, iş adamlarının piyasayı kontrol etme teknikleri, mevsimlere ve politik duruma ilişkin tahminler gibi kamuoyu algısı ile bağlantılı olarak değişebilen çoğunlukla içgüdüsel ve kesin

olmayan faktörler, parasal sermayenin değerindeki dalgalanmaları ifade eden temel unsurlardır. Dolayısıyla, modern kapitalizmde ticari sermayenin büyüklüğü ve onun zamanla farklılık göstermesi, maddi unsurlardan daha çok kitle psikolojisine bağlı olmaktadır. (Veblen, 1920 (1904): 149).

Parasal sermayenin değerinin kitle psikolojisi ile belirlenmesi, değerinin istikrarsız olmasına neden olmaktadır. Modern kredi ekonomisinde şirket yöneticileri, parasal sermaye değerini piyasada çeşitli düzenlemeler yaparak değiştirebilme gücü ile kazanç sağlamak amacıyla, çeşitli koalisyonlar ve birtakım yeniden örgütlenme hareketleri içinde bulunmaktadırlar. Bu faaliyetlerle asıl amaçlanan, varlıkların alım ve satımlarını kontrol etmektir. Aslında gerçeklerin yanlış bir biçimde ifade edilmesinin yönetici açısından pek çok faydası bulunmakta ancak bu durum parasal sermayenin değerini olumsuz yönde etkileyerek, istikrarsız ve değişken olmasına neden olmaktadır (Dinar, 2011: 36).

4.4. Kredi Kullanımının Yaygınlaşması

Şirketlerin kendi içsel kaynaklarına ilave olarak kredi kullanabilmeleri, modern kredi ekonomisinin temel belirleyici özelliklerinden birisidir. Kredi kullanımı, satın alma ve satış sözleşmelerinin yanı sıra ticari bankalardan ödünç alma veya şirketlerin menkul kıymet ihracında bulunması gibi farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Kredi kullanımı ile ekonomide kâr beklentileri artış göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomide firmaların bu beklentilere üretimlerini arttırmaları yoluyla katılmaları gerçekleşebilmektedir. Eğer bu durum diğer mevcut firmalar tarafından da taklit edilirse ekonomide genişleme eğilimi görülmektedir. Şirketler, kredi kullanabilmek için kendi varlıklarını teminat olarak göstermektedirler. Şirketlerin daha fazla kredi kullanımında bulunmak istemesi halinde, varlıklarının değerinin fazla olması gerekmektedir. Belirli bir dönemde elde bulunan tüm nominal sermaye miktarı, kredi kullanımıyla birlikte, maddi mülklerin toplam değerinden daha fazla olmaktadır (Dinar, 2011: 37; Veblen, 1920 (1904): 149).

Bu bağlamda, belirtilen maddi mülklerin cari değerleri de kredi kullanımının yapılmadığı duruma göre daha fazladır. Bu açıdan kredi kullanımı, sermayeye çevrilmiş olan değerleri ateşlemekte ve bu da daha çok kredinin kullanılması ile

endüstriyel ve ticari sermaye değerlerinin arasındaki farkın artmasına neden olmaktadır (Wray, 2007: 618). Daha ileri bir kredi kullanımı için, şirketlerin kazanç sağlama kapasitelerini belirleyen sermaye varlıklarının fiyatları, bir teminat işlevi görmektedir. Veblen, kredi ekonomisinin koşullarında şirketlerin kazanç sağlama kapasitelerini belirleyen unsurların aynı zamanda şirket sermayesi için de önemli bir unsur olduğuna vurgu yapmaktadır. Sermaye piyasası tarafından belirlenen gelir kazanma kapasitesine bağlı olarak, sermayenin parasal değerinin oluştuğu belirtilmektedir (Veblen, 1920 (1904): ss.355-363)

Kredinin, kapitalizmin finans çağında çok önemli rolü bulunmaktadır. Bunun temel nedeni kredinin, sermayenin değişim oranını arttırmasıdır. Bu açıdan da parasal kârları sürdürebilmenin en önemli temelini oluşturmaktadır. Kredi olmadan, kapitalist piyasa ekonomisinin genişleyebilmesi mümkün olmamaktadır. Bu anlamda kredi kullanımı, finansal kapitalist çağın temel özelliklerinden birisidir (Veblen, 1920 (1904): ss.355-363). Kredi kullanımı ile birlikte, girişimci var olan sermayesine ilaveler yaparak, hem üretim daha etkin yollarla gerçekleştirilebilir hale gelmekte hem de satış aşamasında daha stratejik ve rekabetçi yollar izlenebilmektedir. İş adamları, kullandıkları krediler ile birlikte yeni yatırımlar yapabilmektedirler. Veblen'e göre kredi kullanımı, ekonomideki genişleme eğiliminin temel unsurunu oluşturmaktadır. Artan ticari faaliyetlerin bir nedeni veya sonucu olarak artan kredi kullanımı görülebilmektedir. Hatta Veblen çoğu durumda, bu ikisinin bir arada olduğuna dikkat çekmektedir (Veblen, 1920 (1904): 190).

Kâr beklentilerinin yüksek olması ve bununla bağlantılı olarak şirketin sermaye varlıklarının değerinin artması, kredi genişlemesinin arkasındaki en önemli unsur olmaktadır. Şirketlerin sermaye varlıklarının değerinin yüksek olması da yüksek kredi kullanımını meydana getirmektedir. Bu yüksek kredi kullanımı, aynı zamanda ticari faaliyetlerde artışa neden olmaktadır. Kredi analizde, ekonomide spekülâtif bir genişleme eğiliminin en önemli tetikleyicisi olabildiği gibi, ekonominin daralma eğilimine girmesinin de en önemli nedeni olabilmektedir (Dinar, 2011: 38). Analizde temel mesele, refah, kriz ve buhran dönemleri süresince kredi-borç sarmalının, hisse senedinin fiyatlarının ve sermayenin, ekonomide nasıl dalgalanmalara ve istikrarsızlıklara sebep olduğudur (Dinar, 2011: 38; Raines ve Leathers, 2008: 63).

Veblen'nin düşüncesinin ve analizinin temelini oluşturan bu unsurlar, aynı zamanda Veblen'in iş çevrimleri teorisi içinde önemli bir zemin oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği, modern finansal kapitalizmde, kurumsal evrim süreci içerisinde, iş adamlarının ve finansörlerin davranışlarının hangi kültürel değerler ve kurumsal uygulamalarla biçimlendiği Veblenci bir çerçevede izah edilmektedir. Bu anlamda, iş adamlarının davranışları yağmacı içgüdülerin bir devamı şeklindedir. İlk çağlardan günümüze kadar toplumun faydası için yapılan verimli faaliyetler ile sömürü esasına dayanan uygulamalar arasında bulunan çelişkiye odaklanılmaktadır. Bu çelişkinin modern kapitalizm versiyonu ise, finansal, ticari faaliyetler ile reel faaliyetler arasında olan çelişki şeklinde belirtilmektedir. Temelde Veblen, dinamik endüstriyel faaliyetler ile statik ticari faaliyetler arasındaki ikilemi, iş çevrimleri teorisini inşa etmek için ele almaktadır.

4.5. İş Çevrimleri Teorisi

İş çevrimlerini nelerin oluşturduğuna dair teorik nedenlere bakıldığında, 19. yüzyılın ortaları, “tekrarlayan bir piyasa olayı” olarak iş döngüsünün ilk kez belgelendiği dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde, Britanya ve ABD ekonomilerinin temeli tarımdan sermaye yoğun sanayinin üretimine yönelmiş ve finans sektörünün rolü de önemli hale gelmiştir. Endüstri, uzun süreli yaşanan çöküşler nedeniyle boğulmuştur. Ekonomistler, çöküşlere neden olan özellikleri ve süreçleri anlama yoluna giderek, her bir durgunluğa eşlik eden ve krizlere neden olan mekanizmaları araştırmak adına geniş bir literatür izlemişlerdir. Ekonomik döngü ya da ticaret döngüsü olarak da ifade edilen iş çevrimi, uzun vadeli büyüme eğilimi etrafında gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH)'nın aşağı ve yukarı yönlü hareketinden oluşmaktadır. Veblen, piyasaların entegrasyonunun derinleştirilmesinin, rekabetin yoğunlaşmasının, teknolojik ilerlemenin devam etmesinin ve sermaye yoğun teknolojilere doğru kaymanın fiyat ve kâr üzerinde kronik bir çöküş etkisine sahip olduğunu gözlemlemiştir (Veblen, 1904: 67-68). Bunun nedeni ise, iş adamlarının ve finansörlerin faaliyetlerini, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmasından ziyade kâr oranı yüksek olan sektörlere yönelmeleri olmaktadır. Veblen'e göre, dalgalanan kârlılık varsayımı

ve iş çevrimlerinin tekrarlamasını arz ve talep dengesizliklerine bağlayan teorisyenlerin görüşleri, fiziksel dengesizliğin bir yan ürünü olarak görülebilir.

Veblen'in iş çevrimleri teorisinde vurguladığı ve son derece önemli olan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, fiyat düzeyindeki değişikliklerin, maddi olan ve maddi olmayan sermaye varlıklarının, cari ve beklenen kârların bu süreçteki rollerini incelemektedir. İkincisi ise, refah ve bunalım dönemlerinin ortaya çıkışını psikolojik bir temele dayandırmaktadır. Genişleme ve refah dönemlerinde ortaya çıkan durumlar, buhran dalgasının öncülüğünü yapmaktadır (Dinar, 2011: 39).

Veblen, endüstrinin kendi kendini devam ettirebilen güdülerle, azınlık olan bir finansçı tarafından sabote edilmesine izin verdiği için modern ekonomik sistemi suçlu bulmaktadır. Veblen, kapitalizasyona olan güvenin, üretim süreçleri, endüstrinin yapısı ve altında yatan ekonominin ihtiyaçlarına aşına olan uzmanlardan ziyade şirketlerin vekil sahiplerine çok fazla karar verme gücü verildiğini gözlemlemiştir. Ekonomideki rekabet baskısı, ekonominin genelinde ve uzun vadedeki etkileri dikkate almaksızın, kâr marjlarını korumak için üretim ve kapitalizasyon seviyelerini düzenlemeye başlamaktadır. Eylemler farklı sektörler aracılığıyla yayıldığı gibi ekonominin de tüm fraksiyonları zarar görebilmektedir. Veblen'e göre, modern girişimciler olan finansörler, piyasaya yiyecek tedarik etme misyonunu daha yüksek bir kâr maksimizasyonu hedefi için tehlikeye atmaktadırlar. İş adamları, istihdama ve çıktıya yönelik kısıtlayıcı bir güce sahip olmaktadır. Üretimde, altta yatan nüfusun maliyetine göre iş adamlarının, bir sabotaj marjı bulunmaktadır (Veblen, 1923: 338).

Veblen'e göre, her genişleme ve refah dönemlerinden sonra bir buhran döneminin görüleceği ifade edilmektedir. Çünkü genişleme ve refah dönemlerinde ortaya çıkan koşullar, buhran döneminin öncü koşullarını oluşturmaktadır. Ancak, her buhran döneminin, ekonomide bir genişleme döneminin habercisi olmadığı açık bir şekilde belirtilmektedir. Veblen'e göre, ekonomide iş çevrimlerine yol açan temel unsur, fiyatlardaki değişim olarak görülmektedir. Dolayısıyla genişleme ve daralma dönemlerini tanımlamak için kullanılan etkenler fiyatlarla ilgili olmaktadır. Bu anlamda Veblen, ticari ilişkilerin topluma egemen olmaya başlamasıyla birlikte refah sorununun, bir çeşit fiyat meselesi haline geldiğini ifade etmektedir (Dinar, 2011: 40;

Veblen, 1920 (1904): 177 ve 183). Veblen, teorik temelini, “varlık fiyatları balonları sorunu” olarak gördüğü iş çevrimlerini; genişleme, daralma ve kronik bunalım dönemi şeklide üç kısma ayırarak ele almaktadır. Genişleme ve daralma dönemi ile bu süreçleri meydana getiren koşulların ekonomide nasıl kronik bir buhrana yol açtığı Veblen’in analizi ekseninde aktarılmıştır.

4.5.1. Genişleme Dönemi

Veblen’in bakış açısıyla genişleme dönemi, spekülâtif refah ve faal dönemler (canlanma) olarak tanımlanmaktadır. Özellikle de genişleme döneminin, fiyatlardaki bir artışla başladığı ileri sürülmektedir. Bu dönemde işletmeler, aşırı kârlar elde etmeye devam ederek, aynı zamanda da tüccarların stoklarını yeniden doldurmaya devam etmektedir. Üreticiler, üretim kapasitelerini arttırmakta ancak marjinal kaynakları kısıtlı durumda olmaktadır. Ekonominin geneline yayılan bir iyimserlik havasının görülmesinde, bazı sektörlerde artan talebin neden olduğu fiyatlardaki artışlar etkili olmaktadır. Bu bağlamda, fiyatlar giderek artmaya devam etmekte ve bu artış ekonominin bir gerçekliği haline dönüşerek, ekonomik faaliyetlerden beklenen kazançların artmasını da beraberinde getirmektedir (Dinar, 2011: 40; Veblen, 1920 (1904): 198).

Temel amacı kârını maksimize etmek olan iş adamının, kullandığı sermayeden daha da fazla bir kazanç elde edebilecek şekilde ürettiği malları satması gerekmektedir. Firmalar, fiyatların artmasına bağlı olarak, ürettikleri mallardan daha fazla bir kâr beklentisi içine girmektedir. Ekonomideki iyimserlik havasının etkisiyle firmalar, sermaye varlıklarını genişletmektedir (Veblen, 1920 (1904): 247). Dolayısıyla sermaye varlıklarının değeri artmakta ve firmalarda farklı sektörlerle yatırım yapmaya başlamaktadır. Veblen’e göre kredi ekonomisi koşullarında, sermaye maddi olan ve olmayan olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Maddi olmayan sermayenin değeri, piyasada kamuoyunun algısına ve beklentilerine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu değer, büyük ölçüde, şirketin varsayımsal kazanma kapasitesini yansıtmaktadır. Ancak şirketin sahip olduğu endüstriyel sermayenin değerini yansıtan cari kazanma kapasitesi, varsayımsal kazanma kapasitesinden farklı olabilmektedir. Çünkü bu iki

tür sermayenin değeri de farklı unsurlar tarafından belirlenmektedir (Dinar, 2011: 41).

Veblen'in iktisadi analizinde, "içindekilerin" ve "dışardakilerin" davranışlarının finansal istikrarsızlık sürecindeki rolleri önemli bir yere sahiptir (Dinar, 2011: 140). İçerdekiler, şirket hakkındaki tüm bilgileri kullanarak şirketin sermaye varlıklarının değerini gerçekteki değerinden düşük veya yüksek göstererek manipüle etme amaçlarını kolay bir şekilde gerçekleştiren kişiler olan şirket yöneticileridir. Dışardakiler ise, şirket hakkında genellikle eksik ve yanlış bilgiye sahip olan piyasadaki diğer yatırımcılardır. (Dinar, 2011: 160).

Temelde bir şirket yöneticisinin çıkarı, cari kazanma kapasitesi ile varsayımsal kazanma kapasitesi arasında bir fark yaratılmasını gerektirmektedir. Çünkü varsayımsal kazanma kapasitesinin cari kazanma kapasitesinden yüksek olması durumunda şirket yöneticisinin, şirketin sermaye varlıklarını satma yoluyla kazanç elde etme olanağı bulunmaktadır. Bu bağlamda şirket yöneticileri bu kazancı elde etmek amacıyla, piyasadaki sermaye varlıklarının değerini olduğundan yüksek göstererek varlık fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, şirket yöneticilerinin varlık fiyatlarını olduğundan yüksek göstererek manipüle etme yolundaki faaliyetleri sahte bir iyimserlik havasının oluşmasına neden olmaktadır. Ekonomide yaratılan bu iyimserlik havası, kredi kullanımını yatırımcılar açısından cazip hale getirmektedir. Artan fiyatlar nedeniyle kâr beklentileri de artış gösteren firmalar, yatırımlarını arttırmak için kendi iç kaynaklarına ilave olarak tahvil ihraç etme ya da bankalardan borç alma şeklinde kredi kullanma yoluna gitmektedirler. Cari ve gelecek kâr beklentilerinin artması ile şirket yöneticilerinin varlık fiyatlarını manipüle etmelerinin sonucu olarak varlık fiyatlarının yüksek olması krediler için bir teminat işlevi görmektedir (Dinar, 2011: 42).

Kredi kullanımının artması ile birlikte ekonomideki toplam harcama gücünün genişletilmesi sonucunda talepte bir artış meydana gelmektedir. Bu durumda, artan talebin fiyatların yükselmesine neden olması ile ekonomide enflasyonist eğilimler ortaya çıkmaktadır. Fiyatların enflasyon nedeniyle artması, yeni bir kredi kullanımına teşvik etmektedir. Bu süreç bu ifade edildiği şekilde, spekülâtif bir genişleme sürecine yol açmaktadır. Bu nedenle de Veblen genişleme sürecini,

“spekülâtif enflasyon” ve “kredi enflasyonu” olarak ifade etmektedir (Dinar, 2011: 42; Veblen, 1920 (1904): 198). Refah, spekülâtif eğilimin bir sonucu olmakta ve psikolojik bir olgu haline gelmektedir (Dinar, 2011: 42; Veblen, 1920 (1904): 195).

Refah olgusu farklı bir şekilde ifade edilirse, kârların artacağına yönelik spekülâtif beklentinin ekonominin geneline yayılmasıdır. Ticari kesimin borçları, genişleme dönemi çerçevesinde bakıldığında şirket yöneticilerinin, şirket varlıklarının artan kapitalizasyonuna dayanarak daha fazla borç almaları ve daha fazla tahvil ihraç etmeleri sonucunda artış göstermektedir. Böyle bir sürecin ortaya çıkmasında kredinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır (Dinar, 2011: 42; Veblen, 1920 (1904): 99-100).

Veblen’e göre, kredi genişlemesi olmadan ekonomide bir genişleme sürecinin ortaya çıkması mümkün olmamaktadır. Kredi, ekonomi içerisinde hem alım-satım biçiminde geleceğe yönelik sözleşmelerin yapılmasını sağlamakta hem de ödünç alma kanalı ile genişletici bir etkiye sahip olmaktadır. Genişleme döneminde, fiyatların yüksek olması ile beraber daha yüksek bir kazanç elde etmenin mümkün olması neticesinde, iş adamının kredi kullanımı sonucunda katlanması gereken maliyet, kredi kullanımı ile üretimin genişlemesinden elde edebileceği kazançlardan daha düşük olmaktadır. İş adamları açısından kredi kullanımının daha elverişli hale gelmesi, ekonomide yatırımları arttırmakta ve çok sayıda yeni iş sözleşmelerinin yapılmasına sebep olmaktadır (Dinar, 2011: 42; Veblen, 1920 (1904): 95). Geleceğe yönelik olumlu beklentilerin ve bu beklentilerinde şirketin sermaye varlıklarının değerini arttırması temelde genişleme döneminin en belirleyici özelliğini oluşturmaktadır (Dinar, 2011: 43; Veblen, 1920 (1904): 197-198). Veblen’in analizinde çok önemli bir yere sahip olan varlık fiyatlarının yüksek olması, kârlılık oranlarını ve bu amaçla da kredi kullanımını arttırması sebebiyle refah dönemi denilen bu genişleme döneminin en temel kaynağını oluşturmaktadır (Dinar, 2011: 43).

Veblen’in “The Theory of Business System” (Ticari İşletme Teorisi) adlı kitabında üzerinde en çok durduğu nokta, tüketim mallarının fiyatlarının artması değil de, varlık fiyatlarının artması olmaktadır. Çünkü Veblen’de, tüketim mallarının fiyatlarında görülen artış doğrudan taleple ilişkilendirilmektedir. Ancak varlık

fiyatlarına bakıldığında, sermayeyle alakalı olup doğrudan kârlarla ilgili olduğu ifade edilmektedir (Dinar, 2011: 43; Veblen, 1920 (1904): 194). Refahın psikolojik bir temele dayandığını, varlık fiyatlarının yükselmesi göstermektedir. Çünkü iş adamlarının bugün ve gelecek ile ilgili olumlu beklentiler içine girmesi, varlık fiyatlarının yükselmesine neden olan unsur oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı olarak da spekülâtif bir biçimde yatırımların artması söz konusu olmaktadır. Kârların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü beklentilerin iyimser olması sebebiyle, yatırımların borçlarla finanse edilmesinin kârlı olabilmesi için gelecekteki yatırımlardan elde edilecek kazançların borç, anapara ve faiz ödemelerinden daha fazla olması gerekmektedir. Bu noktada da fiyatların yüksek olması önem teşkil etmektedir. İş adamının sermayesinin dönüşüm hızı, kârların gerçekleştirilmesi açısından diğer önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Kârın ne kadar yüksek olacağı, bu dönüşümün ne kadar hızlı olduğu ile alakalıdır. Bu nedenle, iş adamları sermayenin dönüşüm hızının kısaltılması amacıyla çeşitli çabalara girişmektedir (Dinar, 2011: 43).

Sermayenin dönüşüm hızını kısaltma çabasının iki temel yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, teknolojik ilerleme yolu ile üretim sürecinin hızlandırılması çabasıdır. Bu çabaya aynı zamanda, endüstriyel üretimle ilgili olarak üretimin daha elverişli yollarla yapılması da denmektedir. Diğer bir çaba da iş adamı için daha verimli, kolay ve tercih edilebilir bir yol olan reklam vb. gibi satış stratejileri aracılığıyla malların satışında daha rekabetçi yolların seçilmesi ve bu şekilde de fiyat düzeyinin yükseltilmesidir (Dinar, 2011: 43; Veblen, 1920 (1904): 93-94).

Temelde her ne kadar iş adamları için ikinci yol daha iyi ve daha çok tercih edilebilir gibi görülse bile rekabet gücü göz önüne alındığında iş adamları birinci yolu da kullanabilmektedir. Kapitalistlerin bu yöndeki çabaları, sistemde kronik bir bunalım sürecinin ortaya çıkmasında önemli bir neden teşkil etmektedir. Zira teknolojik değişmelerin maliyet düşüşlerine neden olması sonucunda, fiyatların ve bununla birlikte de kârlılığın düşmesi meydana gelmektedir. Bir süre israfçı tüketim, savaş ve askeri harcamaların yarattığı talep ile fiyatlardaki ve kârlılıktaki bu düşüş engellenebilmektedir. Ekonomideki refah döneminin bu şekilde devam edebilmesine rağmen Veblen, ekonominin eninde sonunda düşük kâr oranları ve eksik üretim

şeklinde beliren kronik bir bunalım sürecine gireceğini savunmaktadır. (Dinar, 2011: 44).

Ekonomiye yeni katılanlar ile rekabet edebilmek için iş adamları, teknoloji düzeylerini yüksek maliyetlerle birlikte yükseltmek için yarış halinde olmaktadır. Ancak mevcut olan sermayeleri erken tükenmektedir. Yerleşik şirketler her zaman, düşük fiyatlarla piyasaya mal sunarak, tüketici pazarında bulunan hisselerini muhafaza etmek için rekabet halinde olmalıdır. Veblen'e göre, çıktılarının piyasa değerinin artması aslında, iş sermayesinin enflasyonuna ayak uyduramamaktadır. Mallar için talep bir önceki aşamaya göre değişmese bile arzlarında şişme meydana gelmektedir. Üretilen malların satılmamış stokları, kârın daha fazla görünmesini ve genişlemesini engellemektedir. Dorfman'ın dediği gibi, iş refahı aslında, sistemdeki dengeleri bozan stres ve aralarında genetik farklılıklar bulunan grupların birikimli bir şekilde büyümesine neden olmaktadır. İşletmeler üretimlerini kırmakta ve fiyatlar ile üretimin maliyetlerini düşürmektedir. Bununla birlikte genişleme aşamasında kârlarda düşüş görülmekte ve sonuç olarak da ekonominin büyümesinde yavaşlama ortaya çıkmaktadır. İş döngüsünün en üstünde görülen bu "emekleyen spekülâtör" süreci sonunda ekonomi durgunluğa sürüklenmektedir (Veblen, 1923: 340).

4.5.2. Daralma Dönemi (Deflasyon)

Genişleme döneminde çok sayıda şirketin piyasalara girmesinin nedeni, olağanüstü kârlar görmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, artan rekabetten dolayı fiyatlar genel düzeyi düşmektedir. Tüketim için, firmaların yeterli miktarda satış yapamamaları, işletmeler için ise, stok maliyetini karşılayamamalarına neden olmaktadır. Normal kâr elde edemeyen işletmeler, üretimi keserek maliyet açısından tasarruf sağlamayı amaçlamaktadır. İlk başta iş gücü olmak üzere firmalar, bazı faktörlerden feragat etmeye başlamaktadır. Normal düzeyde bir kazanç elde edemeyen firmanın, iflas etmesi ya da malına yönelik talebin ciddi bir oranda düşmesi, daralma döneminin başlangıcı olarak görülmektedir. Genişleme döneminde, ekonomide yaratılan iyimserlik havasında, artan fiyatlar nedeniyle varlık fiyatlarının dolaylı bir şekilde artması, bankalar için bir teminat işlevi görmektedir. Ancak daralma döneminde bankalar, verdikleri krediye yönelik teminat olarak kabul

ettikleri varlıkların gerçek değerinden fazla olduğunu fark ederek, borçları geri istemeye başlamakta ya da firmaların borçları için ek teminat göstermesini istemektedir. Firmalar da yeniden borçlanarak bu yükümlülüklerini yerine getiremediğinden, elinde bulunan varlıkların bir kısmını satma eğilimine gitmektedir. Piyasadaki malların fazlalığı, firmaların pazar faaliyetlerini canlandırmak için mallarını daha ucuza satmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, şirketlerin negatif kâra sahip olmasını meydana getirmektedir (Dinar, 2011: 44-45).

Veblen'e göre, kriz dönemini belirleyen temel unsur, kredi ilişkilerinin düşmesi veya kredi ilişkilerine yönelme konusundaki isteksizliktir. Kredi ilişkilerinde isteksizliğe sebep olan temel faktör, geleceğe yönelik kârlılık beklentilerinin düşük olması nedeniyle varlık fiyatlarındaki düşmedir. Bunun sonucunda ekonomide görülen kredi daralmasının beraberinde kriz meydana gelecektir. Veblen'e göre, ekonomiyi raydan çıkartacak düzeyde bir panik havası yaratan varlık fiyatları, yatırımcıların ani kararlar vermelerine ve bu yolla piyasayı alt üst etmelerine neden olan temel sarsıcı ve yıkıcı bir faktördür. İfade edildiği gibi, buhran sürecini ve birbirlerini tetikleyen iki önemli gelişme söz konusudur: Varlık fiyatlarındaki düşme nedeniyle ekonomide bir kredi daralmasının yaşanması ve bunun sonucunda, sermaye mallarının üretim maliyetlerinin azalmasının ve yeni yatırımların yol açtığı rekabetçi fiyat düzeylerinin eski yatırımcıların kârlılık düzeylerini önemli ölçüde düşürmesidir (Dinar, 2011: 46). Veblen, ekonomide bir likidasyon krizinin meydana gelmesi durumuna; kredilerin iptal edilmesi, yüksek iskonto oranları, fiyatların düşmesi ve zoraki satışlar sonucunda şirketin kapitalize edilmiş faktörlerinin çökmesi şeklinde dikkat çekmektedir (Veblen, 1920 (1904): 191).

4.5.3. Kronik Buhran Dönemi (Uzatmalı ve Şiddetli Durgunluk)

İş döngüsünün temelinde iş adamının para kazanma dürtüsünün yer alması nedeniyle, meydana gelen kronik buhran, ticari girişimin faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (Veblen, 1920 (1904): 213). Veblen analizinde, fiyatlardaki diğer bir ifadeyle beklenen kazanma kapasitesindeki azalma, ekonomiyi kronik bir çıkmaza sürükleyen ana unsurdur. Bu bağlamda da kronik buhran sorunu, özü itibarıyla bir fiyat ve kârlılık seviyesi meselesidir (Dinar, 2011: 49).

İşsizlik ve sürekli olarak borçların ertelenmesi Veblen'e göre, iş döngüsünün son aşamasını oluşturmaktadır. Firmaların daha önceden üretmiş oldukları malların fazlalığı, genişleme döneminde beklendiği kadar bir taleple karşılaşmamıştır. Bu nedenle, bu dönemde piyasa fiyatları en düşük seviyede olmaktadır. Genişleme döneminde piyasaya, yüksek bir kâr beklentisi nedeniyle çok sayıda yeni firma girmektedir (Veblen, 2011: 47). Ancak firmaların, ürünleri daha düşük maliyetlerle üretmeleri, buhran döneminde rekabetin giderek şiddetlenmesi ile çoğu firmanın piyasadan silinmesine ve kalan firmaların ise, monopolleşmesine yol açmaktadır. Bu açıdan da buhranın kalıcılığı arttırılmaktadır. Piyasada kalan firmalar, maliyet yapılarına odaklanabilmekte ve diğer firmaların stratejilerinden endişe duymadan piyasada belirlenen fiyatlarla kolayca satış yapabilmektedir. Veblen, buhran sürecini, ekonominin gerilemesini ve canlanmasını bağlayan gerekli bir aşama olarak ifade etmektedir (Dinar, 2011: 48).

Modern finansal kapitalizmin normal durumunu, durgun zamanlar şeklinde adlandırdığı kronik buhran hali temsil etmektedir. Yani süreç, doğasında durgunluk barındırmaktadır (Dinar, 2011: 48; Veblen, 1920 (1904): 183). Veblen'e göre, kronik buhran dönemi, finansal kapitalizm koşullarında normal bir süreçtir. Veblen, ekonomide ortaya çıkan kronik buhranın giderek artmasının bir istisna olmaktan çok bir kural haline geldiğini belirtmektedir (Veblen, 1920 (1904): 251).

Fiyatlar genel düzeyinin düşmesi nedeniyle üretimin azalması, buhran döneminin en belirgin sonucudur. Depresyon sürecinin topluma maliyeti, toplumun ihtiyaç duyduğu tüketim mallarının azalması ve işsizliğin artması şeklinde açıklanmaktadır (Dinar, 2011: 47; Raines ve Leather, 2008: 68). Buhran dönemlerinde, aşırı tüketimden ziyade "eksik tüketim" durumu vardır. Depresyon döneminde ekonomide çok miktarda verimli üreticinin bulunması nedeniyle çok fazla maliyet azaltıcı faktörün yer alması, fiyatların uygun bir seviyede sürdürülmesine engel olmaktadır (Veblen, 1920 (1904): 217). Ancak rekabetçi piyasalarda mevcut olan sermaye stokları değer kaybettiğinde, yeni talep üretimi teşvik edilebilmektedir. Talebin tekrar artması da yeni bir iş döngüsünü başlatmaktadır. Para faktörleri, satış fiyatlarının yeniden düzenlenmesini hızlandırmakta ve kâr beklentilerinin yeniden artmasına neden olmaktadır.

Buhrandan en yoğun şekilde etkilenen birincil kesimin ticari kesim olması nedeniyle, bu alandaki faaliyetlere yönelik iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Veblen'e göre, ekonomiyi uzun süreli durgunluktan kurtarmak ve iş adamlarının yeniden makul düzeyde kazançlar elde edebilmelerini sağlamak için fiyatların yükseltilmesi öncelikli hale gelmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda, uzatılmış depresyon döneminden çıkabilmek için Veblen'in iki çeşit önerisi bulunmaktadır. Bunlar; belirli bir sektördeki talebin veya toplam talebin özendirilmesi ile toplam arzın daraltılmasıdır (Dinar, 2011: ss.49-52). Veblen'e göre, 20. yüzyılda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, malların üretim maliyetlerini azaltarak, özel mülkiyetin kârlılık oranlarını düşürmesi nedeniyle kaynakların tam kapasitede kullanılmasını engellemektedir. Veblen bu savı ile birlikte, kapitalizmin buharlaşan (daimî olmayan) bir sistem olduğunu ve eninde sonunda yerini refah kapitalizmi, militarizm ve sosyalizm gibi sağlam temelli sistemlerden herhangi birine geçiş yapacağını iddia etmektedir (Dinar, 2011: 52; Friday, 1968: ss.16-35).

SONUÇ

1789 Fransız Devrimi'nin güçlendirdiği ulus-devlet anlayışıyla şekillenen siyasi yapıya ek olarak, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile görülen ekonomik ve teknolojik atılım, insanlık tarihi bakımından birer kilometre taşıdır. Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik imkânlar, üretimi ve toplumu olduğu kadar devleti ve devletin denetimi ile örgütleme gücünü de muazzam ölçüde artırmıştır. 18. yüzyılın Avrupa'sındaki bütün toplumların tarihlerine bakıldığında, Sanayi Devrimi öncesinde bu toplumların ekonomik ve toplumsal açıdan ciddi dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. 18. yüzyıl Avrupa'sının tavanı aşması, istikrarsızlıkta aşağıya doğru yönelmesinin ve kendi kendini besleyen bir büyümeye dönmesinin temel nedeni, 18. yüzyılın sonlarında yeniliklerin ve yeni teknolojilerin ekonomiye katkısının bir akım halini almasıdır.

17. ve 18. yüzyılda genişlemiş ticaret ile ticaretten sanayiye kayan ve Sanayi Devrimi'ni başlatan girişimler, “yenilikleri yaratan birer olgu” olarak görülmelidir. Dünya ticaretinin 18. yüzyıl için geliştirilmiş tek istatistiki resmini oluşturan, istatistikçi Michael G. Mulhall tarafından geliştirilmiş ve 1892 yılında yayınlanmış “The Dictionary of Statistics”de bulunan tabloya bakıldığında; 1720 ile 1800 yılları arasında, ticarete ciddi bir genişlemenin olduğu gösterilmektedir (Rostow, 1973: 259). Ticaretteki bu gelişme, Avrupa'da bulunan bütün devletlerde olduğu gibi, Amerika'da bulunan sömürgeler tarafından da paylaşılmıştır. Bu dönemdeki gelişmeler neticesinde, doğrudan doğruya ticaretteki genişleme tarafından canlandırılan bir sanayileşmenin var olduğu söylenebilir. Aslında bu ticaretin genişlemesiyle ortaya çıkan sanayileşme türüne bakıldığında ilgi çekici bir nokta bulunmaktadır. Teşvik edilen bu sanayileşme türü, aslında yeni bir üretim fonksiyonu geliştirmemiştir. Genişleme, temelde bütün teknoloji ile beraber olmaktadır. Yani, genel olarak ticaretin genişlemesiyle bağlantılı olmayan ve Sanayi Devrimi'ne yol açan yeni üretim fonksiyonları da bulunmaktadır.

18. yüzyıldan itibaren tarım toplumunun yerini endüstri toplumunun aldığı görülmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci “Sanayi Devrimi” ile gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ise, bu devrimin toplumsal ve ekonomik yapı ile yaşamı radikal bir biçimde değiştirmesidir. Aslında endüstriyel üretim ve tüketim

yapısı ile tarımsal üretim ve tüketim yapısı birçok noktada farklılık göstermektedir. Özellikle endüstrileşme sürecinde kullanılan teknoloji, işgücü ve onun niteliği, iş bölümü ve uzmanlaşma ile süreç içerisinde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik kurumsal yapının etkisiyle çok farklı bir toplumsal düzen ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan endüstri toplumunun içerisinde yaşadığı ekonomik ve toplumsal sistem “Endüstriyel Kapitalizm” olarak adlandırılmaktadır. Temelde, 18. yüzyılın ikinci yarısında görülen teknik açıdan yapılan bir inkılabın yol açmış olduğu imkânlar doğrultusunda sermaye ağırlığını ticaretten sanayiye kaydırmıştır. Bununla birlikte de Sanayi Kapitalizmi dönemi kurulmuştur.

Sanayi kapitalizmi sürecine genel olarak yaklaşılmak istendiğinde, sanayi toplumunun oluşması açısından el birliği, emek süreci açısından kapitalist üretimin çıkış noktası olmaktadır. Bu el birliği ile kastedilen, çok sayıda işçinin aynı emek sürecinin içerisinde bir arada çalıştırılmasıdır. Bu aşamada henüz kapitalist sistem hali hazırda bulunan üretim tekniğini değiştirmemiş ve var olan tekniği kullanmamıştır. Ancak ölçeğini genişletmeye devam etmiştir. El birliği aşamasının ardından, manifaktür aşamaya gelinmektedir. Temelde bir geçiş aşaması olarak görülen bu aşama, 16. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etmektedir. Aslında manifaktür, özünde genişletilmiş bir atölye üretimini ifade etmektedir. Bu aşamada işçi, bir zanaatkârdır ama tek bir işte uzmanlaşmakta yani parça işçi haline getirilmektedir. Çok sayıda işçinin bir arada çalışması neticesinde daha teknik hale getirilen bir iş bölümü ve bu iş bölümünün de etkisiyle üretkenlik artışı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ürün artık, bireysellikten çıkarılarak toplumsal ya da kolektif bir ürüne dönüşmektedir. Manifaktür, içsel evrimi ile makineleşmeye giden yolu açarak zamanla makineli üretimi ve son olarak da makine sistemleri olarak fabrikaları yaratmaktadır. Sanayi Devrimi ile 18. yüzyılın sonlarından itibaren “kapitalist üretim” söz konusu olmaya başlamıştır. 19. yüzyılda kâr tutkusunun hat safhaya ulaşması ve bu tutkunun üretim olgusunun önüne geçmesi ile sanayi toplumundan da finans toplumuna bir geçiş meydana gelmiştir.

1861 yılında, ABD’de konfederasyona bağlı ve köleliği savunan on kadar güney eyaleti ile Başkan Lincoln öncülüğündeki kuzey eyaletlerinin serbest işgücü ve köleliğin kaldırılması amacıyla başlattığı ABD İç Savaşı ve I. Dünya Savaşı arasında kalan dönem, ABD’nin dünya ekonomik sisteminde süper güç olmasının temellerinin

atıldığı döneme işaret etmektedir. Bu dönemde bir yandan ekonomik büyümenin ekonomik hareketlenmenin en seçkin örneği ortaya çıkarken, diğer yandan biraz da İngiltere'dekine benzer bir biçimde sosyal problemler baş göstermeye başlamıştır. Bu dönem, muazzam üretim artışına rağmen halkın büyük çoğunluğunun bu üretim artışından faydalanamadığı bir döneme işaret etmektedir.

Yaygın sefalet, bir yandan sosyalist düşüncelerin ABD'de yayılmasını beraberinde getirirken diğer taraftan kitlelerin kurumsal ve yapısal değişim taleplerini yükseltmiştir. Reform ve kontrol hareketleri hız kazanmıştır. Sivil savaş ile I. Dünya savaşı arasındaki dönemde nüfus tarım sektöründen hızla sanayi sektörüne kaymıştır. Tarımsal çıktı azalırken, imalat ve madencilikte muazzam bir artış meydana gelmiştir. Fabrikalar kurulmaya başlamış ve sermaye belirli ellerde hızla toplanmıştır. Kırsal nüfusun kente göçü ile bir yandan yeni gelişen sanayi gerekli işgücüne kavuşurken, diğer yandan şehir nüfusları artışa geçmiştir. Bu gelişmeler, bankacılık ve finans sektörlerinin gelişmesini tetiklemiştir. Eğitim imkânları kısıtlı, çalışma ve yaşlılık güvencesi bulunmamaktadır. Konut sayısı yetersiz ve sağlık sektörü iyi işlememektedir. İşsizlik her geçen gün artmıştır. Nüfus baskısı ücretleri düşürmüştür.

Aynı dönemde Thorstein Veblen'in düşünceleri ile başlayan ve o düşünceler üzerine kurularak genişleyen kurumcu iktisat yeni iktisadi düşüncelerle gündeme gelmiştir. Kurumcu iktisadi düşüncenin ABD'de hızla tutunabilmesinin nedenleri başında, ABD'de teorik tartışmalardan daha çok pratiğe yönelik uygulamaların öne çıkması gelmektedir. Zaten geleneksel olarak ABD entelektüelleri Avrupa kaynaklı düşünceleri olduğu gibi almak yerine, onu ABD'nin kendi koşullarına adapte etme yolunu seçmişlerdir. Kurumcular, ekonomi içindeki, ekonomi de ilişkili olan kredi, monopol, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı gibi kurumların araştırılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Kurumculara göre piyasa fiyatları, bireysel ve sosyal refahı yansıtan göstergeler değildirler. Piyasa fiyatları, kendisinden beklenen, kaynakların etkin bir biçimde dağıtılmasını ve gelir dağılımını da gerçekleştirmez. Tikel unsurlar yerine, piyasayı biçimlendiren soyut ve somut kurumların yapısını incelemeyi önermişlerdir. Bu nedenle de laisses faire anlayışını suçlamışlar ve devlete ekonomik ve sosyal roller yüklemişlerdir. Onların düşünce düzleminde birey davranışları acı ve

zevk tarafından yönlendirilmez. Aksine, onlardan bazıları Freud'un ve davranışsal düşüncenin yanında yer alırlar.

Veblen'in kapitalizm soyutlamasının soyutlamasını yapma çabasında olan bu çalışmada; Veblen'in kurumsal ve kültürel evrim sürecinin temel faktörleri olarak gördüğü kurum, içgüdü ve teknoloji kavramları ışığında bir kapitalizm değerlendirmesi yapmak anlamlı olacaktır. Bu çerçevede Veblen kapitalizm sürecini, teknolojik yenilikler ve girişimci kavramları temelinde ilkel toplum ekonomisinden modern kapitalist toplum ekonomisine geçişi, toplumsal bir evrimci süreklilik ile açıklamıştır. Toplumsal bir birikimin yaşanması, teknoloji değişkeninin kullanılması ile bir dönüşüm süreci ortaya çıkarmıştır. Bu dönüşüm de teknolojik değişim ve kurumsal değişimi kümülatif nedensellik ilişkisi çerçevesinde tartışmıştır. Kümülatif nedensellik ise, karşılıklı ve birikimli bir ilişkiye işaret etmektedir. Veblen, toplumsal ve kurumsal evrim sürecini dört aşamada ele almıştır. Birinci aşama, neolitik çağda görülen yabani, barışçıl ekonomidir. İkinci aşama, savaşçılık, mülkiyet, erkek üstünlüğü ve aylak sınıfın ön planda olduğu yağmacı barbar ekonomidir. Bu aşamada, kadın-erkek ilişkisinin sahiplenme durumu ile şekillenmesi ile yağmacı davranış tarzının alışkanlık haline gelmesi sağlanarak mülkiyetin kurumsallaşması gerçekleşmiştir. Kapitalizmin kökeninin belirlendiği el işçiliği çağı yani modern zamanlar öncesi dönem ise evrim sürecinin üçüncü aşamasıdır. Son aşama ise, makine kullanımı ve fabrika üretiminin yapıldığı modern çağdır.

Veblen, toplumsal evrim sürecini belirleyen en önemli değişken olarak teknoloji düzeyini esas almıştır. Teknoloji hem değişimin dinamik boyutunu hem de içsel bir olguyu ifade etmektedir. Kolektif bir olay olarak teknolojinin ortaya çıkması, ustalık/çalışma içgüdüleri temelindedir. Toplumsal bir bilinç, bireylerin düşünce alışkanlıklarının ortaya çıkardığı teknolojik yeniliklerle meydana gelmiştir. İçgüdü, kurum ve alışkanlık kavramları, toplumsal evrim sürecinin merkezinde yer almaktadır.

Veblen girişimci terimini, kaptan şeklinde ele almıştır. Sanayi kaptanı, Sanayi Devrimi ile 19. yüzyılın ortasına kadar görülmüş ve sonrasında tarihsel sahnesinden çekilmiştir. Sanayi kaptanı, teknolojik yenilik yapan, üretici bir yaratık olarak görülen, ustalık ve çalışma içgüdüleri taşıyan ve mülkiyet edinebilen girişimcilerdir.

Finansal sermaye döneminin gelişmesi, sanayi kaptanlarının değişim geçirmesine ve finans kaptanlarına dönüşmelerine sebep olmuştur. Finans kaptanı, ticari girişimde bulunan, teknolojik yenilikleri engelleyen, toplumun ihtiyaç ve alışkanlıklarını baz alarak yenilik yapan ve bilgiyi sömürü odaklı kullanan girişimcilerdir. Sömürü odaklı kullanım, sanayi uzmanlarının yeteneklerini kullanarak, ticari faaliyetlere dönüştürmenin kar tutkusu amaçlı yapılmasıdır. İçsel ve dışsal değişim sonucunda, eski tip girişimciden yeni tip girişimciye dönüşüm gerçekleşmiştir. Yönetimde iş bölümü ile birlikte iş adamı ve yönetim teknikeri gibi sürece hâkim olabilmek için yeni sanayi sistemi sınıflandırılmıştır.

Yeni sanayi sisteminde yönetimin üstlenilmesi ile girişimciliğin yeni bir sınıfı olarak görülen finansal girişimciler, maddiyat peşinde koşup, firma sahiplerinin ticari çıkarlarını gözetken, kâr güdüsü ile hareket eden girişimcilerdir. Pratik temelli yönetim, üretimin artırılması ve ürünün etkin bir şekilde dağılımını sağlamaktadır. Karar verme yeteneği olan finansal girişimciler, teknoloji seviyesinin ilerlemesi (Taylorizm & Fordizm) ve insanların düşünce alışkanlıklarının değişmesi, girişimci rolünün, uzmanlaşmış işçilerin tekeline geçmesine katkıda bulunmuştur. Teknoloji, teknik ilerleme ile kolektif bir ilişki içerisinde el işçiliğindeki çalışma içgüdüleri ile toplumun sorun çözme becerisinin birleşmesi sonucu yeniliklerin oluşmasını sağlamıştır.

Sanayi ve finans kaptanları, yenilik yapan girişimcilerdir. Ancak sanayi kaptanı verimliliğin maksimumlaştırılmasını baz alırken finans kaptanı, kârın maksimumlaştırılmasını hedef almıştır. Finansal girişimcilik faaliyetleri, yeniliklerin bulunması, kredi kanalının genişlemesi ve yeni finansal ürünlerin ortaya çıkması ile hız kazanmıştır. Satışların artırılması ve yenilik ekseninde bu faaliyetler meydana gelmiştir. İçgüdü ve girişim temelli olan kurumsal değişim kuramında kümülatif nedensellik ilkesi ile barışçıl içgüdüden yağmacı içgüdüye geçiş ele alınmıştır. Endüstriyel faaliyetler ve üretim, dinamik özellikler taşımaktadır. Endüstriyel faaliyetlerde bulunan girişimciler de barışçıl içgüdülere sahiptir. Üretimin engellenmesi ve ticari ile finansal faaliyetlerin öne çıkarılması ile yapay olarak kısılmıştır. Sanayinin kaptanlarını kâr peşinde koşturmayı iten neden, onlarda üst-üretim korkusu yaratmaktadır. Ancak bu, tüketici açısından iyi bir şey olacaksa da fiyatları, azami kar elde edilecek düzeyin altına düşüreceğinden, üst-üretim onları

tedirgin etmektedir. Bu tür felaketlere engel olmak için de büyük iş adamları, devamlı olarak sabotaja “kapitalist sabotaja” başvurmaktadırlar. Fiyatlar çok fazla düştüğü zaman son çare işçileri işten çıkartmak ya da iflas etmek zorunda kalmaktadır. Böylece, modern makine faaliyetinin fazla bir oranda üretim kapasitesi gerçekleştirmesini önlemektedir.

Anlaşılması güç teknolojiyi uygulayan sanayi, halkın ihtiyaç duyduğu ürünü imal eden verimli ve etkin bir metot olmaktadır. İş hayatı, fazla miktarda parayı elde etmek için bazı sanayi işlemlerini ele geçirme girişimini ifade etmektedir. En çok para elde eden kişi, birçok kez üretimi kısıtlayan, rekabeti öldüren, malının saflığını bozucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Veblen’e göre, bazen eşya alış-verişi ile hiç meşgul olmamakta, mali kâr uğrunda kendini spekülasyona, borsacılığa, şirketleri tekeller halinde birleştirmeye bağlı kılmaktadır. Bu insanların kâra yönelik faaliyetleri, tüketiciler ve küçük yatırımcılar için panik, sınai depresyon ve işsizlik yaratmaktadır.

Tutucu özellikler ve kâr güdüsü, barbar ekonomi de görülen ve devamı niteliğinde olan yağmacı içgüdüler, parasal işlerin yani ticari girişimin temelidir. Parasal işler ve endüstriyel işler arasında bir çatışma hali görülmektedir.

Modern kapitalizmin kurumsal yapısının özü, girişimci tipinin geleneksel rollerinde farklılaşmadır. Mülkünün başında durmayan mülk sahibi olan girişimci, iş adamı, şirket finansörü ve finans yöneticisi şeklinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren endüstrinin kapasitesinin arttırılması neticesinde endüstriyi kontrol etmeyi parçalara ayırmıştır. Bu girişimcinin kâr güdüsü ile borsa fiyatlarını manipüle etmesi, şirket için risk taşır. Veblen, toplum çıkarları ile şirket çıkarı arasında bir uyumsuzluğun olduğunu vurgulamıştır.

Modern kapitalizmde, üretiminin parasal bir fenomen haline gelerek iş adamlarının sanayi faaliyetlerinden finansal faaliyetlere yönelmeleri meydana gelmiştir. Ticari girişim sınıfının çıkarının, kazanç düzeyinin sürdürülmesi için üretimin ticaret tarafından sabote edilmesi gerekmektedir. Bu sabote edilme işlevi neticesinde, malların fiyatlarının yükseltilmesi yoluyla ekonominin sermaye piyasaları ile yönlendirilmesi sermaye ticaretini, bu sermaye ticareti de kredi ekonomisini meydana getirmiştir. Kâr sağlamak için ticari faaliyetlerin almak için satma amaçlı

yapılması, modern finansal ekonomiyi olurmaktadır. Sermaye kavramının içeriğindeki değişme ve parasal sermayenin ortaya çıkışı, şirket finansmanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kredi ekonomisinde şirketin kazanç sağlama kapasitesi, “goodwill” (modern ticari faaliyetlerinin ihtiyaçlarını karşılama yöntemi ya da maddi olmayan varlık) olarak kavramlaştırılmıştır. İşletmenin endüstriyel araçları ve şerefliyenin kullanım hakları özellikle parasal sermayenin değerini oluşturmaktadır.

Sermayenin değeri, kazanma kapasitesinin bir fonksiyonudur. Sermaye, endüstriyel ve parasal olmak üzere ikiye ayrılır. Parasal sermayenin değeri, genellikle kitle psikolojisi ile ifade edilmektedir. Parasal sermayenin büyüklüğü, endüstriyel sermayeden bağımsız olarak değişme göstermektedir. Endüstriyel sermayenin değeri, somut maddi süreçlerle ilgilidir. Ticari sermayenin büyüklüğü, maddi unsurlardan ziyade kitle psikolojisi ile meydana gelmiştir. Kredi kullanımı, kâr beklentilerindeki artış, firmaların üretimi arttırarak beklentilere katılmalarını sağlar. Diğer firmalar tarafından da taklit edilmesi, ekonomide genişleme eğiliminin görülmesi anlamına gelir. Kredi kullanımı için varlıkların teminat gösterilmesi, sermayeye çevrilen değerlerin ateşlenmesi ve kredinin çok fazla kullanılması, endüstriyel ve ticari sermaye değerlerinin arasındaki uçurumu arttırmıştır. Sermaye piyasasında belirlenen gelir kazanma kapasitesi, sermayenin parasal değerini oluşturmuştur.

Kredi, sermayenin değişimin oranının artmasını sağlamakta ve aynı zamanda da parasal kârların sürdürülmesi için önemli bir temel oluşturur. Genişleme eğilimi ile ticari faaliyetlerin artması neticesinde kredi genişlemiştir. Sermaye kavramının içeriğinin değişmesi ve kredi kullanımını bu şekilde ifade ederek, statik kurum olan ticari faaliyetler ile dinamik kurum olan endüstriyel faaliyetlerin çelişkisinin, ekonomik ve ticaret döngüsü şeklinde adlandırılarak yansıtılması, Veblen’in iş çevrimleri teorisi yoluyla sağlanmıştır.

İş çevrimleri teorisinde ifade edilen, piyasaların entegrasyonunun derinleştirilmesinin, rekabetin yoğunlaşmasının, sermaye yoğun teknolojilere kaymanın ve teknolojik ilerlemenin devam etmesinin, fiyat ve kâr üzerinde kronik bir çöküş etkisi yarattığı gözlemlenmiştir. Bu teoride, fiyat düzeyindeki değişikliklerin, cari ve beklenen kârların (teorinin üzerinde durduğu iki unsur), maddi olan ve olmayan sermaye varlıklarının süreçteki rolü ele alınmıştır. Refah ve

buhran dönemlerinin ortaya çıkması, psikolojik temellendirilmiştir. Genişleme ve refah dönemi, buhran dalgasının öncüleridir. Genişleme ve daralma dönemini tamamlayan etkenler, fiyatlardaki değişimlerle ilgilidir. Ekonomide iş çevrimlerine yol açan temel etken, fiyatlardaki değişimdir.

Veblen’de genişleme dönemi, spekülatif refah ve faal dönemler olarak tanımlanmıştır. İşletmenin aşırı kâr elde etmeye devam etmesi ile tüccarların stoklarının yeniden doldurulması devam etmiştir. Bu durum üretim kapasitesini arttırmakta ancak üreticilerin marjinal kaynaklarının kısıtlı olması söz konusudur. Talebin artması nedeni ile fiyatlarda görülen artış, ekonomide iyimserlik havası gösterir. Sermaye varlıklarının genişletilmesi, firmaların farklı sektörlere yatırım yapmalarını sağlamıştır.

Kredi ekonomisi koşullarında sermaye, maddi olan ve olmayan varlık olarak ikiye ayrılır. Şirket yöneticisinin çıkarı, cari kazanma kapasitesi ile varsayımsal kazanma kapasitesi arasında bir fark yaratılmasını gerektirir. Varsayımsal kapasite, cari kazanma kapasitesinden fazla olursa, şirket yöneticisi şirketin sermaye varlıklarını satarak kazanç elde edebilir. Sermaye varlıklarının değerinin manipüle edilmesi, varlık fiyatlarının da yükselmesine neden olur. Bu gelişmelerle sahte bir iyimserlik havası oluşur. Firmaların, artan fiyatlar ile kâr beklentileri de artış gösterir. Yatırımların arttırılması içinde ya tahvil ihraç etme ya da bankalardan borç alma gibi kredi kullanımına başvurulmuştur. Cari ve gelecek kâr beklentileri ile şirket yöneticilerinin varlık fiyatlarını manipüle etmesi sonucunda varlık fiyatlarının yükselmesi, krediler için teminat işlevi görür. Kredi kullanımının artması, artan talebin fiyatları yükseltmesi ile ekonomide enflasyonist eğilimleri ortaya çıkarır. Fiyatların artması, yeni bir kredi kullanımını teşvik eder. Bu süreç, spekülatif bir genişleme sürecine yola açar.

Veblen genişleme sürecini, spekülatif enflasyon ve kredi enflasyonu olarak ifade eder. Spekülatif eğilimin sonucu olan ve psikolojik bir olgu haline gelen, refah olgusudur. Hem alım-satım şeklinde geleceğe yönelik sözleşmelerin yapılması hem de ödünç alma kanalı ile genişletici bir etkiye sahip olan kullanım, kredidir.

Veblen’in analizinde çok önemli bir yere sahip olan varlık fiyatlarının yüksek olması, kârlılık oranlarını ve bu amaçla da kredi kullanımını arttırması nedeniyle

refah dönemi denilen genişleme döneminin en temel kaynağını oluşturur. Teknolojik ilerleme yolu ile üretim sürecinin hızlandırılması ile malların satışında rekabetçi yolların seçilmesi, sermayenin dönüşüm hızının kısaltılması çabalarıdır. İş adamları için ikinci yol daha iyi ve elverişli görünse de rekabet gücü düşünüldüğünde birinci yolu da tercih edebilirler. Teknolojik değişmelerin maliyet düşüşlerine neden olması ile fiyatların ve kârlılığın düşmesi, teknolojik değişmelerin ve maliyet düşüşlerinin sonuçlarıdır.

Veblen, ekonomide eninde sonunda düşük kâr oranları ve eksik üretim şeklinde beliren bir kronik buhran sürecinin yaşanacağını belirtmiştir. Ekonomik büyümede yavaşlama, şirketlerin piyasaya girmesi, rekabet ile fiyatlar genel düzeyinde düşme sonucunda yeterli ölçüde satış yapılamaz. Bu durum, stok maliyetlerinin karşılanamamasına neden olur. İşletmeler, üretimi kesip maliyet tasarrufu sağlamayı amaçlarlar. Bazı faktörlerden feragat etmeye başlayan ve bir türlü normal kâr elde edemeyen firmanın iflas etmesi ya da mallara talebin azalması, daralma döneminin başlangıcına işaret eder. Bu dönemde bankalar, varlık fiyatlarının gerçek değerini fark ederek borçların ödenmesini talep ederler. Firmalar da borçlarını ödeyebilmek için varlıklarının bir kısmını satarlar. Piyasada mal fazlalığının oluşması ile malların ucuza satılması sonucunda şirketler, negatif kâr elde ederler. İşsizlik ve sürekli olarak borçların ötelenmesi, son aşama olan kronik buhran dönemine işaret eder.

Firmaların ürünleri daha düşük maliyetlerle üretmeleri, buhran döneminde rekabeti şiddetlendirir ve firmanın piyasadan silinmesine hatta geri kalanın da monopolleşmesine neden olur. Dolayısıyla buhranın kalıcılığı artar. Fiyatlar genel seviyesinin düşmesi ile üretim azalmıştır. İşsizlikte artış ve tüketim mallarında azalma, depresyon sürecinin topluma maliyetidir. Sürecin topluma maliyeti ise, buhran döneminin en belirgin sonucudur. Eğer mevcut sermaye stokunun değer kaybetmesi, yeni talep üretimi teşvik edebilirse talebin tekrar artması sağlanarak yeni bir iş döngüsü oluşturulacaktır. Böylelikle para faktörlerinin olumlu etkileri (maliyetlerin satış fiyatlarını düzenleme) ile kâr beklentileri de yeniden artacaktır. Sonuç itibarıyla birbirini takip eden bu üç iş döngüsüne bakıldığında, kurumsal, evrimsel ve bütüncül bir süreç ortaya çıkmaktadır.

Modern Hristiyanlık ilkeleri, Veblen'in tarihsel ve bütünselci bir yaklaşım kullanılarak, Ticari Girişim Kuramı (1904) ve İşe Gelmeyen Mülk Sahibi (1923) adlı iki eserinde baskın olarak ele alınmıştır. Bu ilkeler, kurumsal değişim sürecinde içgüdü, alışkanlık, kurum ve teknolojik ilerleme gibi kurucu faktörlerin kümülatif ya da karşılıklı ve birikimli neden-sonuç ilkesi ekseninde tartışılması ile ortaya çıkmaktadır. Evrimsel ve kuramsal süreçte kilit faktör, teknolojidir. Geçmişten gelen birikimli bir bilgi yığını sembolize eden teknolojinin geçirdiği evrim ışığında kurumların ve gücün evrimleşmesi, Veblen'in kapitalizm analizinde tasvir edilmiştir. Toplumsal ve kültürel evrim aşamalarında, özellikle üçüncü aşama olan el işçiliği çağından dördüncü aşama olan modern çağa geçişte düşünce ve davranış alışkanlıklarının da değişmesi ile barışçıl içgüdüden yağmacı içgüdüye (köleci ve feodal toplumlardan miras alınan) doğru bir geçiş görülmüştür. Bu içgüdüler arasında, kapitalist sürecin gelişmesine bağlı olarak baskın içgüdüye yönelik bir farklılık meydana gelmiştir. İçgüdülerdeki bu dönüşüm, geleneksel girişimciliğin evrilmesini tetiklemiştir. Girişimci tipinin geleneksel rollerinde görülen içgüdünün teşvik ettiği bu farklılaşma, ekonomideki istikrarsızlık ve dalgalanmaların da yaratıcısıdır. Endüstrideki ustalık içgüdüsünün, ticari girişim yani finansal faaliyetlerle yerini satıcılık içgüdüsüne bırakması, sanayi sisteminin bir ticari girişime dönüşmesinin temelidir. Veblen'in analizlerinde, bu içgüdüler arası çatışma hali vurgulanmıştır. Endüstriyel işler ile parasal işler arasındaki ayrım, kapitalist ekonominin görüldüğü uygarlığın kurumsal yapısının özüdür.

Hristiyan ilkeleri ile iş ilkelerinin iki farklı ortamın kurumsal araçları olmaları, iş dünyasının para kazanmaya yönelik açgözlülüğü nedeniyle oluşmuştur. Kapitalizm, öykünme, doygunluk, mülkiyet, rekabet ve bireysel çıkarların bulunduğu, insan, olay ve nesnelerin para biçiminde açıklandığı bir sistemsel yapıdır. Veblen'in kapitalist sisteme yönelik eleştiri analizinde aslında Hristiyanlık, kapitalizmin etkisiyle özgün Hristiyanlık ve modern Hristiyanlık şeklinde dönüşüm geçirmiştir. Yani burada asıl ifade edilmek istenen, kapitalizmin din etkisiyle değil, dinin kapitalizm yoluyla dönüşmesidir. Kurumsallaşmamış ya da doğal bir özelliği barındıran özgün Hristiyanlık, Veblen'in ileride toplumu değiştirecek bir güce sahip olduğuna yönelik umudunun kaynağıdır. Gelişmekte olan kapitalist ilkelere karşın Veblen, özgün Hristiyanlığın değerlerinin zaman içinde ticari işletme sistemi pahasına kapitalist

kurumlara karşı baskın çıkacağı ve devrimci toplumsal değişimi dayatacağı düşüncesinde olmuştur. Buradan hareketle de Veblen'in özlemini duyduğu asıl düzenin, komün düzen olduğu ifade edilebilmektedir. Veblen'in önemle üzerinde durduğu konu, "geçmişten gelenin bugünü biçimlendirmedeki etkisi" olmaktadır. Veblen'in Kurumsallaşmış modern Hıristiyanlığın geleceğine dair ise, toplum üzerinde tutucu ve olumsuz bir etkide bulunması nedeniyle sadece olumsuz düşünceleri bulunmaktadır. Bu nedenle de kapitalizm etkisiyle dönüşüm geçiren dini, zararlı kurumlar arasında görmektedir. Veblen, dinsel dönüşümün toplumsal dönüşümün bir parçası olduğunu vurgulamanın yanı sıra din ile ekonomi arasında neden-sonuç dışı bir ilişkiye de dikkat çekmektedir. Temelde bilinen ilk Hıristiyanlık ilkeleri; alçakgönüllülük, karşılıklı yardımlaşma ve kardeşçe sevgidir. Veblen'in analizlerinde yer alan tarihsel ve evrimsel süreçte kapitalizm ile Hıristiyanlık, farklı kökenlere dayandırılmaktadır.

Bu değerlendirmelerle birlikte Veblen'in Kapitalizm soyutlamasının soyutlaması çerçevesinde çalışmanın farklı ve çok çeşitli hipotezleri ve bu hipotezlere yönelik değerlendirmeler şöyle sıralanabilirler;

- **Veblen'in yaşadığı 19. yüzyılın sonlarından itibaren, kapitalizmin erken aşamalarındaki bireysel servet birikiminin yerini giderek daha düzenli ve büyük şirketler biçiminde "kurumsallaşmış sermaye birikimi" almıştır.** Taylorizm ve bilimsel yönetim, eski bireyci olan sermaye yönetiminin yerine geçmiştir. Kapitalistlerin çoğunluğu rantçı bir sınıf olarak idare heyeti gibi hareket etmeye başlamışlardır. Bu heyet işlevini, yeni şirket yapısının "yöneticilerini yöneterek" gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Veblen, bu dönemin kurumsal ve kültürel dönüşümünü en iyi derecede tanımlayan iktisadi çalışmalara odaklanmıştır.
- **Charles Darwin ve Herbert Spencer'in etkisiyle Veblen toplumu, yeni durumlara uyum sağlayan ya da sağlamayı başaramayan hayli karışık bir organizma olarak görmüştür.** İnsanlık tarihi, toplumsal kurumların evriminin tarihidir. Veblen'e göre, iktisadi hayat, Adam Smith'ten itibaren

Newtoncu bir düşünce çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu düşüncedeki temel sorun, insanlık tarihinin çok soyut modellerle, çok genel ve durağan bir şekilde ele alınmasıdır. Veblen, durağan analizi reddederek evrimsel bir iktisat anlayışı ortaya koymuştur. Bu anlayışa göre, neoklasik iktisat temelde faydacılık ilkesini benimsediğinden tarihsel olmayan, basit insan doğası ve toplum kurumları içermektedir. Her şeyi akılcı, bencil ve fayda azamileştirici davranış çerçevesinde ele alındığından aslında hiçbir şey anlaşılamamaktadır. Bu nedenle de Veblen'in ilk yaptığı iş, insan doğasını tanımlamak olmuştur. İnsanların, birer fayda hesaplayıcı makine olmadığını, doğaları gereği her an yeni bir şeyler denemeye hazır, temel alışkanlıkları ve eğilimleri olan varlıklar olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, insan doğasıyla ilgili çalışma ve yağma olmak üzere iki temel içgüdüden bahsetmiştir. Çalışma dürtüsü, sanayi ve üretimin kaynağı olurken; yağma dürtüsü ise iş hayatının kaynağıdır.

- **Veblen'in kapitalist sistemin eleştirisine yönelik analizleri, ABD'nin toplumsal ve kurumsal açıdan değişen yapısının üzerine inşa edilmiştir.** ABD'nin İç Savaş sonrası döneminin daha hareketli olduğu baz alındığında, tarımda ve endüstride görülen makineleşmenin etkisiyle ve federal sistem ve yasa desteğiyle (hükümet politikası eksikliği) sınıfsal yapının da değişime uğradığı görülmektedir. Yani mevcut kargaşa ortamından faydalanan yeni bir orta sınıfın kök saldığı göze çarpmaktadır. Sanayi sürecini takip eden finansallaşma ile bu sınıfın, bir yandan hızla gelişip derinleşirken bir yandan da toplumsal yapıyı nasıl acımasızca sömürdüğü, talan ettiği ve hatta insanın gündelik hayatını manipüle ettiği görülmüştür.
- **Veblen araştırmalarını, Kuzey Amerika'nın yeni zengin orta sınıfı üzerine kurgulamıştır.** Bu grubun zengin üyelerini tahlil etmiş ve onları Avrupa üst sınıflarının taklitçisi yeni bir aristokrasi sınıfı olarak görmüştür. Aralarındaki fark ise, gösterişçi tüketimdir. Bu sınıf zenginliğini, gösteriş amaçlı yapılan tüketim harcamalarıyla, toplumun tamamına bir sinyal şeklinde göndermektedir. Veblen'e göre bu davranışın arkasında sosyal statü

kazanma amacı bulunmaktadır. Gösterişçi tüketim, kimi bireylerin büyük güçleri bulunduğunu ya da yukarı sınıftan olduklarını göstermeye yönelik biçimde tüketim yapmalarıdır. Veblen'in gösterişçi tüketimi, yeni yaşam tarzlarını incelemektedir. Bu yeni yaşam anlayışını bir tüketim zinciri olarak tanımlamaktadır. Bu zincire; eğlence, giyim, süs eşyaları ve her tür gösterişçi alışveriş dâhildir.

- **Veblen, insanların kimlik ve aidiyet belirlenimlerini, onun aracılığıyla gerçekleştirdiği düşünülen işteki roller gibi klasik oyunun yerine tüketimi koymuştur.** Sanayi Devrimi ile başlayan kitlesel üretim ve beraberinde gelen kitlesel tüketim zorunluluğu tüketim toplumunun temel gerekçesini oluşturmaktadır. Tüketime sadece biyolojik ihtiyaçların tatminin ötesinde toplumsal statü göstergesi olma özelliğini ifade ettiği teorisini geliştirdiği dönemin etkisiyle teorisini daha çok fiziksel olarak çalışmayan, sadece üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurmaları sebebiyle bunların getirilerini tüketen sınıf üzerine temellendirmiştir. Rekabetçi bir tüketim ve verimli çalışma çerçevesinde tipik sanayiciler, büyük miktarda üretim faktörüne gereksinim duyan, büyük ölçekli üretim aktörleridirler. Gösterişçi tüketim, meta üretiminin genişlemesi ile ilgilidir. Ayrıcalıklı olarak tanımlanan metafor, aylak sınıf için farklılaşmanın göstergesidir. Bu metalar, aylak sınıfı diğer sınıf ve gruplardan farklılaştırmaktadır. Veblen'in tüketime ilişkin iddiaları, "Farklılaşma ve ait olma" kavramları üzerine inşa edilmiştir. Yani bireylerin, diğerlerini dışarıda bırakmak için onlardan farklılaşmak amacıyla tükettiği iddia edilmektedir.
- **Kapitalizm, rekabetçi bir sistemdir.** Barış ve düzenin bulunduğu, mülkiyet ve sözleşme haklarının yasal olarak kabul edildiği bir ortamda bir parasal rekabet sistemi olarak görülmektedir.
- **Kapitalizm, bir fiyat sistemidir.** Fiyat kavramı, nesneleştirilen ve kişiselleştirmeyi dışlayan etkilere sahiptir. Rekabet bir parasal etkinliğin standart ölçü birimidir.

- **Fiyat mekanizması, sanıldığı gibi en adil ve istenen toplum düzenini ortaya çıkarmamaktadır.** Veblen, Toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan istenmeyen sonuçların ise, devrimsel değişikliklere değil, devletin devreye girmesi ile reformist çabalarla giderilebileceği öngörülmüştür.
- **Teknolojik açıdan üretim, makine endüstrisine dayanır.** Tüketim mamulleri de makine sürecinde üretildiğinden standardize edilmiştir. Bu aynı zamanda, fiyat sistemi yoluyla piyasa içinde geçerlidir.
- Kadın-erkek arasındaki toplumsal farklılaşmanın iş hayatındaki rollerin farklılığı ya da ekonomi kaynaklı bir temeli olmadığı, tamamıyla fiziksel yapılarından kaynaklandığı hem Boas hem de Veblen tarafından açıkça ortaya koyulmuştur. **Güç kullanımı ile doğru orantılı olan bu durum aynı zamanda mülkiyetin kaynağıdır.**
- **Doğal kaynaklar dâhil olmak üzere büyük miktardaki üretim faktörleri, bazı istisnalar dışında, özel mülkiyetin elindedir.** Teknolojik bilgi ve ustalık, esas itibarıyla toplumun tümü tarafından elde edilir ve aktarılır. Tabi bazıları kalifiye olmuş çalışanların elindedir. Üretim faktörlerine sahip olan veya büyük ölçekli sanayileri kuranlar ise, göreceli olarak çok az teknolojik bilgiye sahiptirler. Doğal kaynaklar dâhil olmak üzere üretim faktörlerine sahip olanlara, teknolojik bilgiyi yönlendirme ve kontrol etme gücü, herhangi bir birikimleri olmasa bile verilmiştir.
- **Veblen'in Kurumcu değer teorisi, teknoloji ve kurumlar temellidir.** Kurumlar, dinamik ve statik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dinamik kurumlar, araçsal davranış taşıyan, gelişmeyi hızlandırıcı ya da körükleyici olan, yaratıcı dürtü ve güdü ile hareket eden teknolojik bir yapıdır. Statik kurumlar ise, kurumsal davranış taşıyan, ortak ve yerleşik düşünce alışkanlıkları olan, törensel ve statü sistemine bağlı, seremonik, sosyal baskı ya da dayatma ile gelişmeyi sınırlayıcı işlevi kullanan bir yapıyı temsil eder.

Tüketici davranışlarına rakip bu iki faktör de ticaretin kötü ve sanayinin ise iyi algılandığı bir davranış teorisine işaret etmektedir.

- **Kültürün, bireyin düşünce alışkanlıkları üzerinde etkili olması ile onun etkileşimde bulunduğu birçok yapı veya kurumu barındırmasının işaret ettiği açık sistem, birikimli nedensellik sisteminin yansımasıdır.** Sanayinin, büyük ölçekte ve hepsi bir dereceye kadar dengeli ve karşılıklı bir alışveriş planına göre fabrikalar, demiryolları, denizyolu taşımacılığı, sanayi kuruluşları ağı ile gerekli tüm öğeleri kapsayacak biçimde birbirine bağımlı olarak işleyen bir sistem olduğu belirtilmiştir. Kendi kendine yeterli bir sanayi ögesi mevcut değildir. Hiçbiri tek başına üretici olamaz.
- **Veblen'in kapitalizm analizinde Sermaye ve emek çelişkisinin yanı sıra mühendis ya da sanayi kaptanı ve sermaye çelişkisinin vurgulanması daha ön plandadır. Sanayinin liderleri, malların değil, kârların yaratıcılarıdır. İsrafın, sömürünün, işsizliğin ve durgunluğun müsebbipleridir.**
- **Tekelleşme ile birlikte yeni üst yapıyı kredi, borç ve hayali sermaye artırımlarını oluşturan finans sektörü; alt yapıyı ise, toplum temsil etmektedir. Bu bağlamda, üst yapı, alt yapıyı belirler.** Kapitalizm, insanlığın tarihsel evriminin iktisadi, kültürel ve toplumsal bir temelden türeyen çatışmaların sonucu olarak yorumlanmıştır. Yeni bir disiplinin oluşturulması; devrimsel bir dönüşüm sonucunda düzenin kökten değişimini içermektedir. Sosyal değişim, sosyal denetim, toplu eylem, teknoloji, sanayileşme süreci ve piyasa mekanizması kurumsal kompleks olarak görülür.
- **Evrim vardır ancak bu evrim, yönü ve amacı kesin olarak bilinen bir evrim değildir.** Veblen zaman ve mekândan bağımsız genellemeleri kabul etmemektedir. Bunun yerine belli kurumların kökenini ve gelişmesini açıklamaya yönelir.

- **Aslında değersizleştirildiği için çalışmayı lanetli bir kalıba büründüren emek, değer yaratandır. Onu gasp eden ise, üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Tek amacı kendi çıkarını kollamak, tek insani özelliği ise sağduyu olan iktisadi insan, modern sanayinin amaçları açısından yararsızdır.**

Özetle, bu çalışmada yalnızca aynı özellikleri bünyelerinde barındıran ancak faaliyet farklılığı sergileyen temel iki aktör üzerinden bir ikilemle kapitalizmde meydana gelen istikrarsızlıkların bir kriz teorisi ekseninde ele alınması reddedilmektedir. Bu sürecin sadece ikilemler biçiminde anlamlandırılmaya çalışılması bazı eksiklikleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Çalışmanın kapsamı olarak bakıldığında, daraltılmış olarak nitelendirebileceğimiz ikilik soyutlamasının biraz daha genişletilerek Veblen'in ruhu ve onun kavramsal dünyası (özellikle kurumları) ile ilişkilendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Abramovitz, M. (1993). The Search for Sources of Economic Growth: Areas of Ignorance, Old and New, *Journal of Economic History*, 53, pp.217-243.

Abramovitz, M. ve P. A. David (1996). Convergence and Deferred Catch-Up: Productivity Leadership and The Waning of American Exceptionalism, In Ralph Landau, Timothy Taylor ve Gavin Wright (ed.), *The Mosaic Of Economic Growth*, Stanford University Press, Stanford, p.31.

Abramovitz, M. ve P.A. David (2001). Two Centuries of American Macroeconomic Growth From Exploitation of Resource Abundance to Knowledge-Driven Development, SIEPR Discussion Paper No: 01-05, August.

Adaçay, F. R. İslatince, H. (2009). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Adivar, A. (1980). *Bilim ve Din*. İstanbul: Evrim Mtb.

Akın, C. S. (2012). Kurumların ve Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı* (Doktora Tezi) Adana.

Anderson, K. L. (1933). “The Unity of Veblen's Theoretical System” *The Quarterly Journal of Economics*. 47(4), pp.598-626.

Anderson, K. L. (1933). The Unity of Veblen's Theoretical System. *The Quarterly Journal of Economics*, 47(4), pp.598-626.

Anderson, T. L. ve Hill, P. J. (1981). Economic Growth in a Transfer Society: The United States Experience, *The Journal of Economic History*, Vol:41. No:1. pp.113-119.

Apak, S. (2009). “1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği.” *MUFAD Dergisi*, 41, ss.6-15.

Arendt, H. (2018). *İnsanlık Durumu* (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Argyrous, G. and Sethi, R. (1996). “The Theory of Evolution and the Evolution of Theory: Veblen's Methodology in Contemporary Perspective”, *Cambridge Journal of Economics*, 20(4), pp.475-495.

Aristoteles. (1952). *On the Parts of Animals* (W. Ogle, Çev.) Chicago: Great Books of Western World.

Aristotle (1980). *The Nicomachean Ethics* (W. D. Ross, Çev.) Oxford University Press.

Armstrong, G. (2011). *Rothschild Para İmparatorluğu (Derin Yahudi Devleti)* (M. Akcanbaş, Çev.) İstanbul: Destek Yayınları.

Arslan, M. L. (2011). Amerika Birleşik Devletleri'nin İktisadi Büyümesinde Devletin Rolü (1790-1860), Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı*. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0081010.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.04.2020).

Arslan, M. L. (2011). Büyük İşletmeler Devleti: Kuruluş Dönemi Amerikan Ekonomik Büyümesinde Siyasi Yapının Rolü, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:7. Sayı:14. ss.377-390.

Arslan, M. L. (2012). Amerika Birleşik Devletleri'nin İktisadi Büyümesinin Nedenleri Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. Cilt:49. Sayı:563. ss.5-19.

Ayres, C. E. (1966). The Nature and Significance of Institutionalism, *The Antioch Review*, p.83-84.

Balam, D. A. (1993). The Evolution of Government Business Relationship in the United States: From Colonial Times to Present, *American Business Law Journal*, Vol.31, s.592.

Balogh. B. (2009). *A Government Out of Sight: The Mystery of National Authority in Nineteenth-Century America*, New York: Cambridge University Press,

Banerjee, Neela, Cushman, J. H. Jr., Hasemyer, D. and Song, L. (2015). *Exxon: The Road Not Taken*: InsideClimate News. <http://insideclimatenews.org/content/Exxon-The-Road-Not-Taken>.

Barber, W. J. (1991). *A History of Economic Thought*. London: Penguin.

Barnett, V. (2017). "Veblen's Two Types of Instinct and the Cognitive Foundations of Evolutionary-Institutional Economics." *Journal of Economic Issues*. 51(2), pp.541-562.

Bartel, R. and Schneider, F. (1991). "The Mess of the Public Industrial Production in Austria: A Typical Case of Public Sector Inefficiency", *Public Choice*, Vol:68, pp.17-40.

Batmaz, V. (2006). *Otoriteriyen Kişilik ve Uyma*. 19. Akademi Dizisi Sosyoloji Kitaplığı İstanbul: Salyangoz yayınları.

Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme* (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beddoe, J. (1870). *Memories of Anthopological Society of London 1867-8-9. The Anthropological Review*. Vol.III. No.16, pp 98-99.

Bellamy, E. (1942). *Equality*. New York: D. Appleton-Century.

Bellamy, E. (1955). *Selected Writings on Religion and Society*, Joseph Schiffman, Ed. New York: The Liberal Arts Press.

Bellamy, E. (1968). *Looking Backward*. New York: Magnum Books.

Berktaş, F. (2014). "Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", (içinde) H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.47-114.

Bıçakçı, İ. (2008). Sanayi Toplumundan Bilgi Topluma Tüketicinin Evrimi ve Türkiye'deki Yansımaları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. Cilt:5 Sayı:1.

Bichler, Shimshon and Nitzan, J. (2007). The Rockefeller Boys. *Science & Society* 71 (2, April), pp.243-250.

Blackford, M. (1997). Business History and Beyond, *Business and Economic History*, 26, p.284.

Boas, F. (2017). *Antropoloji ve Modern Yaşam* (D. Uludağ, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Bocock, R. (1997). *Tüketim* (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bozkurt, V. (2003). “Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye”. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. Cilt:5. Sayı:2. ss.1-5. <http://www.isguc.org/?p=article&id=141&cilt=5&sayi=2&yil=2003>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).
- Bozkurt, V. (2014). *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Bridges, H. (1958). The Robber Baron Concept in American History. *The Business History Review* 32–1. ss.1–13.
- Broda, P. (1998). Veblen and The Vanishing of The Leisure Class, Warren J. Samuels (Der.) *The Founding of Institutional Economics The Leisure Class and Sovereignty*, New York: Routledge.
- Budd, J. W. (2016). *Çalışma Düşüncesi* (F. Man, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buluş, A. ve Kabaklarlı, E. (2010) 1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S:19.
- Bunge, M. A. (1959). *Causality: The Place of the Causal Principle in Modern Science* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cain, L. P. (2010). Entrepreneurship in the Antebellum United States, In David S. Landes, Joel Mokyr and William J. Baumol, Editors, *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*, Princeton: Princeton University Press.
- Carson, T ve Bonk, M. (2000). “Soyguncu Baronları. “ *ABD Ekonomik Tarihi Gale Ansiklopedisi*, vol: 2, s.879-880.
- Chamberlin, E. H. (1933). *The Theory of Monopolistic Competition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of American Industrial Enterprise*, Washington, DC: Beard Boks.

Chandler, A. D. (1977). *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge: Harvard University Press.

Chaplin, C. (1936). *Tempos Modernos (Modern Times)*. ABD: Charles Chaplin Productions. Classicartfilms.

Christopher, M., Cusack, A., Cusack, M., Emmert, F. A., Goddy, D., Hughes, H., Lunger, N., Nickerson, J., Oatman, B., Orenstein, S., Pawelek, R., Peck, I., Rose, J. (1997). ABD'nin Portresi. G. Clack (Ed.) Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı.

Clark, C. M. A. (2001). Veblen, Thorstein Bunde (1857-1929). P. A. O'Hara (Ed.). *Encyclopedia of Political Economy* in (ss.1223-1226). New York, London: Routledge.

Cochran, T. C. ve Miller, W. (1942). *The Age of Enterprise: A Social History of Industrial America*, New York: Macmillan.

Collins, R. ve Makowski, M. (2014). *Toplumun Keşfi*. (N. Oktik, Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.

Coman, K. (1906). *The Industrial History of The United States*, Macmillan, New York.

Connor, J. M. (2007). *Global Piracy Fixing*. New York: Springer.

Coser, L. A. (1971). Masters of Sociological Thought Ideas in *Historical and Social Context*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Cummings, J. (1899). The Theory of The Leisure Class, *Journal of Political Economy*, 7(4), pp.425-455.

Çonkar, K. ve İlter B. (2004). “Ülke Kalkınmasında Girişimcilik ve Entelektüel Sermaye Boyutu”, *Türk Dünyaları Araştırması Sempozyumu*, Kırgızistan.

Çöğürçü, İ. (2016). İktisadi Doktrinlerde Geçmişten Günümüze Girişimciliğin Önemi *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, ss.65-80.

Çuhacı, G. (2017, 29 Temmuz). Charlie Chaplin ve Modern Zamanlar, *Düşünbil Dergisi*, <https://dusunbil.com/charlie-chaplin-ve-modern-zamanlar/>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

- Darwin, C. (2009/1859). *On the Origin of Species*, London: Penguin
- Darwin, C. R. (1859). *On The Origin of Species By Means of Natural Selection or The Preservation of Favoured Races in The Struggle for Life*. London: John Murray.
- Darwin, C. R. (1975). *İnsanın Türeyişi*. (Ö. Ünal, Çev.) Ankara: Onur Yayınları.
- Darwin, C. R. (2009). *Türlerin Kökeni* (Ö. Ünal, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Darwin, C. R. (2015). *İnsanın Türeyişi* (Ö. Ünal, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- David, P. A. (1967). The Growth of Real Product in The United States Before 1840: New Evidence, Controlled Conjectures, *Journal of Economic History*, 27, p.155.
- David, P. A. ve Wright, G. (1997). *The Genesis of American Resource Abundance, Industrial and Corporate Change*, 6, pp.203-245.
- Davis, A. K. (1957). Thorstein Veblen Reconsidered, *Science and Society*, 21(1), pp.52-85.
- Davis, A. K. (1980). *Thorstein Veblen's Social Theory*, New York: Arno Press.
- Davis, L. ve Legler, J. (1966). The Government in the Amerikan Economy 1815-1902: A Quantitative Analysis, *The Journal of Economic History*. Vol:26. No:4. p.526.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. Ankara: Vadi yayınları.
- Demir, Ö. (2012). Kurumcu İktisat ve Tarihçi Okul. *Açık Öğretim Fakültesi Yayını*. No:1585 Anadolu Universty All Rights Reserved, ss.120-140.
- Derya, H. (2014). Alman Tarihçi Okulu: Ortaya Çıkış Nedenleri, Dış Ticaret, Klasik Okula Tepkileri ve Yöntem Tartışmaları. *TC. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı* (Doktora Tezi) Ankara, s.7-8.
- Descartes R. (2013). *Ruhun İhtirasları* (M. Özdil Çev.) İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Desmond, A. and Moore, J. R. (1991). *Darwin*. London: Michael Joseph.
- Diggins, J. P. (1977). Animism and the Origins of Alienation: The Anthropological Perspective of Thorstein Veblen, *History and Theory*, 16, pp.113-136.

- Diggins, J. P. (1978). *The Bard of Savagery*. New York: The Seabury Express.
- Dombrowski, J. (1966). *The Early Days of Christian Socialism in America* New York: Columbia University Press.
- Diggins, John P. (1999). *Thorstein Veblen: Theorist of The Leisure Class*, New Jersey: Princeton University Press,
- Dikmen, A. A. (2015). *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Dinar, G. B. (2013). Kurum, İçgüdü ve Alışkanlık Kavramları Temelinde Veblen'in Kurumsal Evrim Teorisi, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 46, S: 4, ss.45-65.
- Dinar, G. B. (2013). Kurum, İçgüdü ve Alışkanlık Kavramları Temelinde Veblen'in Kurumsal Evrim Teorisi. *Amme İdaresi Dergisi*. Bolu. C: 46. S:4.
- Dinar, G. B. (2015). Veblen'in Analizinde Endüstriyel ve Finansal Faaliyetler Arasındaki İkilem ve Kapitalizmin İstikrarsızlığı. *Thorstein Veblen: Kullanım Klavuzu*. A. Öncü (Ed.) (B. Yıldırım, E. Eren, Ö. T. Polatel ve B. Özçorlu, Çev.) İstanbul: Habitus Yayıncılık. C:1, s.106.
- Dinar, G. D. (2011). *Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes ve Minsky*. (H. Özel, Danış.) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi) Ankara, ss.14-54.
- Doğan, A. (2012). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğanay, Ü. (1998). Kitap Eleştirileri: Tüketim. *Kültür ve İletişim Dergisi (1/2) Yaz*. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi. ss.227-232.
- Domitrovic, B. (2017). ABD Ekonomi Tarihi III: Ulusal Bankaların Yükselişi ve Düşüşü (C. Özen, Çev.) [Http://Www.Liberalizm.Tv/Abd-Ekonomi-Tarihi-Iii-Ulusal-Bankalarin-Yukselisi-Ve-Dususu/](http://Www.Liberalizm.Tv/Abd-Ekonomi-Tarihi-Iii-Ulusal-Bankalarin-Yukselisi-Ve-Dususu/). (Erişim Tarihi: 08.08.2019).
- Dorfman, J. (1966). *Thorstein Veblen and His America*. New York: Augustus M. Kelley.
- Dowd, D. F. (1994). Against Decadence: The Work of Robert A. Brady (1901-1963), *Journal of Economic Issues*, 28(4), pp.1031-1063.

- Dura, Y. C. (2006). Mülkiyet-Verimlilik İlişkisi: Mülkiyet Hakları Teorisi, *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Manisa. Cilt:13. Sayı:2, ss.225-236.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, ss.210-221.
- Eagleton, T. (1999). *Postmodernizmin Yanılsamaları* (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Earle, C. ve Hoffman, R. (1980). The Foundation of The Modern Economy: Agriculture and The Costs of Labor in The United States and England, 1800-60, *The American Historical Review*, Vol:85, No:5, pp.1055-1094.
- Ellul J. (1974). *Work and Calling*. (J. S. Albritton, Çev.), İçinde Holloway J.Y. ve Campbell W.D. Der. *Calling*. New York: Paulist Press.
- Engerman, S. ve Gallman R. E. (2001). The Emergence of a Market Economy Before 1860, In William L. Barney (Ed.), *A Companion to 19th-Century America*, Black-Well Publishing, Malden, P.129. EVANS, George Heberton Jr.; (1948), *Business Incorporations in the United States, 1800-1943*, National Bureau of Economic Research, New York.
- Ercan, S. ve Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:49, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Bahar Dönemi, ss.59-82.
- Eren, E. ve Kaymaz, V. (2018). Modern Zamanlar ve Veblen. *Yıldız Social Science Review* Vol:4. No: 2.
- Evren, M. (2015). Locke ve Rousseau'nun Doğa Durumu ve Mülkiyet Anlayışlarının Karşılaştırılması. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:6. No:6. ss.31-44.
- Faulkner, H. U. (1960). *American Economic History*, 8th Edition, New York: Harper & Row.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi* (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Filion, L. J. (1997). From Entrepreneurship to Entreprenology, Working Paper No. 1997-05, ss.1-17.

Fishlow, A. (1965). Antebellum Interregional Trade Reconsidered, In Raply Andreano (Ed.), *New Views on American Economic Development*, Schenkman, Cambridge, pp.187-199.

Fişek, K. (2015). *Yönetim*. Ankara: Kilit Yayınları.

Fogel, R. W. (1964). *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press,

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge Yayınevi.

Franta, B. (2018). Early Oil Industry Knowledge of CO2 and Global Warming. *Nature Climate Change* (Published Online: November 19).

Freud S. (2002). *Dinin Kökenleri* (A. T. Kapkın, çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents* (J. Riviere, İngilizceye Çev.) London: Hogart Press.

Friday, C. B. (1968). Veblen on the Future of American Capitalism. C.C.Qualey (Ed.). Thorstein Veblen: The Carleton College Veblen Seminar Essays New York: Colombia University Press, pp.16-46.

Fukuyama, F. (2000). *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması* (A. Buğdaycı, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fülbert, G. (2014). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Gadamer, H. G. (2009). *Hakikat ve Yöntem* (H. Arslan ve İ. Yavuzcan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınevi.

Galbraith, J. K. (2010). *İktisat tarihi* (2. Baskı). M. Günay (Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Gallman, R. E. (1992). American Economic Growth before the Civil War: The Testimony of The Capital Stock Estimates, In Robert E. Gallman ve Joseph Wallis,

American Economic Growth and Standards of Living before the Civil War, University of Chicago Press, Chicago.

Gallman, R. E. ve Wallis, J. J. (1992). Introduction to American Economic Growth and Standards of Living Before The Civil War, In Robert E. Gallman ve John Joseph Wallis (Ed.), *American Economic Growth and Standards of Living Before The Civil War*, Chicago: University of Chicago Press.

Ganley, W. G. (2004). The Theory of Business Enterprise and Veblen's Neglected Theory of Corporation Finance. *Journal of Economic Issues*, 38 (2), pp.397-403.

Gener, C. (2019). *Üst Akıl İlluminati*. İstanbul: Helios Yayınları.

Gerger, H. (2006). *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Kitabı*. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Gerger, H. (2012). *Kan Tadı: Belgelerle ABD'nin Kara Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Goodrich, C. (1959). Recent Contributions to Economic History: The United States, 1789-1860, *The Journal of Economic History*, Vol:19, No:1, s.26.

Goodrich, C. ve Segal H. H. (1953) Baltimore's Aid to Rail Roads, A Study in the Municipal Planning of Internal Improvements, *Journal of Economic History*, XIII, ss.28-32.

Gordon, J. S. (2004). *Empire of Wealth: The Epic History of American Economic Power*, New York: Harper Collins.

Grace, H. A. (1952). Charlie Chaplin's Films and American Culture Patterns. The Journal of Aesthetics and Art Criticism. Special Issue on Psychology and The Arts, Vol:10, No:4. pp.353-363.

Griffin, R. (1985). "A Communicative Study of the Dissenting Views of Jhon Maynard Keynes and Thorstein Veblen on the Treaty of Versailles", *Revue d'Economie Politique*, 95(2), ss.174-188.

Griffin, R. ve Karayiannis, A. D. (2002). T. Veblen's Evolutionary Theory of Entrepreneurship, *History of Economic Ideas*, X/2002/3, s. 61-83.

Habakkuk, J. (1962). *American and British Technology in the Nineteen Century: The Search for Labour-Saving Inventions*, Cambridge: University Press.

Hall, R. L. and Hitch, C. J. (1939). Price Theory and Business Behaviour. *Oxford Economic Papers* (2), pp.12- 45.

Halteman, J. ve Noell, E. S. (2012). *Reckoning with Markets: The Role of Moral Reflection in Economics*. New York: Oxford University Press.

Handlin, O. ve Handlin, M. F. (1945). Origins of the American Business Corporation, *Journal of Economic History*, V, s.22.

Handlin, O. ve Handlin, M.F. (1987). *Commonwealth: A Study of The Role of Government in the American Economy: Massachusetts, 1774-1861*, Belknap Pres, New York.

Handy, R. T. (1966). *The Social Gospel in America: 1870-1920*. New York: Oxford University Press.

Hansen, N. M. (1963). The Protestant Ethic as a General Precondition for Economic Development, *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), pp.462-474.

Harley, K. (2003). Growth Theory and Industrial Revolutions in Britain and America, *The Canadian Journal of Economics/ Revue Canadienne d'Economique*, V: 36, N: 4, pp.809-831.

Harley, K. (2003). Growth Theory and Industrial Revolutions in Britain and America, *The Canadian Journal of Economics/ Revue Canadienne d'Economique*, Vol:36. No:4. pp.809-831.

Harris, A. L. (1953). Veblen as Social Philosopher: A Reappraisal. *Ethics*, 63(3), pp.1-32.

Hediodos (2016). *İşler ve Günler/ Tanrıların Doğuşu* (S. Eyüboğlu, A. Erhat, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Heilbroner, R. (2013). *İktisat Düşünürleri Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*. Ankara: Dost Kitabevi.

- Heilbroner, R. L. (2019). *İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri* (4. Baskı). (A. Tartanoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2007). *İmparatorluk Çağı: 1875-1914* (V. U. Arslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2012). *Devrim Çağı "1789-1848"* (M. S. Şener) Ankara: Dost Kitabevi.
- Hodgson, G. M. (1992). "Thorstein Veblen and post-Darwinian Economics". *Cambridge Journal of Economics*, V:16, S:3, pp.285-301.
- Hodgson, G. M. (1995). Varieties of Capitalism from the Perspective of Veblen and Marx, *Journal of Economic Issues*, 29(2), pp.575-585.
- Hodgson, G. M. (1998). "The Approach of Institutional Economics", *Journal of Economic Literature*, 36(1), pp.166-192.
- Hodgson, G. M. (2001a). *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science*. London and New York: Routledge.
- Hodgson, G. M. (2001b). "Darwin, Veblen and the Problem of Causality in Economics", *History and Philosophy of the Life Sciences*, 23, pp.383-422.
- Hodgson, G. M. (2003). "Darwinism and Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*, 37(1), pp.85-97.
- Hodgson, G. M. (2004). *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*. London and New York: Routledge.
- Hodgson, G. M. (2008). "How Veblen Generalized Darwinism". *Journal of Economic Issues*, 42(2), pp.399-405.
- Hopkins, C. H. (1940). *The Rise of the Social Gospel in American Protestantism: 1865-1915*. New Haven: Yale University Press.
- Hovenkamp, H. (1988). The Classic Corporation in American Thought, *The Georgetown Law Journal*, Vol.76: 1593, ss.1594-1640.
- Hunt, E.K. ve Lautzenheiser, M. (2016). *İktisadi Düşünce Tarihi* (V. U. Arslan, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

Hunt, E.K. ve Lautzenheiser, M. (2016). *İktisadi Düşünce Tarihi* (V. U. Aslan, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

John, R. R. (1997). Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.'s, The Visible Hand' After Twenty Years, *The Business History Review*, Vol:71, pp.151-200.

Jones, E. (2010). "The 2008 Financial Crisis and the Institutional Economics of Thorstein Veblen." (Bitirme Tezi). University of KwaZulu Natal. Economics.

Jorgensen, E. W. and Jorgensen, H. I. (1999). *Thorstein Veblen: Victorian Firebrand*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Josephson, M. (1934). *The Robber Barons. The Great American Capitalists. 1861-1901*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Josephson, M. (1934). *The Robber Barons: The Great American Capitalists (1861-1901)*. New York: Harcourt, Brace And Company.

Kabaş, T. (2017). Ziya Gökalp ile Amerikan Ekonomi Kurucusu Richard T. Ely'nin Düşüncelerinin Karşılaştırılması, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:40, ss.134-141.

Kaldor, N. (1985). *Economics Without Equilibrium*. Cardiff: University College Cardiff Press.

Kazgan, Gülten. (2002). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet- Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kennedy, P. (1990). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar* (B. Karanakçı, Çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kızılkaya, E. (2007). Weber, Veblen ve "Kapitalizmin Ruhu", E. Özveren (Ed.) *Kurumsal İktisat*. Ankara: İmge Kitabevi, ss.143-200.

Kızılkaya, E. (2007). Weber, Veblen ve "Kapitalizmin Ruhu", Kurumsal İktisat, E. Özveren (Ed.) Ankara: İmge Kitabevi, ss.143-200.

Knoedler, J. ve Schneider, G. (2010). An Institutional Vision of A Good Economy. *Forum for Social Economics*, 39(3), 259-267.

Köse, A. H. ve Öncü, A. (2000). *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik “Türkiye’de Mühendisler Mimarlar”* Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.

Kuznets, S. (1952). Long-Term Changes in The National Income of The United States of America Since 1870, Review of Income and Wealth, International Association for Research in Income and Wealth, Vol.2(1), pp.29-241.

Kuznets, S. (1977). Two Centuries of Economic Growth: Reflections on US Experience, *American Economic Review*, 67, p.6.

Lafargue, P. (2010). *Tembellik Hakkı* (H. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayınları.

Lamoreaux, N. R. (2010). Entrepreneurship in the United States, 1865-1920, In William J. Baumol, David Landes, and Joel Mokyr, Editors, *The History of Entrepreneurship*, Princeton: Princeton University Press.

Lang, F. (1927). *Metropolis*. Almanya: Erich Pommer.

Leathers, C. G. (1984). Liberation Theology, The New Religions Political Right, and Veblen’s Ambivalent View of Christianity, *Journal of Economic Issues*, 28(4), pp.1155-1175.

Leathers, C. G. (1986). Bellamy and Veblen’s “Christian Morals” *Journal of Economic Issues*, Vol:20, No:4, pp.1107-1119.

Lebertgott, S. (1961). The Pattern of Employment Since 1800, In Seymour E. Harris (Ed.), *American Economic History*, McGraw-Hill, New York, pp.281-282.

Leibovich A. F. (1995). *The Russian Concept of Work: Suffering, Drama and Tradition in Pre- and Post-Revolutionary Russia*. Westport, Ct: Praeger. pp. 28 and 135.

Lenger, A. (2007). “Kurumsal İktisat ve Eleştirel Gerçekçilik”, *Kurumsal İktisat*. E. Özveren (Ed.) Ankara: İmge Kitabevi. Ss.339-364.

- Lenin, V. İ. (2013). *Empeyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Ankara: Sol Yayınları.
- Lindstorm, D. (1983). Macroeconomic Growth: The United States in the Nineteenth Century, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol.13, No.4, p.692.
- Linebaugh, P. (2012). *Makine Kırıcılık, Romantizm ve 1811-12 Yıllarındaki Birkaç Ortak Alan: Ned Ludd ve Queen Mab* (D. Esen, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lipow, A. (1982). *Authoritarian Socialism in America: Edward Bellamy and the Nationalist Movement*. Berkeley: University of California Press.
- Lively, R. A. (1955). The American System, A Review Article, *Business History Reveiw*, XXIX, ss.81-96.
- Locke, J. (2003). *Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (S. Taşçı ve H. Akman, Çev.) İstanbul: Metropol Yayınları.
- Macfarlane, A. (1993). *Kapitalizm Kültürü* (1. Baskı) (R. H. Kır, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Madison, J. (1788). The Influence of the State and Federal Governments Compared. *Federalist* No:46, New York Packet, Tuesday, January 29, <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-41-50> (Erişim Tarihi: 08.08.2019).
- Makdisi, G. (1994). *İslam ve Hristiyan Batı* (İ. Kayaoğlu, Çev.) Cilt:33, Sayı:1, ss.41-59.
- Malevich K. (2014). *İnsanın Asıl Gerçekliği: Tembellik* (E. Keskin, Çev.) Sel Yayıncılık.
- March, J. G. ve Simon, H. A. (1975). *Örgütler* (Ö. Bozkurt ve O. Onaran, Çev.) Ankara: TODAİE Yayınları No: 144.
- Marduç, M. K. (2006). Hobbes ve Locke'un Mülkiyet Anlayışı Karşılaştırılması, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:5. Sayı:1. ss.69-84.
- Maro, P. V. (2006). *Çiftçilik Sanatı* (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Marongiu, U. (1999). The Contemporary Relevance of Thorstein Veblen's "Christian Morals and The Competitive System", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 13(2), pp.249-254.

Marx ve Engels (1977). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (M. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1867). *Capital: A Critique of Political Economy*, German: The Process of Capitalist Production. Vol:1.

Marx, K. (1997). "Boş Zaman Üzerine Seçmeler" *Cogito*, S. 12.

Marx, K. (2011). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2014). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2015). *Kapital Cilt:1 Ekonomi Politiğin Eleştirisi* (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2017). *1844 El Yazmaları* (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2018). *Grundrisse* (S. Nişanyan, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2019). *Amerikan İç Savaşı Seçme Yazılar* (F. Sarı, Çev.) İstanbul: Kor Kitap.

Marx, K. and Engels, F. (1998) *The German ideology*. New York: Prometheus Books.

Mayhew, A. (1998). Veblen and the Anthropological Perspective, Warren J. Samuels (Der.) *The Founding of Institutional Economics The Leisure Class and Sovereignty*, New York: Routledge.

McKırachen, R. (1998). "Arche" *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Routledge, London ve New York.

McNamara, R. (May 01, 2017). Gibbons v. Ogden. <https://www.thoughtco.com/gibbons-v-ogden-4137759> (Erişim Tarihi: 08.08.2019).

Meyer, D. R. (1988). The Industrial Retardation of Southern Cities, 1860-1880, *Explorations in Economic History*, 25, pp.366-86.

- Mızrak, B. (2017). Amerika’da Ayrımcı Politikalar ve Siyahi Mücadele Tarihi. “*Kısa ABD Tarihi*, ABD Dışışleri Bakanlığı, Uluslararası Enformasyon Programları Dairesi Başkanlığı (s.29)” İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER).
- Mills, W. (1974). *İktidar Seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi, s.244-245.
- Milner, R. (1990). *Encyclopedia of Evolution: Humanity's Search for its Origins*. New York: Facts on File, s.412.
- Monaghan, J. ve Just, P. (2013). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji* (H. Gür, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Morgan, L. H. (2015). *Eski Toplum* (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Myrdal, G. (1939). *Monetary Equilibrium*, translated from the Swedish edition of 1931 and the German edition of 1933 (London: Hodge).
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Nevins A. ve Commager H. S. (2017). *ABD Tarihi* (H. İnalçık, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nevins A. ve Commager H. S. (2017). *ABD Tarihi* (H. İnalçık, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Newmyer, K. (1973). "Adalet Joseph Öyküsü: Charles Nehri Köprüsü Vaka ve cumhuriyetçilik Kriz," *Hukuk Tarihi American Journal*, Vol: 17, Sayı: 3, ss.232-245.
- Newmyer, R. K. (2001). *John Marshall and heroic age of the Supreme Court*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Nitzan, J. (1992a). From Olson to Veblen: The Stagflationary Rise of Distributional Coalitions. Discussion Paper, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp.1-82.
- Nitzan, J. (1992b). *Inflation as Restructuring. A Theoretical and Empirical Account of the U.S. Experience*. Unpublished PhD Dissertation, Department of Economics, McGill University.

- Nitzan, J. and Bichler, S. (2009). *Capital as Power. A Study of Order and Creorder*. RIPE Series in Global Political Economy. New York and London: Routledge.
- Noble, D. W. (1958). *The Paradox of Progressive Thought*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- North, D. C. (1961). *The Economic Growth of the United States, 1790-1860*, Prentice Hall, New Jersey.
- North, D. C. (1974). *Growth&Welfare in the American Past: A New Economic History*, 2. Baskı, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- North, D. C. (2002). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orhan, K. (2010). "Modern Zamanlar" Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması. *Çalışma ve Toplum*/1, 133-152.
- Öktem, Ü. (2010). Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı, *Antropoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi Mtb, S.23, ss.21-39.
- Öncü, A. (2009). Wither Business Ideology:Revisiting Veblen's Theory of Engineers as Revolutionary Actors. *Review of Radical Political Economics*. Cilt 41. S:2, pp. 196-215.
- Özçelik, E. (2007). Kurumlar, Kurumsal İktisat ve Avusturya Okulu, E. Özveren (Der.) *Kurumsal İktisat*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özman, A. M. (1999). Thorstein Veblen'in Düşüncesinde İş adamı ve Teknolojik Gelişme Kavramları Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:17. Sayı:1.
- Özman, M. (1999). Thorstein Veblen'in Düşüncesinde İş Adamı ve Teknolojik Gelişme Kavramları Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C:17. S:1, ss.170-186.
- Özveren, E. (2007). Kurumsak İktisat: Aralanan Karkutu, *Kurumsal İktisat* E. Özveren, Der. Ankara: İmge Kitabevi.

Perelman, M. (2015). Thorstein Veblen: Bir Amerikan İktisat Perspektifi. *Thorstein Veblen: Kullanım Klavuzu*. A. Öncü (Ed.) (B. Yıldırım, E. Eren, Ö. T. Polatel ve B. Özçorlu, Çev.) İstanbul: Habitus Yayıncılık. C:1, ss.159-184.

Praag V. C. M. (1999). Some Classic Views on Entrepreneurship, *De Economics*, 143(3), ss.311-335.

Process Kurumsal Gelişim I, (2014,31 Ağustos) Endüstri Çağının Mucidi Henry Ford, <https://www.youtube.com/watch?v=B9fjQXZCoR4-belgesel> (Erişim Tarihi: 09.05.2019).

Raines, J. P. ve Leathers, C. G. (2008). *Dept, Innovations, and Deflation: The Theories of Veblen, Fisher, Schumpeter, and Minsky*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Raymond, D. (1820). *Thoughts on Political Economy*, Fieldin Lucas, Baltimore.

Reedy, T. W. (1966). *Amerikan İşçi Hareketlerinin Tarihçesi*. Beyrut USIS Bölge Basımevi: Amerikan Haberleri Merkezi.

Remond, R. (2018). *ABD Tarihi* (I. Ergüden, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Ritzer, G. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De ki.

Richerson, P. J. and Boyd, R. (2005). *Not By Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. University of Chicago Press.

Riesman, D. (1953). *Thorstein Veblen*. New York: The Seabury Press.

Riesman, D. (1953). *Thorstein Veblen: A Critical Interpretation*, Charles Scribner's Sons, New York.

Riker. W. (1964). *Federalism: Origin, Operation, and Significance*, Little Brown, California University. Boston.

Robinson, J. (1933). *The Economics of Imperfect Competition*. London: St. Martin's Press.

Romer, P. M. (1996). Why Indeed İn America? Theory, History, and the Origins of Modern Economic Growth, *The American Economic Review*, 86/2, p.205.

Rosenberg, N. (1972). *Technology and American Economic Growth*, Harper and Row, New York.

Ruse, M. (1979). *The Darwinian Revolution: Science Red in Tooth and Claw*. Chicago: University of Chicago Press.

Russell, B. (1969). *Aylaklığa Övgü* (M. Ergin, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Rutherford, M. (1984). Thorstein Veblen and the Processes of Institutional Change, *History of Political Economy*, 16(3), pp.331-348.

Samuels, W. J. (1979). "Thorstein Veblen, Heterodox Economist, in Retrospect", *Social Science Quarterly*, 60(3), ss.454-459.

Samuels, W. J. (1984). "A Centenary Reconsideration of Bellamy's Looking Backward", *The American Journal of Economics and Sociology* 43 (April), pp.129-148.

Saram, P. A. (1998). "Reflections on the Reception of Veblen and Weber in American Sociology", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 11(4), ss.592-594.

Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi*. (4. Basım) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Scheiber, H. N. (1972) Review: Government and the Economy: Studies of the Commonwealth Policy in Nineteenth-Century America, *Journal of Interdisciplinary Studies*, Vol:3, No:1, ss.135-151.

Scranton, P. (1997). *Endless Novelty: Specialty Production and American Industrialization, 1865-1925*, Princeton: Princeton University Press.

Sellers, J. (1991). *The Market Revolution: Jacksonian America, 1815-1846*, Oxford University Press, New York.

Shannon, C. (1996). *Conspicuous Criticism: Tradition, the Individual, and Culture in American Social Thought, from Veblen to Mills*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Shantz, J. (2003). "Scarcity and the Emergence of Fundamental Ecology." *Critique of Anthropology*. 23(2), pp.144–154.

Shook, J. R. (2003). *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri* (C. Türer, Çev.) İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.

Sicilia, D. B. (2001). Industrialization and the Rise of The Corporations, In William L. Barney (Ed.), *A Companion to 19th-Century America*, Blackwell Publishing, Malden, p.145.

Silk, L. S. (1966). *Veblen: A Play in Three Acts*. New York: A. M. Kelley. Thomas, John L. (1983). *Alternative America*. Cambridge and London: The Bel knap Press of Harvard University

Silver, B. (2009). *Emeğin Gücü İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (A. Önal, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Sinclair, U. (2017). *Şikago Mezbahaları* (K. Güney, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

Skousen, M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi* (M. Toprak, E. Erdem ve M. Acar, Çev.) Ankara: Adres Yayınevi.

Slaterry, M. (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Ü. Tatlıcan, & G. Demiriz, Çev.) Ankara: Sentez.

Sweezy, P. M. (1950). Bir Eleştiri (Ç. Yetkin, Çev.) *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (1970) Ankara: Aydınlık Yayınları.

Sweezy, P. M. (1953). *The Present as History: Essays and Reviews on Capitalism and Socialism*, New York: Montly Review Press.

Şenalp, M. G. (2017). Dünden Bugüne Kurumsal İktisat, *Kurumsal İktisat* E. Özveren, Der. Ankara: İmge Kitabevi.

Şendünder, B. (2016, 26 Mart) Her Devrim Filmi: Metropolis, <https://www.bilimkurgukulubu.com/sinema/metropolis/>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Şerbetçi, B. (2016). ABD'nin Herkesten Gizlemeye Çalıştığı Vahşi ve Irkçı Örgütü: Ku Klux Klan. <https://www.gzt.com/jurnalist/abdnin-herkesten-gizlemeye-calistigi-vahsi-ve-irkci-orgutu-ku-klux-klan-2584362> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

Takay, B. A. ve Aydın, D. G. (2013). Kapitalizmin Şövalyeleri ve Sanayi Kaptanları Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Ankara. C: 31. S: 2, ss.153-165.

Talas, C. (1981). *Toplumsal Politikaya Giriş*. Ankara: S Yayınları.

Tarhan, A. (2012). Hırsız Baronlardan Çağdaş İş adamlarına Dönüşüm. *Maliye Finans Yazıları*. C:26. S:94, ss.9-22.

Taylor, F. W. (1997). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (H. B. Akın, Çev.) Konya: Çizgi Yayınları.

Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. New York, London: Harper & Brothers

Temin, P. (1966). Labor Scarcity and the Problem of American Industrial Efficiency in the 1850s, *Journal of Economic History*, 26, pp.277-298.

Temin, P. (1975). *Causal Factors in American Economic Growth in the Nineteenth Century*, Macmillan, London.

Temin, P. (1991). Free and Federalism: A Synoptic View of American Economic History, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol:21, No:3, pp.371-389.

The Editors of Encyclopaedia Britannica (2018). <https://www.nkfu.com/astor-aillesi-kimdir/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

Thorstein, V. (1904). *The Theory of Business Enterprise*. New York: Charles Scribner's Sons.

Tilman, R. (1985). "The Utopian Vision of Edward Bellamy and Thorstein Veblen". *Journal of Economic Issues*, pp.879-898.

Tilman, R. (1996). The Intellectual Legacy of Thorstein Veblen, *Unresolved Issues*, Westport: Greenwood Press.

Tokalak, İ. (2008). *Dünyayı Yönetenler ve Sistemleri*. İstanbul: Gülerboy Yayınları.

Tosun, C. M. (2010). Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (10), ss.81-94.

Trigg, A. B. (2001). Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption. *Journal of Economic Issues* 35–1. ss.99–115.

Tuna, N. (2012). Gidilmeyen Yol: Edward Bellamy’nin Sosyalist Ütopyası (B. Uğraşız, Danış.) *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Programı* (Yüksek Lisans Tezi) İzmir.

Turan, Z., Nakiboğlu, A. ve Bozkaya, Ş. (2015). Öğretileriyle T. B. Veblen. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*. Cilt:3. Sayı:4. ss.161-200

Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Sentez.

Tuttle, C. (2009). 2081. ABD: Thor Halvorssen, <https://www.youtube.com/watch?v=JfLXcIImGNI>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Uncu, E. (2013). Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü. *History Studies* Ankara. V: 5 I: 1, pp.349-366.

Uselding, P. (1977). *Studies of Technology in Economic History, Research in Economic History: Supplement*, 1, p.207-208.

Uyar, T. (2011, 3 Mart) İnceleme: Metropolis (1927), <http://www.tevfikuyar.com/2011/blog/inceleme/inceleme-metropolis-1927.html>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Uygun, O. (2002). *Federal Devlet*. Ankara: İtalik Yayınları.

Veblen, T. (1954 (1921)). *Engineers and Price System*, New York: Viking Press.

Veblen, T. (1965 (1921)). *The Engineers and The Price System*, New York: A.M. Kelley.

Veblen, T. (1898). “The Beginnings of Ownership”, *American Journal of Sociology* Vol:4, No:3, pp.352-365.

Veblen, T. (1898). Why is Economics Not an Evolutionary Science. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol: 12, No:4. pp.373-397.

Veblen, T. (1899). *The Theory of The Leisure Class*. New York: A.M. Kelley.

Veblen, T. (1901). "Industrial and Pecuniary Employments". Publications of the American Economic Association. Vol:2. No:1. pp.190-235

Veblen, T. (1904). *The Theory of Business Enterprise*. New York: Charles Scribner's Sons.

Veblen, T. (1910). Christian Morals and the Competitive System, *International Journal of Ethics*, Vol:20, No:2, pp.168-185.

Veblen, T. (1910). Christian Morals and The Competitive System. *International Journal of Ethics*. The University Of Chicago Press. Vol. 20, No. 2, pp. 168-185.

Veblen, T. (1914) *The Instinct of Workmanship: And the State of the Industrial Arts*. New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1920 (1904)). *The Theory of Business Enterprise*, New York: Charles Scribner's Sons.

Veblen, T. (1921). *Mühendisler ve Fiyat Sistemi* (B. Özçorlu, Çev.) A. Öncü, Ed. Ankara (2011): Elektrik Mühendisleri Odası.

Veblen, T. (1923). *Absentee Ownership*. New York: Viking Press.

Veblen, T. (1938). *Absentee Ownership*. New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1945). "Fisher's Rate of Interest", in *Essays in our Changing Order*, Ed. L. Ardzrooni, New York: The Viking Press, pp.137-147.

Veblen, T. (1945). *The Theory of the Leisure Class*. New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1954 (1934)). *Essays In Our Changing Order*, New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1964 (1923)). *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. New York: Augustus M. Kelley.

Veblen, T. (1964). "Christian Morals and the Competitive System", reprinted in *Essays in Our Changing Order*, Leon Ardzrooni, Ed. New York: Augustus M. Kelley, pp.200-218.

Veblen, T. (1964). "The Army of the Commonwealth", reprinted in *Essays in Our Changing Order*, Leon Ardzrooni, Ed. New York: Augustus M. Kelley, pp.97-103.

Veblen, T. (1964). "The Barbarian Status of Women", in *Essays in our Changing*. New York: A. M. Kelley.

Veblen, T. (1964). "The Beginning of Ownership", in *Essays in our Changing Order*. New York: A. M. Kelley.

Veblen, T. (1964). "The Instinct of Workmanship and the Irsomeness of Labor", in *Essays in our Changing*. New York: A. M. Kelley.

Veblen, T. (1964). Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times. New York: Augustus M. Kelley, pp.402-403.

Veblen, T. (1964). "Böhm-Bawerk's Definition of Capital" ,in *Essays in Our Changing Order*. New York: A. M. Kelley.

Veblen, T. (1967). *Absentee Ownership (1923)- Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. Boston: Beacon Press.

Veblen, T. (1975 (1899)). *The Theory of The Leisure Class*. New York: A.M. Kelley.

Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi* (Z. Gültekin ve C. Atay, Çev.) İstanbul: Babil Yayınları.

Veblen, T. (2007). "Professor Clark's Economics", in *The Place of Science in Modern Civilization, İntro*. Warren J. Samuels, New York: Cosimo, pp.180-230.

Veblen, T. (2007). "The Limitations of Marginal Utility", in *The Place of Science in Modern Civilization, İntro*. Warren J. Samuels. New York: Cosimo, pp.231-251.

Veblen, T. (2011). *Mühendisler ve Fiyat Sistemi* (1921). (B. Özçorlu, Çev.) TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası. Ankara: Mattek Matbaa.

Veblen, T. B. (1898a). "Why Is Economics Not an Evolutionary Science?", Reprinted in Veblen (1919).*Quarterly Journal of Economics*, 12(3), pp.373-397.

Veblen, T. B. (1898b). "Why Is Economics Not an Evolutionary Science?", Reprinted in Veblen (1919).*Quarterly Journal of Economics*, 12(3), pp.373-397.

Veblen, T. B. (1898c). "The Instinct of Workmanship and the Irsomeness of Labor", Reprinted in Veblen (1934). *American Journal of Sociology*, 4(2), pp.187-201.

Veblen, T. B. (1899a). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: Macmillan.

Veblen, T. B. (1901). "Industrial and Pecuniary Employments", Reprinted in Veblen (1919). *Publications of the American Economic Association*, Series 3, 2(1), pp.190-235.

Veblen, T. B. (1906). "The Place of Science in Modern Civilisation", Reprinted in Veblen (1919). *American Journal of Sociology*, 11(1), pp.585-609.

Veblen, T. B. (1908). "Professor Clark's Economics", Reprinted in Veblen (1919). *Quarterly Journal of Economics*, 22(2), pp.147-195.

Veblen, T. B. (1909b). "The Limitations of Marginal Utility", Reprinted in Veblen (1919). *Journal of Political Economy*, 17(9), November, pp.620-636.

Veblen, T. B. (1914). *The Instinct of Workmanship, and the State of the Industrial Arts* New York: Macmillan.

Veblen, T. B. (1931/1899). *The Theory of the Leisure Class*. New York: The Modern Library.

Veblen, T. B. (1964). *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York: Norton Editions.

Veblen, T. B. (1990). "The Preconceptions of Economic Science I-II-III" (1919), in *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*, New York, Huebsch.

Veblen, T. B. (1995). *Aylak Sınıf* (İ. User, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Matbaa Birimi, Yayın No:569. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Yayın No:402.

Veblen, T. B. (1997). Açıkça Görülen Serbest Zaman. I. Şimşek (Ed.), *Çalışmak: Yorar Gogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, S. 12, ss.29-47.

Veblen, T. B. (2017). Çalışma İçgüdüğü ve Emeğin Usandırıcılığı (I. Şeremet, Çev.). Kırmızıaltın (Ed.), *Seçilmiş Makaleler* Ankara: Heretik Yayınları, ss.25-40.

Veblen, T. B. (2017). Kadın Giyiminin İktisadi Teorisi (H. Bilir, Çev.). Kırmızıaltın (Ed.), *Seçilmiş Makaleler* Ankara: Heretik Yayınları, ss.13-24.

Veblen, T. B. (2017). Mülkiyetin Başlangıcı (I. Şeremet, Çev.). Kırmızıaltın (Ed.), *Seçilmiş Makaleler* Ankara: Heretik Yayınları (ss.41-55).

Waller, W. T. (2009). Thorstein Veblen, J. Peil and I. Staveren (Ed.). içinde *Handbook Of Economics and Ethics* Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp.564-569.

Wallis, J. J. (2007). The National Era, In Price Fishback (Ed.) *Government and the American Economy: A New History*, University of Chicago Press, Chicago, p.181.

Walton, G. M. ve Shepherd, J. F. (1979). The Economic Rise of Early America, Cambridge University Press. New York. pp.187-188.

Watkins, J. P. (2015). Economic Waste and Social Provisioning: Veblen and Keynes on The Wealth Effect. *Journal of Economic Issues*, 49(2), pp.441-448.

Watson, D. (1996). Individuals and Institutions: The Case of Work and Employment, içinde Margaret Wetherell Der. *Identities, Groups and Social Issues*. London: Sage. pp.239-282.

Weber, M. (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons. London: Allen & Unwin.

Weber, M. (1961). On Protestantism and Capitalism, Talcott Parsons vd. (Der.) *Theories of Society-Foundations of Modern Sociological Theory*, New York: Free Press, pp.1253-1265.

Weingast, B. R. (1995). The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Development, Stanford University, *Journal of Law, Economics and Organization*, Vol.11, No.1, pp.1-31.

Wheaton H. (1819). Report of Cases Argued and Adjudged in the Supreme Court of United States, Şubat duruşması, New York, ss.518-715. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/50009/9937.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 10. 08.2019).

- Wight, J. B. (1953). *Amerika Birleşik Devletleri Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Wolfe, A. B. (1924). "Functional Economics", in Tugwell, Rexford G. (Ed.) *The Trend of Economics*. New York: Alfred Knopf, pp.443-482.
- Wray, L. R. (2007). Veblen's Theory of Business Enterprise and Keynes's Monetary Theory of Production. *Journal of Economic Issues*, 41 (2), pp.617-624.
- Yaşa, G. (2018). Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*,10(19), ss.593-605.
- Yavuz, S. (2016). Çalışma Ahlakı Bağlamında Üç Farklı Çalışma Ahlakı ve Muhtemel Çevresel Sonuçları Üzerine. *ISEM2016, 3rd International Symposium on Environment and Morality*, Alanya.
- Yayla, A. (2003). *Liberalizm*. İstanbul: Plato.
- Yıldızıl, Z. E. (2017). Petrol Baronu: Rockefeller. <http://petroturk.com/makale/petrol-baronu-rockefeller> (Erişim Tarihi: 05.02.2020).
- Yılmaz, F. (2018). "Kurumsal İktisat: İktisat ile Sosyolojinin Sınırlarında Bir Tarih". *İktisat Sosyolojisi*. A. A. Eren ve E. Kırmızıaltın, (Ed.) Ankara: Heretik Yayınları, ss.223-251.
- Yılmaz, Z. (2007). Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan (M. Yıldırım, Danış.) *T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı* (Doktora Tezi) Erzurum.
- Young, A. A. (1928). "Increasing Returns and Economic Progress", *Economic Journal*, 38(4), pp.527-542.
- Zinn, H. (2000). *Öteki Amerika 1: Kristof Kolomb'dan Bugüne Amerika'da Ezilenlerin Tarihi* (S. Öngider, Çev.) İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Zinn, H. (2005). *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi: 1492'den Günümüze* (S. S. Özer, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Burçin SARAK

Doğum Yeri: İstanbul

Doğum Yılı: 1995

Medeni Hali: Bekâr

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2009-2013 : Halit Armay Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi

Lisans 2013-2017 : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yabancı Dil : İngilizce